СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

БИБЛИОТЕКА
ДРУГЕ ЖЕНСКЕ ГИМНАЗИЈЕ
Инв. бр. 1089
Ознака:

БИБЛИОТЕКА
ДРУГЕ ЖЕНСКЕ ГИМНАЗИЈЕ
Инв. бр. 66
Ознака:

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Уредник, Богдан Поповић.

уређивачки одбор:
Др. В. С. Вељковић, Ј. Продановић, Др. Ј. Скерлић,
Љ. Стојановић, Др. М. Гавриловић, П. Поповић,
С. С. Симић, С. Јовановић.

Власник, Љубомир Стојановић.

КЊИГА ОСМА.

БЕОГРАД:
Штампарија М. П. Јоцковића, Краља Милана улица, бр. 12.

уредништво и администрација листа:
ЧИКА ЉУБИНА УЛИЦА БР. 3.
(кнез-михаилов споменик).

AP
56
S67
knj. 8

LIBRARY
JUN 21 1966
UNIVERSITY OF TORONTO

1086965

САДРЖАЈ КЊИГЕ ОСМЕ.

ЈАНУАР, ФЕБРУАР, МАРТ и АПРИЛ, 1903.

СВЕСКА ПРВА.

СТРАНА.

Кишовите ноћи. Приповетка, од Сима Матавуља . 1
У Волничкоме Табору. Приповетка, од Ива Ћипика 6
Две Кратке Цртице: Књижевна Новина, од Ернста Екштајна 12
Божићни Издаци Г. А. Ф. Х. Мајера, од Ота Ф. Лајкснера 16
Позна Јесен. Песма, од Јелене 21
Илузије. Песма, од Раба 22
Сићушне Величине. I, од Др. М. Јовановића-Батута 23
Артур Балфур, од Слободана Јовановића 36
Предлог Како да се Помогне Нашој Нелакој Књижевности, од Др. Љубомира Недића 46
Белешке о Великим Људима. I, од Добросава Ружића 56
Позоришни Преглед: Габриел Боркман, од Хенрика Ибзена, од Милана Грола 62
Оцене и Прикази: О политичким реформама у Старој Србији и Маћедонији, од проф. Ал. Станојевића, од Др. К. Д. Кумануди 68
Белешке: Српска Књижевност 75
Страна Књижевност 78

СВЕСКА ДРУГА.

Зона Замфирова. Приповетка I, од Стевана Сремца 81
Николак-Малебашија. Приповетка, од Јел. У. Димитријевића 90
Горња Постеља. Приповетка. I, од Мериона Крофорда 101
Сат. Песма, од Ј. Дучића 111
* Песма, од Ј. Дучића 112

Страна.

Око са Умјетничког Гледишта, од Др. Воја. Ж. Борђевића 113
Белешке о Великим Људима. II, од Добросава Ружића 127
Из Наше Старе Књижевности: 1. Надгробна реч Деспоту Ђурђу Бранковићу, од Анонима . . . 136
Одломци из Страних Књижевности: 3. Глубдубдриб, од Јонатана Свифта 141
Књижевни Преглед: Београдске приче, од Сима Матавуља, од Др. Јована Скерлића 151
Оцене и Прикази: Цртице за ранију слику српске престонице, од М. Ђ. Милићевића, од А. . . 156
Белешке: Књижевност 158

СВЕСКА ТРЕЋА.

Зона Замфирова. Приповетка. II, од Стевана Сремца 161
Горња Постеља. Приповетка, (Крај), од Ф. Мериона Крофорда 173
Поскта. Песма, од Бож. С. Николајевића 187
* Песма, од Бож. С. Николајевића 188
С Планине и испод Планине: Јелике и Оморике. Песма у прози, од Петра Кочића 189
Жорж Бизе. I, од Стевана К. Павловића 191
Ситушнк Величинк. II, од Др. М. Јовановића-Батута 201
Белешке о Великим Људима (Крај), од Добросава Ружића 215
Књижевни Преглед: С планине и испод планине, од Петра Кочића, од Др. Јована Скерлића . . . 228
Позоришни Преглед: Речи остају, од Пола Хервија, од Милана Грола 234
Белешке: Књижевност 238

СВЕСКА ЧЕТВРТА.

Зона Замфирова. Приповетка. III, од Стевана Сремца 241
Мапик. Приповетка, од Антона Чехова 256
Поноћ. Песма, од Јована Дучића 262
Психеја. Песма, од Милутина Јовановића 263

Страна.

Јубилеј Јагићева Архива, од Др. Александра Белића 264
Марко Тулије Цицерон. I, од Јанка Лукића . . . 272
Жорж Бизе (Крај), од Стевана К. Павловића . . . 283
Књижевни Преглед: Прилеп и његова околина, од Др. Јована Хаџи-Васиљевића, од Др. Станоја Станојевића 290
Позоришни Преглед: Под старост, од Бранислава Нушића, од Милана Грола 300
Оцене и Прикази: Борба о наследство Баошино, од Др. Станоја Станојевића, од Светислава Ст. Симића 304
Сједињене европске државе и алзас-лоренско питање, од Једног Европљанина, од Николе С. Петровића 306
Белешке: Књижевност 310
Читуља 319

СВЕСКА ПЕТА.

Чудан Сан. Приповетка, од Радоја М. Домановића 321
Како се Умире. Приповетка. I, од Емила Золе . . 332
Једној Поколници. Песма, од Милана Ракића . . . 340
Освит. Песма, од Милана Ракића 341
Марко Тулије Цицерон. II, од Јанка Лукића . . . 343
Ситушне Величине. III, од Др. М. Јовановића-Батута 356
Паренезе и Максиме. I, од Артура Шопенхауера . . 374
Позоришни Преглед: Allons enfants!.. од Ива Војновића, од Милана Грола 385
Оцене и Прикази: Un Statista in Serbia, Bartolomeo Silvestro Cuniberti, од М. Р. Весниħа, од Др. Мих. Гавриловића 392
Белешке: Књижевност 395
Читуља 400

СВЕСКА ШЕСТА.

Зона Замфирова. Приповетка IV, од Стевана Сремца 401
Јуре Пилиграп. Приповетка, од Петра Кочића . . 412

Страна.

Како се умире. Приповетка. II, од Емила Золе. . . 422
Ох, Кол' Вече!... Песма, од Стевана М. Луковића 429
У Позни Час Дана. Песма од Стевана М. Луковића 430
Матија Бан и Његов Књижевни Рад у Дубровнику, од Павла Поповића 431
Гастон Парис, од Др. Милоша Тривунца 444
Марко Тулије Цицерон. III, од Јанка Лукића . . . 453
Позоришни Преглед: Мисеово вече: Маријанина њуд. Не зарећи се, од Милана Грола 462
Оцене и Прикази: Народно здравље у округу ужичком, од Др. Алексе М. Стојковића, од Др. Воj. Ж. Борђевића 467
Речник српског и немачког језика, од Андреје М. Матића, од Ђуре Б. Димића 468
Белешке: Књижевност 474
Читуља 479

СВЕСКА СЕДМА.

Зона Замфирова. Приповетка. V, од Стевана Сремца 481
Синови. Приповетка, од Сима Матавуља 491
Како се Умире. Приповетка III, од Емила Золе . . 496
Морска Врба. Песма, од Јована Дучића 510
С Дрвећем. Песма, од Милана Ћурчина 511
У Квргама. Песма, од Милана М. Ракића 512
Стара Српска Црквена Архитектура и Њен Значај. I, од Андре Стефановића 514
Земљотрес у Дубровнику (1667), од Хардена . . . 522
Паренезе и Максиме. II, од Артура Шопенхауера . 527
Књижевни Преглед: Јоаким Вујић, Путешествије по Сербији, од Павла Поповића 534
Позоришни Преглед: Мона Вана, од Мориса Метерлина, од Милана Грола 538
Уметнички Преглед: Ст. Стојановић. — Концерт у Двору. — Гудачки квартет, од Б. 545
Оцене и Прикази: Гете и Сарајлија, од Филина Левеа, од Др. Божидара Черовића 546

Страна.

Речник српског и немачког језика, од Андреје М. Матића (Крај), од Ђуре Б. Јанића . . . 550
Белешке: Књижевност 556

СВЕСКА ОСМА.

Посвадбица. Приповетка. од Свет. Коровића . . . 561
Стари Свети Спиридон. Приповетка. од Ива Ћипика 566
Госпођа Бовари. I. од Густава Флобера 571
Како се Умире. Приповетка (Крај). од Емила Золе 584
Под Ведро Небо. Песма. од Милутина Јовановића . 591
Северна Ноћ. Песма. од Симе Пандуровића . . . 592
Из Легенде Векова. Песма. од Виктора Нга . . . 594
Марко Тулије Цицерон. (Крај). од Јанка Лукића . 596
Паренезе и Максиме. III. од Артура Шопенхауера . 610
Из Наше Старе Књижевности: 2. Тестамент Деспота Стефана Бранковића. од Стефана Бранковића 618
Књижевни Преглед: Јоаким Вујић. Путешествије по Сербији. (Крај), од Павла Поповића . . . 620
Оцене и Прикази: Допуне о М. Видаковићу и Б. Атанацковићу, од Г. Јовановића, од Др. Јована Скерлића 628
Белешке: Књижевност 636

Исправка. У садржају свеске осме књиге седме „Срп. Књижевног Гласника“ изостављен је чланак Др. Мих. Петровића: *Аналогије међу Диспаратним Појавама,* који почиње на страни 589.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига VIII, број 1. — 1 јануар, 1903.

КИШОВИТЕ НОЋИ.

Киша је пљуштила кроз мрак као из кабла. Кроз тијесне и пусте улице градске жмиркаху запаљени фењери. Са олука високих старинских кућа падаху слапови на калдрму. На све стране вода је шуштила, тутњила, ревала.

У крчми *Код Три Звијезде*, при дну дугачког стола, под једином запаљеном лампом, вечераху крчмар Мишо Селаковић и његова кћи Ивана. Никога другог у крчми не бјеше. Иза њих, кроз кухињска врата, пламен на огњишту свјетломрцаше, те се, на махове, на стијени приказиваше сјенка чупаве, женске главе, која је такође јела. То је била Јелена, надимком Јејина, сестра и куварица Мишова. Момка немађаху.

Пошто вечераше, Ивана ста распремати сто. Мишо се стаде протезати и зијехати на столици; Јејина дође на кухињска врата и запита:

— Да запрећем ватру?

— Него шта! рече крчмар преко зијеха. Да ми није због Пијна, одмах бих затворио! Ово је, брате, ноћ за спавање! Ово је божји дар! О-хо-хо, ала ће се спавати!

И као да хтједе начинити увод слатком дугачком спавању, које ће трајати дугачке кишовите ноћи, крчмар сложи мишице на груди и изврати главу. Ивана отиде на врата, да кроз пљусак посматра пусту улицу. Јејина се врати у кухињу и одмах заноче грдње на „латине.“

Тако све троје задоше срцу на вољу, показаше шта је коме најпрече.

Богати, размажени крчмар бјеше жељан једино одмора и безбрижности. Био је то јак, здрав човјек од педесет година. Глатки и румени образи, танки још црни бркови, напомињаху оне ликове на берберницама, те је увијек био идеал љепоте простијем женскињу, а откад остаде удовцем, просто му се наметаху млађе удовице и старије дјевојке... Из навике, из частољубља, а не због зараде, држаше отворену крчму до поноћи. Његово добро вино привлачило је вечером занатлије, подофицире, мање чиновнике и морнаре. Ту се бришкулало и грајало до по ноћи, али на први откуцај часовника кад показиваше дванаест, Мишо викне: — „Ол рајт! на ноге, дјецо! Свима и свакоме лаку ноћ!“ И томе већ не бјеше поговора. Дању њих троје једва могаху одољевати послу, — навали сељака, који долазе у град, на суд, или због пазара. Јејина је готовила, он је послуживао, а Ивана наплаћивала. Да, они његови укућани бјеху заиста искрени!

Бриге, и то велике, бјеше се ослободио недавно, кад се Тони Фабри ожени. То је био дрводјеља, убојица и разметник, каквима је обиловало Приморје. Тони је лудовао за Иваном, а и она за њим, те Мишо једва спријечи да је на силу не одведе. Нагађало се да Мишо жели удати кћер за каква господина, па да ће се и сам оженити.

Ивана, стасита дјевојка од осамнаест година, бјелолика, повијених обрва и црнијех очију, доста личаше на оца обличјем, али ћуди бјеше сасвијем супротне. Он, себичан мирњачина, бјеше стамен, у свему сређен; кћи му, под личином мирноће, бијаше фантастична, понесена за непознатијем. Гледајући с прага у једну ноћ, она ствараше јасне догађаје, који би доликовали томе оквиру.

Најпослије баба Јејина, старија од брата десет година, остала без дјеце, сухна али сва чвораста, испуњена вјерским фанатизмом, који се не изражаваше толико у вршењу обреда, колико у неутољивој мржњи према иновјерцима. То је била права болест, — болест

ограничене а у неколико и обазриве бабе, која је могла само грдити на само. Она је више мрзила Тони Фабрија због његове вјере, него због његова развратног живота; она би доиста радије задавила Ивану, него што би пристала да се уда за „латинина.“ Док је братанична стојала на вратима и маштала ко зна о чему, дотле је тетка прала судове и мрмљала којешта. Мишо је могао разабрати ове узвике:

— Потоп да Бог дâ! Потонуо им, да Бог дâ, и мали Божић и њихова Три Краља и њихов свети отац папа и све њихове фандоније! Ах, ниједна вјеро, да ми је доживјети да те Руси смакну! Хоће, ако Бог дâ!... Свјат, свјат, свјат, Господ Савaот! Удри по мозгу поганију!...

Најзад округли часовник на стијени закврча и поче избијати осам. Ивана се врати к оцу и рече:

— Ето стрика Ијна.

Па донесе карте, таблицу и креду. Па отиде да наточи квартуч вина.

Томе се не зачуди нико од њих троје, јер и ако је Ијно становао чак на обали, од прилике на километар даљине, ипак, грмјело, пуцало, Ијно не изостане да по вечери с братом не одигра три партије бришкуле за квартуч вина. Био је рибар.

Уђе и скиде са себе огртач од навоштенога платна. На глави му бјеше кожна рибарска капа, налик на шлем. Био је омален. Његово оштро, жуто лице, са поткушенијем сиједијем брковима, са ситнијем смеђим очима, као да се вјечито подсмијеваше. Никакве сличности не бјеше између та два рођена брата, а сличност између Ијна и Јеjине бјеше у грбастом носу и развраћеним устима.

Пошто назва и сједе, Ијно додаде:

— Оде им стара година плачући!

Па одмах узе мијешати карте.

— Нека, валај! прихвати Мишо. Не бих дао ову кишу за десет вијорина! Чим свршимо, лећи ћу! О-хо-хо! ала ће се спавати!

Јеjина из кухиње довикну:

— Изгорио им свијет до вијека са њиховом главом!

Ивана сједе према стрицу и налакти се.

Одиграше двије партије без ријечи, курњавећи из чудеснијех лула.

Кад започеше трећу, уђе Тони Фабри, сједе подаље од њих и заиска получак вина. Ивана, збуњена, погледа оца и стрица, па отиде да га послужи. Јејиша се промоли, накриви главу и учини: ух! ух! Нино запита наглијем шапатом:

— Ама зар долази овамо!?

Нину се одиже горња усна и бљеснуше вучји сјекутићи, што учини да му се обличје скроз измијени. И он одговори кроза зубе:

— До сада није! Ђаво би га знао!

Бјеше млад, снажан човјек, необично широких леђа, плав, мила лица.

Они чуше гдје Тони уздрхталијем гласом запита дјевојку:

— Па како си, Ивана?

— Добро, фала, одговори она, па отиде за тезгу, подними се и уприје очи у њега.

Нино баци карте и упути се к вратима рекавши:

— Вријеме је да се спава!

И стаде затварати излог.

Нино се окрете ка Фабрију и рече:

— Оде стара година плачући!

Тони се трже. На његову узбуђену лицу видје се, јасно да у тијем ријечима тражи какву наговијест. И стегнув своје силне мишице, запита опоро:

— Шта хоћеш да тијем кажеш, барба[1] Нино?

— Па ето, небо плаче, — тако се каже! рече Нино мирно.

— А јао за чим би то плакала наша стара година, — упита Тони и пркосно одиже главу. Хоће ли се наша [illegible], разумије се, нашој? Хоће ли се овдје учинит[illegible]

[1] [illegible]

вријеђати наша вјера? Која је старија овамо, у нашој царевини, питам ја вас!...

— Какви су то разговори? прекиде га Мишо, ставши према њему, држећи руке за собом.

Пипо слегну раменима и затрепета очима.

Јејина рече:

— Разговори луда човјека! Свјат, свјат...

Тони устаде, баци крчмару грош и узвикну:

— Ол рајт! Ол рајт!

Јејина потече на њ као бијесна; у руци јој се од њекуд обрете штапина. И викну:

— Ево ти рајт!

Па лупи штапом по столу.

Тони огртачем угаси и обали лампу. Зачу се цилик, њеко стењање, топот корака, и њаска на улици...

То је све трајало тренутак.

А пошто Мишо запали свијећу, не бй ни Иване!... Одјурише обоје у кишовиту ноћ.

С. Матавуљ.

У ВОЈНИЧКОМЕ ТАБОРУ.

Досадно је љето, у затвореноме граду, на црногорској граници, гдје сада живем: око ми не може нигдје да опочине, нити могу да бацим поглед преко супротних брдина, а знам да иза њих простире се отворено море. Преко дана чисто не живем, већ се лијено вучем тијесним улицама, док не избијем на обалу. Уски затон мирује, ни ћуха од вјетра, а сунце пече: и камен ће да изгори.

Оно дрвета у чијој присјенци стојим, закржљавило је, лишће је бакарасте боје, напрашено, а изданци не шире се, већ грчевито пружају се у висину: хоће да се надвисе над градске бедеме... Гледам пучину што се одијелила од отворенога мора, заблудила амо и увукла се, у тврду земљу. И ту заблудилу пучину људи нису оставили на миру: прети њој да се слободно не разлијева, подигоше тврде високе зиде: залутали таласи погдјекад срдито и бијесно ударају у њ, али немоћни да га сруше, пенећ' се, враћају се натраг: кад их гледам онако узнемирене, и слушам њихов јаук, у души ме боли, и пусто их једнако слушам и — гледам...

А дрвета под којим стојим, бог зна откуд су људи амо пренесли, посматрајући их мисао ме носи, на отворене, пространe равнице и плодна поља, откуд су их, засигурно, још младе донијели: а они тамо у слободи били би се разгојили и, мјесто чељадетскога цвркања, слушали би пјесму простора и олује...

Поред мене пролазе војници у маршу: ни вјешто ударање у добош, што у тијесни јаче одјекује, не може их [illegible], погнувши главу, безвољно корачају напријед: за собом остављају [illegible] границу. Ко зна откуд су они амо доведени? Гладни радници, окретни кријумчари, лијено пролазе по

ред мене, а продавачице свакојакога воћа чеврљају, нуде, и бране се од гладних муха.

Силно је досадно; да ми је поћи из ове тјескобе: али куда? Са свих страна притискују ме брдине, нигдје изласка, а друго не осјећам но побјећи из овога скученога простора, ићи напријед, на више, слободно одахнути.

Сутрадан рано носи ме народ тијесним затоном, свјежи лахор срета ме и разгаљује ме; а око ми тражи висине. Остављајући за собом, уз море, засађене баштће, са опустјелима дворовима у чијим заклоницама расте наранча и лимун, а у пукотинама старих зидова сваке године избијају дуги цвјетови, ту цвате и вену, а оцвјетане им листиће вјетар у море носи...

Искрцавши се, гледам да се не сретнем са знанцима. Поред мога снатрења што ме води, и које ме свега заокупља, досадно ми је слушати старе ствари, одговарати на обичне упите, а још теже слушати причања чији смисао из очију причаоца већ унапред погађам. ...Пењем се узбрдицом. Сунце се родило, спушта се на ниже, у сусрет ми иде; знам да ће ми досадити, али све једно, од навике поздрављам га.

И одмах осјећам омару; око мене го је камен; оно мало траве у пукотинама увехло је, и сагнуло се; а сунце све јаче осваја; још гледам хлад по гудурама и продолинама. У путу прати ме цврчање цврчака, и моја све краћа сјенка, а затон ми је увијек на догледу.

Пењем се, знојим се, и ожедњио сам, али ми није досадно, мисао ме к њима води, и то ми даје живота и снаге.

На првоме вису, сио сам у хлад, испод високих стијена, уз распружено чобанче што свира у свиралу.

— Вруће!

— Вруће! — одговори и престаде да свира.

— Има ли гдје воде?

— Нема.

Диже се и оштро звиждне козама што се веру кроз кршеве и пењу се по куковима да дохвате из процијепа [illegible] маслине. Једна стоји на високој стијени, и гледа ме својим великим, бистрим очима. Па се окрене к мору: силази, брада јој дрхти, а витко се тијело сагиба, к'о навикло од увијеке да се кроз кршевѐ вере.

Чобанче пође за козама, а ја се одмарам, и — посматрам у около: све је суро сунцем обасјано, само дубоко [illegible] су, а одговарају им загасите пруге што по пучини затона мирно леже; једнако сам жедан, а [illegible] у сува корита [illegible] поточића што одавна не окусише воде, и, рек'о би, зијевају и вапију за њом. У то се јави свирала...

Идућ' све даље, остављам море за собом, а сретају ме букове шуме, чији се вршци лагано сагибљу, сура [illegible] губи се у [illegible] зеленилу, а вјетрић у сусрет ми долази, и собом носи задах свјежине, и — лагани жамор...

У путу сретам уморне војнике што се пењу к тврђавама. Гдје су негда тицали се и кретарили орлови, дижу се сада у голу камену силне тврђаве, и стрше сунцу: а тешки топови к'о немани зијевају, жедни момачке крви...

Кроз буковик, што ме одеље прати, дошао сам нај[illegible] кривошијски војнички сабор. Одмарам се пред крчмом у хладу, и дуго уживам у слаткоме нехају. Засве што војници поред мене пролазе и на махове [illegible] шумећи пред[illegible] на отвореном и чистом ваздуху, није изгубио своје сеоско обиљеје. Поред крчме пролази сеоска чељад: људи и жене, намрштени, у бригама живота, цуре стидљиве, и момци окретни, танковити, што се до неке добе дана за козама веру, а сада крмомчаре, па им очи звијерају [illegible] финансијске стражаре. По ручку, иза одмора, зашао сам даље у шуму. Газим свијетле сјенке, а очи ми продиру дубље и дубље; испод ногу ми шушти суво лишће, а поврх мене лагано [illegible] море затресене крошње.

Уставих се у просушеној шумској проголини окруженој вијенцем поноситих стабала. У њихову хладу једно момче цијепа дрва, до њега дјевојка слаже цијепанице: слегнути полако говоре; наједном исправе се, и гледају се. Тако часом стоје, док ме он не угледа; у исти час и дјевојка сврне погледом на ме. Ја се ближе примакох:

— Радиш — јавим се, да нешто рекнем.

— Радим.

Он настави да цијепа, а ја сједох на земљу, мало даље од њега. Хтједох читати, но не да ми се; а ни снатрити не могу. Слушам јаке ударце сјекире, и гледам у снажне момачке замахаје; и гледајућ' у њих двоје, у небо и у сјенке, вријеме ми лијено пролази и у свјежини осјећам да са себе стресам градску спарину и тјескобу. Лакши сам, а очи ми продиру до у најтамнији крај шуме, и опет се драговољно враћају на њих двоје — запослених.

На догледу њихових младићских живота, оснажен њиховим радом, представих себи сретну чељад; у овим горским селима, гдје се високо у свјежини вршке стабала весело ледујају...

Из даљега до мене допиру новици и дозивање, и звукови свирале, и разни гласови што одају домаћи живот у шуми и пољу, на тугом у души промишљам, да ћу се морати повратити из овога горскога краја у тјескобу затвореног града.

— Лијено је вама — јавих се, жељан разговора. Момче се исправи, погледа ме, и придржећ' се дршка од сјекире одговори:

— К'о велим мени и сестри; а мени се бога ми чини да је вама љепше... Мени је за муку тукућ' у ово тврдо — и потуцка по дрвету — а ви опочивате... Ма нека, кад нисам најамник, на да се нада мном господар окаша... А да је мени к'о вама тако лежати, био бих двојструк бјесњи од вас... Труд умете...

— А мене лијенчарење...

— Не срдите бога, лијено вам је — јави се и дје-

војка и — гледа ме, к'о да ми завиди. На настави: — Уживате у својој младости... Ма нека, бар да неко ужива, кад ми не можемо...

— Ајде, да се ради — рече младић себи и — замане сјекиром.

Тако по мало разговарамо, док наједном осјетих иза себе нечији ход. Обрнух се, а војник што је долазио, угледавши ме, тога се часа устави, но некако одмах се снађе, и упути равно к нама.

Приближивши се к њима сигурно кретом очију упита их ко сам, — јер оно обоје погледа у ме.

Ја се дигох и примакох ближе:

— Откуд си? — упитам надошла војника.

— Далматинац из С...

И ја се њему казах, а он се искрено обрадова да смо из близа, и одмах постаде живљи...

— А ја — рече простодушно — чух одозго да он пјена, па к'о велим да му помогнем. Мило ми прихватити се домаћега рада... Дај! — рече момку живо — да те измијеним, и из руке узме му сјекиру.

Снажно замане неколико пута и вјешто учеста.

— Не би брате тако дуго издржао.

— Што не бих? то ми је и код куће био посао. На онда поврати сјекиру момку и рече тише:

— А не знате да сам сада од мрца дошао...

— Што? — зачуди се обоје.

— Ви и не знате, убио ме из пушке онај Мађар што сам с њиме вашој колиби долазио да пијемо млијека.

— Онај плави? — приупита момак.

— Да.

— Бива убио сам себе.

— Да што: Ми сви у цимеру, а он сио на постељу, ногом упро у отпонац од пушке, јаукнуо к'о во, и стровалио се наузначице на кревет.

— Је ли, ако Бога знаш?

— А зашто? — умјешам се у говор, и већ представљам себи јадника огрезла у крви.

— Био га ради нехаја у служби капетан осудио на осам дана тамнице и — у гвожђе, на је ваљало да одмах казну наступи...

— А добар је био, увијек насмијан — опази дјевојка.

— Мани, био је луд... Што да кидише на се. То наш човјек не би учинио... Наш би човјек радије стотину других убио но себе — рече војник понешто раздражен.

Наш разговор прекидоше наједном весели звуци музике.

— Официри хоће се играти лавтениса — опази војник. — Играју се свако пополне.

Музика на махове престане, на наново свира: они наставише рад а мени је наједном тешко при души. И што више сунце се нагиње к западу, и свјежији вјетрић лахори, све ме грће туга заокупља. Моја је мисао код самоубице, и не могу да је другамо скренем.

— Мислим, — довели га амо из његових равница, гдје ријека жамори и шапатљиви јабланови шуште, да овдје, у овоме кршу, сконча свој млади живот.

— Био је добар — рекла је она лијепа дјевојка сјегумо жалећ' његову младост.

А ја узбуђен, поздрављам уједно поносити, слободни дух, што је волио смрт но тамницу и гвоздене вериге. И за чудо, не жалим га, већ, одвојитом мишљу, пратим га до његове равне постојбине, гдје је сигурно дух му полетјео, да се наужива свога краја: — и тако снатрећ' осјетих у себи, к'о нигда дотле, сву лакоћу умирања... И даље снатрим, а војничка музика весело свира: официри играју се лавтениса, и, одмах до мене, њих троје, одмарајућ' се, весело разговарају.

Иво Кипико.

ДВЕ КРАТКЕ ЦРТИЦЕ

С НЕМАЧКОГ.

Посвећене српским читаоцима о Новој Години.

I.

КЊИЖЕВНА НОВИНА.

Налазимо се, после вечере, на чају, у необично живом и расположеном друштву. Укусно намештене просторије блистају, отмено и пријатно у исто време, у сјају великих бронзаних свећњака. Господа, у црном оделу или у сјајној униформи, стоје и расположено разговарају, подељени у мање гомилице. Око столова седају и светле се пуне очи, драгоцене гривне, снежна рамена, и сјајне тоалете. Алма, млада и лепа жена једног имућног трговца, лежи замишљена у наслоњачи и слуша скоро побожно разговор двеју госпођа, о најновијој књизи на далеко чувеног песника Феодора Милера, „Ноћним призрацима.“

„Молим вас, драга госпођо саветниковице“, упита она најзад, посматрајући врх своје богато изрескане лепезе: „како и где се могу добити ти „Ноћни призраци“?“

Госпођа саветниковица окрете јој, са заштитничким изразом, своје округласто лице, и одговори:

„Ја сам књижицу позајмила од другог.“

„А од кога? ако смем питати?“

„Од моје учитељице, госпође професорке.“

„А! — од госпође Трешлерове?“

„Од ње! Госпођа Трешлерова је са нашим великим Милером у пријатељству. Она од сваког новог дела добије по један примерак на поклон.“

Алма погледа замишљено преда се.

„Морам прочитати те „Ноћне призраке“!...“ И та

одлука стаде хватати у њеној дубоко уметничкој души све дубљег корена. —

Сутра дан затичемо ову младу жену пред огледалом за тоалету у њеном будоару. Спремила се да изиђе: хоће да оде до професорке, да позајми „Ноћне призраке.“

Баш у тренутку кад се беше упутила вратима, њена лепа собарица дође да јој јави да је у предсобљу њен учитељ музике.

„Mon Dieu, драги господине Трилере, ја сам на вас потпуно заборавила! Али данас не могу баш никако! Liddy, молим те, дај господину купон за његов час! Немојте се љутити, господине Трилере! Дођите у четвртак!“

Цена часу: 2 марке и 50 пфенига.

Алма изиђе из куће.

„Заиста, ово пада киша!“ промрмља погледавши у небо. „Али, хвала Богу, кишобран сам понела, а станица с колима је одмах ту у Фабрицијевој улици.“

Она одскакута лако као срна преко клизавога тротоара, и зађе за угао. И љупко ману руком на кочијаша.

„Маргаретина улица, бр. 12!“

Весело грабе кола кроз шумну престоницу. После двадесет минута зауставише се пред леном четвороспратном кућом.

„Причекајте!“ рече Алма кочијашу.

Она се поне уз степенице. Зазвони.

„Шта?... Госпођа професорка није код куће? Баш је то штета! А ви јој реците да сам долазила да позајмим, на два три дана, „Ноћне призраке“ од Феодора Милера. Ако госпођа буде љубазна и дозволи, ја ћу сутра послати по њих своју Liddy или Франца.“

„Ја ћу јој казати“, одговори стамена Јустина.

Алма изиђе опет на улицу. Како је хитала, она ухвати за кваку од кола, да их сама отвори.

„Ужасно! Квака сва мокра од кише! Моје лепе рукавице! Сад су тотално пропале!“

Цена рукавицама: 3 марке. Трошак за кола тамо и натраг: 1 марка и 50 пфенига. —

Сутра дан, Алма је лежала, помало чамећи, на свом канабету од плаве свиле. Пред њом стоји Liddy, њена лепа собарица.

„Господин каже да Франц њему треба."

„Онда иди ти."

„На милостива госпођа зна да се утија таман загрејала. . ."

Алма једва савлада своју зловољу.

„На узми онда комисионара!"

Девојка оде и доведе комисионара. Он доби налог да оде до госпође професорке Тренклерове и да донесе „Ноћне призраке" од Фестора Милера. После једног часа врати се — на жалост без више пута поменутих „Ноћних призрака."

„Госпођа професорка вели да јој је жао, али да је књигу јуче позајмила другом неком."

Награда комисионару за одлазак и долазак: 1 марка.

Пошто је примио новац и изишао, Алма викну за њим. Он се врати.

„Заповедајте!"

„Отидите, Бога вам, до Кнеблера, у његову „Претплатничку читаоницу", на питајте да ли се књига може у њега добити."

Комисионар се поклони и оде брзо да изврши заповест.

После кратког времена врати се та јави да у Претплатничкој Читаоници књига још није набављена.

Награда комисионару за одлазак у Читаоницу: 1 марка.

„Ово је баш ужасно!" рече Алма срдито. „А не знам шта бих дала да књигу могу још данас да добијем!"

Пред вече дође њен муж.

„Шта ти је, душко?"

„Ништа", одговори Алма зловољно.

„Ти си нерасположена: то се види."

„Љутим се што не могу да добијем „Ноћне призраке“ од Феодора Милера. Помисли само...“

Па му онда исприча све своје узалудне напоре да књигу добије.

„Па, душо моја, најпростије је да пошљеш до књижара.“

Алма скочи.

„Тако је заиста“, рече, а очи јој се засјаше од радости: „ја се тога нисам ни сетила.“

Она зазвони. Франц, слуга, ступи у собу с краљевским достојанством.

„Чујеш!“ рече нежни муж, „отиди одмах преко пута до Фоглера и Друга, — знаш она радња десно на углу — па узми један примерак Милерових „Ноћних призрака.“

„Одмах, господине!“

После пет минута момак се врати, и преда тражену књигу са лено заокругљеним покретом руке.

„Шта кошта књига?“ упита Алма збуњено.

„Једну марку.“

Млада жена уједе се дубоко за усне. Она беше извела у памети овај рачун:

Час музике који није држала	М. 2·50
Кола	„ 1·50
Пар упропашћених рукавица	„ 3·—
Комисионару до професорке	„ 1·—
Комисионару до Читаонице	„ 1·—
Свега:	М. 9·—

— и беше дошла до поносног резултата да је по цену својих „позајмљивачких“ напора могла књигу купити девет пута, не рачунајући купљени примерак који би јој остао бадава.

Ернст Екштајн.

II.

БОЖИЋЊИ ИЗДАЦИ Г. А. Ф. Х. МАЈЕРА.

Било је то 28 децембра године 1889. Рентиер А. Ф. Х. Мајер, пређе сопственик и оснивалац трговачке куће А. Ф. Х. Мајер — у трговачком свету познате као prima — седео је у својој тако званој соби за рад. Соба је, наравно, била намештена у стилу „Ренесанса,“ и сва богато извајана: седишта су била превучена кожом, зидови исто тако: таван обложен дрвеним плочицама. Велики орман за књиге могао је примити у себе главна дела свих великих духова, али су у њему стајале само кутије за цигаре: но завеса од зелене свиле заклањала их је од очију свакидашњих људи. Под јединим, али врло широким прозором у соби, огроман писаћи сто: сви предмети на њему били су од малахита, због чега их А. Ф. Х. Мајер није никада ни употребљавао: — у једном мрачном кутићу скромно је стајало стакленце мастила и држаља најобичније врсте. Испред стола, велика медвеђа кожа са сребрнастим преливима: на кожи висока „лутеровска“ наслоњача: у наслоњачи имућно заокружена фигура господина А. Ф. Х. Мајера: — на дебелим стубовима ногу округло здање импозантног обима, са необично чисто изведеним линијама, које су се благо губиле према ономе месту где је требао да буде врат — овако је међутим лежала лопта на лопти: мања је наиме представљала главу. И на њој је све било пријатно заобљено: брада, подбрадак први и други, образи, очи, и нос. Све је то још преливено лаким, као озареним руменилом, испод којега је пробијао израз потпуног задовољства, оног задовољства које су нам сви светски мудраци од памтивека представљали као највише међу земаљским добрима. А А. Ф. Х. Мајер био је мудар, и, с обзиром на његових [illegible] марака дохотка, могао је то себи и допустити.

Ја молим да ми се опрости што сам се тако дуго задржао на опису његовог спољашњег изгледа. Али једна такова појава, тако лепо заокругљена и у облику

и по садржини, има нечега необично пријатног, лагодног на себи. Нарочито за песнике.

Господин Мајер извади из једне фиоке неку велику књигу, из друге једне свежањ брижљиво сређених рачуна, испод којих је, на сваком, стајало: „наплаћено, с поштовањем.“ Неплаћени рачуни нису уопште ни постојали за овог срећног човека. Затим извуче, не без напора, стаклење с мастилом и држаљу из мрачнога кута, метну стаклење поред мастионице од малахита, а перо завуче иза свог опсежног десног ува, пошто га је, пре тога, с достојанственом мирноћом замочио. Онда извади из једне скривене фиоке велику кесу с новцима и изброји новац у њој. У ту кесу је раније био оставио извесну суму намењену божићњим поклонима. Пошто издатке сабере с новцем који је још у кеси остао, морала му је изићи целокупна сума. Он је био навикао да му се сваки рачун на пфениг слаже.

И сад поче да разматра позиције, рачун по рачун.

За моју жену.

Огртач постављен крзном . . . . 360 марака.
Јутарња хаљина од Герзона[1] . . 120 „

„Невероватно је колико жене троше“, промрмља. „И то на овакве прље као што је ова јутарња хаљина!“

Котарица с деликатесама . . . . . 75.— *м.*

На ову позицију задовољан осмех проби себи пута кроза сало на образима. Господин Мајер је био изабрао све оне ствари које је управо само он нарочито радо јео.

Торта од марципана . . . . . 40.— *м.*
12 пари рукавица . . . . . 60.— „
Ситнице . . . . . 48·40 „

За моју кћер.

Костим за тоцњање, с капом и муфом . 260 *м.*
Балска хаљина . . . . . 140 „

[1] Велика радња у Берлину.

Лепеза	45 „
Sortie de bal[1]	75 „

„Sortie“, промрмља, и замишљено набра обрве, колико је то управо могао. „Шта ће опет то бити? Биће и то нека костимска андрамоља. 75 марака! Као да човек краде паре!“

Два мопса од праве бронзе	36 м.
12 пари рукавица	60 „
Сандуче с хартијом за писма итд. . .	24 „
У готовом новцу	100 „

Други трошкови.

Материје за хаљину за моје две сестричине	90 м.
Медени колач	62 „
Вратару	10 „
Куварици	75 „
Кочијашу	75 „
Собарици	60 „
Украс на божићњем дрвету	45 „
Трима добротворним друштвима, по 30 м.	90 „

Записујући последњу цифру, он климну главом у знак одобравања. Затим сабра све позиције, и додаде им 10 марака које бејаху остале у кеси. Он зловољно махну главом: суми од 2000 марака коју је био одредио за божићне трошкове, недостајале су 3 марке и 50 пфенига.

Он узе поново да рачуна, па и по трећи пут: [illegible] да се можда није који рачун загубио — све узалуд. За шта ли је могао издати те 3 марке и 50 пфенига? Мислио је и мислио, али се није могао сетити. Морала је бити нека незнатна ситница, јер [illegible] није могуће добити ништа заметио, али шта — шта? Неко други на његовом месту додао би може бити лакоумно: „Још нешто — 3 *м.* 50 *пф.*“, и за-

[1] Горњи огртач који жене употребљавају при одласку с бала. — [illegible]

кључно би рачун. Али је А. Ф. Х. Мајер био сувише солидан човек, и морао је ствари увек у траг.

Он се не без муке диже и пође ка дугмету од слоновe кости електричног звонцета.

Собарица промоли главу кроз врата:

„Господин Мајер заповедају?“

„Замолите госпођу да буде добра да дође овамо.“

После неколико минута, у божићњој јутарњој хаљини, исто тако округла као и њен муж, с врло доброђудним лицем, појави се жељена госпођа, и он је посвети у своје мучне недоумице. Обоје сад почеше да испитују рачуне, па онда своје памћење; али ни Хајни ни Мали не могоше да реше загонетку.

Најзад она рече:

„Знаш шта је, Хајни, можда ће знати Лилика? Сад ћу ти је послати.“

Наскоро за тим појави се и Лилика, мало зловољна, јер се баш спремала да пође по једну своју пријатељицу, да заједно иду на Русовљево острво[1] на тоцињање. Са капом од крзна мало накривљеном на својој кудравој глави, у испупчено затегнутом и крзном опточеном јакету, са претерано малим муфом на рукама, стајала је она пред својим оцем — од главе до пете богата наследница.

„Зашто си ме звао, тата? Ја заиста немам много времена на расположењу.“

Он је задовољно посматрао. Одело није било јевтино, али му је ћерчица у њему тако лепо изгледала! С њеним загаситим и сјајним очима и обрвама стајало је јасно крзно у контрасту, који је драж њеног лепушкастог и своjевољног лица још јаче истицао.

„Дакле?“ понови она с очитим нестрпљењем.

Отац јој разложи важну ствар која га је занимала, и упита је најзад да ли може да се сети још каквога предмета.

Она прсну у смех.

[1] Место за тоцињање у берлинском *Thiergarten*'у.

„Али, татице, толико галаме око 3 *м.* и 50 *пф.*! То баш није chic!“

„Ех, chic! шта chic! Добар трговац треба да се поклони пред сваком марком, иначе никад неће доћи до талира. А сад слушај!“

Он јој прочита редом поклоне — не наводећи цене.

„Је ли то све?“ упита је.

„Ја се не сећам ничег више“, одговори му она нестрпљиво. „Збогом, тата!“

Дошавши до врата, она се одједанпут окрете.

„Ах, на сетила сам се! *То ће бити књига!*“

„Доиста јест, *књига*“, понови он за њом, а очи му се засветлише од задовољства: „Валенштајновци од Бера“.

Лилика се гласно насмеја.

„Не, по Папенхајмовци[1] од Волфа.“

„На то је отприлике једно исто.“

Лилике нестаде, а господин А. Ф. Х. Мајер, сад успокојен у својој души, додаде рачуну још ове речи:

„Једна књига од антиквара Гзелија 3 *м.* 50 *пф.*“

Ото ф. Лајксне

(*Превео с немачког* Б. П.)

---

[1] Познат спев Јулија Волфа о „Папенхајмовцима“, о [illegible] у Шилеровом „Валенштајну.“ — Особна немачка [illegible] Бер и Волф [illegible] именице: медвед и вук.

ПОЗНА ЈЕСЕН.

Каква је то жена тако оголела,
Скроз покисла, с тугом на лицу јој жуту?
Јесен!... Сузе, црне руке сасвим празне.
Кô да ће у прошњу по кољаву путу.

Њено ведро чело с јада потамнело:
Дубоко јој око од плача уса'ло:
Богата владарка имала је свега,
До наге је душе време опљачкало.

Каква беше с гроздом зрелим у десници!
Каква с крупним класом зрела кукуруза!
Са пшеничним влатом!... Гробу иде
Оголела, јадна, с потоком од суза.

Јелена.

ИЛУЗИЈЕ.

Као лишће сухо, у октобру строгом,
Што застире стазе, богазе, и путе,
Илузије, исто увеле и жуте,
Показују гредом кудгод' крочих ногом.

У младости својој, пролећу живота,
Млад се бејах силно окитио њима,
Ал' минуше лета — илузије с њима,
И живота снови, смисо, и лепота.

Го остаде живот, без одеће сјајне:
Остадоше прне, чворновате гране,
Да у небо стрше, тужне и очајне.

Ко да туже, куну преостале дане,
И трагичним гестом, док не падну труле,
Богу лажи прете, и на Бога хуле!

Рат

СИТНЕ ВЕЛИЧИНЕ.

Један лист из Модерне Медицине.

Мало необичан наслов, али ћете се одмах сетити, шта хоћу њиме да речем. Не мислим ја на оне ситне величине људског друштва, о којима нам новесница толико прича, а које се не би ни виделе да им греси нису велики: него на онај живи свет материјално доиста невидовних створова, што их само извежбано око микроскопом и другим нарочитим средствима може разликовати. Хоћу да вас упознам са једном од најважнијих чињеница у целој органској природи: са једном врстом гљивица, са чувеним и злогласним *микробима* или *бактеријама*. Јамачно их ви под тим именом већ и знате; може бити да сте по гдешто о њима већ и читали: али ја сам рад, да пред вас изнесем јасну и разговетну а заокругљену слику целокупне природе њихове.

А вреди да се с њима упознате. Велике су то чињенице, а замашна им је задаћа и ако су тако мајушне. Овде руше, тамо граде — и колико имају пријатеља, толико и гониоца. Проучавањем њихова скровитог живота и рада проширише вам се погледи на многе свакидашње појаве нашега живота, и ући ћете у велике природне тајне — баш из области оних појава, које нас необично живо интересују.

И још једну корист ћете имати, ако се с њима упознате. И она је исто тако замашне вредности као и прва. Проучавањем тих ситних створова упознаћете се не само са најсјајнијим периодом у Медицини — сјајнијег доба у тој струци од Хипократа до Садашњости и није било — него ћете у исти мах доћи до уверења, да су области човечјег духа простране, предмети проучавања неисцрпни, а међе нашега сазнања још једнако недогледне. Па зар то није веома пријатан осећај за човека, који себе цени? —

I.

ВРЕЊЕ И ТРУЉЕЊЕ.

„Rien n'est la proie de la mort;
tout est la proie de la vie."

Виђали сте, ваљ'да, на гробним споменицима натпис: „Mors porta vitae", или „Смерт двери живота." — Верујте ми, да то није само блага утеха Религије, него баш права истина. „Ништа није плен смрти, него је све плен живота"; — само што ми то увек или не видимо или не схваћамо. Пођите за мном, па ћу вам то на примеру показати.

Појави врења (ферментације), труљења и других врста распадања органских, мртвих материја беху од вајкада предмет наше нарочите пажње. Човек се с њима на сваком кораку срета; њима се понекад у својим потребама и служи; њих се у извесним приликама боји и клони: па је ли чудо, ако се већ толико векова пита, каква је природа тих појава, и шта им је прави узрок? Зашто нпр. да који сладак биљни сок — рецимо винска шира — мора на ваздуху да пређе у врење? Што то врење стане, чим тај сок прокухамо? Зашто се вино укисели и цикне, ако га не чувамо? Што се пиво брзо замути и поквари, чим га отворимо и ваздуху изложимо? Шта је узрок, да се млеко угруша и укисели, ако га у хладовину не склонимо, или ако га у нечисту суду држимо? Што се на врућини толике намирнице брзо укваре, а на леду опет дуго држе? Што солимо и сушимо месо, рибу и т. д. кад хоћемо да их спремимо за оставу? Што „слатко" морамо добро да укухамо и затворимо, ако смо ради, да нам се не уквари?

На сва та питања није се могло вековима тачно одговорити. Још од Парацелза на све до Нашега Доба владала су о томе веома различна, често баш и чудновата мишљења. Тек кад је Хемија мало ојачала, нађоше охучивши тим појавама неког „основаног" или бар вероватног тумачења. По њиховом мишљењу или је у тим органским материјама већ од природе неких хемијских

једињења, која у повољним приликама изазивају ферментацију („преформисаних хемијских фермената“ или „квасова“), или су ти процеси непосредна последица ваздушног дејства. Под утицајем атмосферског кисеоника (или нестанице његове) развију се у тим органским материјама хемијски процеси (оксидација или редукција), а последица тих процеса је вреље, труљење и т. д. Стеља или квас при врењу су само прости пратиоци тих процеса — без икаква другог значаја.

То тумачење изгледаше тако природно и неусиљено, да је нашло мало отпора. Врло брзо и врло лако — управо без икаквих правих, научних потврда — освојило је готово све научне кругове и одржало се дуго. О врењу и сличним појавама владала је, дакле, до почетка прошлога Века искључиво само једна научна теорија — т. з. *хемијска теорија врења*. По њој су били сви ти процеси прост хемизам.

Али у један мах удари то питање другим правцем. У првој половини прошлога века поче Кањар-Латур[1] доказивати, да вински квас који се при врењу јавља, није ништа друго, него велика маса сићушних а живих створова биљне природе: — управо неизбројна количина једноћеличних биљних клица — т. з. *квасних ћелија*. То исто утврдио је год. 1836. и Шван[2], па на основу својих даљих посматрања и опита у томе правцу поче заступати мишљење, да тај квасац није тек случајна сумеса течности, која превире — као што је то хемијска теорија тумачила — него да је баш битна погодба ферментације. т. ј. да су баш те живе ћелијце покретачи свих оних појава и последица, што их видимо при превирању органских материја. Доказивао је, да те ћелијце свакако с поља долазе, да се у шири „легу“ — т. ј. множе и напредују — па да баш тим животом и напредовањем изазивају врење. Троше и прерађују неке извесне саставне делове течности која превире, па тиме изводе оне појаве и промене. У опште:

[1] Cagniar-Latour. [2] Schwann.

— сасвим противно дотадашњем тумачењу хемијске теорије почеше сада научници доказивати, да *врење није прост хемизам* (обична оксидација органских једињења под утицајем атмосферског кисеоника), а ни проста ферментација, изазвана каквим преформисаним хемијским ферментом у самој материји, него да је непосредна *последица животне, физиолошке радње* неких особитих, ситних биљних клица из рода гљивица — т. з. *квасних ћелија*. Те ћелије доспевају у течност, која превире, с поља: — махом из ваздуха. За то и јесте приступ ваздуха важан моменат у томе процесу.

Тако тумачење природе врења и других сличних појава подударало се, у главном, и са нашим обичним искуством о тим процесима. Нарочито се на тај начин могло веома лако протумачити, зашто се на пр. врење и труљење јавља само при некој извесној, ни сувише ниској ни сувише високој температури; за што ти процеси са свим стану, кад се материјал прокуха или на леду држи; за што се успоре или са свим обуставе, кад му се додаду така хемијска једињења, која су отров и утук за живе ћелије (н. пр. со и саламура за рибу, сичан за неучињене коже, дим за сухо месо и т. д.); кад му се одузме влага (сушење на сунцу, у пећима и т. д.); кад се од стеље одвоје и т. д. С друге стране било је опет по том схватању тешко протумачити, како те живе ћелије продиру и у онога материјала, који је бар привидно од слободног приступа ваздуха сасвим заштићен — као што је н. пр. беланце и жуманце под љуском од јајета, или зачетак у мајчиној утроби — а и на њима се често показују знаци труљења и распадања. По тим случајевима изгледало је опет вероватније, да може бити врења и труљења и без ваздуха, и без клица: — да се, према томе, неке појаве труљења не могу друкче протумачити, него преформисаним хемијским ферментом — дакле опет хемијском теоријом. Та разлика у схватању и тумачењу заинтересова све шире кругове радника, па најпосле штогод беше позвано, да решава така питања, даде се живо и озбиљно на проучавање тога спора.

И доиста не потраја дуго, а из природњака тога доба издвојише се два научна противничка табора: — један који је заступао стару хемијску теорију врења (Pouchet, Béchamp, Frémy, Bastian, Liebig и т. д.), и други, који се борио, да виталистичној извојује коначну победу (одмах међу првима Spalanzani, па онда касније Schultze, Schwann, Schröder, Dusch, Hoffmann, Chevreuil, Nägeli и т. д.). Борба беше, истина, жестока, али ипак за то тако достојанствена, тако величанствена и тако плодна, да служи на част целом XIX. Веку, а на корист свима будућим временима.

Одмах у почетку те борбе истицаху виталисте познато опажање, да се свугде, гдегод се јави процес врења и труљења, увек нађе и неких извесних живих клица. Живе клице су, тако рећи, сталан пратилац тих појава, те је сва прилика, да ће између њих и врења имати неке међусобне везе. Оназило се још и то, да оне у корак с тим процесима или напредују или опадају, да су, дакле, с њима и у некој узрочној вези. На основу тога неки су баш изречно тврдили, да су оне доиста прави узрок тим појавима. То тврђење беше тим основаније, што се већ од вајкада знало, да се „квасовима“ и „стељама“ врење може преносити и произвољно изазивати.

Противници су, наравно, то мишљење побијали. Једни су доказивали, да те клице нису узрок, него последица врења. Врење се појави независно од њих — чисто хемијским путем — па тек у продуктима тога процеса почне самоникло насељавање и размножавање тих клица. Други опет нису порицали ни узрочну везу тих клица са врењем, али су ту везу тумачили на други начин. По њиховом мишљењу дејствују те клице чисто механички. Намноже се својим животом у великој маси; та маса представља веома порозно тело, кроз које ваздушни кисеоник тим боље до органског једињења допире, па на тај начин тим потпуније до свог хемијског дејства дође. Квас или стеља је, дакле, само механичан посредник хемизма при врењу, а не учествује својом виталном енергијом — својом

физиолошком радњом. Најпосле су неки цедилима одвајали клице од материјала, па ипак добијали врење. Неки су просто упућивали на примере, где у природи материјали превиру без саучешћа клица (на пр. јаје у љусци), те тим побијали виталисте.

Али баш тај отпор изазвао је већу ревност. Ослањајући се на старо искуство добрих домаћица при укухавању воћа и биљних сокова, показао је Шулце[1] још год. 1836., да органске материје, које су иначе врењу подложне, неће да превиру, ако их претходно изложимо температури од 100° Ц. — т. ј. ако их прокухамо — па их тако прокухане (стерилисане) покријемо слојем зејтина — тако, да им спољни ваздух никако не може приступити. Сличне опите у разним модификацијама изводили су касније и многи други природњаци, и добијали увек исте резултате. Укухана (стерилисана) материја држала се непромењена све дотле, док спољни ваздух није нашао прилике, да до ње дође, у њу своје живе клице унесе, те је њима окужи.

На те тако убедљиве опите одговарали су противници виталистичке теорије са свим просто. По њиховом мишљењу у свима тим опитима није наступило врење само за то, што је најглавнији фактор при врењу — атмосферски кисеоник — био спречен да дође до свог хемијског дејства.

Тај приговор побијен је непосредно много касније (Пастеровим доказом, да врење може наступити и без приступа ваздуха), а међутим су виталисте на њега одговарили овим опитима. Шулце је још 1836. год. показао, да врење не може наступити, ако се н. пр. чист, стерилисан — дакле од свих клица ослобођен материјал изложи ваздуху, који је претходно пропуштен кроз концентрисану сумпорну киселину, а тај исти материјал у брзо почне превирати, чим се изложи дејству обична ваздуха. Сличан опит извео је одмах за тим (1837. год.) Шван — само с том ра-

[1] Schultze.

зликом, што је на чист, стерилисан материјал пуштао ваздух, који је претходно загревао на 100° Ц. — опет са истим резултатом. Према тумачењу виталиста у оба ова случаја није наступило врење с тога, што је чистом од клица слободном материјалу приступао ваздух, у коме је претходно живот клица — јачином концентрисане киселине и високом температуром — уништен.

Али и тим, тако класичним опитима виталиста нашле су присталице хемијске теорије замерака. Признавали су, истина, да су опити доиста оштроумни а резултати тачни, само су тврдили, да су им закључци погрешни. По њихову тумачењу врење и у једној и у другој врсти опита није наступило опет из чисто хемијског узрока: — једино с тога, што је под утицајем концентрисане сумпорне киселине у првом, а високе температуре у другом случају онај атмосферски ваздух, који је имао задаћу, да произведе врење, претрпео неке извесне хемијске промене, и тиме изгубио свој обичан афинитет према органским материјама, способним за превирање и труљење.

Најпосле се нашао начин, да виталисте и тај приговор својих противника побију. Извели су опите, у којима се није могло претпоставити, да ће ваздух изгубити и једну од својих хемијских особина, па су ипак дали резултате, који потврђују основаност виталистичке теорије. Шредер[1] и Душ[2] показали су, да врење и труљење не наступа ни онда, кад се какво од клица ослобођено, стерилисано органско једињење изложи дејству обичног, али кроз неупреден памук (вату) пропуштена — управо процеђена или профилтрисана — ваздуха.

Та необична појава нашла је одмах ово основано тумачење. Пролазећи кроз оне ситне кушље и зачкољице неупредена памука атмосферски ваздух, истина, не претрпи никакве, ни хемијске ни термиске промене — као оно у ранијим опитима Шулцеовим и Швановим — али се ипак на том путу пречисти — т.ј. ослободи од оних

[1] Schröder. [2] Dusch.

живих клица, које су се у њему биле затекле. Пробијајући се кроз оне ситне кланце и богазе у памуку ваздух депонује на зидове њихове све, што је у њему било [illegible]. А то ће рећи: прашина и свака ма и најмања трунка — дакле и најситнија жива клица — задржана је механично у оним небројеним ситним пролазима и завијуцима памучног запушача на суду. Чист, процеђен, без иједне живе клице доспео је ваздух најпосле и до органског једињења, али самим кисеоником, без живих клица, није могао изазвати врење. И није га изазвао годинама — све дотле, догод је чеп од памука сметао, те живе клице нису могле до органског једињења допрети. Чим је памук с улаза у суд уклоњен, врење је у брзо наступило.

Као што видите, тако јасним и убедљивим доказима било је већ тешко одолети. Табор противника виталистичке теорија врења поче се већ сада по мало проређивати и утишавати. И оно, што беше још остало, борило се тек да не напусти бојиште.

Али и последњи јеци хемијеке теорије у брзо умукоше, чим се на бојишту појави прави јунак. Почетком шесетих година прошлога Века истиче се горостасна индивидуалност Пастерова у фаланги бораца за виталистичну теорију врења, и својим генијалним замислима и класичним опитима приведе ту дугу и упорну борбу крају. Доказа најпосле, да врење и трулење органских материја н. пр. биљних сокова, млека, мокраће, беланцета, крви итд. неће наступити ни онда, ако те материје ухватимо непосредно и под каутелама, да им не може приступити ваздух, у чист од клица слободан, дакле стерилан суд. [illegible] спирално савијено. Шта више, довољно је, да се таком суду узано и подугачко грлце само просто на ниже савије, како би му отвор к земљи или у страну гледао (отприлике онако, као што је то на бочицама с „одолом"), па опет неће наступити врење. И у једном и у другом слу-

чају ни сама органска течност ни ваздух, који јој приступа, нису претрпели никакве ни хемијске ни термиске ни маханичке мене; у оба случаја је — шта више — приступ обичног атмосферског ваздуха са свим слободан, па ипак не настаје врење. Не настаје — без сумње — само за то, што ваздух не може да пренесе прашину и клице врења у садржину суда, него досне до органске материје стерилан — т. ј. без живих клица. У првом опиту депонује их заједно с прашином већ у само грлце, мењајући сваки час правац својој струји, и бијући се о зидове и преломе његове, а у другом су прилике још простије. Ту се прашина, а с њоме и живе клице, по закону тежине сталоже из ваздуха на ниже — много раније, него што струја досне до места, с којега би се ваздушне сумесе могле таложити у саму органску материју.

Према овоме може се с правом рећи, да је управо Пастер оснивалац виталистичне теорије врења. Он је несумњиво доказао, да су баш живе клице из ваздуха и других средина *једини* узрок врењу и органском распадању у опште. И не само то, него је ту теорију научним опитом и практичном применом тако учврстио, да је од тога доба слабо ко и покушавао истицати друге које назоре у томе питању. Од њега је, дакле, коначно утврђено и у Науци признато, да су врење, трулење и сличні процеси у органској природи последица виталног, физиолошког дејства неких сићушних створова биљне природе (а из реда гљивица); да тих створова има у непосредној околини човековој — а нарочито у ваздуху — па да отуда неопажено досевају у органске материје, те својим животом и множењем изазову све оне познате појаве.

Наука о виталистичној природи врења и органског распадања важна је и с тога, што је у један мах бацила оштру светлост и на многе друге појаве у природи, који до тада беху нејасни. Тако се н. пр. по њој са свим јасно дале растумачити све оне појаве у органском свету, код којих се до тада претпостављало т. з. „самоникло по-

стајање." Судећи по ономе, што се оком и другим чулима може сазнати, људи су од вајкада мислили, да има неких створова најниже организације, који могу без семена, без зачетка, тако рећи, „сами од себе" постати. Буђ, плесан и мемла ухвате се н. пр. преко ноћ на којој намирници или на влажном зиду; у рäни се „од себе" залегу црви; у устајалој води оживи небројситних створова итд.: — а ми не знамо од куд и како. Не видимо им ни семена, ни клицá: нисмо опазили њихове зачетке: на шта нам друго остаје, него да помишљамо на „самоникло постајање?"

И Наука је задуго те појаве исто тако тумачила. И она је једнако доказивала, да има створова — баш и више организованих, н. пр. инсеката — који постају т. з. „самониклим постајањем" (Generatio aequivoca seu spontanea). Шта више: тврдила је и то, да жив створ може постати не само из мртве органске материје, него и из чисто неорганског једињења (Abiogenesis). И тек онда, кад је Пастеровим радовима питање о природи врења и труљења коначно решено несумњивом победом виталистичке теорије, тек онда се дошло и у томе спору до чистих и јасних појмова. Сад се поуздано знало, да у ваздуху и другим срединама око нас има сваковрсних невидљивих клица и заметака, из којих се органски живот развија, кад год оне у згодне прилике доспу, па нам је онда ласно протумачити и постанак оних организама, за које се до тада мислило, да постају без семена, клица и зачетака итд. — „самониклим постањем." Сад нам је са свим јасна и несумњива она стара изрека: „omne vivum ex ovo", или „cellula e cellula." Наука о виталистичкој теорији врења скинула је, дакле, и спорно питање о абиогенези са дневнога реда.

Уз питање о природи врења и самониклог постајања решено је још једно веома важно питање — питање о томе, где је порекло, или где је управо извор тих клица, које изазивају врење, труљење — у опште органско распадање на које врсте. У први мах је изгледало, да им је главно легло или бар главна средина, у којој стално

живе, ваздух, па да отуда с времена на време доспевају у згодне прилике, те онда својим животом и размножаваньем изазивају распадање органске материје у разним облицима — али се то није потпунце обистинило. Истина је, да су одмах с почетка Ehrenberg, Pouchet, и Tyndall, а касније, Cohn, Pasteur и други несумньиво доказали, да је у атмосферском ваздуху, — нарочито у његовим нижим слојевима, у којима ми живимо, — на сваком месту и у свако доба известан, према времену и приликама промењив број тих клица, али је том приликом утврђено и то, да тих клица има и у другим срединама — и. пр. у свима отвореним водама, у земљишту, на биљу и животињама, на нашем телу и оделу, на халатљикама и другим предметима и т. д. — у опште: свугде и на сваком месту земљиног копна (Panspermia). А кад се то сазнало, лако је било растумачити, зашто су процеси врења и органског распадања тако општа и по целој земљи распрострањена појава.

Али наука о клицама врења и органског распадања не беше само теоријског значаја, него је одмах нашла и практичних примена. Њени резултати расветлили су многа тамна и спорна питања у разним гранама људскога рада и занимања. Нарочито и непосредно се тим користила т. з. Индустрија Врења — дакле производња вина, пива (алкохола у опште), вештачких квасова и т. д. Поред тога је на чврсту основу постављена фабрикација разних конзерава, хлеба, сира, свих прерађевина млека, пренос сирових органских материја и т. д. У опште се може рећи, до су све те, па и многе друге врсте људскога рада и занимања добиле правога полета тек од тога доба.

Највећи део свих тих практичних успеха има и опет да се захвали Пастеру. Читав низ замашних питања практичне природе решио је он таком лакоћом и прецизношћу, да је у томе ненадмашен. Сваки његов рад је — тако рећи — једна етапа у низу научних и практичних напредака XIX. Века. Полазећи од резултата својих истра-

живања најпре на једној врсти плесни (penicillium glaucum), па онда редом на многим другим најнижим органским створовима, а нарочито на многим врстама клица врења и органског распадања, он је н. пр. нашао, шта је узрок некојим болестима пива, вина, млека и т. д., а дао је и средства, којима се продуценти могу од тих болести бранити. Он је нашао, и по њему се назвао, најподеснији начин за консервисање и стерилисање разних течности, које су иначе подложне врењу („пастеризирање“). И ако је већ раније Блондо[1] публиковао своја опажања, да свака врста врења има своје засебне, специфичне квасове, ипак је Пастер био први, који је то тачно, ексактно, опитом показао. А што је још важније: њему је првом пошло за руком, да изнађе начин, како ће из смеса̂ више разних микроба, како их обично при врењу и труљењу у природи налазимо, издвојити (изолисати), пресадити и засебно на вештачким подлогама (т. з. пйћама) питати, хранити, изводити и гајити (култивисати) баш ону врсту, која је характеристична за то врење. Тако је н. пр. већ год. 1857. издвојио и на вештачким пйћама даље култивисао микроб, који има ту особину, да у извесним органским једињењима, а уз извесне повољне спољне прилике, изводи млечну киселину („врење млечне киселине“).

Шта је то значило за изучавање природе врења, труљења и сличних појава, може достојно оценити само онај, који се стручно бави тим питањима. Нестручан читалац може прави значај тог проналаска Пастерова бар од прилике схватити — тек онда, кад тај успех Пастеров упореди са почетцима Аналитичне Хемије. Као год што је Хемија почела стварно напредовати тек онда, кад су елементи изолисани и засебно проучени, тако је и Наука о врењу и труљењу пошла огромним кораком у напред тек онда, кад је Пастер показао, како се из смеса разних микроба може издвојити и засебно проучавати битни елементи тих процеса: — баш оне клице, које нас највише

[1] Blondeau

интересује. И то беше једна врста анализе као и у Хемији.

И доиста, од тога доба поче тек прави напредак: — стручно и систематско проучаваље свих појава и њихових узрока у тим процесима. Пастер на челу, а читав низ других научних радника — хемичара, ботаничара, лекара итд. — за њим задубише се у испитиваље тог сићушног а замашног света, и почеше публиковати резултате својих истраживања. Са интензивнијим радом у брзо поче напредовати и метод и техника те гране, те за кратко време изведоше материјал, који се већ поче у систем склапати. Изоловаше неколико врста микроба — нарочито из области вреља и труљења — и на њима почеше детаљније проучавати праву природу њихову. Опитима одредише, под којим погодбама поједине врсте микроба најбоље успевају; која им је храна (пића) најподеснија; шта им је још, осем тога, за живот и напредак потребно; кад и како се множе; коју температуру најбоље подносе, а код које почињу опадати и пропадати; коју температуру не могу никако поднети а да не угину; како се односе према механичким, хемијским и електричким агентима; траже ли атмосферски ваздух или могу и без њега успевати; како подносе светлост; има ли хемијских једињења, која су за њих отровна; у којој дози су ти отрови по њихов живот опасни; какве појаве изводе и какве продукте дају; где их је највише, а где их никако и нема; имају ли каквих односа са другим микробама, па ако имају, какви су ти односи и т. д. У опште: методом изолованог култивисања ударен је основ сазнаваљу једне нове области, управо једног новог света. Тим сазнаљем користиле су се много теоријске и практичне струке, а понајвише Медицина. Резултати тих истраживања учинише у њој управо преврат.

Др. М. Јовановић-Батут.

АРТУР БАЛФУР.

Први утисак који данашњи председник енглеског министарства чини на човека, у главном је хумористичан. Тај висок и танак Скотлендац, с издуженим вратом и несразмерно дугим ногама, без груди и без стомака, кратковид и сплетен, улива својом спољашношћу врло мало поштовања; у пространом Британском Царству никога нису чешће упоређивали са жирафом него њега, бившег саветника Круне. Његово понашање у Парламенту све је пре него свечано и достојанствено. Извaљен колики је дуг, с ногама на председниковом столу, глава забачена чак у другу клупу, руке у џеповима, а очи полузатворене, он, по читаве сâте, даје тек толико знака од себе што с времена на време зевне из све снаге. Као беседник он је, најблаже речено, необичан. Своје беседе не спрема никада, говори обичним тоном као да разговара, гласом спуштеним, избегавајући брижљиво све што личи на ораторство. „Џон Брајт“, рекао је он једном, „јесте неоспорно наш највећи беседник, али који би обичан човек, чим пристане да говори као Џон Брајт?“ Више још него својим обликом, његове беседе изненађују својом садржином. Lapsus'и су у њима колико чести толико и неочекивани. Доста је навести овај: „Ја врло озбиљно мислим да свако треба да шаље своје ђаке само у оне школе....“ Његово непознавање предмета о коме говори, често пут је просто невероватно. Овог сазива, у уводној беседи којом је спровео Доњем Дому један врло важан законски предлог о јавној настави, од чије је судбине зависио владин опстанак, — у тој беседи Артур Балфур застајкивао је час по, загледао у хартије, исправљао себе самога, грешио у појединостима, заплетао речју, као да свој властити предлог или није разумео или није упамтио. Пре неки дан, опет, упитан

пита управо Енглеска захтева од Венецуеле, он се, румен као девојка, обрнуо подсекретару за спољашње послове, и пошто се неко време дошаптавао с њиме, рекао је најзад ово: „Како *чујем*, наши су захтеви...“ Што је најлепше, он се не снебива да призна своју необавештеност; једанпут је рекао да он никада не чита новине; — други пут, опет, да се у скупштинском пословнику разуме колико једно дете. Не може се рећи да ван Парламента он више пази на себе. Добри енглески грађани имали су прилике да виде свог првог министра и на точку, и на аутомобилу, па чак и како, на сред поља̀не, у кратким панталонама игра једну скотлендску игру с лоптом, која није ништа озбиљнија од наше мете. Пре неколико недеља, када је увођен нови председник лондонске општине у дужност, тај министар без предрасуда посматрао је ову параду, попев се на једну столицу постављену на сред улице. И новине које су донеле о томе белешку, додавале су „како је Г. Балфур уживао у томе што је гледао као какав дечко.“ Очевидно, овакве појединости не могу се наћи у животу ниједног другог државника. Човеку је тешко замислити Гамбету да дрема у Скупштини, Гледстона да не разуме свој властити предлог, Бисмарка да кечи лопту пред једном радозналом гомилом. Човек се природно пита, да ли се Артур Балфур може ставити у исти ред с тим људима, и да ли је он одиста државник...

*

У ствари, Артур Балфур је ипак државник, али један државник какав се можда од Периклова времена није видео, — државник с потпуним филозофским васпитањем. У својој младости он се страсно бавио метафизиком, за коју је, судећи по његовим списима „У одбрану филозофске сумње“ и „Основи вере“, имао доста природна дара. У том изучавању филозофије он је стекао велику диалектичку вештину, коју му је, једног дана, и Херберт Спенсер морао признати, али је у исто време изгубио

једном за свагда све илузије, и постао исти онакав интелектуални нихилист какав некада и његов велики земљак, Давид Хјум. У својим „Основима вере“ он овако формулише гледиште савремене науке на човека и његову земаљску судбину:

„По ономе што нас природне науке уче о њему, човек није последњи циљ васељене, с неба дошавши наследник свих векова. Сама његова егзистенција јесте једна случајност, — његова историја кратка и пролазна епизода у животу једне од најситнијих планета. О стицају узрока који су преобратили мртву органску смесу у живе прародитеље човечанства, наука, у ствари, не зна још ништа. Доста то да су, од овакве полазне тачке, глад, болештине, и међусобно клање, ове достојне гајитељке будућих господара света, постепено, и после неописаних мука, развиле једну расу с довољно савести да осећа своју ниskост, и с довољно памети да позна своју безначајност. Бацамо поглед на историју, и видимо да је историја пуна крви и суза, пуна непоправима грешења, пуста отпора, тупа покоравања, јалова жељења. Покушавамо прониђи будућност, и дознајемо да ће после једног периода, — који је према нашем веку дуг, али, у ствари, према отсецима времена доступним нашем проучавању, кратак, — снага нашег система опасти, слава сунца помрачити, док земља, мртва и непокретна, неће више трпети једну расу која је за један трен узнемирила њену самоћу. Човек ће отићи у понор, и све ће његове мисли пропасти. Неспокојна свесност, која је у овом забаченом куту прекинула за кратко време задовољно ћутање васељене, најзад ће се смирити. Материја неће више познавати сама себе. „Вечити споменици“, и „бесмртна дела“, сама смрт, и љубав од смрти јача, биће као да их никада није ни било. Нити ће ишта од оног што јесте бити боље или горе, уз пркос свему томе што је човек кроз небројене нараштаје тежио својим трудом, својим генијем, својом пожртвованошћу и својим патњама да постигне.“

Од писца ових редова није било очекивати да политику узме озбиљно: с те трансценденталне висине на коју се он ставио, она је изгледала једно јалово трење за које се само још наивни људи могу интересовати. Немогуће је с више омаловажења говорити о тежњама политичара да својим свесним радом приномогну друштвеном напретку, него што је то учинио тај политичар по занимању у својој ректорској беседи о „Напретку.“ По његовом мишљењу, државе западне цивилизације дугују све своје напретке научним окрићима, индустријским изуметцима, насељавању нових континената Јевропљанима, оним лаганим менама у веровањима и мишљењима која се врше сама од себе, под притиском несвесно нагомилавана искуства. Радња политичара била је готово без икаква утицаја на њихово напредовање. Треба само обратити пажњу на ту околност, како су државе западне цивилизације, Велика Британија, Француска, Немачка, Холандија, Белгија, имале свака *другчију* политичку историју, а опет све дошле до *исто* друштвеног стања. Тих пет народа немају ни исти језик ни исту веру ни исто порекло: прошли су сваки кроз друге догађаје, и живели су сваки под другим установама. Ипак зато сви се они данас налазе на истом ступњу културе, имају иста друштвена питања да реше, а све разлике у материјалном благостању њихових чланова долазе од разлика у њиховом положају, клими и другим природним околностима, а не од тога што су они, на разне начине, решавали поједине политичке спорове у којима су се њихови чланови били горко испозаваћали. Уверење филозофа XVIII века да разум треба да руководи људско друштво у његовом напредовању, јесте пријатна самообмана. О том руководству разума могло би бити озбиљно речи само у том случају, да је наука утврдила законе друштвеног развитка: међутим, и економија и социологија још су врло далеко од сазнања тих закона, а баш ако их једном и пронађу, ти ће закони бити потпуно разумљиви само уском кругу стручњака, који, врх свега, неће моћи извући из њих оне практичне

користи које се ишчекује. И ако се мисли друкчије, знање је ретко кад у исто време и моћ. Један социолог који би се потпуно одвојио од социалних снага свога доба да би их могао ладно посматрати и разумети, тај социолог био би исто тако немоћан да води друштво у његовој еволуцији, као и један астроном да промени једној звезди круг кретања. Рећи ће се, можда, да астроном нема материалне могућности да се умеша у послове звезда, докле социолог може, у најмању руку, саопштити своје идеје оном друштву у коме живи. Али, ваља знати да чисте идеје играју много мању улогу у људским пословима но што то изгледа. Обарање старих установа и подизање нових праћено је обично великим аргументативним препиркама између представника разних мишљења, из чега се, после, погрешно изводи да су разлози она основа на којој се установе подижу. У ствари, ми смо везани у једну друштвену целину заједничким осећајима, заједничким укусима, заједничким веровањима, чак и заједничким предрасудама, што смо све примали мање више несвесно, још од нашег детињства, путем наслеђа или васпитања. Ко би покушао основати друштво на разлогу, само би га растурио на његове делове. Замислимо само шта би било од једног друштва, где би сваки члан обуставио вршење својих грађанских дужности, док не би, претходно, критички испитао разне филозофске теорије о решењу моралног проблема. И само у томе, што се друштво оснива не на идејама већ на осећањима и веровањима, налази се и оправдање демократског система. Кад би се друштвеним пословима управљало по научним начелима, као што се по тим начелима гради једна ћуприја, онда би било исто тако идиотска ствар поверити општем гласању владу, као и поверити му зидање једне ћуприје. Онда би за владу требало тражити дипломисане стручњаке, и то тим пре што је социологија тежа од инжињерства.

Парадоксно је рећи, али сви важнији напретци у друштвеном животу XIX века дошли су отуда, што су се

људи почели одрицати таште жеље да утичу на ток друштвеног развитка. Ово се најбоље доказује примером толеранције, која без сумње долази на прво место међу емпиричким максимима сувремене политике. Ако данас људи разних уверења налазе да треба да се узајамно трпе, то за цело није по том разлогу што у једном друштву сваки члан треба и сме да мисли шта хоће. Напротив, свако добро уређено друштво претпоставља извесну истоветност уверења и осећања код својих чланова. Али, у исто време, стоји и то, да је влада немоћна да ту истоветност уверења и осећања постигне употребом државне принуде. Треба пустити да се она постушно створи притиском обичаја, дејством подражавања, васпитања и навике, непрорачунљивим утицањем човека на човека. Тим начином јединство духовно постизава се успешније, а ипак мање свирепо, него вешалима и гломачом. Са својом ограниченом моћи прорачунавања последица и са средствима акције која не допиру до извора друштвених појава, већ им се само површине дотичу, човек треба једном да разуме, да почетак политичке мудрости лежи у схватању наше потпуне политичке немоћи.

*

У овој одбрани обазривости, уздржљивости и, на крају крајева, нерадње, има прилично политичког будизма. Тим будизмом објашњује се довољно Балфурова равнодушност, немарност, готово успаваност у јавном животу. Питање је само да ли с таквом филозофском инертности један политичар може у опште шта да уради, и да ли он није њоме осуђен да целог века остане прост посматрач догађаја, што би за једног првог министра, који треба колико толико да на њих утиче, одиста било незгодно. Факт је да се Балфур није показао до сада један од оних конструктивних државника који покушавају да законодавним путем ускоре, и у исто време регулишу велике друштвене преображаје. Он у том погледу није налик ни на Пила ни на Гледстона. Шта

више, кад је овај последњи покушао да односе између Енглеске и Ирске стави на другу уставну основу, он није имао опаснијег противника од Артура Балфура. Без икакве речитости, али с ретком моћи деструктивне дијалектике, Балфур је тако умео представити све Гледстонове предлоге апсурдним, да је после сваке његове беседе Гледстон, поред свих својих осамдесет година, изгледао један занесењак младићски неискусан. Али, кад је после Гледстона, дошао он на владу, његове су се критичке способности обрнуле противу њега сама. У области законодавства он је развио веома мало иницијативе. Од 1895, од када је главни управљач енглеске унутрашње политике, он је само две законодавне мере од важности провео кроз Парламенат: реформу наставе и реформу скупштинског пословника. За седам година то није много. Беседе у којима је бранио те две реформе потпуно осветљују узроке његове јаловости. У њима је он исто тако немилостив критичар себе сама као што је раније био својих противника. Неспособан да затвори очи пред недостацима свога дела, он сам на њих скраћа пажњу Парламенту, а лишен сваких илузија о спасоносном дејству својих реформи, он не може да прикрије своје уверење да ће после њих ствари ићи као и дотле. И те беседе, у свом скептицизму толико искрене, скромне по тону, и без великих обећања, гасиле су почетке одушевљења код његових присталица, изазивајући само с времена на време иронично одобравање опозиције. Како је Гледстон у таквим приликама био други човек! У похвали својих властитих предлога тај велики беседник био је ненадмашни. С пламеном одушевљења у својим крупним црним очима, — једним гестом који је као размицао завесу будућности — с једним гласом, који је трештао као сребрна труба, он је препоручивао тако убеђено и ватрено сваки свој па и најмањи предлог као да ће после њега одмах наступити политички милениум.

Ипак, Балфурово име остаће везано бар за једну реформу од историјског значаја, за реформу скупштин-

ског пословника. Ова реформа обележава нов ступањ у развитку енглеског парламентаризма. У својој вековној борби с Круном, Парламенат се старао да утврди она своја права која су му била најпотребнија да би извршну власт држао под надзором, да би је у њеним покушајима противу народних слобода ометао, да би јој, речју, служио као препрека и устава. Кад се, затим, борба између Круне и Парламента окончала у корист овог последњег, кад је влада престала бити за Парламенат један противник коме треба сметати, и постала један савезник коме треба помагати, онда се у један пут осетило да је Парламенат својом дугом борбом с Круном добио такву организацију и такав поступак, који га чине способнијим да влади даје отпор, него да с њоме заједно ради. Под овим промењеним околностима, од његових историјских права његова је мањина имала много више користи него његова већина. С помоћу тих права мањина је исто онако ометала и уставњала у њеном раду једну владу која је уживала поверење већине, као што је раније већина то чинила с једном владом која није уживала њено поверење већ само поверење Круне. Једно од тих историјских права које је највећма злоупотребљавано, било је право неограниченог претреса. Све до 1882 сваки је посланик могао говорити колико је пута и колико је год хтео; правила није било по коме би се претрес могао закључити и пре него се листа говорника исцрпе. Злоупотребљујући то право, и једна иначе слаба мањина могла је да претрес о каквом владином предлогу протегне месецима, на да, у извесним приликама, и његово усвојење учини немогућним. Отуда потреба да се ограничи ово историјско право Парламента, које му је некада служило за што подробније испитивање владиних предлога, а сада се било изметнуло у једно средство којим мањина изиграва већину. Прво је било уведено да се решењем Парламента претрес може закључити и пре него се исцрпе листа говорника; па онда, да се сви делови једног законског предлога који до једног напред

утврђеног дана не би били решени, могу после тог датума решавати без икаквога претреса. Ово ограничавање претреса почело је пре Балфура, али га је он продужио с ретком одлучношћу и доследности. Он који није, ни иначе, веровао у практичну вредност скупштинских претреса, који није уживао у беседништву као вештини, који је јавно говорио да је енглески Парламенат због своје велике старости постао „одвеh торокљив". — био је управо какав треба човек за ову борбу с опструкцијом. Док је он, без икаква обзира на историјска права Парламента, прекрајао пословник, опозиција га није престајала нападати као „деспота", „џелата", „следбеника Стјуартовског апсолутизма" итд. Данас, пак, почиње се увиђати да је он парламентарним установама спасао углед, кад је спречио једну нескрупулозну мањину да и у Енглеској доведе Парламенат у оно стање комичне немоћи у коме се он у неким другим државама налази.

* * *

Док је Балфуру, као законодавцу, његова филозофија прилично сметала, она му је, као администратору, само користила. Она га је научила стрпљењу и умерености, тим двема главним политичким врлинама. Она га је оспособила да ствари види мање више онакве какве су, без увеличавања. Њему се никада није десило да људе и догађаје узме озбиљније но што заслужују. Позван 1887 да поврати ред у Ирској, он је успео у томе послу поглавито због тога што ирској револуционарној странци није хтео давати никакву велику важност. Он ју је гонио, истина, али без мржње и страсти, више с једним благим презирањем, као једну гомилу политичких лакрдијаша. Нешто његова филозофија, а нешто и његова оскудица маште и широке људске симпатије, учинили су га најмање узбудљивим и најтрезвенијим политичарем данашње Енглеске. Највеће узбуне у јавном мњењу остављају га тако равнодушним, да му је чак замерано што не дели с публиком њене жалости и радости.

У почетку Трансвалског Рата, после првих пораза, кад је цео свет пао у једно хистеричнo стање, Балфур је држао једну ладну и оштроумну беседу, у којој је мирно доказивао да су сви дотадашњи порази били неизбежни, да би се они, због енглеских установа и извесних особина енглеског народа, морали десити ма под којом владом, да је, управо, у историјској судбини енглеског народа да у сваки рат улети маље више насумце, да прво буде добро тучен, и да тек онда однесе победу. Све су новине грактнуле на овај „цинизам господина Балфура“, и у једном тренутку изгледало је да је господин Балфур свршио своју политичку каријеру. Али баш онда кад су га новине најжешће нападале, он је учинио један брз и одлучан корак за спас Британског Царства. Кад се после битке код Коленса, која је страховитим начином обелоданила неспособност народне узданице, ђенерала Редверса Булера, састао на брзу руку министарски савет, у том скупу двадесет министара једини Артур Балфур није био изгубио главу под утиском народне несреће. Он је био тај који је предложио да се у Јужну Африку одмах пошљу Роберте и Китченер, и тога дана његова је филозофска мирноћа помогла боље Енглеској него сва практична живост насеобинског министра Чемберлена. Тим поводом, један је опозициони лист рекао за Балфура ово: „Артур Балфур не показује се никада бољи него у тренутку какве опасности, онда кад га притерају уза зид.“ За колико би се државника, и то највећих, могло ово исто рећи?

Слободан Јовановић.

ПРЕДЛОГ

КАКО ДА СЕ ПОМОГНЕ НАШОЈ НЕЈАКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ.

Стање, у којему се књижевност српска данас находи, такво је, да сваком истинском и увиђавном пријатељу њезином мора бриге задавати. За свакога, ко се не заклони за ласкавим оценама, са којима су књижевни листови наши тако издашни, јасно је, да је у њој наступио застој, да књиге што се данас у нас пишу нису оно, што би требало да су: здрава душевна храна, пружена нашем просвете тако жељном и тако потребном народу. Са свим природна, тако рећи неминовна последица тога, јесте немар, који је у народу наступио према књизи, који, опет, са своје стране, чини да књижевна продукција нам бива још лошија, но што би већ по себи била, што изазивље *још већи* немар, који доноси собом *још лошију* продукцију, тако да ми у књижевности идемо од зла на сусрет горему.

На докле тако? Можемо ли и смемо ли ми, мирно, тако рећи, скрштених душевних руку, гледати, како наша књижевност сваким даном све то више опада, гледати, велим, пута, а не потражити пута и начина да јој помогнемо? Не, то не можемо, то не смемо; дужност је сваког родољуба и пријатеља јој, да јој потражи лека, не би ли пренула из мртвила и узела оног полета и достигла ону висину, која доликује књижевности народа, чији је геније испевао оне песме, које су у своје време задивиле васколики образовани свет. У томе реду мисли дођу да изнесем овде неколико мисли своје, еда бих тиме што допринео да се српској књизи помогне. Ја добро осећам сву величину задатка, као што ми, не мање, лебди пред очима свест да му скромним силама својим нисам дорастао; али сам, с друге стране, исто тако пред тежином дужности, којој треба одговорити, и не могу

на ино, а да јој не одговорим, остављајући мисленим синовима народа нашега, да оцене, колико сам успео у ономе, што сам себи предузео.

А сада, прелазећи одмах на саму ствар, да се запитамо, који су узроци недузима од којих књижевност српска пати, другим речима, где лежи зло у нашој књижевности? Узроци су ти многобројни, а зло је у њој на све стране ухватило корена. Тако је, на жалост, тако је: треба признати немилу истину: зло је опште. Али као у опште општа зла, како се мени бар свиди, и ово наше књижевно зло, ови недузи од којих књижевност нам пати, има свој корен у *једном*, основном злу, из којега сва остала истичу, као неизбежни, као неминовни пратиоци његови. Које је то, запитајмо се сад ближе, које је, велим, то основно зло, протражимо еда ли ћемо га моћи докучити, не били смо, после, као оно лечник, када позна болест, могли потражити му лека и извидати га.

Зло у нашој књижевности, одмах ћу, без устручавања рећи, основно зло, по мојем дубоком уверењу, лежи у томе, што ми немамо праве, немамо *стручне критике*. Јест, ми немамо истинске критике, ми немамо спремних критичара. Ми смо имали *једног* правог, и можемо без претеривања рећи, великог критичара: пок. К. Руварца, којега је Л. Костић онако лепо у песми ожалио. После њега није се више родио у народу нашем критичар; било их је, додуше, доста, а и данас их има доста, који у нас пишу критике, чак би се могло рећи да је критика данас апсорбовала васколику нам делатност књижевну; али, критике — немамо. То је жалосна истина, коју нам се не може на ино, а да је не признамо.

Како данас стојимо са критиком, и како су нездраве критичне прилике, то се, рекао бих, најбоље може оценити то томе, што је пре две-три године један професор Велике Школе у Београду, дакле човек, који би већ положајем, који заузимље на највишем просветном расаднику српском, требао да пружа гаранције за тачност својих назора, издао један низ „критичких“, како их он

сам крети студија о неколиким виђеним српским песницима. Између осталих „виспрених“ проналазака ученога професора, налази се и тај, да је Змај као песник прецењиван, да у њега нема топлине у осећању, да је само духовит и да с тога није могао загрејати. Верујемо — та не предаје г. професор сухопарну логику бадава! Откуда би он и могао осетити онај миомирисни дах што веје кроз „Ђулиће“, да ти се, читајући их, чисто чини, е шећеш по раскошну перивоју! Доиста, изгледа загонетна ова неподобност београдског професора да се саживи с песником, нарочито кад се има на уму да је он у пркос својој настраности прилично читао песничка дела. Морам признати, ја је нисам умео никако себи протумачити, док ми не дође до руку најновија књига цењеног писца Марка Цара „Моје Симпатије“, коју сам, мимогред речено, тако да кажем, на душак прочитао. Ево шта о томе вели Цар: „Ја цијеним критичко оштроумље и пространо знање биоградског критичара: цијеним га можда као мало ко: али поред свега поштовања, што га према њему гајим, кад ми Др. Недић дође и озбиљно рекне, да се он никада није могао „Ђулићима“ да одушеви, да су му они сувише хладни и да немају својих унутрањих љепота — онда ја морам да се у чуду запитам: је ли Др. Љуба Недић икада заљубљен био? зна ли он у опште, по свом искуству, шта је срећна љубав и љубавно страдање?... Овако суђење г. Недића ја не бих знао друкчије протумачити, но његовом негативношћу за ову врсту људскијех афеката, премда ће то изгледати правом аномалијом код једнога танког психолога и човјека од укуса, као што је он. Али ја другог објашњења не налазим.“

Изврени критичар је с овим речима што но рекао Неман погодио ексер у главу. Београдски професор није љубио, и не познав, како се Цар згодно изражава, „ову врсту људскијех афеката“, је ли чудо што није био у стању уживати у Ђулићима, првом низу, ни другом Увеоцима који се, да се опет послужим сретним изразом

Царевим, „расцветаше око срца песникова.“ То је, додуше, лична ствар професорова, коју би он имао да расправи са својим срцем, премда, мени се бар тако чини, баца карактеристичну светлост на просветне прилике у Србији то, да професор, који би требао да у омладини подстиче плам идеалне љубави, сам није никада љубио. Али, и ако је то његова лична ствар, није лична ствар да он пише критике на љубавне песме, без да је љубио: — од тога страда књижевност, а то никошто не смемо допустити.

Ја сам се навлаш задржао дуже на овој појави, више но што она сама по себи заслужује, јер ми она, као што напред рекох, изгледа веома карактеристична. Кад се професори не устручавају тако писати неспремни, шта је онда остало, морамо се у чуду питати, за ученике, предаваче, о ђацима и да не говоримо? Каква нам онда може бити критика? Ми је можемо само немати, и немамо је.

Шта, међутим, критика значи за књижевност, опште је познато, нити је потребно доказивати важност критике: важност је њена одавна доказана и од свих мислећивих људи призната. Навешћу овде само речи једног изврсног немачког критичара, *Готшала*, који се на једном месту о критици овако изражава: „онако исто, као што је *Ног* поезију назвао срцем књижевности, тако исто бисмо ми, и можда с већим правом, критику могли назвати *мозгом* њеним.“

И када је важност критике таква, и када нам критика онако жалосно стоји као што илуструје пример који мало час наведох, — лако је погодити где је извор, где је корен злу, од кога наша књижевност пати, као што није тешко погодити лек томе злу, тим недузима. Зло долази с главе, долази отуда што нашој књижевности мозак није као што треба; тај треба лечити, и све ће нам бити у књижевности у реду. Овај мој предлог нека би био један умилат, апликован на главу српске књижевности.

Рекох, зло долази с главе, и с главе ваља почети. Другим речима, треба свим силама, живо, прегалачки, — а прегаоцу Бог даје махове, вели лепо наш народ, — радити на томе да се у нашој књижевности створи права, истинска критика: да критике не пишу они, који, да није критика, не би знали шта да пишу, него људи зато подобни, људи стручни, који се разуму у ономе, што критикују.

Мисао, коју овде изнех није мисао нова; та она је у нашој књижевности већ толико пута исказивана, само што је код оног општег нехата нашег остајала један pium desiderium, нико је није узимао озбиљно, а још мање се покушавало што, еда би се остварила. Износећи сад ту исту мисао, ја ћу изнети у исто време начин, како да се она оствари.

Мисао коју ћу овде саопћити врло је једноставна, а то је: треба унапредак тражити од оних, који хоће да пишу критике да су подобни за то и да ту своју подобност докажу. Њихова се подобност може видети и из критика самих: али то, и ако стоји, није довољно, управо не води ничему, јер ако би понеки доказао на делу ту своју подобност, шта ћемо с онима, који на делу докажу своју неподобност? Чему то води, видели смо у флаграитну примеру који наведох. Треба за то тражити од њих да подобност своју докажу *претходно*, пре но што се пусте у књижевност, да пишу критике. Они треба да положе испит о подобности, њих треба подврћи *испиту*. И да ово ће ми, знам унапред, многи забацити, истичући да је књижевност слободно занимање, да је штампа слободна, и шта ти ја још знам: али ја ћу, у место сваког одговора, указати на то да се данас за све тражи спрема, траже се испити. Не полажу ли испите канцелари, учитељи, професори, адвокати, порезници, рачунописитачи Главне Контроле и други јавни службеници? И није ли и критичар јавни службеник? Или је, наопако! служба његова, служба судије књижевнога, мања од оне једнога рачунописитача Главне Контроле?!

Не, и опет велимо, од критичара и оних, који то хоће да буду, треба тражити да докажу своју подобност, своју спрему, испитом, ако се хоће да нам књижевност пође напреднијим кораком.

Ево сад како бих ја те испите удесио и уредио. Узмимо, примера ради, да неко хоће да се ода на критиковање лирских песама. Запитајмо се, шта је суштина лирске поезије и ми ћемо на мах видети шта би од таквог кандидата требало тражити. Лирска поезија, то је поезија срца: она нева љубав и драгану, нева чежњу и тугу, радости и милину, у сваковрсним облицима, онева жар домовинске љубави, соколи срца за оно што је узвишено и племенито, нева о вину и о дружељубљу и т. д. Ништа од свега тога не сме бити страно критичару лирске поезије; није довољно да је он, рецимо, само љубио, или ти само пио, или се предавао другом ком личном стању душе, — сва, понављамо, *сва* осећања, што душу човекову потресају морају у души његовој хармонично бити смештена, јер само тако може он одговорити позиву, коме се посветио. А да би се добавио истинит исказ о тој његовој подобности душевној, нужно је прибавити необорива сведочанства о томе да је он из властитог свог искуства упознат са свим оним што чини предмет лирске поезије. Он треба, односно љубавног чуства рецимо, да може пуноважно доказати, да је био заљубљен, а тако исто за све друго, што се, према ономе што напред наведох, од њега тражи.

Ја ћу сад, пошто сам показао шта од критичара лирске поезије треба тражити, — а надам се, да ће ми свако дати за право да се то од њега мора истраживати, у интересу напретка лирске поезије, — у кратко навести како би требало уредити испите за њих, што ћу опет, расветлити на једном примеру, који ћу узети из самог срца лирске поезије, из љубави, а према њему лако ће бити представити себи како би испите те требало уредити за целокупну лирску поезију, односно којих ћу се,

задовољити неколиким општим напоменама, више илустрације ради.

Критичар љубавне лирике треба, то се види из наведеног и не може бити јасније, да је био заљубљен, и он треба да то несумњиво докаже, да поднесе непобитне доказе о томе. Такви докази, као што је свакоме добро познато, ако не иначе, а оно из романа, јесу: *љубавна писма*, која је он писао предмету своје љубави или предмет љубави њему, и код којих би, разуме се по себи, мање требало пазити на савршенство стила, обраћајући пажњу нарочито на топлину осећања која кроз њих веје: *слике*, до појаса, и од појаса, мислим целокупне, с по-[illegible] на половини, [illegible] целости љубавног чувства: *прамени косе*, један или више, при чему би боја ових била произвољна, изузев, можда, црвену: *цвет какав цветак*; и т. д. Све би то кандидат имао приложити својој пријави којом би тражио да му се призна подобност за критичара. Разуме се само од себе, да би требало строго мотрити на то да су сви овакви поднесени докази истинити: љубавна писма да су власнићу потврђена, слике да нису украдене из туђег албума, коса да није купљена од власуљара и т. д., све би то требало пажљиво испитати.

Потом би [illegible] доказима, требало добавити исказе из којих би се могло прибавити уверење о [illegible] других предмета лирске поезије, на пр. вина, које, у нашој, бар, српској лирици тако видно место заузимље: он би требао да докаже, све-[illegible] у пуној мери, дејство његово, да се, другим речима, који пут у животу напио. Толико се, заиста, може тражити од потоњег критичара анакреонтика. Јер како би он, [illegible] Змајовину:

Кеф ми дође
Напијем се,
[illegible]

Добра воља,
Добра браћа
— Ти донесеш вина;
Само, само
Неправо ти
Кад пробудим сина.

Бре, муку му,
Иск устане
Моје чедо јарко, —
Сад му бабо
Мисли да је
Краљевићу Марко.

Да не бих наводио даљих примера, пошто мислим да су и ови наведени довољни, напоменућу само у опште, да би тако исто требало поступити и за све остале гране лирске поезије, мотрећи нарочито на то да потоњи критичар да доказа своје примљивости за лирске изливе у опште. Како је, на пр. дирљиво оно што Г. Весник прича како је он плакао читајући неке песме нашега дичнога Змаја! Г. Весник је, — ако је доиста тако, а ми немамо разлога не веровати му, — тиме дао доказа да је нежна, поетска душа, и ми бисмо морали дубоко жалити што се *он* није одао да буде критичар наше лирике, када не бисмо имали на уму да је он од не мање користи нашем народу својим научним истраживањима о закопаном благу, нарочито у овим тешким приликама економским. И када се Г. Весник, са таквим својим подобностима за критичара, не испољује као критичар, зашто не бисмо од оних који на то претендују тражили да су и они плакали читајући какво дирљиво место код каквог нашег лиричара? Да како да би то морало бити пред сведоцима: а још би, можда, боље било када би то дотични кандидат, на захтев, учинио у присуству комисије, при чему би му избор песника био остављен њему саму, али би му се претходно прегледали џепови, заради уверења да нема у њима која главица црна лука.

Тако ја мислим да би требало озбиљно и критички испитати подобност будућих критичара српске лирике·

После овога неће бити тешко замислити себи шта би све требало тражити од оних који би се одавали на друго које критичко поље: и ја се, отуда, могу задовољити да у кратким потезима изложим, примера ради, шта би се изискивало од позоришног критичара, од критичара позоришне нам уметности, глуме наше.

По мојем схватању од свакога који би хтео приказати се као позоришни критичар, неминовно би се имало истраживати: да су који пут сами били на позорници, играли на даскама што, по леним речима Шилеровим, свет значе, ма и у каквој омањој улози, да знају како се на позорници производи ветар, грмљавина и постизавају и други сценични ефекти, како пропада дух под земљу, и т. д. Све су то ствари које треба из основа да познаје онај, који хоће да пише о позоришту. Биће ту, који ће ми приговорити да су то ситнице. Ситнице, да: али је значајност њихова на пољу драмске уметности велика. Ту је значајност њихову увидео бистри ум неумрлог Лесинга, тог узор-критичара позоришног: и он је још ђаком у Липисци, дружећи се с глумцима, а нарочито с познатом Најберком (Neuberin), зарана се упознао темељно с том страном бинске технике, те тако је само и могао написати своје ремек-дело „Хамбуршку Драматургију.“ А наши критичари? Колико их је, који су с тим, ма и у најопштијим потезима, упознати? И ми се онда чудимо што нам позоришна критика тако траљаво стоји, а овамо чак ни Г. М. К. Драгутиновић, — чијој спреми и таленту иначе ејвала! — те ствари не зна. Ми то помињемо с дубоким чуством жаљења и световали бисмо духовитом критичару „Дела“ да прионе и да то савлада, што ће му код његове даровитости, у то ни мало не сумњамо, лако поћи за руком, а дотле бисмо га молили у интересу већ стеченог му гласа да се уздржи од писања критика, које не могу — издржавати критику.

То је, дакле, у најопштијим потезима, оно, што би од потоњих српских критичара требало тражити: да докажу спрему и подобност своју за критичарски посао.

А што се тиче питања, ко би сведочанства и друге доказе о спреми њиховој ценио, то мислимо, да би најунутрије, с погледом на важност критичарског позива, тај посао требало поверити Српској Краљевској Академији, а могао би се можда уредити и тако, да за овостране критику, дужност ту обавља Књижевно Одељење Матице Српске, пошто су Београд и Нови Сад два подједнако важна нам центра. Ова би два тела имала прегледати и оцени својој подврћи поднесене им доказе, савесно, како доликује људима, који у њима заседавају, строго, како одговара важности поверене им дужности. Они би, примера ради, уверили се, је ли будући критичар доиста љубио; с надом или без наде, при чему би, да како, првенство имали признати овој последњој, пошто, по речима Шилеровим, само онај љуби, који без наде љуби, а и сам нам је Петрарка доказ за то; меру његовог љубавног страдања, где је, да како, искључено физичко страдање љубавника, другим речима, и да се на просто српски изразим, где је страдало срце, а не леђа, једном речи, све што би могло утецати на оцену. И ето тако би постунила и у питању о подобности коју је показао на другим пољима, као на пр. у храму Талијину, у царству Бахову, ит.д.

И пошто би све то испитала, онда би Академија, односно Матица, ако би се показало да кандидат одговара погодбама које се од њега траже, издала му овакво писмено:

„Ми, доленотписани, председник и чланови С. К Академије (одн. Матице Српске), пошто смо прегледали од Н. Н. прописно нам поднесена документа и друге прилоге, и уверили се из истих да је именовани Н. Н. испунио све погодбе за критичара — (струка), овим признајемо реченом Н. Н. подобност критичара, с тим да може упражњавати критичарску радњу у целокупној књижевности српској, а на пољу — (струка)."

Чланови: М. П. Председник
Н. Н. С. К. Академије
М. Ђ. М.

Корист, коју би српска књижевност имала, ако би се овакав предлог усвојио, да како, у многоме попуњен (пошто је оно само нацрт), а у многоме, радо ћу пристати, и измењен, била би врло велика, рекао бих готово, неоцењива. Остварење његово није ни у колико немогуће: треба само добре воље, треба прегнућа, треба љубави. А зар ли ово не би било где се ради о добру свима нама драге српске књиге, где се ради о будућности, о судбини њеној?

X.

Да је препис веран тврди:

Др. Љубомир Недић.

БЕЛЕШКЕ О ВЕЛИКИМ ЉУДИМА.

Мастило научењака и крв мученика на небу подједнако вреде. *Коран.*

(1).

Утицај великих људи. — Велики су људи вазда били од утицаја на народ и човечанство. *Карлајл* умесно вели: „Светска историја, то је историја онога што је човек урадио у томе свету; у ствари, то је историја великих људи који су радили на земљи. Ти су велики људи били вође човечанства, учитељи, угледи у ширем смислу: они су били творци онога што свака гомила људи у опште тежи да оствари, и што би она хтела да постигне. Геније, то је извор живота, чија близина пријатно дејствује на људе.“ *Бокл* је говорио да су ђенијални људи „со земљина.“ Овим ретцима није циљ да доказују важност и утицај великих људи,[1] већ да испитају прилике и узроке због којих се постаје велики; да се сазна шта је то што их прави великим; шта утиче на развитак и величину њихову; да се позна анатомски строј и психичке

[1] Ове се речи, односе на целокупно дело Г. Ружића (в. рубрику *Белешке*). Ове издвојене „Белешке“ имају циљ много уже и мање претензије.

радње њихова мозга; укратко, познати живот, обичаје, навике, мане и врлине њихове; изнети све оно што их управ карактерише, и тако даље. Велики је човек интересантан, кад се престави чак и у недоруху. *Адам Смит* је казао: да је и најмања црта из живота великог човека тако значајна да се он осећа срећан кад зна да је *Милтон* носио чипеле са навезивањем, а не чипеле са пантама.

Ако су велики људи — како вели *Џонсон* — они који су се уздигли над обичним људима својим идејама, осећајима, и делима који су се прославили у свету каквим научним, философским системом, или изведеним вештачким делом, или најзад делима која су од утицаја по живот савременика и потомства; — онда збиља вреди завирити у радионицу тих великих људи који својим умом стварају велика и епохална дела, који измењују и стварају историју.

*

Умни је рад тежи од физичкога. — Физички и механички радови лакше се раде од умнога. С тога је наш народ и одредио место уму према његовој вредности, казав: *памет царује, а снага кладе вуче.* Механички рад врши се подједнако од свију на један исти начин, а посао који умни људи раде нити сви врше подједнако, нити им је резултат један исти. За један сат умнога рада утроши се више снаге но за један сат ма каквог механичког рада. То су утврдили опитима *Бине* и *Куртије* правећи их над човеком коме је била повређена и откривена мека мождана опна, испитујући уз то и бијло у периферичким артеријама; па су том приликом нашли: *да се при умном раду обим мозга увећава;* и да, кад је умни рад успљен, и за краће време, то је тада рад срца и дисање брже; а кад успљен умни рад траје дуже време, тада је и куцање срца спорије, а периферички крвоток слабији. *Хекели* у једном свом предавању („Физичка основа живота") вели: да сваки рад доноси собом и трошење снаге, и животни рад оснива се посредно или непосредно на потрошњи протоплазме. Свака реч говорника, конта-

физичке снаге: он сагорева да би друге обасјао, — он се дакле троши. По хемијским рачунима *Хефстона*, два часа марљивог умног рада одузимају човечјем телу толико животне снаге колико читав дан обичног ручног рада. Отуда претеран умни рад ништа не користи. То је потврдио *Адолф Лост*, нашавши да се пре научи нешто на памет кад се понови, то јест прочита за три дана 38 пута, но кад се узастопце прочита 68 пута, јер се у овом последњем случају теже памти. И баш због тога што је умни рад заморан, препоручује се онима који умно раде, да га чешће замењују каквим физичким радом.

Хемијском анализом доказано је да се у мокраћи знатно нагомилавају алкални фосфати из мозга и нерава, после великих душевних узбуђења и напора: док се, обратно, при функционалним пометњама можданог рада опазио мањак тих материја. Ово доказује — вели *Бихнер* — да научењаци, мислиоци или песници, који обављају своје душевне послове, не живе баш тако угодним животом као што неки мисле; напротив, они непрестано подлежу непрекидним напорима и унутарњем узбуђењу, што им највећма уди. Мора се признати да енглески философ *Бен* има право кад каже: „Нико не зна какве невидовне муке подноси један савестан књижевник.“ Да је ово тврђење тачно, видећемо из ових примера: *Микел-Анџело* пред смрт је све своје скице и цртеже уништио, само да свет не сазна све оне тешкоће које је имао при изради својих дела. *Бајрон* је говорио: како писање за њ није никакво задовољство, већ тежак посао. „Потреба да пишем — говорио је он — ври у мени и растрзава ме као мука од које морам да се ослободим: али стварање није никад за ме задовољство: напротив снимање на хартију слика и идеја које ме муче, вазда је најтежи посао за ме.“ *Дикенс* прича, кад је довршивао своје „Звона у очи Божића“, ово: „Од како сам смислио шта се мора догодити, ја сам толико бриге и душевног немира издржао као да је то све у ствари било.“ Ово тврђење је са свим оправдано, према оној изреци физиолога *Сеченова:*

да нема мисли без израза; што ће рећи да је мисао почетак мишићне радње. *Модсли* је лепо објаснио како радња какве му драго мисли поравња у нервним елементима молекиларну измену, која се распростире чак до периферије осећајних нерава или ганглија; услед чега и његова осетљивост бива све већа, што опет изазива рефлексивно грчење мишића. *Флобер* је говорио: „Облици моје уобразиље дирају ме, гоне, ја више ја сам тај што у њима живим. Кад сам описивао како је Ана Бовари отрована, ја сам тада имао тако јасно укус од арсеника на језику, и био сам као отрован тако да сам цео ручак повратио.“ *А Гете* се изјаснио Шилеру, како се он плаши да пише трагедију, јер је убеђен да би се при том покушају упропастио.

Из ово неколико примера види се какве су и колике тешкоће код људи који се баве умним радом. Обично се мисли да се само при физичком раду снага троши, и да после таквог рада тело потребује *одмора* и *хране;* међутим то је потребно и после умног рада; мозак у том случају тако исто потребује одмора и хране. Храну мозак добија из крви, и што више мозак ради, то више крв струји у њ но у друге делове. При умном раду потребно је дакле да оптек крви у мозак буде живљи; не буде ли тога, наступа малаксалост, дремљивост и спавање.

*

Брзина утисака и мисли, и брзина с којом писци раде своја дела. — На реду је да кажемо *о брзини са којом се сложни утисци* — примећени чулима — *сазнају,* те се тако у мозгу ствара и онажа слика предмета. То деликатно и важно питање о брзини мишљења објаснио је *Хелмхолц*, доказивши: да сазнање осећања, пренашање воље на органе кретања, бива у времену које се лако дâ измерити; и да се то дешава брзином која далеко изостаје иза брзине светлости, електрицитета и звука. Тако, електрицитет пређе 1300 милиона стопа (или 464 милиона метара) за секунд; светлост 900 милиона, звук 1000 стопа(?) кугла из топа 1500; орао 1000; добар коњ

грчач 75; локомотива 70; а радња нерва 90 стопа, или 31 метра за секунд: — *мисао дакле није најбржа*, као што се држи. Импулсу воље или мисли треба дакле један секунд да пређе простор од 31 метра. Ту брзину са којом наша *воља* проузрокује покретне импулсе ми можемо и да измеримо, ако се нпр. покуша да се какав слог изговорен неким, одмах поново, то ћемо видети да је време између тог казаног слога и поновa изговореног доста велико; јер треба прво да се опази, па тек онда да следује импулс воље. И тај интервал времена, који је потребан да се поново изговорен слог, износи стотинити део секунде, а то је већ много спорије но кад производимо вештачки механичким апаратима.

Ако сад посмотримо брзину са којом писци своја дела раде, видећемо да се ту не може поставити никакво правило; то зависи од тога са каквом лакоћом они излажу своје мисли, јер код већине писање је тешко и врло споро; а што је најглавније, врло их је мало који своје радове не подвргавају озбиљним поправкама и критици. Многи се служе прво скицом, коју после обрађују и проширују, а неки размишљају и студирају о ономе о чему ће да пишу прво „у памети“: па тек после почињу да раде, састављајући своје мисли на хартију. Али ни у једном случају посао није лак. *Микел-Анђело* радио је статуу Давидову беспрекидно 18 месеци; Сикстинску капелу израдио је за четири године неуморног рада (и толико је био замореп, да неколико месеци није могао гледати слику и читати писмо док не подигне над главом слику или писмо). Статуу пане Јулија II израдио је за 16 месеци. *Милтону* је требало *девет година* док је довршио „Изгубљени рај.“ *Иго* у својим „Неповестима“ признаје како му је било тешко писати, и колико је пута своја дела поправљао и прерађивао; ноћу је у кревету размишљао о ономе шта ће да пише, склапајући реченице, па је тако и диктирао; јер кад би устао и сео да пише, заборавио би све. Својег „Емила“ израдио је тек за *три године*, а после *20 година* размишљања. *Харте* је

врло споро радио своје дела, но гдекоју песму недељама је поправљао: тим поправкама песма се често пута преради. *Балзак* је размишљао прво о плану, па је тада израдио скицу од неколико страна и слао у штампу, и на тако одштампаној скици додавао је исправке и допуне: па је после поново израђивао скицу са првобитним текстом и новим изменама, и тако рађени требало му је 15—20 коректура. *Дима син* написао је „Demi-monde“ за 11 месеци, радећи по 7—8 часова дневно, за други чин тога комада требало му је два месеца, а напротив други чин „Госпође с камелијама“, написао је за четири часа. Рукопис му је био чист, без поправака и брисотина. *Пальеронов* је рукопис био претрпан брисотинама. „Кад је незадовољан каквом реченицом, кад не зна управо шта хоће, он овлаш наслања перо тако, да оставља на хартији неопредељене трагове, који се једва могу читати, једна врста муцања на хартији.“ *Ф. Коне* при добром расположењу напише око 60 стихова дневно. Лакше пише позоришне стихове, за 6 недеља написао је драму „Jacobites“ од преко 20000 стихова.

А какве тек муке мучи *Л. Толстој* при писању! За њ веле да и он у почетку пише тако као кад би цртао угљени изглед фигура, пише брзо не мислећи о појединостима, и то даје после на преппс. Ради обично од 9 до 3 часа по подне, и тада напише по 20 страна на четвртастим табацима. Преписан рукопис опет поправља, дописује између врста, са стране, озго и оздо, свуда. По неке одељке преписује по десет пута. Кад тако довршп дело, он га чита својој околини да чује примедбе. И њему је жена, као и Јокапју, најбољи критичар. А кад дело да у штампу, он држећи коректуру поново поправља, и то тако да ни једно празно место на коректури не остаје, — толико је нових мисли и утисака — то бива тако са сваком новом коректуром, и разлика је између рукописа и књиге огромна.

(Наставиће се).

Добросав Ружић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Габриел Боркман, драма у четири чина, од Хенрика Ибзена.

„Габриел Боркман“ је једна од интересантнијих познијих драма Ибзенових. Она је доста вешто склопљена, али нешто монотона и као заморена, и с извесном неодређеношћу у карактеру главне личности, са које су философске тежње у комаду мање срећне но у другим делима Ибзеновим.

Јунак драме, Јон Габриел Боркман, овде је директор велике индустријске банке коју је упропастио својим одвећ смелим предузећима. Осећајући у себи необично [illegible] способности. Јон Габриел Боркман [illegible] необичну [illegible] у своме друштву, необичан и изузетан пут успеху: изнад свих ситних свакидањих обзира и друштвених погодаба, изнад обичних закона људских.

Тамо, далеко, у својој пламеној машти човека од великог живота и великих делања, видео је он читав нов свет дела и открића која очекују руку изабраника, и грабећи том великом свету маште, с вером јачом од свих пламљивих убеђења људских, Габриел Боркман на своме путу није се обазирао на [illegible] обичан живот око себе. Новац, свој и туђ, презриво и безбрижно бацао је он [illegible] породицу, пријатеље, жену коју је волео, име, све, жртвовао је он великом делу које је требало да преобрази милионе људи. Са том опијеном вером у себе, непоколебаном ни разочарањима ни катастрофом која ће га сурвати са славе и положаја, Боркман ће — као Бранд, као грађевинар Солнес — остати до последњег часа свога. Кад у последњој сцени, после осам година заточеничке самоће у

својој соби, Боркман јурн напоље у слободу, на хладан зимски ваздух који ће га убити, у самртничком бунилу, његови последњи снови су о том пустом тајанственом неоткривеном свету, невидљивим за око „непзбраника."

Ела Рентхајм која је, као Ребека за Росмером, пошла за Боркманом у вејавицу, позива га натраг у кућу; али Боркман, не слушајући је, хита кроз честу:

Боркман. Видиш ли како се дим диже са великих пароброда тамо на води?

Ела. Не видим.

Боркман. Ја видим. Они долазе и одлазе. Они склапају везе са целим светом. Они дају души светлост и топлоту у хиљадама хиљада градова. Да тако што урадим и ја сам некада сањао.

Ела. (Благо.) И тако је то и остало само сан.

Боркман. Јесте, остало је само сан. (Ослушкује.) А тамо доле на реци, слушај! Фабрике раде! моје фабрике! Све оне које сам хтео подићи! Слушај како раде! Сад су баш на ноћном раду. Раде и дању и ноћу, непрестано. Слушај, слушај! Точкови се окрећу, а ваљци севају, једнако се обрћу, непрестано обрћу! Зар ти то не чујеш, Ела?

Ела. Не чујем.

Боркман. А ја чујем.

Ела. (Забр путо.) Мени се чини да се ти вараш, Јоне.

Боркман. (Загрева се све више.) Али све су то спољна дела око самога царства!

Ела. Царства, рече? Каквога царства?

Боркман. Мојега царства...

Ела. (Потресена, тихим гласом.) Ах, Јоне, Јоне!

Боркман. А сад ето га где је без одбране, без господара, изложено пљачкању разбојничком, Ела! Видиш ли бреговите ланце тамо у даљини? Једне иза других. Они се подижу, скупљају се. Тамо је моје широко, бескрајно, неисцрпно царство.

Ела. Ах, Јоне, али из тога царства душе ветар хладан као лед.

Боркман. Мени тај ветар годи као ваздух живота. Он ми душе као поздрав покорених духова. Ја осећам те спутане милионе, осећам рудне ланце како пружају своје извијене разгранате руке према мени. Ја сам их гледао пред собом као оживеле сени, оне

> моћи када сам стајао доле у банци, с фењером у руци. Оне су тад хтеле да се ослободе. И ја сам покушао. Али нисам могао. Благо је опет потонуло дубоко. (Са испруженим рукама.) Но сада хоћу да вам то лагано кажем овде, у овој ноћној тишини. Ја вас волим, ви драгоцености што сте жудне живота — са свом вашом сјајном пратњом моћи и господства! Ја вас волим, волим, волим вас!

Тај крајњи идеалисани индивидуализам има у Габриелу Борману једно особено оличење, тешко помирљиво и с нашом најодрешенијом вољом да примимо необичног Ибзеновог јунака. Има закона и поголаба моралних које ни у најдубљој анархији душевној [illegible] човек не одбацује, ни кад се ствар тиче идеалисане катастрофе једне трагичне личности у драми. Ми допуштамо или разумемо крајњи егоизам док у његовом безобзирном моралу не видимо нарочиту, хотимичну, повреду општих интереса. Ми примамо религиозну буну и еманципацију Брандову; не бунимо се противу охоле Хјердисе у херојској драми средњега века, кад она тражи и замеће кавгу да истакне себе и свога мужа; ми бисмо најзад, — занемарујући дужности матере и жене, све конвенције писаних закона, породичних осећања и обавеза, — допустили да Нора напусти кућу у којој она не може да живи својим слободним животом; али, ми не можемо примити Бормана који хладно и упорно упропашћује хиљаде судбина зарад једног неизвесног фантастичног сна. Поређење Бормана са [illegible] кој [illegible] од једним метком направили богаља у његовој првој битци", ако би и било тачно, ништа не спасава. Ако још и има наивних [illegible] и [illegible] генијалних појмова око заслуга [illegible] [illegible], [illegible] народа што је добро кроз школу прошла научила је друкчије гледати на крупнисавог авантуристу, кроз крвави нимб његовог злобног талента и његових несрећних трофеја. А после, Бормановом идеалисани индивидуализам нема ни тај ма[illegible] [illegible] тање ките славе јунацима из крвавих ратничких легенада.

На његовом махнитом путу за амбицијама, посејано је много оних бедних свакодневних жртава, погажених без борбе и одбране, одвећ блиских нашим сопственим дневним бедама и патњама, и чија је морална буна јача од поетске симпатије према херојској фигури јунака у трагедији.

Та смелост идеје задржала је и писца у одлучности и доследности карактера свога јунака. Његова морална физиономија магловита је и неодређена, као што је, без мало, остала довољно не истакнута већина личности у комаду. Ела Рентхајм, суђеница Боркманова, једина која га је разумевала за живота, не верује више но остали у фантастичне снове његове. Колико је она далеко од оне преданости Ребеке Вест своме Росмеру и херојског срца Хјердинског, — она која ни на самртном часу Боркманову не заборавља да ју је он жртвовао своме успеху:

Ела (с прикривеним и све већим узбуђењем). Да, тамо је још непрестано твоја љубав. Свакад је тамо и била. Али овде горе на ведром дану, видиш, — овде је топло куцало једно срце за тебе. И то си срце ти бацио под ноге. Да, и још много више од тога. Десет пута горе. Ти си га продао за, за...

Боркман (задрхће као да га је језа обузела). Ради царства и моћи и господства мислиш?

Ела. Јесте, то мислим. Ја сам ти то вечерас већ казала. Ти си убио љубав у мени која те је волела. И коју си ти волео; у колико си могао у опште волети. (Са уздигнутом руком). И за то ти ја проричем, Јоне Габриеле Боркмане, да ти нећеш никада однети награду коју си тражио за то убиство. Никада нећеш ти победоносно ући у своје хладно мрачно царство.

Боркман (посрне и једва седне на клупу). Готово се бојим да си добро прорекла, Ела.

У овим речима, у овом мотиву другога реда, који није раније развијан у комаду, а који је овде на крају необично наглашен, осећа се писчева неодлучност и неко скретање са обичног Ибзеновог начина решавања ствари. Да Боркман пропада што је жртвовао љубав Елину за једно директорско место у банци, како су неки (Леметр)

и протумачили идеју комада према овој последњој сцени, могло би бити и врло поетски и логично у другчије постављеној основној теми комада: овде, у непроменљивом Ибзеновом ира-тину, последнику Катилине, Бранда, доктора Стокмана, Солнеса, Росмера, тумачење је нетачно. У осталом, ту слабост, међу Ибзеновим делима, нема само „Габријел Боркман." Не смејући да иде до краја за својом мишљу, или покадшто, наведен поетским ефектом, као овде. Ибзен често показује ову неодлучност, на штету јединства и снаге главног утиска.

Жена Боркманова, Гунхилда, жена патријархалних традиција, суморна породична матрона пуна конвенција и предрасуда, пенала је у комаду одређења и последица: али због непотпуног и суво израђеног контраста са Елом Рентхајм, у првом чину нарочито, није такође много истакнута, и пенала је несимпатичнија по што Ибзен има обичај да начини једну наивну личност са старим идејама и предрасудама. Син Боркманов Ерхард, носи у себи, магловито сједињење и оличење, личну еманципацију и кобну жеђ за лаким животом и уживањима. Цела сцена у којој се Ерхард опрашта са породицом, полазећи са Госпођом Вилтон у свет, врло је натегнута и промашена.

У целом „Боркману", мора се рећи, срећнији су моменти песникови од идеја философа и драматичара. Две сцене, на пример, између сурвапог директора банке и непознатог посете Фолдала (II и IV чин) врло су лепе и поетске.

Као прикован Прометеј, одгурнут и понижен, Боркман не излази из своје осамљене затворене одаје на горњем спрату. Његова жена не може да опрости срамоту нанесену своме породичном имену, и не расипује за старога рањеног вука што тамо горе, заточенички проводи године, мереви тамницу својим узнемиреним корацима. Једино још неки мали званичник у банци, стари Фолдал, долази на разговор своме несрећном пријатељу. Фолдал је такође изгубио своју сиротињску уштеђу у

спекулацијама Боркмановим, али је он још очувао пријатељство према пропалом директору банке. И, као два сурвана Бога, Боркман и Фолдал теше се и одржавају своје илузије. Кад у једном тренутку раздражења, у своме орловском лету у недостижне снове, Боркман заборави ту доле, крај себе, незнаног поету, Фолдал ће посумњати у планове Боркманове. Боркман ће посумњати у таленат Фолдалов:

Фолдал. Ја не могу ништа веровати што се противи здравом разуму...

Боркман. Немогућно је ли?

Фолдал. Бар није било раније таквог случаја.

Боркман. И не треба да буде код изузетних људи.

Фолдал. Закон не зна за такве обзире.

Боркман. Ти ниси песник, Вилхелме...

Један горак тренутак разочарања, и пријатељи се растурају. Али ће се несрећни Фолдал вратити опет своме пријатељу, да продуже живот илузија и снова...

Када Ерхард Боркман са Госпођом Вилтон напусти суморну кућу очеву, хитајући уз веселу звеку праporaца на саоницама далеко у нов живот и срећу, Боркман, напуштен од свих, појурише такође напоље, на ваздух и слободу, да сам и без ичије помоћи отпочне живот и борбу изнова. И тада ће се на вратницама дворишта, указати из вејавице једна фигура Фолдалова. Шта мислите! код своје куће, затекао је писмо своје кћери Фриде: Госпођа Вилтон, она богата Госпођа, повешће његову кћер у свет да је изобрази у музици. И весели старац дојурио је да се радостан похвали своме старом пријатељу. Ту на другу, баш пред кућом Боркмановом, прегазиле су га неке богате саонице, али у својој радости, старац тај бол није осетио... У тим веселим колима — он то није ни знао! — била је његова мала Фрида! Свеједно! У том безобзирном, неустављеном касу саоница, уз сребрни звон праporaца, преко грбаче старога оца, види Фолдал нови полет животу и уметности, наставак свога неугашеног надахнућа... Није он узалуд веровао у свој песнички таленат...

Милан Грол.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

О политичким реформама у Старој Србији и Македонији од проф. Ал. Станојевића. Прештампано из „Дела.“ Београд. Штампарија „Доситије Обрадовић.“ 1902. стр. 57.

Ретко је био повољнији тренутак да се појави расправа ове врсте. У јавности, на митинзима и кроз штампу, у дипломатији, нотама и преговорима, на Високој Порти, прадама и наредбама, на свима странама покренуто је с новим интересом прастаро питање о Турској Царевини. Што привлачи пре свега пажњу и владалаца и министара и публике, и оних којима је дужност да воде о том старање и простих радозналаца, то је судбина становништва у Отоманској Империји. Али то није све. Поред тога што је посведневно, сваког часа, на домаку образованог света, живот хришћана у опасности, има још једна околност од много јачег утицаја на Велике Силе, која том питању даје међународно обележје. То је што од анархије, која влада у областима Европске Турске, стално прети опасност општем миру. У дискусији, која се повела од Цариграда до Лондона и Петрограда, избила је на површину маса планова, већином супротних, о томе, шта би ваљало на првом месту предузети да се створи сређније и мирније стање, за тим какву би политику требало водити да се принуди султанова влада да предузме искрене и енергичне мере за увођење у живот реформа. Шира публика код нас непрекидно је у недоумици да ли позивање на члан 23 Берлинског Уговора, где је реч о реформама које је Турска дужна да изврши, може донети какве користи српским интересима. Реч реформа брзо се доводи у везу с речју аутономија. Међу тим зна се да је аутономија, која је такође, на конгресу у Берлину, предложена за Не-

точну Румелију, била од крвавих последица. Тим путем, та полусамостална турска провинција претворила се у бугарску потчињену област. Користећи се оваким примером, бугарски комитети унели су у своје програме само оне реформе које воде аутономији. Такво стање ствари даје се лако експлоатисати. Нашло се да је то довољно па да цео Берлински Уговор постане сумњив, и, као што обично код нас бива, отишло се одмах у другу крајност. Читава једна струја донекле необавештених публициста, али у главном руковођених извесним рђаво схваћеним обзирима и заведених својим личним рачунима, узела је у одбрану султана од европских захтева. По њиховом тумачењу, тражити од Европе да натера Турску да изврши толико пута обећаване реформе, значи бугарској пропаганди широм отворити врата у Стару Србију и Македонију и изложити дефинитивној пропасти српски живаљ у тим покрајинама.

Због такве пометње у појмовима неопходно је потребно бацити пуну светлост на ствари и на догађаје, и из факата извести једине последице које се у њима налазе. Два питања заслужују нарочиту пажњу. Прво обухвата општи однос Берлинског Уговора према Македонском Питању и члан 23 посебице. Интересантно је знати с каквим је расположењем конгрес приступио, сутра дан по Сан-Стефанском Уговору, поновној организацији оних делова Балканског Полуострва које је и даље остављено под султановом управом. Треба тачно испитати какав су план реформа пуномоћници Великих Сила имали у Берлину пред очима и, што је много значајније, под којим су гарантијама поверили Турској сваку поједину област. На тај начин лако би се дало обележити докле иде право мешања Европе у турске послове и колике су дужности Порте. Што се Македоније и Старе Србије тиче, за њих је члан 23 од пресудног утицаја. Пошто се ту аутономија нигде не спомиње, реч једино може бити о уредбама које се имају подесити према „местним потребама,“ онако исто као што

је 1868 извршено преустројство администрације на острву Криту. Остаје да се нађе какви су пројекти израђени за уређење тих области, у којим су компензацијама претресани, које је од њих Висока Порта промуљговала — као што се све то захтева у члану 23 — и, најзад, какве су користи од тога имали становници. Друго питање, не мањег значаја, дотиче се историје свих реформа које су' предузимане у Отоманској Империји: Шта је Европа, у разним приликама, тражила, колико је Турска обећавала и колико је од својих обећања испунила. Многи користан закључак даје се извести из једног јасног прегледа разних фаза кроз које је прошла ова двострука борба: С једне стране напори Великих Сила, које су улагале примерно стрпљење и необичан труд, да постигну незнатне концесије, и, с друге, отпор Порте, одуговлачењем, лажима, лукавством, да не учини ни најмањи уступак. Извесни моменти и поједине чињенице из ранијих времена могле би да послуже као упуство за будућност. Нас изнад свега интересује да знамо, у погледу покушаја да се остваре реформе, колико је старање Европа у прошлости поклањала Старој Србији и Маћедонији, и колико, према томе, ми можемо да очекујемо од њене иницијативе.

Г. проф. Ал. Станојевић, пошто се само узгред дотицао Берлинског Уговора, посветио је сву своју пажњу овом другом питању. Њега су, у главном, интересовали само покушаји реформама на Балканском Полуострву. Он је имао на расположењу све важније изворе, довољно података и служио се доста богатом литературом. Али, у тој обилности грађе, он није умео да се нађе и залутао је као невешт почетник или као нестручњак који не познаје из основа посао кога се латио. Његова је књижица далеко од тога да одговара циљу, који је он себи поставио. Она је рађена несистематски, без програма, површно, у општим потезима; нити се главне линије у историји реформа лају јасно запазити, нити су детаљи појединих реформа разрађени, да би се по њима могло

судити о њиховом значају. Поред тога, писац је додирнуо, без реда, одвећ велики број разноврсних питања, задржавао се на непотребним ситницама, упуштао се у дискусије које немају довољно јаке везе с његовим предметом, тако да се, на крају крајева, о самим политичким реформама у Старој Србији и Маћедонији врло мало дознаје. Он, истина, одмах у почетку изјављује, да питање о реформама у тим областима треба сматрати „само као део општег питања о реформама у Турској, с којим има у главном и једну историју“. То је тачно. Али, што смо ми према наслову с правом очекивали, то је да писац из те заједничке историје нарочито издвоји и истакне све што се у првом реду тиче Старе Србије и Маћедоније. Међу тим, он је изложио на широко општу генезу разних реформа у Турској, органски статут за Крит, организацију Источне Румелије, коју је 1878 извела једна европска комисија, тежње и планове бугарских комитета, чак је у кратко додирнуо и постанак Албанске Лиге, а чим је реч о Маћедонији обавештења која нам даје постају недовољна и непоуздана, нарочито кад су у питању догађаји из последњих година. Говорећи о реформама, које су уведене 1896 године и о закону који је Порта 1 новембра исте године издала на основу пројекта реформа за Јерменску, Г. проф. Станојевић завршује (стр. 30): „*Изгледа* да је то најновије уређење добило важности још у 1896 у солунском вилајету, ма да се оно по извештајима страних представника знатно разликује од дипломатског елабората. Али и ако јест текст тих наредаба нешто друкчији од онога, објављеног у априлу 1896. суштина је остала иста. У њему се махом само потврђују наређења, која већ постоје.“ Шта се из ових редова може знати у чему је разлика, и ако је суштина иста, у чему се, дакле, састоји то најновије уређење, шта да ли је оно у опште ступило у живот. — Г. проф. Станојевић воли такве неодређености. На другом једном месту (стр. 5.) од једног факта, о ком каже да је познат, направио је својим описом један догађај који је

тешко познати : „Познат је факат, кад се, на прилику, први пут прохтело једном турском султану пре једне стотине година да отпочне неке реформе, и то реформе у војсци, да се тај оглед свршио врло трагично.“ — Што је нови хат, „који је Порта свечано „саопштила“ Европи“ после Париског Конгреса, остао без практичних последица, Г. проф. Станојевић објашњава овако(стр. 11.): „Може бити да су томе донекле ишле на руку и тадање опште политичке прилике у Европи.“ Јесу ли ишле на руку или нису и докле су ишле, ако су ишле, и какве су биле те политичке прилике у Европи, остављено је читаоцима да погоде. Други пут нас Г. проф. Станојевић оставља необавештеним из претеране дискреције, кад, са непотребном дипломатском обазривошћу, прећуткује име „једне суседне велике силе,“ на чију је иницијативу основана Албанска Лига (стр. 45). После нас натерује да нагађамо какав тајанствен смисао крију његове реченице у којима се тврде невероватна факта. Тако, он прво каже да је, после догађаја на Криту у 1897 и 1898 години „. . . . . питање о европској интервенцији у стварима Турске и теоријски и практички дефинитивно решено на штету Турске,“ на одмах додаје: „С друге стране, то такво решавање би обележавало завршни облик у решењу питања о реформама у опште“.... (стр. 18). Пре свега, да ли је дефинитивно, теоријски и практички, интервенција Европе постала апсолутно правило, то тек има у будућности да се докаже. За тим, шта значи то решавање које обележава завршни облик у решењу? По стилизацији ових фраза може се само ово апсурдно значење извести: да ће се реформе у свом последњем облику претворити у интервенцију! Даље, карактеришући критски органски статут и његов додатак, Халепски Уговор, Г. проф. Станојевић дао нам је један прави стилски ребус чији је смисао узалудно тражити. „. . . осем тога у њему има елемената и за један поредак, у коме би била боље заштићена лична слобода и имање грађана — две ствари, које су Турској од особитог значаја за ову ствар“!

(стр. 39). — Читалац, најзад, није никако у могућности да буде на чисто с тим: да ли је Турска земља централизације или децентрализације. Пошто је прво утврдио, на стр. 31, да је „главна карактеристика турског политичког режима,“ према организацији из шесетих година, „јака централизација државе с претежно мусломанским карактером,“ и да, и ако је унесено нешто децентралистичног елемента, ипак „тај карактер носи турски политички режим и данас,“ писац, на стр. 39., заборављајући све то, излаже како је „карактеристична особина“ критског статута и његовог додатка то, „што он, примењен иначе на хомогено становништво, у знатној мери подиже онај децентралистички принцип у турској државној организацији.“

Али, и ако овом књижицом нисмо добили тачну, разумљиву и исцрпну студију каква нам је од велике потребе, и ако се у њој не износи ништа ново и ништа непознато, ипак ће читалац наћи ту по који корисган податак. Писац нам је дао — и то је највећа заслуга његова — доста добар резиме чувеног дела Ed. Engelhardt-a: La Turquie et le Tanzimat ou Histoire des réformes dans l'empire ottoman и других познатих дела; у закључцима — који су могли бити чисто његови — и ако није био сасвим оригиналан у погледима и довољно јасан у излагању, има тачних опажања. Г. проф. Станојевић налази, узевши у опште, да аутономија за извесне провинције у Турској, онако како је то Европа често пута предлагала, а кад кад и остварила, „представља доста срећно решење на путу којим Европа данас регенерише турску царевину“. За пример наводи Крит. Али за Македонско Питање такав начин решења, са српског гледишта, не би био рационалан. Између Македоније и Крита постоје многе етнографске и географске разлике. Етнографски, Македонија је састављена из разноврсних елемената: словенских, несловенских и нехришћанских; географски, она је са свих страна окружена државама, од којих свака има да заштити у њој или своје сународнике, или ма какав

други интерес. Аутономна Маћедонија у таквим приликама не би била способна да живи самосталним животом: ту би се створило бојно поље за најдивље амбиције. Сем тога, српска народност још није призната у Маћедонији и Старој Србији. Срби себи још нису извојевали ни име ни црквену хијерархију. „А док год се та питања, вели тачно писац, претходно или у крајњем случају истовремено не расправе, дотле би решење маћедонског питања у облику једне аутономије под номиналним сизеренством Турске, како то предлаже маћедонски комитет, било лишено једнаких основа за живот дотичних грађана и представљало би врло једнострано решење, па и кад би се могло остварити.“ Али, на жалост, у овој реченици, која се не одликује савршенством стила, писац је само додирнуо ту мисао. Он одмах наставља даље, да Турска најмање рачуна има да допусти да се понови оно што се десило с Источном Румелијом, и да пристане да у Маћедонији, као тамо, муслиманско становништво постане готово безгласно. Али Турска није само непријатељ аутономије. Она ни реформе неће. И где је онда решење Маћедонског Питања? Писац је мишљења, да европска дипломатија, придржавајући се Берлинског Уговора, ако би само „овом питању пружила колику толику помоћ“, успела би да наметне Високој Порти реформе у границама реформама за Јерменску. Као што је тамо нарочита пажња поклоњена Курдима, тако би овде пре свега ваљало разоружати Арнауте и обезбедити ненаоружано становништво од њихове обести. За тим, по Г. проф. Станојевићу, требало би: уредити аграрне односе, захтевати да валије буду хришћани, ујемчити већу независност чиновника (међу којима повећати број хришћана), извести ново устројство судства, извршити преображај финансијских извора.... Програм, као што се види, не може простији бити. Само, тешко је, још и данас, веровати да Силе имају и воље и средстава да натерају султана да приведе у дело, без одлагања, тај минимум најпотребнијих реформама. За нас Србе од највећег је значаја, чак корисније

и хитније него свака друга реформа, да се наша народност призна и изједначи с осталим народностима у Старој Србији и Маћедонији. О тој основној погодби за живот Г. проф. Ал. Станојевић врло је мало казао. Међу тим, то је била прилика, да нам изнесе, на основу онога што је већ учињено и онога што би још требало покушати, свој план и своје погледе, и да дâ, колико толико, оригиналности својој расправи.

К. Ђ. Кумануди.

БЕЛЕШКЕ.

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ.

„Предлог како да се помогне нашој нејакој књижевности.“ — Овај „Предлог како да се... итд.“, који доносимо у овом броју, написао је пок. Недић, као што његови пријатељи знају, у стилу једног познатог војвођанског критичара, као неку врсту пародије наивних, незрелих, извитоперених мисли, и расплинутога, тако мало књижевнога слога његовог. Његове баналне, па ипак несварене мисли о искрености у лирском песништву, о томе како критичар треба да је „љубно“ ако хоће да разуме песника, о високом задатку критике, о потреби да се „нашој нејакој књижевности“ какогод помогне; а у стилу — оно понављање излишних синонима, оно брбљиво уметање непотребних ограда и фраза позајмљених из немачког, онај простачки фамилијарни тон, — ухваћени су врло тачно и истакнути врло лепо. Једино што пок. Недић није успео дати, то је она неука нелогичност у излагању мисли, оно недоучено употребљавање стручних израза, својствено поменутом критичару. Недић, ни пародирајући, ни хотимице, није био у стању да дâ своме стилу те украсе који тако природно и без икаква напора теку из пера реченога критичара.

Додајемо да је пок. Недић више пута говорио како му је жао што овај рад свој — не нашав згодног тренутка — није стигао да објави.

Госпођа Бовари, од Г. Флобера. — У првим бројевима за овим, „С. Књижевни Гласник“ почеће доносити гла-

совити роман Густава Флобера: „Госпођу Бовари“, у преводу г. Душана Л. Ђокића.

Белешке о великим људима. — Наш сарадник г. Добросав Ружић довршио је један већи рад о *Великим људима.* Он је био добар и уступио је уредништву „С. Књижевног Гласника“ право да из тога рада донесе неколике одломке. Уредништво је те одломке са́мо пробрало, и одговорно је и за избор њихов и за облик у коме се објављују.

Ко је крив! — Г. Сретен Пашић штампао је књигу „*Ко је крив!* — Мрвице са школске трпезе.“ У књизи су као у ранијим *Успоменама једног паланчанина* од Селимира Триковића (псевдоним Г. Пашићев) „сличице и забелешке из дугогодишњег живота у школи.“ У овој „првој прегршти“, како сваку назива писац, после посвете „Блаженој сени Љубе Миладиновића учитеља“ и предговора у познатом, нешто праскавом и много речивом тону, Г. Пашићевом, налази се петнаест сличица. Књижица има 111 страна мале осмине. Цена јој је 1 динар.

Један савет младим и нежењеним људима, једно практично предавање лекара Др. Кристена, превео је у „Народном Здрављу“ Др. Јован Данић, и одатле га сад одштампао у нарочиту броширу. Савет је тај лекарски, разуме се, женидба. Писац објашњава саме природне законе који траже заједницу човека и жене. Говори о моногамији — једноженству — као о једном природном начину брака, за који говори и статистика, по којој је равномерно подељен број оба пола на свету (на 106 мушких долази 100 женских), и говоре рђаве појаве уочене и у полигамији и у полиандрији. Изопачавањем тог природног начина брака створена је проституција и проузроковане су венеричне болести. О полном уздржавању наводећи мишљење већине лекара научника, „тврди да није шкодљиво, ни противуприродно; а сама природа тражи да је човек невин пре брака.“

„*Караџић.*“ — Наш сарадник Др. Тих. Р. Ђорђевић, објавио је да од Нове Године покреће понова *Караџића,* лист за народни живот, обичаје и предање. Овај ваљано уређивани и једини лист за српски фолклор престао је

излазити због материјалних незгода, и надати се да ће га претплатници боље од сада потпомоћи. „Карађић“ ће излазити у тромесечним свескама на 4—6 табака велике осмине са проширеним програмом. Цена је листу 5 дин. на годину.

Физиологија крви. Из предавања Др. Вој. Ж. Борђевића, в. проф. Вел. Школе. (Прештампано из „Српског Архива за Целокупно Лекарство“. 1902). Београд. Штампано у Државној Штампарији Краљевине Србије. — У овој малој књижици која броји 38 страница, изнео нам је писац крв са физичког, хемијског, анатомског и физиолошког гледишта. Сем тога обратио је пажњу на велики значај крви и њену физиолошку улогу за време живота. Поред тога дотакао се узгред и патологије крви као и многих метода испитивањем крви у физиолошкој радионици. С тога држимо да ће ова књижица наћи читалаца и ван домашаја и ван ученика Упоредне Анатомије и Физиологије на Великој Школи.

Календар „Dubrovnik.“ — У издању Српске Дубровачке штампарије А. Пасарића изашао је Dubrovnik, kalendar za godinu 1903 (112 стр. 8⁰ — Цијена 50 пара). Поред календарског дела, корисних бележака, у књижевном делу има чланак Г. Спире Калика: „Дамјан Јуда (Зуда), тиранин дубровачки“, историја једног кнеза дубровачког који је тежио да завлада републиком као самодржавни господар; затим превод Монасанове приче „Мегдан“ (превео П. П.), и народна песма „Car i Carica i Karošu gradu“, прибележено у Конавлима.

Србија пред трговинским уговорима. — Из „Дела“ одштампани су чланци Др. Момчила А. Нинчића у књигу под насловом *Србија пред трговинским уговорима.* Ова политичко-економна расправа садржи пет одељака: Садашњи трговински уговори — Економни напредак Србије — Измена у трговинској политици Немачке Царевине — Привредни односи у Аустро-Угарској — Пред новим трговинским уговорима — Додатак. Књига је са 120 страна на великој осмини.

Нови Србобран. — За време оних немира летос у Загребу, када су Хрвати хтели да материјално униште

Српство у Загребу, забранила је била полиција и орган тројединичког Српства „Србобран.“ Пошто забрана са „Србобрана“ није била скинута, покренуло је Српство у Тројединици поново свој орган, који је под називом „Нови Србобран“ почео да излази у Загребу. У редакцију „Новог Србобрана“ ушле су нове, млађе снаге (Прибићевић, Бањанин и др.). „Нови Србобран“ држаће се програма старог „Србобрана“ и заступаће српске интересе у свима српским покрајинама. Ми не сумњамо у успех овога рада. За то нам гарантују људи који су искупљени око „Новог Србобрана“, и животна снага Српства у Тројединици.

СТРАНА КЊИЖЕВНОСТ.

Песме Николе Томазеа. Фиренце. 1902. — Између списа објављених у част Томазеа, приликом прославе педесетогодишњице од његове смрти, спомињемо прештампавање његових „Песама“, с једним ученим предговором од Ђузепе Мацца, које је талијанска критика топло дочекала. Она је у њима видела, кроз наивност предмета, кроз простоту форме уз искрен жар искрене поезије, уз јасност мисли, још и дух оног сјајног времена у коме су испевање, и у коме се, за разлику од нашег трулог, и веровало у нешто: у љубав и отаџбину, у нешто зашто је човек био кадар поднети и изгнанство, и глад, и смрт.

Макиавели, од Виторија Тури: Фиренце, Барбера. 2 лире. — У овој књизи написаној с великом ерудицијом и врло савесно дата је, на малом простору, потпуна студија о широком и многостраном генију Николе Макиавела. Она се дели у седам глава: прве две излажу биографију; трећа анализие писма; четврта проучава књижевника и артиста; пета посматра историка; у шестој је говор о политичкој трилогији: „Владалац“, „Расправе“ (Discorsi), „Вештина ратовања“; седма говори о генију, карактеру, васпитању и стилу Макиавела, и о моралној и научној вредности његовог „Владаоца.“

Историја Француске од постанка до Револуције; излази под управом *Ернеста Лависа.* — Ми смо већ помињали овде ово дело. Сада је изишла књига која говори о Лују XI, од Шарл'а Пти-Дитајиса, професора Лилског Универзитета. Од сада ће свеске излазити сваких петнаест дана; у де-

цембру је почела *Реформа и Ренесанс*, од Лемонија, професора историје модерне уметности на Сорбони.

Либерализам, од *Емила Фаге*, 3·50 дин. — У овој књизи од велике актуалности Фаге расправља сва питања која данас интересују духове: права човекова, права државе, индивидуална слобода, право једнакости, право својине, право слободе мишљења, право слободе речи, право слободе штампе, право слободе удруживања, религиозна слобода, слобода наставе, чиновничка слобода, судска слобода.

Стедова Review of Reviews (Преглед прегледâ), за дванаест година, није ниједном публиковала ниједан роман нити ниједну новелу. Од Нове Године овај енглески преглед почеће доносити један роман који неће имати краја, и расправљаће у разним главама актуална питања. Читаоци знају да је „С. Књ. Гласник“ такав један роман почео са „Страдијом“ г. Р. Домановића.

Андре Шенје, од *Емила Фаге* (Hachette). — Последња свеска колекције „Велики писци француски“ донела је ову оштроумну и заокругљену монографију о последњем класичном и новоантичном песнику. У њој се упознајемо са целом Шенјевом поетиком: како Шенје с епикуризма прелази на дубоко лични акценат, водећи рачуна о форми чистој, прецизној, строгој и хармоничној; и како је овај велики предак парнасоваца, не само један од највећих артиста у стиху, но је својом смрћу стекао и славу великог грађанина.

Бјернстјерне Бјернсон. — 8 децембра у Норвешкој је свечано прослављена седамдесетогодишњица Бјернсонова рођења. Бјернсон је доиста норвешки национални песник. Изговорити његово име, значи „завитлати норвешком заставом.“ И отуда неће бити некорисно да овде резимујемо један чланак о Бјернсоновој улози у социалним и политичким догађајима његове отаџбине (в. N. Ant. од 1 јан. о. г.).

Бјернсон се родио 8 децембра 1832 у Dovre-Field'у, али је прву младост провео у Несу, у једном од најлепших места у Норвешкој. У 17 години отиде у Кристианију ради студија. У Норвешкој је тада цветао романтизам: велики песник Вергеланд, и ако је био умро, владао је потпуно духовима тога времена: Велхавен је у своје елегантне сонете и хармоничне романце уносио сву меланхолију

своје племените и поносите душе; сликари и музичари црпли су своју инспирацију из сеоског живота и из старинских народних мелодија. Норвешки народ, политички слободан, полагано се ослобађао и од некадашњег интелектуалног утицаја Данеске. Бјернсон је с одушевљењем ушао у овај национални покрет, и постао је брзо душа његова. Његове младићске драме и сеоске новеле (од ових је на српски преведена најпознатија: *Синева (Солбакен)* написане су у форми која дише простотом средњевековних бајки и у чудном је контрасту са стилистичком бујношћу данског романтизма. Он је одмах напао на опозицију данских књижевника, који су му ипак морали признати деликатну нежност осећања, којом је он знао оживети средњевековну Норвешку. Тада се он с одушевљењем стави на чело радикалне партије и покрета за интелектуалну еманципацију: написао је славну химну: Ja, vi elsker dette landet...: борио се у позоришту бергенском и кристијанеском за национални репертоар, против данског, који је дотле владао. По док је он водио ову борбу за еманципацију скандинавске мисли, он је био потпуно стран модерном европеском духу, и ева његова филозофија садржавала се у наивном и хришћанском оптимизму. Брандес га, међутим, упути на Стјуарта Мила, Тена и друге велике савремене духове. И отада се он одлучно окаде испитивању великих моралних и социалних проблема, које је решавао у својим драмама и романима. Али у овом плодном раду драма, романа и нежних стихова, Бјернсон није пренебрегао своју политичку мисију. Борећи се за интелектуалну независност Норвешке, он је остао веран великом скандинавском идеалу, и сваки пут кад би била реч о питањима националног или општег значаја, он се није устезао да ватрено, у чланцима и јавним говорима, каже своје мишљење. — Када није на путу, Бјернсон води патријархалан живот у својој вили у Аулештаду. Висок, снажан, гвоздене конструкције, ради увек при отвореним прозорима, чак и зими, и свако јутро купа се у свежој планинској реци која жубори испод његових прозора.

Ибзен и Бјернсон, закључује писац поменутог чланка, две су куле светиље норвешког духа; само, док је први усамљени артиста, Бјернсон носи у себи душу, аспирације и наде целе Норвешке.

Власник, Љуб. Столановић. — Уредник, Богдан Поповић.
Скопљанска ул., 15. Јеврејска ул., 10.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига VIII. број 2. — 16 јануар. 1903.

ЗОНА ЗАМФИРОВА.

ГЛАВА ПРВА.

У којој је описана кућа хаџи-Замфира чорбаџије, а тако исто и слика јунакиње ове приповетке.

У кујунџиници Мана кујунџије седе калфа-Коте и шегрт Поте и раде. Задубили се у посао. Калфа Коте довршује неку срмали-муштиклу — коју је поручио код њих у радњи неки Миле назван Мазни, највећи кицош и мераклија у свој махали, ако не и у свему граду. — а главати и чупави шегрт Поте, и он ради: чисти зечијом ногом неке старе минђуше и баца их на гомилицу преда се. Обојица се задубила у посао, па раде. Калфа Коте звиждуће нешто, а шегрт Поте се занео у посао, па се у један мах заборави, па запева онако као за себе:

„Свиоћке те, леле, видо', Зоне,
Где си промињуваш...

Калфа-Коте остави рад, па га само погледа.

А Поте се занео као тетреб кад нева, па продужи оним својим танким сребрним гласом:

„Где си промињуваш, леле, Зоне,
„През нова градина
„Ој хој хој леле — Зо,

али не доврши, јер пуче шамар, и Поте испусти ону зечију ногу и минђуше, и погледа зачуђено у калфа-Коту.

А, бре, ешеку ниједан, пита га калфа-Коте, какво појење у дућан?!

А шегрт Поте га гледа блесасто, и пипа главу, и гледа да се није и крв пролила.

— Куде си гу чуја и научија, ете, туј песму, ешеку палилулски?!...

Поте ћути и чеше се по глави, која бриди, па му то чешање чини неко особито задовољство.

Од кога си гу, бре, научија?! опет га пита калфа-Коте али не добија одговора. Ти ли ће за Зону песму да појеш!!... Што си гу ти, па да можеш да појеш?!

А није требао да га пита ни где је песму чуо, ни од кога је песму научио, а још мање је смео да се љути, јер је та песма и сувише добро позната била. Певала се по целом граду, а да је калфа Коте мало-мало мућнуо главом, сетио би се да је шегрт баш од њега истог чуо и научио ту песму као што је он чуо и научио од мајстор Мана. На и оно мало час можда шегрт Поте и не би запевао и ни крив ни дужан добио шамар, да није сам он, исти калфа Коте, звиждукао баш ту исту песму. Укратко рећи, та се песма најрадије певала у оно доба кад се и ова наша приповетка почиње. Била је чисто фатална са своје приленчивости: и ко је само једаред чуо није могао више да је избије из главе и заборави. Кад увече леже у кревет — шапуће те стихове, кад ујутру устане и потражи папуче — опет му се ти исти стихови отму с усана и он певуши ту песму „Синоћке те, леле, видо', Зоне.“...

Сваки ју је знао и певушио, и жењени и нежењени, и млади чапкуни и стари дилбери, певуше је. Чак и прозаични ћир Моша Абеншаам певушио би је кад би што добро продао или би сарафећи кога забушио и преварио и он би трљајући руке певао ту песму. На и ви, поштовани читатељи, без разлике пола и старости, звања и занимања, извесно да знате ту песму о леној Зони. Али има што не знате а што ћете тек из ове приповетке сазнати, а то што не знате, то је то: на кога се односила

га песма? Та је песма из народа: и Бог зна ко ју је спевао, и на коју је Зону мислио кад је ту песму спевао!! И ко зна откад и на ком далеком крају покрива прна земљица и зелена травица и творца и предмет те песме! И то вам ни писац не уме казати — јер то ни сам не зна —, али оно што зна, то је: да ко је год и кад год је ко — у време ове наше приповетке — запевао ту песму, увек је мислио само на једну Зону, на лепу Зону, Зону Замфирову.

*

Зона је била кћи чувеног чорбаџи-Замфира, богатог и уваженог чорбаџије, силног негда чорбаџије. Дуго се још причало каква је сила био чорбаџи-Замфир; такве силе и таквог господства нема више. Пред пашу је у турско време излазио кад год је хтео, — у по дана у по ноћи, и био виђен и мио гост у пашином конаку. — Паша се врло често саветовао с њим. Колико су само кафа и наргила посркали и чибука попушили, и мастика попили и Замфир у пашином конаку и паша у Замфировој господској кући. И не један паша, него неколико њих! Замфир је био сила: могао је човека и са самих вешала скинути, само кад хоће и кад потруди своје чудо и господство. А за ситније ствари у толико му је лакше било. Сваку неправду учињену кавгурима он је лако, од шале, залечио само кад се кренуо. Тек се дигне до паше. Јаве га, а паша га одмах пусти к себи. Чорбаџи-Замфир уђе, поклони се паши, паша му да знак да седне. Донесу кафе и чибуке, пију и ћуте. Паша заподева разговор и пита, Замфир само кратко одговара; чини се љут, ћути, срче кафу и пушта димове, густе димове, и гледа у страну. Паши већ помало досадно. — Опет мењају чибуке и доносе друге кафе, а Замфир једнако ћути. Паша већ узнемирен.

— Што си ћутио чорбаџи-Замфире?!...

— Па питуј ме, паше, па ће си зборим! одговара мало мало услужно и понизно Замфир.

— Не ли те пита, а ти си сал ћутиш!

Замфир слеже раменима, пушта густе димове и гледа у страну кроз пенџер.

И трећи чибуци и треће кафе дођоше а чорбаџи Замфир тек сад се мало одобровољи и каже шта га је нагнало да дође паши, исприча му неку сиротињску невољу. Потужи му се на неки зулум, на разуздан аскер, на неправедан суд, на насртање на образ и веру, и каже да је донео кључеве од куће своје ц да оставља у аманет њему кућу и дворе своје: или нека прима кључеве или нека помогне влашћу својом. А паша му се правда, обећава а што обећа то ће и испунити, зна то чорбаџи-Замфир.

— Ете за твој кеиф, чорбаџи-Замфир, и тој ће ти напрајим! вели му паша, — и ствар је свршена!...

А и паша је знао увек шта ради: знао је он да је Замфир сила и у Стамболу. Сменио је он — или како тамо кажу — „сургунисао је" три паше. На није требао ни да иде сам главом тамо. „Сал дор чукне у тёл у Стамбол — и паша веће беше!" говораху често мештани хвалећи силу и моћ чорбаџи-Замфира.

А та сила долазила је од силног богатства његовог. Његови виногради и чифлуци многобројни су и ко би их могао изређати! Али шта да се читаоци ломе преко поља и атара, — кад је доста да му погледају конак, дворе његове, који су и виши и лепши и од самих пашиних! Кућа му је била у једној тесној и кривој улици у близини цркве. Капија велика сва ишарана честим редовима ексера, са огромним звекиром показује већ сама она богатство домаћиново. Кућа двокатна висока са многим високим оџацима падала је из далека из поља свакоме путнику у очи и распознавала се усред осталих кућа, са доксатима и мноштвом прозора са капцима. У кућу се улазило преко многих широких басамака. Авлија пространа. Испред куће мања баштица пуна свакојаког цвећа: руже, карамфила, замбака и каквог не цвећа! Само је лепа Зона знала каквога све цвећа није било у башти, јер она се старала о цвећу и залевала га. Скоро свако доба го-

дине имало је своје цвеће и кућа Замфирова мирисала је преко целе године. Пред кућом су још и два стара граната и лисната шамдуда, неколико дгуња и два дафинова дрвета која је јако пазио стари чорбаџи-Замфир. И у мају кад цветају дафине, најрадије је седео на простртом сиџадету под њима: пушио, издавао наредбе, сркао кафу и тада је врло мало мислио, само од времена на време издигне се на сиџадету, пружи нос — као хрт кад хвата траг — и увлачи мирис од дафине и шакама га још више граби и притерује своме носу. Мирис га тај заноси и опија. Буди у њему давне успомене тај оријенталски харемски мирис жутог дафиновог цвета. Сећа се дахирета и решмета, и фереџа и бадемастих великих очију, и песме једне која се негда тихо певушила по српској махали, — тихо да Турци не чују — песме о кавуру и о Зејни некој. Тада га обузима слатка сета и стари Замфир тада тихо жали за младошћу својом под цветним дафиновим дрветом које је и онда тако мирило. И све док цвета дафина, оно неколико дана, чорбаџи-Замфир нерадо оставља кућу и слабо излази у чаршију. Ту седи и пуши, пије кафу и амберију, одатле наређује и саветује и грди, али и кад се наљути, и грди кога од млађих, — ипак је тих дана добре воље.

Иза куће је пространа авлија а иза ове дубока башта са капиџиком у црквену порту кроз који капиџик пролазе чорбаџи-Замфирови у цркву на јутрење и на краће молитве. У авлији неколико кошева, пећ за хлеб, штале за коње и велика шупа а у шупи двоја обична кола на чак и један „најтон“, истина старога фазона, налик на оне фараонове колеснице из библијских слика, које су с њим заједно пропале онога фаталнога дана у Црвеном Мору, али тек кад вам кажем, да је још само паша имао такав „најтон“ и нико више у месту, онда тек добијате праву слику богатства, великог богатства чорбаџи-Замфировог.

Ту у авлији су чељадске собе и кујна. Кујна је по правилу увек мало подаље од одаја једне таке чорбаџиске куће, да се не би осећао задах од готовљења. У кујни

се и чељад и укућани преко дана најрадије бавили. Кујна је била најмилије и тако рећи најтоплије место у пространим конацима чорбаџи-Замфировим. Ту понекад и сам чорбаџија сврне да попије кафу. Тада обично сви изађу, само по једно мушко и женско од млађих остану, стоје ту као свећа право и очекују заповести, дворе га. Али већином је то место за чељад и женскадију. Ту поседају на оне сељачке грубо одељане и склепане троножне столичице, налик на папуџијске, на срчу кафу, једу нечене семенке од бундеве или кокице од кукуруза, и онако раскомоћене само у јелечићима и шалварама слушају новости из комшилука, махале и града, ту претресају све и обично и редовно никога не остављају на миру. Све се ту сјури, и домаћи и из комшилука. На настане један слободан разговор, чује се кикот, цичање, узвици: „Мука те изела!“ понекад се и напучама у шали гађају; а чим уђе мушко оне уђуте и упреподобе се као да ништа није ни било и као да ни две унакрст не знају! Из те кујне се већ до сад пет девојака подсвојкиња удало. Ту се загледали и заљубили у момке чорбаџи-Замфирове за њих се удале и постале домаћице и мајсторице, али зато ипак и на даље су се сматрале и осећале род тој кући. И кад су служиле и двориле чорбаџи-Замфира нису сматране биле за слушкиње — као што је то обичај тамо на хладном и бездушном Западу, — него као нешто своје, као род у кући чорбаџи-Замфира. Оне га и не зову друкче него *чорбаџијо*, *аџијо* или *чичо*, жену његову Ташану *чорбаџике*, *аџике* или *стрнике*, а њихову мезимицу Зону просто *Зоне*. У опште одношај је патријархалан и срдачан. Чорбаџи-Замфир и ако је поносит и силан у чаршији и међу Турцима и Србима, овде међу њима је благ, гледа на њих онако како да кажем, као на децу. Кад понекад уђе у кујну да запали чибук ослови их обично: „Ела, керко Мадо, тури си један ама убав мерџан-атеш у лулу ми! Ајде па ће ти поиграм у свадбу! Хахаха!“ Смеје се чорбаџија па је уштине за оне њене једре и румене образе, или је потапка по гојним плећима — од

којих чисто хоће да прсне оно мало јелече њено. Бива да понекад бане домаћица му Ташана; тада чорбаџија узме на се озбиљан вид, па као да ништа ништа није ни било, окрене на је саветује и као грди помало и вели: „Ће се удаш, домаћица ће станеш, образ да чуваш, зашто образ толко — и покаже два прста ширине — неје голема ствар ама голем капетал!“ И кад се која уда он ни онда не прекида своје старање, него и онда разбира како се која влада и обилази их понекад; па можда је то и дало повода беспосленом свету те је чак — како тамо веле — „турио у песму“ Чорбаџи-Замфира и лену Цвету па и сада се још пева песма:

„Господар ми седи на сандалија,
Господар ми није љута рањија;
Господар ми збори, Цвета га дворн.
Господар се смије; Цвета се вије!“

Чорбаџи-Замфир је чуо и знао за ту песму; није се ни љутио на њу. Можда за то што је био човек мераклија и волео песму. Волео је да га песмом и буде и успављују. Кад лети после ручка прилегне на доксат да се одмори и придрема мало, волео је да чује тиху песму, и оне су то знале и тихо би запевале:

„Славеј пиле, не пој рано
Не буди ми господара
Сама ћу га пробудити“..

А кад би устао потрчале би одмах на доксат да га послуже. Једна му носи на послужавнику парче ратлока, чашу студене воде и чашицу мастике, друга леген и ибрик и танак пешкир. Он би се умно, обрисао руке и лице и мало — али само обичаја ради — стењао би и тужно би се на тежак и бедан овај живот па би се прихватио ратлока и разговарао се и шалио мало с њима, питао би их: има ли што слађе од ратлока?

Једном речи, владао се потпуно господски, пашински. Где год човек баци око свуда види само господство. А тек унутра у кући, у предсобљу, што све човек може да види! Ту сјајни легени, ибрици, сахани, сребрни нав-

тави, тепсије и сипије по метар и по у пречнику, па оне ђасе, мангали и чега ти свега ту није и све то сребно и бакарно па калајисано. Свакога дана имају доста посла девојке док све то изрибају, па се сија по чорбаџи-Замфировој авлији као да су се сунца спустила и поређала доле по калдрми. А тек по одајама. Какав раскош и какво шаренило! Ћилими пиротски и ћипровачки, ангорски теписи и сандуци седефски, стамболски пуни свиле и кадифе, по дуварима оружје скупоцено, поклон од паша и бимбаша. Уза зид са све четири стране ниски миндерлуци. У свакој одаји по једно скупоцено сребрно кандило гори уочи недеље и празника пред иконом из Русије која је сва сребром оплочена а три кандила гору пред оном највећом иконом из Јерусалима што ју је донео још некад отац Замфиров кад је био на хаџилуку куд је повео и свог десетогодишњег сина Замфира, који се данас с тога зове још и Хаџи-Замфир.

Али Хаџи-Замфир је имао још једно богатство, имао је нешто што се не може лако купити ни стећи, нешто што сам Бог дарује човеку, па зато то сваки чорбаџија и нема. То је лепа ћерка његова, његова мезимица, то је чувена Зона, Зона Замфирова. Сва су деца Замфирова била лепа, све удате ћери његове и као жене остане лепе, али је Зона ипак најлепша међу њима била. Имала очи као кадифа, косу као свила, усне као мерџан, зубе као бисер, струк као фидан, а сва је била оно право „злато материно." Она је та на коју је сваки мислио кад је запевао ону песму „Сипоћке те, леле, видо', Зоне." Море па не само ту песму него и ма коју другу песму, сваку песму у којој се само спомиње девојка и љубав кад би тада запевали мислили би сви, сигурно, само на Зону Хаџи-Замфирову. А она је знала за то, па као свака ванредно лепа а уз то још и богата, била је размажена, пуста, немилосрдна, готово рећи демонска. Ко је није знао и ко се није за њом окренуо кад би она каткад прошише чаршијом?! Од пуковника па до наредника, од старог начелника па до ћосавог практиканта, од мајстора

до шегрта, — све је то радо гледало и увек нашло тек нешто да се окрене и погледа на ону страну. И сам стари пензионовани председник суда кога су млађи чиновници међу собом звали „мачор,“ и он би се сваки пут окренуо за Зоном, а кад би му пребацили и дирали га, — он би се бранио да му није ни до каквог ђаволства, него да му се увек нешто стегне око срца; пада му на ум његова Јелисавета која би сад исто толика и истих тих година била!... На би се опет окренуо и гледао на ону страну куд би прошла Зона у оној њеној зеленој атласној бундици, и алевим шалварицама које су за два три прста вириле испод жуте сатинске сукњице са цветићима. А никад сама није ишла; увек је око ње било бар пола туцета неких тетака и стрина. Кад иде она се ломи у струку, ситно корача а главу издиже и пружа је поносно мало напред, као водена змија кад издигне главу и броди водом.

Цела чаршија гледа за њом, и мимопролазећи и они што седе по ћепенцима и шију фустане, намуклије, само је погледају, ману главом и груну се у прса и уздахну на шију даље. И сам Манасија — „Чапкун Мане“ назван — кујунџија, колико је пута — он, чапкун и несретник да му је требало пара тражити! — колико је пута кад она прође од севдалука треснуо по дивно израђеној табакери од чисте срме и слубио је кад прође Зона Замфирова! А за тим би батално посао, примакао своју табакеру, направио цигару и пуштао густе димове и дуго и дуго занет у мисли гледао би за њом чаршијом. Бленуо за њом и чинило му се као да је остало трага од ње: као да види траг њен, дугу зелену пругу од бундице и жуту од сукње и алеву од шалвара лепе и поносите Зоне Замфирове.

(Наставиће се.)

Стеван Сремац.

НИКОЛАЋ-МАЛЕБАШИЈА.

I.

Јесен је, онада лишће, а време је као у пролеће; сунце сија и обасјава уске, криве улице нишке, и авлије, и башче големе; и обасјава једну малу пуну дрвећа и цвећа, шефтелија, јабука, и шљива, и шимшира високих и „гумастих“, и зимских ружа, белих и црвених, и жутих, на које слана још није пала. Ветар духне на махове и разнесе мирис ружа зимских из те башче чак по сокаку, и по авлијама комшијским; загуши те њиме кад отвориш стара врата башчена, или који ниски капиџик на високој а трошној огради. По османлуку у дно башче, обраном, ћакају вранци, и свађају се сваки час око кога заосталог зрна грожђа међу лишћем још зеленим. Гугутке, из сенетака испод стрехе, широке, с полупаном ћерамидом, гугучу, сунчају се, пипају се према сунцу топлом: а клопарање налуна сваки час се чује, и лупа бакра у кући, и тресење пред кућом, и говор женски, и песма нишлијска:

„Шетнуја се аџи-Ђока,
„Шетнуја се по аз-башче,
„Да набере ариф-зариф,
„Ариф-зариф туреко цвеће . . .“

То је кућа Николаћа дућмеџије и малебашије.

Устумарале се жене, снаха и заова, по њој већ читаву недељу. Босе у налунама, у кратким и уским јелецима и широким шалварама раде, раде. Опраше рубље, искрпише га, склопише га, оставише га у један мали шарени сандук: окречише кућу и изнутра и около, опраше рафове, полице, врата, ћерчива, и скидоше хартију с прозора стару, на залепише нову с парчетом стакла на сваком окну; и опраше санове, две три тепсије, три четири калајлије; истресоше оно мало меких ствари, ву-

нене ткане јастуке напуњене ово дана тазе сеном, и две три ношавице, простирку с миндера и оне што им служе место душека и јоргана; скидоше с гуња и јабука прашину и поређаше их по опраним рафовима: обесише свеньке грожђа на дрвене клинце међу даскама тавана: наместише икону у иконостас и пред њом кандило, а крај ње киту сухога босиљка...

Устумарале се, и снаха и заова, раде...

„Проклет да је чича-Коста
„Што учини тај дубардак,
„Те нададе више благо,
„Те удаде своју Агиу —
„За првога чорбаџију!"

извија сестра Николаћева и ради...

Прекјуче је Динка, жена Николаћа дућмеџије и малебашије, с Кевчетом, заовом девојком, с „боба"-Мадом комшиком и са своје петоро дечице, Сотираћем, Горчом, и Јованчом, Јолком и Настасичетом ишла „на хамам"; јуче је месила, готовила, справљала за сиротињу и заславу; а данас...

Данас је Ђурђиц, или, како Ниишије кажу, Свети Ђорђе, слава Николаћа дућмеџије и малебашије. Сва кућа мирише на тамјан, а „голема соба" још и на сух босиљак и запаљену воштаницу.

Николаћ је дома. Како је секао колач, на се вратио, више ниje изишао.

То је млад човек, прост и сиромах, али поштен ништки грађанин и занатлија: има дућанак, дућмеџиницу у покривеној чаршији, а пре месец дана је одређен за малебашију.

На њему су данас сукнене празничне чакшире и чохан фермен; ћурче није обукао, него се њиме огрнуо; у чарапама је, шараним на редове, новим; око врата му се, испод басменог минтана, бели колир.

И домаћица му је, Динка, млада и лепа жена, у празничној хаљини, венчаном „фустану." Сестра, Кевче, у шалварама и краткој антерији од лаураћа, које јој је

срезала и поклонила кира-Таска чорбаџика за лањску Свету Пречисту. Деца, и мушка и женска, обучена у чисто од сабајле.

На лицу се целе ове породице сиротињске огледа здравље, а [illegible] још и веселост, безазлена радост, поштована код старијих са свечаношћу и побожном поштом према празнику који славе.

У Николаћа нема званица: али и овај „сиромȁ чоек" потрудио се да се одужи Богу и Св. Ђорђу, своме крсном имену, како је знао и колико је могао...

Дођоше му комшије на ракију и шећерлеме, на филџан каве и цигару духана. Његова сестра Кевче предаје (послужује), а он, весео и радостан, приноси кутију с духаном, и хвали га колико је „убав и миришљав."

У десет сати, у ручкано време, унесе се у собу совра, донесе се на њу хлеб и со, колач, кашике... Наместише јастук крај совре за домаћина. Поседаше око совре сви осим Кевчета. Кевче принесе ово или оно што је дао Бог, па и оно седе.

Кад би време да се пије у славу, домаћин устаде; и остали поустајаше, осим мале Јоке и Настасичета. Николаћ држи у руци пуну чашу, прекрсти се и поче, са Сотирађем, најстаријим дететом својим, што учи псалтир код Јована даскала", певати, кроз нос, тресући гласом, „многаја љета." Њих двојица певају, жене прекрстиле руке и упрле пуне побожности и радости очи у вошташицу, што пред њима гори. У томе, ето некога: отвори се капија и чу се бахат.

— Ето мужи, Динке, познава се по одење, рече Николаћ, испив чашу, и радосно похита да отвори врата.

...У собу не уђоше Срби Нишлије, него два Турчина, нашише заптије, обојица наоружани јатаганом и малом пушком.

Један од њих ни пет ни шест, но одмах:

— А домуз бре! Зар мећлис се збрао: седи [illegible] и до њега његов муавин, па владика и чорбаџије, и

толики бегови, а ти си сео те ручаш и појеш — појање сам ти чак од сокак чуо.

Николаћу врло мучно дође што га Турчин свињом назва; али да не би прихватио кавгу, коју овај замеће, баш на славу, оћута му и благо рече:

— Јаваш, кузум! Немој једнак у резилак... На ти чашку винце: данаске ми је Свети.

— Сус, динс'з! Зар мене вино даваш?! продера се Турчин и пође к Николаћу.

— Аман, ага! Прошћавај! Закон ти не дава да пијеш вино, а ја... Од радос' што ми гости дошли, зар пошашаве... Ама имам и за вас, за тебе и другара ти... Ја га долма-бут! Ја гу кол-пита! Елате, аге, при софру: да поручкамо што ни је дао Бог... Елате!... И баш ме мило што сте дошли!

— Што си ти? осече се први заптија, као да не чу шта Николаћ говори.

— Ја сам си, ете, аго, крисјанин.

— Знајем тој. Ама јоште што си?

— Сирома̀ човѐк, дућмеџија, сас млозину у кућу, нека су ми живи да Бог да!

— И јоште што си?

— Више ништо несам... Николаћ сам... Николаћ малебашија...

— Ха-ха-ха! насмеја се заптија из свега гласа, па подругљиво рече:

— Ти махале-баши. А што је паша?

— Нека си је чес' и поштење на пашу! Он је голем човек, рече Николаћ понизно, па рашири руку на прси и дубоко се поклони.

— Ти махале-баши, а он вилајет-баши, па ти се правиш поголем од њега!

— Да не даде Бог!

— Како не? Он те чека, а ти ручаш и песме појеш.

— Свети ми је.

— У сара̀ј (суд)!

— Данаске јок.

— Ја ћу те вржем.

— Е врзанога, аго, ћеш ме носиш у сарај; овако јок.

— Николаћ бре! Не прави инат сас вилајет-башију, јербо не ли са̂м рече дек имаш у кућу млозину? Не ли те викали собајле? поче онај други заптија полако и благо.

Викаше ме, аго, истина, кад се врћа из цркву; ама ја ги каза, ја ги моли да кажу на меџлис куд данас не могу у сарај — Свети ми је. Ја си не могу да погазим татков ми аманет. Јок. Без голему нужду нећу да погазим ниједан татков ми аманет. Покојни ми татко, Бог да га прости, овак'в аманет остави: Почем режем колач и врнем се, више да не искочим из кућу, да не оста'љам Свети без домаћина, говори Николаћ, погле́дајући час у једног заптију, час у другог.

Али се први заптија још више наљути, и пође Николаћу с једним парчетом коноцца, да му веже руке. Деца писнуше, а жене узеше запомагати. Онај други заптија Николаћеве укућане слободи, својега друга стишава, задржава, вуче, и, најпосле, с грдном муком, извуче га из куће Николаћа дућмеџије и малебашије.

II.

— Туго, Николаћ, што не отиде?! Сарај је, неје маскара! узвикну Динка, кад изиђоше заптије, лупнувши се у груди, и дршћући од страха као прут.

Леле, бато, што уработи! промуца Кевче, на заплака.

— А бре, татко, заш' не остави мене на твоје место да чувам Свети, а ти да идеш? рече Сотираћ, на бризну у плач.

Заш' сте шашави, две ви очи? Заш' ми плачете по кућу д'наске? И какав је тај крисјанин и тај човек кој не чува и почитује татков му аманет? А? Ела кажите ми!...

А заш' те викаше, бато, не каза?

— Заш'? Знајете дек разбише кућу Наступиренову.

на гу поараше и измећара му утепаше. А ја сам си на овуј малу малебашија, и неје моје салте да збирам вергију и да дизам 'ргати на работу, но и да знајем што се јоште у малу напраји... Други работише што работише, а данаске дојде ред да си то искочи и пред пашу. Викаше ме и како мале-башију и како ша'ита (сведока). Тој си је арно. Ама заш' не оставише за јутре да ме викају, кад сам јутроске поздравија по заптију меџлис — што ми је данаске Свети!?...

Поседаше опет око совре; али Динка, Кевче и Сотираћ не метнуше ништа у уста. Николаћ једе, поглѐда их, и најпосле зачуђено рече:

— За кога сте овол'ки красан ру̀чак справиле? Заш' не ручате? Заш ве стра, две ви очи! Зар ме неће сачува од лошотију онај кому данас службу служим? Ту погледа у дрвену и почадилу икону Светог Ђорђа, пред којом светлуца кандило, и прекрсти се.

И Динка и Кевче прекрстише се, па и Сотираћ.

Пошто ручаше и Кевче диже совру, почисти и отвори врата да изађе прашина, окади тамјаном, чу се зврка пајтона и топот коња...

Кад погледаше Николаћ и Динка кроз парчад стакла на прозору, обезнанише се. Паша, његов муавин, владика, чорбаџије, бегови — цео меџлис силази с кола и коња и улази у авлију сиромаха Николаћа дућмеџије и малебашије!...

Динка и Кевче подбраше децу и излетеше из одаје, гурнуше се у једну мрачну сарачану. Деца, она најмања, узеше плакати, а Сотираћ их умирује. Динка и Кевче метанишу и моле се Светом Ђорђу да их спасе од беде...

А Николаћ, овамо у одаји, слободи се: али сав дрхће, ноге му се пресекле, колена клецају, хоће да падне... Али му се чини да му ово овако није од страха, пошто се он данас само Бога боји, а верује да ће га од људи заштитити онај кому службу служи. Њему је овако, чини му се, од стида, од чуда: оволики свет и овакви људи у његовој кући сиротињској!!...

Ушао паша, и за њим, по реду, остали.

Поседаше, неки на оно мало миндера, неки доле на јастуке; неки осташе стојећи; пуна одаја!

Николаћ стоји чак уз врата, с рукама на прсима, погнут, гологлав, у чарапама: ћурче му се смакло с рамена и пало на под а он то није осетио.

— Нека ти је честит Свети, кузум Николаћ! узвикну паша, српски, како у Нишу говоре.

— Да си жив, да Бог да, честити пашо! одговори Николаћ утањеним и уздрхталим гласом, и дубоко се поклони, с рукама на прсима, према паши.

— Нека ти је честит Свети, Николаћ! Амин! рече владика.

— Да си жив, да Бог да, Господине! и поклони се према владици.

И остали му честиташе: он одговара и клања се.

Наједанпут сад га обузе страх, силан, неисказан страх. Шта ће бити? Откуд у његовој кући сиротињској овакви људи?!

Паша је прави мусломанин, а добар је, и правичан старешина (можда у Нишу први и једини), због чега га Срби поштују, па и воле а Турци пару оптужују...

— Кузум Николаћ, а неси дошао на меџлис?

Николаћ не одговора.

— Зашто не доће? Ела да чујем баш и од тебе.

Николаћ мало поћута; збуњен је, уплашен је; кад погледа по чорбаџијама, у владику, мало се ослободи и поче полако и као да бира речи:

— Честити пашо! Не ли ме питујеш, ћу ти кажем, па макар ме утепаја...

— Ааа! Какво тепање! За тепање писам дошао.

— Честити пашо! У годину, што викају људи, има триста шесет и пет дана и триста шесет и пет ноћи. Триста шесет и четири дана и триста шесет и четири ноћа ћу ти дојдем у половин дан и у половин ноћ, у празник, у делник, кад ме викнеш: а онај један дан што је, ете, не могу — Свети ми је. Јербо покојни ми

татко, Бог да га прости, остави аманет да не остављам Свети сам дом без голему нужду. Ја пак, честити пашо, прос сам човек, и спромà сам. И татко ми, Бог да га прости, беше спрома: не ми је оставио ни мâл ни паре, но такој по неки аманет. И ја сам си му до саг, честити пашо, чувајa тија аманети по више но што би чувајa мâл и паре, па не ми је лошо било, сполај Богу! А на тебе нека је живот и здравје, честити пашо! заврши Николаћ, па се дубоко поклони према паши, раширив обе руке на прси. Тад тихо додаде:

— Не ни је једна вера, честити-пашо, ама ти си чуваш твоју, ја пак моју.... Сполај Богу!

— Ама мој ме Казим-ага, зантија, неје сваряја до саг, на ни саг. Баш *за тој* не си дошеја. Аферим, кузум Николаћ! узвикну паша и пљесну длановима. Тад настави: — Који чува татков аманет, за њега Алах спрала место у џеннет. Који, пак, не би чувајa веру, то није човек, но куче. А да сам главешина на кучики — дага таша (у гору и камен)! Аферим. Николаћ! Питао сам чорбаџије за тебе: познавају те како спрома'а човека, не те познавају како голему главу. Баши бујук, дерди бујук (глава велика, брига велика), има у нас један реч. А ти, Николаћ, аферим! заврши паша задовољно, и устаде, извади из џепа орден један и прикачи га Николаћу на фермен, говорећи:

— Мој ти ишшан давам докле ти не стигне од цара...

Николаћ се поново збуни, чисто се изгуби; више не зна да ли је ово јава или само сан... Овакви људи у његовој кући! Ишшан на његову фермену! Ишшан!!... Чорбаџије се погледаше зачуђено, и као нешто страхујући.

А паша, да би извукао Николаћа из забуне, рече:

— Ама, кузум Николаћ, ћу те још нешто питам. Куд сам год до сад ишао на Свети, свуд беше софра и оно њума гости. У тебе неје такој заради фукаралук (сиротиње), ели...

— Честити пашо, неје заради фукаралак... И за тој ми татко, Бог да га прости, један аманет остави:

а ја и њега чувам по више но што би чуваја мал и паре. Ама...

— Ела, ела, Николаћ! Кажи ни и тај татков ти аманет.

— Не ли ме питујеш, честити пашо, треба да кажем, јербо си ми главешина; ама ја пак не могу; јербо у нас има речови, а и у вас сам запазија један реч: „Кој дава кришећим, севап праји. Кој дава ашћаре (јавно), салтанат¹) прави.“

— Има у нас тај реч. Ама ја сав ћунах (грех) узимам на моју душу. Збори.

— Е не ли некаш да зборим, честити-пашо, ћу да зборим. Ете тој си је аманет: да нараним и оденем пред Свети ми неколицу сиротињу, кол'ко ми је даја Бог. Ја работим. Правим цезвичики за грађани, претенчики за селске жене, обоци, иглачики, дућмеџија сам, и малебаџија сам има једно три четири недење... Работејећи, зарадим нику пару и одвајам по двеспарку нику ели ги сроним, па си тој, што вишају дуни завраујем у кричики: тако од Свети ми до Свети; а онаг, ете, развржем тија кричики, та си купим овој оној за Свети, и мрвка брашњесине, чрвик метне на сиротињу. А, да пронивиам, домаћица ми... ете, она си изаткаје платно, па сас сестру ми севоје сираји неколико кошуљке на сиромачини... А сас друсто си што викаше покојни татко ми, Бог да га прости. Татко ми сиромах човек беше, истина, ама јако работија човечец. Пренемагашеју га како расипју, и како доброга кријумџију, та за тој му аџи Бока донесе од аџилак крс од седеф... Дојде му један пут на Велигдан тај аџи Бока сас чорбаџије у кућу... Куде кир Коста и аџи-Бока прооденеју, ће се познава по урубину на лепа. На или пак баш дада ми даде пешкир ткајен на прети (удевле). Ја малечак бе, како дете ми мушко Горча, ама све држим у главу, све знајем како...

— Ела, ела, Николаћ, кажи си на честитога пашу оној за што те питује, прекиде га један чорбаџија.

¹) То јест: хоће да покаже своје богатство.

— Да кажем. Да сам викаја, честити паше, никога на ручак и на вечеру, друсто је, што викају људи. Сас друсто си, што викаше татко ми, Бог да га прости, човек није, па, да прошћаваш честити паше, и опије се, те свашто и збори и поје. Свети је Свети: греота је да човек ништо бесрамно и помисли, а некмоли збори и поје. Ја сам си, честити паше, спрома човек, ама, што викају људи, на несам толико. И у мене је младос' и здравје, сполај на Господа! (Ту се прекрсти.) Куде је пак и спротиња и старос' и болес', ели ти спротиња болес' и дечица... Чувај Бог! (И опет се прекрсти.) Мрвка ништо раздадо по спротиньку, кол'ко је дао Бог, за севап...

Николаћ уђута; а паша, до дна душе дирнут, прелете сузним оком Николаћеву спротињу, прозбори турски једном старом бегу до себе:

— С молитвом се до раја долази: с доброчинством у рај улази. Овакав човек није за махале-башију, но... И не довршив реченицу, устаде, приђе Николаћу, попъеска га по рамену и рече:

— Од данас, кузум Николаћ, ти ћеш си седни у мецлис при чорбације.

— Аман, честити паше!

— Што сам рекао, биће! изусти паша и даде знак мецлису да пође.

Кад се већ зврка најтона и топот коња изгуби у даљину, Николаћ се тек тад узе вајкати што „пошашаве", те се не сети да послужи своје госте бар цигаром духана, ако не леблебијом и кавом. — — — — — — —

— —

— Аман! узвикну Џинка Николаћевица, грухнувши се у груди, кроз плач, улазећи у одају са заовом и децом. Што би, туго Николаћ?

— Сполај на Господа!

— Да нећеш у ансу, благи бато?

— Чувај Бог!

— Да ти не туру-пранге на ноге, леле татко?

Сачува ме од лошотију Свети Ђорђе!... Ама зашто ми не погледате овој на фермене?

Динка се закамени: а Кевче:

Туго, бато, што ти је тој?

И Сотираћ:

— Леле, татко, што ти је тој?

Не ли видите? Пишан... Несам стекаја данас ни куће, ни дућани, ни лојза, ама сам стекаја ништо поголемо. Јербо куће, дућани, лојза, тој се купује за паре: а што сам ја стекаја данас, не се може да купи за паре. А кој има паре, неје баш да има и тој ништо најголемо... Дојде ми у кућу паша, па толики бегови, ej! На ми Господин дојде, па тол'ки чорбаџије... Динке мори! Од данаске ћу си у мецлис при чорбаџије и ја да сам... Свети ми, мој благи, убави Свети неје донеја мâл, но оној ништо најголемо, што се за паре не може да купи: ете, донесе ми *чес'*...

— Сполај на Господа! узвикнуше Динка и Кевче, и, не знајући од радости шта ће, узеше грлити и љубити децу, Сотираћа, Горчу и Јованчу, Јолку и Пастасиче... Честиташе домаћину, пжљубише га у руку сви.

— Да ти донесем, благи татко, из мутвак зејтин, да ни се кандило не угаси... Ја га, прска, говори Сотираћ и подскакује од радости с ноге на ногу.

Ела, чедо! Ела, синко!... Нека си кандило гори ваздан и савноћ, јутре и прекојутре пред онога кому службу служим, што ме чува од лошотију и што ми донесе чес'. Ела, чедо! Ела, синко! А кад искам да умрем, ћу си предадем таткови ми аманети на тебе, Горчу и Јованчу... Добро ће ви бидне, сполај Богу!...

— Сполај на Господа!!...

А мало, на шкрипе капиџици, клопарају налуне, чује се клепет папуча: накривио се коцак, спустиле се витице, миришу зимне руже с углађене главе, клобуче се шалваре: Пишлике, Пишлике, и старе и младе, Динкине комшике, хитају веселој Динки на *честито*.

Јелена Јов. Димитријевића.

ГОРЊА ПОСТЕЉА.

Истинит догађај.

(1.)

Неко од нас затражи цигару. Сви инстинктивно погледасмо у говорника. Бризбен беше човек од својих тридесет и пет година, а одликоваше се оним особинама које поглавито привлаче људску пажњу. Беше снажан човек. У спољним сразмерама његова тела не беше за обично око ничега необичног, ма да његов раст беше изнад просечног. Могао је бити висок нешто преко шест стопа, а у раменима беше умерене ширине; не изгледаше дебео — али, с друге стране, извесно не беше мршав; његова мала глава лежала је на снажном врату; широке, мускулозне руке као да беху нарочито за то начињене да ломе лешнике без оне уобичајене справе за ломљење; гледаоцу са стране морала би пасти у очи необична ширина његових рукава и ретка запремина грудног коша. Беше један од оних људи за које се обично каже да њихов изглед вара; у овом смислу: и ако изгледаше необично јак, он у ствари беше далеко јачи но што изгледаше. О лицу мало имам да кажем. Главу је имао малу, косу ретку, очи плаве, нос широк; имао је мале бркове и ћошкасту доњу вилицу. Сви су знали Бризбена; и кад он затражи цигару, сви погледаше у њега.

„Врло чудна ствар", рече Бризбен.

Разговор умуче...

Море и ја смо стари знанци; и како често морам преко Атлантика, имам међу бродовима и своје љубимце. Највећи део људи има ову или ону врсту својих љубимаца. Ја сам познавао једног човека који је у крчми у Бродвеју чекао по три четири часа на једна кола која је нарочито волео. Мислим да је крчмар бар за трећину

своје зараде имао да захвали тој симпатији путниковој. Ја имам обичај, кад морам да путујем преко речене баре, да чекам на извесне лађе. То може бити предрасуда: ја, међутим, нисам никад био превареп у нади да ћу добро путовати — осим један једини пут. Сећам се тога врло добро: беше топло јунско јутро, а царински чиновници, који се беху начетили унаоколо чекајући на пароброд који се већ беше кренуо из карантина, беху врло мрачна и замишљена изгледа. Као и увек, нисам имао много пртљага. Помешах се са гомилом путника, посача и служитеља у плавим блузама са металним дугметима, који изгледаху да ничу као печурке на малом мосту добаченом с лађе, и наваљују својим непотребним услугама на слободног пролазника. Често сам с извесним интересом посматрао спонтану еволуцију ових индивидуа. Они нису тамо кад пренете: пет минута после узвика крманошевог „Напред!" — они, или бар њихове плаве блузе и метална дугмета, ишчезну са мостића и пролаза тако потпуно као да су у земљу пропали. Али у тренутку поласка они су ту, избријани, утегнути, и лакоми на зараду. Похитах у брод. „Камчатка" беше једна од мојих омиљених лађа. Велим: беше, јер она то више није никако. Не могу да замислим шта би ме могло навести да поново њоме путујем. Ја, знам шта ћете рећи. Она је необично чиста у повратку, има довољно одбојне сиаге у кљуну, те остаје сува, а доње су постеље већином за двојицу. Има читав низ лепих страна, али ја њоме више нећу путовати. Извините за ову дигресију. Укрцах се. Поздравих послужитеља, на чији црвен нос и још црвенију браду бејах подједнако навикнут.

„Сто пет, доња постеља", рекох службеним тоном, својственим људма којима је пребродити Атлантик толико исто колико узети чашицу виски у трговачком крају Лолмонпка.

Послужитељ узе моју торбу, капут, и покривач. Никад нећу заборавити израз његова лица. Не могу рећи да је побледео: најодличнији теолози тврде да утврђени

правац природе не могу ни чуда изменити. Ја, дакле, слободно велим да он није побледео: али према његову изразу очекивах да ће бризнути у плач, кинути, или испустити моју торбу. Како се у овој последњој налажаху и две боце нарочито доброга шери, који ми на пут беше поклонио мој стари пријатељ Сингинсон ван Никинс, постадох врло нервозан. Али послужитељ не учини ништа од свега тога.

„Добро, господине", рече спуштеним гласом и пође напред.

Помислих да је мој Меркур, — јер он ме вођаше у доње регионе, — био нешто мало више грога; али не рекох ништа, и пођох за њим. Кабина „сто пет" беше према пристаништу, прилично позади. У њој не беше ничега необичног. Доња постеља, као скоро све на „Камчатки" беше за двоје. Простора до миле воље; ту стајаше и оно познато посуђе за умивање, које би у каквог североамеричког Индијанца могло изазвати помисао на раскош: ту беху и стални и неупотребљиви рафови за тоалету, од мрког дрвета, о које би човек лакше могао окачити какав велики кишобран но четкицу за зубе. На мало пријамљивим душецима беху брижљиво савијени они покривачи, које је један велики модерни хумориста згодно упоредио са другим црним хлебом од ељде. Питање о убрусима беше потпуно остављено машти. Стаклене боце беху напуњене неком доста провидном течношћу, која врло мало прелажаше и у мрко, али од које долажаше до ноздрва мирис прилично јак, али не и пријатан — као неко тамно подсећање на воњу од машинерије, коју човек осећа кад има морску болест. Завесе тамне боје у пола затвараху горњу постељу. Светлост мутног јунског дана слабо осветљаваше но мало жалосно позорје. Ах! како мрзим ту кабину!

Служитељ остави моје прње и погледа ме као да би хтео отићи — извесно да тражи још путника и још зарађе. Увек је добро бити у љубави с овим људима, и ја сам му према томе давао овда онда по коју пару.

„Ја ћу се старати и чинити све што могу да будете задовољни", примети, спуштајући поглед у дно. При свем том, у његову гласу беше нека сумњива интонација, која ме изненади. Можда је у последње време навикнут на веће напојнице, те је незадовољан: али, на крају крајева, бејах склон да мислим да је он, како би се ја изразио, „превршио коју чашу вина." Ја међутим немађах право и чињах човеку неправду.

Тога се дана не десе ништа што би нарочито било вредно помена. Кренусмо се тачно: било је врло пријатно што смо већ једном на путу, јер беше оморина, а кретање је пароброда давало као свеж поветарац. Свако зна какав је први дан на мору. Путници се шетају по крову, гледају се и понекад наиђу на познанике за које нису знали да су на броду. Ту вам је она обична неизвесност о храни, да ли ће бити добра, рђава или ни добра ни рђава, док прва два оброка не отклоне сваку сумњу: ту вам је и она обична неизвесност о времену, док лађа не остави далеко за собом Отаџбину Земљу. Столови у почетку пренуни гостију, а затим наједаншут проређени. Путници бледа лица скачу са својих седишта и јуре к вратима, и сваки стари морнар дахне душом кад његов сусед који је добио мореку болест појури са седишта, остављајући му довољно места за лакат и неограничену владу над сланицом.

Једно путовање преко Атлантика врло много личи на друго, и ми који га врло често прелазимо не кренемо се на пут новине ради. Китови и ледена брда до душе су увек занимљиви али, најзад, један је кит као и други, а ледена брда се ретко могу видети из близа. Вечити је од нас најпријатнији тренутак на океану кад после последње шетње по крову, после последње цигаре, и пошто смо успели да се одморимо, осетимо да се слободно можемо повући у кабину с чистом савешћу. Те прве ноћи путовања осећах се нарочито леп, и ноћох на спавање у број „сто пет" нешто раније него обично. Ушав, запрепастих се кад видех да ћу имати друга,

Једна торба, врло налик на моју, лежаше у супротном углу, а у горњи кревет беше остављен врло спремно савијен покривач са штапом и кишобраном. Тако бејах преварен у нади, јер сам рачунао да ћу бити сам; али се у мени пробуди жеља да знам ко ће то спавати са мном у истој кабини, и реших се да га видим.

Нисам дуго био у постељи кад он уђе. Беше то, колико сам могао видети, врло висок човек, врло мршав, врло блед, са косом чађаве боје и брадом са стране, и сивим очима без израза. Имађаше, како ми се учини, прилично неодређен изглед. — човек кога сте могли видети у главној улици, али не умете тачно да кажете шта је тамо радио — човек који долази у Café Anglais, који изгледа да је увек сам, и није шампањац; можда сте га срели и на каквој трци, али он ни тамо никад није изгледао да што ради. Мало незграпно одевен — мало смешан. Тројицу или четворицу таквих наћи ћете на сваком океанском пароброду. Реших се да не тражим његово познанство, и наместих се да спавам, помишљајући у себи да ћу проучити његове навике како бих га могао избегавати. Ако устаје рано, ја ћу устајати доцкан; ако леже доцкан, ја ћу рано. Нисам марио да га познам. Ако се једном познате с таквим људима, сваки час их после налазите. Спромах! Нисам се морао мучити толиким одлукама о њему, јер га никад више не видех после те прве ноћи у кабини „сто нет.“

Спавао сам дубоким сном, кад ме од једанпут пробуди нека лупа. Судећи по звуку, мој сапутник мора да беше скочио с горње постеље правце на под. Чух како шипа око браве и резе, врата се отворише готово одмах, а затим му чух кораке у ходнику, кроз који јурну као без главе, оставив за собом отворена врата. Лађа се по мало љуљала, и ја очекивах да ћу чути како посрће или пада; али он трчаше као помаман. Отворена врата се њихаху на шаркама с покретом лађе, и тај мек звук досађиваше. Скочим, те их затворим, а затим се

нијући по помрчини, поново вратим у своју постељу. Засним поново: али никако не знам колико сам спавао.

Кад се пробудих, беше још сасвим мрачно: ја осетих неку непријатну хладноћу, и учини ми се да је ваздух влажан. Ви познајете онај особити задах кабине која је била покваљена мореком водом. Покријем се што сам боље могао и почнем поново дремати, спремајући жалбе за идући дан, и бирајући најјаче епитете у језику. Чух како се мој сапутник превриу у горњој постељи. Учини ми се једанпут да чујем како стење, те помислим да је добио мореку болест. То је нарочито непријатно кад сте доле. При свем том ја заспим, и спавао сам све до ране зоре.

Лађа се јако љуљала, много јаче но прошле вечери, а сива светлост која улажаше кроз прозорчић мењаше боју са сваким покретом, према томе да ли се бок лађин нагињао према мору или дизао према небу. Беше врло хладно — невероватно хладно за јун месец. Окренем главу и погледам ка прозорчићу, и видех, на своје изненађење, да је широм отворен и закачен куком позади. Чини ми се да сам гласно опсовао. Устанем и затворим га. У повратку бацим поглед на горњу постељу. Завесе беху сасвим навучене; мом другу беше по свој прилици хладно као и мени. Помислим да сам доста спавао. У соби беше неугодно, и ако, за дивно чудо, не могадох више осетити ону влагу која ми је преко ноћи досађивала. Мој сапутник још спаваше — дивна прилика да га избегнем; тако се за час обучем и изађем на кров. Дан беше топао и облачан; са воде се дизаше пријатан морски мирис. Беше седам часова кад изиђох — много више но што сам мислио да је. Наиђох на доктора који уписаше своју прву партију јутарњег ваздуха. Доктор је био млад човек из западне Пруске — необично крупан и снажан човек: пре косе и плавих очију, и већ склон гојазности; имађаше безбрижан, здрав изглед, који беше прилично примамљив.

„Лепо јутро“, приметих, колико да заподенем разговор.

„Тхе“, рече он, погледав ме с изразом готовог интереса, „јутро је лепо и није лепо. Ја не мислим да ће бити бог зна шта.“

„Та, да — није баш да је особито лепо“, рекох.

„Ово је управо оно што ја зовем млако време“, одговори доктор.

„Поћас као да је било врло хладно“, приметих. Међутим, кад сам погледао видео сам да је прозорчић широм отворен. То нисам био приметио кад сам легао. А уз то је и кабина била влажна.“

„Влажна!“ рече. „У којој сте ви кабини?“

„Сто нет.“

Ја се изненадих кад видех да се доктор приметно стресе и да ме посматраше укочено.

„Зашто?“ упитах.

„Ох — ништа“, одговори он; „само свак се жалио на ту кабину оба последња три путовања.“

„И ја ћу се жалити!“ рекох. „Извесно нису хтели добро да је проветре. То је срамота!“

„Не верујем да ту може бити помоћи“, одговори доктор. „Ја мислим да ту има нечега — али, најзад, није моје да плашим путнике.“

„Не бојте се, мене нећете поплашити,“ одговорих. „Ја могу издржати колику год хоћете влагу. Ако јако назебем, ето ме к вама.“

Понудих доктору цигару, коју он узе и испита врло критички.

„Није ту толико до влаге“, примети. „При свем том, тешко да ћете се добро провести. Је ли још когод с вама у тој кабини?“

„Са мном је неки врашки човек, који има обичај да у сред ноћи излази напоље, а за собом остави врата отворена.“

Доктор ме опет погледа чудновато. Затим запали цигару, и изгледаше суморан.

„А је ли се вратио?“ упита сад.

„Вратио се. Ја сам спавао, а кад сам се пробудио, чуо сам како се мешкољи. Затим сам осетио да ми је хладно, и поново сам заспао. Јутрос нађох прозорчић отворен.“

„Слушајте“, рече доктор мирно, „мени се ова лађа не свиди. Није ми ни најмање стало до њезиног гласа. Знате ли шта ћу вам ја предложити? У мојој кабини има довољно простора. Хоћу да га поделим с вама, и ако вас не познајем од Адама.“

Мене овај предлог јако изненади. Не могадох разумети зашто се он одједанпут толико брине о мени. Међутим, начин на који он говораше о лађи, беше чудан.

„Ви сте врло љубазни, докторе“, рекох. „Али, одиста, ја чак и сад мислим да би довољно било да се кабина проветри, или почисти, или тако нешто. Зашто вам се ова лађа не свиди?“

„Ми лекари нисмо сујеверни, господине“, одговори доктор. „Али море чини човека сујеверним. Не желим да вас наводим на предрасуде, не желим да вас плашим, али ако хоћете да ме послушате, ви ћете прећи к мени. Сигуран сам, за сваког који буде спавао у кабини „сто пет“, да ће одлетети у море.“

„Но Богу! Зашто?“ упитах.

„Зато што су ова последња три пута они који су у њој спавали одиста одлетели у море“, одговори доктор озбиљним гласом.

Признајем да саопштење његово беше страховито и необично непријатно. Добро га погледах, да видим да се не шегачи са мном, али он изгледаше савршено озбиљан. Ја му топло захвалим на понуди, али му додам да мислим да ћу бити изузетак од тога правила по коме је у море одлетео сваки који је спавао у тој необичној кабини. Он није много навалњивао, али је изгледао још увек врло озбиљан, и наговести ми да ћу по свој прилици поново размислити о његовом предлогу пре но што пребродимо океан. Затим одем на доручак, на који до-

лазаше само незнатан број путника. Приметих да особље с лађе које дорученковаше с нама изгледаше врло озбиљно. По доручку одем у кабину да узмем неку књигу. Завесе на горњој постељи беху још увек сасвим навучене. Ни речица да се чује. Мој сапутник по свој прилици још спаваше.

Кад изиђох, сретнем послужитеља који беше нарочито по мене дошао. Он ми шапатом рече да капетан жели да ме види, а затим отрча ходником као да му нарочито беше стало до тога да избегне свако питање. Одем у капетанову кабину, и нађем га где ме чека.

„Господине“, рече ми он „морам вас молити за једну услугу.“

Ја одговорих да ћу учинити све што жели.

„Вашег је сапутника нестало“, рече. „Зна се да је синоћ рано ушао у кабину. Да ли сте опазили ма шта необично у његову понашању?“

Пошто овакво питање тачно потврђиваше докторове зебње од пре по часа, ја остадох као окамењен.

„Нећете ваљада да кажете да је скочио у море?“ упитах.

„Бојим се, јесте“, одговори капетан.

„То је врло чудна ствар —“, почех.

„Зашто?“ упита он.

„Он би онда био четврти“, објасних. У одговору на даље питање капетаново ја објасних, не помишљући доктора, да сам чуо истор. ју кабине „сто пет“. Као да му би врло непријатно кад чу да сам слушао о њој. Ја му испричах шта се догодило преко ноћи.

„То што ви кажете“, одговори он, „подудара се скоро потпуно са оним што су ми рекли сапутници оне прве двојице. Обојица су скочили из постеље и јурнули низ ходник. Њих двојицу видео је стражар кад су скочили у море; заустависмо лађу и спустисмо чамце, али их никако не могосмо наћи. Међутим нико није ни чуо ни видео овога што га је ноћас нестало — ако га је одиста нестало. Послужитељ, који је можда сујеверан, те је

очекивао какву несрећу, отишао је јутрос да га потражи и нашао је његову постељу празну, док су његове хаљине лежале онако како их је оставио. Послужитељ је једини на броду који га је лично познавао, и свуда га је тражио. Није га нигде било! Ја вас сад, господине, морам молити да ником од путника не говорите о овом случају: нисам рад да лађа изађе на рђав глас, а ништа се не лепи за океански пароброд толико као приче о самоубиствима. За остатак пута вама стоји на расположењу која год хоћете кабина нашег особља не изузимајући ни моју. Јесте ли с тим задовољни?"

„Потпуно", рекох, „и ја сам вам врло захвалан. Али пошто сам сам, и имам читаву кабину на расположењу, не бих волео да се крећем из ње. Ако послужитељ изнесе ствари оног јадника, ја бих радије остао у њој. Нећу говорити ништа о тој ствари, а мислим да вам могу обећати да неће пећи трагом свога сапутника."

Капетан покушаваше да ме одврати од моје намере, али ја више волах засебну кабину но друштво ма кога од чиновника лађе. Не знам да ли је то било лудо од мене, али да сам послушао његов савет, не бих сад имао ништа даље да вам причам. Остао би само непријатан сећај више самоубистава, која су над собом извршили неки људи што су спавали у истој кабини: али то би било све.

(Свршиће се.)

Ф. Мерион Крофорд.

(Преко с енглеског М. Т.)

С А Т.

Дан болестан, мутан, небо непрозирно,
Над безбојном водом мир вечерњи беше.
Часовник невидљив негде избн мирно:
Тад потоње руже нечујно помреше.

И кад опет опет избн: с тополa се расу
Задње мртво лишће... Мир је на све стране.
Али опет куцну: тихо у том часу
Једно гнездо паде високо са гране...

Ал' скривено звоно кад под сводом ледним
И опет се зачу из тополa стари',
Сва долина страхом испуни се једним,
И ужасном стрепњом, и паником ствáрй.

Ј. Дучић.

Доћи ће и тренут побожни и свети
Када ћемо једном, мирно чекајући,
Рећи једно другом: вријеме је мрети.
Као што се каже: вријеме је кући.

У хоризонт празан гледајући тада,
На ивици где се мрак и светлост дели,
Замрзнуће мирно задња суза јада.
Јада, што се никад, никад нисмо срели —

У вечери топле тражећ' једно друго
Крај зелених река; или ноћ кад броди
И док месечина неномично, дуго,
Лежи хладна, бела, на заспалој води.

Док се приближав'о час повратка свети
Уморни, тај сусрет вечно чекајући,
Када ћемо рећи: вријеме је мрети
Као што се каже: вријеме је кући.

Л. Дучић

ОКО СА УМЕТНИЧКОГ ГЛЕДИШТА.[1]

Од вајкада се сматрало, па се и данас сматра, око као најинтересантнији орган на човечјем лицу, а међу свима чулима, као најдрагоценији дар што нам га даде природа. Ово не треба ништа да нас изненађује, када само помислимо какова је функција и вредност очију и колико нам уживања дају очи. Очима не само да гледамо предмете, који су око нас у лепој природи, већ помоћу очију и уживамо у њиховој многострукој разноликости облика и боја. На сваки начин да ово уживање у лепоме, које нам очи дају посматрајући природу, није у свију људи једнако развијено. Оно зависи најпре од тога, да ли су очи развијене како ваља или не, а затим од нашег естетичног образовања, т.ј. да ли умемо да нађемо и обратимо пажњу на оно што је лепо. Отуда долази, да кратковиди људи не уживају у предметима који су у даљини, а дальновиди опет не обраћају довољно пажње на сићушне ствари што су око њих, на макар како лепе биле. Напротив, уметнички образован човек налазиће вазда у својој околини предмета који ће га својом лепотом заинтересовати, док какав расејанко или човек који се није вежбао у тражењу лепога, може имати најбољи вид, бити веома интелигентан и проћи цео свет, и опет не наћи ничега лепог у њему. Није довољно, дакле, само имати очњи вид (њега и деца имају и опет не знају шта је лепо) и гледати ствари што су око нас, већ и умети видети и посматрати (анализати) ствари што су пред нама. Ово се пак може добити једино образовањем — естетичким образовањем и вежбањем у тражењу савршеног, потпуног — лепог. Отуд и долази да обичан човек пролази поред најлепших природних појава или

[1] Предавање држано у Сликарској Школи г. Р. Вукановића.

уметничких дела првог реда'и не обраћа пажње на њих, или их чак и гледа али не види на њима ништа лепо; естетички пак образован човек или прави уметник, не само да ће наћи одмах што је лепо на њима, већ и уживаће у томе. Причају да је Канова, угледав Венеру медицејску, сав уздрхтао од радости, док славни енглески хемичар Дејви, који је у науци учинио масу проналазака, пролазећи кроз неку чувену галерију слика, није нашао ништа лепо што би га заинтересовало, већ се зауставио пред једном статуом узвикнув: „Да лепа мермера!" И овде дакле може се потпуно применити оно што се у обичном животу каже „бити слеп код очију."

Ну очи имају још један значај за нас. Помоћу вида ми можемо са великом сигурношћу и тачношћу да оценимо и положај предмета, њихово одстојање и величину. Ово је од врло велике вредности за нас: јер само на тај начин у стању смо да извршимо многе физичке радње, па чак и да се крећемо. Кад наше очи не би имале ту способност, ми не бисмо могли не само конац уденути у иглу, а камо ли радити какве друге компликовање послове, већ ни скочити с камена на камен нити прескочити какову препреку: јер не бисмо могли да оценимо положај и величину предмета, као и одстојање између њих, што би могло кадшто да доведе и живот у опасност.

Колика је вредност очију, то зна и прост, неук свет, који се и куне очним видом као нечим што му је најмилије и најдрагоценије. „Тако ми вида очњега." „Дао би око за њега." „Чува га као очи у глави и т. д.", вели наш народ који више цени чуло вида но чуло слуха. „Више вала веровати очима но ушима", вели народ. Нема сумње да је највећи и најстрашнији губитак сем живота, губитак очњег вида. „Тешко ономе кога воде." Тешко ономе који не види бела дана, „који је утонуо у густу помрчину, вечну ноћ", који не ужива више у осмејку детињем и у погледу својих најмилијих, који не види лепу природу — ту најлепшу слику, која се једино може — пуну најузвишенијих и најстрашнијих

призора, тешко ономе ко не може да посматра плаво небо, благ месец и ситне звезде, морске таласе и бескрајну пучину, рађање и залазак сунца, дугине боје, високе планине покривене вечитим снегом, зелене шуме, бистра језера и т.д. Доиста, страшније казне не може бити за интелигентна човека, до губитак вида.

Сада је лако разумети, зашто су очи вазда биле веома омиљен предмет песничког певања. Ну очи су и научнике од вајкада интересовале. Још у Староме Веку научници се трудише, да испитају компликовану грађу очију и објасне њихову радњу. Наравно да је се вредност очију некада и прецењивала. Тако се за дуго држало да је око не само чулни орган за вид, помоћу кога дакле гледамо предмете што су око нас, већ да се на њему огледа и карактер људи, њихова нарав, па и само срце. Многи песници и данас оневају очи као огледало душе. Тако, по њима су смеђе очи лукаве, граорасте шаљиве, плаве очи израз мудрости, а црне очи пуне жара и т.д. Ово је, на сваки начин, обмана, која је потекла, без сумње, од непознавања физиолошке вредности самих очију.

Заиста, око је врло компликован оптички апарат, који ради са таковом тачношћу да може послужити физичарима за углед при грађењу оптичких апарата. Али и ако човечја рука још није била у стању да сагради мети такав оптички инструменат, ипак не треба сматрати да је и човечије око савршено и без махна. И оно има својих грешака, као што су: хроматична и сферна абефрација, астигматизам и т.д.

Далеко би нас одвело, а и простор нам овог чланка не допушта, да се упуштамо у потанко излагање, иначе врло интересантне, анатомске грађе очију и њихове физиолошке улоге, као и у набрајање очних махна. То остављамо за другу прилику. Овде ћемо из анатомије и физиологије да изнесемо само оно, што нам се чини да је, ради разумевања саме ствари коју предузесмо, најпотребније.

Око, по својој грађи, личи много на мрачну комору фотографског апарата, која је толико позната да је нећемо описивати. Као год што у мрачној комори постаје од предмета што је пред стакленим испупченим сочивом лик, и то стварни али обрнути и смањени лик, на позадини (или пројекционој површини) мрачне коморе или осетљивој фотографској плочици: исто тако постаје и у оку на његовој позадини, мрежици ока, смањен, обрнут и стваран лик од предмета што је пред оком. Само што у оку (које се и иначе, као што је познато, по облику разликује од мрачне коморе) место простог сочива, које смо имали код мрачне коморе, имамо више средина (медија) што преламају светле зраке који су прошли кроз зеницу ока. Ове средине налазе се у оку овим редом: рожњача, humor aqueus, сочиво (са својим појединим слојевима, који такође неједнако преламају светлост) и т. зв. стакласто тело. Свака од ових средина одвојена је од друге сферном површином, а пројекциона им је површина (или позадина) ока — мрежица у којој се налази врло осетљиви нервни апарат, који прима специфични надражај светлих зракова. На мрежици ока, где се дакле гради лик од предмета, налазимо за живота још и пурпурне боје, која се под утицајем светлости хемијски мења — бледи. На тај начин ликови су чак за неко време и фиксирани на мрежици ока, те се око с тога и по томе може упоредити са мрачном комором фотографског апарата. Иначе је и мрачна комора нашег ока замрачена, као год и вештачка, црним пигментом који се налази у судовњачи а над мрежицом. Око је споља, изузев рожњачу, покривено белом чврстом непровидном опном — беоњачом, у коју је провидна рожњача с преда, као окно у прозору, усађена. Ну очи се разликују од мрачне коморе фотографског апарата, па и многих других оптичких инструмената, још и тиме што могу, помоћу особитих мишића, врло брзо да се покрећу. На тај начин могу и брже и боље да обрате пажњу на поједине делове предмета који посматрамо а

који нас интересује. Сем тога, очи имају и ту врло важну способност, да се готово у тренутку могу да прилагоде — акомодују час ближим а час даљим предметима, што је врло тешко удесити код вештачких оптичких инструмената, н.пр. фотографског апарата, где с тога морамо сочиво да померамо напред или назад, док не добијемо оштар лик од предмета на пројекционој површини или осетљивој плочи фотографског апарата. Ова последња способност ока (акомодација), да на својој мрежици добије оштре ликове час од удаљених а час од блиских предмета, оснива се на томе што сочиво у оку, према одстојању самог предмета, постаје час испупченије а час плоснije. Промена у облику сочива при акомодацији долази услед особитог механизма, који је у вези са сочивом (ligamentum suspensorium lentis или zonula Zinni). У миру, т.ј. када је нормално око удешено (акомодовано) за даљину — паралелне зраке, сочиво је услед вучења овог затегнутог механизма сиљоштено уз стакласто тело, тако да се лик од предмета гради на мрежици ока. Када пак хоћемо да погледамо какав предмет у близини, онда се акомодациони (или т. зв. цилијарни) мишић згрчи и повуче собом обод од судовњаче напред; услед овога механизам, који је дотле затезао сочиво и градио га сиљоштеним, попусти, и еластично сочиво испупчи се и постане дебље и конвексније и на тај начин опет лик од приближеног предмета падне на мрежицу ока.

Из свега овога што до сада изнесосмо види се да је око доиста особити оптички инструменат, који је тако удешен да прима специфичне надражаје светлих зракова. То бива у мрежици ока, и то у њеном најосетљивијем слоју — т. зв. чепићима и прутићима. Овај се надражај преноси даље помоћу влакана оптичног нерва до у сами мозак, где бива право, свесно осећање светлости. Ми дакле помоћу очију само гледамо предмете. Сам, пак, акт вида и свесно осећање и онажање светлости не бива у мрежици ока, већ у мозгу. Посматрање предмета, дакле, није тако проста ствар; оно је резултат

нашег расуђивања и искуства: оно с тога код деце још не постоји, и мора се тек искуством и другим вежбањем изучити.

А сад да пређемо на наш прави задатак и опишемо очи са уметничког гледишта. Ну одмах морамо да констатујемо да саме очи, на основу онога што смо до сада изнели, немају неког особитог израза који им приписују песници, а већ о ватри или жару који избија из очију и да не говоримо. На иначе очи имају, као што ћемо видети, велику вредност у уметности, и то више у сликарству но у вајарству, и говори се много о лепим и ружним очима. Лепота очију зависи не толико од њих самих, колико од њихове околине (очних капака и обрва, па чак и целог лица). Дошта, и најлепше очи без своје околине, и када су на миру, немају никаковог израза. О томе се можемо најлакше уверити када их посматрамо кроз какав заклон или маску.

На самим очима разликујемо најпре *боју*. Боја очију зависи од дужице (Iris) ока. Али не треба мислити, да је сама дужица плаво или смеђе, и како другојаче обојена. Јер таковог пигмента или боје у дужици нема, већ боја очију долази услед овога: дужица на својој задњој страни има, по правилу, у свију очију један слој црног пигмента, и сада, према томе да ли је и сама дужица обојена или не, и колико, биће и разна боја очију. Ако је ткиво у дужици бистро и провидно а на њеној задњој страни има само мало пигмента, тада ће и дужица изгледати плава и очи плаве као небо, као што је случај у плаве деце готово свију народа што живе на северу. Доцније може и у ове деце да се у дужици развије пигменат, па ће очи променути своју боју — постаће граорасте или чак и зеленкасте, према томе колико се у дужици накупило и распоредило пигмента. Ако ли се пак на задњој страни дужице накупи много пигмента а сама дужица остане провидна, имаћемо смеђе очи, које видимо у млађих смеђих људи. Буде ли и у самој дужици много црног пигмента, онда ће очи изгледати

црне. У овом случају и зеница ока може много да потпомогне, те да око изгледа још црње, ако је јако раширена. Иначе вреди поменути да се боја очију обично слаже са бојом косе. Изузетци су ретки, али баш зато што су ретки и сматра се да је комбинација плавих очију са црном косом врло лепа.

Друго што нам пада у очи при посматрању очију, јесте њихова *светлост или сјај*. Светљење очију бива услед тога што се предња површина очију преслива сваки час сузама кад год се капци спусте и подигну. На тај се начин влажна површина очију огледа као огледало. Сузе даље имају не само ту улогу да влаже очи и тако их чувају да се не осуше, и да уклањају прах што на њих падне, већ дају и особити сјај очима. Светљење очију виђамо нарочито у афекту — „засветлио очима, зажагрио очима“ — кад се очи живо крећу тамо амо и сузе преливају по њима. Наравно да ће светлост очију бити интензивнија, т.ј. имати јачи утисак на гледаоца, што је већа рожњача и у колико је већа и затворенија боје дужица. Отуда долази да црне очи јаче светле но плаве. Исто тако јаче ће светлети очи у људи у којих су зенице раширене. Овакове очи показују и више живости и лепоте но очи са суженим — малим зеницама. Изгледа да је ово познато чак и гдекојим дамама, које међу својим козметикама, поред осталих срестава, имају још и капљице од беладоне. Напротив, очи са суженим — малим зеницама, имају са свим други утисак на нас: оне нас, тако да кажемо, „пробадају“ својим погледом, а ако су још очи капци полузатворени онда нам се чини као да некога вребају или лове.

Ну ваља имати на уму да *зеница* у оку није (по правилу) стално раширена или сужена, већ се непрестано мења — шири и сужава — према количини светлости што пада у око, као и према правцу у коме се очи крећу. Када је јача светлост која пада у очи, или када конвергујемо очи ка носу, и зенице ће се рефлек-

гивно — без наше воље — сузити, а напротив, раширити се у помрчини или када гледамо у даљину.

Ми мадочас поменусмо да и најлепше очи ако су без своје околине, дакле изван маске и на миру, неће имати никаковог израза: напротив, када се покрећу добијају особити поглед а лице нарочити израз. *Кретање очију* бива помоћу особитих очних мишића. Свако око има четири права (горњи, доњи, унутрашњи, спољни) и два коса (горњи и доњи) мишића, који граде три пара антагониста. Њихова је радња у тесној међусобној вези; јер су подједнако инервисани. Отуда долази да се оба ока једновремено покрећу и у истом смислу: то јест, кад се једно покрене на десну или леву страну мора се покренути и друго у исто време на исту страну. Кретање очију бива, дакле, паралелно а не симетрично.

Ово је од врло велике вредности: јер се на овом правилном и удруженом а паралелном кретању очију и оснива тај факт што са оба ока видимо предмете просто а не двогубо. То бива на тај начин што ликови од предмета који гледамо (фикепрамо) падају у оба ока по средини мрежице, у такозвану централну јамицу (fovea centralis) или жуту мрљу, која је најосетљивија у оку. Очне осовине које полазе из ових јамица и пролазе кроз око, стичу се у предмету који гледамо. Овакова места у мрежици ока, која имају ту способност да, када се у исто време надраже светлошћу, психичким актом пројектују тај надражај на једну и исту тачку видног поља, зову се идентичне тачке. Обратно, ми видимо просто све оне предмете од којих зраци падају на идентична места на мрежици ока: јер се њихови ликови пројектују на исто место у видном пољу, и тако се поклапају. Не буде ли пак кретање очију једновремено и паралелно, услед тога што је који мишић узет или услед каквог афекта наступиће разрокост, која није никако лепа и само ружи изглед лица, и видећемо тада два предмета место једног што гледамо; јер сад ликови од предмета што гледамо неће више пасти на идентична места на мрежици. Истина,

очи се могу још, у извесним приликама, у исто време покренути и не паралелно, већ симетрично ка носу (конвергенција), али никада се не могу окренути оба ока ка слепим очима: јер тада не би могли са оба ока посматрати један и исти предмет.

Посматрање предмета са оба ока више вреди но кад их гледамо једним, са ових разлога: 1) што је тада видно поље знатно веће но кад гледамо једним оком; 2) што дубину предмета лакше можемо да оценимо са два ока но са једним, јер се ликови на мрежици ока добијају са две разне тачке посматрања: 3) што и даљину и величину предмета можемо тачније оценити помоћу угла под којим су очи конвергисане, и 4) најзад, што кад са оба ока посматрамо предмете лакше ћемо исправити извесне грешке у једном или другом оку. Доиста, право има народ кад вели: „боље виде два ока него једно.“

Што се пак тиче самог *погледа очију* имамо ово да кажемо. Када су сви очни мишићи у равнотежи и на миру, онда је рожњача окренута потпуно напред и видне су линије у оба ока паралелне. Такав положај очију налазимо за време спавања и он се сматра као положај у коме се апарат за покретање очију одмара. Али овакав исти положај очију налазимо и у људи чији поглед блуди у даљини и који су утонули у мисли и гледају укоченим погледом преда се и не интересују се за свет што их окружује. Сличан поглед очију, али подигнут к небу, наћи ћемо и у побожних људи који се моле Богу. Гдекоји уметници показују још јаче оваково душевно расположење на тај начин, што паралелне видне линије представе још јаче одвојене једну од друге дакле, дивергентно, као што је случај у Рафаиловој Сикстинској Мадони.

Напротив, ако хоћемо да бацимо поглед на какав предмет што је у нашој близини, дакле да га фиксирамо, онда видне линије наших очију не могу остати паралелне већ се морају окренути предмету који посматрамо. Наравно, конвергенција видних линија биће у толико већа што је ближе предмет који смо узели на око, и

обратно. Овај „фиксирајући" поглед често је пута тако непријатан: јер нам изгледа као да хоће да нас простреља, да продре у нашу унутрашњост, у нашу душу. С тога и нехотице обарамо очи пред погледом који је упрт у нас а који не можемо да издржимо. Фиксирање предмета у извесним случајевима изведено је дотле до савршенства. То су обично слике светаца које нас, тако да кажемо, везују и прате својим погледом ма у ком положају били према слици, само кад их погледамо: те је то дало повода и многим сујеверицама о светитељским сликама.

На сваки начин да конвергенција видних линија не треба да је претерано обележена, као што то раде многи уметници сликари: јер ћемо сада добити други резултат — разрокост. Овај неправилан положај очију виђамо често код забринутих, невесених људи, чије лице добије смућен израз, или код таквих афеката, где људи изгубе власт над својим мишићима, као што је случај у пијанству (закрљештно очима), код грчева, несвестице и т.д. Наравно да ће тада наступити не само разрокост, већ ћемо и двогубо видети предмет који гледамо.

Као што кретање очију бива заједно, исто тако придружује им се и *покретање капака*, који чувају очи од праха. Подижући се и спуштајући се преко очију, очни капци разливају сваки час сузе, и на тај начин влаже очи. Сувишак суза утиче на унутрашњем очном углу у сузне каналиће а овима у сузну кесу, одакле се особитим каналом сливају у нос. Ако ли су пак очи пренуте суза, као што је случај код каквог јаког афекта, као: бола, или радости, или љутње, и т.д., онда ће се сузе преливати и преко образа, што даје особити израз лицу. Отварање и затварање очију бива даљу доста често, али ако се јако учеста наступиће т. зв. трептање или жмирканье, које није лепо. Очни капци нису ништа друго до два полумесечаста штита, који су на својим крајевима утврђени у очним угловима а иначе се слободно покрећу преко очију као завесе. При овоме кретању капака више се почера њихова средина но крајеви.

Спољни је очни угао оштрији но унутрашњи, који је заокругљен. Очни се капци састоје иначе, сем коже и везице ока, још из чврстог, везивног и еластичног ткива, у коме има пуно жлезда. У горњем капку има још и један мишић који је као лепеза раширен и служи за подизање капка. Када се очи отворе и горњи капак подигне, набраће се на њему кожа што га покрива. То виђамо и у младих људи; али у старих када се кожа на капку смежура, боре ће постати још веће и пролазиће чак преко капка на спољашњем углу.

На доњем пак капку, који сем општег кружног мишића нема свог особитог мишића који би га подизао или спуштао, у младости је кожа врло мало набрана; доцније и овде се виде боре, које прелазе чак на образ.

Горњи је очни капак много дужи но доњи и, када се спусти и очи затвори, покрива целу рожњачу. Иначе је горњи капак и покретљивији од доњег и ивица му је издубљенија но у доњег капка.

На слободној ивици капка налазе се два до три реда трепаља, које називамо *трепавицама*. Ако су трепавице црне боје даваће очима неки особити, замишљени израз. То знају жене на Оријенту и с тога гаре слободан обод очних капака.

Очни капци одвојени су од обрва и образа удубљењем које полази од унутрашњег очног угла и иде у поље, али је све плиће, тако да постепено прелази у образ. У старијих мршавих људи ово удубљење на горњем капку постане још јаче и допире до спољашњег очног угла. Исто тако и удубљење на доњем капку, које полази од унутрашњег очног угла и иде у поље и нарочито одваја капак од корена носа, може да постане још веће после умора. Тада виђамо оне т. зв. плаве колутове испод очију, чија боја долази од вене што је испод њих.

Кад гледамо очи у профилу, дакле с бока, видећемо само спољну полутину очне јабучице, ограничену очним капцима, који се под оштрим углом секу. Врх од јабучице чини тада провидна рожњача, која нам изгледа

више или мање елиптична. Горњи капак са својим трепавицама наткриљује врх од рожњаче.

Над очима, и то на самој ивици коштане дупље, налазимо *обрве* или *веђе*, које имају вероватно ту физиолошку улогу да чувају очи од зноја што са чела капље или цури. Обрве се простиру обично од корена носа па до спољашњег очњег угла, и састоје се из густо поређаних чврстих длачица. Обележене су још у деце али су потпуно развијене тек у младића и девојака. За обрве се може рећи да су лепе када су танке, „као исписане“, полумесецасте и не прелазе преко корена од носа (повије). Народ их упоређује тада са „морским пијавицама“, и описујући лепоту девојку вели: „обрвице мореке пијавице.“

Кратке обрве, које не дониру до спољњег очњег угла, нису лепе, а прелазе ли преко корена носа, можемо рећи пре да су пикантне но лепе и некада су биле обележје „вештица.“ У старих људи обрве нису више равне и глатке као у млађих, јер у њих израсту по гдекоје длаке више од осталих те штрче и кваре леп изглед обрва.

Нема сумње да и облик и боја обрва имају утицаја на лепоту очију. То знају не само лепотице на истоку, већ и у Европи, и отуда врло често сретамо женскиње са наврањеним обрвама.

Помоћу чеоног и кружних очних мишића обрве могу да се више или мање подигну или спусте, а помоћу својих набирача набирају се ка носу и на тај начин дају очима и лицу поглед замишљен, строг, или мрачан и натмурен или пркосећи израз.

Напослетку, код очију нас интересује и њихов положај у очној дупљи као и величина самих очију. Што се тиче *положаја очију* вреди ово поменути. Очи су, по правилу, тако смештене у очној дупљи, да се најиспунченија тачка рожњаче налази баш у средњем управном пречнику самог уласка у очну дупљу, дакле испод самих обрва. Али један повелики део хемисфере очију, и то на спољној страни, остао је непокривен костима, док су очне јабучице на унутрашњој страни, поред корена од

носа, у дубину увучене и покривене обрвама као надстрешницом.

Ну овај положај очију може, истина само изузетно, и да се промени. Тако, у јако кратковидих младих људи, у којих су очне јабучице јако продужене, налазимо да прелазе испод самих обрва и тако постају избуљене. Овакове избуљене очи налазимо, додуше, само пролазно и у неким случајевима афекта, као што је јака љутња. То долази услед тога што се тренутно загати крв у великим судовима, што су у очној дупљи, и тако потисну и избуље очи. На сваки начин да избуљене очи, ма да их налазимо и у неким античким уметничким делима (Аполон од Тенеае), нису лепе. Чешће пак виђамо да су очи упале у очну дупљу. То бива нарочито у таковим случајевима ако су очне дупље дубоке а масно ткиво што окружује очне јабучице, ишчезло више или мање, услед болести или старости.

У погледу *величине очију* има се рећи, да она не зависи од њих самих (јер је врло мала разлика у томе), већ од отвора што граде очни капци. Овај пак отвор очних капака зависи од величине горњег капка и уласка у очну дупљу, као и од положаја очију у њој. Према томе, ако је очни отвор већи биће и очи веће, и обрнуто. Велике очи, у опште може се рећи, само ако нису избуљене, лепше су и имају више живости но мале очи. Што више, мале очи биће ружне ако се налазе на широком или још дугуљастом лицу.

Кад мирно гледамо и очни су нам капци обично отворени, горњи ће капак још увек покривати мали сегменат рожњаче а доњи ће само додиривати рожњачу. Када смо пак у афекту, онда ће се рожњача цела видети на чак и један узани део беоњаче. Ово ће бити нарочито у том случају, ако се очи јако отворе услед удруженог дејства чеоног мишића и подизача обрва. Тада се и обрве издигну и кожни набор који је покривао горњи очни капак растури. Овакав израз виђамо у људи који су се изненадили (отворио очи од радости) или јако-

чему зачудиан (разрогачно или избечно очи). Ако ли су очни капци полузатворени (зачкиљио или жмирио очима) а очи при томе круже се тамо-амо, добиће особити израз, који виђамо у лукавих и подмуклих људи. Круже ли се очи врло брзо код отворених капака (превртње, сева, игра очима) онда су израз љутње или срџбе, а ако се при томе и бесњача јако светли онда је израз јаког душевног разражења (зажагрио, ужегла очима). Подигнемо ли очи на више — к небу, видиће се испод рожњаче већи или мањи део бесњаче, оборимо ли пак поглед к земљи (као што је случај код дубоког размишљања, стида, или жалости) рожњача неће никако потпуно доћи под горњи капак.

Из свега овога што до сада рекосмо, види се јасно да кретање очију не бива тако лако само за се, без кретања очних капака. Када се још узме на ум да и ширење зенице зависи од тога да ли смо поглед бацили у даљину или на какав предмет што је ту пред нама: онда ће израз очију зависити не само од кретања очних јабучица, већ од кретања очних капака и ширења зенице.

Комбинацијом свега овога, очи добиста могу донекле да постану израз нашег душевног расположења, оне и нехотице откривају нашој околини, да ли смо забринути или весели, да ли обраћамо пажњу на какав предмет што је пред нама, или смо расејани и т.д.

Ну сви покрети видног апарата бивају често у пратњи и кретања главе, услед чега не само да се својим погледом боље (измерити очима) оријентишемо о димензијама једног предмета који гледамо, већ и цео израз лица бива промењен, и добија неко индивидуално обележје.[1]

Др. Војислав Ж. Богићевић.

[1] *Литература*:

1. Fritsch. Die Gestalt des Menschen. Mit Benutzung der Werke von E. Harless und Schmidt. Stuttgart 1899.
2. Langer. Anatomie der äusseren Formen des menschlichen Körpers. Wien 1884.
3. Brucke. Schönheit und Fehler der menschlichen Gestalt. Wien 1893.
4. Landois. Physiologie IX. Auflage. Leipzig 1901.
5. Helmholtz: Die neueren Fortschritte in der Theorie des Sehens (Populäre wissenschaftliche Vorträge). Braunschweig 1871.
6. Mantegazza. Physiologie des Genusses. Leipzig 1889.

БЕЛЕШКЕ О ВЕЛИКИМ ЉУДИМА.

(2.)

*

Две теорије о природи великих људи. — Професор *Жоли*[1] износи нам две методе са којима нам тумачи како постаје велики човек. И по једној методи велики човек не постаје велики у свему и у свако доба: јер само неке од његових идеја носе печат генијалности; а супротност између његовог обичног живота и тих ванредних трзнутака тако је велика, и прелаз из једног стања у друго тежак и оштар, да се од вајкада мислило да у тим трзнутцима влада нека тајанствена ванприродна сила, и ту су силу називали *инспирацијом*, а већина *надахнућем*. И та тајанствена сила нада на привилеговане изабранике, које осењава велика идеја, облађује им душом, мучи их и гура по извесном путу; па ако су прилике повољне, они раде, њихово надахнуће испољава се пред нама у војеном, научном, уметничком, или религиозном раду. Ето то је геније како га *Жоли* представља.

По другом пак методу, покољења која долазе једна за другим, доносе собом и личности које су међу собом у свему различне, тако нпр.: једни су активнији, умнији, и јачи од других који су у свему слабији, и они први владају над овим другим. Према томе *надахнуће је само једна особина* генија, а геније је резултат оног полаганог нагомилавања дарова из којих постаје велики човек, са свима својим способностима и талентима. И по овом другом методу треба испитивати утицај наслеђа и одабирања.

*

Бекелов листа великих људи. — *Бекл* је рачунао само ове у велике и оригиналне људе: *Омира*, *Платона*, *Аристотела*, *Дантеа*, *Шекспира*, *Бакона*, *Картезијуса*, *Хобеса*.

[1] *Joly:* Psychologie das grands hommes (у Revue philosophique, за месец април, јули, август, новембар 1882).

Гроција, Лока, Берклија, Канта, Брауна, Хегла, Конта, Мила, Смита, Малтуса, Рикарда. За познавање човечије природе сматра да су најбољи: *Сервантесов* „Дон Кихот", *Бујанов* „Хаџилук" и *Гетеов* „Фауст." *Аристотела, Њутна* и *Шекспира* сматрао је за највеће. *Омира, Дантеа, Шекспира* за највеће песнике: *Џона Стуарта Мила* за највећег савременог човека. *Христос* му је био највећи учитељ и цивилизатор свију времена: после њега долазио је *Шекспир.*

Дужина Века Великих Људи. — Ево неколико примера за то колико су поједини велики и чувени људи живели:

Тицијан, 99 год.: *Т. Хобес, Молтке,* 91 год.: *Софокло, Сент-Хилер,* 90 год.:

Микел-Анџело, А. Хумболт, Манцони, 88 год.: *Гизо, Верди,* 87 год.: *Ксенофонт, Немања, Карлајл,* 86 год.: *Ламарк,* 85 год.: *Платон, Франклин, Волтер, Њутон, Талеран,* 84 год.: *Гете, Велингтон, В. Иго, Тенисон, Бизмарк,* 83 год.: *Волта,* 82 год.: *Калдерон, Бифон,* 81 год.; *Тјер,* 80 год.:

Лесаж, Клопшток, Ламартин, Мишле, 79 год.: *Галилеи, Корнељ, Лаплас,* 78 год.: *Босне, Беранже, Дизраели (Биконсфилд),* 77 год.: *Фенелон,* 76 год.: *Лафонтен, Фридрих Велики,* 74 год.: *Лопе де Вега, Мајербер, Дарвин,* 73 год.: *Лине, Расин, Дидро, Лок,* 71 год.: *Петрарка, Коперник, Лајбниц,* 70 год.:

Сервантес, 69 год.: *Гутенберг, Сократ,* 68 год.: *Бомарше, Вашингтон,* 67 год.: *Монтескије, Милтон, Русо,* 66 год.: *Хјум, Тургењев,* 65 год.: *Цицерон, Мухамед, Лутер, Христифор Колумб, Рубенс, Рембрант, Гарик,* 63 год.: *Аристотело, Колериц,* 62 год.: *Леонардо да Винчи, Валтер Скот,* 61 год.:

Кромвел, Ариосто, Флобер, 59 год.: *Макијавели, Хајне, Дикенс, Достојевски,* 58 год.: *Хорације, Гибон, Доде,* 57 год.: *Данте, Бетовен,* 56 год.: *Цезар,* 55 год.: *Калвин, Камоенс, Алфијери,* 54 год.: *Петар Велики,* 53 год.: *Шекспир, Наполеон I, Лесинг, Текере,* 52 год.: *Вергилије, Т. Тасо, Молијер, Балзак, Кавур,* 51 год.

Алфред де Висе, 47 год.; *Шилер*, 45 год.; *Мирабо* 42 год.; *Корнеј*, 40 год.; *Леопарди*, *Паскал*, *Шопен*, *Берне*, 38 год.; *Рафаило*, 37 год.; *Бајрон*, 36 год.; *Моцарт*, *Александар Велики*, 32 год.; *Шуберт*, *Шели*, 30 год.

Бранко Радичевић, 29 год.; *Лермонтов*, 27 год.; *Теренције*, *Петефи*, 26 год.

Из ових 173 примера читалац ће видети да средњи број износи близу 65 година, што би значило да велики људи живе просечно 65 година.

Поделимо ли овај број на струке, наћи ћемо средњи број за:

1) *Песнике*, преко 58 год.
2) *Научењаке*, (књижевнике, изналазаче), преко 73 год.
3) *Војсковође*, преко 68 год.
4) *Државнике*, преко 73 год.
5) *Музичаре* преко 61 год.
6) *Сликаре*, преко 68 год.
7) *Беседнике*, до 68 год.
8) *Реформаторе* вере, преко 57 год.
9) *Романсијере*, преко 65 год.

*

Раст великих људи. — *Раст* или стас у великих људи не стоји ни у каквој вези са душевним особинама њиховим. Они се могу поделити у *велике*, *средње* и *мале* људе. Ни ту нема оправдања она тврдња Шопенхауерова да геније мора бити мала раста и кратка врата. *У велике* растом долазе: *Петар Велики* (2 m.); *Текере* (1.93); *Вашингтон* (1.90); *Линкон* (1.86); *В. Скот* (1.83); *Дарвин* (1.83); *Карлајл* (1.80); *Кромвел* (1.78); *Дима отац* (1.78). *У* ове би дошли још: *Гете*, *Шилер*, *Лесинг*, *Хумболт*, *Шопенхауер*, *Јулије Цезар*, *Карло Велики*, *Душан Силни*, *Мазарен*, *Колумб*, *Ришлије*, *Т. Тасо*, *Мирабо*, *Вилем I*, *Молтке*, *Бизмарк*, *Тургењев*, *Карађорђе*, *Кнез Михаило*, *П. П. Његош* итд.

Средњег раста су: *Дикенс* (1.75); *Бајрон* (1.74); *лорд Биконсфилд* (1.75); *Гледстон* (1.73); *Вилиптон* (1.70); *Зола* (1.70). Овде долазе: *Камоенс*, *Александар Велики*, *Њутн*, *Данте*, *Лутер*, *Липе*, *Спиноза*, *Ват*, *Шопен*, *Хајне*, *Алфред*

ћ Мисе, Ги де Мопасан, Едгар По, Вук Караџић, Кнез Милош, Змај-Јова, Ђура Јакшић, и т. д.

А *мали* су растом: *Викторијен Сарду* (1.64), *Нелсон, Бетовен* (1.63), *Балзак* (1.63), *Тјер* (1.60), *Кант* (1.53), *Фридрих Велики* (1.57), *Наполеон* (1.57), *Месоније* (1.53). У мале људе убројавају се још: *Моцарт, Вагнер, А. Менцел, Хогарт, Хорације, Меланхтон, Менделсон, Монтењ, Монтескије, Калвин, Кеплер, Дрек, Таљеран, Луј Блан* и т. д. За *Алберта Магнуса* причају да је био тако мали да му је папа кад је дошао да му пољуби папучу — мислећи да овај клечи — казао: „Устани, сине мој."

Велики људи и политика. — Није на одмет да речемо коју о односу великих људи спрам *политике*. Изгледа, а тако обично проповедају људи конзервативна правца, да се научари не баве политиком, и да политика није за људе који се баве књигом, али то не стоји. Има случајева да се понекад, у извесним ненормалним приликама, одстрањују, па чак и законима спречавају људи од знања и науке да учествују у политичким догађајима своје земље: но такве нередовне прилике врло су ретке, јер у таквим земљама обично је тада нередовно стање, а што је најглавније, у таквим приликама — кад се интелигенција одстрањује од учешћа у државним пословима — нису никад на управи земаљској људи беспрекорна карактера. Научари су махом људи карактерни, — на изузетке не мислимо, — и онда је логично да карактерни људи морају водити рачуна о својој земљи и народу, они не могу одобравати оно што је за кућење, нити опет кудити оно што је добро. *Нордау* умесно вели: „нарочито се треба чувати оног погрешног мишљења да ђоја „политика квари карактер", — *не квари политика карактере, но рђави карактери кваре политику.*"

Велики људи у опште морају бити карактерни, и према томе не могу бити подлаци, улизице и неваљалци, морају се интересовати свим оним што земљу може унапредити, они се дакле *морају* бавити политиком. Јер у

политику спада благостање народно, просвета, финансија, економија, правда, лична и имовна сигурност и т. д., а све то *мора* интересовати човека од науке и уметника, јер ни једно ни друго није ради себе сама, већ ради људи.

Неоспоран је факт да се баш велики људи у науци и књижевности, песници и уметници, баве политиком, и да они нису индиферентни спрам догађаја који се дешавају у њиховој отаџбини или ван ове. Не може се тврдити да се политиком баве сви, али да се велика већина бави, то је факт. Бавити се политиком значи или се интересовати догађајима политичким, изјављивати своје одобравање или неодобравање, или се убрајати у извесну групу политичку и бити активан у политици. А што је најглавније, велики су људи независни у политици, они слабо маре за похвале и покуде, долазиле оне озго или оздо.

Шта је друго до политика нагнала *Сократа* да испије чашу отрова; — није ли политика отерала праведног *Аристида* из његове отаџбине? — А због чега је, ако не због политике, велики песник талијански *Данте* провео 22 године у изгнанству, и као изгнаник умро је у Равени, па га чак та иста политика и на смрт осуђивала? — Славни сликар *Микел-Анџело* био је протеран и осуђиван због политике, и морао је да бежи због тога из своје отаџбине. Указом од 30 септембра влада је огласила *Анџела и другове за разбојнике*, и кад је доцније давата амнестија, он је био искључен из ње. Анџелово је име нераздвојно од задобивања независности његове отаџбине Фиренце. Он је био тај који је руководио одбраном Фиренце. — *Сервантес* је се бавио политиком, и у дворским и племићским круговима био је врло омрзнут, а његов бесмртни „Дон Кихот“ може се узети као највеће *политичко дело*, којим је Сервантес огласио рат целом ондашњем друштвеном и политичком уређењу, и исмејао га као нико до тада ни од тада. — Од политике није се клонио ни енглески философ *Тома Хобес*, који је као противник Кромвелов морао да бежи

у Француску од пуританаца инглеских. — Ни немачки философ *Лајбниц*, — ни песник „Изгубљеног раја“ *Милтон*, који је у борби између круне и народа стајао вазда уз народ, и био секретар Кромвелов, а после рестаурације Карла II, и ако је био пуки сиромах, није хтео да се прими понуђеног му звања. — *Свифт* је био прво виговац, затим торијевац, и најзад револуционар. Имање своје од 10.000 фунти стер., оставио је лудој кући. — *Пристлеј*, хемичар, изналазач кисеоника и водоника, због свог слободоумља морао је бежати из своје отаџбине, у својим делима он је доказивао да су вибрације можданих перава узрок осећања и мишљења, и да је црква непријатељ истине. Због тога су попови раздражили светину противу њега, да су му кућу до темеља сравнили, а он је једва жив побегао. А славни писац „Робинзона“ *Данило Дифо* (Defoe) познат је као политички памфлетиста. — Највећи философ *Кант*, који се никуд није макао из места свога рођења, јако се интересовао дебатама у енглеском парламенту, за време северо-америчког ослобођења, а нарочито за Берков (Burke) говор о правима Сев. Америке. Француску револуцију поздравио је са ентузијазмом и нико му није правио веће задовољство, до онај који је доносио вести из Француске. У обичном приватном разговору, окретао је вазда говор на политику. Кад је букнула револуција у Паризу 1789 године, *Вилхелм Хумболт* је са својим учитељем отишао у Париз да, како сам каже, „присуствује погребу деспотизма.“ Славног физичара *Арагоа* као политичара изабрали су 24 фебруара 1848 за члана провизорне владе у Француској. *Дарвин* је се такође интересовао ослобођењем робова, као и свим оним што је хумано и слободоумно. Кад су бивали избори, интересовао је се за резултат, нарочито ако су кандидати његови научни пријатељи (нпр. *Лобок*), и на питање Галтоново којег се политичког правца држи, одговорио је да је „либерал или радикал.“

Треба се само сетити живог учешћа у политици г-ђе *Стал*, коју је због тога Наполеон I протерао из Фран-

пуске: на песника *Ламартина*, који је себе у почетку називао „конзервативним демократом“, и који је још у првој половини овога века тражио дебу Турске, и играо као политичар видну улогу у Француској, и који је при изборима био изабран у 10 округа, добив укупно 1,600.000 гласова. — *Беранже* је због „Chansons inédites“ (1828) осуђен био на 9 месеци затвора у тамници la Force, и 10.000 динара казне. *Виктор Иго*, славни песник француски, био је активан политичар, и као посланик најодсуднije је протестовао противу државног удара који је извршио Наполеон III, те је морао чак и бежати из Француске, и био је у прогонству све до пада Наполеоновог. — *А. Хумболт* био је политичар демократа, сузбијао је назадњачке идеје на пруском двору, те га је због тога пруска аристократија веома мрзела. Говорио је да се *„слобода и напредак нераздвојене идеје чак и у природи.“* Хумболт је се заузимао за оних 7 протераних гетингенских универзитетских професора, да се врате на универзитет у Берлин, он је био тај који је сиротом песнику Фрајлиграту израдио прву пензију од 300 талира. Он је био прави и искрени бранич свију који пате и који трпе. И у својој дубокој страсти он је био представник слободоумних идеја. *Варнхаген* вели у свом дневнику: како је Хумболт краљу веома досадан због његових прекора, хтео би да га се курталише, али не може, јер му је потребан. Песник *Уланд* је био посланик Штутгартски, и припадао је демократској странци. *Бајрон* је у политици био врло либералан, и као члан Горњег дома сматрао је се за виговца. Физичара *Арага* као политичара изабрали су 1848 године за члана провизорне владе. — И *Пушкин* је се бавио политиком, то сведоче његове забрањене песме, заједљиви епиграми противу највећих личности у држави, и његово протеривање у село и на Кавказ. — Зар *Хајнеа* није политика отерала из отаџбине, те је морао да живи као изгнаник у Паризу, а тако исто и друга му *Бернеа*. Историк *Карлајл* и хумориста *Текере* били су оба ултра-либерали. Први је изабрат за Лорд-

ректора единбуршког универзитета, на супрот конзервативцу Дизраелију. Други је био оснивач ултра-либералног листа „The Constitutional and Public Ledger“, где је тражена: потпуна слобода штампе, проширење бирачког права, заштита бирача увођењем куглица, скраћивање парламентарне периоде, једнакост грађанских и религиозних права за све државље. — *Булвер* и *Дизраели*, оба чувени романописци, били су политичари првога реда. — *Бекл* био је у политици радикал, и то тако одлучан да је нападао либерале због њихове млитавости. — А чувени композитор *Рихард Вагнер* морао је бегати из Немачке због учешћа у мајском устанку 1849., био је дакле не само активан политичар но и бунтовник! — Славни историк *Леополд Ранке* био је не само добар историк но и добар политичар.[1] — А чувени историк и државник француски *А. Тјер* био је политичар првога реда, дугогодишњи посланик, да су га и за Председника Републике бирали. — *Вирхов* је не само славан патолог но тако исто и одличан политичар, у парламенту је правио опозицију Бизмарку. — *Карло Фогт*, славан зоолог и најодличнији представник природних наука у Немачкој († 1896) био је такође политичар, 1848, за време револуције био је изабран од града Гисена (где је био универзитетски професор) са естетичарем *Морицом Каријером* у парламенат, чак је био и командант „грађанске одбране“ и један од петорице „регената царства“, али је напослетку морао побећи у Швајцарску, где је добио професуру у Женеви. — *Бихнер* († 1898) био је члан провинцијалне скупштине. — *Хајнрих Лаубе*, славан драмски писац и књижевник немачки, у једном свом роману величао је пољску револуцију, био је 1834 г. протеран из Саксонске, у Берлину је био затворен и 9 месеци држан у истражном затвору. А 1837 г. осуђен је био на 7 година затвора, и све због политике. — Песник *Херцег* био је протеран из Пруске, [illegible] је Фрајлиграт [illegible]

[1] Види о њему: Allgemeine Zeitung 1887, бр. 205—211, чланак: „L. Ranke als Politiker.“

стоји на већој висини, но „auf die Zinnen der Partei“. овај је то одбио овим стиховима:

„Ich hab' gewählt, ich habe mich entschieden
Und meine Lorber flechte die Partei.“

— *Гуцков* је због свог романа „Wally die Zweiflerin“ био затворен у Манхајму.

У Енглеској и Француској, готово сви представници науке и литературе учествују активно у политици. Поред романсијера *Биконсфилда* који је био вођа конзервативне странке, *Гледстон*, представник и вођа либерала у Енглеској, био је најбољи познавалац и испитивач Омира, а бавио је се поред тога филологијом, историјом и литературом. — Представник модерне хемије у Француској *Бертло* био је министар спољних послова. — А најодличнији представник географске науке *Рекли*, познат је као одушевљен анархиста. — У аустријском парламенту дуго година седео је као посланик познати геолог *Сис* (Suess). — Чувени норвешки приповедач *Бјернстјерне Бјернсон* спада у најрадикалније политичаре своје отаџбине. — *Георг Брандес* такође је активан политичар, и због својих политичких начела трпео је разна гањања. — Природњак руски *Данићевски* такође је политичар, и писац је познатог дела: „Русија и Европа.“ — Генијални руски сликар *Верешчагин* долази међу највеће политичаре, он је својим дивним сликама износио све грозоте рата, и на такав начин протествовао противу ратова. Орден што је добио од руског цара, и црногорског кнеза, вратио је, јер ордене не носи. А кад су га поставили за професора сликарске академије, и то је одбио, јер вели „слободна вештина не потребује никаква степена.“ „У вештини нема никакве почасти до оне која се радом задобија,“ говорио је он.[1]

(Наставиће се.)

Добросав Ружић.

[1] *Ломброзо* вели: „могуће је да су се умни великани рађали у свима временима, и по свима земљама, да то и данас бива, али опстати

ИЗ НАШЕ СТАРЕ КЊИЖЕВНОСТИ.

[Под овим називом доносићемо од сад пробране списе из наше старе књижевности, или у целини или у одломцима. Како је та књижевност писана час језиком српско-словенским час старим српским, то ћемо је понегде, јасноће ради, дотеривати на данашњи језик, назећи при том да се, што је више могуће, очува оригинални изглед.

Ову рубрику заводимо с тога што споменике наше старе књижевности чита само мали број испитивача српске историје, језика и књижевности, а у њој има толико лепих ствари које се и данас могу са задовољством читати, колико као лепи литерарни производи, толико и као слике нашега живота у прошлости, који велика већина нашег образованог друштва тако мало познаје.

Данас доносимо „Надгробну реч Деспоту Ђурђу Бранковићу." Текст ове надгробне речи није сачуван у оригиналу, већ у препису у рукопису XVI века, који је у университетској библиотеци у Одеси. (под. бр. 104), и издан је у Споменику Срп. Краљ. Акад. (III 9). Писац је непознат: али се по свему види да је био неко од придворних духовних лица деспотових. Силним изразима и леним стилом описана је неизмерна жалост која је задесила сву Србију смрћу Ђурђевом, који је издахнуо уочи Божића 1456 године у деведесетој својој години. Занимљиво је што се из ове речи види да су појаве репатих звезда и код нас у то доба тумачили као несрећу великим људма. А најважније је што дознајемо да су се после пада Цариграда 29 маја 1453 године многи знатни људи склонили у Србију, и код Ђурђа нашли топлог пријема, помоћи и утехе у несрећи за изгубљеном домовином.]

могу само онде где им *слобода* утире пут живота, где се савлађује мрзост противу новине, која мрзост увек тежи да их угуши у почетку [illegible]. С тога су у Сев. Америци *Хвитман*, *Лонгфело*, *Едисон* свуда [illegible]; а у Русији *Достојевски* и *Чернишевски* проведоше половину [illegible] века у тамници. У Норвешкој *Нанзен*, *Андре*, и *Ибзен*, дика [illegible] своје отаџбине („Дело." Април 1899 г. стр. 106—132).

1. Надгробна реч
Деспоту Ђурђу Бранковићу

В' лето 6965 (1456) месеца децембра 24 дан престави се господин деспот Ђурађ у граду Следереву.

О чуда страшнога! о још чуднијег гласа! Најтиши и превисоки и у свему најблагопоучнији господару мој свети и саборнејши [најјачи] лавс, мучиш тако, и не дајеш ми медоточни глас — [ни] твојој супрузи, а нашој светејшој госпођи и царици, ни многожељеним и сладчајшим твојим чедима свима! Како ово сатворио јеси, рећи ми, о божаственејша и свештенејша главо?

„Да, рече, мучим и не говорим зато што је праведни судија и Бог мој ово заповедио, јер земаљским и кварним обложен јесам телом: но не мучим мислено сада, но се додирујем Господа Бога мојега по могућности, и о својих ми и љубазних мојих непрестано молим се, да им победу на свакојаке враге и [на] напасти у садашња лета дарује."

А нас, својих, како оставио јеси? Како ћемо горко и тужно оспрење [оспорење] претрпети? Како ћемо претпети мрачну ноћ? Ко ће нас заштитити, рану тешку, рали твојега одласка? Како ћемо кренку зиму, и бурно духање, и такове вале прећи, многоцењеног пристаништа и бисера лишивши се? Којима ћемо чистима очима сунце угледати, кад је слатчајше наше [сунце] наједанпут од сред нас угасло жалосно, и жалосно покривено?

Како ћемо погледати на небо, које горко и тешко бреме пређе времена показа нам у димљивим звездама[1]? О звездо горка, што нам ово објави? Који си мач јавила што жање наш живот: коју нам тужну објаву, непознату нам, објави? — Да смо знали да горко ово знамење тадашњег времена нас јадних ради би, твога творца и нашег саздатеља господа Бога могли бисмо умолити о непретрпљивом злу, од кога пострадасмо.

Којим ногама недрхтавим земљу газимо? Која туга

[1] Године 1455 јавила се велика репата звезда.

наша срца и колена ослаби ради укрића наше часне и свештене главе? Кад си ти умр̑о, како ћемо ми живети? О земљо и сунце и ваздуше, и проча створења твари, шта касните? придите, с нама заплачите, с нама заридајте, с нама жалите жалост велику, и непретриљиво претрпите!

Лепо нам је рећи: ко даде глави нашој воду, и очима нашим источник суза, да како треба тужно жалост љуту исплачемо? Али недовољне су нам капље даждевне, и речних вода струје уместо суза, да би испунили дужну нам потребу!

Где наш слатчајши живот крије се? Где светлост очима нашима угаси се? Где [је], од младости чак до старости, сила и крепост, од које се ужаснуше и подивише [јој] се цареви земаљски, и начелници, и кнезови нехришћански: јер твоје борбе и победе превазидоше [оне] древних и великих и чудних мужева: Ахила, Самисона и Александра, и других свих силнејших? Где [је] лавовски глас због којега те царствени и најсилнији Господ за славна постави? Где прекрасно и од туђих очију жељено зрење и поглед, којим као магнит железо привлачећи, штитећи и настављајући, створи послушну вољу достојних — веселећи, животворећи све: — противнике пак Праведноме вређајући, грмаћи страхом над њима, и гонећи мрачне [од себе] због недовољног зрења? Где [је] христоподражателно срце и рука којима сви четвороконачног света милостињом насићаваху се?

И ти седмоврхи, пређе велики граде Константинов, а сада [од] свих малејших градова последнејши и малејши царски престоле јадних хришћана, заридај пређе [за] себе... јер плача и ридања достојан си постао, ради квара који је на те наишао...: ридај.[1]

Ридај и сад [за] праведнејшим и блаженејшим и светим нашим господином Георгијем, деспотом свих Србаља, толико свештенејшим и частнејшим — благород-

[1] Цариград је пао 1453 године, три године пред смрт Ђурђеву.

нејши доме, свима хранитељем и старатељем! Твоја пређе чеда, а сада од твојега лишења горки заробљеници, било архијереји, и свештенопноци, и духовници, и сви уопште људи који богато милостињу и благодетелство при животу блаженејшега и светејшега господина нашег примисте, који источник милости познасте, који се богато с благоразумијем одаристе и испуниспе — с нама, *јер преко мере јесте*, заплачите, с нама заридајте, с нама закукајте: јаох, јаох! С великим клицањем закукајте сваки од вас у себи, закукајте: Јаох мени! јаох мени!

О нашег великог ништавила! Ти заступник би, светејши господару! О колико зло пострадасмо! о колико ужаса и страха испуњени бисмо! Колико би могуће дужину времена належећег на нас тамног облака облакшати, пресећи? Ако би и камени били, камени нечуствени, не би никад могли овога твога толикога и таковога благодејанија заборавити; само тада слатчајшег зренија и примања заборавни бићемо када нас свепрождруђа покрије земља!

А ти чуднејши и светејши господару мој! када те покрије и прими трилактни гроб, онако како прима благе, (што си заслужно неисцрпним извором милостиње своје имајући за помоћницу светејшу и пресветлу, јавних доброчинстава ради, супругу твоју, а нашу богоподражателну и светејшу госпођу царицу): и када примиш, ради светејшег и добродетелног живота којим си живео и превазишао све, а на првом месту благочастиве цареве, којих си — великих и у посту и у доброчинству — ти, о блажени! венац мученички примио, и носио га у мучним данима краја живота свога;[1] — када, дакле, находећи се по правди, ради свих и сваких других благих дела која ти учини, у близини праведног судије.

[1] Годину дана пред смрт, 17 дец. 1456 године, напао је на Ђурђа из заседе Михаило Силађи командант Београда, ранио га и заробљена са сином довео у Београд; и пустио га тек онда кад му је Ђурађ дао откупа 100.000 дуката и два града своја у Угарској, Шомљов и Бечкерек.

зоме си достојно и благочасно послужио — када примиш рајско насеље, веселећи се са Аврамом, Исаком и Јаковом и са свима праведнима, — моли се блаженејши и светејши господару, за своје ти све:

[моли се] за твоју супругу и светејшу нашу госпођу и царицу, да се од сваких нужда избави у садашњем животу, а на скончању да јој се, као праведнејшној и благочастивејшој, даде мирна и праведна смрт:

моли се за свој подмладак (од благог корена блага младица отцветава): за благонарочитог и високог деспота свих Срба̀ља и светога господина нашега Лазара, просвећеног сваким благим јавним делима да види... напредовање чеда̀ и синове синова... јер твојих молаба ради биће наследник твој, и имајући враге под ногама, и владајући и управљајући послушнима, даће подобно благочареније сведавцу Богу:

моли се за блаженејшу, за целомудренејшу, и много ти рођајућу и светејшу кћер, која доброту и време тела утроши ради праве вере к Богу, благочастија, родитељске љубави и благог повиновања;[1]

моли се, о блаженејши, за часнејшу двојицу својственејших твојих чеда, а господе наше — ступове благочастија, живе мученике, који су садашњег света лишени ради праве вере и повиности, и који су наследници миленог света и вечног живота:[2]

јер све је теби могуће, светејши! као приснном рабу Господњу, и божаственних његових заповести делатељу и испунитељу!

А мене, троструко јадног раба и молабника, где си оставио? Хотео бих да с твојим светим одласком оде и моја јадна душа: али ово не би ради мојих грехова! Где ћу наћи свакодневна благодетелства твоја? Где ћу наћи слатчајши и медоточни твој пријам, који ме је весело и напајао до костију и до срж? Никад то нећу наћи, већ ћу од сад стењати, плакати, и ридати, до краја живота мога.

[1] Мара је, као што се зна, дата за жену султану Мехмеду.

[2] Гргур и Стевана је осленио цар Мехмед 8 маја 1414 год.

Придите сви! нови лик [хор] саставимо! [Придите] његови архијереји, и начелници, и свештеноници, и монаси, и нуждејши житељи Константинова града, и сви христоименити Господњи људи! и руке ваше подигните и с великим клицањем праведному судији свију, човекољупцу Богу, са сузама сведушно молећи се, завапијмо: — Човекољупче, владико [господару] храбре и свете господе, учини ове [да буду] онде камо стиже светлост лица твога, веселећи све свете твоје: у књизи живота, у рајској пићи са светлим анђелима, с Аврамом, Исаком и Јаковом, са праведнима преподобнима свима мученицима! А молећи се о овом, имајући [уза се] пресвету и пречисту владичицу Богородицу, лик апостола и пророка и све свете — њиховим молитвама удостојићемо се да добијемо што молимо!

Аноним.

ОДЛОМЦИ ИЗ СТРАНЕ КЊИЖЕВНОСТИ.[1]

3.

Глубдубдриб.

[Немушто Гуливер, морепловац, пошто је пробавио неко време у Краљевству Лагадо, науми да се преко острва Лугнага врати у Европу. Али, к-ко је требало чекати скоро месец дана на брод којим би се одвезао у Лугнаг, један му познаник предложи да за то време учини с њиме и једним његовим пријатељем кратак излет до острва Глубдубдриба, до кога се могло отићи и обичном барком. О његовом бављењу с та два сапутника на Глубдубдрибу налази се у Гуливеровом путопису забележено ово:]

Глубдубдриб, колико сам могао протумачити ту реч, значи острво врача и маћоника. Оно је од прилике колико трећина нашег острва Вајта, и необично плодно; њиме управља старешина једног племена у коме је сваки човек маћоник. У том се племену жене и удају само између себе, а најстарији је човек кнез или главар. Он

[1] В. „С. Кн. Гласник". III, 2, и VII, 1.

има диван двор, и около њега парк од три хиљаде хектара, опасан зидом од тесана камена, двадесет стопа у висину. Тај је парк подељен преградама на мања одељења за стоку, жито и вртларство.

Главара и његову породицу служе и дворе мало чудноватe слуге. Својом вештином у магијама он је у стању призвати кога хоће од мртвих, и заповедати му за време од двадесет и четири часа, али не дуже: нити може призвати исту личност док не прође три месеца, сем у сасвим ванредним приликама.

Кад дођосмо на острво, од прилике око једанаест часова, један од мојих сапутника оде до главара да гражи пријем за једног странца који је дошао у намери да учини своје подворење Његовој Светлости. Одмах нам учињише по молби, те уђосмо сва тројица на дворску капију, између два реда стражара у неком старинском руву и оружју, и с печим у својој физиономији због чега ми се кожа јежила од ужаса који нисам у стању описати. Прођосмо за тим кроз више одаја, поред истих таквих слугу, постављених с обе стране као и при улазу, — док најзад не дођосмо у дворишну за пријам, где нам, после три дубока поклона, и пошто одговоримо на два три обична питања, допустише да седнемо на три столичице при подножју престола. Његова Светлост разумеваше балнибарски језик, и ако се њиме није говорило на овом острву. Он заиска да му причам нешто о својим путовањима, и да би показао да ће разговарати са мном без церемонија, он отпусти све своје послужитеље једним покретом прста, на шта они, на моје упрепашћење, нестадоше за час, као слике у једном сну кад се нагло пробудимо. Ја се нисам могао повратити, док ме главар не умири да ми неће бити ништа: и ја, видећи моја два друга сасвим мирна, пошто су они имали чешће прилике присуствовати таквом призору, почех мало да се повраћам, и да казујем Његовој Светлости у кратко своје разне доживљаје, иначе не без устезања, и погледајући час по за собом тамо, где бејах видео те слу-

житељске авети. За тим имађах част да ручам с главаром, при чему нам је друга група духова доносила јело и служила око стола. Осећао сам да се сада мање страшим него први пут. Остадох све до захода код главара, а тада га замолих да ми опрости што не могу по његову позиву остати да преноћим у палати. Моја два пријатеља и ја одседосмо у једној приватној кући у оближњој вароши, која је престоница тог острвца; а сутра дан у јутру одосмо опет на подворење главару, како нам он беше изволео наредити.

Тако проведосмо десетак дана на острву, већи део дана с главаром, а ноћу у нашем стану. Ја се убрзо тако навикох на појаву духова, да ми трећи и четврти пут не задаваху више ни најмањег страха, или, ако у мени нешто страховања беше још и остало, моја га радозналост надвлада. Јер Његова Светлост главар рече ми да призовем које год будем хтео личности, и у коликом хоћу броју, од свију мртвих од створења света до данашњега дана, и да им постављам питања каква ми се допадну, под условом само, да се моја питања крећу у границама оних времена кад су те личности живеле. А могу бити сигуран да ће ми оне заиста рећи истину, јер лагање је један талент од кога се нема никакве користи у доњем свету.

Ја се покорно захвалих Његовој Светлости на тако великој милости. Ми бејасмо у једној соби с леним погледом на парк. И, почем ми је прва жеља била да се забавим сјајним и господственим призорима, то зажелех да видим Александра Великог на челу његове војске, одмах после битке код Арабеле, што ми, на један покрет главарова прста, одмах изађе пред очи, на пространој пољани под прозором код кога стајасмо. Александра позвасмо у собу: с највећом муком разумевао сам његов грчки говор, а мало сам се користио и оним што ја знам. Он ме уверавао, на часну реч, да није био отрован, него да је умро од грознице услед претерана пића.

После тога видех Ханибала како прелази преко Алпа, који ми рече да ниje имао ни капи сирћета у своме логору.[1]

Видех Цезара и Помпеја на челу њихових трупа, баш пред почетак битке. Видех оног првог и у његовом последњем великом тријумфу. Зажелех да ми се појави римски Сенат у једној великој соби, а једна данашња Скупштина, спрођу њега, у другој. Сенат ми се учини скуп јунака и полубогова, а та савремена скупштина пука торбара, кесароша, пустахија и пржибаба.

Главар, на мој захтев, даде знак да нам Цезар и Брут приступе. Обузеше ме осећања дубока поштовања кад видех Брута, и одмах пронађох у свакој црти његова лица савршено поштење, највећу храброст и духовну јачину, истинску љубав према његовој отаџбини и широке симпатије према целом људском роду. Би ми врло мило, кад опазих да су те две особе у врло добрим односима, и Цезар ми призна да најславнија дела у његовом животу остају за неколико степена испод славе Брутове, који му је тај живот узео. Био сам срећан да с Брутом дуже разговарам, и чух да су његов предак Јуније, Сократ, Епаминонда, Катон млађи, сер Тома Мор и он једнако заједно: један сексумвират коме сви векови овог света не могу додати седмог.

Било би досадно за читаоца, кад бих му рећао све оне многобројне славне људе који су били призвани за задовољење моју ненаситу жељу, да видим пред својим очима сваки период старог века. Поглавито сам гутао очима оне који су збацили тиране и самовласнике, и повратили слободу угњетеним и потчињеним народима. Али је немогуће тако празнити оно задовољство које сам имао, да њему ужива и читалац.

[1] По Ливију, Ханибал је, при свом преласку преко Алпа, наишао на једну стену која му је затварала пут. Он начини велику ватру, па кад се стена мало загрејала, он је прели сирћетом, услед чега стена постаде омекшана, да ју је Ханибал могао без муке пресећи.

Још сам желео да видим оне старе који су били најчувенији са свога духа и учености, па с тога оставих један дан за њих. Записах да се појаве Омир и Аристотело на челу својих коментатора, али ових беше тако много да је неколико стотина морало чекати у дворишту и по тремовима. Ја познадох и могадох разликовати та два човека одмах, не само између других у гомили, него и једног од другога. Омир беше већи и прикладнији, њаше сасвим усправљено и ако стар, а поглед му беше тако жив и продирљив какав никад нисам видео. Аристотело је пшао погурено, и ослањао се на штап. Лице му беше суво, коса ретка и танка, а глас као шупаљ. Брзо опазих да ни један ни други нису ни из далека познавали остале духове, и да никад нису ни видели ни чули за кога од њих. А један ми дух, кога нећу именовати, дошапну, да ти коментатори беже у доњем свету у најдаљи крај од својих писаца, осећајући се посрамљени и криви што су тако страховито обманули потомство о смислу њихових дела. Ја представих Дидима и Евстатија Омиру, и једва га склоних да поступа с њима боље но што можда и заслуживаху, јер он одмах нађе да им оскудева способност да појме дух једног песника. Али, Аристотело изгуби сасвим стрпљење, кад га обавестих о радовима Скота и Рамуса, представљајући му ту двојицу, и запита да ли су и остали из њихова друштва тако велики глупаци као они.

Онда рекох главару да бих желео да призове Декарта и Гасендија, које склоних да објасне своје системе Аристотелу. Овај велики филозоф признаде без затезања своје велике погрешке у природним наукама, пошто је у многим питањима резоновао по претпоставкама, као што сваки мора да ради: али он нађе да су Гасенди, који је Епикорову доктрину учинио што је могао пријатнијом, и Декарт са својом теоријом о вихорима такође пропали. Он предсказа исту судбу и закону привлачности, који данашњи научници тако ревњиво бране. Он рече да су нове природњачке теорије само нове моде,

које се мењају сваког века, и да ће оне теорије које се тобоже доказује математичким принципима, трајати само неко кратко време, и да ће за тим и оне бити заборављене.

Провео сам тако пет дана у разговору с многим другим старим научницима. Видео сам већину првих римских царева. Замолих главара да призове Хелиогабалове куваре да нам зготове један ручак, али нам они не могадоше показати много од своје вештине, из оскудице материјала. Један Агезилајев роб начини нам црну спартанску чорбу, али ја не могадох прогутати другу кашику.

Два господина која ме беху довела на острво, морадоше због својих приватних послова да се врате кроз три дана, које време употребих на то, да видим неке модерне покојнике, који су били прве личности за последњих двеста триста година у нашој земљи и другим државама европским, и како сам од вајкада уважавао старе господске породице, ја замолим главара да призове једно туце или два туцета краљева, са њиховим прецима редом, кроз осам до девет нараштаја натраг. Али моје разочарење би тешко и неочекивано, јер, на пример, у место једне дуге поворке с краљевским дијадемама, ја видех два свирача, три дворска чанкуша, и једног талијанског прелата; у другој опет, једног опата и два кардинала. Ја осећам толико страхопоштовања према крунисаним главама да се не могу дуже бавити тим деликатним питањем. Али, што се тиче графова, маркиза, војвода и њима равних, ја немам такве скрупуле. И морам признати да ми је било у неколико мило што се видех у стању да појединим цртама којима се ове породице одликују изнађем изворник. Могадох сасвим лепо пронаћи, од кога једна породица доводи своју велику браду, за што је једна друга кроз два нараштаја обиловала нитковима, а за друга два века глупацима; зашто су у трећој сви били шашави, а у четвртој [illegible]. Разумедох одкуд долази оно што Полидор Виргил каже за једну знатну кућу: Nec vir fortis, nec foemina casta. Разумедох, како свиреност, притворство и подлаштво постају

карактерни знаци којима се неке породице исто толико одликују колико и оним грбом што носе на свом руву извезен: дознадох ко је заразио једну високу породицу једном стидном болешћу, која је прешла, у правој линији, на њезино потомство у виду скрофулозних гука. Нити се могадох свем том чудити, кад видех где породичну линију прекидају пажеви, лакеји, слуге, кочијаши, коцкари, свирачи, комендијаши, солдати и кесароши.

Али највише сам се згадио на нову историју. Јер, испитав савесно све особе од највећег гласа на владалачким дворовима за последњих сто година, нађох да је свет био обманут проституисаним писцима, да за највећа јунаштва слави кукавице, за најмудрије планове лудаке, за искреност ласкавце, за римско поштење издајнике своје отаџбине, за побожност безбожнике, за чедност содомисте, за службу истини потказиваче. Нађох даље како су толики невини и честити људи били осуђени на смрт или на прогон због великаша који су се противу њих послужили покварењем судија и неваљалством партија; како су многи ниткови били подигнути на положаје од највећег поверења, власти, достојанства и добити: како велики удео у догађајима и пословима дворским, владиним и скупштинским могу потраживати за себе подводнице, блудинице, подводници, готовани и лакрдијаши. Како сам морао добити ниско мишљење о људској памети и поштењу, кад сам се тачно обавестио о томе шта је изазвало и шта је покретало светска предузећа и револуције, као и о ниским случајностима којима су они дуговали свој успех.

Ту познадох лупештво и незнање оних који би хтели да пишу анегдоте или тајну историју; који шаљу у гроб толике краљеве тобоже отроване; који покушавају да понове разговор између једног владаоца и његовог првог министра који се водио без сведока; да погоде мисли и откључају кабинете амбасадора и министара спољашњих послова; и којима се једнако дешава несрећа да се преваре. Ту дознадох прави узрок многим великим догађа-

јима који беху изненадили свет: како једна блудница господари каницником, каницик владом, а влада скупштином.[1] Један ми војсковођа признаде да је једну битку добио само подлаштвом и несмишљеношћу; а један адмирал, како је, због недовољне памети, потукао једног противника коме је хтео издати флоту.[2] Три ми краља[3] изјавише да никад нису наградили ниједног заслужног човека сем из заблуде, или што им је подвалио један министар на кога су се ослонили; нити би они то учинили да поново дођу на живот;' и доказаше ми доста јаким разлозима, да се престо не може одржати без корупције, јер одређеност, самопоуздање, упорство које врлина даје једном човеку, јесте само камен спотицања за јавне послове.

Бејах радознао да се подробно обавестим, којим је начином већина њих дошла до великих титула и до огромних имања; и ограничих своја истраживања на сасвим скорашње доба, не дотичући се ипак садашњости, почем нисам хтео вређати ни странце (јер држим да читаоцу не треба ни рећи, да ја ни најмање не мислим на моју отаџбину овим што овде износим). Један велики број лица поменуте врсте би призван, и, после најлетимичнијег прегледа, показа нам такве гадости да не могу мислити о њима без туге. Кривоклетство, притисак, навођење другога на зло, прљава услужност, и сличне слабости беху још најневинија средства која они поменуше, ја и их за њих, у колико беше умесно, извиних. Али кад једни признадоше да су своје господство и богатство заслужили содомијом, или родооскрвњењем; други проституисањем својих жена и кћери; трећи издајом своје отаџбине или свога краља; четврти тровањем, а највише

[1] Алузија на метресе енглеског краља Карла II.

[2] Адмирал лорд Русел, који је на челу сједињене холандске и енглеске флоте разбио француску флоту 1692, и ако је више волео да пређе срећно на енглеско земљиште она протераног краља Јакова II.

[3] Свифт овде мисли три енглеска краља, Карла II, Јакова II и Вилема III.

њих извртањем правде чиме су упропашћавали невине. — ја се надам да ће ми се опростити што сам услед тих сазнања попустио у оном дубоком поштовању које, по природној склоности, одајем особама високог положаја, којима ми, њихови нижи, треба да се дубоко клањамо због њиховог узвишеног достојанства.

Често сам читао о великим услугама учињеним владаоцима и државама, па зажелех да видим која су лица те услуге учинила. На моје питање рекоше ми да њихова имена нису нигде забележена, сем њих неколицине које историја представља као најгоре лупеже и издајице. Што се тиче других никад нисам ни чуо за њих. Они ми ми се појавише сви утучена изгледа и најбеднije одевени, већина од њих казујући ми да су умрли у сиротињи и немилости, а остали на губилишту или на вешалима.

Међу осталима беше и један човек чији ми се случај учини мало чудноват. Он имађаше крај себе једног дечка од једно осамнаест година. Он ми рече да је више година био поморски капетан, и да је у морској битци код Акцијума био добре среће да пробије први ред непријатељских галија, потопи три од њихових најбољих бродова, а четврти зароби; да је то био једини узрок Антонијевог бегства, и победе која се усдед тога добила, и да је дечко крај њега, његов једини син, погинуо у тој битци. Рече ми још да је, верујући у своје заслуге, по свршетку рата отишао у Рим, и молио на Августову двору да га поставе на један већи брод, чији је командант био погинуо; али, и не осврћући се на његове захтеве, тај брод дадоше једном дечку који не беше ни видео мора, сину Либертине, која је служила код једне од Императорових милосница. Вративши се на свој стари брод, би отпуштен за немарност у служби, и брод би дан најдражем пажу Публиколе, под-адмирала; после чега се он повуче на једно мало имање, веома удаљено од Рима, и ту доврши свој живот. Толико ме је занимало колико је ова прича истинита, да записах да

призову Агрипу, који је у оној бици био адмирал. Он се појави и потврди целу причу, допунив је на још већу похвалу капетана, који је из скромности умањио или прикрио велики део својих заслуга.

Бејах изненађен да видим како је скорашња раскош могла тако брзо и тако дубоко да отрује ову царевину, па сам се с тога мање чудио сличним случајима у другим земљама, где пороци сваке врсте владају још од много раније, и где сву хвалу, као и сву пљачку грабе врховни војсковођа, који, може бити, има најмање права и на једно и на друго.

Како свака призвата особа изгледаше онако као и на овом свету, то ме обузеше црне мисли, кад видех како се код нас човечији род јако изметнуо за последњих сто година; како услед стидних болести, са свима њиховим последицама и под свима њиховим називима, није остала ни једна црта енглеске физиономије непромењена, како су људи постали ситнији, нерви им попустили, мишићи олабавили, у лицу потамнели, а месо им омлитавило и отрулило.

Ја се толико ужаснух да зажелех да се изазове дух кога од наших домаћина из народа, стара кова: некада на гласу са простоте својих прави, своје ране и свога рува; са свога поштења; са свог честитог слободоумља, са свога јунаштва и љубави према својој земљи. Пошто упоредих живе с мртвима, нисам могао остати непотресен, видећи како су све те чисте урођене врлине њихови унуци проституисали за паре, добијајући, продајом гласова и другим удурмама изборним, све пороке и сва неваљалства која се могу на двору научити.

Џонатан Свифт.

Превео с енглеског С. Ј.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Београдске Приче, од Сима Матавуља. Издање Уредништва „Дела.“ Београд. 1902.

Г. Матавуљ је сав свој леп глас књижевни стекао као песник Далмације. Из живота далматинског су његове многобројне приповетке, из Далмације је његов доброћудни, ведри, здрави роман *Бакоња Фра-Брне*, може бити најбољи роман који је до сада на српском језику написан. Али, сем Далмације, Г. Матавуљ је, још у почетку своје књижевне каријере, описивао и црногорски живот, и он је до сада једини од наших писаца који нам је знао књижевно представити земљу црногорску. Доцније, када је дошао у Србију, пре десетак година дао је неколико слика из београдскога живота. Сада, у овој новој збирци, даје нов низ београдских прича.

За јунаке својих приповедака Г. Матавуљ није узео изузетне природе, јаке духове, развијене јединке, људе у чијим грудима бију бој разне цивилизације, идеје и веровања. Као и у својим ранијим приповеткама, он се са симпатијом зауставио на малим, безначајним и обичним људима, простим, осредњим, какве на дан по сто пута сусрећемо, и који се са нама посведневно крећу у баналном оквиру свакидашњег живота. Пред нашим очима промичу пријави и искривљени Цигани, који сарањују једну од својих жена: чиновник, без породице и без љубави, који се привија уз касто и занемарено дете своје газдарице; официр, „фронташ“, кога су претпостављени бацили у мемљиво надлештво, који пати од носталгије за својим занатом у коме је живот провео, и скупља босоногу децу из крајњега предграђа београдског да их учи војној обуци; пензионар, који је направио каријеру безмерном послушношћу, својим зачуђеним и плашљивим

лицем које се допало надлежнима, који је са својом дебелом женом и са три пиротска ћилима у чиновничким сеобама прекрстарио целу Србију и најзад се скрасио у Београду, дајући новац под интерес и постећи све постове: ту онај други чиновник општински који се безазлено и поштено дао ухватити у брачне мреже; млади типографски радник и мали шваља која пада у екстазу читајући бескрајну *Сиротицу Грету* у једном рђавом листу београдском; грудобољна девојка која умире са једним чудним и нежним сном.

Све су то предмети који су се дешавали и дешавају на свима географским ширинама, али оно што је од интереса у овај мах, то је нарочито београдско обележје ових прича. Наслов нешто каже. Београдске Приче! Оне су одиста београдске у извесним странама и појединостима својим, оне имају нечега локалнога у себи. С времена на време, осећа се млаз живота београдског. Ту је и легендарна калдрма београдска, и исцепани сељаци из торлачких села у околини београдској који раним јутром журе на пијацу; и гостионице које рђаво раде и често мењају газде, остављајући старе и сталне госте као део намештаја новим сопственицима; они жалосни убоги „квартири“ од влажне собе и кујне, у дугим прљавим двориштима, где сиротиња београдска својим здрављем и животом плаћа тепелуке и гране газдинских жена: врбица београдска, онај непрегледни низ школске деце са врбовим гранчицама и звонцадима у руци, са радосним лицима и новим хаљиницама, под прашином и младим сунцем ленога пролетњега дана; ту је и пејзаж београдски, банатска равница која се блиста. Дунав, широк, расплинут, тром и чивитасте боје, или Ново Селиште, са својим ниским и белим кућицама и некалдрмисаним улицама, брдашца и увале, заодевене зеленилом, стрњишта и њиве за кукурузом за врх човека. А све то то позлаћује сунце са запада и са свих стране чује се свирка, песма, звонца и гласови стоке, као да беше на два дана хода до Београда.“ Још највише је београдска приповетка *Избор*: са

свим је београдска она мајка, удовица неког рачуноиспитача, која има две куће у једној раскопаној улици београдској, тип матроне београдске са тепелуком и хаљином од тешке плаве свиле; београдско и њено прво питање младоме човеку на којега се баца ласо брака: „А молим вас, господине, какав сте ви чиновник?“ Како је жалосно београдска, и колико се пута одиграла ова сцена:

Радмила зажмури и рече лагано:
— Мени се допадају озбиљни људи!
Затим га болећиво погледа и додаде:
— Озбиљни, као што сте ви!
Он уздрхта. Узе је за руку.
— Дакле,... дакле..., ви ме мало волите?
Радмила се истрже, затрепта очима и стаде викати:
— Мати! Мати!
— Шта? Шта? пита он.
— Мати! Мати! понови девојка, па га узе за обе руке и привуче.
Удовица упаде.
— Шта је дете?
Радмила јој се обеси о врат, вичући:
— Мама, ето ме проси г. Емил!
Жена занеми за тренутак, па загрли кћер и стаде је љубити, па загрли Емила. Најзад јој се засузише очи, а у исти мах и језик јој се отпетља, те зачу:
— А, дакле, тако, лопови једни! Дакле, тако, испод жита, иза леђа старој Марији, а!? Чекајте ви само!...
И опет их привуче к себи, те их стаде грлити и цмакати...

Само, само, ове београдске приче ипак нису довољно београдске, оне јасно кажу да Г. Матавуљ, поред свега свога књижевнога талента и образовања, није успео да уђе у београдски живот и да га јасно и изразито представи. Ако не можемо о чему другоме, о томе ми, рођени Београђани, Београђани из Београда, можемо говорити. Београд је нама у чару првих детињских успомена: то су стари шанчеви, обрасли у кукути и чкаљу, онале турске куће се широким и гроздастим чардаклијама и шандудовима, нестале чесме, Чукур-Чесма, Сакар-Чесма, Тоскина Чесма, онај стари Београд са уским улицама и ћерамидом

покривеним кућама: омирске борбе Дорћолаца и Цигамалаца, Врачараца и Палилулаца. Чудан је, неухватљив је наш Београд са оном силном мешавином раса и народности, са Немцима, Чесима, Мађарима, Јеврејима и Циганима, тако да личи на удолицу у коју се сливају људи са свих страна у борби за комад хлеба. Ко сачињава Београд, шта је то управо београдски живот? Да ли она стара грчка и цинцарска буржоазија, сада посрбљена, себична, грабљива, бивтинска, са кућама пуним бакарнога посуђа и турских ћилима: или оно полу-сеоско становништва у Палилули, са својим торлачким говором, са колом које игра недељом на раскрсницама, са својим једрим девојкама и момцима убојицама, или становници Јеврејске Мале, старци, у фесовима и пругастим антеријама, са лицима и брадама као у библијских пророка, девојке црних и пламених очију, које брзо вену као прерано процветало цвеће: или чисто српско становништво, млада буржоазија, малатрговина, занатлије, чиновништво, скоро досељено из унутрашњости Србије, које је донело особене типове и обичаје својих крајева: оних десетак хиљада Старобијанаца и Македонаца, који чувају своје одело, имају своје кафане и еснафе. Пречани које се као оаза држе са својим развученим говором и ситним претенцијама на „ноблес." То је чудна мешавина Истока и Запада, лагано распадање и нестајање једнога света који је осуђен да пропадне али који се бори и продужава своју агонију, и новога света који се у одломцима, окрњен, са муком диже на рушевинама и пукотинама старога света. Ко ће нам рећи шта је Београд. Београд у хаотичном стању распадања. Београд где се сукобило неколико векова, неколико народности, неколико раса, неколико цивилизација. Београд пометен, избивен из колосека, безбојан? Све нам то још нико није казао, и ми осећамо да Београд, у чији је оквир метнуо своје приче Г. Матавуљ, није наш Београд, који нас је родио и где смо сунца угледали.

И зато није много замерити Г. Матавуљу. Било је ипак велике тешкоће које је он имао да савлада, и које

није могао савладати. Једна тешкоћа била је та неодређеност Београда, његова безбојност, непразноност, факат што је он у стању прелаза, што непрестано личи на дечака од четрнаест година који је изгубио чистоту и наивност дечјих црта, а још није добио одређене и мушке црте младићске, што је као онај мутни јутарњи тренутак, када се ноћ губи, тама прорећује, а неко прљаво белило почиње се дизати са земље. Друга је тешкоћа била што г. Матавуљ није из Београда. Оних десет-петнаест година које је живео у Београду нису му биле довољне да осети и проникне све особености београдскога живота. Треба упоредити његове далматинске приповетке, права мала ремек-дела, сочне, свеже, пуне живота, са овим безбојним, сувише општим, нешто хладним сликама, па да се виде шта значе први, детињски, утисци силни, свежи и непогладњи. У томе се огледа позната психолошка истина да су први утисци најинтензивнији и најтрајнији, и да успомене нису ништа друго до продужење једнога осећања које се једном осетило. Може г. Матавуљ још двадесет година седети у Београду, са најбољом вољом и са највећим талентом, и са најпотпунијом књижевном спремом, он никада неће моћи осетити оне интимне, танане нијансе које чине одлику београдског живота. За пуно ствари он неће имати очију, многи звуци неће наћи одјека у његовој души, и он ће у опису Београда вазда опомињати на странца који је добро научио српски језик, али без осећања језика и са туђим нагласком.

Као и све што излази из пера овога одличног писца, *Београдске приче* су занимљиве и читке, и свакако су једна од најбољих књига што нам је прошла година дала. Француска пословица каже: и најлепша девојка на свету може да дâ само оно што има, и г. Матавуљ је дао оно што је било у његовим силама, и покушао ствар која вреди да се изведе. Само, поред свега, и после његове књиге, наш Београд има још да чека свога моралног историка.

Јован Скерлић.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Цртице за ранију слику српске престонице. Записао М. Ђ. Милићевић. (Одштампано из *Годишњице XXII.*). Београд, 1902. стр. 56.

Писац је поделио ове цртице своје у два дела: *Историја* (стр. 5—24) и *Топографија* (стр. 25—56). Први је део управо низ анекдота о појединим личностима из *Књажеске Канцеларије* са којима је писац у њој служио у шездесетим годинама прошлога века, или о типовима који су у Београду, у то време, били познати, као што је лудак Клозер Мата и Гавра Перегар, који је чиновницима Канцеларије продавао перце и ђевреке. Видно место у томе историјском делу писац је посветио и себи, причајући детаљно, на пет страна, како је научио француски.

Врло су занимљиве анекдоте о Тахир-ефендији, ћатину турског језика. Није волео, кад му се дође послом, да се одмах почне говорити о томе. Такво понашање називао је ефендија *седепсузлуком*. „Треба, говорио је он, најпре сести на се, онако седећи јавити и рећи: Сабанхаирала, ефендија! Како је ћеф, и још нешто весело испричати, макар и измислити, ако нема ништа истинско, па тек онда, малко тишим гласом, поменути оно рад чега је човек дошао". Долазио је на коњу у канцеларију, а исто тако је ишао и у посету пријитељима. Слуга га је увек пратио, држећи руку коњу на сапима. Ефендија је то називао: *салтанат* (господство). Трошну кућу пак у којој је живео звао је: *наша девегхана*. Срби су се наравно подсмевали овоме салтанату Тахир-ефендије и његовом мршавом и чупавом кљусету, али се охоли Турчин слабо на то обазирао. Био је уверен да Срби не знају шта је господство и да се у „циганској черги" не може тражити „раф". Сад као овца, он је вранио косу: „Ово морам да чиним за пријатеље правдао се ефендија (јер су људи веровали да жели показати се млађим): ко има

милост да погледа у мене, нека му очи не сретају моје наказни сурет (лице), него нек види да личим на инсана (човека)!"

Други је део много важнији и више историјски него први. Писац тамо износи све што сам зна или је дознао о именима данашње и раније топографије Београда, имена од којих су нека већ тамна у успоменама и старијих Баограђана. Прегледа ради, те су забелешке уређене по азбуци: *Абаџијска чаршија, Алијина-башта, Барјак-џамија. Батал-џамија, Бит-пазар,* итд. Многе од ових бележака нису потпуне, а кадшто су и нетачне, и то оне, које је писац забележио по туђим успоменама. Ми ћемо навести један пример. На месту данашње *Куће за сумануте,* била је такозвана *Докторова Кула.* Писац вели да ју је зидао Др. Куниберт и да је говорио тада! „Биће ово некад средина Београда." Докторову Кулу пак зидао је Др. Вито Ромита, Талијанац по рођењу, а карбонар по начелима, он је био свуда гоњен докле није дошао у Србију (1823 год.). Био је час у служби београдског везира, час у служби кнеза Милоша. Бавио се не само медецином, већ и економијом, а после уништења Јаничара (1826), вежбао је Турке на Калимегдану по европском начину. У његовоме дому васпитавана је кнежева кћи Савка, где је научила талијански. Вито је најзад и Србију оставио, и отишао у Влашку, где је умро.

„Кулу" је сазидао 1824 године, и то је била обична двоспратна кућа, која је у уображењу београдских Турака толико нарасла, да су јој дали име куле. Док ју је зидао имао је много муке. Сам Кнез Милош заузимао се код везира да се Вити допусти да сврши своју зграду, јер је везир једном, на представке београдских Турака, који су на све подозревали, био обуставио зудање. Доцније ова је кућа прешла у својину Др-а Куниберта, који је био ожењен ћерком Др-а Вите.

Изван сваке је сумње да су ове *Цртице* М. Ђ. Милићевића интересантан прилог за ранију слику српске престонице.

А.

БЕЛЕШКЕ.

„Коло“ и његов уредник. — У „С. Књ. Гласнику од 16 децембра, г. Павле Поповић поменуо је, тек узгред, познату нестручност г. Данила Живљевића у питањима дубровачке књижевности. Увређен, како изгледа, и сувише гом простом и сасвим природном напоменом, г. Живљевић је у „Колу“ од 1 јануара напао, под разним изговорима, и г. Поповића, и нашег сарадника г. Д-ра Јована Скерлића, и нашег уредника г. Богдана Поповића, и то првог под својим потписом, другог под туђим потписом, а трећег без потписа (у намери зар да овај последњи напад највише дејства произведе, кад се не буде знало да га је он писао). И ако не сматрамо за особиту част разговарати с г. Живљевићем, ипак ћемо се задржати на овим изливима његове рањене таштине, тек колико да утврдимо ове две ствари:

1. Г. Живљевић може нам веровати да га се г. П. Поповић није дотакао с тога што је „себи желео да створи задовољство да омаловажи“ један његов рад. Г. Живљевић је извесно хтео да каже: „желео *себи да створи*.“ Али, кад бисмо хтели да „конституујемо“, како вели г. Живљевић, све непријатности тога господина, ми не бисмо никад били готови.) Не, радови г. Живљевића имају тако мало важности да их нико не може више омаловажити. Г. Поповић се узгред дотакао г. Живљевића зато што га је увредила непристојност с којом је тај господин говорио о таквом човеку какав је г. Будмани, и то онда кад је сам најекслатантније доказао како се мало разуме у пословима које ради: и то је све. У осталом, поред све своје срџбе на г. Поповића, г. Живљевић се слаже с њиме односно своје нестручности у питањима дубровачке књижевности. Он и сам вели на једном месту да „не претендује ни на какву стручност у познавању дубровачке књижевности“, и ако о тој књижевности пише. Само би онда било лепше кад се г. Живљевић не би толико жестио што му и други споре ту стручност на коју он, ни у највећој ватри полемике, не сме да претендује.

2. „Српски Књижевни Гласник“ не одговара на нападе управљене против њега. Он се држи старе и добре

девизе: *Реци, ша пробу!* Г. Живаљевић неће тражити да за његову љубав одступимо од начела које не напуштамо ни кад се ствар тиче људи које узимамо озбиљно. Шпак, из предусретљивости према свом небираном колеги, ми пристајемо да одговоримо на његову последњу и дугу белешку о нама; али не пре него што г. Живаљевић научи разликовати *библиографске* белешке од *критичких*, и не пре него што нам објасни, због чега смо погрешили, што г. протојереја Дим. Руварца — писца расправâ: „О сазиву епархијских скупштина“ и „О разводу мешовитих бракова“ — нисмо назвали писцем *политичко-историјским*, као што он предлаже. Ми то место у његовој белешци нисмо добро разумели. А дотле, он ће и сам веровати да имамо прећих и достојнијих послова.

Осим тога, ми морамо рећи отворено г. Живаљевићу да *њему* не признајемо право да наш лист цензурише. Како је царски друм слободан и за кљаста и читава, и за чиста и прљава, ми г. Живаљевића морамо трпети да иде поред нас како може и како уме, као што мора да га трпи и српска књижевност. Он сме и да нас грди. Али му споримо право да нас оцењује. Г. Живаљевић је досад *сваким бројем* свога „Кола“ доказао да и не слути шта је књижевност, а да још мање слути шта је оцењивачка савесност. Он је, шта више, у том погледу премашио све што се могло очекивати, и прешао све обзире доследности, пристојности, и књижевничких обичаја. Од његова листа досад није било шареницег ни мање књижевног, као што су у погледу критике његове оцене о г.г. Јовану Дучићу и Др. Јовану Скерлићу две саблажњиве ствари у нашој књижевности. Говорећи ово, ми само понављамо оно што су други пре нас констатовали. Критика у „Колу“ је познато ругло у нашој књижевности. Данас и сви претплатници „Кола“ знају да г. Живаљевић чини част свакоме кога напада, да доводи у неприлику сваког за кога се заузима, да срамоти сваког у чије име говори. Својим ретким незнањем и неспособношћу, својим памфлетарским и другим уредничким навикама, он је учинио да се данас и најпопустљивији међу пристојним књижевницима либе да му буду сарадници, и да је његов лист спао на најнижи ранг међу књижевним листовима. Г. Живаљевић треба да разуме да из те низине у којој се налази „Коло“, он не може ни према коме изигравати цензора.

„С планине и испод планине.“ — Српско Академско Друштво „Зора“ у Бечу издало је збирку босанских приповедака Петра Кочића под насловом „С планине и испод планине“ [Сремски Карловци. 1902. 8°. 67]. У књизи су приче: „Јаблан“, „Код Маркинова точка“, „Гроб Слатке Душе“, „Зулум Симеуна Ђака“, „Истинити зулум Симеуна Ђака“, „Ђурини Записи“, „Мргуда.“ Петар Кочић је до сада радио само на „Босанској Вили“, колико је нама познато, и његово име скоро је сасвим ново у нашој књижевности. Само, ex ungue leonem: и овом збирком он се јавља као здрав и снажан приповедачки таленат, од кога се имамо доброме надати. Његове приповетке, и ако још несавршене, ведре су, свеже, местимично топле, добро написане, врло искрене, и имају више локалне боје но што их обично имају досадашње приповетке из тих крајева. „С планине и испод планине“ је добра и озбиљна књига, а у идућем броју ми ћемо о њој опширније говорити, у напред задовољни што ћемо моћи приказати један нов млад и леп таленат.

Das Sanitätswesen in Bosnien und der Herzegovina 1878—1901. Mit 2 Abbildungen und 2 Karten. Herausgegeben von der Landesregierung für Bosnien und die Herzegovina. Sarajevo. Landesdruckerei, 1903: стр. 439 in 4°. — Интересантна књига, не само са својих статистичких података, већ у опште са опширног излагања санитетских прилика, обичаја и предрасуда у овоме правцу у окупираним провинцијама.

Известія, која изилазе у Петрограду под уредништвом нашега пријатеља В. Н. Корабљова, донела су у своме 4 броју, од јануара ове године, два чланка наших сарадника, Светислава С. Симића и Др. Јована Скерлића. Чланак г. Светислава Симића „Сербия, Болгария и албанский вопросъ“ изишао је једним делом у скорашњим свескама „Српског Књижевног Гласника“: Др. Јована Скерлића „Письмо из Бѣлграда“ говори о јесенашњем новинарском конгресу, о раду Српске Књижевне Задруге, и о Др. Љубомиру Недићу.

„Васкрсење“ као опера. — Талијански композитор Пјерантонио Таска, аутор познате опере A Santa Lucia, сада ради музику за нову оперу, чији је либрето извађен из Толстојевог „Васкрсења.“

Власник, Љуб. Стојановић. — Уредник, Богдан Поповић.
Скопљанска ул., 15. Јевремова ул., 40.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига VIII. број 3. — 1 фебруар. 1903.

ЗОНА-ЗАМФИРОВА.

ГЛАВА ДРУГА.

У њој је опис Манасије куџунџије познатог и под именом чашкун-Мане или Манчи, који је — и ако ова приповетка не носи његово име као наслов, — ипак некако главни јунак ове приповетке.

(2.)

А ако се Зона поносила што се свет за њом окретао, могла се, вала, поносити, и те још како, кад се за њом осврне Мане куџунџија! Јер и петн тај Манасија био је красан младић. Било му је тако двадесет две или три године. Врло је рано отпочео радњу на своју руку. Отворио је дућан пре неколико година, али га је затворио, јер је морао у војску. Кад је одслужио рок, вратио се, и тада је по други пут отворио дућан. Био је добар мајстор, али сирома: ипак је било разлике између оног првог и овог другог, доцније отвореног дућана. Онај први је био мањи и празнији, а овај други већи и пунији. Онај први није имао ни врата, него само ћепенак, и мајстор Мане је преко ћепенка ускакао ванредно вешто. Дугим ускакањем извештио се до невероватне лакоће, тако да је могао још онако у лету, у скоку, скрстити ноге и одмах се и посадити прекрштених ногу као Турчин. А пре тога би сам почистио метлом испред дућанчића задиркивајући девојке које се с чесме са стовнама враћале, или би с оним

комшијом преко сокака разговарао, а тај разговор био је за водоноше као она Скила и Харивда за старе путнике. У дућан нико више није могао стати, зато у прво време Мане није држао ни шегрта него је сам самцит у њему радио: назарио и назио да ко што за време назара не предигне из дућана. У њему је нет дана радио а шестог, у суботни назарни дан, назарио са околним сељацима и ћуркастим сељанкама и сељанчицама које се загледају у Мана — а био је врло лен — на и не умеју одмах да кажу, за шта су дошле и шта хоће!...

Кад је ово по други пут, после војске, отворио дућан и муштерија је према дућану многобројнија била него пре. И он сад није имао нужде да ускаче на ћепенак, него је улазио на врата достојанствено: застане увек мало на вратима и грди млађе, на тек онда улази. Мане је сада узео и једног шегрта који већ година дана како иде чупав и гологлав, јер још никако не може да се сети где је изгубио капу. А у могућности је да држи и калфу. Дућан му пун, а поруџбина сваки дан. Некада у оном малом дућанчету свом израђивао је само просто претење, белензуке, звонца и меденице, и оправљао батаљене муштикле и олупане табакере: а сада у овом другом израђује и боље и скупље ствари као: минђуше, зарфове, пафте, укоснице, ланчеве за сахате и муштикле и табакере од сребра и срме.

На као што је био добар мајстор тако је био и лен момак. Црномањаст, лена велика ока, састављених танких обрва и танких брчића. Већ и по самој својој природи и по занату свом кујунџијском био је отресит и пажљив на одело, а то је још више притврдио служећи у војсци и то, као варошки син, у кавалерији. Носио се лено и радним даном а у толико лепше недељом и празником. Кад обуче оне његове уске чакшире маслинове боје, а на груди танку жуту свилену памуклију, преко ње јелек и гуњче опет маслинове боје — а све у силном гајтану — па се притегне траболос-појасом за којим му је сахат о широком сребрном ланцу који је Мане сам израдио, а

на главу кад накриви фес, шајкачу или астраганску шубару — како већ кад време захтева — није било женског чељадета, ни млађег ни старијег, а да за њим не погледа! Млађе загледају кришом испод ока, па тек само уситне кад прођу испред њега. А чине се као да га и не гледају него гледају право преда се и иду ситно, право и пажљиво као да прелази преко каквог брвна преко потока. А оне старије и познатије, оне матроне што носе лагиране папуче и свилене чарапе са црвеним петама, оне што кажу да га волу као своје дете, оне га не само слободније гледају него се и зауставе и разговарају с њим: а кад се праштају не може човек да сачека краја. По неколико се пута рукују и вичу: „Ај' са здравје!“, али не пуштају одмах руку: држе га дуже за руку и све нађу по некога да поздраве. „Па поздрави се на мајку ти Јевду!“ па га пољубе у чело или у образ. И Мане пољуби у руку, и таман да пође, а њега опет задрже, опет се рукују и веле: „Па поздрави се на стринку Кеву!“ па опет руковање и љубљење; и он опет љуби их у руку и извлачи своју руку а оне опет: „Па поздрави се, ете, и на тетку Доку!“ па га опет љубе у образ, тако да мора формално да се отме и да бега. Док, на против, многи старији људи нису га баш најрадије гледали. Само дуну на нос. „Хм! Јä-га, што је џимпир! Анасана!“ рекну кад Манча прође крај њих, па се од силна чапкунлука ломи кад иде а накривио фес на једно око. — „Ех, црна Доке, — што роди чапкуна!“...

Млађе га истина нису могле и смеле љубити, али су га у толико чежњивије кришом гледале, нарочито недељом кад игра *хоро* на ћошку шефтели сокаку. Од свију момака он је најлепши био а у колу најбољи играч а према свирачима најгалантнији. Увек је стопарац давао кад је водио он коло. Кад је у коло долазио онда би облачио једне кицошке плитке ципеле са високим штиклама, а у свакој штикли био је, још кад се ципела градила, вешто намештен по један прапорац. Па кад Мане заигра и заплете и залупа ногама, звече они пусти пра-

порци и лирају у срце све играчице. Мане је водио најлепше коло. Само позове по једну девојку да с њом поведе коло. А она се стиди, хоће од стида да прогута ону мараму коју је метнула на уста, и сва срећна пружа рукуМану па игра с њим! Не игра него лети кад Мане поведе „Осмицу“ или „Потресуљку!“ И само они прапорци у Манчиним штиклама што казују да играчи додирују земљу и да се ипак на земљи налазе!...

А као што је био добар играч, тако је био добар и певач, ловац, јахач, и весељак и за друштво човек. Кад год би свршио какав посао и зарадио добро, тада не би жалио ни времена ни пара да се провесели и продумбуси мало с друштвом. А то је било онда кад би, на задовољство и своје и муштерије, свршио какву мало крупнију поруџбину а таких је, како који месец, све чешће и све крупнијих бивало. Прочуо се мајстор Мане и са крупнијих радова! Некада се поносио само муштиклом коју је извезао Ћопи-аги, или табакером у газда Гана, или сребрним прстеном који је направио Видену кмету Велико-вртопском. Славан прстен, масиван прстен беше то, дуго се познавао на ћати Трајку! Кад га је приликом некин партијских размирица и неспоразума звркнуо кмет Виден, носио је ћата три недеље од истог прстена чворугу на челу па изледао с њом на челу као инорог. — А какво је само сребрно кандило израдио за Св. Пантелеја; па сребрну ручицу за икону Богородичину у Дивјанском манастиру! И глас о вештоме мајстору Ману кујунџији отишао је далеко по свету, тако да је чак и за Свету Богородицу Ржанску израдио тежак крст од срме.

„После сваке таке на задовољство извршене поруџбине, осећао је мајстор Мане потребу да се мало поодмори. Тада би узео тамбуру и отишао у лојзе, или пушку па отишао мало у лов. Или би у вече засео у какву малу кафаницу са добрим вином, и у друштву се бурно провесело. Пио би, а чочеци би му певали и играли и вили се пред њим [illegible] разгаљивали песмом, свирком и [illegible] на [illegible] тако [illegible] да би им

пацуче полетеле чак у штукатор, и лепио би им стопарце и динаре и уверавао их да приме: јер је та пара, каже, „алал-пара!“ Због свега тога он је био радо гледан од млађега света, али многим родитељима се није допадао поред свег његовог лепог заната и златних руку његових: није им се допадао што је ловац и весељак — и тако је мајстор Мане од њих и добио онај надимак: чанкун-Мане. . .

ГЛАВА ТРЕЋА.

Она је помало и наставак Главе Друге. У њој је даље испричан један моралан удар који је задесио Мана — заједно са последицама његовим. У овој Глави је, даље, и решење фамилијарног века, које је било састављено из две стрине и четири тетке Манчине.

Као што је Мане био мали мајстор, тако му ни кућа није била велика. — Кућа му је била у Јени-махали. Мала али лепа бела кућица са повећом баштом, са локсатом обраслим у ладолежу, међу и виновој лози. Пред кућом пуно шимшира а међу шимшировим дрвећем један велики стари шимшир који чак и хлада даје. Нико не памти, да је икад мањи и тањи био; и сам дед Манчин причао је да се још дететом играо под њим, и то под толиким истим! — Авлија је сва била у цвећу. Као и сви на Истоку, и Мане и мајка му Јевдокија волели су и неговали цвеће. У кући је било и голубова и гугутки у корпама повешаним испод крова. На кад цвеће замирише а гугутке загучу, — оријенталац се сваки тада радо одаје тихим сањаријама! Беше то кућица пуна свега и свачега а највише топлине (оне топлине коју ћете узаман тражити код нас); као и све куће у тим крајевима беше она право топло, скровито и мирно гнездашце! Кућа није имала прозора с улице. Изгледала је као була с јашмаком и ферецом. С улице је био само бео прост и једноставан зид, тако да укућани нису имали никакве везе

с улицом. Прозори са улица им нису одвраћали пажњу од породице на свет што пролази. И кад човек уђе у такву кућицу, — он се осети некако више сам свој: далеко од града и вреве и тишме градске, и он ужива у оној пријатној тишини кућевној. — Осим кућице Мане је имао и нешто земље: неколико њива, и један већи виноград ради грожђа и вина, и други много мањи ради теферича: јер је био на ванредно лепом месту, имао хладну студену воду, у близини певали славуји, а туда често пролазиле на рад босоноге девојчице с мотиком на рамену, те је то Мана у толико чешће вукло у поље и зеленило, и правило му — крај оних природних лепота — теферич још пријатнијим.

А Мане је волео да теферичи. Простре ћилимче — које је донео са њим. Пред њега заједно са шишенцетом мастике — збаци плитке кондурице с ногу, седне и узме тамбуру па запева ону своју најмилију песму:

Зелен зекир,[1] драго моје!
Што ми, драги, не долазиш?
Синоћ сам ти долазија,
По азбашче пошетаја,
Алов јаглак изгубија.
Ако ми га, драга, нађеш,
Опери га, прати ми га
По чирака Спиридона!
Опрала би, драго моје!
Ракли-сапун нестањује,
Бистра вода пресањује,
Јасно слунце на западу!
Опери га, драга моја!
Твоје руке — ракли-сапун,
Твоје очи — два кладенца,
Твоје лице — јасно слунце!...

Кад год би Мане запевао и испевао ту песму, увек би, — и ако је био жустар и вредан мајстор — увек би мало зажалио на судбину своју и на уређење у овоме што је то Бог оставио, да човек баш мора радити и ...

¹ Зекир, свр драги камен.

зној лица свога зарађивати хлеб, кад, сто, од левентовања лепшег и лакшег заната нема!...

У лето зором, још за росе, одлазио би тамо, поцио кафу коју би сам тамо на сухом грању пекао, наслушао би се песме тичица и надисао свежег и мирисавог јутарњег ваздуха, па би се одатле, окрепљен и весео, враћао и отварао дућан, и био врло разговоран и предусретљив с муштеријама које су већином биле млађе и девојке сељанке тако похлепне на минђуше, прстење и манистре.

Ручао би како кад, некад код куће а некад — и то чешће — би му се, нарочито кад има какав већи посао, јело у дућан доносило: а кад је што боље зготовљено, пошао би Мане кући и ручао с мајком. — Јевда, мајка Манина, била је још лепа и држећа жена, још испод четрдесет година. Остала је рано удовица. Имала је мужа којега је волела и обожавала, јер је и телом и душом био лепота од човека. А и сам епитет — управо епитети — сведоче то: у чаршији је имао неколико епитета: *челеби-Борђија, дилбер-Борђија, ашик-Борђија*. Јахао је добра хата, носио лепо одело: није се бојао Турака, и важио је као срећан и дрзак крijумчар: преносио је со, барут, књиге и друге повељиве ствари из Србије. Изван куће је био поносит а у кући нежан. Оплакала га је и искрено ожалила Јевда и жали за њих ево већ петнаест година. Јављале су јој се прилике, добре прилике, али се она не хтеде удавати: јер ни један од тих што је прошаху није био ни приметн њеном челеби Борђији. А већ и сами им надимци казиваху то: беху то све нека имена буди Бог с нама! — Неки „Домаћица", неки „Јагурида", „Мајкина душица". — и све тако нека имена! — Добри људи, лепе прилике — али при свем том, пиак бедни изгледаху према покојном оцу Манином. И тако Јевда остаде удовица и посвети се сва неговању и васпитању сина свога који је био сушта слика и прилика свога оца. Она је лебдела над њим: свака најмања по-

греба била је одмах испуњена. Она је често умела сину и мисли његове погодити: некад је само помислио и у себи зажелео нешто, — а мајка му погодила шта жели и мисли — и испунила му већ!

И код таког лепог живота и слагања, како је мо- [illegible] Деспи [illegible] Манчино, кад је чула да јој на- [illegible] у једним новинама. и [illegible] ради тога Мане постаде пргав на сваки час долазаше у сукоб с мајком коју је дотле увек најнежнијеословљавао. —

— Јевдокијо, црна друшке Јевдо, твојега ти Манчу, сте, турише у новине!... тим речма је поздрави једно јутро комшика њена Таска.

— Туго-о-о! викну Јевда преплашено. А за што га турише! Неје чиновник, та да се карају?!

— А кој знаје! Ама *нешто*, стринке, напрајише оди [illegible] И чочеци и ченгије турише на куп сас њега у новине. Леле-е!! Срам да ме изеде, ем што сам сад ком- [illegible] Чуди се свет, — па се смеје!

И допета беше изашла једна подужа белешка о мајстору Манасији (реч: *мајстор* беше под наводницама) где се напада на њега: да није никакав мајстор и да не требају свете цркве да поручују код њега црквене утвари и сосуде, — јер он зараду ту упропашћује са мухамеданцима, нашим највећим непријатељима, непријатељима свију наших светиња! Белешка је била под [illegible] [illegible] дања, коме посао није ишао најбоље: или, управо, ишао је посао, али он није био задовољан зарадом. Прилично је, да му је Мане опасан конкурентат кад се узме у [illegible] [illegible] сребрни грошак и кафански ценаран. За то је на [illegible] [illegible] будаклију и замолио га да се заузме, [illegible] за праведну ствар и да му напише за новине.

Они нама просто не дају да живимо! тужно се [illegible] а [illegible]. Они живе — будите Бог с нама! [illegible] не купују на пијаци! Кад си их видео у парку

да се шетају ка' други људи Јевропејци: да изведу жене, или сестре, или, рецимо свастике?! ...Или, увече на концерте да доћу?!... Јок, брате. „Ми ће си у лојзе пекочимо!“ На понесу и шта ће да поједу и шта ће да попију: нико паре њихове невиде! А ја сам светски човек: ја хоћу добро да поједем, на, брате, и да попијем хоћу... Код мене мало који дан да нема суше... а питај њиховог првог чорбаџију: једе ли он *суше!?*... С таким светом не може да се издржи конкуренција. На ја онда треба да крадем срму и сребро — на да могу конкурисати с њима... А мени отпадали нокти на Горици: то јест, није баш мени — али исто к'о да је и мени!... На, молим те, уједури ти то: а ја знам, шта је право...

— Не бригај ти! рекао му адвокат пружајући келнеру чашу и питајући га, која је? Ти памти... Је л' седма? Добро... Кад ти кажеш, верујем. Ја ћу да пијем а ти памти на наплати! Наплати, брате! А за тим се окрене клијенту на настави: Не бригај ти, рече скидајући шешир јер му се глава чисто пушила од пива. Знаш ли, бре како ћу да га поткуним!? Море, ни нас с маслом неће га моћи појести!...

И одржа реч! — Написа тако, да је све брујало по граду. Читали су и пријатељи и непријатељи Манини; они га жалили и замерали му и заташкавали „бруку“, ови ликовали и ширили даље тај глас. — Мане је био као луд неколико дана. Није се он навикао на таке ствари, није био чиновник, па да је огуглао и да може тако лако прогутати и сварити ту ствар као други цивилизован свет! Био је бесан. Турио је каму за појас и готов био на сванта; али никако није могао да дозна: ко је то написао поред свег трагања и распитивања, а по потпису се није знао ни могао управљати, јер је на свршетку ово накосног написа као потпис стајало само: „Један веран син наше свете православне цркве.“ — И морао је најзад прибећи и он перу и писаћу, том новом оружју, како кажу, и написати једну исправку. Исправку му је написао баш онај исти адвокат буцаклија који је и непријатељу његовом написао напад на њега!...

У кући Мана кујунџије несрећа. Она лепа и милска тишина претвори се у паклену досаду. Јевда као убијена а Мане зловољан. Јевда никуд не излази а Мане опет слабије преко дан долази кући: а и кад дође, боље да не дође, јер је пргав и ћандрљив. Свачему махнише, ништа му се не допада као пре: ни јело му није зготовљено као што треба, ни постеља му није намештена по вољи, ни кошуља му није опрана ни упеглана као што би он хтео. Сваки час сукоб с мајком према којој је дотле увек послушан и особито пажљив био. А Јевда ћути, трпи, и плаче кришом. И тако трајало неколико дана, тешких и црних дана, а за тим мало по мало, па се смирило и утишало. Тек онда поче мајка поиздаље наговештавати Мани: да би већ требало да јој нађе „одмену", јер она је, вели, већ остарела.

— Дође си други земан, заступи други ред и адет, говорила би му Јевда. Тражи си, дете, прилику спроти теб': а наше старовремско — беше веће!... Што да те турају у новине!? Што да си губиш младос' и лепотију по мејане и кафане сас оне роспије, никакве вере!... Та да те турају у новине и да те чете по махале и по чаршије!? Зашто, Мане, дете моје! У зе̂м да пропаднем оди срам и резилак! Жива ти ја. Узни си, доведи си дом невесту! Погле кол'ки човек стаде! Татко ти Ђорђија беше у Котине године кад ме одведе у кућу си! Е за што да ти пропада век?!...

Тако је Јевда говорила сину. Мало који дан да му није читала и говорила. И Мане јој рече да је то и његова давнашња жеља. Обећа да ће урадити како мајка жели.

И тако је тај испад у новинама имао за последицу да се учинио тај прекрет у животу Манином. У осталом, и без тога не би се дуго чекало на то, јер тамо на Истоку раније се сазрева и раније и стари. Чим девојче почне да гризе доњу усну и терзија јој почне да мери и шије фустане — она је за удају: а дечак чим почне да криви

ноге и да гледа у врхове од ципела — он је већ за женидбу!... Чим отвори дућан одмах осећа да му треба и домаћица. А и сви му позлаћују, сви га хвале да је добра прилика и веле: „Море, на има си човек и дућан!“. и ако је том човеку тек осамнаест година а дућан му мало већи од већег путничког сандука. — Такав је тамо обичај. Јер чим неко има само мало веће бркове, већ га зову и саме удаваче „*чича*“ а ако још пусти и браду њега сви зову „*поне*“ или „*дедо*“ на ма колико се он на то љутио. А кад пролази махалом сав женски свет, и жене и бабе, одају му чест; устају с прагова авлијских врата и остају тако стојећи — са мало погнутом главом и рукама под пасом —, све док оне не прође!... За то хтео не хтео мора — да се жени, јер га све гони, — и комшилук и чаршија и кућа и родбина. Родбина тек само поведе реч пред њим о њему: „Море, ође, ете, да га женимо!“ А он обори главу, гледа у страну, стиди се, — али не порпче нити се брани. Уопште код те средње класе са женидбом иде много брже и лакше него код оних виших, богатијих и ученијих. Али за то и нема ту оних силних маторих момака који се туже на влажно време и на рђаву кућну, нити оних силних зловољних маторих девојака, што миришу на камфор и носе памук у ушима. — Не, овде никад дотле не сме, и не може, да дође!...

Тек спопадну човека који није ни у сну снио, и ни на крај памети му било да се жени, и навале на њега са свију страна: да се жени! Као несташна деца кад метну коњску муву магарцу у уво, па га тиме силно узнемире те се јадник узаман баца ногама, стреса товар и самар, али му све то ништа не помаже: — тако и овоме само пусте у уши мисао о женидби и женици — и ви сутра лепо не можете више да познате оног јучерашњег срећеног, мирног и задовољног човека! — Тек му кажу: — Море онај „*човек*“ много се нешто распитује за тебе!“ — „Који човек?“ — На, онај, де . . . у сукњи; из јучерашњег друштва!“ — А он се сећа, смеши се и каже да га се то баш ништа не тиче, а обично заврши: „На шта каже.

Бога ти?" — „Каже: да јој се допадаш." — „Славе ти?" — „Здравља ми!" — „На шта каже још?" — „Каже да јој изгледаш горд, и вели: Шта чекаш? Валда се још није та срећна, та твоја будућа, родила? Или, вели, валда тражиш много пара!" — „Здравља ти? *То* баш каже?" — „Ама, молим те, ни речи! вели онај тајанствено. Молила ме, да ти ништа о томе не кажем!?" — „Их болан браге!" вели онај и сада само мисли о томе и ни о чему другом. Налази да му је живот пуст, да нема неге довољно. Помишља чак и на старост и болест, која може наћи: па ко ће га тако свесрдно моћи дворити ако не жена, та верна другарица и сапутница човекова, — и он осећа да не може више овако остати! Укратко, чуди се како го и може и једног дана бити без „домаћице!" Налази да је та најлепша женска и да просто не може без ње: она је само за њега створена а он за њу! И један додирај коленима испод стола, и једно „*ти*" које му она први пут изрекне, — привуку га и притегну силно њој, као најјачи конопци и ланци („ружичиии" наравно)! И не прође много, а свет га види већ избријана са подбријаним вратом, омирисана бербереком сапуњавицом где достојанствено — окружен неким теткама и стринама — иде у прошевину, а уши му се црвене од тешка стида...

Исто тако могло се опазити и у овој прилици код Мана кујунџије. О тој ствари је већ неколико дана приметила није безазлено Манина мајка Анђелија, па је напослетку и сазвала једно веће, фамилијарно веће од родбине, веће постаријих жена.

И оне се одазваше и дођоше. Дође и тетка Цика и тетка Кара, и стрина Парашкева и друга стрина Николета и тетка Ружка коју су сви сматрали за род а нико није знао да каже, како им је род. Манина мајка им каже за што их је звала. Исприча им шта ју је нагнало да убрза ствар: исприча им о новинама и о оном речи-[illegible], и каже им да озбиљно хоће Мана свога да жени. Пита их шта оне мисле. Свака је говорила и свака се потпуно бестрага, далеко удаљила од саме ствари и отишла

на десето; свака је била опоменута да се не удаљује него нека се држи саме ствари и свака се нашла увређена и дизала се да иде на свака опет остајала. Али све скупа ипак сложне беху у томе: да Манча треба већ да се жени и да оне све сложно треба да легну на посао на да му траже прилику. И када бану и незвана и дође још једна, четврта тетка, нека тетка Дока са рукама преко трбуха, и запита их: шта су се скупиле? рече јој важним и озбиљним гласом стрина Парашкева:

— Збрасмо се, стрине Доке, оћемо, ете, да женимо оно наше магаре!...

(Наставиће се.)

Стеван Сремац.

ГОРЊА ПОСТЕЉА.

Истинит догађај.

(Крај.)

Међутим, такав није био свршетак: далеко од тога. Ја се тврдоглаво реших да се не осврћем на такве приче, и чак у том смислу заподенем разговор с капетаном.

„У тој кабини нешто није у реду“, рекнем му. „Она је прилично влажна. Прозорчић је ноћас остао отворен. Можда је мој сапутник био болестан кад је дошао на лађу и пао у бунило пошто је легао. Можда је чак и сад на каквом склоништу у лађи, и можда ће доцније бити нађен. Треба проветрити кабину, и прегледати затварач на прозорчићу.“ Најзад додам да бих се ја, ако ми то капетан само допусти, постарао да се одмах учини све што сматрам за потребно.

„Ви, наравно, имате право да останете где сте, ако само желите“, одговори он прилично нагло: „али ја бих волео да се из те кабине иселите, и да ми допустите да је закључам, те да једном ствари буде крај“.

Ја нисам тако гледао на ствар, и оставих капетана пошто му обећах да нећу ништа говорити о нестанку свога

друга. Овај није имао познаника на броду, и у току дана нико и не примети да га нема. Пред вече сретнем поново доктора, и он ме упита да ли сам променио мишљење. Ја му рекох да нисам.

„Онда ћете га ускоро променити“, рече он врло озбиљно.

У вече смо играли виста, и ја пођем доцкан да спавам. Радо ћу признати да сам имао неко непријатно осећање кад сам ступио у кабину. Не могох се уздржати да не мислим на високог човека кога сам видео прошле ноћи, а који сад беше мртав, у води, и играчка таласа на двеста или триста миља за нама. Његово лице изађе врло разговетно пред моје очи док сам се свлачио, и ја чак размакох завесе горње постеље, као да се уверим да одиста није ту. Закључам у исто време и врата од кабине. Одједанпут приметим да је прозорчић отворен и закачен позади. Ово беше више но што сам могао поднети. Брзо навучем свој собни капут и пођем да тражим Роберта, послужитеља мог одељења. Сећам се да сам био врло љут: и кад га нађох, повучем га сурово к вратима кабине „сто пет“, и гурнем га према отвореном прозорчићу.

„Шта мислите, до сто ђавола, никоговићу један, с овим прозором, те га остављате сваку ноћ отворена? Зар не знате да је то противно уредбама? Зар не знате да га после ни десет људи не могу затворити кад се лађа стане љуљати и вода почне улазити? Ја ћу вас, угурсузе, тужити капетану што лађу излажете опасности.“

Био сам ужасно љут. Роберт је дрхтао и био блед: а затим, не говорећи ништа, поче затварати округло стаклено окно са тешким оквиром од бакра.

„Што не одговарате?“ рекох сурово.

„Молим вас, господине“, промуца он, „на лађи нема никога који би био у стању да овај прозор одржи затворен преко ноћ. Покушајте ви сами, господине. Ја даље нећу остати на овај лађи: ниношто нећу. Али да сам на вашем месту, господине, ја бих се овога часа

иселио одавде, и отишао да спавам с доктором, или тако нешто; заиста бих то учинио. Погледајте, господине! Је ли ово сад чврсто затворено или није, господине? Пробајте, господине, да ли га и с места можете померити."

Ја пробах, и нађох да је прозорчић сасвим добро затворен.

„Е лепо, господине", настави Роберт с поуздањем, „ја се кладим у свој глас послужитеља првога реда, да ће овај прозор кроз по часа бити опет отворен; и још уз то закачен позади, господине; то је оно што је најстрашније — закачен позади!"

Ја добро загледах велики завртањ и пречагу над њим.

„Ако се буде преко ноћ отворио, Роберте, даћу вам златник. То није могуће. Можете сад ићи."

„Златник, рекосте? Врло добро, господине. Хвала вам. Лаку ноћ, господине! Желим вам да пријатно спавате и врло лепо сањате."

Роберт измаче, сав срећан што је опет слободан. Ја наравно мислио сам да он своју немарност хоће да оправда једном будалластом причом, која би требала да ме уплаши; и нисам му веровао. Ствар је међутим испала тако да је он свој златник добио, и да сам ја имао необично непријатну ноћ.

Легнем, и не прођоше ни пет минута како сам се увио у своја ћебета, а неумољиви Роберт угаси лампу која је стално горела близу врата. Лежао сам сасвим мирно у помрчини, покушавајући да заспим; али брзо увидех да је то немогуће. У неку руку сам осећао задовољство што сам се био нељутио на служитеља, јер тај догађај беше потиснуо оно непријатно осећање које сам имао у почетку кад сам мислио на свога удављеног друга; али ми се још никако није спавало, и ја лежах будан неко време, гледајући час по у прозорчић, који сам таман могао видети са свога узглавља, и који у помрчини изгледаше као какав мало осветљен таљир обешен у мраку. Мислим да сам лежао тако један сат;

и, колико се сећам, таман ме је почео хватати сан, кад се тргох услед јаког млаза хладног ваздуха, и јасно осетих како ме је по лицу попрскала морска вода. Скочим на ноге, и како у мраку нисам приметно да се љаља љуља, ја за час будем снажно бачен преко кабине на седиште, које је стајало под прозором. Ипак се одмах приберем, и повећи пузећи на коленима. Прозорчић опет беше широм отворен и закачен позади!

Ово су сад факта. Био сам сасвим будан кад устадох; у осталом, зацело би ме морао пробудити и сам пад да сам дотле сањао. Шта више бејах веома незгодно натиснуо колена и лактове, и модрице су биле ту идућег јутра да посведоче факат, да сам ја сам у њега посумњао. Прозорчић беше широм отворен и закачен позади — ствар тако непојамна да сам био (сећам се врло добро) више зачуђен него уплашен кад сам ствар открио. Ја одмах прозор поново затворим, а завртањ завртнем из све снаге. У кабини беше врло мрачно. Прозор се извесно отворио на један сат по што га је Роберт преда мном затворио; и ја се решим да стражарим и видим да ли ће се опет отворити. Оквир од бакра око прозора био је врло тежак, и није било ни најмање лако покренути га; а било је немогуће помислити да је пречага била укљештена обртањем завртња. Стајао сам посматрајући кроз дебело стакло беле и суре бразде у мору, које су се пенушале под боком лађе. Могао сам ту тако остати четврт часа.

На једанпут, док сам тако стајао, чух сасвим разговетно како се нешто иза мене миче у једној од постеља: а тренутак затим, баш кад сам се инстинктивно окренуо да видим — ма да, наравно, нисам ништа могао видети у помрчини — зачу се врло слабо стењање. Пређем у скоку преко кабине, и размакнем завесе на горњој постељи, и завучем руке унутра да видим да ли има кога. На постељи је неко лежао.

Сећам се да сам у тренутку кад сам пружио руке напред, имао осећање као да сам их завукао у ваздух

каквог влажног подрума; а иза завесе долазио је неки ветар који страшно задисаше устајалом морском водом. Ја сам руком био ухватио нешто што имађаше облик људске мишице, али беше глатко, мокро, и као лед хладно. Али одједном, док сам ја вукао то нешто, то створење скочи напред према мени — лигава, кљава маса, како ми се учини, кабаста и мокра, и обдарена неком врстом натприродне снаге. Ја се отетурах преко кабине, и за тили час врата се отворише, и то чудо јурну напоље. Нисам имао времена да се уплашим; прибрав се брзо, скочим кроз врата и појурим што сам икда могао: али беше доцкан. На десет хвати пред собом могао сам видети — сигуран, сам да сам видео — неку тамну сенку, како се креће кроз слабо осветљени ходник, брзо као сенка каквог хитрог коња кога пред кола баца фењер по тамној ноћи. Али за тренут ока ње нестаде, а ја онажих да се држим за глатко гвожђе које се пружа дуж спољне ограде наброда. Коса ми се беше накострешила, а хладан зној ми је капао с лица. Ја се тога ни најмање не стидим: био сам ужасно уплашен.

Ипак посумњам у своје живце, и почнем се прибирати. То је апсурдно, помислим. Мора да ми је тешко пало зечје печење које сам јео синоћ за вечером. Извесно сам био у бунилу. Ушутим се натраг у кабину, и крочим силом у њу. Цео простор ударише на устајалу морску воду као и прошле ноћи кад се оно бејах пробудио. Морао сам се напрегнути из све снаге да уђем унутра, и да међу својим стварима напипам кутију са воштаним шибицама. Кад упалих своју путничку ламну за читање, коју увек носим за случај кад ми се уништа пошто се лампе угасе, приметих да је прозорчић опет отворен; и мене поче обузимати неки потајни страх који никад дотле нисам осетио, нити желим да га осетим још који пут. Ипак узмем ламну и почнем разгледати горњу постељу, очекујући да ћу је наћи поквашену морском водом.

Али сам се преварио. У постељи је очевидно неко пре тога спавао, и задах од морске воде беше јак; али

ствари у постељи беху савршено суве. Помислим да Роберт није имао храбрости да намести постељу после несрећног случаја од прошле ноћи — да је све било страшан сан. Размакнем завесе што сам боље могао, и узмем испитивати место врло пажљиво. Беше потпуно суво. Али је прозорчић био опет отворен. Са неком тупом збуњеношћу, услед страха, ја га затворих и завртих завртањ, па провукав свој тешки штап кроз бакарну алку, обртао сам је из све снаге све дотле док се дебео метал не поче савијати под притиском. Затим обесим своју лампу за читање о првен плиш изнад узглавља, и седнем да се приберем ако могу. Ту сам седео сву ноћ, неспособан да мислим на одмор — једва способан да уопште мислим. Али прозорчић остаде затворен, и ја нисам веровао да га је сад могуће поново отворити без велике, врло велике силе.

Најзад поче свитати, и ја се обукох полако, размишљајући о свему што се догодило преко ноћ. Беше лен дан, и ја одем на кров, задовољан што ме обасјава рана, чиста сунчана светлост, и што осећам пријатан мирис са плаве воде, тако различан од нездравог, устајалог задаха моје кабине. Инстинктивно се упутих ка лекаревој кабини. Он стајаше тамо, с лулом у устима, и удисаше јутарњи ваздух исто онако као и прошлог дана.

„Добро јутро“, рече, мирно, али посматрајући ме са очевидном радозналошћу.

„Докторе, имали сте потпуно право“, рекох. „Има нечега у оној кабини.“

„Био сам сигуран да ћете променити мишљење“, одговори он готово победоносно. „Имали сте рђаву ноћ, а? Хоћу ли вам справити штогод за нерве? Имам један одличан рецепт.“

„Не, хвала“, рекох. „Али бих вам радо испричао шта се догодило.“

Затим покушах да изнесем што јасније и верније шта се десило, не пропустивши ни то да сам био уплашен као никад дотада. Нарочито сам истакао необичну

појаву са прозорчићем, што беше факт који сам могао доказати, баш кад би остало било и илузија. Ја сам га затворио два пута те ноћи, и затварајући га други пут, ја сам фактички савио бакар гурајући штапом. Чини ми се да сам се дуго задржао на тој тачки.

„Ви као да мислите да ћу ја посумњати у ваше речи“, рече доктор, смешкајући се на моје опширно уверавање о прозорчићу. „Ја ни најмање не сумњам. Понављам вам свој позив. Донесите своје ствари и заузмите другу половину моје кабине.“

„Пређите ви к мени и заузмите за једну ноћ половину моје кабине“, рекох му. „Помозите ми да уђемо дубље у ствар.“

„Ући ћете ви дубље у нешто друго ако покушате“, одговори доктор.

„У шта?“ упитах.

„У море. Ја напуштам лађу. Опасна је.“

„Дакле ми нећете помоћи да пронађем —“

„Не ја“, одговори доктор брзо. „Моје је да будем увек присебан — не да се јурим са вампирима и ко зна још с ким.“

„Мислите ли збиља да је то вампир?“ запитах готово презриво. Али док сам говорио, сетим се врло добро страшног осећања, осећања нечег натприродног, које беше обладало мноме прошле ноћи. Доктор ми се обрати оштро —

„Можете ли дати ма какво разумно објашњење ових ствари?“ упита. „Не; не можете. Ви велите да ћете наћи објашњење. Ја велим да нећете, господине, из простог разлога што ту нема никаквог објашњења.“

„Али, драги господине“, одговорих, „хоћете ли ви, ви човек од науке, тиме да кажете да се такве ствари не могу објаснити?“

Не бејах рад да у кабини проведем још једну ноћ сам, а ипак бејах тврдоглаво решен да уђем у суштину тих чудних догађаја. Не верујем да има много људи који би пристали да тамо спавају сами пошто су провели онакве две ноћи. Али се реших да покушам наћи ма кога

који би пристао да стражари са мном заједно. Доктор очевидно немаше воље за такав експеримент. Он рече та је лекар, и да увек мора бити спреман ако се ма какав несрећан случај деси на броду. Он, вели, не сме допустити: да му живци буду растројени. Можда је имао потпуно право, али сам ја склон мислити да је та његова брига долазила отуда што није ни марио да се у ту ствар упушта. На моја даља питања он ми саопшти да на броду нема никога који би пристао да ми се придружи у мојим истраживањима; и пошто смо још мало разговарали, ја га оставим. Мало доцније срећем капетана и испричам му ствар. Рекох му да ћу, ако нико не пристане да проведе ноћ са мном, тражити да ми ламна гори сву ноћ, и да ћу покушати сам.

„Слушајте", рече он, „да вам кажем шта мислим. Ја ћу стражарити с вама заједно, и тако ћемо видети: шта ће бити. Ја тврдо верујем да ћемо заједнички моћи пронаћи узрок. Можда је у броду прикривен какав злосрећник који успева да краде, тиме што плаши путнике. А врло је лако могуће да је и та постеља наопако начињена."

Ја му предложим да узмемо паробродског столара да испита постељу; а био сам се од свег срца обрадовао капетановој понуди да проведе ноћ са мном. Он даље посла по столара и нареди му да учини што му ја будем рекао. Одмах одемо доле. Наредим да се из горње постеље изваде све ствари, и разгледамо најпажљивије да која даска није негде откована, или да нема које летве да се може дићи или помаћи у страну. Пробаемо даске свуда, куцаемо по поду, разглавимо дрвенарију доње постеље, и растворимо је у комаде — једном речи, у кабини не остаде ни једно местанце да га нисмо разгледали и испитали. Све беше у потпуном реду, и ми све вратисмо на своје место. Кад смо били при крају посла, Робер дође до врата и завири унутра.

„Господине, — нађосте ли што, господине?" упита смешећи се преплашено.

„За прозорчић сте имали право, Роберте“, рекох, и дадох му обећани златник. Столар је радио свој посао брзо и вешто, извршујући моје наредбе. Кад сврши, он проговори, и рече:

„Ја сам прост човек, господине. Али сам уверен да ће много боље бити да исељите своје ствари одавде и да ми допустите да у врата ове кабине укуцам једно туце клинаца. Никад никакво добро није изишло из ове кабине, господине, и то је све. Четири су живота овде пропала, колико се само ја сећам, и то у четири путовања. Боље оставите ствар, господине — боље је оставите!“

„Хоћу да пробам још једну ноћ“, рекох.

„Боље оставите, господине, — боље оставите! То је опасна шала“, понављаше радник, мећући своје справе у торбу, и излазећи из кабине.

Али моја одважност беше знатно порасла услед изгледа на капетаново друштво, и ја се решим да необично предузеће пошто пото приведем крају. Те сам се вечери уздржао од зечјег печења и грога, па чак изоставим и уобичајену партију виста. Хтео сам да будем потпуно сигуран са својим живцима, а сујета подстицаше у мени жељу да се пред капетаном што боље покажем.

Капетан беше један од оних крупних, али љубазних морнарских типова, које храброст, спојена са смелошћу и мирноћом у тешком положају, сасвим природно доводи на високе положаје пуне поверења. Он није био човек кога би могла завести каква празна измишљотина; и сам тај факт што беше вољан да ми се придружи у испитивању, беше доказ да мисли да ће ту бити какво озбиљно зло, које се не може објаснити свакидашњим теоријама, нити се може немејати као обична празноверица. У исти мах у питању је био донекле његов добар глас, као и добар глас лађе. Није то лака ствар губити путнике на океану, и он је то знао.

Око десет сати по вечери, баш кад сам пушио последњу цигару, поне се он на кров, приђе ми, и одазва ме на страну, из реда осталих путника који се шетаху по крову у топлој помрчини.

„Ово је озбиљна ствар, господине Бризбече“, рече. „Ми морамо бити спремни на двојак исход — да будемо преварени у нади, или да прођемо прилично рђаво. Ви видите да за мене ова ствар није никако смешна, и ја ћу вас молити да потпишете извештај о ономе што се буде догодило. Ако се ноћас ништа не деси, онда ћемо поново покушати сутра и прекосутра. Јесте ли спремни?“

Тако сиђемо доле, и уђемо у кабину. Док смо улазили, могадох видети Роберта послужитеља, који стајаше подаље у ходнику, мотрећи на нас са својим обичним осмехом, као да је уверен да ће се нешто страшно десити. Капетан затвори врата за нама и метну преворницу.

„Како би било да метнемо вашу торбу пред врата,“ предложи он. „Један од нас може седети на њој. Тако нико не може изићи. Је ли прозорчић добро затворен?“

Нађох га како сам га оставио у јутру. Одиста, без какве полуге, као што сам ја учинио, нико га не би могао отворити. Размакнем завесе горње постеље, тако да је цела била лепо откривена. На капетанов предлог упалим своју лампу за читање, и наместим је тако да обасјаваше беле чаршаве горе. Капетан је наваљивао да он седи на торби, да би се доцније могао заклети да је седео пред вратима.

Онда ме замоли да пажљиво прегледам кабину, посао који би врло брзо свршен, пошто се састојао једино у томе да се погледа под доњу постељу и под диван испод прозорчића. Оба простора беху сасвим празна.

„Никакво људско биће,“ рекох „није у стању ни да уђе унутра ни да отвори прозорчић.“

„Врло добро,“ рече капетан мирно. „Ако сад видимо ма шта, то ће морати бити или маштанија или нешто [illegible]

Ја седох на крај доње постеље.

„Први пут се десило у марту, поче капетан, пребацујући ногу преко ноге, и наслонив се на врата. „Путник који је спавао овде, у горњој постељи, био је, како се после видело, луд — свакојако се знало да је био мало шенуо, а на пут се кренуо без знања својих пријатеља. Усред ноћи он јурне напоље и скочи у море пре но што га је стражар могао зауставити. Станемо и спустимо чамац: била је мирна ноћ — баш пре но што ће напући оно ружно време: али га нисмо могли наћи. Наравно, његово се самоубиство после приписивало његовој болести."

„То се извесно често дешава?" приметих, скоро расејано.

„Не често — не," рече капетан; „код мене никад пре тога, и ако сам слушао да се то дешава на другим лађама. Дакле, као што рекох, то се догодило у марту. На првом идућем путовању — Шта гледате?" упита, прекинувши у једанпут своју причу.

Чини ми се да нисам одговорио. Моје очи беху као закована за прозорчић. Учини ми се да се бакарни ваљак почиње врло полако кретати на шарци — тако полако, међутим, да не бејах сигуран да ли се у опште креће. Ја сам га посматрао пажљиво, трудећи се да добро уочим његов положај, и покушавајући да утврдим да ли се тај положај мења. Видећи куда гледам, капетан стаде такође гледати.

„Креће се!" узвикну тоном пуним уверења. „Не, не креће се," додаде после једног минута.

„Да је услед дрмања лађе," рекох, „он би се отворио и преко дан; али ја сам га вечерас нашао онако исто чврсто затворен као што сам га јутрос оставио."

Устанем и огледам ваљчић код шарке. Очевидно је био разлабављен, јер га с малим напрезањем могадох покренути рукама.

„Чудна ствар", рече капетан; „за другог човека кога је нестало држи се да је прошао баш кроз тај исти прозорчић. Имали смо страшних момената. Било је то усред

ноћи; напољу је било врло ружно време; у једанпут се учини узбуна: један од прозора био се отворио и море је улазило унутра. Сиђем, и нађем да је све у води, која је куљала унутра кад год би талас запљуснуо лађу; цела лева страна беше потпуно затворена — осим једног прозорчића у средини. Најзад успемо да га затворимо, али вода беше учинила приличну штету. Све од то доба ово место удара с времена на време на морску воду. Помишљали смо да је путник морао сам отворити прозор — али сам Бог зна како је он то учинио. Послужитељ ми је од то доба непрестано доказивао да он овај не може никако држати затворено. Тако ми Бога — ја осећам тај задах, осећате ли га и ви?“ упита, увлачећи ваздух и као испитујући га с неповерењем.

„Осећам га — тако је“, рекох, и стресох се кад тај исти задах од устајале морске воде поче у кабини бивати све јачи. „Сад, да кабина овако удара, мора да је влажна“, продужих; „па ипак, кад сам је јутрос испитивао с дрводељом, све је било савршено суво. Врло чудновата ствар — Гледајте!“

Моја лампа за читање, која је стајала на горњој постељи, одједном се беше угасила. У кабини је ипак било још непрестано доста светлости од дебелог стакла на вратима, кроз кога је пропадала лампа у ходнику. Лађа се јако љуљаше, а завеса горње постеље подиже се високо и спусти се опет натраг. Ја брзо устанем са свога седишта на ивици постеље, а и капетан у исти мах скочи на ноге са гласним узвиком изненађења. Баш кад се спремао да узмем лампу с постеље и да је прегледам, кад чух његов узвик, и одмах његову вику за помоћ. Прискочим му. Он се борио из све снаге са прозорчићем. Изгледало је као да му прозорчић потискује руке натраг у пркос свима његовим напорима. Ја дохватим свој штап, једну тешку храстову батину коју сам обично увек носио са собом, наслоним га на прозорчић и притиснем из све снаге. Али јако дрво пуче одједанпут, и ја паднем на диван. Кад сам поново устао, прозорчић

је био широм отворен, а капетан, блед, стајао је наслоњен на врата.

„Нешто је ушло у постељу!“ повика чудним гласом, док му очи изгледаху као да ће искочити из главе. „Држите врата док ја видим — неће нам умаћи, на ма шта да је!“

Али у место да га заменим на вратима, ја скочим на доњу постељу, и шчепам нешто што лежаше на горњој.

То беше нешто нечастиво, страшно, нешто што се не може описати; и мицаше се под мојом руком. Беше као тело неког човека који се одавно удавио, а ипак се мицаше, и имаћаше снагу за десет живих људи; али ја га стегох свом снагом, то љигаво, кањаво, страшно створење. Мртве беле очи као да ме посматраху укочено из помрчине: јак задах од укварене морске воде ширио се око њега, а његова светла коса падала је у пређавим влажним праменовима на мртво лице. Ја се понесох с мртвим створом: он скочи на ме, потисну ме натраг, тако силно да ми се учини да ми је сломио руке: обави своје мртвачке руке око мога врата, и та жива смрт надјача ме у тој мери да ја, најзад, повиках гласно, и падох, пустив руке.

Пошто падох, створење скочи преко мене, и изгледаше да јурну на капетана. Кад сам овога последњи пут видео на ногама, лице му је било бело, а усне затворене. Учини ми се да он јако удари мртво биће, а затим и он паде лицем напред, са једним неартикулисаним узвиком од ужаса.

Створење застаде један тренутак, као да се колеба над његовим опруженим телом, и ја хтедох поново узвикнути од силног страха, али ми више не беше остало гласа. Створење нестаде у једанцут, и мојој узнемиреној свести учини се да изиђе кроз отворен прозорчић, ма да је то, с обзиром на то да је отвор био врло мали, било више но што би ико очекивао.

Дуго сам лежао на поду, а капетан је лежао крај мене. Најзад се мало освестих и покренух, и одмах при-

метих да ми је рука сломљена — жбица леве руке близу чланка.

Којекако станем на ноге, и својом читавом руком покушах да дигнем капетана. Он узе стењати, покрену се, и најзад дође себи. Не беше нигде повређен, али је био врло потресен...

Своје путовање доврших у лекаревој кабини. Лекар је дечно моју сломљену руку и саветовао ми је да се више „не јурим са вампирима и чудовиштима.“ Капетан беше врло ћутљив, и никад више није пловио том лађом, ма да она још иде. А ни ја нећу више њоме путовати.

Ф. Мерион Крофорд.

(*Превео с енглеског* М. Т.)

ПОСЕТА.

Кад си дошла, дан је био мутно таван,
И пун снега. Тад пред тобом поче ти'о,
К'о из мртвих, да се буди бол успаван —
Бол који је на дну душе скривен био.

И у тузи што је расла, живо, као
Вал када се води отме, на занѐни,
Ни речице једне рећи нисам знао —
О тако је чудно тешко било мени!

Сви бејасте разговорни, а ја занет:
У мислима мојим пламним, без јединства,
Мешао се јад мој цели, тобом нанет,
Са љубављу према тебн из детињства.

Тад осетих, са трепетом, да ме једно
Опет силно тебн вуче — успомена
На то доба, мајски ведро, к'о цвет чедно —
Само с болом *сад* када си туђа жена.

И осетих у близини твојој тада
Оно чему не могадох да одолим:
Како моја воља слаби, како пада,
И како те сад још више, више волим.

Бож. С. Николајевић.

*

Ни шума, ни гласа... Једва видни оку,
Беласкају слабо, чезнећ' у даљини,
Висови планина: зимњу ноћ дубоку
Снег престанком скорим још мирнијом чини
Немо, к'о да стрени, наоколо чами
Мучаљиво време... Звезда другар веран,
Пун и сетно јасан на лазурној тами,
Ти'о броди месец. Простор неизмеран

Почива у мразу — тужно и без јава,
К'о самртник ког су, целивавши редом,
Оставили самог да на миру спава
Под покровом белим и светлошћу бледом.

Бож. С. Николајевић

С ПЛАНИНЕ И ИСПОД ПЛАНИНЕ.

Јелике и оморике.

ПЕСМА У ПРОЗИ.

Павлу Јапарићу.

Са чистог, блиставог неба просипа се жива, треперава, весела свјетлост.

Мириши дријемовац, то рано, дремовно, планинско цвијеће. По влажним пропланцима зелени се задовољни, кочоперасти кукуријек, а са сувих, присојних камењака између спржене, труле бујади, почињу се плавити мирисљаве љубичице.

Птице слађано и складно цвркућу и, дркћући у њежном, раздраганом узбуђењу, прелијећу с гране на грану. Кроз чађаве комјенове тихано шуми дим, и весело, лагано се повија кроз танки, бледуњаво свијетли пролетни ваздух, губећи се у тужној, леденој модрини јелове шуме, што се поносито надниједа над селом.

Укочено, скамењено, величанствено, дижу се јелике и оморике кроз ведру насмијану свјетлост. Нешто су тужне, замишљене. Све се радује ускрсломе, уздрхталом животу, а оне? Њима је све једнако: и пролеће, и љето, и јесен, и зима. Оне су увијек хладне, суморне, тужне, јер — срце ништи, нико га не чује; сузе теку, нико их не види.

Кад их год погледам, доће ми тешко. Зашто је природа према њима, према мојим милим и драгим јеликама и оморикама тако немилостива срца била?

Јелике моје и оморике, и ја се више ничему не надам: и мој је живот као и ваш — пун њежне, дубоке чежње: али — срце ништи, нико га не чује; сузе теку, нико их не види.

Ваше оштре, шиљасте бодље, то су сљеђењене сузе — добро ја то знам! — а њихова зелена боја, то је чежња, дубока, њежна чежња за вјечито зеленим прољећем, које нам не ће никада доћи!...

Срца пиште, нико их не чује; сузе теку, нико их не види.

Петар Кочић.

ЖОРЖ БИЗЕ.

Колико нам је познато, Бизе је веома мало, да не речемо нимало, познат у Србији. Његова је музика у сваком случају мало свирана, и то само на гласовиру. Међутим, он је велики музичар, и без сумње, један од највећих слављеника нове француске музичке школе.

Бизеова музика свирана је први пут озбиљно 26 марта о. г., у „Краљ. Срп. Народ. Позоришту“,[1] под управом г. Покорног. Тај факт побуди ме да приберем неколико података о овом великом музичару и његовим делима, и да их изнесем пред српске читаоце.

*

Жорж Бизе рођен је 25 октобра 1838[2] год., у Паризу. За њега се може рећи да је цео живот провео у музичкој атмосфери. (Отац му је био професор певања; тетка, г-ђа Делсарт, талентирана уметница на гласовиру, награђена првом наградом на конзерваторији: тета, г. Делсарт, музичар префињена укуса.) Природно је да је Бизе, у оваквој околини, још дететом био заљубљен у музику, јер с првим звуцима што су до његовог уха допрли долазили су и звуци музике. С почетка је пажљиво слушао, затим марљиво изучавао, па онда јој је с преданошћу друге учио, и најпосле је с успехом нову стварао. Његов би се живот могао назвати симфонијом — симфонијом меланхоличном, али и силном у исто време.

Још као дете, што се веома често догађа, Бизе је показивао велику вољу и јаку склоност за музику. То одлучи његове родитеље, те га, на велико заузимање његовог тече, Делсарта, дадоше у приправну школу за конзерваторију. Тада му је била тек девета година. У једанаестој био је први пут награђен, добио је прву награду

[1] „Арлезијанка“ од Алфонса Додеа. Музика од Жоржа Бизеа.

[2] Датуми су по новом календару.

из *solfeja* (читања нота). Подстицан музичким нагоном, а охрабрен постигнутим успехом, Жорж ступи на конзерваторију и ода се изучавању гласовира, под управом професора Мармонтела. Године 1851 доби другу, а годину дана доцније прву награду. Пошто је претходно изучавао хармонију код професора Цимермана, Жорж буде примљен у највишу класу, за компоновање, код професора Халевија. И ту се тек јасно истаче богатство његовога талента.

Од тада је отпочео низ успеха за младога Жоржа: свака година била је обележена новом наградом. Даровити почетник, сталним и поузданим кораком, напредовао је, и све се више приближавао узвишеном циљу коме је тежио с оправданим претензијама. Награде су једна другу сустизале: за три године добио је четири награде. Године 1856, ти сталии успеси бише крунисани другом наградом из компоновања, а завршени, у години 1857, „првом највећом наградом за Рим“[1] (premier grand prix de Rome). У ово доба било је Бизеу тек седамнаест година. Награђен рад звао се „Кловис и Клотилда.“

Исте године, а на три месеца раније но што ће добити награду за Рим, учествовао је Бизе у расписаном конкурсу за познато париско позориште Bouffes Parisiens, са још седамдесет и осам конкурената. Требало је ставити у музику либрето Доктор Чудо (le Docteur Miracle). Том је приликом, ex aequo са Шарлом Лекоком, Бизе добио награду. Награђене партитуре даване једна за другом — обе без великог успеха. Бизеово дело отликовало се нарочито вештo написаним свршетком и још неким добрим ставовима. Оно је у главном било духовито подражавање старе талијанске школе.

[1] Сваке се године у Паризу расписује конкурс за ову награду. Приватни такмичари проведу по неколико дана, обично у Компијењском шумарку, за које време, подвојени сваки за се, без икаквог додира са спољним, треба — кад су музичари по струци — да компонују задате комаде. Награђени се шаљу као питомци у Рим на даље усавршавање, откуда су дужни слати сваке године по један рад. Та се награда, која још само постоји и за остале вештине, зове *Prix de Rome*.

Са најлепшим жељама и најживљим полетом кренуо се Бизе за Италију. Мало је људи који су се толико срећним осећали као он у томе тренутку, и који су с толико воље прилегли на рад.

Са највећом тачношћу слао је он редовно своје радове Институту. Прве године, посла веселу и пријатну талијанску оперу у два чина „Дона Прокопија“ (Don Procopio) која се одликоваше независним стилом и веселим и јаким карактером.[1] Друге године, прими Институт симфонично дело „Осијанов Лов“ (la Chasse d' Ossian), а треће, даде Бизо комичну оперу „Емирове Гусле“ (la Guzla de l' Émir).

За све време свога бављења у Риму, јако се интересовао за развој музике у Паризу.

„Чега има новог у Паризу — у музици?“ писао је Бизе своме професору Мармонтелу.“[2] Нема ремек-дела, је л' те? Стари смешни водвили, удешени по још смешнијој музици. Ужас ме хвата од ове тричаве музике; до ђавола са свима тим људима који нису ништа више видели у нашој узвишеној уметности сем невине забаве за ухо. Глупост ће увек имати многобројне обожаваоце; уосталом, не жалим се на то, и уверавам вас да ћу бити веома задовољан да будем цењен од чисте интелигенције. Ја не придајем много важности тој великој популарности којој људи данас жртвују част, генија и срећу...“

„С болом гледам како се приближује рок моме бављењу у Италији. Да ли сам учинио доста напретка за ове три године да бих могао у уметности заузети оно место које бих ја желео — то је оно чему се ја још не смем надати.“

„Дакле ћу да напустим Рим! Кад ли ћу га поново видети? Рим је права отаџбина уметника.“

Услед болести своје матере, Бизе је морао скратити своје студије и раније се вратити у Париз но што је мислио.

[1] Ова је опера доцније загубљена.

[2] B. Marmontel: *Symphonistes et virtuoses.*

По повратку из Рима, Бизе је доста мучно живео у Паризу. Сиромашног стања, морао је зарађивати хлеб дајући часове из свирања и удешавајући поједине комаде за гласовир. Свој велики таленат морао је распињати на све стране и трошити га у механичке послове, на које га је оскудица гонила. „Потпуно ми верујте“, писао је Бизе једном своме пријатељу,¹ „ово је да човек побесни! Морао сам свој омиљени рад прекинути због писања *соли* (solos) за пистон. Треба хлеба!... Али сам се осветио. Овај сам оркестар начинио гнуснијим но што је требало. У њему писах урлике као на пијацу. Да [illegible] сам! Кад човек помисли да има несрећника који проводе свој живот у свирању оваких ствари!... Ужасно!“

Колико је пута, удубљен у генијалне сањарије, кад би му надолазила маса најразновренијих мотива, морао све да напусти и да се жури на час некоме леноме ученику! А колико је пута опет, исцрпен умором свога тешкога учитељског заната, морао зажалити, осећајући како га снага издаје, и како му је потребан одмор, онда кад би му остало времена да се сав преда плодноме раду. „Сатре ме умор, напредујем, али је крајње време: не могу више... Идем да легнем драги мој пријатељу: већ три ноћи нисам спавао, и сувише ме обузима сета. Треба ми сутра писати веселу музику!...“

Ово је било 1866 год. Радио је сувише: удешавао комаде за гласовир, давао часове, [illegible] ствари, да [illegible] своје [illegible], писао је једну симфонију и једну оперу, и све то у исто време. Радио је по петнаест и шеснаест часова дневно, а понекад и више — требало је и хлеба, како би он рекао. Тада је становао у Везинеу, једном малом месту у околини Париза. И ако му је ту Париз био тако близу, у Париз је одлазио врло ретко, само једанпут недељно.

¹ Edmond Galabert, *Georges Bizet. Souvenirs et correspondance*

Његов први знатнији рад „Ловци Бисера“ (Les Pêcheurs de Perles), доживео је око педесет приказивања, што је у Паризу далеко од тога да значи успех. Поврај многобројних допадљивих мелодија налазе се неколико врло развучених места. Овај рад истакао је младог композитора као музичара од стила, свежих и искрених мелодија, који се умео лако служити музичким говором и знао повијати своје инспирације према захтевима драмске осетљивости. Само либрето било је без великог значаја. Оно је, нема сумње, доста допринело Бизеовом неуспеху код слушалаца. Али је најглавнији узрок овоме била његова јасно истакнута наклоност ка новој школи. Бизе се нагло удали од уобичајених традиција и отпоче увођење нове оркестрације, која се онда још не допадаше готово никоме у Француској. Због овога прогласише га за *вагнеровца*.

Али, срећом, било је људи који су боље разумевали Бизеову музику. Међу овима био је и Карвало, тадашњи управитељ „Комичне Опере“ у Паризу, који му је показивао нарочиту наклоност, и који прими за своју позорницу његову оперу „Лепа Девојка из Перта“ (La Jolie Fille de Perth). Ма да је дело било довршено још 1866 год., за време велике Међународне Изложбе. Док су критичари дело повољно примили, код публике је наишло на слаб одзив — комад је пропао. Ну, као накнада за овај нови неуспех код париских слушалаца, Бизе доби понуду да у Бриселу приреди представу своје нове опере. Што се тиче самога комада, он је врло вешто удешен за позориште. Бизе је у њему показао великог напретка, сталност у стилу, отворење исказану индивидуалност, стварну оригиналност у кроју делова, нове ефекте звука, било у оркестру, било у хоровима. После овога комада, Бизе је био у првом реду нових композитора.

Ма да је пропао, код неспремних слушалаца, Бизе је био сам собом веома задовољан. Он се нарочито старао да што мање чини уступака погрешном укусу публике, поштујући до највишег степена своју уметност и прези-

рући успехе задобивене начинима које није одобравала његова уметничка савест.

Одмах по повратку из Рима, а после првих својих радова, Бизе је био оглашен као вагнеровац. Тада Вагнерову музику у Француској још нису волели, т.ј. боље рећи, нису је разумевали. Бизе је био међу првима који су почели озбиљно проучавати дела тог великог немачког композитора. То му је навукло многа незаслужена непријатељства и дало врло штетних последица по трепутну репутацију његову. Као што је данас у моди волети Вагнерову музику, тако је онда било непатриотично чак и не грдити је. Бизе је био претрпан прекорима због своје тежње за музичком револуцијом. Французи, јако традиционални, не воле новине, ако исте нису подгревци онога што је већ примљено: на није чудо што и нови правац у музици, који је Бизе заступао, није наишао одмах на одобравање; тим пре што се говорило да он долази са стране, од Немаца. Французи, веома поуздани у се, по карактеру врло гашти, примају врло мучно све што је са стране.

У самој ствари, Бизе није био Вагнеровац. Све су његове партитуре схваћене по системи *апсолутне мелодије*, као и опере Моцартове и Веберове: а то је антивагнеризам у првом реду, т.ј. противно естетичним идејама бајрајтског уметника — оним идејама које су служиле као правило делима другог начина, јединим делима која су заиста схваћена по Вагнеровим обредима. Дакле, естетични утицај не постоји. То обилато потврђује, између осталога, често понављање истих мотива, и оскудица карактеристичних фраза у већини Бизеових дела. На ни у начину рада нема подражавања вагнеризму. Бизе је увек потпуно личан: његов је начин рада са свим оригиналан, и увек јасан и звонак: нема ничега сличног са хармоничним нагомилањима и ритмичним, веома извештаченим и често нејасним ефектима немачког композитора.[1]

[1] Charles Pigot, *Georges Bizet et son Oeuvre.*

У једном писму од 1 априла 1869 год. Бизе се овако изражава о Вагнеровој музици, сутра-дан по главној проби опере „Риенци“:

„Почели су у осам часова. Свршили су у два часа по поноћи. — У оркестру осамдесет свирача, а тридесет на сцени. — Сто тридесет певача, — сто педесет фигураната. — Комад рђаво обрађен; једна једина улога: улога Риенција коју је Монжозе добро играо. — Хука и бука о којој нико не може дати идеју. — Мешавина талијанских мотива: стил бизаран и рђав; ире музика декаденције но будућности. — Има гнусних места! Има божанствених места! У целини: једно чудновато дело, безмерна живост, величина, олимпијски дах! генијалност, без мере, без реда, али генијалност! Хоће ли ово бити успех? Ја не знам! — Дворница је била пуна, без клаке! Ванредни утисци! ужасни утисци, врисак од одушевљења! затим мртва тишина од пола часа. — Једни веле: рђава Вердијева музика! Други: добра Вагнерова музика! Узвишено! Ужасно! Осредње! — Није рђаво! Публика је заведена с правога пута, занимљиво је. — Видећемо у уторак: — јучерашња публика, састављена од самих позваних, била је принуђена да буде учтива.“

Бизе је био пун нових идеја, с којима је смело изишао из уске прастаре стазе, али зато, ипак, није ступио под Вагнерову заставу. Вагнерова су дела пуна генијалне смелости, али француски Бизеов дух, јасан и тачан, бунио се против магловите естетике Вагнерове.

Али све ово не значи да он није волео Вагнера. Бизе се заиста дивио генијалним, али само леним странама његове музике. Он је с пажњом пратио развој нове немачке школе, а нарочито њено изражавање драмске осетљивости. Он је дубоко проучавао све тежње Вагнерове школе. Ни описивање, ни романтизам, ни остале одлике њене — као живописност, филозофија, реализам, и т.д. — нису остали без утицаја на младог француског уметника, али у свему томе Бизе је умео да учини врло наметан избор. Служећи се свима слободама које до-

пуштa вагнеризам, али само у тачној мери, није никад прелазио границе укуса и осећаја за лепим. Често је био и заведен овом школом: али никад није у њу утонуо. У осталом, нико није био мање подобан од њега да подлегне искључиво утицају једног апсолутног система.

Од утицаја била је на њега још и Вердијева музика, нарочито у његовим првим радовима. Он се без ограђивања дивио моћним, сценичним делима талијанског уметника, и са задовољством је хвалио вагнеру инспирацију драматичног Вердијевог духа.

Ну, при свем том, Бизе је представник француске школе. Продужујући правцем који су Херолд, Халеви, Мајербер и други, дали француској романтичној школи, а коју је доцније својом поетиком подмладио Гуно, Бизе је у њој до данас достигао највиши степен. Његов јасан и мелодичан стил увек је француски својом елеганцијом и чистотом линија: само се у општем плану у употреби leit-мотива, испољава утицај вагнеризма, што је, у осталом, и сам Бизе отворено признавао.[1]

Год. 1868. у „Популарним Падлуовим Концертима", даваним у „Зимском Циркусу" у Паризу, вођена је отајна борба за нову француску и страну школу. Тада је у њима први пут свирана Бизеова Roma, под насловом „Успомене из Рима", и то са доста успеха.

Изабраним слушаоцима, који су тада ревносно посећивали „Зимски Циркус", Бизе је уливао поштовање, као смео, оригиналан и независан композитор, богат и врло срећан у инструментовању, пун силине и најпријатније боје.

После мале почивке, Бизе се јавља са више дела. Прво се указа „Џамиле" (Djamileh) дражесна опера у једном чину. Ово је дело пуно сањарија и страсти, веран одјек источњачке нежности. Чудновато је да Бизе прта тако верно Исток, и то по нагону, готово бесвесно.

[1] Marmontel, *Symphonistes et virtuoses.*

тошћу боје која је изненађивала и најтачније колористе, оне који су, претходећи својим уметничким делима, изучавали — дугим путовањима и етнографским и филотехничким проучавањима — обичаје, нарави и уметност народâ које су хтели да оневају.[1]

После Истока дошао је ред на Провансу, коју је Бизе једва назрео путујући за Рим, и то пре четрнаест година — на поетичну Провансу, ту „мирисаву просјакињу“, коју је изнео с толико драži, свеже инспирације, боје, нагласка, и у запета ванредном стилу.

Четири месеца после „Џамиле“, по поруџи Карваловој, Бизе је израдио партитуру за Додеов комад „Арлезијанку“ (Arlésienne).

„Арлезијанка“ није ни драма ни комедија. То је и сам Доде осећао. С тога је покрај назива и додао реч *комад*, која не прецизира ништа, и обухвата све. Дело је најобичније концепције, али скроз поетско, написано једним ванредним стилом, стилом Додеовим. Што је у њему најлепше, то су многе епизоде и споредне личности. Болесни Фредериков братић и стари чобанин Валтазар, пун поштења и сурове доброте; па невина и нежна Вивета и стара Баба Ренода, то су запета поетска створења која су и инспирисала Бизеову машту. Дело је без живота и радње (сем малог изузетка), али пуно описа, чаробних детаља, и поетских епизода ванредна укуса.

Прва је представа била у париском позоришту „Водвиљу“ (1872). Располажући малим оркестром од двадесет и шест свирача, Бизе је морао узимати у помоћ и клавир, што он иначе није волео у оркестру. А иза кулиса био је намештен један хармонијум, да помаже певаче, које је често сам Бизе пратио.

Овога пута Бизеова музика би одлично примљена. Сви су били сложни у хваљењу свежине инспирације, поетских драži, чаробности локалне провансалске боје, која се разлива кроз целу партитуру и романтичне исти-

[1] Charles Pigot, *Georges Bizet et son Œuvre.*

нитости мушких пејзажа. Да, све је било хваљено без ограђивања. Оваким се успехом није могла похвалити ни „Џамиле“, до тада најбоље примљено Бизеово дело.

Партитура се састоји из двадесет и четири дела, који, разуме се, нису сви исте вредности, али су сви пуни изразите и праве осећајности симфоничних комада, већ протканих кроз дирљиву Жодеову мелодију.

Ово је прво *ремек-дело* Бизеово. Оно показује сву гипкост његовога талента, велико богатство уобразиље и дубоко знање композитореко.

Почетак је величанствен. Сви инструменти са жицама отпочињу Ouverture-Prélude унисоно, и јако наглашеним fortissimo. За мотивом ређају се збијене симфоничне варијације: главна се идеја разрађује, па се поново јавља у новој хармоничној форми. Почетак је силан, оригиналан, чудноват: он обузима свог слушаоца и носи га са собом. Intermezzo, Andantino и Adagietto, то су права мајсторска дела, под која би се без устезања потписали и највећи уметници светски. А зар Бизе није био један од највећих? Требало би дуго писати о „Арлезијанци“, — кад би човек хтео да опише све лепоте њене. Ко је једном слушао лепо одсвиране њене странице, тај неће никад заборавити благу „Пастораду“, прости „Сазив овчара“, старински „Менуето“, мистични „Карильон“, веселу „Фарандолу“, једном речју — целу партитуру.

И ако лепо примљена, нарочито од стране стручне критике, „Арлезијанка“ не мога да издржи више од петнаест приказивања. Поврај све мирисљаве сеоске поезије, поврај напредних музичких страница које је окружују и подржавају, она се није допала ни изблиза онолико колико је заслуживала. Које нов облик за париску публику, сједињење драме са музиком, које недостатак радње и сценског интереса, што не мога да искупи ни поезија, ни нежност, ни стил Жодеов, — били су непосредан узрок неуспеху овога комада код слушалаца.

Визе је протестовао свом својом силином против неправилног суда публичина. Двадесетак дана после последње преставе би истакнута „Арлезијанка“ на објавама „Зимског Циркуса“, и свирана не цела, но у виду низа вешто пробране парчади. Она би примљена са највећим одушевљењем.

(Свршиће се.)

Стеван К. Павловић.

СИТУШНЕ ВЕЛИЧИНЕ.

Један лист из Модерне Медицине.

II.

Инфекција

„Lorsqu'on voit la bière et le vin éprouver de profondes altérations parce que ces liquides ont donné asile à des organismes microscopiques, qui se sont introduits d'une manière invisible et fortuitement dans leur intérieur où ils ont ensuite pullulé, comment n'être pas obsédé par la pensée que des faits du même ordre peuvent et doivent se présenter quelquefois chez l'homme et chez les animaux?“ *Pasteur.*

Обичне, свакидашње појаве човек често-превиди. Тихо шапутање природе ми по гдекада или не чујемо или пречујемо. Али се одмах прёнемо, чим се њени закони јаве у изразитијим облицима. Тек кад муња севне и гром рикне, да се небо пролама; тек кад се морска пучина из дна узбурка, а копно из темеља затресе: —

„Кад видимо како се пиво и вино из основе промене — само зато, што су те течности примиле у себе микроскопске организме, који су у њих неопажено и случајно доспели, па се ту одмах јако размножили, како да нам се не наметне мисао, да се појаве те исте врсте могу гдекада јавити — па баш да се и јављају — код човека и код животиња?“

тек онда осетимо снагу тих закона. Онда тек почнемо озбиљније с њима рачунати: — о узроку и дејству њихову дубље размишљати.

Једна од таких необичних а страховитих појава у природи прети и нашем животу, па валда зато и јесте већ од прастарих времена предмет особите пажње људског рода. *Прилепчиве, заразне и кужне болести* сатиру човека таком силом, да их није могао превидети. И нехотице се морао запитати: *каква је природа тим појавама, и шта им је прави узрок?*

Али заман труд: — на та питања није могао вековима одговорити. Веровала је многоћина, да у тим појавама лета прет виших сила: — Јелини н. пр. стреле што их гневни богови с Олимпа шаљу, да их потамане, а хришћани опет бич, којим увређено божанство грешни свет казни. Маштом и празновером заносио се, те је све болести, а нарочито оне, које се јављају у облику наметâ, подљутâ, редњâ, заразâ и морија, држао за дело освете неких тајанствених, натприродних бића: — злих духова и њихових савезника, нечистих људи. Погрешним посматрањем долазио је до уверења, да је то нека врста поганог даха или „задахе“ из чељусти какве немани, или дејство каквог смрадног, нечистог и отровног задуха. Ово погрешно уверење нашло је места и у Науци, и вековима се учило, да се кужне болести легу и шире смрадовима, нечистим и отровним гасовима, поквареним ваздухом и т. д. Отуда имена „кужна испарења“, „кужно доба“, „мефитизам“, „мијазма“, „маларија“ и т. д. У опште: размишљајући о пореклу и природи кужних болести човек је дуго лутао разним странпутицама. Тек кад је решио питање о правој природи врења и труљења, упутио се правим трагом.

Нама је то данас чисто необјашњиво. Већ по начину како се кужне болести шире, могло се ласно видети, да се њихова куж множи из себе, да се репродукује — таман онако, како може да се множи и репродукује само који живи створ... па како је могао човек тако просту појаву превидети? То је тим чудноватије.

што је још од прастарих времена било појединих бистрих умова, који су порекло и природу кужним болестима одмах правилно схватили. Ко се н. пр. не би зачудио оном месту Библије, где се вели: „И постаће прах по свој земљи мисирској, а од њега ће постати красте пуне гноја и на људима и на стоци по свој земљи мисирској (II. књ. Мојс. гл. 9. ст. 9.)?“ Зар то место не одговара модерном тумачењу кужних клица из прашине и ваздуха, и зар су морале проћи хиљаде година, да се тако схватање учврсти? По томе се месту види, да су још мисирски лекари и научници, учитељи Мојсијеви, били у томе питању на правом путу.

Али ако и не схватимо то место из Библије као потврду да су већ стари народи имали правилних погледа на природу инфекције, ипак има много доказа, из којих се без сумње може извести, да су бар поједини учени људи Старога Века назирали праву истину. Тако н. пр. читав један век пре Христа пише римски писац М. Теренције Варо,[1] како се у мочарним крајевима множе неке „животињице“, које су таке сићушне, да их ми не можемо видети, а које с ваздухом — на нос и на уста — улазе у наше тело, и ту опасне болести изазивају[2] ...а то мишљење се у многоме слаже са данашњим погледима на начин, како се шире кужне и заразне болести. Одмах за тим — у I. веку пос. Хр. — учи Л. Јуније Модерат Калумела,[3] да је узрок наступној грозници (маларији) неки жив створ — по свој прилици неки сићушан инсекат — а то исто начело исповеда и знаменити римски неимар и инџеничар Витрувије.[4] Ти и још неки други примери, дакле, неоспорно доказују, да се први трагови данашњег схватања инфекције могу наћи још у Староме Веку.

[1] Marcus Terentius Varro.

[2] ...„animalia quaedam minuta, quae non possunt oculis consequi et per aëre intus in corpus per os ac nares perveniunt atque efficiunt difficiles morbos.“

[3] L. Junius Moderatus Calumella.

[4] Vitruvius.

По себи се разуме, да су сва та мишљења изведена на основу обичног посматрања и чистог размишљања — без стварних доказа. Поједини људи долазили су теоријским путем до приближно тачног појма о природи инфекције, али нису могли своје лично убеђење објективно утврдити. За то, ваљда, и није продрло ни у масу народа, ни у Науку тадашњега доба. Тек кад су касније почели освајати методи непосредног посматрања и егзактног опита; тек кад је с проналаском микроскопа и других техничких средстава за проучавање објеката проширено поље сазнању у Медицини и другим гранама Природних Наука: — тек се онда полако долазило до утврђених факата, који су били у стању да објасне праву природу кужних болести.

Први, који је у томе правцу изнео нешто позитивно и стварно, беше учени језуита из Фулде, *Атанасије Кирхер*.[1] Још у другој половини XVII. века располагао је он неком врстом микроскопа. Том веома примитивном и несавршеном справом нашао је у разним, нарочито већ гњилим и ускварени органским материјама — н. пр. у покзареном сиру, у крви из лешина, па бар и у соковима болесника — н. пр. у гноју — неке сићушне створове особите врсте; неке (како их он називаше) „живе црвиће.“ На основу тога опажања и даљег проучавања тврдио је он још г. 1671., да се људска куга, па, може бити, и све друге кужне болести, дёгу и шире тим сићушним живим створовима — т. j. да имају своје нарочито непосредно или живо семе, из којега постају, које се [illegible] и додиром, па и другим преносе (contagium vivum).

Готово у исто време изучавао је то питање и холандски научар *Антоније ван Левенхек*.[2] Год. 1675. нашао је он у устојаној кишници неке врло ситне живе створове, па онда одмах затим и квасне ћелије. Од тога доба поче га то питање јаче занимати, па већ 14. септембра 1683. пише из Делфта своме пријатељу Фр.

[1] Athanasius Kircherus.

[2] Antonius van Leeuwenhoek.

Астену,[1] енглеском научару, и јавља му, да је својим микроскопом, у оној белој материји иза зуба, нашао неке сићушне животињице које се врло весело крећу.[2] То бејаху, као што се данас зна, глистице, које у човечјим устима живе — дакле, без сваке сумње, прве бактерије, које је човечје око посматрало. Касније је Левенхек таких и сличних клица налазио и у другим продуктима човечјег и животињског тела — н. пр. у пљувачци, слузи и т.д. — па најпосле (приликом неке своје болести) и у својим изметинама. Њему се то посматрање учинило толико важно, да га је нарочито обрадио и тачно описао. Уз опис дао је и верне слике појединих врста тих бактерија — тако верне, да их по њима можемо сасвим добро познати и тачно разликовати.

Чудновато је, да су Кирхерови и Левенхекови радови у брзо заборављени, и да иза њих настаје неко време, у коме не беше никаквих нових стварних посматрања у томе правцу. Срстамо, истина, и у том периоду по гдекојег радника на томе пољу, али су то махом све сами теоретичари. Тако н. пр. почетком XVIII. века, кад је букнула она ужасна куга у Европи, износи лионски лекар Гоафон[3] своју теорију о виталистичном пореклу те болести, али је ничим стварно не потврђује. Године 1718. доказује славни природњак и лекар Ланцизи[4] — опет теоријски — да узрок наступној грозници или маларији није управо „mal' aria" — т. ј. рђав или покварен ваздух, као што се то до тада мислило и учило, него нека сићушна животињица. Половином XVIII. века — год. 1757. — учи славни ботаничар Линне,[5] да је неким оспама нашега тела, а нарочито богињама, морби и сифилису, па онда срдобоље (Dysenteria) и кузи, а — може бити — и свима другим кужним, заразним и прилепчивим

[1] Francis Aston.
[2] ...„animalcula admodum exigua jucundissima modo sese moventia."
[3] Goiffon.
[4] Lancisi.
[5] Linné.

болестима узрок жив створ: — жива кӯж (cortagium vivum). Мало касније — год. 1762. — износи опет Пленциц[1] (у низу својих медицинских дела) своје одсудно и веома јаким теоријским разлозима утврђено мишљење, да кужни агенат (virus) мора бити неки жив створ: да се кужне болести легу и шире неким особитим клицама, и да свака врста тих болести, без сумње, има своју нарочиту, специфичну клицу. Још јаче и јасније истиче то — год. 1840. — Хенле.[2] Чисто теоријским путем дошао је он до истих оних резултата, које је касније стварно посматрање и егзактан опит објективно утврдио. Његов систем т. з. „зимотичних болести“ одговара у свима појединостима данашњем схватању инфекције и инфекциозних болести.

По себи се разуме да у оваким научним питањима и најлепше теорије мање вреде, него један позитиван, стваран доказ. Сва та теоријска разлагања не би, дакле, то питање решила, да им — у прве две трећине прошлога века — не дође стварна потврда искуством и научним опитом.

Низ тих доказа започео је Талијанац Баси.[3] Год. 1835. неоспорно је доказао, да је узрок познатој кужној болести свилене бубе „мускардини“ нека микроскопска [illegible] Тиласи,[4] Јебари[5] и Кин[6] утврдише опет несумњиво, да се и неке извесне кужне болести биља, н. пр. жита, поврћа, зеља, траве и т. д., легу и шире [illegible] (рђа, гар, мељика, „жива магла“ и т. д.). Год. 1839. нашао је опет Шенлајн,[7] да се и човечја болест струп (favus) изазива и размножава неком сићушном гљивицом особите врсте. То исто нађоше Груби[8] и Малмстен[9] за познату болест усне дупље пузлу (Soor), а Ајхштет[10] опет за т. з.

[1] Plenciz.
[2] Henle.
[3] Bassi.
[4] Tulasne. [5] De Barry. [6] Kühn.
[7] Schonlein.
[8] Gruby. [9] Malmsten.
[10] [illegible]

„косопас“ (Herpes tonsurans) и шарени лишај (Pityriasis versicolor).

Већ ти стварни успеси — и ако се нису односили баш на кужне болести у правом смислу те речи — скренуше правац испитивању на другу страну и знатно допринеше, да се питање о природи кужних болести правилно реши. У то време стигоше, таман згодно, и они знаменити радови у спору око теорије врења, и кренуше то питање живље у напред. По сличности појава могло се већ и a priori *закључити, да су врење и трулење органских материја с једне, а инфекција и инфекциозне болести с друге стране, истина, два разна, али веома сродна и слична појава — слична и по пореклу и по правој природи својој. Оба постају утицајем живих невидовних клица из непосредне близине човекове; оба изазивају промене у органским материјама: — само је у томе разлика, што је врење декомпозиција мртвих органских једињења особите врсте, а кужне болести су промене физиолошког стања живота организма.*

Још јаче потврде доби та теорија непосредним посматрањем и проучавањем појединих кужних болести и сродних процеса. Шездесетих година прошлога Века доказаше Полендер[1] и Давен,[2] да се и позната кужна болест наше домаће стоке, коју наш народ зове прострел или бедреница, а на човеку „злић“ или „црни пришт“ (Anthrax), развија и преноси и опет неком живом клицом: неком гљивицом у облику врло ситних облица или штапића (штапић = bacillus). Тих бацила је свугде: у свима соковима, производима, трошицама и отпатцима окужене животиње или њеног леша; они отуда доспевају или непосредним додиром или посредно (земљом, прашином, ваздухом, водом, храном, судовима, алатљикама итд.) у тело здрава грла, па га на тај начин окуже. Живе клице нађу у крви и другим соковима здравог животињског тела згодне прилике за свој опстанак и напредак; залегу се и размноже у њему веома брзо, па онда својим жи-

[1] Pollaender. — [2] Davaine.

вотним потребама и продуктима изазивају озбиљне промене у нормалним обавама и односима тела — другим речима: болест, или, у крајним последицама, смрт. Без њих нема прострела, а где год се оне јаве и где год успевају, изазивају болест са карактеристичним знацима и последицама. — Сем тога налазили су разни научници нпр. Rindfleisch, Waldeyer, Recklingshausen, Hüter, Orth, Oertel итд.), да и у случајевима гнојења, намета и подљутâ на ранама и повредама, на онда код вучца (Gangraena), гнилог распадања, разгнојавања и трованья крви (Pyaemia; Septicaemia), и најпосле код црвеног ветра, травника, породиљске грознице и свих т. з. септичних процеса играју неку извесну улогу опет неки специфични паразити или клице, које с поља у тело доспевају, те га окуже. За гнојење, намете, подљите, гангрену и све септичне процесе потврдило се то одмах и практичном применом тога посматрања. Полазећи од основних радова Пастерових, којима је неоспорно доказано да свугде у ваздуху има прашине, а с прашином и свакојаких живих клица, тошао је славни енглески хирург Листер[1] на мисао, да би се неким начином повреде и ране при операцији могле од инвазије тих клица сачувати, на тим, може бити, гнојење, намете, подљуте и друге неправилности при зарашћивању повреда избећи. Ту мисао је он дошета и остварио увођењем т. з. антисептичног (Листеровог) завоја — у опште: т. з. „Антисептике" у Хирургију. Колико је тиме помогао човечанству, сведоче ове скромне речи из једног његовог писма Пастеру: „Permettez-moi de saisir cette occasion de vous adresser mes plus cordiaux remerciments pour m'avoir, par vos brillantes recherches, démontré la vérité de la théorie des germes de putréfaction et m'avoir ainsi donné le seul principe qui pût mener à bonne fin le système antiseptique. Si jamais vous veniez à Edimbourg ce serait, je crois, une vraie récompense pour vous, que de voir à notre hôpital

[1] Lister.

dans quelle large mesure le genre humain a profité de vos travaux.[1]

Али ни ти позитивни докази не беху довољни, да паразитној или виталистичној теорији инфекције извојују коначну победу и свестрано признање. Она се морала још дуго борити, да до тога дође, а узроци су томе сасвим природни. Жив организам је веома компликован апарат: појаве у њему нису тако просте, да се могу непосредно изједначити или бар упоредити с појавама и менама у мртвој органској материји, па с тога је сасвим оправдано, што су се обазривији посматрачи, и поред тако јасних и убедљивих доказа, дуго устезали и противили, да врење и труљење с једне, а инфекцију и кужне болести с друге стране, огласе као сасвим сличне, или бар сродне и блиске појаве. Беше баш чувених лекара и природњака, који су и ту, као и у оном спору о природи врења и органског распадања, заузимали одсудно, противничко гледиште, и упорно га бранили. Неки од њих на пр. с јаким разлозима заступаху мишљење, да је и при *инфекцији главни агенат нека особита врста отрова или хемијског фермента — нека маја — а да су живе клице, где их баш и нађемо, само споредна појава:* — проста последица инфекције и њених продуката. Други опет — са славним бечким хирургом Билротом[2] на челу — доказиваху, да оне клице, које по мишљењу виталиста изазивају гнојење, гњило распадање, пламете, подљуте, и кужне болести у опште, *не долазе споља, него да их има увек и у здравом телу* — само што се у њему не множе, и што нису у стању, да живо ткање, док је сасвим здраво, растроје. Чим се пак у том ткању изазове распадање, јави се с њиме и

[1] „Допустите ми, да се користим овом приликом и да Вам изјавим моју најсрдачнију захвалност, што ми Вашим сјајним истраживањима показасте праву теорију о клицама распадања, и што ми тим дадосте једини принцип, који је био у стању да антисептичан систем приведе срећном исходу. Ако икад будете дошли у Единбург, ја мислим, да ће то бити права награда за Вас, кад видите у нашој болници, у колико је обилној мери добило човечанство Вашим радовима."

[2] Billroth.

[illegible] ферменат [illegible] и иза-зове код тих, до сада мирних и безопасних клица, нагло намножавање. Намножене клице разносе онда онај ферменат по телу, а преносе га — ако нађу прилике — и на здраве делове, па тиме онда даље куже... Таква и слична [illegible] су [illegible] — [illegible] могло само [illegible] доказима одговорити. *Ваљало је несумњиво доказати, да су баш саме те клице и ништа друго, узрок оним појавама, што их виђамо при распадању живих ткива — при подлузи рана и при свима кужним болестима у опште.*

И [illegible]. Наука је, благодарећи највише генијалним радовима Пастеровим, најпосле и у томе успела. Пастеру и Клебсу[1] пође за руком, да изнађу начин, [illegible] *одржавати и с њима опите чинити.* Слично оном методу, по ком су већ до тада клице врења и трулења из ваздуха и других средина [illegible] на разне погодне [illegible] пресађивали (култивисали), па на тим подлогама засебно проучавали, изнађоше начин, да то могу чинити и с клицама из кужног материјала. Другим речима: Пастер и Клебс нашли су згодне хранљиве подлоге или [illegible], на којима клице из кужног материјала (рецимо крви, гноја [illegible] тела) исто тако успевају као и у телу, и са којих се исто тако могу прекаламити на здраво тело, као и са кужног материјала. За тај посао служиле су им најпре разне течности (чорбе од биља или инфузи; чорбе од меса или бујони; раствори од шећера и разних соли итд.), па онда и чврста тела (обарено беланце или жуманце од јајета, кувано јаје, кувани кромпир или које друго поврће итд.). На тим подлогама су их хранили и неговали (култивисали); са тих подлога на друге пресађивали и сваку врсту посебице издвајали (изоловали), па тих [illegible] култура [illegible] под микроскопом проучавали; па најпосле их — опита ради — и на разне животиње прекалављивали („цепљавали").

[1] Klebs.

Резултати тих опита беху сјајни. Прекаламљени са култура на разне животиње (мишеве, пацове, питоме зечиће, морску прасад, мачке, псе, голубове, кокошке ит.д.) изазивале су те клице редовно и поуздано исте оне резултате, као да се њима непосредно с окуженог тела каламило. И не само то, него су у лешу животиње, која је на тај начин окужена, те је од кужне болести угинула, редовно налазили само ону врсту клица, коју су са подлоге на њу пренели — тако да су је и опет могли или на подлогу, или на другу здраву животињу с истим успехом прекаламити. Беше дакле — тако рећи — без сваке сумње, да су баш те клице и ништа друго узрок кужним болестима.

Али и том доиста веома убедљивом доказу нађоше противници привидно основана приговора. Доказиваху, да оне клице, што се ван тела на нйћама негују, нису сасвим чисте. Пресађивањем са кужног материјала пренесу се заједно с клицама и неке извесне количине оних делова болесног животињског тела или његових продуката, који, по њихову мишљењу, управо и јесу узрок кужним болестима. Другим речима: противници су на те експерименте одговарали, да се са клицама из кужног материјала прекаламе увек и неке количине кужног отрова или хемијског фермента, па да они — независно од клица, или тек само уз неку (механичну) приномоћ њихову — производе појаве кужних и приленчивих болести.

И овај приговор беше привидно основан, али се могао ласно побити. Само искуство већ учи, да је за инфекцију довољна и најмања количина кужне материје, па већ то не одговара основима тога приговора. Поред тога је Кох[1] нарочитим опитом показао, да нпр. кужна крв, разблажена у размери 1 : 1,000.000, ипак задржи своју вируленцију (кужну снагу), и окужи здрав организам — исто онако, као и неразблажена. А то не би могло бити, да је у тој крви узрок вируленцији ма и најжешћи отров, или какав особити јачи, хемијски ферменат, а не жива и

[1] R. Koch.

за размножавање способна клица. Као што је познато, *отрови се сами собом не множе, не репродукују*, па кад су јако разблажени или у минималној дози, онда и не дејствују. *Него тако, или бар слично, односе се и хемијски ферменти:* — и они, јако разблажени, губе своје дејство. Остају, дакле, само живе клице, а за живе клице биљкога порекла најниже врсте одавна је доказано, да се врло брзо и врло јако размножавају, чим у згодне прилике дођу.

Још темељније побио је Кох тај приговор противника паразитне природе кужних болести овим опитом — управо овим искуством. Као што је познато, при пресађивању кужног материјала на разне пиће ван животињског тела довољна је и најмања количина — обично се пренос врши само врхом или малом омчом платинске танке жице — па ипак из тих малих зачетака у брзо проклија бујно потомство својих малих клица — т. ј. култура. Већ у тој првој генерацији биће јамачно веома мало оних отрова или хемијских јединења, који су пресађивањем заједно с клицама у пићу доспели. Та, за вируленцију (кужну снагу) и онако незнатна и безначајна количина оних сумњивих сумеса, на које се противници позиваху, постаће, без сумње, још много незнатнија, ако из те прве културе, у којој се развила *прва генерација клица ван тела животињског*, опет узмемо на врх игле материјала, па га пресадимо на нову, још ни чим неокужену пићу. Ако то будемо понављали, т. ј. ако од те друге генерације клица, чим се буде добро развила, и опет пренесемо најмању количину на нову неокужену пићу и на тај начин будемо добили нову, *трећу генерацију*, а од те *треће четврту*, *од четврте пету*, *од пете шесту* и т. д. — редом једну од друге: — онда је сасвим јасно, да ћемо најпосле добити сасвим чисте, од свакога отрова или хемијског фермента ослобођене клице. Оних сумеса из окужена тела, које су при првом пресађивању кужног материјала заједно с клицама у културе доспеле, бивиће даљим пресађивањем све мање и мање... док најпосле не дође до једног минимума, који је готово раван нули — с којим се, дакле, при инфекцији

не мора ни рачунати. Тако ћемо нпр. за педесету, шездесету, седамдесету или најдаље осамдесету (на тај начин изведену) генерацију моћи с поуздањем рећи, да — сем клица, које су се непрестано репродуковале — нема никаквих страних сумеса, а најмање оних из првобитног материјала, узетог непосредно са животињског тела. Ако, дакле, ту последњу генерацију клица наново (каламљењем или другим којим путем) унесемо у неокужено, здраво животињско тело, на она буде у стању, да у њему произведе исту онаку кужну болест, као што беше она, с које је првобитно кужан материјал и узет: онда с правом смемо тврдити, да су ту кужну болест произвеле само оне клице — а то ће рећи: да је *кужна снага (вируленција) кужног материјала везана само за живот оних клица и њихових производа*, а никако за друге саставне делове кужног животињског тела.

И доиста: такав опит је изведен, и несумњено је показао, да су баш извесне клице узрок кужним болестима — исто онако, као што је доказано, да су извесне клице узрок врењу и трулењу органских мртвих метерија. Кох је, пресађујући кужан материјал ван животињског тела са једне генерације на другу, био дотерао до стостотините, па је и на њој показао, да је исто тако вирулентна (кужна), као и онај свежи материјал, што га је непосредно са окуженог, животињског тела добијао. Тај исти опит понављали су и други научници, и добијали увек исте резултате.

Испред тако јаког и класичног доказа почеше противници паразитне или виталистичне теорије инфекције помало узмицати. Коначно решење тог давнашњег спорног питања значило је огроман напредак у Науци о кужним и заразним болестима: — значило је управо нову епоху. Густа, непровидна копрена, иза које се тајанствене силе тих болести скриваху, у један мах паде.... и отвори нашем погледу шире области. Пред нама се указаше небројене фаланге необичне, чудноватe неке војске: — војске, која је вековима земље пустошила и више људских живота сатрла, него свеколики бојеви свих народа и свих вре-

мена: — војске са спољашним али страховитим борцима. Разиђе се мрак, из кога нас је тај непријатељ подмукло и неопажено нападао, а нека, ма и непотпуна светлост обасја редове његове, да нас бар мучки не сатире.

Али се на том није застало. Човечјем духу беше то мало, и он пође даље. Као год што је мудром војсковођи и ратнику најпре, да што боље сазна особине и прилике свога непријатеља, па за то му шаље уходе да јаве: колика му је војска: какве родове оружја води: какво му је оружје: како се утврдио и ушанчио: спрема ли се за напад: с које ће стране ударити: где је најслабији, а где му ваља свом снагом на сусрет изаћи: има ли каквих савезника и који су то и т.д.: — исто се тако и Наука о инфекцији није задовољила само тиме, што је открила прави узрок кужним болестима — кужне клице — него је гледала, да о њима сазна што више. Тога ради изаслала је на све стране веште и поуздане уходе тој чудноватој војсци, не би ли јој они донели обера о томе: какви су борци у тој војсци: има ли их више врста: по чему се разликују: где им је легло и главно склониште: којим путевима и начинима досежу до нашег и животињског тела: како продиру у његове соковe и његова ткања: којим начином производе оне појаве у њему: где најбоље успевају: кад најопаснији дејствују: има ли прилика, да им снага малакше: шта их може у дејству омести: шта их може сасвим задржати и сузбити: па не окуже: како се односе према осталој природи: има ли вештачких средстава, да се од њих можемо склонити, сачувати или одбранити: чиме их можемо сатрти: можемо ли што против њих учинити, кад већ тело окуже и т. д.?

Као што видите, читав низ питања, а сва озбиљна и занимљива — не само по научну теорију, него и по свакидашњу праксу. Њиховим проучавањем баве се већ неколико генерација најбоље научне снаге и сјајне резултате [illegible]

Д-р М. Јовановић-Батут

БЕЛЕШКЕ О ВЕЛИКИМ ЉУДИМА.[1])

(Крај.)

Тома Х. Бекл — родио се 24 новембра 1821 г. у Ли'у, трофовији Кент код Лондона: а умро је 29 маја 1864 у 40 год. У младости најрадије је читао „Хиљаду и једну ноћ", „Дона Кихота", Бењаново „Поклоничково путовање", и Шекспирова дела. У школи је учио слушајући; наочито је пажљиво слушао геометријска и алгебарска објашњења учитељева. Из математике је добио прву награду. Кад га је отац, задовољан тиме, упитао шта жели, он је одговорио: „да га извади из школе." Кад је из школе изашао било му је четрнаест година, и тада је знао врло мало. Кад је поново пошао у школу био је први, и ако је изгледало да не учи своје задаће.

Отац му је био трговац. Умро је кад је Беклу било осамнаест година. Путујући одмах после тога са својом мајком и сестром по Немачкој, Швајцарској и Италији, Бекл је у деветнаестој години скројио план за своју „Историју цивилизације": и на њој је радио по 9—10 часова дневно. Куда год је путовао, изучавао је литературу и језик тих земаља: свуда је узимао учитеље ради разговарања. Из Италије је отишао у Париз, где је прилежно играо шаха, са најславнијим шахистима. Био је међу првим шахистима. За музику није марио: једанпут је само са задовољством слушао Листа на клавиру. Мелодије није умео да разликује једну од друге.

[1]) У другом дѣлу свога рада, г. Ружић је дао, под именима повећег низа познатих научника, књижевника, уметника итд. разноврсне напомене о животу, навикама, и раду њиховом. Ми овде доносимо те напомене о седморици тих људи: о два научника, једном књижевнику, три уметника, и једном војсковођи. Избор је учињен како је најзгодније било за ову прилику (у којој сваки одломак треба да буде за себе целина), с мало обзира на друга мерила. Уред.

После путовања по Европи, Бекл је постао од конзервативца радикал, тако да је био чак и противу либерала. Од године 1842 почео је да учи руски и шпански. У вече је обично играо виста. Много се бавио читањем каталога, тражећи по њима књиге које му требају. Студирао је радо поћу. У Минхену је учио јеврејски. Берка (Burke) је читао ради стила, а тако исто и Милтона: а ради већег избора речи читао је Џонсонов енглески речник.

Хтео је да буде адвокат, али је због слабог здравља од тога одустао. Имао је огромну библиотеку, преко 22.000 свезака. Књиге је по употреби продавао: и ипак је, по смрти му, остало 11,000 комада. Свака му је књига била нумерисана и укаталожена. На свом великом делу „Историји цивилизације" радио је 14 година. До 1850 год. изучио је био осамнаест језика: немачки, француски, талијански, шпански, португалски, холандски, дански, руски, шведски, фламански, валонски, исландски, фриски, мађарски, англосаксонски, латински, грчки и јеврејски. Првих шест знао је врло добро, а остале је читао и разумевао.

Највеће уживање било му је читање. „Две су ствари — говорио је он — на чију набавку никад не штедим, а то су књиге и цигаре." И заиста, за књиге је издавао годишње преко 7.000 динара. Пушација био је страстан; у кући му се није пушило [illegible]. Давао је доста на хумане цељи. Прихода је имао годишње преко 72.000 динара. У рачунима је био тачан. Новац је давао на сигурна места; а кад је куповао увек је тражио рабат. За ручак плаћао је мање од полдинара. Мало је јео, али је био пробирач у јелу. Осуђивао је оне који се задужују, примају помоћи, и пензије. „Часније је гладовати — говорио је — но примати милостињу." За новац није хтео да ради, и ако су му за једну страну нудили по сто двадесет динара. Што је штедео, то је због тога што се није хтео оженити док нема бар 100,000 динара прихода. Школу је мало ценио: али је зато много полагао на домаће васпитање и образовање. „Одавно бих

— вели — учио мачевању, пливању, и морали би путовати.“ Путовање је сматрао за најбоље образовање. У 17 години био је заљубљен, и кад му се девојка испросила, њеног заручника позвао је на двобој. Кад је писао своју „Историју“ слушао је ботаничку, и ревносно ботанизирао. Дневно је радио седам до осам часова. Ноћу није радио. Кад је хтео да се одмори, играо је шаха. Његова „Историја“, кад је изашла, направила је сензацију, док га је међутим штампа нападала. Прво издање од 1.400 комада било је одмах разграбљено: друго је штампано у 2.000 комада. Док су га учени кругови нападали, у новинама које су ближе народу хвалили су га, а то га је више радовало.

Рад му је био овако подељен: ујутра је изучавао природне науке: пре подне језике, после подне историју и права, а вечером лепу књижевност.

У предавању о женама које је држао 19 марта 1858, доказивао је да су сви честити и ваљани људи имали матере честите и ваљане, и да зато не треба женско образовање забатаљивати. Волео је малу децу, и са њима се играо и забављао. Шетајући смишљао је план за обраду свога дела. Лекарски је позив највише ценио, јер, вели, ништа није пријатније но ублажавати болове другоме.

Стаса је био високог и витког и мало погнутог: нос је имао мало савијен, чело широко. На одело није ништа нашо. Џона Стуарта Мила сматрао је за већег од себе. Волео је младе људе; јер да њих није, нове истине не би се никад распростреле. Кад је Харве открио крвоток, ни један од лекара који су учење прихватили није био старији од четрдесет година. „Млади људи — вели — једини су читаоци који нешто вреде, јер до њих стоји каква ће бити будућност.“ У бележник је записивао лепе анегдоте које чује или прочита.

*

Дарвин. — Искреност и скромност биле су главне особине његова карактера. Још у детињству развила се у

њему љубав ка јестаственици. У основној школи — он сам вели — био је врло рђав дечко, а све што је научио и што зна било је самоучки. На памет није могао учити никако. Као ђак на универзитету у Единбургу и Кембриџу није ништа учио: једино што је прикупљао инсекте. У Кембриџу је не само ловио, но играо карте и бекријао. У младости је волео музику, и ако је био немузикалан: јер ни једну арију није могао упамтити. У политици је био либерал или радикал. У разговору је био ћутљив. *Бекл* се у једном друштву изразио: да су „дела г. Дарвина боља од његова разговора." Устајао је у 6 часова изјутра: и већ у $7^1/_2$ часова почињао је да ради до $9^1/_2$: затим је читао писма — радујући се кад их је мало: после је шетао не обзирући се на време. Враћајући се из шетње ручао је, и тада је на трпези вазда било цвећа. После ручка читао је новине: затим је одговарао на писма; у томе је био врло тачан. Кад доврши кореспонденцију, одлазио је у другу собу, пушио и слушао читање каквог романа. Пушио је само за време одмора: а кад је радио шмркао је бурмут. После подне од $4^1/_2$—$5^1/_2$ опет је радио: тада је устајао од рада, седео са укућанима, те су му ови што год читали: а у $7^1/_2$ је вечеравао. Вечером је играо са женом „трик-трак": после игре ишао је у свој кабинет и читао неко време научна дела: затим се враћао у салон и слушао музику, жена му је добро свирала у клавир. У 11 часова је ишао да спава; али је ретко коју ноћ провео на миру, јер је патио од несанице, те је по читаве сате проводио у постељи, размишљајући о каквом било питању. У полемику се није никад упуштао, нити је ишао у велика друштва, а волео је чак и лети да седи поред камина у коме ватра тиња. Одликовао се скромношћу.

Достојевски. — За чувеног руског романсијера *Достојевског*, који је био осуђен на робију у Сибир, зна се да је био мрачан и неприступачан друговима и готово никад се на робији није насмејао: говорио је само кад

је морао, гледајући увек преда се. Шетао се сам. Није хтео ништа да чита, патио је од падавице: тај је наступ добио док је био у Сибиру, доказујући једном свом другу да има Бога, и тада „као да небо на ме спаде и прогута ме."

Први роман његов био је „Бедни људи". Почео га је писати док је још био у инжињерској школи, кад му је било двадесет и три године. По причању *Соње Ковалевске* (у њеним „Успоменама из детињства"), Достојевски се покајао кад је свој рукопис послао у штампу. Тад му изађоше све махне пред очи, и цело дело изгледаше му без вредности: пшао је тако далеко да га се стидео. Душевно је био тако погружен да је из очајања почео живети разуздано. „Целу ноћ — причао је Достојевски — лутао сам од једног места до другог, без радости и уживања, пун огорчења и туге: у четири сата у зору дошао сам кући; био је месец мај, и јасна петроградска ноћ била је видна као дан. Такве ноћи не могу никако да подносим: оне ми нерве узбуђују. Тако ми је било и те ноћи. Спавати нисам могао, већ сам седео туробан и клонуо крај отворених прозора. Наједанпут одјекну звоно на улазку. Ко ће сад к мени у ово доба? Отворим врата, а унутра јурнуше Некрасов и Григоровић, и почеше — не говорећи ни речи — да ме грле и притискују на груди као махнити. Не знађах шта је било, и чуђах се; напослетку разабрах: да су синоћ почели да читају мој рукопис тек да виде, — „десет страна; видећемо шта има унутра" — али после првих десет страна дођоше других десет, и тако пђаше све даље, док најзад не би прочитан цео рукопис. Кад су дошли на оно место где стари отац Петровскога трчи по сандук своме сину, Некрасов је — причаше ми Григоровић — ударајући песницом о рукопис узвикнуо: „ђаволски човек." И одмах решише да дођу к мени: „ако је у кревету и спава, пробудићемо га, — то му неће помоћи — вредније више но спаваше целога света." Али ма колико да су симпатије Некрасова и Григоровића биле драге Достојевском пак

је он више полагао на оцену Бељинског: али и овај је био одушевљен његовим романом, ма да је у почетку хладно дочекао кад му је Некрасов дао рукопис са речима: „Ево смо добили новог Гоголя.“ Бељински је на то приметио: „Код вас Гоголи ничу као печурке“, и због тога се једва решио да роман прочита: али кад је прочитао, одмах је позвао к себи младог писца. „Са узбуђеним срцем — прича Достојевски — пошао сам тамо: и он ме је дочекао достојанствено и уздржљиво. Гледао ме је дуго и бутећи, као да ме испитује, на ће реће: „Знате ли ви управо шта сте написали?“ Питање је звонило тако строго да сам у првом трепутку био са свим унешашен, и не знађах како те речи да схватим. Али после тога увода следовала је тако величанствена парада, да сам био веома збуњен, мислећи: да ли сам одиста тако што ванредно урадио?“

Микел-Анђело — рођен 6 марта 1475 у Арецу, још из малена показивао је дара и воље за цртање, и ако је томе његов отац био противан. Напослетку отац га даде у школу код сликара Гирландија, кад му је било четрнаест година: и он за кратко време толико успе да је учитељ за њ казао: „Овај младић зна више но ја.“ *Ломбардо* је у Анђелу одмах познао генија, и с тога га узме к себи у кућу, да буде друг његовим синовима, плаћајући му по пет дуката месечно, са којом је сумом Анђело помагао свога оца, којег је веома волео. Нарави је био јогунасте и напрасите: леним речима и благошћу могло се од њега тражити шта се хоће, силом ништа. Није устукнао ни пред папским претњама. Радећи статуу папе Јулија II Анђело једног дана пође к њима: али га стражар не пусти. Њега то толико наљути да је отишао из Рима, не довршив статуу. Узалуд је папа тражио, молио, претио — Анђело се није дао умолити. Тек после дугог преговарања, Анђело се врати на повратак. Кад је изашао пред папу, ту се десно и један владика. Папа је био веома љут. Владика хтеде да посредује: „Треба

Ваша Светост да му опрости, он је погрешио из незнања. Сликари су мало лакнути.“ Пану, међутим, то страховито наљути. „*Tu* си незналица — викну разјарени папа — што човеку такве погрде казујеш које му ми не казујемо. Иди до ђавола!“ Спромах владика стајао је занањен, али га папа истера бијући га. Та је статуа била три пут већа од природне величине, и радио ју је шеснаест месеца; само глава била је тешка 600 фуната. Сикстинску капелу натурили су му силом, и он је за 20 месеци половину израдио. Радио је неуморно: спавао је често обучен на скелама; устајао је рано зором и радио. Четири године требало је док је израдио целу капелу. Тиме је вид тако искварио да дуго није могао читати ни цртеж гледати докле не подигне цртеж над главом.

Анђело је обожавао Дантеа; читао је пажљиво Свето Писмо и списе Савонаролине, коме је био наклоњен. Један комад „Божанствене Историје“ сав је био шпаран сликама. У одбрани Флоренције Анђело је активно учествовао, и папа Климент VII само је под једним условом хтео да му опрости — ако довриши гробове у Св. Лоренцу. Папа га је морао бранити од гоњења Медичија. А Анђело, преварен у својим надама, побеђен и немоћан, приморан да служи ствари коју презире, љут због несложе своје партије, био је душевно болан. Његово здравље било је начето, и папа је био принуђен да му једним „Breve“, са казном одлучења, забрани сваки рад на скулптури и сликарству, изузимајући рад у Св. Лоренцу. У то време један ученик његов (Антонио Мини) пише: „Микел – Анђело изгледа много уморан и омршавио ....Ради сувише, рђаво једе и мало спава, а притом неколико месеци болује од главобоље и несвестице.“ Колико је био огорчен на тога бастарда А. Медичија (који је био син једне мулаткиње и папе Климента VII) види се из ових Анђелових речи: „Палату Медичи треба срушити и са земљом сравнити, па тада то место назвати: мазгино место.“

„Страшни Суд“ радио је Анђело осам година (од

1533 до 1541. Радио је сам, удубљен у мисли, стварајући и комбинирући. Тако удубљен пао је једном са скеле, и тешко се повредио: једва је жив остао. Кад је радио „Страшни Суд", папа, разгледајући слику са својим церемонијским мајстором Бјађом, упита овога шта мисли о слици. Овај одговори да није пристојно на тако светом месту сликати толико много голих лица, и најнепристојније је њихову голотињу показивати: тако што није за капелу папину, већ за какво купатило или крчму. Анђело је све то слушао: па кад је остао сам, он насликa Бјађа међу грешницима. Убрзо то се сазна у Риму, и Бјађо се потужи папи.

„Где те је метнуо Анђело?" упита папа.

„У пакао", одговори овај.

„Ја те је метнуо у чистилиште — рећи ће папа — ја бих се потрудио да нешто учиним за те: али како те је метнуо у пакао, тамо ти не могу помоћи, јер из пакла nulla est redemptio (нема спасења)." Папа *Павле IV* хтео је да уништи тај рад Анђелов, и једва су га спречили у томе. „Поправи ти људе, а слике је лако поправити" говорио му је Анђело.

У шездесетој години био је толико снажан да је радио брже но какав младић. Почео је да пише и песме. Један савременик његов вели: да никад није од њега чуо безобразну или непристојну реч. Кад га је један свештеник укорио зашто се није оженио, Анђело му је одговорио: „мени је довољна једна жена, жена која ме воли: а та је жена вештина: а моја дела то су моја деца." Под старост је осећао љубав према Пескари по рођењу Виторија Колона, и љубио ју је страсно. Она му је одговарала писмима и песмама. Виторија је у седамнаестој години била удата за Пескарија коме је такође било седамнаест година: остала је удовица кад јој је било тридесет и пет година. То је била најславнија жена у Италији, лепа, учена, духовита, и пуна врлина. Кажу да је својим утицајем омекшала карактер Анђелов, који ју је надживео и шеснаест година после ње умро.

Анђело није волео да га ко гледа кад ради, и ć тога је радио усамљено. Умрò је 17 фебруара 1563 г. Нарави је био пргаве, саркастичан: помагао је бедне и невољне; удомљавао је сироте девојке. Поклоне није радо примао: и ако је био богат, живео је као сиромах. Пре но што је почињао да ради, мислио је о предмету, и стварао композицију; а кад је једном отпочео, радио је без прекида. Спавао је мало, а често је ноћу устајао и радио. — Био је средњег раста, плећат, и добро развијен: чело му је било угласто са седам бора; нос услед удара сиљоштен; очи мале. Био је сликар, вајар, грађевинар, инжињер, песник — и родољуб.

*

Рафаило. — Рођен је у Урбину 6 априла 1483 год. Отац му Јован Санти био је такође сликар и песник. Рафаило је био прво и једино дете, а отац му је био и први учитељ. Кад му је било тринаест година, отац га даде код *Перуџина*. Код овога је Рафаило остао осам година, све до 1504 године. Највећи утицај на Рафаила имао је Фра Бартоломео, а своју вештину усавршио је са Тадеом Тадеи, који га је као свог сина волео и упознао са тада најславнијим људима Италије.

Док је Анђело вазда иначе сам, то Рафаило, кад год је ишао к папи у двор, био је увек окружен пратњом од педесет виђених сликара, који су га као каквог владаоца пратили. Анђело га једном сретне, па му примети: „Ви идете са великом пратњом као ђенерал“, а Рафаило му одговори: „Ви идете сами као џелат.“ Анђело је рекао за Рафаила да је више постигао трудом но даром. Рафаило је био млад, лен, понашања отменог; за њ се говорило да не живи као сликар, већ као кнез. Обогатио се од својих радова. Волео је једну жену коју је обесмртио у својим сликама, и која се звала Форнарина. Умрò је у тридесетседмој години. Веле да је умрò од прекомерног уживања, док други тврде да је умрò од болести, занављења. Највећи део свог имања оставио је својој љубазници Форнарини.

Гафаило је био висок нешто преко пет стопа. Чело му је било узано, али испупчено: потиљак такође јако испупчен. Врат му је био врло дугачак, а нос велики и фини. Своје ученике помагао је саветом, новцем, и кредитом. У опхођењу био је симпатичан и љубазан; а и што је и иначе био славан сликар, његова је смрт произвела општу жалост у Риму: цео му је Рим био на пратњи.

Моцарт — одговарајући неком барону, — који му је послао неколико боца, и питао га како прави онако дивне композиције, — вели између осталога ово:

„Сад долазим на најтежу тачку у вашем писму, коју бих волео да изоставим, јер ме перо за тако што не слуша. Али ја ћу ипак покушати, па ма се Ви томе смејали. Како наиме, и на који начин пишем и израђујем велике и тешке ствари? О томе не могу ништа више казати, до то: да и сам не знам како, то Вам је све.

„Кад сам прибран и расположен, као, кад путујем у колима, или после доброг ручка, при шетњи, и ноћу кад не могу да спавам, тада ми мисли долазе најбоље. Откуда и како, не знам, нити му ја у томе што разбирам. Што ми се допадне, то упамтим: и све те мисли скупим преда се, као кад би неко други говорио. Кад их упамтим, долазе ми одмах једна за другом. То ми загреје душу, — и ако се само не узнемирим, — постаје све веће и све јасније, и ја све више проширујем: предмет у глави постаје готов, тако, да једним погледом прегледам све у мислима, као какву лепу слику или лепог човека, и тај преглед не вршим једно за другим, као што би требао већ све скупа заједно. То је уживање! Све изналажење и радња бива код мене као у каквом леном јаком сну: али саслушати то све скупа, то је најбоље.

„Што на тај начин постане, то ја после не заборављам лако, и то ми је најбољи дар што ми је Господ Бог даровао. Ако после тога седнем да пишем, то узимам из лепа мога мозга, што сам раније — као што рекох — ћ метнуо. И то после бива на хартији врло брзо.

јер је већ све готово, и ретко ће кад бити другојаче но што је напред смишљено. И тада, могу ме при писању узнемиривати, може се ма шта око мене дешавати, ја ћу ипак писати...

„Али како моји радови добијају облик или манире Моцартове, а не манире кога другог, то бива тако исто као што је мој нос испао управо толико велики и толико испупчен, да је управ Моцартов, а није ког другог и т.д.“

*

Ђ. Верди — био је син сељачких сиротих родитеља. Славно име задобио је само својим великим трудом. Свога „Навукодоносора“ написао је после страховите породичне жалости. Ево шта он сам о томе вели: Становао сам тада са својом породицом, т. ј. са женом и двоје деце, у скромном стану Порта Тицинезе. Тек што сам започео да радим, разболим се од крајника, и морао сам дуже лежати. Био сам почео да се опорављам, кад се сетих да ми за три дана треба двеста динара. И ако је ова сума у оно доба била за ме велика, то ипак не би било тако тешко да за времена предузмем све мере, само да ме болест није спречавала. Ђава веза са Бусетом (пошта је ишла двапут недељно) није ми допуштала да моме тасту пишем. Моја жена, видећи да сам узбуђен, узе оно мало свога накита, и том помоћу — не знам на који начин — састави новац. Био сам веома дирнут овим доказом њене љубави, и реших се да јој то све надокнадим. Срећом, то сам био у стању да учиним са уговором који сам направио. Али сад почиње за ме читав низ највећих несрећа. У априлу ми се разболи син; лекари не могоше да нађу узрок његовој болести и лагано венући он умре у наручју готово полуделе мајке. После неколико дана разболи ми се ћерчица. И њу ми смрт отрже. Али то још није било све. Првих дана месеца јуна моја млада жена разболи се од запаљења мозга, и 1840 год. изнесе се и трећи мртвачки сандук из мога стана. Ја сам био сам, сасвим сам. У току три месеца изгубио сам троје милих —

моје целе породице беше нестало! И у тим ужасним душевним мукама морао сам да компонујем." — Сваки комад његов није имао успеха. За „Il Corsaro" добио је 20000 динара. А „Травијата" је при првој представи у Венецији немејана.

Наполеон I. — један од најбенијалнијих војсковођа, „који је добијао битке, правио законе, стварао нове системе за меру, нивелирао Алпе, правио друмове" (тако га карактерише у својим Есејима Ralph Waldo Emerson. Repräsentanten der Menschheit стр.: 294), био је у правом смислу радник и мислилац: „моја гвоздена рука није на крају мога рамена, она је с главом спојена", говорио је он. Могао је по шеснаест часова у седлу да преседи, једући врло мало, и дремајући у седлу. Није хтео никога за савет да пита: он је најпре у својој глави битке добијао; а да постигне циљ није штедео никога, ни ни себе. Био је у шездесет битака, битке су биле његов елемената. „Моја ће сила пасти, кад је више не будем на успехе ослањао. Освајања су ме направила оно што сам, и освајања ће ме и одржати." Комбинације су му биле тачне: он је и у биткама био математичар. Пре битке није мислио шта ће радити ако победи, већ шта ће радити ако не успе. Све је радио са пажњом и разумеваньем. Инструкције које је дао своме секретару у Тиљеријама заслужују пажњу: „Hoby улазите у моју собу што ређе, не будите ме никад кад имате добру вест да ми кажете: јер то не мора одмах бити. Али ако имате какву рђаву вест да ми кажете, будите ме одмах: тада се не сме ни један трепутак изгубити." На писма није одговарао одмах. Његова радна снага била је огромна, беспримерна. Никад није крио своје презираньe спрам рођених краљева. Бурбоне је звао „наследним магарцима", који у изгнанству ниеу ништа научили и ништа заборавили. Као цар обраћао је пажњу на пијаце: „Оне су Лувр простог народа", говорио је он. Рад и раднике поштовао је: сиромаштве није марио.

за аристократију. Кад су га 1814 г. саветовали да се ослони на аристократију, одговорио је: „У мом садањем положају светина фобуршка једино је племство на које се могу ослонити.“ Одликовао је таленте, он је од простих војника 17 њих одликовао за краљеве, маршале, херцоге и генерале. Радо се умешавао у религијозна расправљања, тако исто волео је да разговара са људима од науке, и лекарима. Он сам говорио је да се људи покрећу или из страха или из интереса. „Пријатељство је празна реч — вели он — ја не волим никога, па ни моју браћу, Јосифа нешто мало, и то из навике, и што је старији..... а знам да и мене нико не воли.“ Био је саможив, крао је при картању, отварао туђа писма, спрам жена је био груб, имао је обичај да их вуче за уши, и штипа за образе кад је био добре воље. Људе је вукао за уши и бркове. А ордене је давао само по заслузи. У оделу је био небрежљив. Радо је читао Русоа, Монтескија и Макијавела. Осијана је носио и на бојно поље.

*

Велики људи, њихова средина, и рад. — Не спорећи да велики људи наслеђем запста добијају извесне особине које су од утицаја на развиће њихових идеја или стварање дела; не спорећи ни велику улогу коју, нарочито при песничком стварању, игра надахнуће. — ипак држимо да је најглавнији утицај средине. Велики људи једнога народа мучно да би били велики у другом народу; ту би се изузели можда само песници. *Вук Караџић*, да је остао у Србији, тешко да би био реформатор српскога језика и правописа. *Доситије*, да је остао у Хопову или другом којем манастиру, био би што и остали калуђери. А и један *Њутон*, *Дарвин*, *Едисон*, и *Тесла*, били би можда обични професорчићи у Србији, и тешко да би могли створити шта више од какве расправе, за коју мучно да би ко даље ван Србије знао. Све зависи од средине у којој се живи и од средстава која та средине даје.

По осим дара, надахнућа и погодне средине, да се може постати великим човеком, нарочито је још потребан *рад, дуг, истрајан рад.* За самог *Рафаила* — краља међу сликарима — његов савременик и такмац, *Микел Анђело*, вели, да он „савршенство своје није добио од природе, већ *проучавањем*“; а то што се може може рећи о уметнику Рафаилу може се рећи и за научника *Дарвина*. Два највећа ђенија, један у сликарству, а други у природним наукама, постали су оно што су једино великим трудом и радом. С тога Мосо умесно вели да је рад основа свега створеног у науци и уметности. Треба дакле радити, па да човек постане велики и славан. Без рада нема великих људи, нема ђенија. Узалуд је дар, надахнуће, средина, ако тога није. *Само рад ствара ђенија, само се радом постаје велики човек.*

Добросав Ружић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Петар Кочић, *С планине и испод планине.* Сремски Карловци, 1902.

Г. Петар Кочић једва је познат по двема трима приповеткама које су изишле у *Босанској Вили и Новој Искри*; овом збирком, коју је издала бечка *Зора*, он изилази првом пред ширу публику.

Ex ungue leonem! Ове ведре и пуне живота приповетке одају писца од талента, од стварног и оригиналнога талента. Задовољство је у причи видети онај здрави и снажни свет, задовољство је наћи онолику количину пресованог живота, задовољство је писати о овим приповеткама пуним младости и свежине, и о писцу који одише здрављем и поезијом Живота.

То су седам краћих прича, али оригиналних, али свежих, те како симпатичних! У *Јаблану* је Лујо, који у летњој ноћи напаса свога *бака*, који ће се сутра тући са

царским баком. Лујо воли Јаблана, поноси се са њиме, љуби га, дели с њиме своју ужину, тепа му као мајка детету: „Добро се ти, Јабо, наруцај. Руцај, бате, колико ти дуса подноси... Само шјутра! Рођени мој, мили мој, драги мој, Јабо — само шјутра!“ Сутра дан, пред целим селом, Јаблан и царски бак су се огледали: забукали волови, копају ногама, прште рогови, земља се угиба, „подувати га Јабо!“ виче Лујо сав у страху, и најзад, млаз крви шикнуо испод врата Рудоњи, Лујо задрхтао од радости, а Јаблан подигао главу и победоносно зарикао, „а планински врхунци силно, силно одјекују.“ — *Код Марконова Точка*, родољубива жица избија. „Зора се бјеласа. Умире ноћ.“ Петлови певају, пси лају, влажни ваздух мирише, звезде бледе, поток једнолико жубори, то је слатки, драги сан, „кад се немирна, ватрена планинска срца у несвјесном полусну снажно притежу, грле и љубе.“ Сеоско момче жали за братом који је у војсци у Грацу, и за старом српском славом, и тужи над данашњим просјаштвом и измећарством, „код куће, а брез куће: код земље, а брез земље; код постојбине, а брез постојбине.“ — И то осећање природе, и та симпатија за потлаченога сељака избија и у *Гробу Слатке Душе*. Над Осмачом и Луњевцем дигла се плавичаста тиморина, која дрхти под врелим зрацима сунчаним. Мирише планинско сено и старе смоласте јеле и витке оморике. Ту је гроб Слатке Душе, старога Мије, чија су сва деца у Буни изгинула, и кога је спаија „ђендарима“ отерао са рођене земље. Село му је подигло колебицу од брвана, и он живи од своје једине кравице, од жита и граха које му сељаци доносе, што им казује када је који светац, када се ваља радити, а када не, што чува мртве и мири завађене. Када му унук стиже на снагу, он поче да тражи своју правицу и своју земљу. Обишао је све судове; ишао је и у Сарајево „Земљаној Влади.“ За сиромаха свуда су врата била отворена, он продаде и своју једину краву, и пође у Беч. Али мећава га ухвати у планини, и он и његово унуче погибоше. Од двадесет и пет форината што су

нашли при њему, десет узеде поп за опело, петнаест однесе кнез суду „у царску касу,“ а село селски подиже „биљег својој Слаткој Души.“ Пуне су ведрога хумора две приче: *Зулум Симеуна Ђака* и *Петинит Зулум* истога Симеуна Пејића Рудара, ђака од намастира Гомјенице, пријатеља пљоски и сељачких котлова, вечно жедна, досетљива, хвалише и лажљивога, како његовоме чину не приличи. За казаном, ређајући чашу за чашом млаке ракије, он прича како се обукао као „шванска геренелина,“ и како је зулум учинио Мајданцима. Котлар Мићан, после тога измишљенога зулума, прича како су игуман Партенија и ђак Симеун, жедни, остали под јесен без капи ракије, напунили своје пљоске на котлу Гавре Брадаре. — *Ђурини записи*, најслабија ствар можда у збирци, причају како је Ђуро тражио да му гледају у књиге од урока удовице Ђурђије, и како се доцније оженио реченом Ђурђијом. — *Мргуда* је у крупним и емотивним потезима изнета једна сеоска драма. Мргуди је седамнаест година, па се прелива животом и здрављем, груди су набрекле, једре и чврсте, очи црне, крупне и влажне, нос меснат, ноздрве округле, *жестоке* је она *крви*, „слатке крви — слатке, преслатке!“ У потоку је: пере рубље. „Око ње свуда вода, свјетлост и непрегледно миришљаво прољетно зеленило. Ваздух се очистио иза кише, па трепери и свијетли се као стакло. Око бијелих облих ногу жубори вода и лагано протиче, а треперава се светлост одбија од воде и игра јој се по влажним образима и дугом, сјајном гердану.“ Одједном, камен буђну, и Мйкина глава показа се иза влажна шибља. „Мйко, брате мој, бјежи отален, видиће свијет, па шта ћу онда од срамоте, јадна ти сам!“ преклиње девојка, и спушта кошуљу низ бела бедра. И онда врели пољупци, дубоки уздаси, грчевити загрљаји: *жестока крв* је проговорила! Када дође јесен, Мйка пође у војску. И у очи његова поласка, у једну бурну, ветровиту, јесенску ноћ, девојка га чека у мирису сува босиљка, девесмиља, црвена и планинскога сена. Кроз јелова брвна бије месечина:

„Вјетар ломи и крши гране с ретка трешања више зграде, силно зајауче, на ситно, оштро завили и затресе зградом. Вјетар трга и просипље суво свенуло лишће, а она пламти, гледа и шапуће.

— Нако ће се и моја младост осушити, увенути, чекајући га, да се врати с војске. Али чекаћу га. Да ме цар проси за свог сина, не ћу!

Горјела је, дрхтала је, па је онда тихо у сузама као мало сиснанче заспала...

На згради шкрипнуше врата, за планине заће мјесец, вјетар утоли и све се утиша.

Из даљине хуји ријека. На млинским лакомицама шуми вода и пада у бадањ. Кроз примамљиво шумење и слијевање воде чујеш као да нешто шапће. Окренеш се — не видиш ништа. Само чујеш како ријека уједначено хуји, и осјећаш како тешко дише ледена, јесенска ноћ.

Али не дочека јадна Мйку. Те годпне уби град, царевина посла зла десетара, а несрећну девојку-матер нађоше једно јутро обешену.

Основни утисак који остаје од ове књиге, то је осећање нечега свежег, планинскп здравог, једрог, пуног здравља и преливеног животом. Ако би се као естетично мерило узела количина живота кондензованог у једном делу: *С планине и испод планине* одиста је дело од знатне уметничке вредности. На страну интелектуалне особине његове, ону љубав према побеђенима и притиснутима, мржња на угњетаче и експлоататоре (Мићан, котлар манастирски: „Било је то ово пред ову пошљедњу буну, *да Бог да не била пошљедња...*“). Оно чиме се у првом реду ове кратке приче допадају, то је та њихова свежина и животна моћ. „Све се диже, буди, све се пуни као врућа крв, одише снагом, свјежином,“ како Г. Кочић вели о планинском јутру.

Као оквир ових прича долази природа, планинска, животворна природа: оквир према слици. Читаоцу се чини да удише ову атмосферу свежега сена и горскога биља. Описи су исто тако свежи, исто тако живи:

„Дубока страховита тишина. Влажна свјежина шири се кроз ноћ. Млак вјетар подухвата преко кућâ,

што се у полукружном небу протежу испод планине. Кровови обрасли маховином, једва се распознају према мјесечини од зелених шљивака, кроз које стрше. Само се гдје-гдје бјеласка нов кров. Село спава мирно, слатко, као једро, здраво и осорно планинче, када га мати подоји и уљуља...“

„Јутро је било тихо, као да је све изумрло. Изнад села шути планина. Ни један лист ла се крене, да зашушти. По равни испод планине једва се назиру торови кроз рану сумаглицу. Далеко доле пољем кроз зеленкасту бујад жути се друм као дугачка, неубјељена крна платна, замичући стрмо под Кадину Воду, под слатку Кадину Воду!

„Све удара на влагу, помијешану с лаким, освјежавним мивисом. Све шути, ништа се не креће. Све стоји управ, тихо, побожно: и црне жалосне јеле; и осамљени редак трешања изнад Чергића; и она крошњаста крушка дивљака код Марконова Точка; и они лугасти гињенички биљези под њом. Све се диже некако свечано према изведреном небу, с кога звијезда за звијездом нестаје. Чинило ми се, да села моја и планине моје нешто с чежњом очекују, и да је све окренуло лице према блиједоседефастом истоку. Јест, јест, планине моје и села моја, ви за нечим чезнете, за нечим гинете.“

Језик је као суза чист, диалог је неусиљен, лак, течан, врло реалистички. Не само да се види личност која говори, но и они који га слушају, средина у којој се креће. Ево како прича Ђак Симеун, манастирски дрипан, исничутура, лажљив, похланан на добру ракију, али у основу симпатичан:

„Вели покојни Партенија: „Симеуне, сине мој дуовни — настави Симеун, кад искани чашу, — ти добро, вели, знаш, шта су, каже, Мајданци радили... какав су, вели, зулум и безаконије чинили на нашије светиња, на нашије намастарије и цркве. Видиш: Крајишници су, вели, разбијени, настаје, каже, други судија. Мутно је, вели, данас вријеме у нашем отечеству; ама ће се, каже, брзо избистрити. Већ мој, вели, дуовни сине, док је, вако вријеме, требало би на Мајданце. — Наточ-де ми једну, Мићане! — Требало би, каже, на Мајданце нако јуначки ршум учинити; јер доста су и они нами и овој нашој све-

тој ћабн јада задали. Добро то, вели, знаш, шта би ти, каже, говорио! „Знам, ама како ћемо?“ — „Лијепо“, вели. „Оно неке године, кад сам... „Ама, наточи ми Мићане, једну, пост јој њезин....

— Што не наточиш чојеку чашу ракије, Мићане?! — набрекну један на котлара. Видиш, стегло се чојеку грло, па не може да приповиједа.

Симеун искапи на душак.

— Ће оно стадо' ја....“

И ракија кацље. чаше се нижу, а Симеун кити и ниже своје подвиге сељацима.

Новине би простора требало да се наведу сва лепа и жива места из симпатичне књижице Г. Кочића. Без претенсија и без рекламе, она се јавила на свет: изашла је из пера млада човека чије је име још тако рећи непознато. Али она је истински добра књига, свежа и лепа слика једног дела наше *честите Босне,* топла и узбуђена песма Животу, и као таква биће драга свакоме ко је прочита.

Јован Скерлић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„Речи остају.“ Драматична комедија у три чина, од Пола Хервија.

Једна интересантна тема натегнуто драматисана: мало догађаја у много сцена и речи, мало драмских ситуација, само развијених и исцрпених у леном дијалогу, испуњених стилом, анегдотом, епизодом. Као драма, „Речи остају“ — са својим обичним догађајем и трагичним свршетком — могла би се поредити с каквим нежним слабуњавим телом у тешком алватном панциру. Витез је лепо скројен, нежних руку, и лак, али га оклоп притискује и одмерава му кораке својим кројем и тежином.

Тако је нешто у Хервијевој драми. Тема је интересантна, писац јој је нашао занимљиву позоришну интригу, у лепо ухваћеној средини и физиономијама, дао јој је онажања, психологије, духа, емоције. Једино где писца није послужила толика иста срећа, то је драмски облик. Поред све своје занимљивости и значаја моралног, у комаду она је доста усиљено драматисана. Да се представи та нехармонија садржине и облика требало би замислити у којој Молијеровој комедији нарави, у Маривоу, или Шеридановој „Опадачкој школи“, какву сличну ситну моралну слабост развијену у размерама Хервијеве драме, и с њеним трагичним свршетком. Тај нехармоничан облик није можда толико ни неприродан колико је изузетан, и буни нашу конвенционалну гледалачку вероватност. То је најкрупнија замерка гледаочева за основу и начин решавања у [illegible]. [illegible] у драми. У том натегнутом облику, натегнуто се развијају карактери и ситуације. Карактери и иначе у онако једном истегнутом обичном догађају не могу се истаћи особено. У том пиљавом и измереном покрету, монотоном тапкању на једној скоро индиферентној моралној теми, они немају ни

маха ни простора да се развију са својим особеностима и контрастима. Колико може слабост за претресањем туђих ствари и оговарањем обележити особено једнога човека? слабост која је заједничка људима најразличнијих моралних особина, васпитања и темперамената. Да се извуку три драматична чина из предмета који би могао дати највише два чина Молијерове комедије — ако се не би хтело прибећи комедији интриге — требало је по што по то искресавати драмске моменте, исцрпсти ситуације преко мере, каткад развлачећи их одвећ са једном разбијеном детаљном анализом, каткад појачавајући их на штету доследности и природности личности у њима. Из летимичног прегледа садржине, ви ћете видети, да је само на тај начин могао овај кратак комад постати развучен, личности поред све детаљне анализе остати довољно необележене, или с неким неочекиваним и недоследним моментима, и да је, заробљен у том натегнутом оквиру, писац морао каткад прибећи врло конвенционалним средствима у развијању и решавању интриге комада.

У првом, најдужем чину, у салону Г-ђе Сабекур оговара се. Два млада сноба, две кокетне госпође, неизоставни лекар, који ће писцу требати у последњем чину, — забављају се, претресајући оно свакидање казаказала, неизвесне гласове, недоказане клевете, омиљену скандалозну хронику бесносленог света. То је неколико дугих намештених диалога, претрпаних именима, непознатим појединостима, тек наговештеним анегдотама и алузијама, које — бачене у две три речи у извијеној и увијеној фрази Хервијевој — ретко доспеју до публике. На њима се писац дуже задржао да нагласи тему комада; личности ове нису од великог значаја у комаду. Права експозиција почиње при крају чина.

Најинтересантније откривене било је ове вечери о Госпођици Регини од Вела. Та млада и допадљива девојка, с тако безазленим отвореним лицем, има љубазника. Госпођа од Модра зна све појединости те скандалозне

историје. Покојни Господин од Вела, био је француски посланик у Румелији, где је барон од Мисена — љубазник његове кћери — био секретар холандског посланства. Када је отац умро, кћи се вратила у Париз својим рођацима, и за њом је с дипломатским преметњајем дошао и барон од Мисена... Међутим, маркиз од Нохана, који је целу ову историју донео у Париз са свога пута на Истоку, нашао се ове вечери у салону Господе Сабекур још једном са Регином од Вела, и уверио се да је цела његова прича, у коју је он сам толико веровао, само страховита клевета о једној честитој сиротој девојци, коју он уз то још и воли.

У другом чину, Маркиз од Нохана долази да проси руку Регине од Вела. Пре но што ће девојка коју он воли и која њега воли изрећи свој пристанак, он хоће потпуно да покаје свој грех, и исповеди све што је у брзини и необавештености бацио блата на њено девојачко име. Регина од Вела, за коју се раније у једној забаченој реченици комада рекло да је одвећ осетљива и плаха, не може у свомо гневу да опрости ову фаталну исповест. Ви прозирете нужду која је писца натерала да да овај пазустан темпераменат својој личности. Од овог тренутка почиње озбиљан заплет, и зато је потребно да Регина од Вела дође у један наступ бола и гнева, да у том тренутку напђе барон од Мисена коме ће се она предати у заштиту од клеветника.

Барон од Мисена тукао се са маркизом од Нохана, и у трећем чину маркиз је опасно рањен. Сада је дошао ред на оклеветану да измоли опроштај од свога нерећног вереника, и сва је вероватност била да ће се драматична комедија свршити без катастрофе. Али у оваквом једном моменту — ви сте већ то видели — напазе тема и писац, и комад који је раније тако смело занемарио најосновније конвенције, конвенције хармоније предмета и форме, решава се на крају једним најнавикнијим и најконвенционалнијим средством. Док су помирени Маркиз и Регина од Вела у најраздраганијем љубавном загрљају,

напазе опадачи и не знајући да их ово двоје слуша, продужују своју опаку забаву. Маркиз који је још сав у завојима, у врло опасном стању, истрже се из руку Регининих, полети на клеветнике, и у том тренутку напрезања и гнева строповштава се мртав.

— „Шта се догодило?“ пита мајор Лиге наилазећи на страховиту сцену.

— „Неколико речи испуштених онако у ветар... Нисмо знали да су близу нас и да нас могу чути... А речи, знате лете . . .“ муца забезекнута Г-ђа од Сабекура.

— „Не, речи остају“, одговара Лиге.

— „И убијају“, завршује доктор.

Пропустили смо у ранијем броју да речемо што о Бисоновој и Тириковој комедији *Историјски замак* и Стеријиној драми *Светислав и Милева*.

„Историјски замак“ је водвиљ и комедија. Водвиљ је нешто тром и млак, без неочекиваних ситуација, пошто се сви qui pro quo' и спремају пред очима гледалаца. Комедија је са неколико изражених типова и лепо израђених ситуација, ако и нису нове. Комад, који није неинтересантан, има само још ту слабост — нарочито примегну на позорници где се рђаво говори — да је доста развучен. У Народном Позоришту, разуме се, прошао је добро само водвиљски део (Г. Г. Руцовић, Н. Станојевић, Тодоровић, Г-ђа Ђорђевићка).

Стеријином „Светиславу и Милеви“, који је врло мршаво испунио овогодишње Стеријино вече, одужићемо се у књижевном прегледу о Задругиној свесци Стеријиних драма.

Милан Грол.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

XI коло Српске Књижевне Задруге. — У половини јануара изишло је и раздато члановима једанаесто коло издања „С. К. Задруге.“ У њему су: друга књига „Путешествија по Сербији,“ од Јоакима Вујића, коју је за штампу приредио Живојин О. Дачић; уз књигу иде и карта Србије од 1815—1833, коју је израдио Радоје М. Дединац; за тим, књига прва „Драматских Списа“ Јована Ст. Поповића („Светислав и Милева“, „Милош Обилић“, „Лажа и Паралажа.“) Издање је приредио Драгутин Костић; опширан предговор о писцу као драматичару написао је Јеремија Живановић. Од „Приповедака“ Ђуре Јакшића изилази прва свеска („Краљица“, „Сужањ“, „Успомене“, „Поп Тихомир“, „Милан“, „На Мртвој Стражи“, и — не зна се зашто — одломци из „Спахије“, „Сироте Банаћанке“, и „Чобанчета.“ Издање је опет приредио Драгутин Костић. Као предговор је студија Светислава Вуловића о приповеткама Јакшићевим. Од Сима Матавуља изишао је нешто промењен раније штампан роман из црногорскога живота „Ускок.“ У „Старим данима“ Борисава Станковића су приповетке: „Ђурђев дан,“ „У ноћи,“ „Станија,“ „У виноградима“, „Пушке“, „Наш Божић“, „Стари Дани“, „Они“, „Покојникова жена.“ Уз ово издање не иде никакав предговор. Милован Глишић изврсно је понова превео Гогољева „Тарас Бульбу“; исцрпну студију о Гогољу написао је Јаша Продановић. Др. Драг. Т. Мијушковић превео је Валтера Бецхота „Постанак и развитак народа.“ Изузев излишнога Јоакима Вујића, рђаво изабраних списа Стеријиних и невешто приређених прича Јакшићевих, ово коло *С. К. Задруге* знатно је боље од осталих. У овом колу се иначе осетно јаче опажа онај кобни котеријски дух који се увукао у Задругу, оно истицање људи који имају личних веза са управом, али који имају слабе везе са књижевношћу. У приређивањима, својих издања, Задруга још непрестано чува тип филолошких издања које приређују гимназијски професори филологије. — Као и раније, „Српски Књижевни Гласник“ ће опширније проговорити о појединим издањима овога кола.

Историјски радови Др. Станоја Станојевића. — Наш сарадник Др. Станоје Станојевић штампао је у Сремским Карловцима своју историјску расправу „Борба о наследство Баошино“ (1421—1426). [8°, стр. 79.]. — Из руског Зборника Фортунатова оштампао је своју расправу: „Гипотеза о славянскихъ заимствованыхъ словахъ изъ германскаго“ [1902, 8°, стр. 6], где расправља о готским колонијама на Балкану у IV и V веку и о могућности њихова додира са Словенима у VI и VII веку, и мисли да би се тиме можда дале протумачити извесне германске речи у црквено-словенском језику.

Народни Учитељ. — Књижара Браће М. Поповића у у Новом Саду приредила је у 10.000 примерака пето издање популарне књиге Васе Пелагића *Народни Учитељ* [Нови Сад, 1903, велике 8°, стр. 761 + XVI]. Пред своју смрт у пожаревачком казамату, писац је приредно пето издање, које је дато на издавање једној београдској фирми. Браћа Поповићи су, самовласно, просто прештампали четврто издање, оставивши медицинске нетачности и екстраваганције, али изоставивши брижљиво, потпуно све што им је изгледало јеретички. На тај начин, пето издање место да буде боље и разумније, испало је много горе и непотпуније но ранија издања. На ову књижарницу треба обратити пажњу: од некога времена већ, она стоји у отвореном рату с интересима српске књижевности.

Наше народно просвећивање. — Г. Љубомир Протић, референт за основну наставу у Министарству Просвете написао је књигу „Наше народно просвећивање у школској 1901—1902 години.“ [Прештампано из „Просветног Гласника.“ Београд. 1903. стр. 71]. Писац редом говори о школским зградама; о издржавању и снабдевању школа школским потребама; о школском раду у основним, грађанским, продужним, вечерњим и о приватним школама; о применама васпитних средстава осим наставе (школске свечаности, ђачки излети и екскурзије, ђачке књижнице, школске баште); о наставницима и њиховом културном раду ван школе: о месним и окружним школским одборима и сталном школском надзору; о раду Министарства Просвете на народним школама; о учитељским школама; о просветном буџету.

Руска политика и Српска Омладина. — У издању Групе Великошколаца Социјалиста изашао је говор Трифуна Кацлеровића, правника, држан на једном збору великошколске дружине Побратимства, поводом путовања Грофа Ламсдорфа у Србију и Бугарску. Говорник устаје противу русофилске политике, и идеал коме треба тежити види у социјалистичкој федерацији балканских народа, „који су својом историјом, својим садањим животом показали да су способни за културу и цивилизацију.“ — На корицама ове брошире, Група Великошколских Социјаста позива на претплату за издавање песама Косте Абрашевића, од којих је један део изишао у *Звезди* и београдским социјалистичким листовима.

Чланци о српским приликама. — Скорашњи, али може се рећи већ угледни недељни француски часопис l'Européen донео је у току 1902 године ове чланке, о нашим приликама: La crise serbe (André Barre); Macédoine et Vieille Serbie (Pène-Siefert). En Macédoine et en Albanie (Pierre Quillard). Croates et Serbes en Croatie-Slavonie (Jérôme Tharaud).

Белешке и угисци, од *Ж. Ж. Вајса* (Calmann Lévy). — Између хроника које је време поштедело долазе и Вајсове. Оне су духовите, писане стилом елегантним и прецизним, и њин писац је у исто време деликатан критичар и морални хроничар. Књизи је додано неколико пасажа који нам показују поред критичара Вајса, Вајса приватног човека.

ИСПРАВКА.

У *прошлом* броју, у песми г. Ј. Дучића *Сат*, у првом реду друге строфе, треба избрисати друго *опет*. —

У *овом* броју, на стр. 179, између реда 5 и 6 оздо, треба уметнути ово:

„Хоћу“, одговори он одлучно. „У осталом, и кад би се могле објаснити, ја не бих узимао на се да их објашњавам.“

Власник, Љуб. Стојановић. — Уредник, Богдан Поповић.
Скопљанска ул., 15. Јевремова ул., 10.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига VIII, број 4. — 16 фебруар, 1903.

ЗОНА ЗАМФИРОВА.

ГЛАВА ЧЕТВРТА.

У њој је испричано једно фамилијарно веће на коме је утврђен списак кандидаткиња, то јест дезојака за удају, или још боље, девојака од којих једну треба себи за сапутницу у животу да изабере Мајстор-Мане.

(3.)

Неколико дана доцније, а код Јевде се опет скупљају на ново фамилијарно веће. Сваки час тек закламарају налуне или папуче преко калдрмисане авлије, и једна по једна стрина или тетка долази. Скупљају се, и ту су већ на окупу све тетке и стринке, ту: Дика, Кара, Ружка, Парашкева, и Николета, и Дока. Све су оне дошле на позив Јевдин, само најмлађа, тетка Дока, дошла је, као и увек, незвана. Била је то још лепа и једра жена, мало чудних манира. Њу су обично увек избегавали; нит' су је позивали к себи у кућу, нит' су је водили кад су куда пошли. А ако су је баш кадгод и повели, — то је увек било после дужег свађања и погађања и постављених услова. Јер Дока је била врло незгодна: увек би понешто лупила и ако је нико питао није, и често би тиме друштво у непријатку доводила. А имала је обичај да оно што каже, упорно брани, па и да се потуче; јер је била позната као убојица. Зато су је избегавали, а кад је се њису могли отрести него су је морали повести, — водили

су је само под тим условом: да ништа, ни речи, не сме проговорити. Редовно се тада морала заклети у своје очи и у живот свога мужа Сотираћа — кога се она иначе врло мало бојала — да неће ни уста отворити! Но, у осталом, све то избегавање њу је мало бунило а онима је мало помогло. Јор Дока је увек умела некако лако и вешто да намирише где је добро друштво, било по каквом мирису од пржене кафе, или по звуку од цврчања на тавици, било на послетку по напучама и налунама поређаним испред неких врата, — што је за њу увек био најбољи и најнесумњивији знак и доказ да ту има друштва, и да ће бити кафе и јеглена.

Четири тетке и две стрине Манине поседале по миндерлуцима унаоколо и све срчу кафу, а попеке и задиманиле као мушко. Тетка Дока пије и кафу и мастику и уз то пуши као Турчин.

Срчу кафу и разговарају о удавачама за које су нашле да би могле бити прилика за њиховог Манчу.

Поче стринка Парашкева:

— У Мадине, ете, там' спроти зелену чешму, какво девојче искочи — пуста не остала!... Онакву лепотињу веће у мој век — а ја сам си жена убавачко стара — јоште не видо'... Фрузина гу, ете, име...

— Мори, зар она си је једна! прихвати тетка Ружка. У Јордана калтагџије дом — што си процафте девојченце, ете, оно Тимче... Како замбак т'нка! Да остаде јоште турцко, — ћаше, две ми очи, заради њума зулум да се направи на вêру ни!... Е, што му, Јевдо, не збориш, ете, за њума?

— Е, што да чиним?! вели Манина мајка. — За што да му зборим? Што да га карам?! Карање нема! У војску терају сас зор, а у женидбу — јок!

— Ели је, зар, у Београд бегенисувaја какву мазну Београђанку, — та му саг ове наше несу прилика?! умеша се тетка Дока, али не доби одговора ни од једне из већа.

Споменуше још неколико њих. Споменуше Дику Гричарску, Ленче Кубеџиско, Доне Чешменџиско и Зоне-

Ставрино и Јоне Мамино. Све су то и лепе и поштене девојке и радене девојке. Целе недеље раде у кући, у недељу у свиленим фустанима у коло, а у понедељак завргну мотику преко рамена па певајућ „Зелен зекир, драго моје“, иду у поље, у њиву или у виноград... Све су то биле лепе прилике за Манчу. Признаје то Јевда, и каже да ће говорити Манчи спну овом.

— Да збориш, Јевдо, рече јој тетка Дока. Да му зборш, ем повише да му зборш за тија девојчики! Што да си седи неженат, та да си губи век и године?! Јервиш ли је, калугер ли је, — та да си самотује?! И ја му зборешем, ама ме ич не слуша!... „Ајде, вика ми он, ћути си Доке! Тебе ти ласно, рече; ти си мислиш да се саг ласно може да ожени, — да ми је мен', рече, ласно невесту да нађем, како теб' што је ласно шишенце ракијке да си пијнеш!... „Бећарл'к цибн султанл'к олмаз“,[1] рече, и толко! Не теде више куче ни да си зборн с мене, а и ја га — кад вид'о што је брљив, — батали!... А што на има девојчики, што су пристасали за удавање, — паша на да г'им не манише! Ем колк'о ги мило да се удадну, и колко ги мило за нашога Манчу од кад се, ете, врну из војску из Београд!... О, Бож'ке! Колку ми чес' чине и дават девојчики, а све заради твојега Манчу! Убаво си видим, дёмек, зашто је тој! Преко чаршију трче та да ме у руке целују, „живо-здраво“ ми рекну... сал што се срамују да за Манчу, ете, питују... А из очи ги, ете, тој четим!... А ја си веће убаво знам, заради кога ми тај чес' чине. Некыа си беја у амам, а туј си у амам беоше и оне, ете, та Дика Грнчарска, Гена Кривокапска и Ленче оно Кубедијско. Беше ту и оно Зоне Замфирово; ама оно си, како чорбаџиско, беше са своји; не бањаше се ни на зборење сас овеја. А ове — ама знаш како ми чес дават, како ми лацкају! „Стрнике, стрнике, мори! Еве ти мој сапун!“ вика једна; „Узни си, стрнике Доке, мој сапун, кирид-сапун је!“ вика па друга. Бож'ке! Да се

[1] Ни султанлук није као бећарлук.

поломе служејећи ме!... А ја си седим, па како пашина мајка, примам си чес' и од једну и од другу, — ама си мислим у мој памет: „А, ринчики. Да се истепате ви за тој, викам; ја ако сам си жена проста, убаво си знајем, дек неје заради мен' тој.“ Па си зборим у памет: „Бож'ке, која ће ми сад бидне снајка у овој покладе!?...“ А лене, па убаве што су — лелее! Јевдо, очи да си не скинеш сас њи! Ја ги сал гледам па си сеирим! А туј при мен' си седи ан'ма на Имер-агу па рече: „Виде ли, Доке што је, рече, убаво овој Зоне Аџијско; па бела како замбак, а очи гу како бадем, а грло како филдиш а уста гу, рече, како мерџан-атеш! ...Ех, рече, пуста вера што ни смиће и на нас и на вас, — а кеиф ми, рече, да гу узнем, ете, за мојега Халила!...“ И истин' збореше жена! А ја гу теке тагај топрв погледа малко боље Зону. Па кад гу видо' ону њојну т'нку снагу, па оне њојне пусте косе, па оне беле цврсте груди, како два филџана — па оно њојно срамување!! Леле, тугоо! викну Дока па се завали онако бећарски и распали цигару, сркну из филџана, па настави: А мен' ми дође ништо жал, па си зборим у памет: „Ех, црна Доке, пусти твој к'смет!... Што несам бећар; та да гу ели узнем ели отнем од татка гу“, — тол'ко што је лепотиња!...

— Ајде ћути си несрећо! обрецну се Јевда на њу. Неје те ни срам?!... Како збориш то?!...

— Ете што?!... чуди се и брани Дока. Што си лошо зборим?!... Ако си прајим кеф, белким сас *уста* си прајим; ништо, ете, лошо не напраји!... рече и испи онет једну чашицу мастике, па додаде: Ако искаш, Јевдо, ете, све да ти ги зберем један дан на куп у амам — та да гледаш и сеириш и бираш, ете, за твојега Манчу, па да ти, како и мен', дође жал и криво — што неси *ти* Манча!

— Их, гракнуше неке, што је брљиво! Неје те ни срам! Ни, какво зборење! Иди си дом! повикаше и скочише све на њу. Кој те је зваја!?... Ај' си дом!...

— Кој да си иде дом?! Ја ли?! плану Дока и скиде једну напучу и стеже је.

— Јä-гу, што си зборн! кара је Парашкева. Еснафска жена — па каква си је!... Кад ћеш си, мори, Доке, црна Доке, ете, памет да спечалиш?! Тој ли је зборење?! Неје те ни срам одн овој чўпе? рече и показа на измеђарку Дену, којој одмах затим даде очима знак: да покупи филџане и ракијске чашице и шишенце с мастиком којом се — чешће од свију — послуживала тетка Дока док је причала слике из хамама — па да све то изнесе напоље. А то је сасвим умесно било, јер ако и даље остане то ту при руци тетка Доки, — ко зна шта све још може лупити и испричати (па и потући се с неком!) тетка Дока, којој су фес и шамија дошли већ мало више накриво, и тако издавали њено ново расположење!

А за тим се подигоше све с миндерлука, Дена им већ окренула налуне и папуче ка авлији, и оне поново, онако стојећи, још једаред изређаше имена девојака која треба Јевда да спомене и да их похвали пред сином Манчом.

— Ама с мен' у амам да искочиш, салете је Дока; да сепрш и да видиш једну убавињу и лепотију одн девојчики!... Мори, у пашине сараје, па би искочиле и там помеђу три тесте Ђурђијанке и Стамболијке потакве; искочиле би и там најлепе и најубаве!...

— Де-де! Лако за тој, мори, Доке! Ће искочимо једанпут! вели Јевда само да је скине с врата. А саг, иди си па легни; преспиј си малко, Доко...

— Ете, тој Зоне чорбаџијско да видиш сал!... вели јој Дока излазећи.

ГЛАВА ПЕТА.

Она је управо као нека епизода. Као епизода узета, она је, истина, мало подужа, али, узета као роман, она је ипак кратка; јер она и није управо ништа друго него један кратак сензациони — али за родитеље врло поучителан — роман, у коме су јунаци: млади Митанча Петракијев и нека Швабица Хермина. Све ово морало се испричати, да виде читаоци пред каквим је амбизом врло лако могао бити и наш јунак Мана Кујунција.

По решењу фамилијарног вéћа, Јевда узе преда се једнога дана сина Манчу. И пошто је женидба у начелу била већ свршена ствар, — разговараше сад о њој онако у појединостима. Јевда му спомену и изређа имена свију девојака. Спомену му Фрузину Мадину како је вредна, кротка и лена, и додаде да није ни чудо, кад јој је татко Грк из Филибе; за тим му спомену Тимку Јордана Калтагџије, похвали је како је здрава — „како мечка“, рече Јевда — како лено тка и води сав домазлук; Дику Грнчарску наговести му и рече за њу врло много лених ствари, како је здрава, вита стаса, „како се, кад иде чаршијом, срамује како и прилега на девојче“, како је послушна и како има лено грло кад запева „Запевало булбул-пиле, мисли зора је“! Ленче Кубеџиско, Зоне Ставрино, Јоне Мамино, и Гену Кривоканску — све их спомену, о свакој рече што се доброга могло рећи, и запита га: шта он мисли?

Мане је ћутао. А кад мати навали на њ, он јој рече да није то баш тако хитно.

— Море, Манчо, сине, докле ће си момак?! вели му мати. Снају да ми доведеш у дом да ми хизмет чини, та да се и ја малко одморим... Ласно ли је мен', да ја овеј моје године, месим леб и гот'вим ручак и за теб' и за момци и чираци твоји?!... (Читаоцима је познато да у Манчином дућану није било сем Коте и Поте ниакових других момака и чирака — али то је сујета мајсторске мајке што је тако рекла!)

— Па ће се женим, нане, ти ич бригу да не береш! умирује је Мане. За мен' ласно; теке за теб' искам да ти бидне убаво! Зашто да узнем неку, а теб' ти она чес' да не одава — бива ли, а?...

— Море ће ми одавају чес', за тој бригу да немаш. Ја већ и сад још'те видим што ме почитују... Ете, изберн си једну одн тија што ги ти каза отпчке... Коју искаш, а мен' ће бидне право... Све су си убаве...

— Ех, одмахну Мане руком. Та што ако су убаве! Оне ли су сал убаве?... Има време!...

— Морн, Манчо, побрго работи! Зашто ће ги пограбе чорбаџиски синови како чаршилије, ете, вруће мекике сабајле, — па што ће таг да чиниш?!...

— Ама, де, јаваш, нане! смеје се Мане. „Што ће да чиним?“... Па ћу си узнем једну! Што ми ти па саг толко збориш, како да до годину неће па да искоче нови девојчики, и још'те може поубави и покротки девојчики да бидну одн овија овогодишњи...

— Ама, ја веће видо' мој к'смет и срећу моју сас теб'!... вели му мати љутито. Мане, Мане, мајка ти не плакала! Што мислиш? Ја сам си проста жена па се ич не разбирам и не знајем ово сагашње?!... Стра' ме што ћеш сас мен' да напрајиш резилак како онај твој Митко чорбаџи-Петраћов, што направи резил сас мајку и татка му!...

— Што ће начинам?! Ајде и ти па, нане, како си збориш!? рече прекидајући разговор. А за тим мету шубару на главу и оде љутито.

— Неје без ништо! рече Јевда после дужег размишљања. Тугоо, ако је бегенисувају нику белосветску, — у Ништаву ћу, ете, да рипим!...

Дуго је седела тако на миндерлуку у једном ћошку од собе, и мислила. Шта све није помислила. Бранила се од тих многих и свакојаких мисли. Леле тугооо! Истин' рекоше који казаше: „Да не дава Господ на дете што му мајка помисли!“ Ете и с мен' и Манчу ми алис та си је саг работа! Може да и неће бидне баш тако лошо!

Доне! Доне, мори! Доне, несрећо селска! викну Јевда и зовну измећарку.

— Што нскаш, стрнике?

— Нскочи, дете, до чорбаџи-Тасу и рекни: „Вика те стрнка Јевда: нскочила, рекни, голема работа! Ама брго да дођеш!...“

*

Не прође много, а ево чорбаџи-Тасе. Био је подаљи рођак, падао јој као неки девер, а она њему као снаја. На њега се Јевда обраћала увек кад је у невољи каквој била и тражила паметна савета; њега би позивала, и он се одмах радо одазивао као и сваки рођак, али канда је мало, онако потајно, и уздисао за Јевдом, и то годинама уздисао. Почео је док је још девојка била и још није престао уздисати; али о тим уздисајима наравно да Јевда није смела ништа знати...

— Што нскаш, снајке Доке? запита је Таса. Што ти требам?

— Позва' те, бата-Таско, имам си, ете, голему муку да ти рекнем... Оно моје брљиво дете... Манча де... Нскам да га женим, а он се, ете, рита како магаре кад си неће самарицу на грбину... Е, какво је тој саг застунило, Бог да чува!... Ни се татко ни се мајка слуша! Што је овој? Батиса ній се све: све се батиса, бата-Таче!... Е, како то?... Ники ме ич не питује, а белким сам мајка!...

— Е, уздахну Таско, тој си је Јевдо наш к'смет... Кад бесмо деца, ники нас, ни татко ни мајка ни, не питâ: оћемо ли ели нећемо: а саг, кад сами стадомо „татко“ и „мајка“, — саг нас *ша* не питују наша деца!... Преди нâс наши старејн нас не питаше: а саг нас на наша *деца* не питују!! — Тој ти је, што рекô отпичке, наш к'смет!...

— Ама, бата-Таско, неје ми мен' мука ни стра' за тој! Неје, две ми очи! Ако, што неће да ме питује; ако, бата-Таско! Та што да ми је на за тој! Друго застуни саг! Србија!... Србија слободија!... Ако за тој! Нек си не пита, нек си изабере што си милује. Ете, и мој покојни Борђија не пита много, већ рече на татка ми:

„Ако гу не давате сас алал, ете, Јевду вашу — а ја ћу гу уграбим; а Србија, вика, и плот неје далеко!“ Ама стра' ме, да не узне нику белосветску...

— Е, ашкоље'н за тај реч! Тој ме и мен' стра, Доке! одобрава чорбаџи-Таско. Батиса ни се све, снајке Доке!... Све ни батисаше: и варош, и чаршију, и село, и цркву, и кућу, и стари адет, и стари чес', и старо живување — све ни, бре брате, батисаше!... Ово какој ће да му бидне, кој ће да знаје!... А Бог да чува! Много лошо, Бога ми ти казујем!...

Јевда уздахну и одобраваше главом, па додаде:

— Мину старо време, — беше му, бата-Таско!...

А бата-Таско уздахну и прихвати:

— У старо време се знало, бре брате, ко је старејн кој млађи; кој је големаш а кој си је на фукара!... Млађи одаваше чес' на старејн својн; кад си татко седи, сни му стојн; кад си татко прајн цигару, сни си већ чека сас машнце и жар; кад си татко зборн, сни си ћути, слуша, не сме да зборн! Па се знало, бре брате, кад је дан а кад си је па ноћ! По-за домаћина смејаше ли кој да улегне у кућу?! Ä си домаћин дође, а измећарка си тури чивнју на порту — и свршена работа! Нема веће нико да улегне на порту!... А саг?... Пантим у оној време, у годину једанпут е-ли двапут ако си искочим поради, ете, некуј послу у чаршију. Па е-ли узнем по-за себ' измећарче, ели си сам узнем фенер, окачим га на чибуче ели на пуле оди џубе — па си пролазим мирно прокај турцки каракол... Несам, бре, брате, џимпир, ели качак, ели кумита, — та да си брез фенер идем преко сокак! ...А саг!... Судија, бре брате, чиновник, ели приседник суда — па си пролази, па ни има по-за себ' измећара, ни фенер, ни бастун — веће пролази да прошћаваш — како неки мачор кад си остави мутвак, та се дигне и зареди по малу на нико рђавство. Бога ми ти казујем!...

— Лошо време застуни! Седи си бата-Таче!... вели Јевда, и нуди га. Ако ли једно кафенце?... Доне, мори, ела испеци ни две кафе!...

А газда Таче седе и поче:

— Некња си зборим ништо сас онога мојега комшију чорбаџи-Петракија. Море, има си човек голему муку сас онога његовога Митку. Причаше ми човек све... Сал што не плаче колко му жал дође и тешко!

— Е, е! Тој ми се уврте — рече Јевда и показа чело — ете, тај Митка!... На што збори Петракија, две ти очи?!...

— Лошо збори; много лошо збори. Давију ми правија!... Да сам учија нике чкоље, — та да испишем, ете, тол'ку књигу! вели Таско и одмери руком једну ужасну дебљину. — „Ласно ти теб' — рече ми некња Петраћија — имаш девојке, сина немаш, — бригу немаш!... А мен' ме изеде оно моје пцетиште!“ —

— А ти, викам, зашто га *испусти!* „Дрво се, викам, савија док је младо!“ има селски реч. Та и сас теб' и Митка ти алис та си је работа! „Море, Таче, рече, не знајеш моју муку, па си збориш тако. А, истин', рече, ја сам кабает, много сам, рече, кабает! Ете веће две године и повише!... Ама се вукујем и теглим с њег' како ала с берикет, Да чујеш сал'.“ Та стаде да прича:

Причање несретнога оца Петракија о свом несретном сину Митанчи.

„Полани, рече, — отпоче бата-Таско Јевди Петракијеву причу — кад му купи једне путине код Вана кондурџије, таг топрв запази, што ће имам муку с њег' повише него што татко ми имаше, ете, сас мене! Плати за путине осам динара — ем беле паре, бре брате, рече малко ли је!?... Ама знајеш како бе'у цврсте и јаке путине, па ем сас потковице! Донесо' ги дом и дадо' му ги, и он ги узе! Ама — ете саг ми долази у намет, — узе ги кучиште, ама ме не целива у руку, како је адет у њега. Обуче ги и један дан одија сас њи по чаршију а јутре дан неће да ги обуче... Ја си мислим: зар ће ги чува па за недељу ели светак!? На ми дође ништо мило.

-та реко' у себ': Бреее, овој ће куче искочи пôтрговац и од татка и па од татка на татка му!... Ама да чујеш моју бруку! Стиза недеља, на светак, па недеља, погледам ја — а он си иде у поцепане путине! Чорбаџи Петраћија син, па си иде како измеćар, белосвецки ники! А зашто, море, ти не обукујеш нове путине, викам му ја, што ме резилиш?! Он си ћути, ћути си, жêна, како камик! Прође си још̂те једна недеља, а ја веће не мога' да си ћутим, веће викну: А, бре, ћопек-сене, што си не обучеш нове путине?! Он си пâ ћути. А домаћица ми Персида, кад виде што ће искочи једно тепање, рече: „Неће си, вика, дете турске путине; иска штифлетне а-ла-франга да му, ете, купиш!“ — Што бре, ешеку! Зар татко ти чорбаџија први у чаршију и код влас' и при официри и инџилири — па може да носи путине с потковице а ти не можеш!? Море ће понесеш, па како селска невеста ће ги обучеш и одиш у њи. А он куче, — и кој га бре научи да си тако зборі! — рече: Нећу да ги носим, бос ћу си идем, е-ли у селски оп'нци, а да ги носим, рече, — нећу!... Е зашто нећеш? — „Не могу, рече.“ — Зашто не можеш? — „Не могу, рече; трупам, рече, сас оне пусте потковице како стари мезулџијски, рече, коњ!“ Е куд се научило теја речи да зборі!!? Виде, ли море, како се кучиште научило да зборі још̂те у чкољу! — Ти што му направиш? запита га па ја. — „Та што да му чиним? Једно ми је дете, знаш како је! Купи му штифлетне а-ла-франга... А домаћица ми зборі: „Мори, Таче, ћути си, па рекни: Исполај на Господа! Кад си доживемо и тој! Кој знаје, рече, што му је писано, и што ће да искочи из њег'!... Ти си трговац ама овој ће, рече, искочи галантерис!“ ...А ја си сал ћутим, — зборі си Петракија — па викам: може, истин', да сам човек прос', па се не разбирам у сагашње време; па си ћута и отрпи неко време. Ама после ми дође нешто у памет за чекмеџе. Есапим и требе да је тол'ко назар, а кад си бројим а оно искача мање! Један дан убаво запанти да сам спустија у чекмеџе два по пет динара назар, а кад ће да затворим дућан, ја си нађо'

сал једно! А код чекмеџе сал ја и он, ники други! Е нећеш, реко' си ја у себ', до чекмеџе да дођеш! И по таг искачаше назар за нико време спрама есан!... Ама нâ ми дође ништо чудно. Има си једно сопче његово, и никога не пушта у сопче. Сам га помета с метлу. Хо, мајка му стара, и тој требе, викам, да је неки угурсузл'к!... И ја се веће заинати да видим што је, мајке, у тој сопче! Та један дан у недељу, рече ми један, — а беше ми калфа, — ништо лошо за Митку; рече: „Пази се, газда Петраћија, да те не орезили, рече, твој Митка. Чуја сам — а убаво разбра', — рече, јучерке на ноћ, куде неке белосветске фрајлице, рече, поју си песну за твојега Митанчу, поју си:

„Кој ти купи кондурице? —
Купи ми ги лудо-младо,
Лудо-младо неж-него,
На Петраћа — ете, рече — млàт Митанча!...“

„Та те, рече, максуз потражи, чорбаџи-Петраћи, да ти рекнем. А, рече, твој леб једо', ти ме изведе на селамет, — на адет је да ти кажем; зашто, рече, може ласно гуја да те изеде. „А ја си, рече Петраћија, уфати таг неки стра' и зорт; — зашто си премећем по мој памет, па уфати' и присети' се за много, та реко': Море, неје без ништо!... Присети се ја: У дућан си не седи, татка не слуша, мајку ич да не види; неће кондуре, кошуљу неће што му мајка ткаје и шије, иска дућанску!... Ударија баксуз у кућу и дућан: а назар мисечни стаде колко пре недељни назар беше!... У собу си никога не пушта, а кад си искочи а он си тури катанац на врата — ём кол'ки катанац! Голем како катанац на магазу! — А кључ си тури у џеп, па си иде! Куде си иде, што праји, кад се врће дом — никој не знаје и не смеје да питује...

А ја си — рече Петраћија — кад ми рече човек тој, брго дом. На сопче му катанац, а њега га дом нема. „Причекни си, рече ми жена, ће дође *дете!*...“ А за тој па да ми је! реко' гу ја, та си узе једно сикирче. Зар ће сам трговачки суд, та да не смем, па иска и требе

два грађанина да су у присуство! Ба! Не чекам си ја! Па си сас оно сикирче обијем катанац и улезнем у сопче... А у собу, што ће да видим; мој срам!... По дувар, бре брате, све слике ем девојачке! Ама, рече, не од наши девојчики, веће од неки из бели свет... па несу, рече, обучене, веће... како да се бањају; ама, брез пештемаљ; ели на Ђурђов-дан у зору кад си фаћају мају, да прошћаваш!... Срам ме, рече, изеде!

Погледа на сандаци, а и на сандаци катанци! Премисли се ја: Е, што му требају, мајке, катанци на сандаци, кад има — ем какав голем! — на врата!?... Та си узнем оној сикирче па и по катанци и по сандаци! Кад си подиго' канци, — леле, мајке! Што ће да видим у сандаци! Срам ме и да ти кажем; а њег', рече, не било срам да збере и скута све тој!! Два сандъка пуна, бре брате, ете, да прошћаваш, све курвинске ствари!...

— Лелее! Не збори си!...

— „Чешљеви, сапуни, ђулпјаци неки, та неке женске штифлетне, колани, подвезице, гаћице женске, чарапе — ама знаш кол'ко су дуге!... Дуге како да ће около шију да ти врзује!... И све си то збраја и скутаја на куп за онуја несрећу и росицју аустрицју, Кермину!... Капетал бре један!... Дућан! Дућан да си отвори и сортира сас онуја силну стоку!... Ела Персо, викну си ја домаћицу ми. Нов адет да видиш! Саг младожење, ете, спремају бошчалуке, а девојке јок!... Каква је ово вера, викам? Ела овамке, да видиш твојега јевропејског „галантериста!“

— Лелее, тугоо! узвикну Јевда сва преплашена. Црна Персо, што ти се оди дете направи! — А Митанча — што направи?

Недељу дана не смејаше да си дооди дом, веће зареди по тетке и по стринке на ноћување... „А да беше тагај туј, рече Петракија, — ћа с оно сикирче да га утепам!“

— Ех, ех, аџамија, па лудо...

— Виде ли, Јевдо, што ни се направи од наш варош?!

— Лелеее!

А татко му Петраћија тури га у повине и рече: „Од данаске ми веће Митанча неје син, ни му ја па татко: тој ви је, вика, на знање, и ете, управљање! Ич да му никој не дава паре, зашто не презнавам Митанчин, рече, арч...“

- Ех, туго! Неје требало баш тол'ко да је... Син му је... Лелê, јединац според три керке!... На што је саг сас Митанчу; некња га видо! Ништо се напраји оди момче... Како земља си дође...

— Што напраји?! Ешекл'к напраји. Изгуби си р'з и трговачки чес'!... Чорбаџиски син... До Филибе и Солун да просеше чорбаџиске керке, па ни једна да му не рекне: јок! — а он си — ешек ниједан! — ожени се сас белосветску и изгуби душу сас другу веру, сас туј исту фрајлицу Швабицу Кермину! Тој ли је ред!... А татко што да праји?! Узе си на брата дете, рече: „Сотирче ће ми је по саг' син и наследник!“ оће да га узне за ортака, — ама још неје у тој године!... А својега сина напудија!... И чорбаџијски, бре брате, син, отиде си, те је саг кантарџиски санким чиновник, — сас двеста гроша мѝсêчно!!... А фрајла Кермина поседе си малко; чека, белким, да се измире сас татка Петракија, та када си виде што ништо неће бидне, — а она си уфати свет... кој гу знаје куде је саг!...

- Леле, да не дава Господ никому такав срам и резилак!... узвикну Јевда када Таско заврши Петракијеву причу.

Мори, Јевдо, зар сал Петракија што има муку! Има ги сијасвет, ама сал туј пуче брука, па си знамо, а колко ги има чорбаџиске куће што си кутају од свет... Ономад на славу једну беомо, код чорбаџи-Гана, и он си има сина... Свршија у Грац трговачку чкољу. Седимо си и чекамо да нè послуже. Ја си узедо' с астал ону књигу, албум, па си гледам, превртем листови, гледам слике, па си запази једно девојче. Море, које си је овој девојченце, требе да га знам и познавам! Та запита Ставрију полицају, што седеше до мен'. — „Зар гу не знаваш, рече ми. Из циркус пеливанка, она летошња што ринаше кроз

б'чву; ете, неје, рече, кроз б'чву, веће кроз обруч... Што се, рече ми, потепаше заради њума.“ — Их, мајка му стара, дотле ли зар дође?!

— Какво време заступи, бата-Таско, Бог да чува. Е, неје тако баш било у пређашно време, неје!...

— Ба! Било је! Било је, ама неје баш тако без ред било! Пантиш ли хеј-хеј, дамно, што учини онај Миче Вачин... када стану ашик на ону ченгију Булсефу — Челебија се зваше?! — Остави си човек и татка, и мајку, и дућан, и трговину, па си фати пут сас Цигани у гурбетл'к!?... И сад још је жив! — Причаше ми неки наши трговци, што одише там' по трговине: нађоше га хеј-хеј далеко там на-куде Солун... Свири и он с други Цигани; станија зурлаш а она ченгија му жена!... (Даде си једну ногу на првога мужа Циганина, па се удаде за Мичу.)... Познаше се ласно. Сећа се све убаво за наш варош!... „Леле, зар тако напраји?“ запиташе га наши. — „Што ће прајим! рече. К'смет! Веру си, рече, несам баталија, — ама остадо', ете, рече, Циганин! Имам си, рече, и децу сас њума!...“

Та тој ти исприча, Јевдо, дёмек да знаш да неје: да неје било! Било је, било, — ама у сто године једаннут ако искочи брука и резилак — ама ово сад почесто!...

— Ее, бата-Таско, за тој те и позва, да те молим, две ти очи, да ми помогнеш. Знајеш, какој си је... Жена сам, удовица сам, не стизам свуд; не прилега, неје ред... Не знам си што се работи и зборі по чаршију... Па-ти да си распиташ, да видиш, дёмек, за Мана мојега... Зашто стра' ме; рече ми да ће да се жени, — а сад па, кад му реко', — а он станија пишман!... Па да си разбереш, да неје нека белосветска... Тугооо! Ако тој буде, — што да прајим?!...

— Оћу, оћу си, Јевдо! рече чорбаџи-Таско; а кроздан два да дођем ћу! За дан два, ете, па сам туј!...

(Наставиће се.)

Стеван Сремац.

М А Ш И К.

Летње јутро. У ваздуху тишина; само што на обали шкрипуће зрикавац, и негде бојажљиво кврчи орлушница. На небу немирно стоје рубави облаци, налик на растресен снег... Око купатила које се сад гради, под зеленим врбовим граљем, мува се по води дунђерин Герасим, висок, окошт сељак, с рибом, кудравом главом и лицем зараслим у длакама... Он стење, дува и, страшно мигајући очима, мучи се да нешто дохвати испод врбових жила. Лице му све у зној. Један хват од Герасима, до грла у води, стоји дунђерин Љубим, млад гурав мужик с троугластим лицем и са узаним кинеским очима. И Герасим и Љубим су у кошуљама и чакширама. Обојица помодрили од студени, јер већ више од сата како чуче у води.

— Ама што гураш руком непрестано? виче гурави Љубим, дрхћући као у грозници. — Баво да те носи! Држи га, јер ће утећи, анатема га не било! Држи, кад ти кажем!

— Неће утећ'... Куд мож'да утече? Завук'о се под жиле... говори Герасим промуклим, потмулим басом, који долажаше не из грла, но из сред трбуха. — Клизав је, обешењак — немаш за шта да га ухватиш.

— За шкрге га хватај, за шкрге!

— Ди да му нађеш чкргу... Чек'! пчен'о сам га некако... За уста сам га ухватио... Ух, ал' гризе, погâн ниједна!

— Не вуци га за уста, не вуци — пепустићеш! За шкрге га 'ватај, за шкрге 'ватај! Опет гура руком! Господе Боже, ала је тупо! 'Ватај!

— „'Ватај"... подражава му Герасим. — Ви'ш ти командира! Дођи ти, па га 'ватај, гурава несрећо... Шта си стао!

— Та ја бих га у'ватио, кад би се могло... Гди ћу ћу ја овако низак стајати тамо под обалом! Тамо је дубоко!

— Ништа што је дубоко... Ти се загњури...

Гр̀ба размахује рукама, допливава до Герасима, и хвата се за гране. При првом покушају да стане на ноге, потоне сав и пушта бобуке.

— Јесам каз'о да је дубоко! вели он, трепћући срдито. — Мањ да ти седнем за врат?

— А ти стани на пањ... Жила̂ има много, па су дошле као басамаци...

Грбоња напипа петом жиле и, снажно се наједаред ухвативши за неколико гранчица, намести се на једној подебљој жили... Ухвативши равнотежу и учврстивши се у новом положају, он се сагиба и, пазећи да му не уђе вода у уста, почиње десном руком тражити међу жилама... Заплећући се у травуљини, клизећи по маховини, што се ухватила по жилама, рука му доспе у клеште ракове...

— Од куд овај гад овде! говори Љубим, и љутито избацује рака на обалу.

Напослетку, рука му напипа руку Герасимову и, спуштајући се по њој, долази до нечег љигавог, хладног.

— Еве га! смешно се Љубим. — Баш позамашан, обешењак! Уклони прсте, са' ћу ја њега... за шкрге... Чекај, не гурај се лактом, са' ћу ја њега, сад... чек' само да га до'ватим... Ама куд се чак увук'о под жиле, немаш за што да га у'ватиш. Никако главу да му напипам... Само трбу' што му осећам... Уби' ми овог комарца на врату, испече ме жива! Са' ћу ја њега... под шкрге ћу ја њега... Заобиђи са стране, гурај га, гурај! Боди га прстом!

Гр̀ба, напућивши образе, притајивши дисање, бечи очи и, као што изгледа, већ завлачи прсте „под шкрге“, но у тај мах се гранчице за које се држи његова лева рука, кидају, и он, изгубивши равнотежу, — буђне у воду! Као поплашени, беже од обале таласасти кругови,

а на месту на̂да искачу мехурови. Гр́ба исплива и, фрчући, хвата се за гране.

— Удавићеш се још, несрећо, па ћу одговарати за тебе!... псује га Герасим. — Излази напоље, до ђавола! Ја ћу га сам извући!

Почиње псовка... А сунце пече и пече. Сенке долазе све краће и одлазе саме у себе, као пужевљи рогови... Висока трава, од сунца загрејана, почиње испуштати пун, бљутко меден мирис... Већ је скоро подне, а Герасим се и Љубим још непрестано каљужају под врбом. Промукао бас, и озебао, пиштећи тенор непрестано нарушавају тишину летњега дана.

— Вуци за шкрге, вуци! Чекај, ја ћу га изгурати! Та куда ћеш с том ручердом? Прстом, а не песницом — њушко! Зађи са стране. С лева зађи, с лева, јер с десна је одсек. Потревићеш ти ђаволу за вечеру! Вуци за уста!

Чује се пуцање бича... Положитој обали полагано трупка на појило стадо, које гони пастир Јефим. Пастир, онемоћао старац с једним оком и искривљеним устима, иде оборене главе и пази куд иде. Прве стижу к води овце, за њима коњи, за коњма волови.

— Потурни га од доле! чује се глас Љубимов. — Промоли прст! Та јеси л' ти глув, несрећо, шта ли ти је? Их!

— А шта вам је то, браћо? виче Јефим.

— Манић! Никако да га извучемо! Завукао се под жиле! Заобиђи са стране! Заобиђи, заобиђи!

Јефим жмирка неко време својим једним оком према рибарима, затим скида опанке, баца с плећа торбицу, и свлачи кошуљу. Да баци гаће, нема стриљења, те, прекрстивши се, млатајући ради равнотеже мршавим, мрким рукама, улази у гаћама у воду... Око педесет корака гази тако по блатњавом дну, затим заплива.

— Чекајте, децо! виче оној двојици. — Чекај! Не вуците га макар како: утећи ће. Стан' да вам кажем!...

Јефим се придружује дунђерима, и сад се сва тројица, гурајући се лактовима и коленима, тезмају на једном

месту... Гурави Љубиш сваки час грца, и ваздух одјекује оштрим, дрхтавим кашљем.

— Где је пастир? чује се вика са обале. — Јефи-ме! Пастиру! Где си, не било те! Ено ти стока у башти! Терај је, терај је из баште! Терај је! Та где је тај матори обешењак!

Чују се мушки гласови, затим женски... Иза плота властелинске баште указује се господин — Андреј Андрејић у халату од персијског шала и с новинама у рукама... Он питајући гледа према узвицима који се чују од реке, а затим пође ситним, брзим корацима према купатилу,..

— Шта је то тамо? Ко то тамо зија? пита он строго, опазивши кроз врбово грање три мокре главе рибарске. — Шта сте се узмували око тог пања?

— Ри... рибицу хватамо... тепа Јефим, не дижући главе.

— А дај ја теби сад рибицу! Стока ти у потрици, а ти... рибицу! А кад ће бити готово купатило, обешењаци? Два дана како радите, па где вам је посао?

— Би... биће готово... стење Герасим. — Дуго је до зиме, моћи ћеш се, ваше'с'кородије, сит накупати... Пфррр... Не знамо шта ћемо с овим манићем... Завукао се у жиле, па као у руши: ни тамо ни амо...

— Манић? пита господин, а очи му се чисто неким лаком подасуше. — Па вуците га што брже!

— По рубље ћеш нам дати... То јест, ако га ухватимо... Задружан манић, као каква меанџика... Вреди по рубље, ваше вис'кородије, по рубље... видите л' кол'ко се мучимо... Не гњави га, Љубиме, не гњави га — та удавићеш га, скоте! Гурај га од доле! Вуци ту жилу горе, ти, чича-... како ти оно беше име? Ама горе, не доле, рђо! Не буљкајте ногама!

Пролазе пет минута, десет... Господина већ оставља стрпљење.

— Василије! виче он, окренувши се дворцу. — Васка! Зовнидерте ми по Василија!

Дотрчи кочијаш Василије. Он нешто жваће и тешко дише.

— Улази у воду, заповеда му господин; помози им да извуку мањића... Мањића не могу да извуку!

Василије се брзо скида и улази у воду.

— Сад ћу ја... мрмља он. — Ди је мањић? Сад ћу ја... Сад ћемо ми то, очас! А ти да се уклониш, Јефиме! Шта ћеш ти стар човек да се мешаш што ти није посао Ди вам је тај мањић? Сад ћу ја њега... Еве га! Пуштајте руке!

— Ама што да пуштамо руке? Знамо ми и без тебе: „пуштајте руке!“ Но дед ти њега извуци!

— На зар ћеш га тако извући? За главу га мораш!

— А глава под пањем! Ко да ми не знамо како би требало! Будало!

— Не лај ту, побећи ће. Стоко!

— Ту господин властелин, на такве речи!... тепа стари Јефим. — Нећете ви, децо, њега извући. Тај се добро склонио!

— Причекајте, сад ћу ја... вели властелин и брзо се почиње свлачити. — Четир клипана, а мањића никако да извуку!

Свукавши се, Андреј Андрејић причека да се мало расхлади и улази у воду. Но и од њега не би никакве помоћи.

— Треба подсећи пањ! решава најзад Љубим. — Герасиме, иди по сикиру! Сикиру ми дајте!

— Немој коме прсте да одсечете! говори господин, кад се зачуше подводни ударци сикире о пањ. — Излази, Јефиме, напоље! Чекајте, ја да га извучем... Ви то, не....

Пањ је подсечен. Полако га преламају, и Андреј Андрејић, на велико своје задовољство, осећа како му прсти улазе мањићу у шкрге.

— Вучем, браћо! Не гурајте се... пазите... вучем!

На површини се указује велика мањићева глава и за њом прво, аршин дуго тело. Мањић снажно врти репом и упиње се да се отме.

— Шалиш се, братац, шалиш. Ту си? Аха!

По свим се лицима разлива медени осмех. Пролази један тренутак у ћутању и посматрању.

— Богат манић! слади Јефим, чешући се под кључним костима. — Мај', ако не буде пет ока...

— Нда... саглашава се господин. — Слезина му се све надима. Све је нешто распиње изнутра. А... ах!

Манић наједаред, сасвим изненада, начини нагао покрет репом навише, и наши рибари чују силан пљесак... Сви шире руке, али је већ касно: манић им — отишао у недођије!

Антон Чехов.

(Превео с руског Ј. Максимовић.)

П О Н О Ћ.

У соби музеја глухо ноћно доба.
Пред гранитним Марсом ту страсна и гола
Игра баханткиња. Ту лије Ниоба
Мраморне и уладне сузе вечног бола.

Ту силно и болно с неколике гује
Рве се Лаокоп. На камену крутом
Седи скрушен Едип... Мир је, да се чује
Где пролази тихо минут за минутом.

Али с цркве куле кобан и потмуо
Глас поноћног звона јеки'о је у тмини —
Негде из дворане дуг се уздах чуо
У мраку, у немој студеној тишини.

Пренула се нагло сва дворана ова:
Свак осети да је туђе, у самоћи,
Млад, срушен, и рањен већ двадесет векова,
Гладијатор један умро ове ноћи.

Ј. Дучић.

ПСИХЕЈА.

Далеко од мене, тамо где под мрачним
Сенама од врба река се разлива, —
Сада блуди Она. У очима плачним
Непзмерна туга и сета почива.

У одори белој витп стас се губи,
Копрена јој танка бела недра скрива; —
Над Њом дрпће грана и косу јој љуби
И ножице голе роса јој умива.

Златне власи пале на рамена бела
И од студи штите нежна нага плећа; —
Од уздаха дрхћу груди испод вела
Кô под ветром цветак ранога пролећа.

О обале цветне река валом бије,
Мирпше Поменак око Ње у ноћи;
Ал' с уздахом тајним Она сузе лије
Кличућ' име драго у пустој самоћи.

Милутин Јовановић.

ЈУБИЛЕЈ ЈАГИЋЕВА АРХИВА.

Архив за Словенску Филологију слави ове године своју двадесет и пету књигу, а његов уредник, професор Ватрослав Јагић, још много година више свога интензивнога рада на науци у опште. Поред свих осталих послова својих Јагић је са ретком' издржљивошћу издавао овај научни часопис 27 година и издаје га и даље. Он је добро разумео значај његова излажења на немачком језику и с тога га није никада напуштао. Ма у каквим се приликама находио и ма где био, он је носио собом и свој *Архив* жртвујући му многе часове свога слободнога времена и поклањајући му своје најбоље силе: своју силну енергију и редак таленат. Зато је Јагићу морало недостати времена за друга велика научна предузећа којима су се сви, што га познају, надали. Његово је време, његов је рад био *Архивом* разбијен на мање размаке, који му ипак нису били сувише малени да може да створи — ма и мања — ремек-дела филолошке критике и дубоких знања. Али за то је *Архив* од почетка свога до данас остао *његов*. Свугде, у свакој књизи, у свакој расправи Јагићевај, оцени и приказу његову осећа се дух који покреће науку унапред, који дубоко види и прозире научне појаве и онда када нема довољно материјала, који је истински заинтересован за научна питања и радује се сваком прогресу у науци. Те симпатичне особине Јагићеве, топлина са којом он увек говори о научним питањима, искрена љубав просвећенога човека према својој науци, и, најзад, његови оштроумни погледи, — све то даје Архиву оно субјективно обележје којега немају други слични часописи, ону драж која чини да, кад у њему и није нешто потпуно тачно, и даље пратите излагање, ону емоцијалност која тако лако прелази на читаоца и подстиче га да и сам живље мисли о истак-

нутом питању, да се за њ заинтересује. Али ни то није још све; за Јагићев се Архив може рећи више него да је само подгревао интерес за научна питања и предњачио у прибирању нове грађе за њихово решење: он је каткада и покретао, назирао и сасвим нове проблеме. Али и поред толикога и таквога рада Јагић се у своме *Архиву* није изгубио. Он није само научник који даје своје име стручноме часопису, већ сталан сабеседник свих оних који у *Архиву* говоре и увек свеж и прибран пратилац свега што има значаја за словенску науку, за његов Архив. С тога нам је ова прослава двојако мила: што слави своју двадесет и пету књигу Архив за *Словенску* Филологију, и што је слави *Јагићев* Архив.

Јагићев се Архив дотицао свих грана Словенске Филологије. Колики је његов значај за сваку од њих — то је врло тешко одредити као што је тешко одредити значај свакога поточића за набујалу реку; али да је његов утицај био плодотворан за њена најважнија питања и њен целокупни развитак — то није тешко доказати. Кад би словенска наука представљала жив организам, тада би у њему утицај *Архива* за Словенску Филологију струјио и најситнијим жилицама. Највећа питања новије епохе развитка словенске науке или су покренута или прихваћена или и потпуно решена у Јагићеву Архиву.

Специјално заслугомЈагићевом поново је покренуто питање о постојбини старословенскога језика, питање, које само на први поглед изгледа да није од великога интереса; у ствари од њега зависи тумачење најстаријих споменика тога језика који су, са своје старине, врло важни за тумачење и разумевање многих појава осталих словенских дијалеката. Дуго се времена држало да је Панонија постојбина ст. словен. језика, и Јагић је био један од првих који су се трудили да покажу апсурдност те претпоставке и да упуте научна испитивања на Македонију. Када се нашло неколико новиx, и, у исто време, најстаријих споменика старословенских, када су се њихова факта почела доводити у везу са дијалекатским

материјалом „панонских" словенских језика и македонских дијалеката, када су се тачно протумачила житија Кирила и Методија и употребила за одређивање првобитног дијалекта њихових превода — нашло се да је оно што је Јагић у своме Архиву 80-тих година само наговештавао било заиста тачно, само је требало још одредити, који македонски дијалекат представља органско продужење онога којим су браћа Просветитељи говорили. И да то испита Јагић шаље у Македонију свога најмилијег и најдаровитијег ученика — В. Облака. — У историју словенских језика уноси се, испочетка полако, много више метода, много више детаљних испитивања него што је раније било. Принципи нове, савремене лингвистике находе своје видне представнике већ на првим странама *Архива*. Истина, стара филолошка школа и после тога времена није се изгубила, она се у словенских народа по где где, на жалост, и сад храбро држи, јер се индоевропска лингвистика није свих словенских језика подједнако дотакла, већ највише и најдетаљније старословенског језика због његове старине, па за то и није могла непосредно утицати на развитак истраживања о њима; али је у то време било већ од велике користи и само рећи, а камо ли, и показати недовољност, нетачност и застарелост онога што се тада сматрало за једино тачно, — а то је *Архив* вазда чинио. Отуда је потекло и тачно доситница издавање старијих споменика — у чему је Јагић и примером предњачио — и детаљно, систематско проучавање споменичких факата и тумачење њихово упоредно-историским методом. Отуда је потекло и изучавање многобројних споменика словенских са литературне стране, поређење њихово са грчким текстовима, проналажење њихових оригинала и објашњавање њихова постања. Овоме великоме раду који је нашао особито плодно земљиште у Русији нису још постављени крајњи резултати; када се то буде једном учинило — тада ће се видети шта је све Јагићева заслуга и његова Архива.

Слика и књижевнога и културнога рада Кирила и

Методија постала нам је много јаснија, и ако још није потпуно јасна, откада се на њој радило у Јагићеву Архиву, а контуре просветнога рада њихових ученика, толико значајнога особито по нас, јужне Словене, и ако нису још јаком и сигурном руком изведене, ипак су обележене. Културна питања свих словенских народа у опште привлачила су на се увек особиту пажњу самога Јагића који их је увек богатио широким погледима и перспективама; неколико факата често му је било довољно да осветли целу епоху у развитку словенских народа. Његово богато знање и општар поглед нису му давали да се у апстракцијама изгуби, да пређе границу вероватности и могућности, често пута врло скривену, у овим питањима. — Веза словенске науке са европском, зависност многих производа словенског духа од сличних производа у других народа, њихово узајамно допуњавање и објашњавање — познато је било и пре Архива, али је од прве његове свеске постало *аксиом*. Преношењу, пресађивању из европске науке свега онога што се тиче Славистике посредно или непосредно Јагић је широм отворио улаз, а у исто је време прокрчио пут у општу, европску науку и свему словенскоме што може имати значаја за њу. И тај контакт за ових двадесет и више година дао је лепих резултата, о којима би могли причати и анали европске науке. Ниједна страна Словенске Филологије није занемарена у Јагићеву Архиву. Што се увек није дошло до подједнако важних и нових резултата — то није кривица Јагићева; то зависи од спреме и талента оних који су радили у Архиву, јер један човек, ма ко он био и ма какав био, не може све.

Поред позитивног, активног учешћа Архива Јагићева у свима културним, литературним и историским питањима словенске прошлости, његов знатан део посвећен је критици, оцени нових радова у Славистици, одређивању њихове вредности за словенску науку. Када се има на уму да су кратке и збијене рецензије, рађене савесно и са знањем ствари, и врло тежак посао и пун одговор-

ности, посао за који треба и много времена и готово пожртвовања, када се зна да свака свеска Архива обилује таквим оценама, да их је већину сам Јагић написао, да су оне у великој већини случајева објективне и да су заиста тачно одређивале значај сваког новог појава, да у њима има и здравих погледа и тачних методолошких напомена, — тада нам је јасан значај Јагићева Архива и с те стране, особито када помислимо на оне гомиле књига које се о словенским народима пишу, но неки пут, само зато што се мисли да је о њима још мало писано, тада нам је разумљиво, зашто неки највише цене заслуге Архивове у овоме правцу, јер, заиста, класификовање радова тако простране науке као што је Словенска Филологија, давање критеријума за њихову оцену, оглашивање њихово у летопису науке за корисне или непотребне — било би већ и само по себи задатак достојан великог научнога часописа. Као год што је Јагић умео да изабере од свију научних радника оне који су се својим радом у Славистици заиста највише истицали и могли, поред позитивних резултата, да утичу на своје читаоце и својим методом, као што су понекад на странама Архива угледала света научна открића од епохалног значаја по неки проблем, тако је Јагић у многим случајевима умео тачно да пронађе у маси нових, млађих радника оне, који су били најбољи и који су и доцније већином остајали на бележи: што се у по неким преварио — то је најмање његова кривица, јер је он о њима искрено мислио.

Научни часопис са овако широком садржином и овако озбиљним задатком био је заиста Славистици од преке потребе баш у оно време кад га је Јагић покренуо. Тада је било потребније но икад разбистрити у словенској науци основна начела научних филолошких испитивања, прекинути са многим дотадашњим традицијама Словенске Филологије, које, сем неколико имена, ништа друго нису имале за собом: требало је стати на земљиште строге науке и новога правца у њој и унети нов, свеж дух тадашње европске науке у зачамалу Славистику која

је по неки пут представљала circulus vitiosus из којега нису могли да изађу и њени најбољи некадашњи представници. А из тога се круга морало *сасвим* изаћи. То су могле учинити само свеже снаге, нови људи који су без по муке примали нове идеје и усвајали потпуно нове погледе, који су их, радећи на Словенској Филологији, узимали за полазне тачке у своме раду. Старији представници Славистике, ма са како много воље и оданости пратили науку, нису могли одједном да престану мислити онако како су целог свога века мислили и, у најбољем случају, на половину су примали оно, што је требало да образује основу њихових научних погледа и свеколикога рада, а о самосталној примени и усавршавању њихову и да не говорим. Ето зашто онај чувени, дубокоучени и многозаслужни за словенску науку *Ф. Миклошић* у ствари није био сарадник Јагићев и, у пуној мери, није то ни могао бити! Јагићу су били потребни *Лескин*, *Брикнер*, *Нерин*, *Потебња*, *Веселовски* и др. да може поуздано да корача у напред. И он их је запста и сакупио око себе знајући да се велика дела врше само удруженим снагама. И ако је по неко од њих већ, и против своје воље, изашао из редова Архивових сарадника, ипак их је већина још ту: овогодишње славље Архивово и њихово је. То су подједнако разумели и они и Јагић. Они у толико што су посветили овоме случају засебне расправе, које ће бити наштампане у XXV књизи Архива, Јагић пак тиме што је удесио да оне, овога пута, изађу у свечаноме руху са приложеним фотографијама својих писаца. —

Од када је изашла прва свеска Јагићева Архива до данас прошло је више од двадесет и пет година. Под утицајем наглога развитка филолошких истраживања у опште, донекле, Јагићева Архива, а по највише под утицајем новијега националнога покрета у Словена и живога интересовања за све оно што се тиче непосредно или посредно њихових народа, образоване су се у Словене и нове научне прилике. Словенска Филологија постаје стручна, научна. У свакој се словенској земљи ради на њој,

самостално, с успехом и пожртвованьем. Струке се цепају: почињу се факта детаљније проучавати, усавршавају се методи, јављају се нове тачке гледишта, нове перспективе. Једном речју, од Словенске Филологије коју су Добровски и Копитар потпуно обухватили, а коју је и Јагић још могао пратити, данас је постало неколико дисциплина, врло специјалних, са неколико одличних својих представника. Часопис са широком садржином као што је Јагићев Архив данас, кад у различним словенским земљама има и специјалних часописа за Славистику који апсорбују не само нове радинке, већ и оне који су раније и на Архиву радили, не може, и поред најбоље воље, ни с тачке гледишта унутрашње садржине пити оне масе књига о Словенима које сваке године излазе, да прати свеколике појаве на различним пољима Словенске Филологије. Зато је Јагић сада, каткада, више усамљен него што је био у почетку свога рада и ако су двојици сарадника, чија су имена била првобитно на корицама његова Архива, додата још цела два рада... Томе је помогло и то, што се данас словенски научници боље и више узајамно разумеју него пре 20 и неколико година. За словенску науку данас више не вреди оно старо тврђење да је немачки језик — „заједничко-словенски.“ И томе је крчио пута и Јагићев Архив. Он је вазда у својих читалаца будио вољу за проучавање словенских језика тиме што је износио на најразличнијим пољима Словенске Филологије паралелне појаве у различних словенских народа; он је на фактима показивао да је научно испитивање само једнога словенскога језика без одличнога знања осталих — илузорно. У осталом то је постало свима јасно још онда када су се почела пресађивати и на словенско земљиште упоредна испитивања. Ето зашто су данас научне прилике у Словена друкчије него пре неколико десетина година.

Када би се данас хтело да покрене велико, епохално научно предузеће, као што је био у своје време Архив, предузеће, за које се уосталом данас осећа не само

потреба, већ се виде и његови предзнаци, то би био *велики научни часопис за целокупну Славистику* у којем би се штампало све на оном језику на коме је написано, и који би, имајући сарадника у свима словенским земљама, могао пратити све појаве у њој, и отварао своје ступце свему што помаже развитку словенске науке. То не би никако био знак некога вештачкога панславизма, већ само задовољење једне потребе данашње словенске науке. Како се до те потребе дошло, и о томе има доста „података“ опет у Јагићеву Архиву. С друге стране то сведочи да и у Словена данас има већ више научне атмосфере, више онога интересовања за научне проблеме и проучавање унутрашње, теориске стране духа човечијег, којима се и одликује данашње културно друштво од некултурнога. Јагић и његов Архив могу да сматрају за своју велику културну заслугу, што су, са своје стране, када год су могли, подстицали на такав рад, храбрили где се малаксавало, помагали колико су могли, и на тај начин непосредно подизали научни интерес. А без њега је немогућно замислити науку, јер у ствари њен прогрес не зависи од хиљаде научних књига по библиотекама, већ од унутрашње потребе научнога рада, разумевања културнога значаја научних истина у опште и истинске прожетости научним интересима у самих представника некога друштва.

А. Белић.

МАРКО ТУЛИЈЕ ЦИЦЕРОН.

I.

Његов живот и јавни рад.

Кад се по заузећу Македоније и Грчке око средине другог века пре Христа више зближио јелински и римски дух, добије римска књижевност већи полет. Јелинско образовање и литература, која у Риму настаје с Ливијем Андроником, творцем римске књижевности (240 године пре Христа), наилазе у прво време на реакцију народне римске странке. У ово време долазе у Рим многи Грци из најбољих кућа и јелинство захвати римски живот у свима правцима. Учене Грке узимају све аристократске куће својој деци за учитеље. Сва је настава у рукама Грка или у људи са грчким образовањем. И старо и младо учи грчки и чита грчке писце. Бољи и имућнији људи шаљу своју децу ради наука и уметности у Грчку, особито у културна средишта Атину, Аполонију, Род и Митилену. Из Грчке се гомилама доносе у Рим уметничка дела и грчке књиге. И у Риму се сад пише, и то много. Људи из најбољих редова огледају се у свима књижевним врстама, и римска књижевност у I веку пре Христа достиже врхунац у свом развитку.

Римска књижевност, стојећи под утицајем грчке књижевности, губи, истина, своју оригиналност, али јој туђа учитељка показује пут и упућује на највеће грчке писце као угледе. Римска се књижевност развија на рачун правог римског живота.

Како је римска књижевност у I веку пре Христа достигла врхунац у свом развитку и у садржини и у облику, то се и време од Сулине диктатуре (од 80 године пре Христа) па до смрти Августове (до 14 године после Христа) назива обично златним веком римске књижевности. У првој половини овога времена (од 80—30

године пре Христа) достигла је врхунац свога развитка проза, а у другој, која се зове Августово доба (од 30 године пре Христа до 14 године после Христа), песништво. Прво доба златног века римске књижевности назива се и Цицеронов век, јер је Цицерон у то доба био најзнаменитија личност у књижевности. Он је, управо, отац златне римске литературе не само у прози, већ и у песништву, и уз то још законодавац у латинском језику. Узрок су томе политичке прилике и цео унутрашњи друштвени живот римског народа за то време.

Први век пре Христа век је грађанских ратова између аристократске и демократске странке. У ово време људске страсти достигну врхунац. Странке су се борile не само оружјем него и пером и говором, оружјем ума у сенату, на форуму, у суду пре него што се дошло до рата на бојном пољу и крвопролића по улицама. То је учинило, те је беседништво, које је у тесној вези с јавним животом, у ово време опште политичке узрујаности достигло с Цицероном своје савршенство.

Цицерон се родио 3 јануара 106 године пре Христа у варошици Арпину, где се родио и рођак му Марије, чија је тетка била Цицеронова баба. Од Гнеја Помпеја Магна био је старији девет месеца, од Јулија Цезара шест година. Цицерон је имао и брата Квинта Цицерона, који је од Цицерона био млађи четири године. Арпин је био волштанска варош у југоисточном Лацију. Римско грађанско право добила је та варош 303 године пре Христа, а гласачко право тек 188 године пре Христа. Тада је тек Цицеронов отац наименован витезом. И отац се Цицеронов звао Марко Тулије Цицерон. Род је Цицеронов у тој варошици био угледан од старине. Породица Цицеронова имала је близу те варошице пољско добро, на ком је живела. То је имање доцније доста увећао сам Цицерон. Мајка Цицеронова звала се Хелвија, била је од имућних родитеља, ваљана и марљива домаћица, и уз то још и образована, тако да је и својем мужу помагала у васпитавању деце своје.

Гај Марије, Цицеронов сродник, задивио својим ратовима с Југуртом, Кимбрима и Теутонцима свет. У Арпину се говорило само о њему, а у Цицероновој се кући говорило о славном сроднику с поносом. Цицерон је био већ младић. Причање о славним делима Маријевим било је од силног утицаја на Цицерона. И Цицерон зажели да буде славан као и велики му сродник. Да је то још од младости желео, каже нам и сам Цицерон у једном писму своје брату Квинту Хомеровим стихом: „Увек бити најбољи и друге надмашити“, а у заступању Луција Мурене вели на једном месту ово: „Две су вештине које могу људе уздићи на највиши ступањ достојанства, једна доброг војсковође, друга доброг говорника.“ Како Цицерон по својој природи није био за војника, то се он одлучи да се уздигне и прослави као беседник и државник, јер је и сам осећао да има говорничког дара.

Кад Цицерон и брат му одрасту, одведе их отац ради школовања у Рим. Цицероново дружење са славним људима, особито са тадашњим славним беседницима Марком Антонијем и Лицинијем Красом, било је од пресудног значаја по Цицерона. По савету њихову походила су браћа грчке учитеље, а између њих и грчког песника Архију, који је раније дошао у Рим и којег је Цицерон доцније и на суду бранио. У школи се истакао изнад осталих другова даром и марљивошћу толико да су и њихови родитељи долазили у школу да виде Цицерона, чије се брзо схваћање при учењу било већ рашчуло. У школи су се младићи вежбали и у песничким радовима. И Цицерон се вежбао, али је и поред тога највише волео беседништво. Да се у том што боље усаврши, *имао* је прилике. Често је одлазио на форум и ту слушао тадашње најзнаменитије беседнике Марка Антонија и Лицинија Краса. Осим тога дружио је се он и са старим трагичарем Л. Акцијем и великим глумцима Есопом и Росцијем, чија је вештина била потребна и Цицерону као говорнику.

У шеснаестој години добије мушку тогу и стане чешће ићи на форум и налазити се при суђењу. Како

је хтео да буде државник, то је Цицерону било врло потребно и правно знање. Стога га отац одведе чувеном правнику Квинту Муцију Сцеволи, аугуру. У осамнаестој години за време марскога рата ступи у војску код Гнеја Помпеја, конзула. У деветнаестој години почне учити реторику и филозофију да би добио лакоћу и вештину у беседништву. Први учитељ у филозофији био му је Федор, који га упозна с епикурском филозофијом. Та му се филозофија не допадне, те се с тога ода на академску филозофију, која му се чинила подесна за беседника, а прво га је упознао с том филозофијом Филон из Ларисе, Клитомахов ученик. Тада умре аугур Квинт Муције Сцевола, те се Цицерон придружи још већем правнику Квинту Муцију Сцеволи, првосвештенику. У двадесетој години слуша у Риму чувеног ретора Молона Рођанина, у кућу узима стоичара Диодота, који га учи стоичкој филозофији и дијалектици и уз то се с Марком Пизоном и Квинтом Помпејем и другима вежба у латинским и грчким декламацијама и беседама сваког дана.

Од двадесете године Цицерон већ почиње писати и заступати на суду. Пише реторска дела, преводи са грчког језика на латински, нарочито Платонове дијалоге, а нека дела других писаца грчких преводи на латински језик и у стиховима. Тада настане марски рат, те се и Цицерон крене на рат заједно са римском омладином. Цицерон се у бој није одликовао јунаштвом. Радовао се много, што је се још те исте године могао вратити кући да настави своје школовање.

За време рата између Марија и Суле Цицерон живи повучено и само учи и вежба се у реторици. У двадесет шестој години својој опет слуша Молона Рођанина, који је у то време послан сенату у Рим као посланик. Младост Цицеронова била је врло мучна и тешка. Хтео је да буде велики беседник, али до тога се без рада не долази лако. Зато он и вели у једном писму пријатељима ово: „Тако се дакле сваког дана нешто чита или пише.“ Жудња за славом чувала га је од погрешака и

кад су младићске године прошле, онда није било за њега опасности да ће се покварити, јер се дотле већ био навикао на рад, а уз то доћу и велики послови које је вршио. Писци који га нису волели, тражили су неуредности и у његову животу. Дион му се подсмева због неке жене Церелије, коју Цицерон назива својом пријатељицом и која је свакако имала утицаја и на Цицерона. Цицеронова преписка са Церелијом није се очувала, те тако не можемо ни знати колико су ти односи њихови били интимни. По тој преписци познали бисмо боље и друштвени живот тога времена. Церелија је, колико се зна, била много старија од Цицерона и уз то врло духовита жена, а знала је и философију. Стога није чудо, што је се Цицерон као човек од књиге упознао и с њом.

Кад је са Сулом настао мир, намисли Цицерон да ступи у јавни живот. У приватној парници заступа Публија Квинкција у својој двадесет шестој години, а у двадесет седмој у кривичној парници брани Секста Росција из Америје, којега су оптужили због убиства оца свога. Цицерон га одбрани. Тај је говор био од пресудног значаја по доцнији Цицеронов живот. Тим се говором прослави он као говорник, толико још више тим, што је се само он усудио да брани оптуженог Секста Росција. У страшно Сулино време, кад се, како сам Цицерон каже, „у опште убијаху грађани без казне“, устаје само Цицерон против Сулина штићеника Хрисогона, који се био удружио са рођацима Секста Росција да га оптуже и имање му отму. Положај Цицеронов у одбрани био је не само тежак, већ и опасан. Само дубоко уверење о праведној ствари могло је уздићи и оживити његов дух. Свестан своје дужности заборавља он опасности што му прете од страшке која му је била противна. Али колико морамо поштовати мушку смелост коју је показао према својим противницима, толико се опет морамо дивити његовој умерености и мудрости с којом је млади говорник умео вешто избећи све што би силног дикта-

тора могло увредити. Осећај огорчености, који из сваког реда тога Цицеронова говора говори, морао је на форуму у толико јачи утисак изазвати, у колико је дуже глас права и истине ћутао под притиском грубе силе.

После тога отиде Цицерон у Грчку не због страха од Суле, већ због даљег школовања и поправљања својег слабог здравља. У Атини проведе Цицерон шест месеци, слушајући академичара Антиоха, славног учитеља беседништва Деметрија, Епикуровце Зенона и Федра, којег је и у Риму слушао. Из Атине отиде у Азију да слуша и тамошње реторе, те се ту упозна и са азијским барокстилом. Незадовољан азијским беседницима врати се Цицерон на Род чувеном ретору Молону, којег је и у Риму слушао, и стојичару Посидонију. После две године врати се он, како вели, „не само живахнији, већ скоро промењен.“ Молон је био од великог утицаја на потоње беседништво Цицероново тако да од тада настаје потпуна промена у његову беседништву. Молон се, као што прича сам Цицерон, трудио да његову слободу и наомиланост у говору умери и ограничи. Слушајући Молона Цицерон се толико показао вредним да је својим радовима задивио и свога учитеља, те је једнога дана, како вели Плутарх, Молон узвикнуо: „Хвалим те и дивим ти се, Цицероне мој, али жалим судбину Грчке, видећи да су и та добра која су нам једина остала, прешла преко тебе Римљанима, васпитање и беседништво.“ По повратку настави Цицерон свој беседнички рад. Сад је се могао у беседништву надметати с другим беседницима, особито са чувеним беседником Квинтом Хортенсијем.

Одмах по повратку свом ожени се у Риму Теренцијом. Тада му је била тридесета година. Теренција је била од богате и угледне породице. Донела му је и женинство од сто и више хиљада динара. Брак је такав био повољан за човека који у свом политичком животу није био срећан. Теренција је свакако била штедљива и уредна жена, али немила. Није се слагала са својим девером Квинтом, Цицероновим братом, и својом јетрвом

Помпонијом, Квинтовом женом, а сестром Помпонија Атика, по којој је Цицерон био пријатељ с Атиком. Цицерон је Теренцији предао управу над својим имањем, јер је био задовољан, ако је се могао ослободити ма којег домаћег посла. Да Теренција није умела саевим задобити Цицерона види се по том, што јој Цицерон никад не поверава своје мисли о најглавнијим пословима у животу, а и по том, што Цицерон скоро у сваком делу својем помиње само своју кћер, сина и брата, а о Теренцији ништа. Према књижевној слави својег мужа била је равнодушна. Теренција је била и побожна жена и веровала у чуда. Због тога јој Цицерон није замерао, јер је, без сумње као и други, мислио да обичаји и религија нису рђави за народ и жене. Са Цицероном је родила двоје деце, једног сина и једну кћер, а живела је преко сто година и тако надживела Цицерона.

Године 75 пре Христа, а у својој тридесетдругој години као квестор западне Сицилије отпочиње своју чиновничку службу под пропретором Секстом Педуцејем, честитим и образованим човеком, с којим је Цицерон остао у пријатељству. Тада у Сицилији не бејаше родило жито, те се с тога у Риму побоје житне скупоће. Цицерон се као квестор потруди да што више жита пошље у Рим по умереној цени. Због тога се Цицерон надао да ће му се у Риму то признати, али како га је нада љуто преварила, кад се после годину дана вратио у Рим. О том нам сам он прича у одбрани Гнеја Планција овако: „Али инак се не бојим да ће се ко усудити рећи да је ичије квесторство у Сицилији било или славније или милије. Тако ми Бога ово ћу рећи као истину: Тако тада мишљах да ни о чем другом људи у Риму не говоре осим о моме квесторству. И поред највеће скупоће послао сам врло велику количину хране: према капиталистима љубазан, према трговцима праведан, према државним закупцима предусретљив, према савезницима несебичан, према свима сам у свој својој служби био врло тачан: Сицилијанци су ми одлучили неке нечувене

части. С тога с том надом одлажах из покрајине да мишљах да ће ми римски народ од своје воље све понудити. Али кад сам случајно тих дана, враћајући се из покрајине, дошао у Путеоле, када су обично врло многи и врло угледни људи били у том крају, умало се нисам стропоштао на земљу, судије, кад ме је неко запитао, кога сам дана из Рима отишао, и да ли има шта ново. Кад сам овоме одговорио да ја долазим из покрајине: „Та дабогме“, рекне „као што мислим, из Африке.“ Овоме ја, љутећи се већ јетко: „Па из Сицилије“, рекнем. Тада некакав ваљни свезналица: „Шта? ти не знаш?“ рекне „да је овај био квестор у Сицилији?“ Шта много да говорим? Престанем љутити се и себе сам сматрао за једног од оних, који су у бању дошли. Али ово ми је, судије, може бити више користило, него да су ми тада сви честитали.“

После квесторства уђе Цицерон у сенат као нови племић (homo novus). Да би се препоручио народу за едила, виђао је се он често на форуму бранећи народна права. Он буде изабран за курулског едила за 69 годину пре Христа. Кад је постао едилом, било му је тридесет и осам година. Као едил приредио је народу скромне три игре, а уз то ту је још дао велику количину жита што је добио од Сицилијанаца као поклон зато што је Цицерон годину дана пре тужио Вера, који је Сицилијанце глобио док је био управник у Сицилији. Вера је је заступао чувени беседник Квинт Хортенсије, који је био од Цицерона старији осам година. Претрес је трајао девет дана. Докази Цицеронови били су тако јаки да се Вер већ од трећег дана није виђао у суду, те тако, кад га остави и бранилац му Хортенсије, отиде из града. Суд осуди Вера на изгнанство и на накнаду штете од четири милиона динара. Откако је Цицерон победио Вера и Хортенсија, сматрају га за првог заступника и говорника у Риму.

Давањем игара народу, и ако скромних, а особито давањем жита, осигура Цицерон себи преторство за

66 годину. Између свих кандидата њега изберу једногласно. У претури се веома одликовао, а била му је тада четрдесет и једна година. Али Цицерон се не задовољи само тим. Хтео је да буде и конзулом, једним од два највиша поглавара у римској републици. Конзулом није могао лако постати због племства. Племство га је сматрало за свог највећег политичког противника и стога му је сметало. Племство је хтело да доведе на управу државну човека из своје средине. Подмићиваньем при изборима Цицерон се није хтео никако служити. Да би постигао што жели гледао је да придобије за себе људе од утицаја, а многе је задобио заступајући их на суду. Знао је да му на избору највише може помоћи Помпеј. С тога он и говори као претор свој први државни говор о врховном заповедништву да народу препоручи Гнеја Помпеја за врховног заповедника у рату са Митридатом, који је дотле водио Лукул. Свога пријатеља Атика моли да га препоручи Помпеју. Помпеја изберу за врховног заповедника, али и поред тога не би 64 године изабрали Цицерона за конзула да се нису почели проносити гласови о државном превратu, који би извршио Катилина и другови му. Племство се због тога поплаши. Катилина двапут покушава да добије конзулство, али при изборима пропадне. Пошто се од племства нико не усуди борити се с Катилином и присталицама му, то племство пристане уз Цицерона да би тако могло уништити свога противника. Како је уз Цицерона био и народ, то Цицерон буде изабран 64 године пре Христа за конзула за 63 годину са Гајем Антонијем Хибридом. Тада је Цицерону било четрдесет и три године. Те године, када су га изабрали за конзула, роди му се син Марко и умре отац, а те године уда и своју кћер од тринаест година за Гаја Пизона Фруга. За Цицеронова конзулства Катилина и присталице му склопе заверу да униште републику. Цицерон открива заверу и угушује је, и тако стиче највеће заслуге за отаџбину. Сенат му се захваљује и за спасење отаџбине одређује у част ње-

гову светковину. Једни говоре да је заслужио грађански венац, а други га опет називају оцем отаџбине. Он је био на врхунцу славе и среће своје и о том он сам с поносом говори у својим делима. Како Цицерон грми против издајице своје отаџбине, показују нам његова четири говора што их је говорио у сенату и пред народом противу Катилине. Против закона и устава изрекне сенат смртну пресуду завереницима, а ту пресуду изврши Цицерон као консул. По старом римском закону, који је ноштрио Гај Грах, грађанина римског могао је осудити на смрт само народ на центуријским скупштинама. Прве године после Цицеронова консулства Публије Клодије Пулхер заљуби се у Помпеју, жену Гаја Јулија Цезара. Кад су римске госпође празновале празник *добре богиње* (bonae deae) у кући претора Гаја Јулија Цезара, Клодије се обуче у женско одело и потајно уђе у кућу, али га познаду. Због тога оптуже Клодија, али се на суду бранио тим, како тада није био у Риму. Цицерон је у тој парници био сведок и рекао да је Клодије тога дана к њему долазио. Клодије од тада омрзне тако Цицерона, да му је био крвни непријатељ, и ако су дотле били у пријатељству. Клодије је тражио само прилику да се освети Цицерону. Да би постао народним трибуном пређе Клодије од патрицијa плебејцима. Кад се Помпеј врати из Азије, удружи се он с Јулијем Цезаром и Красом и склони с њима при крају 60 године пре Христа прво тријумвирство као супротност сенату и племићској странци. Пошто Помпеј изневери племство, у кога је се Цицерон још уздао да ће остати веран племству и бранити републику, не хтеде ни Цицерон својим говорима служити тријумвирима. Од тада се Цицерон стане мало по мало повлачити из политике и бавити се књижевношћу. Тада је Цицерону било четрдесет и седам година. Како су тријумвири имали сву власт, то је и Цицерон морао ћутати. Године 59 пре Христа дође Јулије Цезар за консула, а при крају те године Клодије постане народним трибуном. Цезар, полазећи у покрајину Галију (58 го-

дине). хтео је да се осигура и да из Рима удаљи Цицерона, да му не би Цицерон могао сметати за одсуствовања његова. Цезар се помири с Клодијем и наговори га да тужи Цицерона због убиства Катилинициних пристаница. У почетку 58 године донесе Клодије као народни трибун више закона, а између њих и закон да се прогна онај који римског грађанина убије без пресуде. Цицерон је видео да је тај закон донесен због њега. Клодије га од тада злоставља на сваком кораку. Узалуд се он због тога обраћа народу за помоћ, узалуд Помпеју и Цезару. То буде узрок, те он отиде из Рима месеца марта те године. Одмах по одласку његову објави Клодије закон о прогонству, који се примени и на Цицерона. Још је била одређена казна и за оне који би га примили. Клодије спали Цицеронову кућу на Палатину, затим опљачка и поруши његове виле у близини града Рима и плен преда консулима.

(Наставиће се.)

Јанко Лукић.

ЖОРЖ БИЗЕ.

(Крај.)

Од тога доба „Арлезијанка“ заузе почасно место на програмима „Популарних Падлуових Концерата.“ Год. 1873 била је први пут свирана у позоришту „Шатлеу“, на Колоновим Концертима; а год. 1875, на месец дана пре прве представе „Кармене“, и на Концертима Париске Консерваторије. И данас је редовно свирају по свима светским симфоничним концертима. 1886 „Арлезијанка“ се поново појави на позоришним објавама, али не у „Волвилу“ но у „Одеону“, где се и данас редовно приказује, и чије су представе најбоље посећене.

Успех „Арлезијанке“ допринео је те Падлу замоли Бизеа да напише увертиру за Сардуову драму „Отаџбину“, која је свирана (1874) са истим успехом као „Арлезијанка.“ Увертира је благородне инспирације, бујна и богата бојом; она сва дркће од узбуђења. Бизе је, у то доба, оправдано важио као најдаровитији представник младе француске школе.

Његово највеће дело, било је, на жалост! и његово последње дело, његова лабудова песма.

Убеђен у недовољност старе чисто француске школе, сматрајући је за немоћну да се уздигне до правог драмског облика, Бизе, не обзирући се на старе предрасуде, написа своју „Кармен“ (C a r m e n), снажну и оригиналну. Сви они који су веровали у напредак музичке вештине, сви они који су тежили за нечим новим, очекивали су с нестрпљењем прву представу. Год. 1875, 3 марта, било се стекло у „сали Фавар“ све што је интересовала музика, да присуствује првом приказивању „Кармене.“

Од првог акорда снажне и топле увертире, којом се унапред оцртава цела опера, нека необјашњива студен беше овладала свима. Чинови су се низали не остављa-

јући никаква утиска. Препуна сала најодабранијег света, изгледала је „као каква велика спаваћа соба“; нико се није мицао. Један једини догађај нарушн овај велики мир. Један страховити тресак бубња, два такта раније но што је требало, поремети утишану публику. Шеф оркестра, једним оштрим погледом прострели спротог бубњара који се беше сакрио иза потиог сточића, и комад се продужи без нових несрећа. Бизе се беше сакрио у управникову ложу. Иза последњег чина спусти се завеса, и свет се разиђе ћутке. Мирна изгледа, али препун бола, Бизе изађе последњи. Испод руке са својим другом и пријатељем Гиро, провео је целу ноћ шетајући кроз мирне улице успаваног Париза. Тако је пропала „Кармен“, најлепша комична француска опера (како Французи зову малу, лакшу, нехеројску оперу).

Она се још неко време повлачила по репертоару париске „Комичне Опере“, и, после неколико приказивања, би сасвим избачена. За читавих осам година била је прогната из Париза, за које је време са највећим успехом била приказивана ван француских граница. У највећој слави шетала је она по туђим градовима. Све су се веће европске позорнице о њу отимале. Аустрија, Белгија, Немачка и Италија такмичиле су се ко ће је достојније приказати. Као изгнаник, покрај свега сјаја који је у туђини окружаваше, „Кармен“ је лутала по Европи. Најзад, сауреолом око главе, после вишегодишњег изгнанства, пуна славе, вратила се она у свој толико жељени Париз, где се и данас, тако рећи из дана у дан, са највећим задовољством и дивљењем слуша.

Комаду се пребацивала *неморалност*! И једино тој, будиреченој неморалности има се захвалити што је „Кармен“ доживела тридесет седму представу — публика је ишла не да се диви Бизеовој музици, но да види *„тај неморални комад!“* Па не само публика, но и сам управник „Комичне опере“ сматрао је комад за неморалан. Кад му је један од министара тражио једну ложу за прву представу, он му је одговарајући послао и једну позивницу за главну пробу,

додајући да би желео да Г. Министер сам лично види комад пре но што би довео своју породицу, јер је комад веома неморалан. Кад је овако расположење према комаду имао сам управник, лако је појмити што је комад пропао. Нико се више од Ди Локла (тако се звао управник) није радовао кад је „Кармен“ била избачена из репертоара. Данас, кад је исти комад толико познат, било би и смешно и излишно побијати ово погрешно мишљење.

Други су му пребацивали велику смелост, а трећи, опет, попустљивост према укусу публике. Које реализам либрета,[1] које нови проналасци хармоније, у којима је Бизе изобиловао, учинили су те је пропала ова опера пуна драми, у којој све пева, у којој све живи, дрхће, смеје се, плаче, јеца од очајања и од љубави — од првог акорда па до последњих тонова.

„Кармен“ је скројена у обичном облику комичне опере француских композитора — пуна песама, игара, боемских и војничких хорова; она је дала Бизеу прилике да унесе у њу толико разноврсности стила колико је уопште то могуће било. Композитор је успео да оствари савез између живог и новопрерађеног оркестра, и вокалних мелодија. Равнотежа хармоничног склопа допуштала је симфонији шири обим, а сама се није реметила; живљи колорит пратње, као и симфонични одељци, одговарали су музичком полету, не удаљи ни мало традицијама драмске уметности.

Ма с које је стране посматрали, „Кармен“ је дело од велике вредности. Инспирација је стална кроз целу партитуру; мелодије су топле и пуне најразноврснијих локалних боја, потпуно сценичне и изразите; одељци су савршено скројени, добро распоређени, тачно схваћени, и сви припадају — оригиналношћу идеја и њиховим истицањем, и јасним и изразитим у исто време — оној нормалној и рационалној школи којој ми дугујемо толико

[1] *Кармен,* комична опера у четири чина, извучена (из истоимене приче Проспера Меримеа) од Мељака и Халевија.

живих узбуђења, и толико чистог уживања. Свака личност живи, ради, покреће се, чувајући своју особену физиономију, своје музичко *ја*, јасно и тачно обележено; све то и без једног одступања. Ни једна јединка не жртвује ништа целине ради, а целина је ипак савршена. Отуда и долази она велика живост у комаду. То више није само једно дело музичара од будућности, богатог надама и смелог у начинима, но трајан споменик уметника који потпуно господари собом, изражавајући своје мисли и знајући поуздано да каже оно што је хтео рећи, и да даје облик који је *сам* изабрао.[1]

Приликом приказивања „Кармене", примећено је и Бизеово дубоко познавање људског гласа. Све су улоге релативно лаке за певање; композиторова се воља лако изводи. Већина песама из „Кармене" постале су веома популарне. Ко данас не пева ону песму пуну смеха, пуну милоште, пожуде, страсна погледа који убија... и њен врагољасти напев: „Љубав је циганче, које никад није знало за закон."[2] Или она друга Тореадорова песма: „Тореадоре, пази! сећај се у бој да те нечије црно око гледа, и да те љубав чека..."[3]

Прва позоришна дела Бизеова, сведоче нам о неодлучности и неодређености његова духа, који још лута, тражи... Главни карактер његове музике истиче се јасно тек у партитурама „Арлезијанке" и „Кармене": вечито старање за живописно-романтичним ефектима, за брзим и наглим развојем радње.

Бизе је дубоко размишљао о карактеру својих личности, много се старао да прилагоди музику драмским

[1] *Marmontel.*

[2] L' Amour est enfant de Bohême,
Qui n'a jamais connu de loi.

[3] Toréador, en garde!
Et songe en combattant,
Qu' un oeil noir te regarde,
Et que l' amour t' attend...

захтевима. Ово је једна од главних одлика Вагнерове музике, ма да је и Глук радио по истој системи, само за читав век раније.

Пратећи корак у корак драму, његова музика има само један циљ: да нагласи глумчев покрет, да истакне физиономију једног стања, не одвлачећи никад слушаоце преко тих граница. Нарочито се старао да текст не покрије збијеном пратњом, нарочито кад би изискивала потреба да се нека радња добро разуме и да се јасно чују речи. Такође је много полагао и на облик, у чему је имао присних веза са Шуманом. Али се вазда брижљиво чувао да се не одстрани од оних великих начела ван којих је уметност само фантазија.

„Сањарију, нејасност, s p l e e n, малаксалост, одвратност, све то треба изразити као и остале осећаје, говорио је Бизе, сигурним средствима. Све треба да буде *урађено*... без облика нема стила; без стила нема уметности!“

*

Покрај својих опера, Бизе је дао лепу збирку вокалних мелодија, сакупљених у његовим „Листовима из албума“ (F e u i l l e s d' A l b u m), па за гласовир у четири руке разрађеног „Хамлета“ и „Миньону“ и ситне комаде, пуне чари услед њихове простоте и чедне драži, под насловом „Дечје игре. Велика хроматична варијација; Ноктурно; Венеција“; итд. (J e u x d' E n f a n t s. G r a n d e v a r i a t i o n c h r o m a t i q u e; N o c t u r n e; V e n i s e.) Његове „Рајнске песме“ (C h a n t s d u R h i n) могу се без устезања упоредити са збирком романса без речи од Менделсона.

По смрти, у хартијама, остало је Бизе готово довршену оперу „Иван Грозни“, састављену у драмском Вердијевом стилу. Композитор Фауста, Гуно, прими на се да дело доврши за позорницу, но убрзо одусти од своје намере.

Покрај творачке моћи, Бизе је био таленат првог реда као свирач на гласовиру: но пред публиком није никад свирао. Он је сматрао да сваки композитор треба

да буде прво добар пианист. (Јован Себастијан Бах, Моцарт, Бетовен, Мајербер, итд. велики композитори који су били изванредни пианисти). Литературу је такође волео. Читао је много, а у говору је био врло пријатан и занимљив. Милина је било слушати га кад прича анегдоте. Говорио је живо и оштроумно, а и писао је чак доста допадљиво.

Био је отмена и великодушна срца, узвишених и нежних осећаја. Здравог расуђивања и неумитне савести, он није знао за уступке; до највећег је степена имао осећај правичности, и одвратност према сплеткама. У својим веселим часовима, волео је да подржава парадоксалне теме. Али у својим духовитим шалама, није се никад служио иронијом: његове танане и оштре стреле постајале су тупо оружје из борачких дворница за његове пријатеље. Где би насигурно могао да рани, задовољавао се да покаже да је додирнуо. Није био ни завидљив ни суревњив према осталим композиторима, и нико се од њега не би више радовао кад би наишао на какво ремек-дело. Он је веровао у напредак музике, и било му је мило кад би његово веровање било поткрепљено каквим новим генијем.

Бизе је много и веома неправедно критикован за живота. Ово га је јако тиштало.

„Пустимо их нека говоре, вели Халеви, поводом жучне и пристрасне критике на његову лепу партитуру „Карла IV“; нека нас не тишти критика. Ако је дело јако, нема се чега бојати. Критика може да убрза пад само слабог дела.“

Искрена и часна природа Жоржа Бизеа свирепо је патила од ове често претеране критичке строгости. Под хладним и мирним изгледом, куцало је срце и брзо и јако у јаднога Бизеа. Његова се душа сломила пре времена у свакодневној борби, у којој би требало гледати непријатеље смешећи се.

Једнога летњег дана, тек што беше добио орден Начасне Легије, заморен претераним радом око незнатних, сићушних послова, које му изискиваху његови издавачи

и који му издржаваху његову породицу, коју је он необично волео, беше изишао Бизе да се прошета. То је било у Буживалу, близу Париза, где је живео са својом женом, кћерју свога професора Халевија, и својим малим сином. Тице су цвркутале по гранчицама и он их је жељно слушао; сваки је цвркут у машти уметниковој остављао непзгладив отисак. Он их је слушао, понављао, састављао, пермутовао, и, занет, не слушајући више птичије певање, звиждукао сам нове мелодије, које су долазиле као одјек птичијег цвркута. Враћајући се из шетње, освежен, пун нових мотива, журио се да забележи своје утиске. Дошавши на кућни праг, паде онесвешћен, и само што могаше да викне своју жену. Унеше га у кућу. Ноћ је провео доста немирно, но у зору му би лакше. Идуће ноћи, наједном му позли, жена отрча да пошље по лекара; вративши се у собу, све је било мирно — мислила је да га беше обузео сан. Тако је умро Бизе, у саму поноћ 3 јуна 1875 год., три месеца после прве представе „Кармене“, у самом часу кад се у Паризу, у „сали Фавар“, спуштала завеса по свршеном четвртом чину његовог ремек-дела. Ово је била тридесет трећа представа „Кармене.“

Мање занет својом уметношћу, мање предан својим радовима, Бизе би био још слава француске школе. Крајња нервоза, додата живој осетљивости његовог музичког достојанства, даје му жалосну привилегију да се налази у галерији младих славних покојника.

Стеван К. Павловић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Д-р Јован Хаџи-Васиљевић. Прилеп и његова околина. (Историско-географска излагања). Од — —. У Београду 1902. Цена 2 динара. Стр. VIII + 213. (I. Издање Чупићеве Задужбине). —

Г. Д-р Јован Хаџи-Васиљевић радио је до сада доста на Српској Историји, али су његове расправе и чланци махом без икакве научне вредности, јер њему недостају сви они услови који су потребни свакоме коме ће с успехом да ради на науци: Г. Д-р Јован Хаџи-Васиљевић нема ни дара, ни знања, ни солидне спреме, ни метода. Стога његови радови нису никаква добит за српску науку; они су сви једнаки, сви рђави, а сви скупа не вреде ништа. Наравно да и ова најновија расправа Г. Д-р Јована Хаџи-Васиљевића има све одлике осталих његових расправа и исту вредност као и оне.

Међутим ова је расправа интересантнија по остале расправе Г. Васиљевића, јер су у њој уједно и на једном месту скупљени сви недостатци Г. Васиљевића као писца, у њој се јасно види и његово незнање и нелогичност и... тако даље. Што је ово дело изашло као издање једне наше Задужбине, то не треба никога да буни, ко зна да наше Задужбине, као и Академија, по правилу издају рђаве ствари, — добре ствари су изузетак.

Г. Д-р Јован Хаџи-Васиљевић не зна да концепира своје расправе. У монографијама ове врсте треба нпр. историски преглед да дође одмах у почетку; код Г. Васиљевића је историски преглед на последњем месту. Г. Васиљевић чак не зна ни да среди своје белешке, не зна да их веже једну за другу, да их доведе у логичну везу и да од целог материјала начини једну целину, него он гомила своје забелешке без реда и везе, како му дођу под руку, не марећи много за логичну везу и округлину.

Због те раздробљености и несређености, он је приморан да сваки час прекида излагање и да га сваки час поново почиње, због тога он често читаве мисли и читаве одељке мора да меће у заграду и да их уметне ма где, често тамо где им је најмање место (ср. стр. 49, 56, 209), због тога он мора сваки час да почиње не само нова зачела него и нове одељке и да звездицама или редовима пауза прекида причање. Звездице и редови пауза управо су манија Г. Васиљевића; у целој књизи је преко сто пута на овај начин прекинуто причање, гдегде на једној страни неколико пута. (Ср. нпр. стр. 51, 75, 94-5 итд.)

Стил Г. Васиљевића управо је класичан. Место сваког излагања, ево неколико примера уметничког стила Г. Д-р Јована Хаџи-Васиљевића. „И у овоме се види устаоштво Прилепаца, само би им, ипак, падао јак прекор што остављају дивно оно и родно Прилепско Поље, које плаче за радну руку, да и то нема својега узрока!“ (стр. 44). Писац каже да ће покушати да „остатке старина, које смоу Прилепској Околини нашли, верно опишемо и укратко представимо и то само оно што смо над земљом нашли и што смо о њима чули, и то опет само толико, колико то одговара и другим околностима, а у првом реду писаним споменицима“ (стр. 61). „Ко сву ову историографску, језикословну и путописну, у опште, литературу од XV столећа па до наших дана скупи, претресе, и међусобно је и са фактичким стањем оних предела у сваком погледу упореди и провери, и истраживање своје на научну критичку основу постави, учиниће велику услугу научној истини. Посао је тај доиста замашан, али и остварљив, ну ми се враћамо својој теми“ (стр. 147. Ср. још сличне примере на стр. 107, 136, 157, 186 итд.).

У свима овим (и другим) наводима задржана је интерпункција Г. Васиљевића. Г. Васиљевић има интерпункцију која донекле карактерише и писменост и логичност његову. Он пише нпр. да је из манастира Зрзе „Прилепска Околина у догледу, и, и на овоме се манастиру види“ итд. (стр. 112). Исти је манастир, вели даље писац,

„један од најстаријих манастира у оном крају, и. и овај манастир“ итд. (стр. 131). Кад се писац „ових редака“ (т. ј. Г. Васиљевић, писац ове књиге од 213 страна!) бавио „у Прилепу о Ђурђеву дану“ изашао је у једном бугарском листу један „оппиран и тенденциозан чланак, и. и тамо би ваљало видети, како би имало користи мудро и смишљено радити на народним стварима у Прилепу“ (стр. 175). Причајући како неки „недоучени људи у Бугара“ хоће да доведу у везу множину еленаца у оним крајевима са познатом причом о ослепљавању Самуилових војника, Г. Д-р Јован Хаџи-Васиљевић додаје „међу тим, ма да ту, иначе, нема никакве везе, Битољски су еленци, људи, еленци, од заната“ (стр. 188). Особито чини Г. Васиљевић злоупотребу са својим „и тако даље.“ Што не пенисује цео натпис књигама које наводи, него само прве речи на додаје „и тако даље“ (стр. 6, 7) — то би му се још могло опростити, али каква смисла има „и тако даље“ нпр. у овој реченици: „Прилеп је неколико пута био под власти Бугарске, и тако даље, док није, најзад, 1333. године коначно присаједињен оновременој Краљевини Србији“ (стр. 190). Г. Васиљевић мисли да после свога „и тако даље“ може непосредно везати све што хоће. Тако нпр. Г. Васиљевић наводи у преводу речи Бартове и завршује цео одељак овако: (налази се..... „бугарски манастир..... кога Турци зову Морнамона) и тако даље и тако даље, и да се вратимо манастирској библиотеци“ (стр. 88).

Г. Д-р Јован Хаџи-Васиљевић је целој овој својој књизи дао облик научне расправе: у врло много примедаба на свакој страни наводи он дела, којима се служио и из којих је употребљавао податке. Али он то чини нетачно и несавесно. Тако нпр. он већином наводи дела а не назначује стране, тако да читалац не може да контролише његове наводе. Ево како изгледају таке његове примедбе. Помињући да су о правцима прилепских путова већ писали неки писци, он наводи:

Boué Ami, „La Turquie d' Europe...“
„Recueil d' itineraires dans la Turquie d' Europe...“
Hahn, „Reise von Belgrad nach Salonik“.
Србијева и Макензијева „Путовање по Словенским земљама“.
H. Barth, „Reise....“ и др. (Стр. 21. Ср. још стр. 26, 45, 68, 148, 158, 203, 206 итд.

Осим тога Г. Васпљевић готово по правилу рђаво цитира натпис и страну дела и расправа. Тако нпр. он наводи у два маха (стр. 84, 85) записе, које је Љ. Стојановић штампао у „Споменику X“, а тамо тих записа нема (они су у Спом. XXX); позива се на М. В. Веселиновића расправу „Речи које означавају сродство“ у „Годишњици X“, а тамо те расправе нема; помиње Вуловићев један рад у Споменику XXXVII (стр. 132), а тамо тог рада нема итд. (Ср. стр. 39, 183, 190).

Г. Д-р Јован Хаџи-Васпљевић има врло несолидну и непотпуну спрему и врло мало знања; он управо не зна ствари које треба да зна сваки онај који хоће да пише о српској прошлости, а често и таке ствари које треба да зна свако ко у опште хоће да пише. Тако нпр. Г. Васпљевић пише (стр. 146—7), да је Шафарик *„у првом издању“* своје историје словенских језика и књижевности писао да је бугарски језик дијалекат српског језика, *„а од кад је сишао у Нови Сад“* променио је своје мишљење, те је *„у другом издању“* поменутог свога дела друкче говорио. То је све погрешно. Шафарикова историја изашла је *1826* (а не 1827 год. као што пише Г. Васпљевић), а Шафарик је дошао у Н. Сад још *1819* год., те је већ био у Н. Саду кад је изашло „прво издање“ његове књиге. „Друго издање“ те Шафарикове књиге, то је проналазак Г. Д-р Хаџи-Васпљевића, јер то *„друго издање“* не постоји. Како тачно зна и како верно представља Г. Васпљевић историју Балканског Полуострва види се најбоље из ове реченице: „Концем XIII столећа, таман је Бугарска почела да губи свој значај на Балкану, појављује се српска држава — Немањића“ (стр. 195. Ср. грубе погрешке још нпр. на стр. 70, 200).

Г. Васиљевић воли да употребљава стране изразе, а не зна какву конструкцију они захтевају и какво им је значење. Тако он врло радо употребљава глагол *третирати*, али пише „третирати *о нечем*“ (стр. 55), а на стр. 34, говорећи како Прилеп није здраво место, додаје: „У његовој непосредној околини налази се мијазма, која се излеже по барама градским.“ Човек који је ово написао могао је написати и да је 1599 година у XV, и година 1636 у XVI веку (стр. 114, 116, 124). Таких ствари има у овој књизи много, али ја их не могу овде све наводити, него морам казати, да се послужим згодним речима Г. Васиљевића, „и тако даље и тако даље, и да се вратимо манастирској библиотеци.“

Чудне погледе, мисли и идеје има по гдекад Г. Васиљевић. Говорећи о целенима („то су трговци који тргују са ситном стоком“), Г. Васиљевић тврди да је народ „у њима своје заштитнике, па донекле и хероје своје гледао“ (стр. 42). Или нпр. говорећи о томе како се прича да су ливаде Краљевића Марка биле „где су сада куће Хаџи-Илића и где је сада поп Ђорђева махала“, додаје, са два узвика пропраћену, реченицу, пуну дубока смисла: „Али ко то памти и зна!!“ (стр. 34).

По некад Г. Васиљевић врло духовито ближе одређује неку ствар. Тако нпр. он пише: „Кад се Прилеп посматра издалека, *односно кад се издалека гледа са места одакле се види*, чини леп утисак“ (стр. 30).

Рефлексије Г. Васиљевића увек су духовите и дубоке, оне увек подстичу читаоца на размишљање. Говорећи како се „српска и бугарска култура“ у Прилепу „тару и неравно утркују“, он додаје: „Диспозиције у народа и његовом животу *српске*, а од неколико година на овамо јак утицај *бугарски*..... Зар то није борба, чији исход зависи од многих чинилаца и околности?“ (стр. 51). И колико је дубока смисла и филозофије само у једној речи Г. Васиљевића, кад прича (стр. 79; ср. још стр. 121, 153) како су Турци заузели Прилеп, па каже:

Овом се долином спустили (Турци) у Прилеп и отели га од Срба. И тај им је пут баба некаква показала.

Баба!!

Колико је тек пластике и живота у овим речима г. Васиљевића: „А ко се у мислима пренесе у Прилеп, Велес и Скопље у Средњим Вековима, и ко поле схвати слику ових места, појмиће и колику су деликатну улогу играла ова места у својим околинама“ (стр. 62).

Г. Васиљевић зна по кадикад да тврди две сасвим супротне ствари. Тако нпр. он пише на стр. 44 да Прилепско Поље „плаче за радну руку“, а одмах за тим додаје, да је „свет у Прилепу вредан, али *нема шта да ради*“ (стр. 44). Или нпр. Г. Васиљевић пише на стр. 174 да се у Прилепу „играју *дивна кола*, која заслужују свачију пажњу“, а на стр. 176 прича како је пошља у Прилепу неспретна, па додаје: „и онда се лако даје појмити зашто су *колске игре*, у оним крајевима, *онако ироете*.“ (Ср. још стр. 86-7, 113).

Логика није јака страна Г. Д-р Јована Хаџи-Васиљевића; или он има своју, засебну логику, коју ја не разумем. Г. Васиљевић, пише (стр. 45-6), нпр. да је „женскиње у Прилепу здраво, али *није тако лепо*. **За то** се околни градови и присмевају Прилепцима у песми: ...Прилепске моме чарапларке (што само чараце плету!)“. Зашто девојке које плету чараце не могу бити лепе, ја не разумем, а тешко да би и Прилепци разумели ову логику Г. Д-р Јована Хаџи-Васиљевића. Исто тако ја не знам како је Г. Васиљевић могао написати да „Таласон *није толико зао дух колико је добро натприродно биће*“ (стр. 46, ср. још стр. 32-3, 95-96). То може бити тачно, али није логички речено. То је као кад би когод казао: Г. Васиљевић није толико научник, колико не зна најобичније ствари. И то би могло бити тачно, али није логички речено.

Г. Васиљевић је пронашао нов културно-историски принцип. До сада се мислило да књижевност може да

напредује тамо где је материјално благостање. Г. Васиљевић доказује обратно. „Вредни Прилепци, пише он, остављени без полета у трговини и другим њеним струкама (какве су то „друге њене струке"?), одају се књизи" (стр. 44—5).

Но све ово до сада наведено, и ако је погрешно, има бар некога смисла, али има у овој књизи Г. Д-р Јована Хаџи-Васиљевића реченица које апсолутно никаква смисла немају. Тако на стр. 56 пише од речи до речи ово: „До ужаса тежак економни положај турскога елемента у оним странама, онамо, привремено сакрива још само коран и фередже." Али има још горих ствари. Г. Васиљевић пише на 107 стр.: „А историја манастира *овога столећа* отвара се *тек с почетком овога столећа*." Е није него ће се историја манастирска *овога* столећа „отварати" већ крајем *прошлога* столећа! Да ли је Г. Васиљевић мислио штогод кад је ово и кад је у опште ову књигу писао, ја не знам, али да референти у Чупићевој Задужбини нису много мислили кад су ову књигу препоручили, то је извесно.

Г. Васиљевић је у овој својој књизи у опште показао своје свестрано образовање и универзални дар. Ни филологија није остала поштеђена. Тако нпр. Г. Васиљевић, наводећи да се у Прилепу и околини каже: „Света Петка прва слуга", пише на 160 стр.: „Име слуга долази од глагола служити и именице служба. Овде је слуга скраћена именица служба." Овоме није потребан никакав коментар.

Таких је и сличних ствари у овој књизи тма, али (ја морам и опет да се послужим згодним и духовитим речима Г. Васиљевића) „и тако даље и тако даље, и да се вратимо манастирској библиотеци".

Г. Д-р Јован Хаџи-Васиљевић показао је у овој књизи да *не зна ни једног језика*. О грчком ни појма нема: он не зна грчки ни читати. Довољно је погледати ма који његов цитат (нпр. на стр. 55, 186 и др.), па да се човек увери да Г. Васиљевић не зна грчки ни колико сваки

ђак у првом тромесечју кад је почео да учи грчки читати. Он нпр. на истој страни исту реч сасвим различито пише, меће акценте (и то још дуге!) на сугласнике (стр. 184) итд. У незнању грчког језика Г. Васиљевићу конкурише само Г. Андра Гавриловић, коме је пошло за руком да у *десет* исписаних грчких речи направи *двадесет и једну погрешку* (Св. Сава, стр. 177). Напослетку није срамота не знати грчки, али онда се не треба разметати грчким цитатима.

Г. Васиљевић је још даље отишао. Он се није задовољио само тиме да рђаво преписује грчке речи из штампаних књига, него је штампао и четири повелика грчка записа (стр. 117, 122, 138, 140), које је сам преписао са неких плоча. А знате ли како их је преписао? Поређао је *без икакве везе* и *без икаква смисла* слова (већином сугласнике) једно уз друго и прорешетао их неким *четворокутима*, неким малим словима, неким заградама, неким *словима, којих у опште нема у грчкој азбуци* (на једном месту има и ѣ!), и неким знацима којих *нема ни у једној азбуци*. Да видите како изгледају ти његови записи. Замислите, да је један научник штампао неки *стари српски запис* са једне плоче овако:

К Л М (Ж) С А *Т* R Пг ◇ *С* М е В^ом Ж С Т ∓ Г ѡ П Л *Ж* Т Ф Гл Т....

Ето *тако* изгледају грчки записи које је штампао Г. Васиљевић. И Г. Васиљевић још сме да каже: „Ми смо у Битољу *пажљиво разгледали* остатке старих натписа“ (стр. 139).

Али Г. Д-р Јован Хаџи-Васиљевић *не зна ни немачки*. Он је то додуше већ давно доказао у своме приказу Крумбахерове Историје Византиске Књижевности, где је написао да Гелцер абдикацију Краља Милана назива догађајем светско-историског значаја и тиме навео на танак лед чак и једног нашег „византолога.“ Овом приликом је Г. Васиљевић, у погледу свог знања немачког језика, доказао само оно што се о њему већ знало. Ипак се није

знало да он баш толико не зна немачки. Могло се мислити да он бар деклинацију зна; међутим је г. Васиљевић овом приликом показао да ни то не зна. Он нпр. преводи „in enger Beziehung“ „*у тешњој* вези“, мислећи да је er наставак само за компаратив, а не зна, што у осталом зна свако дете које неколико месеца учи немачки, да је er наставак још и другог и трећег падежа једнине за женски род. (Нека Г. Васиљевић о томе види: Ф. Оберкнежевића Граматику за ниже разреде средњих школа I, стр. 14). Има још доста примера његовог незнања немачког језика. На стр. 40 наводи Г. Васиљевић Ханове речи, да је дуван у Прилепу „in Durchschnitt von guter Qualität“ (*просечно* доброг квалитета), па преводи те Ханове речи овако: Дуван у Прилепу је „чувен по добром квалитету *и крижању!*“

Али још то није доста. Г. Д-р Јован Хаџи-Васиљевић *не зна ни језик српских споменика*. Његови преписи старих српских записа, и иначе и у овој књизи, са свим су рђави. Г. Васиљевић и најобичније записе нетачно преписује, додаје и изоставља речи и слова или исписује речи које немају смисла. (Ср. стр. 83, 84, 119). И у том погледу има у овој књизи курпозних ствари. Тако Г. Васиљевић прича, да у манастиру Трескавцу има слика „цара Стефана Уроша са царицом, али натписи су истрти и не може се осем *Стеф.* ништа прочитати“ (стр. 84). Међутим код тога лика који Г. Васиљевић помиње, остатак записа, *на грчком језику и грчким словима*, гласи: „.....и хтитор овога храма!“ О „*Стеф.*“ Г. Васиљевића нема ни помена! Коме се овако шта може да омакне, тај нема права да ради на науци.

И још то није све. Г. Васиљевић је показао директно незнање језика наших домаћих споменика. Он је наиме у својој књизи на стр. 97—100 превео једну повељу Душанову на данашњи језик. Сам превод, као и тумачења и додатци Г. Васиљевића у преводу, су испод критике. Али је управо скандал да је Г. Васиљевић познате речи у стереотипној кластви наших старих по-

веља: и да имать честь съ Июдою..... превео (стр. 100): *„и да има част с Јудом.“* Какву Јуда има част Г. Д-р Хаџи-Васиљевићу? Овако не разумевати ни најобичније ствари у нашим споменицима, и опет зато имати глас озбиљног радника (бар код неких људи) — то је само код нас могуће.

Још нешто, па да завршим. Г. Васиљевић пише на стр. 37 за једну цркву у Прилепу, да је подигнута *„уз припомоћ Кнежевске владе“*, и на стр. 133 за школу и манастир у Слепчу, да је „и ту школу била, као и *све друге у оним крајевима, отворила Кнежевска влада.“* Овако пише човек који у овој књизи непрестано грди наше представнике у оним крајевима, и који нема довољно речи да сваком приликом наружи и исмеје трезвенога и заслужнога П. Балканског (стр. 5, 25, 81), који у сваком погледу стоји изнад Г. Васиљевића онолико колико изнад њега (т. ј. Г. Д-р Јована-Хаџи Васиљевића) стоји нпр. Крумбахер у знању грчкога језика.

Ми обично коримо руске научнике што су пре много година „придизали“ старе рукописе из наших манастира. Ја мислим да им то не треба замерити, јер ево и Г. Васиљевић сам каже на стр. 93: *„Ми смо* из манастирске библиотеке *понели* неколико одломака од манастирских књига, тако имамо.....“, и онда наводи пет „одломака“, које „смо ми из манастирске библиотеке понели“.

Био сам сувише опширан. Али ја сам имао намеру да критиком на ову књигу Г. Васиљевића докажем да Г. Васиљевић нема ни дара, ни спреме, ни знања колико, је потребно ономе који хоће са успехом да ради на науци, да дакле све оно што је радио Г. Васиљевић нема никакве вредности и да нема изгледа да ће он икада моћи са успехом радити на науци. Чупићевој Задужбини и њезиним референтима намеће се „нравоученије“ из овога само собом.

Ст. Станојевић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Под старост, цртица у једном чину, од Бранислава Нушића.

Г. Нушић је водвиљист. То није тешко опазити ни у његовој најозбиљнијој друштвеној драми: у комедији, он је то у свакој сцени. Он претпоставља занимљиву интригу простом току догађаја, претпоставља карикатуру и комичну ситуацију доследно изведеним личностима, једну смешну реч читавом развијеном диалогу. Све то, разуме се, није предвиђено у плану комада. У току развијања фабуле, ако се сусрети појединих личности — комбиновани ма у ком другом циљу — писцу учине смешни, он оставља све на страну да експлоатише комичну ситуацију; ако се једна црта у карактеру личности или један детаљ у реченици покаже комичан собом или неком далеком асоцијацијом и игром речи, он је добро дошао, без обзира хоће ли његово развијање и истицање допринети што јединству утиска, безбојно развући ситуацију, или потпуно искочити из тона ствари. Затим, ствари које су се писцу учиниле једном смешне, у водвиљу, у хумористичној козерији, у дневној новинарској карикатури, остају окамењено смешне у роману, у комедији, у драми, у идили. Ово неколико неразвијених и неповезаних напомена требаће нам у анализи најновије комедијице Нушићеве, која је врло карактеристична за нашчев начин излагања предмета и сценичног развијања.

Почетак је комада једна сентименталиа идила. Двоје старих, проживели су тридесет и неколико година заједно, под једним кровом и за једним столом. Та велика половина човечјег века, испуњена толиким догађајима, толиким бригама и задовољствима, толиким успоменама, протицала је лагано и нечујно, нижући дане и године.

Једнога дана старац, довршујући крај малаксале вечерње светлости на прозору своје новине, баци се изненада у те преживеле године. У новинама је прочитао вест да његов пријатељ Антоније слави педесету годину брачнога живота, и те успомене подсетиле су га још једном на његове године...

„...ко би рекао да је Антоније већ толико стар; слави педесету годину брачног живота. Ама да ли већ он има толико? Чекај, молим те, па колико је онда његовом најстаријем сину? Марија, колико може бити година господин Сави Антонијевом?

Марија. (Седи на канабету крај другог прозора и како је штрикала, заспала, те испустила штрик на крило.)

Ђорђе. (Види да му не одговара, те оставља новине и прилази јој.) Па ти си заспала, Марија?

Марија. (Тргне се и брзо настави штрикање) Та, није... него.

Ђорђе. ...Било је времена кад сам ти читао па те то није успављивало, него... шта ћеш, године су. Ето замисли само, Антоније јавља да слави педесет година од венчања. Педесет година, ако Бога знаш, читав век... па и ми смо већ тридесет пету напунили... није Бога ми тридесет и пет него... (рачуна) тридесет и шест пуних, је ли? Није шала, болан, тридесет и шест година, као да је јуче било. Старост, старост иде, бабо! Видиш, како лако заспиш као дете, и то је од старости.

Марија. Није од тога, него тако, и уморила сам се, данас сам цео дан радила.

Ђорђе. Гле, шта си ти то толико радила?

Марија. Шта? Па зар ме ниси једнако терао да твоје старе хаљине распродам и испоклањам...“

С овом последњом реченицом, у једном приметном скоку, припрема се водвиљска ситуација. Надовезаће се истина даље разговори и успомене, и поводом ових давнашњих остатака, сачуваних у старим окованим сандуцима, пуним прашине, мајкине душице и мољаца, али гледаоци који знају да Нушић има више осећања за поетичне моменте, сетили су се одмах да писац није изабрао ове прозаичне реликвије као најсрећнији детаљ да

на њима развије своју игилу успомена. Њему је он овде једно просто театрално средство за интригу комада, без које једна његова комедија, била она и игилична сличица од осам страна, не може бити.

Требало је успоменама пробудити једну сцену љубоморе код старца и бабе. Тај смешни и дирљиви моменат у једној старачкој идили није нов, али има увек своје драже. Вештина и оригиналност је како се ће до њега доћи, и како ће се развити. То би могла бити једна исхотична исповест, сентиментално признање, стара можда заборављена сумња, оживљена и потврђена сад одједном, у једној испуштеној речи, једном расејаном погледу, потресу гласа, или на колико још других начина и средстава у овом сентименталном дијалогу, у овој меланхоличној атмосфери дотрајалих живота, далеких успомена, сувога босиока, и малаксалог вечерњег сунца на прозорима... Све би то могао бити начин да тај моменат изиђе ненаметнуто из ранијих сцена: Пушкњев је пут другчији. У једном старом заборављеном кануту, завлачећи у разговору руке у џепове, бака ће случајно наићи на једно пожутело парче хартије, и у њему прочитаће љубавно писмо упућено њеном мужу, пре тридесет година, у њиховој другој години заједничког живота. По том срећно пребројеном моменту, кад се једном нашао у готовој ситуацији, писац сад одрешеније развија водвиљ. Док на једној страни бака са једним претерано осетљивим, наивним и трагичним тоном игра преварену госпу, старац се довија и извлачи у комичним реченицама једне водвиљске личности из „Протекције“ или „Дуле Пунице.“

Марија. ...(чита писмо) „Мили и слатки мој Бокице. Ти си се вратио из Пеште, па зашто те већ нема да обиђеш твоју Ленчицу.“

Борђе. (Потпуно се збунио) Овај... како да кажем... па за Бога... ваљда није баш Ленчица.

Марија. Него шта је?

Борђе. Може бити нише Савчица. Ја сам имао некакву сестру од тетке која се звала Савчица.

Марија. И то није истина, ја не знам никакву

твоју сестру Савчицу.

Ђорђе. Та... овај... не можеш је ни знати, она је умрла док смо још били деца, тек је имала две године.

Марија. Па та Савчица, је ли, кад јој било две године, пише теби на двеест и пет година после смрти, а?

Ђорђе. (Све у већој забуни) Па не кажем ја да баш она пише, него тако, онако узгред кажем да сам имао једну сестру од тетке која се звала Савчица...“

И диалог непрестано тече у том разбијеном неодређеном тону: озбиљном, комичном, наивном, фриволном. Идила је поремећена, водвиљ се не развија слободно. Он у осталом и није у плану комада. Његовим средствима начињена је једна потребна ситуација, и његовим средствима требаће да се она реши. Само, колико ће тек његова помоћ овог другог пута бити намештена и неочекивана, можете пресудити, кад будете видели да после ове водвиљске историје са нађеним писамцетом бака долази на озбиљну мисао да напусти свог неверног старчића.

Разуме се да се ова смешна и дирљива сцена неће завршити Избеном. Када чича Ђорђе пође вратима, са шеширом и штапом у руци, остављајући жену „која је кадра толику прошлост да баци за љубав једне младалачке лудорије“, и с којом он „не може више јести хлеб и со“, на врата улеће син њихов Иван, са радосном вести да су добили унука. Постиђени и узбуђени, старац и баба, с још једним последњим, нежним прекором, падају у загрљај:

Ђорђе. (Прекоревајући је), Бабо, бабо! (Одведе је напред и лагано да не чује Иван) Срам те било!

Марија. (Тако исто) Срам тебе било, дедо! (Загрле се опет).

Иван. Али ви сте обучени; ви сте негде пошли?

Марија. Ми?.... (Збуњено погледа у Ђорђа)... Та ми смо пошли к теби...

Ђорђе. Да, пошли смо да видимо унуче...

На страну наша детаљна анализа, у којој је из једног општијег интереса, мимогред, покушано да се по-

каже типичан начин развијања теме у једном Пушићевом комаду, ова ведра и занимљива комедијица, развијана лако, у течном дијалогу пишчевом, оставља пријатан утисак. На позорници, г. Тодоровић је још оживео својим врло савесним израђеним чичицом. Г-ђа Јовановићка могла је само бити мало мирнија и дискретнија у љубоморној баки.

О леној Војновићевој драми „Allons enfants“, која је давана пстог вечера са Пушићевом сличицом, говорићемо у идућем прегледу.

Милан Грол.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Борби о наследство Вишина, од Ст. Станојевића, [1421—1426]. Ср. Карловци. Српска Манастирска Штампарија. 1902. стр. 79, 8°.

Доследна својим традицијама, по којима је позната била као област с јако израженим сепаратистичким тежњама, Зета је била прва која је, после смрти Душанове, показала готовост да заснује самосталан државни живот. Али се још с почетка нашла пред опасностима које јој је, услед те своје издвајаности, тешко било савлађивати. С југоистока су навaљивали Турци, а са запада Млечани који су се, опоравивши се после Туринскога Мира (1381), свима силама трудили да се учврсте на источној обали Јадранског Мора јужно од Драча и да заузму оне делове Зете, одакле им је било најлакше одржавати везе с унутрашњошћу Балканскога Полуострва. Да би себи олакшао положај, Бураћ Страшимировић се најзад, 1396 године, решио уступити Млецима Скадар, Дриваст и градић Сати, те их на тај начин ставити као преграду између своје државе и Турака. Овим је уступањем, које се бар дало у почетку правдати тренутним тешкоћама, отворено тако звано Зетско Питање, најважније у историји наших од-

носа с Млецима у првој четвртини XV века. Баоша, наследник Ђурђев, борио се, за све време своје владе (1402—1421), да поврати Зети ове уступљене крајеве. Ту је борбу, после његове смрти, наставио Стеван Лазаревић и водио ју је, с разним изгледима на успех, до 12 авг. 1423 године, када је завршена уговором, закљученим између Ђурђа Вуковића и изасланика млетачких код Св. Срђа на Бојани. Како овим уговором није успео повратити Скадар, Стеван Лазаревић, незадовољан његовим одредбама, није сматрао да је тиме Зетско Питање дефинитивно решено. Спремао се да настави борбу и тражио за њу савезника. Извесне клаузуле овога уговора давале су често повода несугласицама које су изазивале све до 1426 године дипломатске преговоре. Ове је године подвргнут овај утовор ревизији и у Вучитрну је 1426 године закључен нов. Преговоре је опет водио у име деспотово његов нећак Ђурађ Вуковић. Али се ни њиме није успело отклонити све насагласице, поглавито за то, што се деспот Стеван, докле год је имао наде задобити Краља Сигмунда за рат с Млецима, није могао помирити с мишљу, да се коначно одрече Скадра. Тек кад га је ова нада издала, закључен је, на основи ранијих, крајем те исте 1426 године нов уговор, којим је завршено ово питање о борби о наследство Баошино.

То је у главним цртама предмет о коме се бави ова нова студија г. Ст. Станојевића. За историју ових догађаја имало је података по разним листинама млетачких архива које су досад објављене. Али ови податци, у колико се односе на ове догађаје, нису били до сад подвргнути критичком испитивању, како би, пречишћени и проверени, могли послужити као грађа, на основу које би се могла реконструисати тачна слика о м̑нама кроз које су пролазили догађаји и преговори о решењу овога важнога Зетскога Питања. То је први учинио г. Станојевић у овој својој марљиво израђеној студији, која нам даје јасну слику о овом кратком, али врло важном размаку времена. Досадашњим својим радовима писац нам

је, по сведоџби најкомпетентнијих стручњака, дао лепу сведоџбу о својим способностима за критичко испитивање историјских извора, а ова му је студија први овећи оглед историјскога излагања, за које је и г. Мијатовић морао признати да је „врло јасно и лепо изведено.“ На супрот ономе што се, без икакве потврде, тврдило, да се овом студијом не уноси у нашу историјску науку ништа ново, стоји као неоспоран овај факат: да све што је досад било познато о овим догађајима по С. Љубића „Огледалу“, Чеде Мијаговића „Бурђу Бранковићу“ Љ. Ковачевића и Љ. Лозановића „Историји Српскога Народа“ не износи ни пуну страну и пô, а у овој је студији њима посвећено 79 страна, у којима има и досад непознатих или другчије представљаних факата, исправљених погрешака, и утврђених претпостављања, и и нових погледа. У поменутим се делима говори само о догађајима до првога мира од 1423 године, а у овој је студији изложено детаљно и све што се по том радило на Зетском Приморју до 1426 године закључно. С тога се може само жалити, што се у оцени оваких послова, уносе мотиви који немају ништа заједничкога с интересима напретка у истраживању наше још врло тамне историјске прошлости.

Свет. Ст. Симић.

Les Etats-Unis d' Europe et la question d' Alsace-Lorraine, par un Européen. Paris. Société parisienne d' édition. 1902. 8°. дин. 3·50.

Французи не само да увек *мисле* на Алзас и Лорен, већ и стално *говоре* о њима.[1] И ова књига, коју је написао неки непознати „Европљанин“, крије извесно иза овога псеудонима кога пунокрвног Француза. Само се

[1] Pensons y toujours, n' en parlons jamais, казао је Гамбета Француз има за изгубљене покрајине.

овај писац уздиже изнад осталих својих земљака који су писали о овоме питању, концепцијом својих оригиналних и узвишених погледа и непристрасношћу. Он се за решење алзаскога питања, које је и дан данји за огроман број Француза једно национално питање par excellence, не задржава на разлозима чисто националних претензија и заблуда. Његови су погледи виши и шири, јер почивају на много пространијим основицама; они су човечанскији — и ако ће у очима већине Француза, а можда и осталог света, изгледати као химера и утопија.

Писац у овој својој економској и историјској дисертацији, — која изобилује масом утврђених чињеница и истиче се многим својим разборитим разлозима и закључцима, — пошто је изложио опасности, нарочито економске природе, које прете европским државама од економскога развитка и снаге Северно-Америчких Држава, предлаже једно практично решење, које би једино било у стању да их спасе од америчке надмоћности и неизбежне пропасти. Та солуција лежи у дефинитивном решењу алзаскога питања мирним путем, на основу конциљерација историских и етнолошких, а које писац излаже детаљно у овој својој књизи. Поред тога, он још указује читав низ нарочитих економских реформа, које би се имале предузети у Европи међу данашњим најпозванијим државама. На првоме месту долази смањивање огромних војничких кредита, оснивање царинских савеза и т.д. Једним таквим решењем дошло би се до могућности да се приступи оснивању Сједињених Европских Држава, које треба да су крајња сврха континенталних нација у Европи. На тај би се начин решила и многа друга спорна питања која су на дневноме реду и која данас деле презадужену и финансиски изнурену Европу на више непријатељских табора.

Историски је део ове документоване књиге такође врло интересантан. Он има за сврху да покаже како су се образовале у прошлости европске нације, какав је њихов садашњи положај, и како би оне данас могле, кад

би се једна за другом економски и политички удружиле, радити постепено на оснивању једне велике европске федерације.

Решити мирним путем алзаско питање, то значи приступити стварању Европске Федерације, или како наш писац вели, Сједињених Европских Држава, а према томе и утврђивању општега мира на најсолиднијој основи.

Као што ћемо видети, ова мисао није нова, нарочито што се тиче њене крајње консеквенце. Још много пре њега, почела се истицати ова племенита и спасоносна идеја као најправеднije и најпрактичније решење свима могућим несугласицама и конфликтима у Европи због којих она троши данас толике милијарде сваке године на војску и расипа најбољу продуктивну снагу народâ по касарнама.

Пре свега, о овоме питању писано је врло много. Ту је идеју нарочито убедљиво заступао пре две године познати руски социолог Новиков у своме магистралном делу La Fédération de l'Europe (Paris, Alcan, 1900, 8°), коме у европској штампи није поклоњено онолико пажње колико оно у истини заслужује својом ученошћу, исцрпношћу и смишљеним излагањем предмета, генијалношћу пишчевом особито. Нико пре њега није речитије и прецизније изнео све заплете у Европи, природе економске, верске, политичке, националне, и т.д., и објаснио њихов постанак, и њихне последице, као што то чини Новиков у своме поменутом делу. На и он предлаже, за решење свих тих често врло сложених и нерешљивих питања, формацију једне Европске Федерације, која би постала једна неспходна сила за решавање свих опасности и размирица које прете Европи од других континената, а које раздиру и њене рођене груди.[1]

За тим постоји и специјално међународна установа са седиштем у Берну, у Швајцарској, која пропагира већ толико година ову идеју а која има свој стални, ме-

[1] О књизи Новикова проговорићемо опширније првом приликом.

сечни орган, врло распрострањен по Европи. То је *Међународна лига за мир*, која је дефинитивно основана 1891 г. Лист који је данас њен орган и који носи назив Les Etats-Unis d'Europe, излази, које у Женеви, а које сада у Берну, има већ 34 године. Најодличнији представници ове лиге у Швајцарској, који су од самог почетка били њена душа и најактивнији фактори, г.г. E. Ducommun и Dr. Gobat, добили су јесенас Нобелову награду за мир (награде за 1902 г.) — признање које је више досуђено овој племенитој установи, него ли њеним скромним носиоцима.

Познати су такође и међународни конгреси за мир, који се одржавају периодично по свима већим градовима у Европи (последњи је, XI по реду одржан априла месеца 1902. г. у Монаку).[1] А сви они имају за циљ да разне народе и расе приближе, и да уведу у обичај решавање мирним путем међусобних сугласица.

Па онда толике друге међународне институције, научни и филантропски конгреси, одбори, биро-и, и т. д., који у овоме или ономе правцу и смислу раде на зближавању народâ, на утирању свих могућих диференција међу њима, на унапређивању науке, просвете, индустрије, на међусобном упознавању и испитивању, унификацији разних закона, на доношењу нових једнообразних законодавстава, и т. д. Најпосле, овде нам ваља споменути изречно и познату Хашку конференцију, сазвату недавно иницијативом рускога цара Николе II, која ма да је у очима многих у данашњим приликама само један покушај да се мирним путем решавају међународни конфликти, ипак је покушај достојан сваке похвале и ободравања.

[1] На једноме од ових конгреса (у Анверсу, 1894. г.) формулисана је и изјављена жеља, пошто су биле познате све тешкоће на које наилази решење источнога питања у Европи, да народи на југо-истоку Европе образују једну Балканску Конфедерацију, као једини излаз из данашњега хаотичног стања и као једино могућно решење, које би разне претензије и амбиције измирило, и упутило балканске народе да се у миру и раду развијају самостално.

Међународни сталан изборни суд у Хагу, који је њено дело, и који је почео већ функционисати, спремаће, мало по мало, земљиште те ће се једнога дана међу цивилизованим државама решавати спорна питања и несугласице не силом и правом јачега, већ мирним путем и на основу права и правице.

Протећи ће сигурно још врло много времена, док Европа буде појмила да је у њеном сопственом интересу да образује једну компактну унију, која би послужила као најјача брана противу најезде других континената и противу унутрашњих међусобних сукоба и прохтева. Тај ће дан извесно доћи — пре или после. И Европа ће тада анеловати једино на правду за регулисање евентуалних несугласица, а неће се више међусобно рвати, сатирати и руширати, као што то чини данас. Тада ће тек она моћи употребити све своје силе у корист прогреса и цивилизације, — у корист мирног напредовања и развијања њених народа.

И *Европљанинова* књига, *Сједињене Европске Државе и питање о Алзас-Лорену*, која је израз и оличење ових узвишених и хуманитарних идеја и принципа, проћи ће вероватно непримећена у Европи, или бар пропраћена, ако и привуче пажњу, којим малициозним осмејком. Инак зато, сама њена појава биће забележена на једној лепој страни европске културне историје; и служиће као доказ да је свакога дана све већи број оних који су у стању да се уздигну изнад свакидашности данашњице и да смело погледају и прозиру у будућност.

Никола С. Петровић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Историја новије филозофије. — Наш сарадник, Г. Д-р Бранислав Петронијевић, професор Велике Школе штампао је своје овеће дело *Историја новије филозофије*, први део од Ренесанса до Канта [Београд, 1903, 8°, стр. 379. Цена 4 динара]. Ова књига постала је из писмених предавања држаних на Великој Школи, и у главноме, намењена као уџбеник ђацима Велике Школе. Схватајући везу између науке и филозофије у освиту Новога Века, он је говорио и о оснивачима нове науке Копернику, Галилеју, Кеплеру и Њутону, и о научним начелима великих филозофа. Г. Петронијевић се није задовољио само голим излагањем идеја појединих филозофа, но је критички пропраћао поједина мишљења. Оригиналан део који је сам радио по самим изворним делима, јесу главе о Декарту, Спинози, Лајбницу, Локеу, Берклију и Јуму. Друге главе, као што сам писац са савесношћу и научном скрупулозношћу наводи, рађене су по разним историцима филозофије: Куну Фишеру, Хефдингу, Ибервег Хајнцеу, Фалкенбергу, Розанбелгеру. Дело Г. Петронијевића попуњава једну осетну празнину у нашој књижевности, и нема сумње да ће добро доћи и онима који су свршли са великошколских клупа, али који се још интересују великим проблемима живота и мисли.

Философија и Наука. — Један од наших најплоднијих писаца који се баве филозофијом, Г. Милош Миловановић, штампао је своје ново дело „Философија и Наука у природном развитку своме“, као „прву књигу другога кола.“ [Београд. 1903. 8°, стр. 134. Цена 1·50 дин. За уписнике и ђаке само трошак око издања, а за сиромашне ђаке бесплатно, и то само код писца.] Писац, пошто је бацио укупан поглед на развитак знања, на прве научнике и филозофе, на грчку и модерну филозофију, редом баца психолошки, логички и педагошки поглед, затим привредни, правни, политички, верни и морални. На крају је тумачење природних и људских карактера, и разматрања о улози филозофа и научника. Г. Милова-

новић се ретко у нас чита, по својој прилици због апстрактног начина излагања и сувога језика којим пише, али то је човек који се у нас највише бавио филозофским питањима, и који од стручњака требао би да се потруди да изнесе оцену његових погледа.

Слике из Хемије. — Г. Dr. Марко Леко, професор и ректор Велике Школе, штампао је своју беседу коју је држао о Светом Сави ове године, на прослави 14 јануара у Великој Школи. [„Беседа о светосавској прослави у Великој Школи 14 јануара 1903. *Слика из Хемије.* — Београд, 1903. 8°, стр. 19.] То је општи поглед бачен на карактер и значај хемије, са пригодним закључком да наука и религија не стоје у супротности, но да се и „помоћу природних наука најбоље придружу јемо религији, која је у осталом на природним наукама и основана, а која је, као што знамо, и душа морала."

Дечје васпитање. — Као издање Мачванског учитељског збора изишла је прва књига *Васпитних напомена родитељима.* Издавачи сматрају ово као неки писмени договор између њих и родитеља поверене им деце, „при најглавнијем и најважнијем послу, при васпитању подмлатка нашег"... У овој књижици од 31 стране, има седам научних чланака о примерима: Самовоља, Лажљивост код деце, Један узрок лажљивости код деце, Чистоћа тела и одела, Навикавање деце на рад, Споразум учитеља и бачких родитеља, Навикавање деце на штедњу. —

Пољопривредне књиге. — У издању Српског Пољопривредног Друштва изашле су две нове књиге. Једно је „Пасуљ (Грах), сочиво и гранак, наша најглавнија варива", које је написао Милош Н. Лукићевић, писар Министарства Народне Привреде. [Београд, 8°, стр. 96]. Друга је, опет као „практична пољопривредна наука", друго издање књиге Милутина М. Савића: „Подизање винограда америчком лозом" (Београд, 8°, 112.). Дело је илустровано, и у леним корицама. — Благоје Ј. Тодоровић, управитељ Ратарске Школе у Краљеву, штампао је књигу „Прерада воћа, за школе и народ." [Београд, 8°, стр. 224]. Уз дело иду 43 слике у тексту.

Пошто је наша белешка у прошлом броју о књигама последњег кола „Српске Књижевне Задруге“ дала повода погрешним тумачењима, уредништво изјављује:

1) да та белешка не потиче од уређивачког одбора као таквог, и да је њен писац, г. др. Јован Скерлић, само с тога није потписао, што се, већ од дужег времена, белешке у овом листу не потписују;

2) да се она има тумачити као критика у чисто књижевном смислу, јер у Управи „С. К. Задруге“ има чланова који представљају известан правац књижевног рада и приређивања издања с којим се писац белешке не слаже;

3) да је „Српски Књижевни Гласник“, ценећи услуге које је „С. К. Задруга“ учинила Српској Књижевности, као и њен шири, национални значај, решио од првог дана, да своју критику њена рада држи у оним границама, у којима она нити може нити сме да буде штетна по „Задругу“ као установу. Задржавајући себи право да „Задругине“ књиге цени по њиховој књижевној вредности, „С. К. Гласник“ као часопис оставља Управу „С. К. Задруге“ ван дискусије, тим пре, што се у њеној средини налазе и четири члана његова уређивачког одбора, међу којима су и његов уредник и власник.

Лекарски савети материма. — Dr. Св. М. Марковић отштампао је из „Материнског листа“ свој гинеколошки рад о *Материнству и отоку ногу*. Ова књига из практичне медицине „нарочито је намењена женама родитељима и мужевима.“

„Македонија.“ — Најновији заплети у Маћедонији нагнали су Виктора Берара да приреди друго издање свога познатог дела La Macédoine, које је штампао први пут 1897. као резултат његовог путовања, које је био предузео по други пут по европској Турској. У овоме делу, он је много правичнији према нама Србима, но што се показао у своме првом делу La Turquie et l'hellénisme contemporain. Зато је оно и било лепо примљено у нашој штампи и у круговима, који се баве Маћедонским питањем. Два одељка из тога дела, о Скопљу и Приштини, донео је стари *Одјек* у преводу Свет. Ст. Симића. Друго издање *Маћедоније* изаће почетком ове године без икаквих измена, трошком париске књижаре Armand Colin. Стаје дин. 3·50.

Маћедонско питање. — Андре Шерадам публиковао је у La Revue hebdomadaire (две последње свеске за месец фебруар) чланак о Маћедонији под насловом „La Question macédonienne.“ Чланак је врло документиран и резултат је личних пишчевих обавештења које је прикупио о томе предмету поглавито у Маћедонији, Србији и Бугарској.

Балканска равнотежа. — Из Atti del Reale Instituto Veneto, — оштампан је прошле године у нарочиту књигу расправа E. Cattelani-a, Equilibrio balcanico e equilibrio europea, коју је изазвала књига српскога пријатеља Г. Charles Loiseau-a, L'Equilibre adriatique, а о којој је било говора, у своје време, у овоме месту. Г. Кателани, као и Г. Лоазо, обраћа пажњу својим саплеменицима на значајност балканскога питања од чијег ће правилног и правичног решења зависити у будућности и положај осталих европских држава.

„Известија“ о нашим приликама. — „Известија“ словенског добротворног друштва у Петрограду донела су у свом од 5, фебруарском броју више чланака који се тичу словенског југа. Тако, од А. С. Будиловича: о маћедонском питању; П. П. о Дечанима и опасностима којима су изложени; Р-цъ пише о Црној Гори и Ватикану; Стјепан Н. Радић има чланак: „Српска пропаганда у Хрватској и хрватска у Босни и Херцеговини.“ Писац подједнако напада на партикуларизам и Срба и Хрвата, и тврди да су и једни и други још на истом ступњу на коме Руси у доба старих кнежевина. У хроници се говори о новом груписању странака у Хрватској, о стању Срба у Хрватској, и турским „реформама“ у Маћедонији.

Sammlung Deutscher Reichspatente. — „Бранково Коло“ јавља да је изашла друга свеска огромнога дела под горњим насловом нашег сународника Д-р Јована Панајотовића, асистента на берлинском университету. Немачки лист „Danziger Neueste Nachrichten“ пише о овом делу да попуњава велику празнину у немачкој књижевности, да је то управо историја немачке индустрије, па и ако је пишчево име словенско, дело је написано „са правом немачком темељошћу.“

„Зашто ми себи представљамо време као праву линију.“ — У 4 свесци VII књиге немачког часописа Kantstudien, за децембар 1902, штампао је наш сарадник Др. Бранислив Петронијевић своју расправу: Warum stellen wir uns die Zeit als eine gerade Linie vor? Писац расправља зашто ми себи време представљамо као праву линију, испитујући при том нарочито Кантово гледиште о томе питању, држећи да се време не би могло ни схватити када се не би представило у правој линији.

Петар Прерадовић. — Чешки часопис Vlašt, који излази у Прагу, донео је у петој свесци од ове године чланак Руд. М. Захрадника: „Petar Preradović, chorvatský básník slovanské vzájemnosti.“ Овај чланак, који је имао да прикаже Прерадовића као песника словенске узајамности, изметнуо се у груб и простачки старчевићијански напад на Србе. То је особити начин проповедања „словенске узајамности“, од стране неозбиљнога Г. Руд. М Захрадника и непојмљивог уредништва Vlašt-a.

Економски положај Србије. — Наш сарадник Др. Јован Скерлић штампао је у 24 свесци талијанског часописа Il Socialismo, који излази у Риму под уредништвом Енрика Ферна, професора на универзитету и посланика у парламенту, чланак под насловом La situacione economica in Serbia. У чланку се говори о наглом пропадању мале сељачке сопствености у Србији, о пролетиризацији на селу и о положају наше радничке класе.

Путничке успомене Jean Erdic-a, од Априла — Јуна 1893 г., штампане су тек крајем прошле године у свега 100 примерака под натписом: Autour de la Bulgarie, Roumélie, Turquie, Grèce, Corfou, Côtes d'Albanie, Bouches de Cattaro, Monténégro, Dalmatie, Herzégovine, Bosnie, Slavonie, Serbie. Paris, impr. Renouard, 1902, in-4, VI-381 p. avec gravures par E. Robida, E. Mars, J. Erbic. Књиге нисмо још имали у рукама.

„Црна Гора.“ — У издању париске књижаре Lemere, угледала је света, крајем 1902 г., књижица овога натписа: Le Monténégro par Philippe Deschampé, на 8-ни, стр. 27, с портретима чланова владалачкога дома Црне Горе. То су успомене једнога француског туристе који, сит Ривијере, Швајцарских брда и провођења на

мореким обалама, иде да тражи нових утисака и уживања у непознатијим и дивљим крајевима Европе, које Енглези и Американци још остављају на миру. Иначе сама књижица написана је вуло симпатично према ономе делу нашега нареда који живи у Црној Гори.

Старе Српске Штампарије. — У нас је прошао готово непримећен Recueil de mémoires publiés par les professeurs de l'Ecole des langues orientales vivantes, публикован поводом стогодишњице (1795—1895) поменуте школе, а у коме се налази и један рад нама познатога Emile Picot-a, Coup d'oeil sur l'histoire de la typographie dans les pays roumains au XVI-e siècle (стр. 183—321). У првоме делу ове расправе, где је реч о о првој румунској штампарији у Трговишту, говори се мало више и о радовима нашега калуђера Макарија, Октоиху и Псалтиру, од којих доноси и по један најинтересантнији фрагменат. Ту се говори и о прослави четиристогодишњице првих српских штампарија на Ободу и Цетињу и о радовима ових словенских научника, који том приликом угледаше света, Ил. Руварца, Ровинског, Милићевића, Јагића и Ст. Стојановића. —

Једна дисертација о српској задрузи. — Један од најодличнијих наших младих људи, Г. Милан Марковић, штампао је у штампарији Себастијана Фонена у Бону своју докторску дисертацију, поднету филозофском факултету универзитета у Бону: „Die serbische Hauscommunion — Zadruga — und ihre Bedeutung in der Vergangenhait und der Gegenwart.“ [8°, 38]. То је одломак из новога дела које ће се у скоро штампати. Писац је свој рад схватио на врло широкој основи, и испрпно се користио целом познатом српском и страном књижевношћу о вазда отвореном питању српске задруге.

Сонети са Адрије. — Наш сарадник г. Алфред Јенсен не престаје се интересовати за наше крајеве и сећати их се. Тако је публиковао једну свеичицу „Сонета са Адрије.“ (Стокхолм, 1902) у којој су опевани мотиви из Италије, Далмације и Дубровника, Боке Которске и Црне Горе. Сонета има девет, од којих се нарочито одликују лепим поетским описима и живописним местима, или финим и грациозним поетским идејама ови: „Свитање

у Спљету“ (алузије на српско-хрватски спор); „Madonna dello scalpelo“ (опис једног познатог, чаробно лепог острва у Боки Которској, и мотиви о њему); „С Ловћена“; сонети о манастиру св. Јакова и манастиру доминиканском у Дубровнику, и др. После, превео је „Ксанту“, прво дело Г. И. Војновића, познатог писца „Сутона“ и „Еквиноција“ које је Јенсен такође превео и о њима писао („Еквиноције“ је примљен од управе стокхолмског драмског позоришта и биће ускоро представљан). Затим је у једном књижевном друштву у Стокхолму држао предавање о „Рибању“ И. Хекторовића. Најпосле је у „Готенбуршким трговачким и поморским новинама“ написао један кратак чланак о Авду Карабеговићу.

Српска Фолклора. — Из Comptes rendus du Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistorique (XII session, Paris, 1900), оштампан је у засебну књигу извештај нашег фолклористе *Вида Вулетића Вукасовића*, Premières traces d'observations préhistoriques chez les Slaves méridionaux aux XVII-e et XVIII-e siècle. Paris, Masson et C-ie, 1902, 8°, 8 стр.

Герхарта Хауптмана „Бедни Хајнрих“. — Макс Буркхард оцењује први приказ Хауптманова „Бедног Хајнриха“ у бечком Бург-театру, па почиње, врло згодно, овом баснom: Седели су још искупљени на даћи. „Мртав је дакле јадни славујак“, говорио је први, превртући очима и издишући као да му је бог зна како жао. „Већ давно му глас није био баш као што треба“, додао је други, са задовољним осмехом на уснама. На то је устао трећи, па је поштованим растуженим гостима доказао сасвим начисто, да је мртви славуј управо увек само крештао као крешталица. Одједаред зашушта грање кроз отворене прозоре, једна се граничца лако заљуља, и дивно одјекну песма славујева кроз тиху ноћ, до ушију растужених гостију.

То је одбрана Герхарта Хауптмана од горопадних нападаја немачких критичарâ, који су ових дана кулминирали у суду берлинског критичара Павла Голдмана („Die versunkene Richtung“, Wien 1903. C. W. Stern.) Од успеха са „Die versunkene Glocke“ није имао Хауптман много среће са својим драмама и драмским сликама, и диктатори позоришне критике мислили су да смеју њи-

корак по корак напред у откривању неспособности великога писца, који је у први мах тако заљубљао брегове. Неприродни утицај и сила данашњег површног новинарског образовања, учинили су најзад могућним, да обични осредњи козери прогласе Хаунтмана за песника без талента, који не зна ни сам како је дошао до свог имена. То је школа, или боље: радионица, Макса Нордауа, који је пронашао нов критичарски барут, да је драж тим већа, што се већи писац и што жешће напада. Хаунтман је човек миран, и он одговара песнички: с „Бедним Хајнрихом".

Стару, средњевековну енеску причу, о богаташу који добије шугу, а помоћи му може само крв невине девојке, препевао је у почетку XIII века минесенгер Хартман од Ауе. Хаутман је покушао да је драматизује. Снажна карактеристика, лепо изведене сцене и лирске партије, које ће остати као узор међу немачким стиховима, учиниће да замукну злогуки критичари: а књижевна вредност „Бедног Хајнриха" двострука је, јер је Хаунтман пружио један јасан доказ више, да је у теорији драме уметник, а не радња све.

Последњи роман Емил Золе. — Последњи роман Емила Золе *Истина* (La Vérité), који је изишао у подлиску париског листа L' Aurore, изишао је у засебној књизи. Овај велики роман, чини трећи део тетралогије *Четири Евангеља*; прва два су *Плодност* и *Рад*. Четврти, *Правду*, генијални писац није успео да сврши, јер га је изненадна смрт спречила. *Истина* је надахнута скорашњим догађајима Дрејфусовој Афери, која је из сна пробудила многе савести и јасно показала да је истина, како за појединце тако и за народе, прва од свију врлина.

Идеја еволуције у природи и у историји. — У познатој Алкановој библиотеци суврсмене филозофије изишло је дело Гастона Рипара: L' idée de l'evolution dans la nature et l'histoire. Идеја еволуције за писца је само извод целога једнога учења који формулише закон постанка и развиће васељене, то је главно и управљајуће схватање метода који има да оснује космогонију. Али пре но што се дискутује еволуционистична доктрина има да се проучи други однос између идеје еволуције и метода којим се проучава постанак великога процеса коме је васељена потчињена. Тај проблем метода стоји над

проблемом учења. Критичка филозофија и филозофија наука треба да заједно изучавају идеју еволуције у природи и у историји, али критичка филозофија треба да води главну реч и да изрече пресуду.

Антички живот — I део: *Грчка*, 578 вињета. Париз, књижара Ротшилд. Храмови, песници, позоришта, јавне и приватне грађевине, гробови, — намештај, одело, оружје, — уметности, приватне и јавне манифестације код старих — предмет су ове сјајне свеске која даје слику о античком животу.

Једна књижевна „истрага“ (анкета). — La critique internationale у Паризу започела је међународну књижевну „истрагу“, којој је циљ да сазна који су писци у појединим књижевностима најдостојнији да се преводе на стране језике. Парискн часопис се обратио на најбоље критичаре и уреднике великих часописа у свима земљама и замолио их је да израде листу од четрдесет домаћих песника, драматичара, романописаца и критичара, који су сада живи али су писали за последњих двадесет година. Резултат те истраге биће, како мисли „Међународна Критика“, што ће се „олакшати посао издавачима данашње књижевне Европе.“

ЧИТУЉА.

Сима Томић. — Један од највреднијих радника данашње генерације, *Сима Томић*, доценат Велике Школе, умро је 5. јануара ове године у Мантони, у јужној Француској. Прекомеран рад, несрећни услови под којима је тај рад вршен, незаслужени неуспеси и разочарења која је овај несрећни научник имао да претрпи, неправедни напади којекаквих књижевника у овим лакејским временима кад се лопов истресају над добрима и кад је овима последњим мучно живети у нездравој и загушљивој атмосфери изузетних и скроз неправедних просветних односа — све је то крхало и убијало овај и иначе слаби и нежни живот који је био сав посвећен науци, књижевности и општем културном добру. Ни здравље, ни темпераменат пок. Томића нису могли издржати ову неједнаку и неправедну борбу, и наш је пријатељ и несуђени сарадник подлегао у њој, остављајући својим животом редак пример вредноће, воље и истрајности удружене са стручним образовањем и талентом. — Стручни, научни и књижевни

радови пок. Томића ови су: „Српски родослови и летописи“ (Просветни Гласник, 1889), „Црте из науке о језику“ (Просветни Гласник, 1892), „О промени бугарске ортографије“ (Дело, 1894), „Немачки универзитети“ по В. Лексису (Дело, 1894), „Једна глава из историје јужнословенских језика“, превод из Јагића (Дело, 1896), „Савремени немачки универзитети“, превод из В. Чумикова (Дело, 1897), „Вук Стеф. Караџић“, (Дело, 1897; недовршено), „Фрања Палацки“ (Дело, 1898), „Питање о постанку језика у староме веку“ (Наставник, 1900), „Класицизам у Русији“ (Наставник, 1900), „Поглед на генетичко-историске односе именица и придева“ (Наставник, 1800), „Формални развитак номиналних наставака за основе“ (Наставник, 1900 и засебно), „Црте из науке о језику“ (Просветни Гласник, 1900), „Књижевни и научни рад Павла Јос. Шафарика“ (Летопис, 1900; оштампано засебно), „О језицима и народима балканским пред долазак Словена“ (Наставник, 1901), „Значење (функције) номиналних наставака за основе уопће“ (Наставник, 1901), „Велика Школа, универзитет српски“ (Наставник, 1902), „Наши индо-јевропски преци, палеоетничка културноисторска слика“ (Просветни Гласник, 1902), „Поглед на прошлост српског језика“ (Наставник, 1902). Сем тога, пок. Томић је уредио и издао Вукове „Српске народне пословице“ (1900). Последњих година он је писао „Маћедонску граматику“ и купио многу језичну грађу за то дело путујући по Маћедонији. Дело је остало недовршено, а грађа је примљена за штампу у издањима петроградске Академије Наука.

Д-р. Теодор Мандић. — 31 Јануара умро је у Новом Саду Д-р Теодор Мандић, угарски министарски саветник у пензији, један од људи који су играли крупну улогу у историји српскога народа у Војводини. Његов рад био је чисто политички, али је за собом оставио успомене из српског народног црквеног живота, које су штампане у *Летопису Матице Српске*. Ту није показао много историјске објективности, али ће његови записи добро доћи онима који се буду бавили политичком историјом Срба у Јужној Угарској, у другој половини XIX века.

Власник, Љуб. Стојановић. — Уредник, Богдан Поповић.
Скопљанска ул., 15. Јевремова ул., 40.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига VIII, број 5. — 1 март, 1903.

ЧУДАН САН.

Боже мој, шта све мени у сну не дође. Сањају без сумње и други људи луде и глупе снове, али их ваљда не пишу, а ја од некуд имам ту манију, па чим просањам какав чудан сан, а ја одмах перо у руку па пишп, да бих дао прилике да се и други чуде.

Заспао сам увече мирним и дубоким сном, и сан ме пренесе у доба од пре сто година, али само што то доба није онако како га и ја и сви ми знамо из историје, већ сасвим другојачије. Једно што је у мом сну једнако са ондашњим временом то је што Србија као није ослобођена и њом владају Турци. Осећао сам се као да не сањам, већ као да је све на јави. Турци владају Србијом имају, као, министарства, надлештва, уређење, чиновнике, све, све, као ми данас. Београд исти као и ово данас: исте улице, исте куће, исто све, само што су на многим радњама и државним зградама турски натписи, а по улицама пуно Турака, и ми Срби, исти ови који смо и данас, срећемо се с њима и поздрављамо:

— Сервус, Јусуфе!

— Сервус!

То је поздрав са њиховом фукаром, најнижом класом, а већ кад прође ко од бољих, или чак власт, онда се клекне на колена, скине капа, и обори поглед земљи. Што

је најчудније, има и Срба у турској полицији. Буди бог с нама, али то ми у сну није ни мало било чудно.

Министри и великодостојници пролазе улицом у чалмама, с дугим чибуцима, лаганим ходом, намрштени. Све метанише и клања пред њима, а они би тек овог, оног удостојили благовољењем и пажњом, што би га чврknули по глави чибуком и допустили му да им на тој почасти свесрдно и понизно захвали.

Ми исти ови, ми данашњи, само што, као, нисмо слободни грађани као данас, већ раја што стрепи и за главу и породицу и имање своје.

Турци нас ни мало не штеде. Једне од нас ансе, неке окивају у тешке окове, неке прогоне, неке изгоне из државне службе, и какве још зулуме не измишљају за нас верну и послушну рају.

Тако исто из унутрашњости Србије стижу непрестано црни гласови, како су неког из народа насилно лишили имања, некоме за порез продали и кућу и кућиште, па му још опалили педесет дегенека, неког убили, неког на колац набили, неког прогнали из места рођења. Кнежеве окивају и ансе само ако дигну глас противу насиља, па узимају друге, који турским свиреним властима иду на руку: у свете храмове уводе своје пандуре, те камџијама бију свештенике који тол не би помагали турско неваљалство.

— Докле ћемо трпети ово насиље и зулуме? упита ме, као, на улици једном неки мој добар познаник, кога су Турци тек пре два, три дана пустили из тамнице. То је (тако сам га у сну познавао) сиромашан, храбар и одважан човек, али је због свог понашања према Турцима много патио и страдао, те су га многи Срби избегавали, да због дружења не навуку на себе мржњу Турака.

— Тхе, шта ће човек да чини?! процедим кроза зубе и обазрем се на све стране да ко не слуша наш разговор.

— Како: шта ће човек да чини?! упита он мене и погледа ме оштро у очи.

— Тако, шта може да се ради?

— Да се бијемо! рече он.

Мени као да неко поткоси ноге, те се чисто занијах, и од страха једва промуцам:

— С ким?

— С Турцима, ја с ким другим? опет ће онај оштро.

Заиграше ми разнобојни колутићи пред очима, и од неког страха нехотично стукнем назад.

— Али, али... а... али..., почнем муцати.

— Шта али, нема ту али, треба се бити на квит! викну мој познаник љутито, па ме остави и оде.

Стојао сам дуго на том месту, као окамењен од чуда. Нисам могао да се приберем. У том нађе други један од мојих добрих пријатеља. Поздрави се и зачуди га моја забринутост, збуњеност.

— Шта ти је? упита.

Испричам му разговор са првим познаником.

Он се насмеја гласно и удари ме руком по рамену.

— Ха, ха, ха, ха!... Па зар ти не знаш њега?... Ха, ха, ха, ха!... Зар не памтиш да је он увек био тако на три ћошка!... Шта каже: да се бијемо!... Ха, ха, ха, ха! Лепо, Бога ми. Ни мање ни више него вас двојица објавите турској царевини рат!... Ха, ха, ха, ха!... Боже мој, луда човека! рече ми пријатељ, а засузио од слатког смеха.

— Чудан човек, рекох.

— Луд, није чудан. Хоће он да исправи криву Дрину и да се бочи с Турцима! То је луд човек. Шта му је то користило? Апшен, окиван, бијен, то му је сав ћар; а већ што је упропастио и себе и своју породицу, то да не рачунам. Има још таквих занесењака; нека се теши, што има још ко да му прави друштво! примети мој пријатељ, па се тек опет засмеја:

— Ха, ха, ха, ха!... Рат султану, на то ти је! изговори на опет удари у смех.

Дође и мени цела ствар смешна, те се узесмо оба смејати.

*

Чудан је сан, јер у њему ништа није тачно опредељено: и што је најлепше, човеку све то изгледа природно, истинито. Тако је и са мном било у овом сну.

Као у Београду сам, а у исто време и у неким планинама, по брдима, са људима из народа, а у шуми, мрачној, пространој, усамљен, скривен један лепо намештен, елегантан хотел.

Онај мој познаник немирни и ратоборни позвао је као нас тридесет виђених људи из свију крајева, да се договоримо шта да се ради од зулума турског. Турци су почели из дана у дан, с часа на час, чинити све већа и већа зла, тако да смо се морали озбиљно забринути и размислити: шта да се чини у тој општој народној невољи.

У једној пространој соби тога неког хотела искупило се нас десетак и разговарали смо уз *мезање* о обичним свакодневним стварима, чекајући на остале.

Ја сам као професор у некој школи, те сам причао како ћу идућег часа предавати о Торичелијевим цевима, један трговац је причао како му Турци много више назаре у дућану него Срби, један опет, не знам шта беше, прича како је јуче ударио мачку, па пребио тако диван штап; али ће га, вели, оправити. Један сељак исприча како му крмача једе пилиће, па се чуди човек шта с њом да ради, а добра крмача од добре наврзме.

И тако смо ми разговарали, а један по један долажаше од оних виђенијих који су позвати на овај важан тајни договор.

Дође још десетак и мало постоја, па почеше стизати *визиткарте* са садржајима: „Не могу доћи због важна посла. На све што будете решили пристајем...“ „Спречен сам послом; пристајем на све што решите...“ „Морам ићи кројачу да пробам одело; извините ме за данас...“ „Жао ми је што не могу доћи, јер морам ићи на станицу да дочекам тетку. Јавила је да данас возом долази“ — и већ вазда је било важних разлога, који спречише и

остале позване виђеније људе да не дођу на овај састанак.

Кад се није имало више на кога већ очекивати, устаде сазивач и уздрхталим гласом поче:

— Нису сви дошли. Нису хтели, или нису смели, све једно. Можемо и нас двадесет у двадесет крајева наше земље много учинити. Зулум и насиље турско превршили су сваку меру. Даље се ово не сме, нити може трпети. Ни једноме од нас није сигурна глава на рамену, а камо ли имање. Па зар ћутке и скрштених руку и погнуте главе да чекамо када ће на нас доћи ред да нам се глава котрљне по ледини или ћемо презрети част наших породица. на пустити Турке, ради живота свога и комада хлеба, да нам кћери и жене бешчасте, да нам руше цркве, да нас бију камџијама по путу; или ћемо можда још ласкати тим нељудима и хвалити њихов зулум, да бисмо могли угодно живети. А нашто и тај живот, који не може бити частан? нашто нам свила и злато кад изгубимо и веру и народност и част и образ? Не, браћо, овако се више не да трпети. То даље не сме остати.

— Не сме остати!... Којешта. Лако је то рећи: не сме остати, ал' ко ти то слуша. Шта можеш да радиш? Говориш као да си руски цар, па тек само викнеш Турцима: „Тако не сме више бити“, а они сви пред тобом на колена. Питам ја тебе шта ћеш ти и ја и ми сви да радимо? прекиде му реч један од нас. који се одликоваше мудрошћу и опрезношћу.

— Много ми можемо; и ако ми затражимо да буде боље, боље ће и бити. Наша жеља може у часу постати заповест.

Неколико виђених слегоше раменима и изразом лица гледајући се као да се питају и одговарају један другом запрепашћени од чуда: „Шта је овом човеку?“ ...„Бог би га свети знао!“ Опет измењаше погледе и сад је израз лица говорио: „Луд човек!“

Један га је опет, седећи према њему налакћен на сто са полуотвореним очима, гледао, управо мерио, не-

како тужно, не говорећи ништа, дуго, па тек онда отвори очи мало више и погледа га презоко некако презриво, са омаловажењем, па процеди кроз зубе тромо и развучено:

— Тхе...! затим окрете главу у страну и узе с неком досадом лупкати прстима по столу.

Разговарамо се! рећи ће опет један из угла иронично.

Онај што се највише одликовање му грошћу и опрезношћу устаде и стаде пред нашег плаховитог друга, скрсти руке на груди, па га узе мерити од главе до пета, па поче као човек пун искуства, који говори с неразумним младићем:

— Лено, молим те, што смо ми овде дошли и шта ти хоћеш?

— Ми смо дошли да се посаветујемо како ћемо једном учинити крај овој тиранији, овом насиљу турском. Овде смо се пробрали понајвиђенији из целе земље, па да заједнички потражимо лека! одговори му сазивач одмереним гласом, пуним вере у добро.

— Добро, то и ми хоћемо.

— Па кад хоћемо, шта више чекамо? Чувамо важне главе, а и њих ћемо погубити, али онда кад изгубимо и понос и образ! плану први и тресну песницом о сто тако силно да се многи измакоше мало даље.

— Робом икад, гробом никад! добаци неко.

— Оставите ви остали, да ми најпре разговарамо, рече опрезно нама, а затим се опет окрете плаховитом с речима:

— Лено, молим те, кажи ти мени шта мислиш да треба радити? упита хладно, с пуно такта.

— Да се бунимо против Турака. Да кренемо људе сваки у свом крају, па да убијамо и ми њих, јер они нас убијају те убијају. Другог лека нема, нити га може бити!

Једни се насмејаше на ове плахе ватрене речи као на детињарију; једни се бојажљиво обазреше око себе, а неки направише накосене, заједљиве шале на рачун тог неозбиљног говора.

— Добро, велиш да се бунимо? пита опрезни.

— Да се бунимо! одговара онај одлучно, а у очима му сева варница.

— С ким ћеш? Дед с ким ћеш?!

— Ја, ти, овај, онај, ми, сви ми, народ!

— Шта говориш којешта?... Где је народ, с ким си се договарао?

— С тобом, с овим људима овде.

— Па шта смо ми?

— Како, шта смо?

— Тако, питам те!

— Људи.

— Јесмо људи, то видим, него колико је нас овде?

— Двадесет.

— То ми кажи. Двадесет, разуме се, а то није ништа! Ха, ха, ха!... Двадесет!

— То је много, јекну плаховити, јер нас двадесет смакнемо двадесет Турака у двадесет разних крајева, а сваки од нас може имати бар по три добра и верна друга, а сваки од њих може то исто учинити. Нека се само почне, па ће после прићи још незадовољника и осветника, којима је живот и иначе омрзнуо. Нека се направи лом и покољ, па шта Бог да; сами ће догађаји, кад се почну развијати, указати прави пут којим треба поћи.

Многи се презриво насмејаше, а опрезни су га гледали испод ока климајући главом као да га сажаљевају због такве неразмишљености, па ће рећи:

— То тако тек, сточимо нас двадесет, па убијемо двадесет Турака, а они се остали поплаше, па неки утекну у Азију, неки поскачу у воду.

— Сви сте ви кукавице! викну плаховити и тресну по столу.

— Добро, молим те, ево ја пристајем на твој план, па нека пристанемо сви овде. Добро, то је двадесет, и у најбољем случају нек скупи сваки од нас још десет друга, то је двеста, па претпостави, да се деси редак

случај — али добро, може и то бити — убије сваки по двојицу Турака у сваком месту: на нека уз двеста људи пристане још толико, рецимо; на нека Турци стоје да их још толико поубијамо као муве, — на шта је с тим учињено?

— Много.

— Много, али зла по нас. Наљутимо само Турке и султана, на онда гледај куда ћеш. Онда би видео, драги мој, како ти је мудар предлог.

— А ваљда се народ неће 'придружити кад види започету борбу? Нећемо ни ми лећи на друм да нас Турци газе, него се туђи из заседа.

— Народ, народ!... Говориш као дете. Не иде то тако, брате мој! Да се тучеш! Лено, ајде сви да се тучемо! А жене и децу да обесимо о клин? или да их оставимо да их Турци неку? Ето ти имаш деце, на тако и други и трећи. Сутра погинеш, а породица?!

— Неће сви изгинути. На то нећу да мислим. Шта да Бог!

— На о чему да мислиш?

— Да се бијем, на на шта изиђе.

— Опет ти говориш као дете. Да се бијеш, да се бијеш, а не мислиш на последице. Ето, и то да ти попустим: ајде, нека породице нико не дира, и још нека буде најбољи случај, да Турци посне за месец дана, на да ми искупимо и двадесет хиљада бораца, на с чим ћеш да ратујеш?... Камо ти оружје, камо барут, олово, храна за војнике? Немамо гроша, убита сиротиња, раја. Нити хлеба, ни уз хлеба, нити оружја ни џебане — на да се бијемо!

— Наће се то кад људи прегну! вели одушевљени.

— Наће се. Лено, ето и то претпоставимо, и ако је немогућно. Дакле имаш двадесет хиљада војника са добрим оружјем, имаш топова и добрих тобџија, имаш хране, џебане, свега. На шта?... Опет ништа. Гурне нареска војска на нас прегази за дан, и шта смо урадили? Зло!... Толики би људи били повешани и ударени

на коље, толике породице стављене под мач, а и оно што остане трпеће горе муке него ли сада. Тако ти је то: а камо ли што од свега тога нема ништа; него кидишемо нас неколико, па пл' убити кога пл' не убити, али Турци побише све нас и истребише до деветог колена.

— Па нека изгинемо; и овако нам живот не вреди!

— Ниси ти сам. Имаш ти своју породицу, не припадаш ти само себи, већ мораш водити рачуна и о породици.

— Разуме се: нашто је то гинути у лудо без сигурна успеха? Па још не само гинути, већ убијати своју породицу о којој се морамо старати! прихвати реч један.

— Та о томе не треба ни говорити! рече други.

— Ја да сам сам, па да гинем — једанпут се мре; али имам мајку самохрану! рече трећи.

— Море ти мајку, а ја поред мајке жену и петоро деце! вели четврти.

— Ја имам сестру о којој се старам! вели пети; није ми за мене, ал' бих и њу убио својом лудошћу.

— Ја имам државну службу и од тога храним и старе родитеље и породицу! Не треба да ме убију, него само да ми одузму ту кору хлеба што је поштено зарађујем, па сам убијен и ја и моја породица. А да се пита човек, зашто све то? За лудост! Куд је било да двадесет људи покрену рат с голом рајом против једне царске уређене и силне војске. Боље би ми било да узмем пиштољ, па да се убијем; и то је паметније; бар ми онда не би породицу дирали! доказује шести.

И ја сам такође нашао важан разлог због државне службе.

Један опет вели:

— Ја до душе јесам сам, али имам и ја као човек својих личних обавеза, које ми сметају. Своју главу не жалим, али за мудру ствар, а *не* гинути лудо и наносити тиме штете општој ствари. Треба на томе радити, али смишљено, опрезно.

— Тако је! одобримо.

— О томе, молим вас, не може бити ни говора, бар

у оваквим приликама кад земљиште није спремљено. То би значило подизати кров, а немаш куће. Ни једнога од нас нема коме на срцу не лежи добро ове земље, на баш зато треба радити с планом, с организацијом, постепено, темељно! То је тиха вода, али брег рони. Него бољо да оставимо ми на страну оно што је немогућно, па да видимо шта се у овим мучним данима може учинити; да се о свему договоримо, и добро размислимо о свему — узе разлагати онај мудри и опрезни.

Тако је! одобримо од свег срца ваљане разлоге стишана, озбиљна човека, пуна искуства и дипломатског тона.

— Устанак дићи, то је ствар велика и крупна, али треба имати на уму и моћи предвидети све последице, било добре или рђаве, по наш народ, па тачно определити има ли смисла бацити толико жртава, или је боље и паметније одложити то за згоднији моменат. Па и то размислити онда кад је већ устанак припреман деценијама година. А сад нек' види наш поштовани друг шта ту све треба, ако ми мислимо паметно почети:

1) Треба основати нарочити одбор и у сваком месту пододборе, који имају да припремају и управо васпитавају народ за устанак;

2) Треба тајно скупљати од народа новац, да се образује фонд за набавку оружја и свију ратних потреба; а то би била најмање сума од десетак милиона динара;

3) Треба такође основати фонд удовички и за издржавање нејачи остале без родитеља, који изгину у рату. Тај фонд треба да је негде на страни и у сигурној банци, а мора износити најмање сто милиона, да би могле наше пребегле породице пристојно живети на страни;

4) Основати инвалидски фонд и болнички; и ту треба грдна сума. Изгуби неко руку, ногу, и тако да не мора просити, већ да се има одакле лечити и пристојно издржавати;

5) Осигурати пензију борцима, јер сваки борац за пет година може се ставити у пензију; *борац у пензији*

Није ни право да изнурен, уморан од ратних напора умре у беди и сиротињи, већ да оде човек где на страну, да бар до смрти пријатно проживи;

6) Треба припремити бар две, три јаке суседне државе, које би нам помогле у случају да не успемо у предузећу;

7) Кад се припреми за прво време добро оружаних и извежбаних бар шесет хиљада бораца, онда треба у тајности покренути један родољубиви лист, да се људи боље обавесте.

— Тако је! чу се глас већине.

— Е, господо, мене извините — рече један трговац — имам посла у дућану. Што решите пристајем.

— Мени стрина путује лађом, па морам да је испратим! рекох и извадим часовник, те погледам време.

— Ја морам да изведем жену у шетњу. Извините ме, а пристајем на што решите! рече један чиновник и погледа у сат.

— Станите људи. Немојте се разплазити, док не утврдимо шта ћемо с листом! чу се нечији глас.

— То је лако. Главно је то да смо сви сложни, да пошто се учине све ове припреме, које је мудро и тактично поређао поштовани говорник, треба покренути родољубиви лист! рекох.

— Тако је, тако је! чу се са свију страна.

— Онда да изберемо тројицу да о свему томе добро промисле, а и да напишу детаљан програм листа, који би требало назвати *Борба!*

— *Крвава Борба!* предложи неко.

— *Крвава Борба!* одазваше се громки гласови са свију страна.

— Дакле на идућој седници та тројица, које будемо изабрали имају да нам поднесу детаљан план и правац листа, који ће се покренути чим се учине све оне опрезне припреме! рекох — и у том се тргнем и пробудим.

Рад. М. Домановић.

КАКО СЕ УМИРЕ.

(1.)

I.

Графу де Вертеју је педесет и пет година. Из једне је од најславнијих породица француских, и има велико имање. Љут на Владу, он се занимао чиме је могао, писао је чланке за озбиљне часописе, који су га увели у Академију моралних и политичких наука, упуштао се у разна предузећа, одушевљавао се наизменично за земљорадњу, гајење домаћих животиња, уметност. Чак, у једном тренутку, био је посланик, и одликовао се жестином своје опозиције.

Графици Матилди де Вертеј четрдесет је и шест година. Још је сматрају за најдивнију плавушу у Паризу. Њена кожа изгледа да је постала беља услед година. Графица је некад била мало мршава; сад су јој се рамена развила и постала обла, као какав гладак и мек плод. Никад није била лепша. Кад уђе где у салон, са својом златном косом и својим атласним грлом, изгледа као звезда на свом рођају: и жене од двадесет година завиде јој.

Брак графов и графичин један је од оних о којима се не говори ни речи. Узели су се као што се најчешће узима у отменом свету. Чак уверавају да су шест година живели заједно врло лепо. У то време добили су једнога сина, Рожера, који је сад поручник, и једну кћер, Бланшу, коју су удали прошле године за Г. де Висака, известиоца у државном савету. Деца их везују једно за друго. Откако су прекинули међу собом, остали су добри пријатељи, али је код обоје остало доста себичности. Питају се о овоме или ономе и необично су љубазни једно према другом пред светом, али се затим затварају у своја одељења, и ту примају пријатеље по својој вољи.

Али једне ноћи, Матилда се враћа с бала око два

сата ујутру. Њена собарица је свлачи, и затим, кад је пошла, каже јој:

— Господину графу није било синоћ најбоље.

Графица, упола заспала, лено окреће главу.

— Збиља? мрмља она.

Затим се протеже и додаје:

— Пробудите ме сутра у десет сати, доћи ће модискиња.

Сутрадан, како нема графа да дође на доручак, графица најпре пита како му је; затим се одлучује да се сама попне до њега. Налази га где лежи у својој постељи, врло блед, али врло отмен. Три лекара су већ долазила, говорила су полако и прописала рецепте; довече ће се опет вратити. Болесника гледају двојица слугу, који иду тамо амо озбиљни и неми, а шум њихових корака губи се у ћилимима. Велика соба као да дрема, хладна и озбиљна; по њој се не повлачи ни једна крпа, ни један део намештаја није поремећен. У соби влада болест сама и достојанствена, болест с много церемонија и у којој се примају посете.

— Вама је зло, пријатељу? пита графица ушавши.

Граф се напреже да се насмеши.

— Није ништа, мало сам заморен, одговара он. Потребан ми је само одмор... Хвала вам што сте се узнемирили да до мене дођете.

Пролазе два дана. Соба је непрестано достојанствена; сваки је предмет на свом месту; лекови се доносе и односе а ни једна мрља не остаје на намештају. Чак ни по обријаним лицима у слугу не може се познати да им је досадно. Међутим, граф зна да је у смртној опасности; тражио је од лекара да му кажу истину, и пушта их да раде, не тужећи се ни једном речју на своју болест. Најчешће лежи склопљених очију, или укочено гледа преда се, као да размишља о својој самоћи.

У друштву графица јавља да јој је муж болестан. Она није ништа променила од свог начина живота: једе,

спава, и шета се кад и обично. Свако јутро и свако вече долази сама да запита графа како му је.

— Но, пријатељу, је ли вам боље?

— Боље ми је, много ми је боље, хвала вам, драга Матилда.

— Ако хоћете, остаћу покрај вас.

— Немојте, није потребно. Доста су Жилиен и Франсоа... Зашто да се замарате?

У ствари, они се разумеју; живели су одвојено и хоће да умру одвојено. Граф осећа оно горко уживање саможива човека, који жели да умре сам и да избегне око своје постеље оно досадно изигравање бола. И он смањује што више може, за себе и за графицу, непријатност последњег састанка. Његова последња воља је да умре као што треба, као отмен човек који не жели никога да узнемири и никоме да буде одвратан.

Једнога вечера, кад му се приближио последњи тренутак, видео је да неће преживети ноћ. И онда, кад је графица, као и обично, дошла да га обиђе, он јој каже усиљавајући се да се последњи пут осмене:

— Немојте излазити... не осећам се добро.

Хоће да је поштеди од оговарања међу светом. Она се, од своје стране, и надала томе савету, и остаје у соби. Лекари се више не уклањају од самртника. Двоје слугу довршују свој посао, онако исто услужно и ћутљиво. Позвали су и децу, Рожера и Бланшу, који стоје крај постеље, покрај своје мајке. Остали рођаци су у другој соби. Ноћ пролази тако, у немом и свечаном очекивању. Ујутру су донели причешће, и граф се причешћује пред свима, да се и последњи пут покаже као пријатељ вере и цркве. Церемонија је свршена, сад може умрети.

Али се он не жури, и изгледа да прикупља снагу, како би избегао ону страшну смрт с грчевима и с јауцима. Његово дисање, у пространој достојанственој соби, налик је на монотоно куцање каквога часовника који хоће да стане. То један лепо васпитан човек одлази с овога света. И, пошто је пољубио своју жену и своју

лецу, он их уклања од себе једним покретом, окреће се зиду, и умире сам.

Онда се један од лекара нагиње и затвара очи покојнику. Затим каже полугласно:

— Свршено је.

Уздаси и плач чују се у тишини. Графица, Роже и Бланша клекли су, и плачу заклонивши потпуно лице рукама. Затим обоје воде своју мајку, која се, на вратима, хотећи да покаже своје очајање, затресе у струку и зајеца последњи пут. И, од овога тренутка, покојник припада погребној помпи.

Лекари су отишли, погнутих леђа и лица мање више тужног. Позван је и свештеник графове парохије, да проведе ноћ крај мртваца. Оно двоје слугу остају с тим свештеником, и седе на столицама, укочени и достојанствени: то је крај њихове службе који су очекивали. Један од њих примећује једну кашику што су заборавили да је узму; он се диже и брзо је склања у свој џеп, да се не би покварио леп ред у соби.

Одоздо, из великог салона, чује се како лупају чекићи; то тапетари удешавају ову собу да у њој начине катафалк и окруже га свећама. Цели идући дан ради се балсамовање: врата су затворена, и балсаматор је сам у соби са својим помоћницима. Кад су сутрадан пренели трафа у спремљену собу и поставили га на катафалк, он је у фраку, и изгледа свеж као младић.

Почевши од девет сати, на дан пратње, у кући је жагор све живљи. Покојников син и зет, у једном салону на приземном спрату, примају силан свет; и клањају се и понашају с оном немом учтивошћу ожалошћених људи. Ту су сви угледни и познати људи, племство, војска, суд: сви до сенатора и чланова Института.

Најзад, у десет сати, спровод се креће и полази у цркву. Мртвачка кола су првог реда, окићена перјаницама и превучена црним застирима са сребрним кићанкама. Узице од покрова држе један маршал, један војвода који је стари пријатељ покојников, један некадањи

министар и један академик. За колима најпре иду Роже де Вертеј и Г. де Бисак. Иза њих долази пратња, гомила света у црним рукавицама и кравватама, све угледне личности које тешко дишу у великој прашини и корачају потмуло трупкајући, као какво растурено стадо.

Становници из тог краја у гомилама стоје на прозорима; људи праве шпалир по тротоарима, скидају капе и гледају, климајући главом, како свечано пролазе мртвачка кола. Саобраћај је прекинут бескрајном поворком кола која иду позади, и која су готово сва празна; омнибуси, фијакери, нагомилавају се на раскршћима: чује се како кочијаши псују и како бичеви пуцају. А, за то време, графица де Вертеј, оставши код куће, затвориła се у своје одељење, рекавши да је од суза изнемогла. Опружена на софи, играјући се китицом на свом појасу, она гледа у таван, сањајући и осећајући како јој се скинуо с душе неки терет.

Церемонија у цркви траје готово читава два сата. Све свештенство ускомешало се; још од јутрос могли су се видети само ужурбани свештеници како трче у стихарима, издају заповести, отиру зној с чела и бришу нос шумно. У средини цркве покривене црнином катафалк се блиста у светлости. Пратња се наместила: жене лево, људи десно: и с оргуља грме тужни тонови, црквени певачи јечe и мрмљају нешто, деца у хору завриште покаткад високо, а у великим свећњацима горе високи зелени пламенови, бацајући самртно бледило на великолепну церемонију.

— Зар Фор неће данас певати? пита један посланик свога суседа.

— Мислим да хоће, одговара сусед, некадањи префекат, достојанствен човек који се смеши из далека на даме.

И, кад се глас певачев захорио по цркви тако да она задрхти, он наставља полугласно, машући главом од усхићења:

— Јесте ли чули? Како је то школован глас, и како је висок!

Сви су очарани. Даме, с неким нејасним осмејком на уснама, помишљају на вечери у опери. Тај Фор заиста има талента! Један од покојникових пријатеља чак каже:

— Никад није боље певао!... Штета што наш сиромах Вертеј не може да га чује. Он га је толико волео!

Певачи у црним феловима обилазе око катафалка. Свештеници, на броју до двадесет, увеличавају церемонијал, клањају се, говоре латинске стихове, мажу шкропиоником. Најзад сви присутни пролазе испред ковчега, и шкропионици иду од руке до руке. Онда сви излазе напоље, пошто најпре стисну руке породици покојниковој. Напољу јака светлост засењује гомилу.

Леп јунски дан. По топлом ваздуху лети лака паучина. Сад, пред црквом, на тесном тргу, настаје гурање. Треба много времена да се спровод опет уреди. Они који неће да иду даље, одлазе кући. Кад се на две стотине метара од цркве, на крају улице, виде перјанице на мртвачким колима како се њихају, трг је још сав закрчен колима. Чује се како се затварају врата на колима и како коњи потежу копитом по калдрми полазећи. Ипак кочијаши улазе у ред, и спровод се упућује гробљу.

У колима се човек осећа угодније, и може мислити да иде полако у Булоњску Шуму, усред пролећњега Париза. Како се више не виде мртвачка кола, брзо се заборавља на укоп; и отпочињу разговори: даме говоре о летњој сезони, људи ћеретају о својим стварима.

— Је ли, драга моја, хоћете ли и ове године ићи у Дипеп?

— Хоћемо, можда. Али тек у августу... У суботу идемо на наше добро у Лоари.

— И онда, драги мој, он је ухватио писмо, и тукли су се, о, врло пажљиво... онај је добио само огреботину... То вече сам ручао с њим у клубу. Чак ми је добио двадесет и пет наполеона.

— Је ли, акционарски скуп заказан је за прекосутра... И мене хоће да изаберу у одбор. Тако сам заузет, не знам да ли ћу моћи.

Пратња, од пре једног тренутка, стала је да иде једном широком улицом.

Свежа хладовина пада са дрвета и немирно сунце игра се зрацима по зеленилу. Наједанпут једна ветропираста дама, нагнувши се према вратницама од кола, узвикује:

— Ала је лепо овуда!

Спровод баш улази у монпарнаско гробље. Гласови умукоше, и чује се само како точкови шкрипе по песку на алејама. Ваља ићи до на сам крај; гроб де Вертејевих је на дну, лево: то је велики споменик од белога мрамора, нека врста капеле, богато извајане и украшене. Ковчег намештају пред врата од капеле, и почињу посмртни говори.

Има их четири. Некадањи министар описује политички живот покојников и представља Вертеја као скромнога генија који би спасао Француску, да није презирао силетке. Затим један пријатељ говори о приватним врлинама онога кога сви оплакују. Потом узима реч један непознати господин као изасланик некаквога индустријскога друштва, коме је граф де Вертеј био почасни председник. Најзад један мали и седи човек изјављује жалост у име Академије моралних и политичких наука.

За то време присутни се занимају гледајући околне гробове, и читају записе на мраморним плочама. Они који су напрегли уши, чују овда онда само по коју реч. Неки старац са стиснутим уснама, пошто је дочуо свршетак реченице: „.....лепе особине срца, великодушност и доброта великих карактера...“ маше брадом и мрмља:

— Познавао сам га; био је права пешна!

Последње збогом губи се у ваздуху. Кад су свештеници благословили тело, свет се враћа кући, и, у овом удаљеном куту, нема никога сем гробара који спуштају ковчег. Ужад се потмуло тару једно о друго, и

храстов сандук шкрипи. Господин граф де Вертеј је код своје куће.

А графица се није ни макла са софе. Она се непрестано игра китицом на свом појасу, очију упртих у таван, утонула у неке сањарије што јој, овда онда, натерују румен у образе.

(Наставиће се.)

Емил Зола.

(*Превео с француског* Свет. А. Петровић.)

ЛЕДНОЈ ПОКОЛИЦИ.

Оскудна природа родногa ти краја.
Кржљава и бона, без сунца и Маја.
Где мртвило хладно као авет дира.
Нек да твојој души благотворног мира.

У пољима снежним рођене ти груде.
У худоме гробу под убогом јелом
Спавај. Нек ти земља нежна мајка буде.
Труни, добра душо, у покрову белом.

И фијуком тужним нек ти ветар поје
Успаванку вечну кроз суморне равни.
А гавранн црни у сутон ће тавни
Загракгати тужно крај гробнице твоје.

Страдала си дуго. Одмори се, куги.
А ја ћу ти, драга, доћи из далека,
У мочарну јесен кад лишће пожути
И природа спремна на смрт своју чека.

А после ће тихо, к'о лишће са гране.
У заборав пасти спомени по реду.
И заборавићу прохујале дане.
И негдашњу срећу и данашњу беду.

Све, и снежна поља непрегледна... Авај.
И малену хумку под убогом јелом,
И љубав ти чисту и бескрајну... Спавај.
Труни, добра душо, у покрову белом.

Милан Ракић.

О С В И Т.

Кад дође ноћ и широм целог света
Плине тишина што греши и годи,
И дуге сенке високих дрвета
Падну по мирној зеленкастој води,

И све заћути, к'о да у том часу,
С висова тавних, с тајанственом хуком,
Свеопшта смрт се на све стране расу
Гушећи живот својом моћном руком:

Ја знам, то мртвило је пуста варка,
Обмана хладна као санта леда,
Ја знам, животом буја свака тварка
И хиљадама очију ме гледа

Из густог жбуња, из цвета и траве —
То стари греси у заседи стоје —
И млаз ледени кајања и страве
Поплави на мах бедно срце моје:

И чујем како злокобни славуји
Пију у лишћу високих дрвета,
И поврх свега страховито хуји
Старинска песма о таштини света.

— Срчана буди, бедна душо моја,
И нек те ништа сада не колеба,
Без роптања, без крви и без боја
Време је дошло и страдати треба.

Преживи муке распетога Христа
За све у теби што греши и страда,

За дужност, као Спартанаца триста,
Узвиси живот величином јада.

Прекали се на огњу бола чиста,
И подносећи мирно муке ове,
Док равнодушно небо сјајем блиста,
Препорођена, чекај дане нове.

И с нова месец трепери на води,
И спава река, и поље, и гора,
И свуд тишина што крени и годи.
— Исток се ведри, звезде гасе... Зора.

Милан Ракић.

МАРКО ТУЛИЈЕ ЦИЦЕРОН.

(2.)

После дужег колебања куда да бежи, отиде Цицерон у Брундизије, а одатле у Драч. Бојећи се прогнаних Катилинових присталица, отиде Цицерон у Македонију, где је био његов пријатељ Гнеј Планције, квестор. У Солуну остане у кући свога пријатеља до јесени, а у јесен, кад чује да у Македонију долази за управника његов непријатељ Пизон, врати се у Драч да ту чека позив за повратак у Рим. И поред заузимања Цицеронових пријатеља да га поврате из изгнанства, ипак Цицерон остане у изгнанству до августа месеца 57 године пре Христа. Цицеронову се повратку највише противио Клодије, а како и Цезар није желео Цицеронов повратак, то и Помпеј није хтео с тим хитати. Кад су 57 године дошли други људи на власт, могао је се и Цицерон надати повратку. Клодије је био опасан и по Помпеја, те је стога Помпеј сад желео да се врати Цицерон. Пошто је Цицерон провео 16 месеци у изгнанству, које није умео сносити онако како се то може очекивати од човека који може смело говорити, добије позив да се врати у Рим. У почетку месеца августа крене се он из Драча и дође у Брундизије, а одатле дође у Рим 4 септембра 57 године. Његов повратак био је прави тријумф. Грађани града Брундизија дочекају га свечано. Грађани из појединих покрајина које су биле поред Апијева пута, очекиваху га на путу, а из околине долазили су и родитељи са својим женама и децом да га виде. У Риму га дочека с одушевљењем силан свет. О том нам прича и сам Цицерон. „Један тај дан“, вели он на једном месту својих дела, „био ми је пак слика бесмртности, кога сам се у отаџбину вратио, када сам видео да је изишао сенат и сав римски народ, кад ми се чинило да сам град Рим, скоро отргнут од својих темеља, излази да обгрли свога

избавиоца." Код свога брата код кога је одсео, затекне он најзнаменитије сенаторе који га очекиваху, а у исто време и честитке од свих друштава градских. Стога с поносом узвикује Цицерон у једном свом делу: „Јер са шта да помињем оне божанске и бесмртне одлуке покрајина и насеобина и целе Италије, којима сам се као степеницама, као што ми се чини, на небо попео, а не само у отаџбину вратио?" Сутра дан по повратку отиде Цицерон у сенат и захвали му, и затим отиде истог дана на форум те захвали и народу. Те исте године добије Цицерон по сенатској одлуци место, где му је и пре била кућа, а кућа и виле му се подигну о државном трошку.

Али поред свега тога Цицерон се уверио да је стање у граду оно исто које је било и пре његова изгнанства. Триумвири су господарили Римом, а сенат је био без значаја и вредности. Кад се почела градити Цицеронова кућа, Клодије с оружаним људима растера раднике, а једног дана нападне на путу и самог Цицерона. Цицерон би без сумње и погинуо да није побегао у једну кућу. Бојећи се овог дрског трибуна и издајника племићске странке приближи се Цицерон Помнеју, гледајући да задобије и Цезара. Анархија је у то време била не може бити црња. Триумвири су је помагали. Из куће се није смело изићи без пратње гладијатора и робова. Нико није био сигуран. Никакав се закон није поштовао. Људи су се морали затварати у своје куће и утврђивати их ради одбране, ако би били нападнути. Демагогија римска била је страшнија од данашње, јер се састојала из најстрашнијих елемената. „Ако замислите Лондон", вели Момзен, „са ропским становништвом Новог Орлеана, цариградском полицијом, индустријом модерног Рима, и помислите на политичко стање у Паризу 1848 године, имаћете неку слику о републиканском Риму тога времена." Тада је Цицерону било 50 година.

Од повратка свога из изгнанства па до 52 године пре Христа Цицеронов политички рад био је од мањег значаја. За то време заступао је већином људе на суду.

Године 52 пре Христа Милон убије Клодија те се тако Цицерон ослободи свога крвног непријатеља. Цицерон је бранио Милона, али га није одбранио, те тако Милона прогнају.

Године 51 пре Христа морао је Цицерон ићи у покрајину Киликију за управника и против своје воље. Помпеј са сенатом донесе закон да нико за првих пет година после консулства или преторства не може управљати покрајином, те су стога за тих првих пет година слали у покрајине оне раније конзуле који после свога консулства нису никако управљали покрајином. Нерадо је отишао Цицерон у покрајину. Волео је он више остати у Риму и својим вилама. Помпеј и Цезар се већ нису слагали и надао је се, ако остане у Риму, да ће их моћи измирити. С њим отиде као надвојвода и брат му Квинт. У покрајину стигне Цицерон месеца августа. Парћани се бејаху побунили. Цицерон скупи војску, али не дође до боја. Том војском нападне Цицерон једно планчкашко племе на планини Аману, уништи му тврђаву и потуче. У том му је помагао брат, који се навикао на ратове у Галији поред Цезара. Због срећног рата у Риму се одлучи Цицерону благодарење. Управљајући покрајином, гледао је да заглади погрешке својих претходника због неправедне управе. Због своје правичности и несебичности и благости остао је у лепој успомени. Како Цицерон није желео више у покрајини остати од једне године, то је за то време молио пријатеље у Риму да раде на томе да не остане у покрајини више од једне године. Кад прође година дана, не хтедне ни заменика чекати, већ покрајину преда Гају Целију, квестору, па дође у Рим при крају јула 50 године. Због својих ратних дела надао је се и тријумфу, али од тога не би ништа због несложе између Цезара и Помпеја. У почетку 49 године пре Христа одлучи сенат да Цезар распусти војску пре 1 марта, а ако то не учини, сматраће га за противника републици. Цицерон је све учинио да се само дође до слоге, али узалуд. Цезар не хтеде распустити војске, већ

се с њом крене преко Рубикона у Рим. Дуго се Цицерон колебао да ли да пристане уз Цезара или уз Помпеја. Избор је био тежак и претежак. Помпеј до тада није показао да тежи за тим да узме сву власт и да је толики непријатељ републици као Цезар. То је био узрок те Цицерон пристане уз Помпеја. Помпеј са својом војском пређе лађама из Брундизија у Грчку. Пратио га је и Цицерон. Кад Цезар заузме Шпанију и победи Помпејеве подвојводе, наименује га за диктатора М. Лепид, претор, а те исте године буде изабран и за консула с Публијем Сервилијем. У почетку јануара 48 године пређе Цезар из Брундизија у Епир и опседне Помпеја у Драчу. Одатле Помпеј побегне с војском у Тесалију где га Цезар у очи 1 октобра победи код Фарсала. Помпеј побегне у Египат и ту погине. Цицерон је за време битке био у Драчу, очекујући ту да види шта ће бити. Цицерон је држао да је после те битке рат свршен, те се врати опет у Брундизије у Италију и ту остане до повратка Цезарева из Египта. Месеца септембра 47 године довршн Цезар александријски рат против помпејеваца и врати се у Италију. На сусрет му изиђе и Цицерон, путовао је дуго разговарајући се с њим. Цезар опусти те се Цицерон, који је дотле био у Брундизију, врати у Рим месеца октобра. Тада је Цицерону било шесет година.

За време Цезареве диктатуре Цицерон се повлачи из политике и ћути. За њега је то стање било тешко и несносно. Тиштала га је пропаст републике, коју је он као консул спасао. Уз то га стане стизати још и несрећа за несрећом у породици му. При крају 46 или у почетку 45 године пре Христа растави се он са својом женом Теренцијом, с којом је живео више од тридесет година. Тешко је и претешко растати се са својом женом после тридесет година заједничкога живота, на још кад се и дете има. Од Цицерона остала нам је једна књига његових писама Теренцији која јој је писао као изгнаник и управник у Киликији, а и доцније. Из

тих се писама најбоље виде њихови односи. Писма се разликују и по величини и по осећају, који се у њима исказује. Кад стане људе гонити беда и невоља и снаћи их несрећа за несрећом, онда се и ти људи стану све више и више прибијати уз породицу, према којој тада постану и нежнији и осетљивији. Отуда су и писма Цицеронова што их је писао својој жени из изгнанства, и дужа и с више љубави и осећања од доцнијих писама. Доцнија су писма не само краћа, него су у њима и изрази осећаја и љубави све ређи и ређи. Из Рима је Цицерон отишао у изгнанство с болом, јер је знао да ће му кућу палити, да ће му пријатеље и породицу вређати. Теренција се за време његова изгнанства држала врло одлучно: трпела је због свога мужа, и то трпела храбро. Знајући за то, Цицерон јој и пише с очајањем у једном писму, у ком вели: „Мене несрећника! што си поред те храбрости, верности, поштења и уљудности у толику невољу пала због мене.“ Од 57—51 године пре Христа нема никаква дописивања између Цицерона и Теренције му. У писмима му, која јој пише као управник из Киликије, нема оне љубави коју видимо у ранијим писмима. Јављајући о себи и своме сину и о путу, пише Цицерон Теренцији из Атине 50 године месеца октобра, ово: „14 октобра дођосмо у Атину, и ако смо имали сасвим супротне ветрове и споро и неугодно пловили... Примио сам твоје писмо, у коме сам видео да се бојиш да ми нису предала ранија писма. Сва су предана, и све си марљиво написала и то ми је било врло мило... Писам се чудио што је ово писмо, које је донео Акаст, било кратко јер већ очекујеш мене самог или нас саме, који опет желимо да што пре к вама дођемо, и ако увиђам у какво стање долазимо. Из писама многих пријатеља, што ми их је донео Акаст, дознао сам да је рат на прагу, тако, да мени, кад будем дошао, није могућно тајити шта мислим. Али како се судбини треба покорити, у толико ћу се брже потрудити да дођемо да о целој ствари лакше размислимо. Желео бих, јер је од користи по твоје

здравље, да нам изиђеш на сусрет што можеш даље.“ Говорећи о домаћим пословима и једном наследству, које је тада Цицерону добро дошло, пише јој о њену изласку у сусрет њему и сину му: „а ако ти већ будеш отишла из Рима, инак ћеш се побринути да ово тако буде. Ми ћемо, ако богови помогну, око 13 новембра бити, као што се надамо, у Италији. Ти, моја врло драга и врло жељена Теренцијо, ако нас волиш, брини се да будеш здрава. С Богом!“ У сусрет му изађе Теренција до Брундизија и кад је улазила у варош случајно тада дође и Цицерон у брундизиско пристаниште. Одатле заједно с породицом својом отиде у Рим. После битке код Фарсала (48 године пре Христа) дописује се он опет с Теренцијом, али писма су и кратка и сухопарна. Сад, кад је Цицерону ради утехе требала жена више него икад пре, он је удаљује од себе и у једном писму из Брундизија 48 године пре Христа вели: „Нема узрока зашто да се крећеш на пут у ово време. Пут је дуг и непоуздан, и не видим, шта би ти могла помоћи ако будеш дошла. С Богом.“ Од тада су Цицеронова писма Теренцији све краћа. То признаје и сам Цицерон. Пишући јој у једном писму из Брундизија од 47 године, вели Цицерон: „Да имам шта да ти пишем чинио бих то и опширније и чешће. Сад видиш какве су тешкоће; како пак ја мислим, поћи ћеш дознати од Лепше и Требатија. Брини се о свом и Тулијину здрављу. С Богом.“ Види се да Цицерон и не верује својој жени. Једино се још брине о њену здрављу и саветује јој да га чува. У последњем писму свом из Венузије месеца октобра 47 године пише јој о свом доласку ово: „У Тускулан ћу доћи, као што мислим, 7 или 8. Ту нека буде све спремљено, јер ће можда са мном бити више њих, и, као што мислим, ту ћемо дуже остати: када, ако није у купатилу, нека буде, исто тако остало што је потребно за живот и за здравље. С Богом.“ Према оваквом писању могло се унапред знати да ће се Цицерон раставити с Теренцијом. Он је на неколико месеци после тога писма и отера и то после три-

десет и више година заједничкога живота с њом, пошто су већ имали и деце и унучади.

Узроке због којих се Цицерон раставио с Теренцијом, не знамо. После писма, која јој је писао из изгнанства, пише он Атику наскоро по повратку својем из изгнанства ово: „У кућном стању смо, као што знаш, врло збуњени. Осим тога има неких домаћих прилика, које ти не поверавам... Тебе очекујем и молим да похиташ да дођеш и с том намером да дођеш да не допустиш да будем без твога савета. Почињем неки почетак другог живота... Веома си ми потребан.“ Цицерон се више пута жали на своју жену због њене себичности и расипања имања. После повратка из Драча пише он Гнеју Планцију ово: „али ја у тако несрећно време не бих ништа ново одлучивао да нисам у своме повратку нашао своје домаће стање тако као републику.“ После фарсалског пораза постане према својој жени и неповерљив. Прегледајући своје рачуне, увиди да га је Теренција често и варала. Главни узрок, поред других, растављању с Теренцијом био је, што је била себична и лакома, а Цицерону је тада новац био потребнији него икад. Због тога је се Цицерон највише на њу и љутио. Уз то је се Теренција увек свађала с Цицероном и кињила га. У једном писму своме пријатељу Атику пише о Теренцији и својим кућним приликама, молећи Атика да се заузме за њега: „Што с Теренције сваљујеш сав терет на мене, не познајем твоје љубави према мени. Јер то су баш ране, којих се не могу дотаћи без врло великог бола. Молим, подухвати се, дакле, ти, како можеш. Јер од тебе не тражим више, него што можеш. Ти једини можеш добро увидети шта је истинито.“ Кад му је Теренција већ досадила са свађањем и кад је видео да га је и варала, уступи јој што год је тражила и тако се растави с њом. Теренција није оставила Цицерона на миру ни после развода. Уз Теренцију добио је Цицерон и велико женинство, које је сад морао вратити, а није могао јер није имао новаца. Да би се ослободио те новчане не-

прилике, ожени се он 46 или 45 године пре Христа, у својој шесет првој или шесет другој години врло младом и богатом девојком Публилијом, којој је био тутор сам Цицерон. Ни у том браку није био Цицерон срећан. Публилија се није никако слагала са својом пасторком Тулијом, Цицероновом кћери. Кад је Тулија умрла, она се радовала и с тога је Цицерон отера. Публилија је хтела поштo пото да се опет врати Цицерону, али Цицерон остане постојан, не хотећи ни да чује за то. О том нам прича и сам Цицерон у једном свом писму Атику, у ком вели: „Публилија ми је писала да ће њена мати... к мени доћи, а и она заједно ако ја допустим. Моли много и понизно да се допусти и да јој отпишем."

Највећа несрећа, што је икад у животу снашла Цицерона, то је смрт његове кћери Тулије у 45 години пре Христа. Тулија је била старије дете Цицероново, а син му Марко Цицерон млађе. Тулију је Цицерон волео преко мере. У једном писму из Солуна своме брату Квинту вели Цицерон о Тулији: „Шта ми је без тебе икад или тебе без мене пријатно било? Шта, што у исто време чезнем за кћерју? Каквог поштовања, какве скромности, каквог духа! сликом лица, говора, душе моје." Своју једину кћер одгајио је Цицерон врло марљиво и с љубављу, и упознао је с књижевношћу. Кћи му је у браку била несрећна. Трипут је се удавала. Први пут се удала у тринаестој години за Луција Пизона Фруга, који је био ваљан и честит човек. Пошто јој први муж умре, уда се она за Фурија Красина, али се с њим наскоро растави и уда по трећи пут за Публија Корнелија Долабелу, коме је тада било деветнаест година. Цицерон је тада био у Киликији. Један од тадашњих Тулијиних просилаца био је и Тиберије Нерон, Тиберијев и Друзов отац и Цицерон је био рад да она пође за Тиберија. Тулији се и мајци јој, због својег понашања, више допао млади Долабела, који је био од велике и одличне породице, али раскошан. И ако ожењен, живео је Долабела и даље као и други младићи тога времена,

идући и вичући ноћу по улицама и под прозорима извиканих жена. Затим се Долабела упозна и са извиканом и раскошном Цецилијом Метелом, женом раније консула Лентула Спинтера и почне с њом живети. Живећи с Цецилијом потроши он прво све своје имање, па за тим и женино. И поред свега тога Тулија је волела свога мужа и није се хтела с њим раставити ни по савету својих пријатеља. На послетку јој досади те га остави и отиде кући свога оца у Рим. Била је трудна, и кад је дошла у Рим роди сина, и на неколико дана после порођаја умре у тридесет првој години свога живота. Љубав Цицеронова према Тулији била је већ позната. Пријатељи, филозофи, и у опште први и најзнаменитији људи Цицеронова времена шаљу Цицерону писма са свих страна, и теше га. Цезар му пише из Шпаније, где је тада ратовао с Помпејевим синовима, а осим тога пишу му писма и најзнаменитији људи свих политичких странака као Брут и други. Колико је Цицерон жалио кћер своју и поред толике утехе, види се и по једном писму његову Атику, где вели: „Заиста нема никакве утехе која би могла ублажити мој бол.“ Од свих писама која је тада Цицерон добио од појединих људи, најлепше је писмо што му је писао његов стари пријатељ Сервије Сулпиције, велики правник, који је тада био управник у Грчкој. Око половине месеца марта 45 године, пише Сервије Сулпиције Цицерону између осталог ово: „Шта је, што те толико потреса твој унутрашњи бол? Помисли како је до сада судбина поступала с нама; оно нам је отето, што људима мора бити не мање драго него деца, отаџбина, углед, достојанство, све почасти... Што ми је велику утеху донело, хоћу да ти испричам, ако би може бити то теби могло бол умањити. Када сам, враћајући се из Азије, бродио од Егине ка Мегари, почнем разгледати крајеве унаоколо. Иза мене бејаше Егина, преда мном Мегара, десно Пиреј, лево Коринт, градови који су некад били врло напредни, а сад уништени и порушени пред очима леже. Почнем у себи овако размишљати: „Ах! ми

мали људи срдимо се ако је ко од наших умр̏о или ако је убијен, ми, чији живот мора бити краћи, кад на једном месту лешеви толиких градова оборени леже? Хоћеш ли се ти, Сервије, ублажити и сетити да си ти овог рођен? Веруј ми, ова ме је мисао окренила. Ово исто, ако ти се свиди, стављај себи пред очи. Скоро у исто време су толики врло славни људи пропали, власт римског народа толико умањена, све покрајине потресене, а ти се толико потресаш ако се изгубила душица једне женице? А да она није умрла у ово време, ипак би морала умрети после мало година, јер је жена рођена. И ти од овога душу и помисао своју одвраћај и сећај се пре тога, што је достојно твоје личности, да је она, док јој је требало, живела, да је заједно с републиком живела, тебе, свога оца, као претора, као конзула, као аугура видела, удавала се за најбоље младиће, скоро сва добра уживала, а кад је република пропадала, умрла је. Шта је што се ти или она судбини због овога тужити можете? На послетку немој заборавити да си ти Цицерон и онај који си се навикао другима заповедати и давати савета, а не угледати се на рђаве лекаре, који признају да се у гуђим болестима држе лекарског знања а сами себе не могу лечити, већ што другима обично наређујеш, то ти пре себи наређуј и тога се сећај. Нема ни једног бола, који не умањује и не ублажује дужина времена. Срамно је за тебе да ти ово време чекаш и да томе не изиђеш на сусрет својом мудрошћу. Ако и у мртвих има какав осећај, какав је била њена љубав према теби и поштовање према свима својима, заиста она неће да ти ово чиниш. Учини ово њој мртвој за љубав, учини осталим пријатељима и сродницима, који због твога бола тугују, учини отаџбини да се, ако у чем устреба, могу користити твојим радом и саветом. На послетку, пошто смо у тавво стање дошли, да се по овом стању морамо управљати, немој чинити да ко мисли да ти не жалиш тако због кћери као због државне несреће и победе других."

Те исте године месеца априла Цицерон, одговарајући Сервију Сулпицију, вели ово: „Марко Цицерон поздрав Сервију Сулпицију. И ја бих, Сервије, желео, као што пишеш, да си био при мојој највећој несрећи; јер колико си ми могао ти лично помоћи и утехом и готово подједнаким осећајем туге, лако увиђам по том, што сам се прилично умирио после прочитаног писма. Јер си и то писао што је могло олакшати тугу, и тешећи ме сам си увиђао велики душевни бол. Ипак је твој Сервије свима услугама које ми је у оно време могао учинити, показао и колико ме сам цени и како мисли да ће такав његов осећај према мени бити теби мио. Његове су ми услуге да како биле често одвећ миле, али ипак никада драже. Мене пак теши не само твој говор и по готову учешће у јаду, већ и углед; јер срамно је, мислим, што ја тако не сносим своју несрећу, као што ти, тако мудар, мислиш да треба подносити. Али ме каткада притисне бол и с тешком муком одупрем му се, јер ми недостају оне утехе, које осталима, чије примере стављам себи пред очи, у сличној прилици нису недостајале. Јер су и Квинт Максим, што је изгубио сина, који је већ био консул и славан човек, који је починио и велика дела, и Луције Паул, који је за седам дана изгубио два сина, и ваш Гал и Марко Катон, који је изгубио врло духовита и врло честита сина, живели у такво време, да је њихову тугу тешило њихово достојанство, које од републике добиваху; мени пак, пошто сам изгубио сва одликовања која ти помињеш и која сам с највећим трудом стекао, остајаше једина та утеха, која ми је одузета. Ни послови пријатеља, ни старање о републици не занимаху моје мисли, ништа ми се није милило на форуму радити, курију нисам могао гледати, мислио сам, као што је и било, да сам упропастио све плодове и свог рада и среће. Али, кад сам мислио да је ово мени, теби и некима заједничко и кад сам већ сам себе савладао и натерао да трпљиво сносим, куда да прибегнем, где да се одморим, у чијем говору и љупкости да оставим све бриге и болове? Сад се пак

овом тако тешком раном позлеђују и оне ране, које су се чиниле да су зарасле: јер не могу, као што ме је некада од републике жалосна примала моја кућа да ме развесели, тако сад од куће жалостан прибећи републици да се у њеној срећи задовољим. Стога нисам ни код куће ни на форуму, јер ни онај бол, који ме због републике спалази, кућа већ не може ублажити нити република домаћи бол. У толико те више очекујем и желим да те што пре видим: већу ми утеху ништа не може дати него пријатељско дружење и наши разговори; међутим надао сам се да се твој долазак (јер сам тако чуо) приближује. Ја пак веома желим да те што пре видим како због многих узрока тако и због тога да најпре размислимо, на који начин треба да проживимо ово време, које се мора уделивати по вољи једног јединог (т.ј. Цезара), који је и мудар и великодушан и, као што мислим да сам сасвим увидео, мени наклоњен, а теби врло велики пријатељ. И ако је то тако, инак вреди добро размислити, који начин треба да изберемо не да радимо, већ да с његовим допуштењем и добротом будемо мирни. С Богом."

Млађе дете Цицеронво, које му је родила Теренција 64 године пре Христа, био је син му Марко. Син му је био млађи од кћери му 13 година. Ни са сином својим није био Цицерон срећан. Син му је више волео да буде војник, а Цицерон је опет хтео да му син учи философију и реторику. Кад је Цезар пошао у Шпанију, где је тада ратовао с Помпејевим синовима, хтео је с њим да иде и Марко, али га Цицерон не пусти. Цицеронова је погрешка, што га није пустио, јер му син није марио за науку. Лекције из реторике и философије биле су му досадне. За време фарсалског рата служио је у војсци Помпејевој и у служби се одликовао. Да би школовао сина, пошље га Цицерон 45 године пре Христа у Атину на науке. Али у Атини је Марко више проводио време у уживању него у учењу. Волео је да није и поносио је се, ако би кога победио у пићу. Тешко је и претешко било Цицерону због таквог владања сина му,

али га је син утешио бар последњих дана. Кад је 44 пре Христа Марко Брут отишао у Атину да купи војску за рат против Антонија, позове он на оружје и римске младиће који су тада били у Атини. Цицеронов син Марко био је један од првих, који је се одазвао Брутову позиву и био врло храбар и Бруту тако одан, да га је Брут поставио за заповедника своје коњице. Бруту је тада учинио велику услугу. Зато га Брут и хвали у једном писму Цицерону, где вели: „Цицерон твој син, тако ми се допада због вредноће, стрпљења, рада, великодушности, на послетку због сваке услуге, да се једном речи види да никад не заборавља, чији је син.“ Цицерон се томе обрадује, мислећи да му је се син поправио. С тога он пред своју смрт напише дело о *дужностима*, које посвети сину. У том се делу Цицерон прашта са својом породицом и отаџбином. После Брутове смрти служио је Цицеронов син дуго под К. Помпејем, а доцније се придружи Октавијану, који га 30 године пре Христа постави за консула. Кад је за време његова консуловања стигао у Рим глас о смрти Антонијевој, нареди он, те се прилепи објава на говорници, где је Антоније обесио главу оца му. После својега консулсва био је проконсул у Азији, а затим подвојвода у Сирији. Кад је умро, не зна се, али вероватно је да му је пиће прекратило живот. Он је био последњи изданак у Цицероновој породици.

(Наставиће се.)

Јанко Лукић.

СИЋУШНЕ ВЕЛИЧИНЕ.

Један лист из Модерне Медицине.

III.

ЖИВОТ МИКРОБА.

Живљи покрет у методском проучавању праве природе појединих микроба настао је управо од онога доба, од када је чувени немачки бактериолог, Роберт Кох, показао врло прост а згодан начин, како се микроби могу и на чврстом али ипак за то скроз *провидном материјалу* — н.пр. на обичним питијама, на желатини, на „агар-агру" и т.д. — вештачки култивисати и изоловати, па у таким „чистим културама" и под микроскопом посматрати. Том живљем покрету знатно су припомогли Ерлих,[1] Вајгерт,[2] Грам,[3] Лефлер,[4] и др. својим извреним методима бојадисања живих и мртвих микроба разним бојама, како би се (на стаклу, у капи воде, у животињским соковима или ткањима и т.д.) јасније видели, и по појединостима свог телесног састава и телесних радња боље разликовали. Од тога доба ушла је Наука у траг многим и најскровитијим особинама тих сићушних створова и расветлила постепено сву ону масу тамних а замашних питања, о којима сам раније говорио. На тако провидном материјалу проучавали су поједини испитивачи даље детаље у животу микроба и учврстили читав низ истина и факата од пресудна значаја. Резултате свих тих истраживања средили су и свели најпосле у читав један научан систем, и створили тако нову, засебну грану из области Природних Наука — т.з. *Бактериологију*. Она нам данас јасно и тачно разлаже све оно, што год се односи на живот и животне радње тих створова — управо на целокупну

[1] Ehrlich. [2] Weigert. [3] Gram. [4] Löffler.

природу њихову. С тога ћемо се и ми њоме послужити, да се упознамо бар са главнијом карактеристиком тих тако занимљивих створова.

Микроба има много *врста и фела*. У главноме се може рећи, да су сви из биљног и животињског царства, и то баш из 4 најнижа реда њихова. Све микробе можемо поделити на плесни (fungi), квасове (Blastomycetes), бактерије (Schyzomycetes) и протозое (Protozoa). Све те врсте живе, махом, на органским материјама сложенијег хемијског састава, или на вишим организмима, и разлажу их у простија једињења. Једна група то чини с мртвим материјама, и то су *сапрофита* или клице труљења, а друга са живим организмима, и то су *паразити* — управо *патогене или кужне клице*. Из те две главне групе издвојено је и проучено до сада много родова, а из свих тих родова око 1500 разних специја. На том, наравно, неће остати, јер с дана у дан налазе испитивачи све више нових и нових фела.

Као што већ рекох, велика већина микроба је биљног порекла. Махом су то биљчице из најнижег реда гљива (т. з. протофити), па зато их погдекад и споменемо као „спћушне гљивице.“ Има их, истина, и из других родова, али је тих већ много мање. *Телесном организацијом* својом представљају најпростије до сада познате живе створове. То су, управо, организми без засебних, диференцираних органа, или — ако их баш до некле и имају — са веома простим и несавршеним органима. Цело тело њихово је, управо, једна-једина малешна ћелијца обична састава: — с протоплазмом као садржином, и с неком веома нежном мембраном као омотачем. Тек у погдекојих врста вића се још и нека чаура, која служи као штит и одбрана голој ћелији. У неких има опет по један, по два или по више бичева на згодном месту тела (махом на половима), да се њима могу покретати.

И *облик* им је сасвим прост. Готово сви микроби јављају се под микроскопом као округле, елиптичне или у ситне ваљке (облице, штапиће) издужене ћелијце глат-

ких рубова. Микроби округлог или елиптичног облика зову се „кокн," или „микрококи" (coccus, micrococcus), а издужени носе име „бактерија" или „бацила" (bacterium, bacillus) — према томе, јесу ли краћи или дужи. Од оних што су издужена облика има их сразмерно врло дугачких („конци"), има их сасвим правих (пругих) и мало савијених (кривих), а има их баш као оно извојак на завојке увуканих („вибриони," „спириди"). Од кока и краћих бактерија (а каткад баш и од бацила), здруже се по двоје или више њих, те живе заједнички као једна индивидуа („диплококи", „тетраде"), а од неких се нанижу читаве ниске, као оно бројанице или венци („торула", „стрептокок"). Има их најпосле и таких, који су међусобно везани као пупад од грозда, те изгледају као да о једној заједничкој петељци висе („стафилококи"). Гдекада се микроби збију у заједничке збојеве и држе се у вези неком слузавом масом. Те збојеве зову бактериолози „зооглеје".

Већ по самом имену могло би се слутити, да су микроби *необично ситни створови*, а тако и јесте. Ситнији су од свих живих бића, која ми до данас познајемо. И крупније врсте њихове ретко кад да премашају ширином (или дебљином) свога тела 1 μ (микрон) — а то ће рећи: хиљадити део 1 mm (милиметра) или милионти део 1 m (метра). Дужина тела у издужених облика (бактерија и бацила) различна је, али се махом креће између 2 и 3 μ.[1] Има их и тако ситних, да се једва виде и најсавршенијим микроскопима, који 2000 пута увеличавају, те да пролазе и кроз густе филтре. Тако ситан микроб је нпр. бацил „шапа и устобоље" код марве. Ви јамачно с таким величинама још нисте ни имали посла, па не можете ни имати праве представе о њима. Да је бар приближно добијете, растумачићу вам то на конкретнији начин. Кад бисмо хтели, да само једним слојем микроба покријемо површину нокта нашег средњег прста на руци — а то је

[1] И највеће врсте бактерија — тако рећи џинови међу њима (као што је нпр. Bacillus oxal, — — мери у дебљини 3, а у дужини 30—40 μ. Мерење тако ситних величина врши се под микроскопом веома тачно.

баш мали простор — морали бисмо узети бар 1 милијон таких створова. За једну врсту бактерија, која изазива труљење — за т. з. Bacterium termo — нашао је Кон,[1] да њених 633 милијона клица стану у 1 cm^2 (кубни сантиметар) — дакле, од прилике, у простор, који по величини одговара шупљини једног ситног ораха. Једна клица тога микроба потегне на ваги само 0·000000001571, а то ће рећи: 636 милијарде таких клица потегну тек 1 гр. По Негелијеву[2] рачуну потегну тек око 30 билијона микрокока у сухом стању (дакле онаких, како их налазимо у ваздуху) само 1 грам, а једна-једина клица у сировом, влажном стању (дакле у расаду или култури) тек $\frac{1}{10,000,000000}$ мгр. Микроби су, дакле, тако рећи непзмерно ситни и лаки, па је ли онда чудо, што ми те величине голим оком не можемо да видимо, а ни другим којим начином као физичка тела осетимо?

Где се са живим створовима само у милијонима, милијардима и трилијонима рачуна, ту се, наравно, мора одмах помишљати и на необичну *плодност* њихову. Кад их је у скорашњим расадима или културама толико, онда се они, без сумње, веома лако и брзо множе.

И доиста је тако. За све микробе — а нарочито за бактерије — утврђено је тачним микроскопским посматрањем на њиховим расадима, да се необично брзо множе. Махом то бива на начин, који је у науци познат под именом „дељење“, а то ће рећи: тело издужене ћелије добије у средини своје дужи неке преграде, па се онда код тих преграда прекине или раздвоји у две подједнаке половине — у две индивидуе. Те две индивидуе оделе се исто тако, и то иде тако редом. Цео процес дељења једне ћелије сврши се врло брзо, а понавља се (у повољним приликама (н.пр. при температури човечје крви од 37·5° Ц.) сваких 20—30 минута. Ако, дакле, том начину множења не буде ништа сметало, онда ће се — по простом рачуну — из једне једине бактерије за 24 са-

[1] Cohn. [2] Naegeli.

хата намножити неколико билијона клица као милијонита покољења оне прве.[1] За онај микроб, што га мало час споменусмо, израчунали су научници, да би из једне његове клице за 24 сах. постала породица од $19^1/_2$ милијона чланова: за два дана било би у тој породици већ $287^1/_2$ билијона задругара, за три дана 46 трилијона, а за недељу дана толико, да би им се број могао означити само цифром, која би морала имати 51 место. Укупна тежина свих тих потомака једне ћелије била би за прва 24 сах. само $^1/_{40}$ мгр., за 48. сах већ 442 гр., а *за 72 сах. страховита маса — $7^1/_2$ милиона кг. или 75.000 метарских центи.* Као што видите, то су огромне количине и снаге — огромне, вальда, за то, да се тим сићушним створовима у броју и маси надокнади, што им је природа по величини ускратила. Нема сумње, да бисмо ми — горди владари земље и колоси према оваким створовима — тим сићушним, али безбројним величинама, тој невидовној али огромној снази убрзо морали места уступити, да није опет у природи других неких уредаба, којима се та страховита плодност ограничава и сузбија.

По Пастеровој Науци о „Панспермији“, а и по каснијим потврдама других научника може се — с малом резервом — саевим слободно рећи, да је живих и за живот способних микроба *свуда и на сваком месту земљина шара* — наравно, према приликама: кад више, кад опет мање. *У ваздуху* их има у свако доба, а досповају у њега механичним начином: — с прашином и струјама са површине земљишта, људи, животиња, биља, предмета и т.д. У чистом ваздуху (у пољу) има их, наравно много мање — од стотине до неколико хиљада у 1 m^3 —

[1] Овај рачун подсећа нас на ону награду, коју је тражио од краља проналазач игре шаха. Искао је за свој проналазак, да му краљ сва 64 „шахека поља“ покрије чистом пшеницом на овај начин. На прво поље да стави само једно зрно, на друго 2, на треће 4, на четврто 8, и т.д. редом. Краљу се то учини мало и обећа... али кад почне рачунати, најпре, да је то тако огромна количина, да је краљ и нема. За исплату тражило се 18 трилијона зрна.

а у загушној атмосфери наших затворених станова — нарочито у непатосаним дечјим собама и учионицама, кафанама, механама и т.д. — много више. Што већи висови, то их је мање — тако да их на високим, нарочито ненасељеним планинама готово и нема. Напротив: у јако насељеним и живим долама и равницама има их много више. Што даље од копна према морској пучини, њих је све ређе и ређе, док их најпосле 600 км. од обале сасвим нестане. Зими их је много мање него лети, а исто тако иза дугих киша много мање, него на сушном времену. Пред зору и рано из јутра, док све живо почива, има их много мање, а чим се живот пробуди и за својим пословима пође, одмах се и они крену и гомилају. У великим градовима их је много више, него на селу, а у живим градским улицама много више, него тамо, где нема велика промета и галаме. У шумама и шумом заклоњеним крајевима има их много мање, него над голетима и на ветрометинама. Све те, а и друге разлике дају се бактериолошким методима тачно учврстити. Исто се тако лаје бактериолошки констатовати, да се оне у ваздуху не множе, него да тек животаре — махом у таком облику, да немају готово никаквих животних потреба. Али чим из њега доспу у какве повољније прилике — рецимо у какве органске материје или живе организме — одмах почну праве клице заметати и множити се.

Земљиште је много богатије микробима него ваздух, и то не само по броју, него и по врстама — тако да би се с правом смело рећи, да је баш у земљи главно легло њихово. Испитивачи су нашли да и у најчистијем необделаном земљишту има око 100.000 клица на 1 cm.^{3} Нарочито су горњи слојеви и гнојено земљиште богати микробима — тако, да их је Бајмер[1] налазио на 1 cm^3 оранице (хумусног земљишта) по неколико милијона. Органски састојци служе им ту као храна, а и друге прилике су

[1] Beumer.

у земљи тако повољне, да се могу и множити. Већ у дубини од једног метра почне им број наглo опадати, па кад се спустимо неколико метара на ниже, наилазимо на слојеве, у којима више нема ни трага клица и животних појава њихових.

Кад је већ у земљишту, тако рећи, главно легло и и најиздашнији извор микробима, онда је сасвим природно, да их мора бити и *у води*, јер пролазећи кроз земљиште она га пâче и уз пут из њега прима све што у њему нађе. С тога ће вода, која пролази кроз загађене и нагнојене површине слојеве земљишта, у којима је, као што већ знате, највише микроба — дакле рецимо вода из плитких бунара — имати знатне количине свакојаких микроба. Исто ће бити и с водама у површинам, отвореним коритима, нпр. барама, рекама, потоцима и т.д., јер те воде примају у себе сву површину нечистоћу и све што се у њих из ваздуха с прашином и кишом сталожи. Истина је, да у води нису баш најповољније погодбе за микробе, нарочито ако у њој нема органских састојака, али има међу њима и таких врста, које баш само у води успевају и у њој стално бораве („водени микроби"). Само у коритима и резервоарима већих дубина — рецимо у слојевима испод 20 и више метара — налазимо воду, слободну од микроба. Пролазећи кроз тако моћне слојеве вода се кроз земљиште процеди или профилтрише, те на тај начин у површним слојевима депонује оне микробе, које је собом била понела.

Много је мање микроба у непосредном додиру с човеком. Њих, истина, има и у храни и пићу, и у млеку и месу, и у зељу и воћу, и на судовима и у оставама, и на стварима и на халатљикама, и на хаљинама и у постељи и т.д.: али их је ту свугде много мање, а нарочито, где је иначе чистоће. Него се могу и ту јако намножити, ако је на све стране прашине и ђубрета, смећлишта и отпадака, гњилодине и смрада, мува и гамади. Наћи ће згодне прилике, на ће се уљећи и размножити.

Најпосле налазимо микробе и *на површини животиња*-

ског и човечјег тела, на бази и у унутрашњости његовој. На кожи, у перути, у зноју, у коси, испод ноката ит.д, има их кад више, кад мање, али су махом велика значаја. Њих је наравно, тим више, што је тело јаче изложено прашини и другим врстама нечистоће, и што се мање од тога брани (н. пр. прањем, умивањем, купањем, сапуном, пребуком у чисто и т. д.). Већ одмах при самом рођењу доспе с мајке и околног ваздуха нека извесна количина микроба на површину детињег тела, а чим се одвоји, дође у додир с предметима и особама, на којима има микроба, те их и даље прима. И не само то, него их одмах с удисаним ваздухом и примљеном храном унесе и у своју унутрашњост. С тога их је за време целога живота по свима дупљама, које долазе у додир с ваздухом и — храном — нарочито, дакле, у устима, ждрелу, желуцу и цревима, — а исто тако и у носу, грлу, душнику, душњацима и плућима. Ту се они стално или привремено настане, а у извесним приликама и множе. Има их, што више, и у ваздуху, што га човек издише — срећом само у оним ретким случајевима, кад се са јачом струјом — рецимо при живљем говору, кихању, кашљању и т. д. — каква капљица пљувачке или каква грудица слузи и бâла с површине слузокоже силом отргне, и напоље избаци.

Животне потребе микроба мало се разликују од потреба других живих створова. Само неке врсте показују у томе знатнија одступања.

Храна им је махом органског порекла — мртве органске материје и жива ткања (сапрофитни и паразитни живот). Троше угљеник (С), азот (Х), кисеоник (О) и водоник (Н) као главне потребе свога тела, а поред њих траже и друге елементе. Угљеник не добијају — као оно биљке са биљним зеленилом (хлорофилом) — из угљене киселине атмосферског ваздуха, него га ваде и асимилишу из других сложенијих његових једињења органских. Исто тако и потребне количине азота налазе у сложеним једињењима органског порекла — нарочито у беланчевини — али се гдекада дешава, да се њиме под-

мирују, вадећи га и из простијих азотних једињења, н.пр. амонијака и азотне киселине. Најпосле има и таких микроба, који потребне количине азота из атмосферског ваздуха примају, и у своме телу прерађују.

Према *атмосферском ваздуху* односе се разни микроби веома различно. Велики део бактерија успева само уз слободан приступ ваздуха (aërobi), али их има и таких, који могу само без њега напредовати (anaërobi). Неке врсте су по својој природи аероби, и тек по изузетку могу да се одрже и без ваздуха (факултативни анаероби), а неке су опет у суштини анаероби, али се по гдекад прилагођавају и приликама, где ваздух има приступе (факултативни аероби). У главноме се може рећи, да аероби изводе оксидационе, а анаероби редукционе процесе у природи.

За одржање живота и животних снага потребна је микробима и нека извесна количина *воде*, нека извесна мера влаге. Има много бактерија које убрзо угину, чим се сасушне (н. пр. вибрион колере), а погдекоје су врсте према исушивању отпорније (н. пр. бацили туберкулозе, тифа, дифтерије и т. д.). Највећи део микроба престане одмах с множењем, чим досте у прилике, да им подлога (нпр.) изгуби 60 до 70% воде.

Врло важну улогу у животу и напредовању микроба има *температура*. До ње врло много стоји, хоће ли и како ће напредовати: хоће ли и кад ће угинути. У опште узев може се рећи, да бактерије најбоље успевају на температури између 20—40° Ц., и то је оптимум температуре за живот бактерија у опште. Крајње границе, ван којих се већ више не могу множити, стоје махом испод 5° Ц. и више 45° Ц. Према ниским температурама нарочито су осетљиви сапрофитни микроби — дакле они, који изазивају вреље, трулење, и распадање органских материја, а према високим опет бактерије паразитарне и патогене природе — дакле микроби, који изазивају инфекциозне болести. Неке бактерије подносе и температуру од 50° до 70° Ц. (н. пр. у земљишту), а готово све угину на температури

од 100° Ц. (тачка врења). И то се опитима отврдило, да бактерије подносе махом лакше и мало вишу температуру, само ако је суха (врео ваздух од 100° Ц.) а да опет тешко издрже влажну топлоту тог истог степена (пару). Има и таких микроба, који се и на температури испод 0° — н. пр у снегу и леду — дуго времена (целе зиме) у животу држе, н. пр. бацил колере. У таким приликама пре ће угинути, ако им чешће дајемо прилике, да се на вишој температури „откраве," па их опет ниској температури изложимо.

Бактерије су биљчице без биљног зеленила (хлорофила), па за то успевају и у мраку — дакле и без *светлости*. Шта више, њима светлост — нарочито непосредна сунчана — у развићу јако смета. Има их и међу патогеним, које баш у брзо сасвим уништи, или их у њихову дејству тако ослаби, да постану сасвим безопасне (нпр. бацил тифа, прострела итд.). Врло су ретки микроби, који на сунчаној светлости боље успевају (нпр. Bacterium photometricum). И електрична светлост смета развићу микроба. Гдекада бактерије не могу да успевају ни на подлогама (нпр. на јајима), које су биле дуже времена изложена сунчаној светлости. Тај однос бактерија према сунцу игра веома важну улогу у природи.

На микробе дејствују и *хемијски агенти* различно. Има их, који успевају само у неутралним, других опет, који траже алкални, а трећих најпосле, којима годе киселе растворе и киселе материје. Највише их је, који најбоље успевају при неутралној или слабо алкаличној реакцији подлога̂ (готово сви патогени микроби). Читав низ хемијских једињења — нпр. соли разних минерала, па онда киселине и алкалије, халогени и њихови деривати, и најпосле тела из групе метана и ароматичних једињења итд. — дејствују на тело микроба као отров.

Механични потреси, ако нису јаки, могу да потпомажу развиће микроба. Јаки механични потреси и снажне *електричне струје* могу неке микробе да привремено умртве (парализу), а неке и сасвим да униште.

Има и таких микроба, који сами за себе слабо напредују, а одмах боље успевају, чим дођу у додир са којом другом врстом. Та појава зове се у Бактериологији *симбиоза* (Symbiose), и игра знатну улогу — нарочито у животу патогених микроба. Исто тако има опет неких других врста бактерија, које никако не могу једна поред друге опстати, него се одмах почну међусобно трти и уништавати, чим се у једном материјалу сукобе *(антагонизам)*. И та појава важна је у животу кужних клица.

Кад неким микробима почне понестајати важнијих погодаба за одржање (нпр. хране), они почну постепено опадати (инволуциони облици) и дегенерисати, па најпосле и угину. Исцрпе храњиви материјал свога супстрата, или га већ тако напуне продуктима (изметима) свога живота, да не могу да живе и напредују. У таким приликама неке бактерије замећу у своме телу и т. з. „споре“ или „трусове“, а то ће рећи: неку врсту семена — од прилике онако као махуна зрно. То семе, те „споре“ су много отпорније него што беху свеже клице, те се држе и без хране и без других битних потреба за живот — од прилике исто онако, као што се нпр. и пшенично зрно без ичега држи, да једном и опет проклија. Шта више: то семе је тако јако и отпорно, да одолева и свима другим — баш и штетним утицајима, који би иначе свежу клицу јамачно уништили. Тако се нпр. „споре“ од појединих бактерија (нпр. прострела) држе и на температури од преко 120° Ц. или на температури дубоко испод тачке мржњења (0° Ц.), а клица би им у таким приликама давно била угинула. Исто тако споре боље одолевају и утицајима сухоте, светлости, потреса, хемијским јачинама, па најпосле и конкуренцији других антагонистичних микроба. Та особина неких бактерија важна је нарочито у оним приликама, где се траже средства за њихово уништење — дакле код стерилисања и десинфекције.

Од животних појава микроба, које нас интересују, споменуемо већ раније множење дељењем, а ево сад спо-

менусмо опет и оно „спорама“ или семеном. Неки микроби — нпр. квасови — не множе се ни дељењем ни „спорама“ него неким изданцима — т. з. „пупљењем.“ Из ћелије, која је већ за приплод сазрела, избије гдегод на површини тела мајушан изданак у облику сисице или пупка. Тај „пупак“ донекле расте, али се у исти мах на крају, којим се за ћелију („матицу“) држи, све више и више сужава, док се најпосле баш ту не прекине и од маторке не одвоји. Чим се то сврши, та нова ћелија почне засебним животом живети, па убрзо и она изданке или пупке терати. И из ње се издвајају нове ћелије — и то тако иде све дотле, докле год су погодбе за то размножавање повољне. Микроби се, дакле, у главноме, размножавају на три начина: дељењем (бактерије, коки), пупљењем (квасови) и „спорама“ или „трусом“ (бактерије).

Као животна појава опажа се код неких бактерија — нарочито код вибрионе и спирила — и *кретање*. Сви микроби, без разлике, показују, посматрани под микроскопом у течним супстратима, неко извесно кретање (треперење), али се на том кретању јасно види, да није активно, него да је са молекила саме течности на микробе пренесено — дакле пасивно (т.з. „Брауново[1] молекуларно кретање“). Праву локомоцију и активно самостално кретање показују само неке бактерије — у главноме оне, које имају на свом телу органе за кретање — т. зв. бичеве. На та кретања микроба утичу нарочито потреси, светлост и електрина.

Прометом храњивих материја и укупним хемизмом свога тела изводе неке бактерије и неку извесну меру *топлоте*. Нарочито се у томе одликују квасови при превирању појединих органских материја, и сапрофити при труљењу и распадању. У таким приликама загреје се том топлотом цела маса материјала тако, да за 2°—4° Ц. надмаша температуру околног ваздуха. Пиварска слâда загреје се дејством микроба до 64·5° Ц. Још јаче упада

[1] Brown.

у очи тај биолошки процес при „зрењу“ и „прегарању“ ђубрета („гноја“), или при труљењу влажна а сабијена сена, шушња; при превирању дувана и т. д. У таким случајевима може се температура у унутрашњости материјала тако попети, да се „сам од себе“ запали.

Као животна појава микроба опажа се по некада и *светлост*. Одавна је већ познато, да н. пр. гњили, претрухли пањеви у шуми, или бајатно, укварено месо у остави и т. д., по гдекада у мраку светле. То светљење није ништа друго, него животна појава оних микроба, који су то труљење и распадање органских материја изазвали. Амо се рачуна и појава, која је приморцима позната под именом „фосфоресцирања мора“ („гори море“). И она није ништа друго, до светљење неких морских животиња или неког морског биља под утицајем живих микроба — махом бацила извесне врсте.

Микроби изводе својим животним процесима и неке *боје*. Познате појаве под именом „крвава киша,“ „крвав хлеб“ „крваво брашно,“ „модро млеко,“ „зелен гној“ и т. д. нису ништа друго, него извесне промене органских материја, изазване бактеријама, које производе боје. Те боје могу бити веома различне: све боје спектра, па онда мрке, мркоцрне, црне, сиве и т. д. Гдекада се уз боју јавља и преливање (*флуоресценција* и *опалисање*) — час јаче, час слабије. Боје се махом јављају на оним местима, до којих допире кисеоник ваздуха (на површини), али има и таких бактерија, које производе боје и без приступа ваздуха. Боја је или везана за само тело микроба, као што је то н. пр. случај код „ружичастог“ и „црвеног кваса“ — те су онда саме индивидуе и њихове културе таке („хромофорне бактерије“), или ћелије тек само продукују боју и њоме бојадишу своју непосредну околину, док оне саме остају безбојне („хромопарне бактерије“).

Сасвим је обична појава, да се као продукти животне радње појединих микроба јављају процеси са *разкорењем разних тела*. Нарочито се то виђа код оних ми-

кроба, који производе разне врсте врења, а још јаче код оних, који изазивају труљење и распадање органских материја у правом смислу те речи („гасови труљења и распадања“). У тим приликама најчешће се јављају сумпорни водоник (H_2S), угљена киселина (CO_2) и барски гас, а поред њих и друга сложења хемијска једињења. Гдекада се дејством микроба изводи и меркаптан, а у извесним неким приликама и читав низ ароматичних једињења, као што су н.пр. индол, скалол, фенол итд.

Бактерије изводе својим животом и неке *киселине* и неке *алкалије*, те тим често мењају првобитну реакцију својих подлога или пића. Особито се тиме одликују они микроби, који производе т.з. кисело превирање, млечну и оцатну киселину („кисело млеко“, „кисели купус“, „кисели краставци“, „узвиштало вино“ и т.д.).

И ако су сви ти животни појави микроба од веома замашног значаја и за Науку и за практичан живот, ипак их по својој важности далеко надмашају они продукти животног процеса тих створова, који су у Науци познати под именом органских *фермената и зимоза, отомајина, токсина, токсалбумина* и т.д. То су, тако рећи, специфични животни продукти, везани само за особиту врсту организације — за бактерије. С њима ћемо се касније више забављати, па ваља да их — бар у главном — упознамо.

Има врло много микроба — читава велика група т.з. квасова и један део бактерија — који у згодним приликама својим животом изводе нека органска, високо сложена, а врло променљива једињења особите врсте, која су позната под именом *органских ферменатa или ензима*. Та једињења постају радњом живе ћелије микроба при некој одређеној, повољној температури, а имају ту особину, да разлажу извесна органска једињења сложенија хемијска састава (шећер, скроб, целулозу) у простија тела (алкохол, угљењи диоксид и т. д.). Таких фермената има више врста са тачно одређеним особинама и карактеристичним дејством. Такав ферменат је н.пр. диастаза,

инвертин, емулзин и т. д. — сви за разлагање угљен-хидрата: пентаза и сирините за разлагање беланчевине ит.д., а таких фермената има и за друга органска једињења, и.пр. за мокраћу, масти и т.д. Сви ти ферменти играју веома важну улогу и у природи и у вештачким потребама и применама нашега живота.

Још много важнији су они продукти животног процеса неких микроба, које споменусмо под именом *птомаїна*, *токсина*, *токсалбумина*, *пиротоксина* и *бактеријских протеїна*. И ако испитивања о природи тих продуката још нису са свим довршена, ипак имамо о њима већ толико утврђених факата, да нам је сада по њима лако објаснити многа некада тамна питања. С тога се морамо и с њима мало ближе упознати.

Одавно се (из искуства) знало — а то је и научан опит потврдио — да су труле органске материје, нарочито животињске лешине и њихови сокови, у стадијуму распадања и за човека и за животињу веома опасни — управо отровни. *Отрове* тих материја изоловали су разни научници на разне начине и давали им разна имена — и.пр. путресцин, кадаверин, сепсин и т.д. По отровном дејству та су тела сродна са атропином, делфином, кураром, морфином и т.д., а и по хемијским особинама одговарају највише природи биљних алкалоїда. С тога им и дадоше име „лешнички алкалоїди“ или — по грчком *πτῶμα* = лешина — „птомаїни“ (Селми[1]). Те лешничке алкалоїде изучавао је касније Бригер,[2] и изоловао их је неколико врста. По хемијском саставу беху то базе, у којима је азота, а беше и таких, које нису отровне. С тога је Бригер оне отровне нарочито издвојио и „токсинима“ назвао. Такав токсин је и.пр. „пентотоксин“ (из неких пентона), „неврин“ (из трула меса), „мускардин“ (из укварене рибе), „митилотоксин“ (из бајатих шкољака нарочито остриге), „тиротоксин“ (из кварна сира) и т.д. Сви ти отрови везани су само за процесе труљења и

[1] Selmi. [2] Brieger.

распадања, а како опет ти процеси нису ништа друго до физиолошко дејство извесних микроба, то беше врло вероватно, да су и они продукти тога дејства.

И доиста: ту преноставку је Бригер несумљено утврдио. Он је доказао, да таких и сличних једињења има и у вештачки изведеним, сасвим чистим културама извесних бактерија. Тако је нпр. из чистих култура бацила тифа врућице могао издвојити неку особиту врсту жестоког отрова — т. з. „тифотоксин.“ Из чистих култура колерина вибриона издвојио је опет знатне количине „кадаверина“ исто као и из лешина. Други научници потврдили су то на чистим културама других кужних клица — нпр. на културама тетана (т. з. „злог грча“, „склонца“, јељење болести“), антракса („прострела“ „црног пришта“), свињске куге итд.

Сем тих врста отрова, који се у многоме подударају са алкалојидима, налазили су разни научници у чистим културама појединих врста микроба и њиховим продуктима и других неких врста токсина, који — бар привидно — по свом хемијском саставу и својим физичким особинама више личе беланчевинама (албуминима), него алкалојидима, па с тога су их од њих и оделили, те „токсалбуминима“ назвали. Њихова је главна карактеристика, да су жестоки отрови, али по дејству тако нестални, да га одмах изгубе, чим подуже стоје, или чим се мало јаче — на 60° Ц. — загреју. У ту врсту спада нпр. и отров бацила дифтерије, а у ту врсту рачунају се и они отрови, које су Бригер, Френкл,[1] Петри,[2] Гамалаја,[3] Пфајфер,[4] Китасато[5] и др. издвојили из култура и продуката бацила тифа, колере, тетана, црвена ветра, прострела, туберкулозе, итд.

Најпосле изоловали су научници из чистих култура неких извесних сапрофита и кужних клица још једну засебну врсту карактеристичних токсина — т. зв. „пиротоксине“ (Центани[6]). То име добили су ти отрови с

[1] Fränkel. [2] Petri. [3] Gamaleïa. [4] Pfeiffer. [5] Kitasato. [6] Centanni.

тога, што поред других појава изазивају у човечјем и животињском телу повишење нормалне температуре — дакле, оно што ми обично зовемо „грозничаво стање“ (ватрушчина). Слично тим отровима су и Бухнерови[1] тзв. „бактеријски протејини,“ који у живим ткањима животињског и човечјег тела изазивају гнојење са свима другим консекутивним појавама.

Већина тих *токсина* бактеријског порекла су *најжешћи отрови*, које до сада познајемо. Тако н. пр. по опитима Бригера и Кона довољно је већ $0{\cdot}0000003 \left| \frac{3}{10,000,000} \right|$ гр. или $0{\cdot}0003 \left| \frac{3}{10,000} \right|$ мгр. отрова од тетана („злог грча“), па да у брзо убије миша. Ако то дејство упоредимо са дејством најжешћих минералних и биљних отрова (н. пр. арсеника или сичана, сублимата или сирћића, пијалкалија, стрихнина итд.) видећемо, да их стотинама и хиљадама пута јачином надмаша. Смртна доза једног од најжешћих биљних отрова — стрихнина — је $\frac{60}{1000}$ гр., а то исто дејство има отров укварених кобасица већ у дози од $\frac{1}{2,000,000}$ гр. — дакле је 120,000 пута јачи. Другим речима: оном количином, којом можеш стрихнином да отрујеш само једног човека, могао би отровом бајатих кобасица отровати 120,000 људи — дакле скоро два Београда... А кад то знамо, зар нам се већ и само не каже, од куд она снага кужним болестима?

Ако у кратко саберемо, што смо до сада о животу микроба сазнали, могли бисмо рећи, да они представљају читав један нов свет необично ситних али снажних органских бића. Снага им је у броју и маси, а оружје у продуктима њихова живота — у ферментима и отровима. Главна им је задаћа, да сложена органска једињења у у природи разлажу у проста, или бар у таке облике, како ће их и опет моћи предати оној великој размени материјâ у васиони. Они управо представљају ону не-

[1] Buchner.

бројену војску вредних и савесних радника, оне мирijаде мирijадâ великих и окретних руку, које руше развалине и остатке виших живих створова (лешине и отпатке), па и саме живе створове (биље, животиње, човека), да градиво њихова тела врате васиони.

„Bald ist's vorüber; und der Erde geb' ich
Der ew'gen Sonne die Atome wieder,
Die sich zu Schmerz und Lust in mir gefügt.[1]

А велика творница природе прима их, и опет их склапа, да из њих изведе нове, величанствене и поносите творевине органског живота — од ситног црвића до човека, од мале травке до горостасних храстова... Истинита је, дакле, она песникова, где вели: „Васкрсења не бива без смрти“ (П. П. Његош). „Простора треба река садашњости! Што се преживело, то мора пропасти! Више силе владају строго: — то је вечито умирање и нестајање“ (Ст. Милов), али и вечито васкрсавање... И све то посредују ти ситни створови!... Па зар нису „величине“?

Д-р М. Јовановић-Батут.

---

[1] Брзо ће проћи; и земљи ћу вратити и вечном сунцу оне атоме, што су се у мени склопили да осете бол и уживање.

ПАРЕНЕЗЕ И МАКСИМЕ.

Мање него игде намеравам овде да постигнем потпуност, јер бих морао да поновим она многа, делом изврсна правила за живот, која су мислиоци свих времена саставили, почевши од Теогниса и Лажног Соломона па до Ларошфукоа, а не бих могао да избегнем оне многе извештале и отрцане фразе и идеје које су већ толики пре мене исказивали. Кад пак нема потпуности, отпада с њом већим делом и систематски ред у излагању. Али, ако нема потпуности и систематичности, нема бар ни оне досаде која их неминовно прати, и за читаоца је то ипак утешно, пошто систематичност у стварима ове врсте за собом неизоставно повлачи досаду. Ја сам просто дао што ми је каткад падало на памет, учинило се вредно саопштења, а што, колико се сећам, још није било или бар није самим тако казано; набирчио сам, дакле, по оном недогледном пољу по којем су други жњели, и то сам само и дао.

Да бих, ипак, у толику разноврсност погледа и савета који овамо спадају унео нешто реда, хоћу да их поделим у опште, на онда у оне које се тичу нашег држања према нама самима, затим, према другима, и, напослетку, према животу и судбини.

А. Опште.

1) Као највише правило сваке мудрости живота сматрам једну реченицу коју је Аристотело узгредно у Никомаховој Етици (VII, 12) изговорио: *ὁ φρονιμος το ἀλυπον διωκει ου το ἡδυ* (quod dolore vacat, non quod suave est, persequitur vir prudens. Још би се лепше ово могло на нашем језику рећи: „Не тежи паметан човек да има задовољства него да нема бола“; или: „паметан човек не

иде за тим да дође до уживања него да избегне бол.“) Истина ове изреке оснива се на томе што је свако уживање и сва срећа негативне, а напротив бол позитивне природе. Извођење и доказ ове последње реченице налази се у моме главном делу, св. I, § 58. Али ја хоћу ипак овде да је објасним на једном факту који можемо сваки дан посматрати. Кад је је цело тело здраво, осим једног малог рањавог или иначе неког болесног места, онда ми више нисмо свесни здравља целога тела, него је пажња непрестано управљена на бол повређенога места, и изгубљена је угодност животног осећања. — Тако исто, када нам све наше прилике иду по вољи, изузев једне која иде на супрот нашој намери, онда нам увек ова, ма колико да је незнатна, једнако долази на памет: ми често мислимо на њу а врло мало на оне важне ствари које нам иду по вољи. — У оба случаја је оштећена воља, први пут, како се објективира у организму, други пут, како се објективира у човечјој тежњи, и у оба случаја видимо да њено задовољење дејствује само негативно и да је зато никако и не осећамо непосредно, него највише ако дођемо до свесности о њој тек путем рефлексије. Напротив, препрека њена је позитивна, и према томе самостална. Свако уживање састоји се просто у уклањању те препреке, у ослобођењу од ње, и наравно да је кратког трајања.

На томе се, дакле, оснива горе похваљено Аристотелово правило које нас упућује да своју пажњу управимо не на уживања и пријатности у животу, него на то да, колико је могућно, избегнемо његова безбројна зла. Кад тај пут не би био прави, морала би и Волтерова изрека: le bonheur n' est qu' un rêve, et la douleur est réelle[1], бити тако исто лажна као што је у ствари истинита. Према томе, и онај који хоће да начини биланс свога живота у еудемонолошком погледу, треба да саставља рачун не према радостима које је уживао, него

[1] Срећа је само сан а бол је јава и стварност. Пр.

према злостима које је избегао. Шта више, еудемонологија треба да почне с том науком да је и само њено име Еуфемизам и да под изразом „живети срећно“ треба разумети само „живети мање несрећно“, дакле сношљиво, приличио. Наравно, живот нам није дат зато да га уживамо, него да га издржимо, да га скинемо с врата: то показују и неки изрази, као degere vitam[1], vita defungi[2], талијанско si scampa cosi[3], немачко man muss suchen durchzukommen[4], er wird schon durch die Welt kommen[5], итд. Одиста, то је утеха у старости кад видимо да смо рад живота оставили већ за собом. Према томе, најсрећнију судбину има онај који је живот провео без прекомерно великих болова, телесних и друштвених: а не онај коме су пале у део најживље радости или највећа уживања. Ко хоће срећу живота да одмери према овима последњима, тај је узео погрешно мерило. Јер уживања јесу и остају негативна: мислити да она дају срећу лудост је коју пожуда гаји на своју сопствену казну. Напротив, болови се осећају позитивно: зато је њихово одсуство мерило среће у животу. Ако се једном безболном стању придружи и одсуство досаде, онда је земаљска срећа у главноме постигнута, јер све остало је химера. Из тога излази да никад уживања не треба куповати боловима, на чак ни опасношћу од њих, јер ћемо на тај начин нешто негативно а тиме и химерично плаћати оним што је позитивно и стварно. Напротив, ми добијамо када жртвујемо уживања да бисмо избегли болове. У оба случаја све једно је да ли болови долазе пре уживања или после њих. Заиста, највећа је манитост хтети ову позорницу јада претворити у место за уживање, и, место могуће безболности, поставити себи уживања и радости као циљ, као то многи чине. Много мање греши

[1] Свршити живот. Пр.
[2] Ослободити се живота, умрети. Пр.
[3] Извлачи се тако. Пр.
[4] Мора човек да гледа како ће да се провуче. Пр.
[5] Тај ће се пробити кроз свет. Пр.

онај који веома мрачним погледом овај свет сматра као какав пакао и, услед тога се труди само да у њему стече један кут у коме ће бити заклоњен од ватре. Будала јури за уживањима живота и после види да се преварио, мудрац избегава зла. Ако му, пак, ни то не пође за руком, онда је томе крива судбина а не нека његова лудост. Али у колико му то пође за руком, он није преварен, јер зла којима је избегао, и сувише су стварна. На чак ако се и сувише далеко од њих одвојио, и уживања без потребе жртвовао, у ствари није ипак ништа изгубио, зато што су сва уживања химерична и што би туга за њиховим губитком била ситничарска, чак смешна.

То што се људи, потпомагани оптимизмом, греше о ову истину, извор је великих несрећа. Наиме, док смо слободни од патњи, немирне нам жеље цртају химере једне среће која и не постоји, и заводе нас да идемо за њима: тиме навлачимо на себе бол, који је неизбитно стваран. Онда кукамо за изгубљеним безболним стањем, које лежи за нама као пропгран рај, и узалуд желимо да оно што се догодило, учинимо као да се није догодило. Те тако изгледа као да нас је неки зао дух помоћу варака среће једнако мамио да изиђемо из безболнога стања, које је највиша истинска срећа. — Неразумно мисли младић да је свет зато створен да се у њему ужива, да је он седиште позитивне среће, коју промашају само они који нису вешти да је ограбе. У томе га подржавају романи и песме као и оно претворно прецењивање и поштовање које свет једнако и свуда указује спољашњем сјају, и на које ћу се ускоро вратити. Од тога тренутка почев, његов је живот, са мање или више премишљања, лов на позитивну срећу, која, као таква, има да се састоји из позитивних уживања. Опасности којима се при томе излаже не узимају се у рачун. Ту лов на дивљач која и не постоји, води по правилу у врло стварну, позитивну несрећу. Она се појављује као бол, патња, болест, губитак, брига, сиромаштво, срамота и хиљаду других невоља. Разочарање долази сувише

доцкан. — Ако пак план живота иде на то да се избегну патње, дакле да се уклони оскудица, болест, и свака друга невоља, онда је циљ стваран: онда се ту може нешто израдити, и то у толико више у колико је тај план мање поремећен тежњом за химером позитивне среће. С тиме се слаже и оно што је Гете у „Изборним сродствима“ дао да каже Митлер који се увек брине за срећу других: „Ко хоће да се ослободи једнога зла, тај увек зна шта хоће: ко хоће нешто боље него што има, тај је сасвим слеп.“ А то подсећа на лепу француску изреку: le mieux est l'ennemi du bien.[1] Шта више, одатле се може извести и основна мисао цинизма, као што сам је ја изложио у моме главном делу, св. II, гл. 16. Јер шта је побуђивало цинике да одбаце сва уживања ако не баш мисао на болове који су с њима јаче или слабије скопчани: и њима је изгледало много важније да се од ових сачувају него да постигну задовољства. Они су били дубоко прожети сазнањем негативности уживања и позитивности бола; отуда су доследно све радили да избегну зла, али су држали да је за то потребно хотимично и потпуно одбацити уживања, јер су у њима гледали мамце који нас предају болу.

Јесте, ми смо сви, као што вели Шилер, рођени у Аркадији, т.ј. ми долазимо на свет пуни захтева на срећу и уживање, и гајимо луду наду да ћемо с тим захтевима продрети. Али иза тога редовно долази судбина, и то врло брзо, шчепа нас немилостиво и покаже нам да ништа није наше, него да је све њено, јер она има неоспорно право не само на све наше имање и зараду, и на жену и децу, него чак и на ногу и руку, око и уво, па и на нос насред лица. Наравно да после неког времена долази и искуство, па нам отвори очи и покаже да су срећа и уживање фата моргана која се види само из далека, а чим јој се приближимо она измакне; а да, на против, патња и бол имају реалности, да сами себе

[1] *Боље није пријатељ доброме.* Пр.

заступају, и да им нису потребне ни плузије ни наде. Ако та поука од искуства уроди плодом, онда престајемо јурити за срећом и уживањем, него пазимо само на то, да болу и патњама по могућности затворимо врата. Ми тада увиђамо да најбоље што свет може пружити, то је безболна, мирна, сношљива егзистенција, и тада се задовољавамо тежњом за њоме, да би смо с њоме тим сигурније продрли. Јер, ако хоћемо да не будемо сувише несрећни, најсигурнији је лек да не захтевамо да будемо сувише срећни. То је још увидео и Мерк, Гетеов пријатељ из младости, кад је рекао: „Она проклета претендовања на блаженство, и то на ону меру блаженства о којој ми сањамо, кваре све на овоме свету. Ко се може те ствари ослободити те не пожелети ништа друго до оно што има пред собом, тај се може провући кроз живот“ (Кореспонденција Гетеова и Меркова, стр. 100). Зато је саветно своје захтеве на уживање, имање, ранг, почаст и т.д. свести на сасвим скромну меру, јер баш тежња и летење за срећом, сјајем и уживањем јесу оно што доноси велике несреће. Али оно је већ и зато паметно и саветно што је то врло лако бити несрећан; напротив, бити врло срећан не само да је, рецимо, тешко, него је сасвим немогућно. Зато са пуно права пева песник мудрости живота:

„Auream quisquis mediocritatem
Diligit, tutus caret obsoleti
Sordibus tecti, caret invidenda
Sobrius aula.

„Saevius ventis agitatur ingens
Pinus: et celsae graviore casu
Decidunt turres: feriuntque summos
Fulgura montes.“[1]

Ко је, међутим, систем моје филозофије потпуно

[1] Ко год воли златну средину, опрезно избегава опалу кућу, пажљиво избегава сјајну палату.

Жешће љуља бура висок бор, и високе куле падају тежим падом, и громови ударају у високе планинске врхове. Пр.

примио у себе, и отуда зна да је наше биће нешто што би боље било да га нема, и да је највећа мудрост порицати га и одбијати, тај неће ни од какве ствари и ни од каквог стања много што шта очекивати, неће ничему на свету тежити страсно, нити ће се вајкати што је ово или оно пропустио, него ће бити прожет Платоновим: *ουτε τι των ανθρωπινων αξιον μεγαλης σπουδης*[1] (rep. X. 604.), као и овим:

Ist einer Welt Besitz für dich zerronnen;
Sei nicht in Leid darüber, es ist nichts,
Und hast du einer Welt Besitz gewonnen,
Sei nicht erfreut darüber, es ist nichts.
Vorüber gehn die Schmerzen und die Wonnen,
Geh' an der Welt vorüber, es ist nichts."

Анфари Сохеили.[2]

(Види мото за Садиев Ђулистан, у преводу Графовом.)

Али оно што нарочито отежава да човек до ове спасоносне увиђавности дође, то је оно горе поменуто лицемерство света, које би, зато, требало рано открити младежи. Готово све свечане и величанствене ствари јесу проста обмана, као што су позоришне декорације; нема у њима суштине ствари. Нпр. лађе окићене венцима и заставама, пуцање топова, илуминације, добоши и трубе, клицање и викање и т. д., све је то само фирма, љуска, хијероглиф радости: али радости ту готово никад нема: једино је, при свечаности, она одрекла суделовање. Где ње одиста има, ту она долази по правилу незвана и непријављена, од себе и sans façon, и то се крадом довуче често најмањим, најнезнатнијим говором, у најобичнијим дневним околностима, управо у приликама које су најмање сјајне и најмање славне: она је, као и злато у

[1] Ништа земаљско није вредно велике жеље. Пр.

[2] „Ако си један свет изгубио, немој се због тога жалостити, јер није ништа; а ако си један свет добио, немој се због тога радовати, јер није ништа. Пролазе болови и сласти: прођи поред света; јер није ништа. Пр.

Аустралији, расута овде онде, по ћуди случаја, без икаква правила и закона, а необично ретко у великим масама. Напротив, код свију горепоменутих ствари је једина сврха то да се другима уљше мишљење да се у њима радост налази: жели се да то тако изгледа у главама других. Као год са радошћу, тако се чини и са жалошћу. Како се тешко креће она дуга и лагана пратња! Поворци кола нема краја. Али погледајте часком унутра: сва су кола празна, и покојника, у ствари, прате до гроба само кочијаши из целе вароши. Речита слика пријатељства и поштовања овога света! Ето то вам је лажна обмана и притворност човечјег делања. — Други пример, опет, имамо у свечаним гозбама, кад долазе многе званице у свечаном оделу; они су фирма племените, уздигнуте дружевности, али, у место ове, долазе редовно усиљеност, мучност и досада, јер где има много гостију, има много талога — па ма они сви имали звезде на прсима. Јер право добро друштво свуда је врло мало, и тако мора и да буде. Уопште, бурне и сјајне свечаности и забаве имају увек неку празнину, или и неку дисхармонију у унутрашњости, већ и због тога што се јасно и гласно противе спромаштини нашега бића, а та противност повишава истину. Ипак, кад се гледа с поља, дејствује оно што смо напред помињали: а то је и био циљ. Зато онако лепо погађа Шанфор кад каже: la société, les cercles, les salons, ce qu'on appelle le monde, est une pièce misérable, un mauvais opéra, sans intérêt, qui se soutient un peu par les machines, les costumes et les décorations[1]. — Тако исто су академије и философске катедре фирма, спољни изглед мудрости: али је ту и мудрост већином отказала службу, и треба је тражити на сасвим другом месту. — Звоњење звона, свештеничке одежде, смирена лица и преподобно држање такође су само фирма, лажни изглед побожности,

[1] Друштво, отмени кругови, салони, оно што се зове виши свет, то је један бедан позоришни комад, рђава опера, без икаква интереса, која се одржава помало машинеријама, костимом и декорацијама.

Пр.

ит.д. — Тако се готово све на свету може назвати шупљим орасима: саму језгру је тешко наћи, а још ређе се она скрива у љусци. Треба је тражити на сасвим другом месту, и ако се нађе, нађе се најчешће сасвим случајно.

2) Кад се хоће да оцени колико је стање једнога човека срећно, не треба се распитивати о оном што га весели, него о оном што га жалости: јер што је ово последње, кад се само за се узме, незнатније, тим је човек срећнији, пошто је потребан извесан ступањ благостања на да човек буде осетљив за ситнице, а у несрећи их никако и не осећа.

3) Треба се чувати да се, услед многих жеља, срећа живота не зида на сувише широком темељу, јер срећа кад на таквом темељу стоји, може се најлакше срушити, пошто пружа прилику већем броју несрећних случајева, а ови су увек ту. У том погледу, дакле, зграда наше среће стоји у обрнутој сразмери према свима другим зградама, које на широком темељу стоје најчвршће. Свести своје захтеве, према средствима сваке врсте, на што мању меру, то је најсигурнији пут да се избегну велике несреће.

Уопште, једна од највећих и најчешћих лудости јесте то кад се за живот чине велике припреме, ма на који се начин то чинило. Код њих се, наиме, увек рачуна на потпун век човечији, а то врло мало њих дочека. У осталом, живот, ма и дуговечан био, испада кратак за остварење таквих планова, јер то остварење увек захтева много више времена него што је било узето у рачун; а после, те су ствари као и све остале људске тако много изложене неуспесима, сметњама, да се врло ретко долази до циља. Најзад, кад се чак све и постигло, биле су промене које време на нама самима врши, остављене из рачуна, дакле није се обзирало на то да наше способности, ни за рад ни за уживање, не трају целог века. Отуда долази да ми често тежимо за стварима које нам, кад их постигнемо, више не приличе; као и то да нам у припремању за неко дело прођу године које нам међутим

неприметно одузму снагу потребну да га извршимо. Тако се често дешава да у богатству које смо стекли с великом муком и многим опасностима, више не можемо да уживамо, да смо дакле за друге радили, или то да не можемо више да се одазовемо дужностима онога положаја за који смо се борили многе године: ствари су за нас дошле сувише доцкан. Или и обрнуто, ми долазимо сувише доцкан са стварима; наиме тамо где су у питању дела и стварање: укус времена се променио: дорасло је ново колено које не узима никаква удела у стварима које су нас интересовале; други су нас предухитрили краћим путем итд. Све што је наведено под овим бројем, имао је Хорације на уму кад је рекао:

quid aeternis minorem
Consiliis animum fatigas?[1]

Повод томе честоме промашавању циља јесте оптичка обмана нашега духовног ока, услед које наш живот, кад се гледа у почетку, изгледа бескрајан, али кад се погледа са краја пута, онда се види да је врло кратак. Разуме се да и то има својих добрих страна, јер би се иначе тешко дало урадити што велико.

Уопште, у животу се с нама догађа као са оним путником под којим, све што више иде напред, предмети узимају сасвим други облик него онај који су издалека показивали, и мењају се у колико им се он више приближује. Нарочито је тако са нашим жељама. Често налазимо нешто сасвим друго, па и боље, него што смо тражили; често налазимо оно што смо тражили, али на сасвим другоме путу, а не на оном којим смо испрва узалуд ударили. Бива и то да тамо где смо тражили срећу, радост, уживање, уместо њих нађемо искуство, памет, сазнање — постојано, истинско добро уместо пролазног и привидног. То је и мисао која се кроз „Виљема Мајстера“ провлачи као основни тон, пошто је то интелектуалан роман, и баш услед тога више врсте него сви остали,

[1] Зашто мориш свој дух који није дорастао за вечне одлуке.

на него и романи Валтера Скота, који су сви само етички, т.ј. који људску природу схватају само са гледишта воље. Тако исто у „Чаробној свирали," том чудноватом али значајном и многостраном хијероглифу, симболизована је та мисао у грубим и великим потезима као што су позоришне декорације: и још би ствар потпунија била, кад би на крају Тамино, који је већ престао желети да добије Тамину, уместо ње искао и добио посвећење у храму мудрости: а, напротив, кад би, његова оличена противност Папагено, одиста добио Папагену. — Одлични и благородни људи убрзо увиде то васпитање од стране судбине и покоравају му се радо; они увиђају да се на овом свету може, истина наћи поука, али срећа не: те ће се навићи и задовољити да наде дају у размену за искуство, и најзад ће рећи заједно са Петрарком:

Altro diletto, che 'mprar, non provo.[1]

У томе се може чак дотле дотерати, да за својим жељама и тежњама иду још само привидно, али у ствари и у себи очекују само поуку, што им онда даје посматрачку, генијалну, узвишену боју. — У томе се смислу може и рећи да је с нама случај као са алхемичарима, који су тражили само злато, а пронашли су пушчани прах, порцулан, лекове, па и саме природне законе.

(Наставиће се.)

Артур Шопенхауер.

(Прича с немачког Св. Предић.)

[1] Не знам ни за какву другу забаву сем учења. Пр

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„A l l o n s, e n f a n t s!“... драма у једном чину, од Ива Војновића.

Химном Револуције заглушује се последњи крик слободног Дубровника. Док на западу, за пучином, тоне тешки колут малаксалог сунца, проспипајући још последњи пут свој бакарни пламен поврх зидина градских, са тврђаве, топ отпоздравља Лористону пред вратима: Република се покорила императору, Французи ће ући у град...

Република је давно престала живети својим великим животом. Прошло је време Гундулића, Бошковића, и Кабоге: под златним таваном Великога Вијећа не дочекују се више императори као равни равнима, нити се са Двора коме заповеда ни претиш: морнари што су пратили Колумба трају још само у причи, о њима још пук испреда своју наивну легенду, и последњи потомци Ђорђића и Златарића стихују учене поеме и суве сонете, круте и намештене као преживеле напрашене власуље њихових аутора у добу Револуције и Наполеона. Некада на далеко охоли Дубровник, осамио се у својим плашљивим затвореним зидинама, тргује, довија се да угоди Млецима, Султану и Кесару, господује и чами у своме дотрајалом богатству и незаборављеним традицијама. Од прошлости му је остало нетакнуто још двоје: самосталност и име. Али, време, које је за толико векова поштедело ову чудну оазу слободе, класичне питомости и републиканског устава сред варварских пашалука и гусарских чета, не беше је заборавило. Пустоловни корзиканац што је „прешо преко св. Бернарда и прошето се испод Пирамида,“ закуцаће једнога дана и на вратима успаване јадранске Троје, и, том последњем искушењу, Дубровник неће одолети.

Колико узбуђења, страха и борбе пред несрећним

догађајем! Мирни град је успламтео животом, кмети и пук се узнемирили, властела се покрвила у Вијећу. Већина је мишљења да је најпаметније да се Наполеонова војска пропусти кроз град. Генерал је обећао да ће кроз Дубровник само проходити, наступајући за Боку, и да неће ни у чем повредити самосталност неутралне Републике. Ако Лористон и намишља превару, шта ће ова мала шака бранилаца? Може ли Дубровник одолети сили којој нису могли Млечи, Папа, Кесар, и Шпанија? — Може, одговара неколицина, решена за борбу и отпор. Руси из котореског залива поручују „Не дајте се!“, Турци обећавају помоћ, Владика храбри са Цетиња. Ако се одупре, град се може спасти или пропасти, пусте ли Лористона унутра. Република је умрла.

У дому Орсатову, где су се господари искупили на договор, распра је жестока. Две непомирљиве стране препиру се, вређају, немевају, завађају. У тој последњој агонији Републике, сред учмале, изрођене и себичне властеле, песников јунак оживљује понос старога Дубровника. Орсат Велики проповеда борбу. Окружен млађим госпарима, последњи Дубровчанин, очајно се бори за слободу и име свога славног града. Он зове на отпор, моли, доказује, призива прошлост. Али, све његово одушевљење, сви разлози, све претње не могу да покрену успавану властелу. Разнежени безбрижним животом, једни немају храбрости за борбу, други, изрођени и себични, страхују за своје положаје и имања, или чак, васпитани у гњили, и не осећају довољно љубави за свој завичај. И, у драми, у дијалогу, госпари својим говорима сликају несрећни Дубровник: гомила се оживљује, карактери се индивидуалишу, драма се креће:

> *Орсат* (планувши) — Ах!... чујте! чујте!... између овијех туђинаца, њихове силе и њихова императора, — и нас јаднијех, нас шаке старијех републиканаца, нас пластаријех слободњака — има још једна јама — један понор!... Још је подигнут мост!... Још му можемо приковат вериге на наше свете мире, још можемо умријет сви сложни, сви слободни...

Гласови: Хо'мо! Хо'мо!...

Орсат. ...још можемо бити сами... своји...

Живо (брутално). Хоћеш ли им ти зачепит кањуле.

Сабо. Хоћеш ли, да нас бумбарда?

Нико. Хоћемо; хоћемо (Тик до њега, бијесно удар за ударом).

Марко. Можемо се уздржат осам дана...

Пало, Михо, Антон (поспрдно, вичући). Зашто не четрнес? ...Ха! ха!... (Велика бука. Густо клупко савило се око Орсата. Ребби несрећа се догодила).

Луко (страшив, чедан, пун обзира, Палу): Говори ли се Лористону Еčelenca!...

Пало (префини париски тип Наполеонових дворјаника, полуфранцуским нагласком). Non, mon cher... него Мармону.

Влаћ (Паолу) Ваљаће, col tempo, учинит коју визиту.

Живо (разбијајући групу, вас црљен у лицу, лупнувши штапом по земљи) Ах!... Претенђаш дакле распустит сенат, примит пучане... Реци, дакле, да хоћеш риволуцијон!...

Орсат (прекрижио руке, па дошао до њега, прождирући погледима) А да речем „хоћу“ — би ли ми ти забранио...

Живо (гледајући га као рис риса) Ja!... per l'arpunto. — Ja! Докле је ту кнез и сенат, докле смо Ми дечидали да се пушту Французи у град, докле смо Ми magjorânca...

Живова страна. Јес! Јес!...

Орсат (још ближи, још бљеђи) А ко су ти: Ми?

Живо. Ми — властела! — који ће сломит и тебе, ако си проти терминацијонима републике — mi capite!

Орсат (бескрајном пронијом...) Како би наша краљевска крв сједела у Сенату заједно са Штулима, Водопићима, с Влајкима — кад пучани немаду ништа него главу... (Жамор, усклици, Орсат наставља у најстраховитијој бруталности). А знате ли, зашто пак ми — примамо туђе санкилоте и ђакобине? ах?!... зато, јер кад је Император гладан земаља — најприје купује властелу.

У буци, гласови: — Ох! то је пак инфамија!... то је лаж!... полудио си! полудио си!

— Еунуси империјали!

— Власине! Власине!

У том најстраховитијем метежу, у дворану ступа Кнез. Огрнут својим свечаним скерлетним плаштом. Кнез долази да извести госпаре, да ће сенатска одлука за који тренутак бити извршена. Двојица ће отићи касније на Пиле, да отноруче Наполеоновом ђенералу да „они протеставају, — да су неутрали — — а у толико, — нека прођу." Кад уђу у град, Кнез ће их дочекати у Двору са свима госпарима, in gran pompa...

Колико срамоте и несреће у тим неосетљивим речима последњег слободног Кнеза дубровачког! Кнез ће дочекати Француске у Двору, погнуте главе и... in gran pompa... И Орсат ће поново планути болом и гневом. Он ће затворити врата на своме дому да не пусти Кнеза да тако драговољно сарани Републику, молиће га, љубиће му крајеве плашта, преклињаће га на коленима, да се одупре непријатељима, да се одупре Сенату, да се одупре Вијећу, само да спасе Републику.

Орсат... Заповиђи, да се мост прибије. — разгласи да властеле нема, да је ту пук сам и ти сам! — Пак затвори свијех нас, зазвони велико звоно у Госпи — и сједи — господару, испод келомана двора с пуком твојим — на буди ако хоћеш и Марин Фалиеро... Само спаси нам Републику — спаси је од туђинца — спаси је — од нас!..... И наше море и наше тврђе — и наше цркве... и двор, — све је још ту живо — живо! На да све то нестане! — На да нам дјеца забораве и зламен слободе — и да ноћу пекат по свијету, да нам нађу име, права, власт, — а заборавили, да је ово: држава, држава!... а све остало: раја, пуста раја!..... На ако ова тисућ-годишња земља слободе ваља да пропаде, а ми хо'мо!... браћо — дјецо! Ено нам лађа напријех у порту. Укрцајмо се, понесимо барјак и св. Влаха, на одједримо

како наши давни оци! Ох! срећнога плова!... Хо'мо! Хо'мо! Галеби и облаци ће нас питат: Ко сте? кога питате? ...а једра ће одговорит: Дубровник плови!... Дубровник опет пита пусту хрид, да сврије слободу. Кажите нам је, облаци!... Кажите нам је, галеби!... Доведите нас до благе грчке земље, до земље богова!..... (Чује се један удар топа.)

Сви (протрнули). Што је то ?... Кањули пуцају!...

Биво (скоро сметен) То је знак...

Орсат Знак! Знак?... Издајице... (хоће да на њега навали, али га пријатељи држе).

Биво (хладно) Не можеш се тужит, Орсате!... пустили смо те говорит све, што си хтио!... (осталима) Први знак, ми сарите: Лористон прима наше посланике... (Други топ. Пауза пуна удесне тишине. Биво наставља нешто тише, као да говори себи) А... други: улазу Французи...

Борба је свршена.... Клонули, узбуђени, са сузама у очима, госпари излазе један по један. Као Роланд на пиринејској стени, са саломљеним Дирандалом, несрећни Орсат је остао у дворани сам. Блед, изнемогао, изгубљена погледа, загушен у сузама, срушио се на сточић и јеца. У том трагичном мучаљивом тренутку, у вечерњој тишини, и у меланхоличном блеску вечерњег сунца, на вратима се указује Деша, вереница Орсатова.

Орсат (обрне се...) Ох!... што си блиједа?

Деша (ухватила се једном руком за праг) Видјела сам смрт! (Хоће да се макне.)

Орсат. Ох! не мичи се!... Ти доходиш из дубине мојих жеља!... Лијепа си као смрт!... и охола, — исте пријезирне усне, што се не љубе, — и оне исте пребијеле руке од мрамора, што чупају цвијеће живота..... зашто си дошла?

Деша (наслонила му полако руке на раме. Задњи сунчани зраци обасјавају их крвавим свјетлом. Тихо, дубоко, показујући запад, што пламти у прозору). Да поздравим сунце... (полако шапћући) Сунце слободе!..

Орсат (у великој тишини) Како мирно тоне!

Деша. Хоће ли се икда вратити?

Орсат (сасвим тихо) Ово — никда!

— — — — — — — — — — — — — — —

Деша. Чујеш ли их Орсате?

Орсат. Кога Дешо?

Деша. Чиоше!... Сретне ли су! — Не знаду ништа!

Орсат. Сазнаће и оне!... (Далеки жамор и пјев Марсељезе.)

Деша (протрнула, погледала хитро Орсата, на регби да хоће да затвори прозор) Ах!...

Орсат. Пусти — отворено — ...Ах! слушај!... слушај!... (Пјесма револуције лебди узвишена, тријум-

фална у предвечерје. Цијела једна војска је пјева. Сви голуби, све чиопе пробудиле се и лепршају престрашене поврх града..... Орсат, затрављен славном пјесмом, климајући тужно шапће) Ох!... како је лијена!...

Деша (укоченим погледом као пред понором) Што смо сад, Орсате?...

Орсат. Робље.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Деша. Хоће ли нам и дјеца бит — као и ми — робље?

Орсат (мукло; пушта Дешу и вас загрезне у јад те ријечи. Мирно) Хоће...

Деша (велика у окрутности своје и његове жртве, шапће му замамна и страсна) Тад — изабери! —

Орсат. Претужна, — преслатка — велика — ко смрт! (једним махом дохрлио до ње, ухватио, притиснуо је на груди и сјединио усне с уснама у дуги страствени љубац. На се растегли, као изнемогли, раставили се... Кратко, мужевно) Не!

Драма у првом чину Војновићеве „Дубровачке Трилогије“ сва је у Орсату. У њему је унутарња радња комада, око њега се окреће сва тежина момената. Објашњавајући каквом немачком поетиком, за Орсата рекли бисмо, да је „трагичан јунак који страда због несразмере својих тежњи и средстава.“ Мање учено речено, без Аристотела, Орсат је необичан идеалисани тип, једна оличена поетска замисао. То је идеалисани Дубровчанин, последњи велики Дубровчанин, који осећа Дубровник и кроз кога ми осећамо Дубровник, кроз кога се пробија живот једне генерације, проживљена драма читавог једног народа, и кроз кога ми у овом чину Дубровачке трилогије видимо све драматично: од судбине дома Орсатова, уласка Лористоновог у град и несрећног договора госпара, до Марсељезе и симболичног спуштања сунца за морем, до оног немарног млекаричиног „Млијека! млијека!...“ после страшног догађаја, оног тупог одјека свакодневног живота са улице, кога ништа не ремети, никоја трагедија не прекида.

Као у егзалтираном монологу Орсатовом, све је у Војновићевој драми Дубровник. Дубровник је сав у дому

Орсатову: У том великом мирном „салону који одише хладним богатством и редом,“ у старим бронзаним фигурама Агрипине и Александра; у „блиједу, поспану, и непомичну лицу“ Госпође Ане, тој „чудноватој прастарој, ребби мало смијешној“ матрони, у чијој је слици „историјски дан величине њезина имена, њезиних прастарих, преаристократских кретња и мишљења... као да је запрашени портрет сашао с оквира и оживио маљушним, реалним животом друге, непознате му доби.“ Дубровник је у шеснаестогодишњој пучанки Кристини, том несташном ћеретавом девојчету, које „лега“ господарици Метастазија, и крије у недра ружицу што ју је спремила да се закити кад буду проходили Французи, јер Госпа Ане не подноси кад цвеће воња... Дубровник је у оном „врућем мајском сунцу што улази кроз прозор и пузе се полако, кроз цијели чин, од пода узгори по таволину, по зидовима све то црљеније,“ у оним продирним „зракама сунца с којима лепрша у соби чијук црнијех чиона, што се вију у пролетному ваздуху око Госпе и св. Влаха на вечерњи весели лов“...

То широко, симфонијско сликање, представљање главног догађаја раскошно окруженог и испреплетаног хармоничним сликама и детаљима, дубоко и једновремено осећање свега живота унаоколо, сликање с пуно зрака и покрета, у фигурама и стилу каткад необично смелим и наивним, али увек са пуно живота, свежине и младости, прави од Војновићеве драме заносљиву песму... Има у њеном сецесионистичком стилу каткад реторике и манира, има романтизма à tous crins — не увек у новом речнику, има у неким моментима и нехотичних реминисценција, али се све то, нарочито на позорници, и не опажа у топлом даху живота који пробија кроз стил и литературу.

Нарочито на позорници, јер овај лепи поетски монолог има и врло јаких драмских момената. Ми и о овоме другоме, разуме се, судимо по књизи, и ако пишемо поводом једне премијере у Народном Позоришту.

Милан Грол.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Milenko R. Vesnitch. Un Statista in Serbia. Bartolomeo Silvestro Cuniberti (1826—1839). (Dalla Nuova Antologia, 16 febbraio 1903). Roma 1903. стр. 11, in-8°.

М. Р. Весић својим преводом Куниберговог дела *Историјски оглед о устанцима и самосталности Србије*, учинио је, ту иначе ретку књигу, приступачном ширем кругу српске читалачке публике. Ну преводилац није остао само на овоме, он се је јако интересовао и за сам живот овог Италијанца, прикупљао је податке о њему и те нам је податке саопштио у предговору уз српски превод, а после, попунивши их, и у нарочитом чланку, који је изашао у „Новој Антологији“ од 16 фебруара ове године, под насловом, који смо мало више исписали.

Из писма од 6 јула 1824, које је Др. Куниберт упутио из Цариграда својим родитељима, види се да је дошао у Србију тога лета и да је тада имао двадесет и четири година (рођен 3 дец. 1800). Свршивши лекарске науке у Турину, он је био дошао у Цариград, у намери да нађе себи занимање, и ту га је капуџехаја београдског везира Абдурахим-паше узео у везирову службу и отправио у Београд. По уговору, који је том приликом био закључен, Куниберт је имао плате хиљаду турских гроша на месец, сем тога стан, кола, три коња, две слуге и храну за себе и своју породицу, јер је имао намеру да доведе у Београд свога зета и сестру, да ту предузму неки посао. Ну дошавши у Београд, он је одустао од ове последње намере. И сам је засновао породицу оженивши се Антоанетом, ћерком другог једног лекара Д-ра Вите Ромите, такође Италијанца, који је био час у служби београдског везира, час у служби кнеза Милоша. Др. Куниберт такође је мењао господара и свршио је тиме што је дефинитивно

прешао у српску службу. 1827 године основао је са својим тастом прву апотеку у Београду. Др. Куниберт уживао је особито поверење кнеза Милоша, које је стекао као лични и породични лекар кнежев, и кнез га је толико одликовао својим пријатељством да је кумовао деци његовој. За заслуге пак његове одредио му је доживотну пенсију од 300 фор. сребра годишње (указ кнеза Милоша од 13 окт. 1833). Др. Куниберт је остао у Србији до преласка кнеза Милоша у Земун (12 апр. 1839) и није поново дошао у Београд, кад се кнез вратио на позив саветника и митрополита. Према овоме нетачно је тврђење М. Р. Весниħа да је Куниберт остао у Србији до збацивања кнежева (стр. 6).

Изван сваке је сумње да је М. Р. Весниħ претерао улогу Д-ра Куниберта у догађајима у Србији, који су настали после доласка енглеског консула Хоџеса до оставке кнеза Милоша. Зашта је претерано рећи за Куниберта да је „un statista italiano in Serbia“ (један талијански државник у Србији), исто тако стављати га донекле као инспиратора нове политике кнежеве, политике наслањања на Велике Силе а против Русије. Др. Куниберт нити је имао прилике, нити воље за овај посао. Он је био прост агент кнежев, посредник и извршилац налога кнежевих у односима и разговорима његовим са пуковником Хоџесом. Као странац, Куниберт је био далеко од свију интрига, које су се плеле поодавно око кнеза; као човеку који је уживао неограничено поверење кнежево и знаоцу страних језика, њему је са свим природно пала у део поверљива улога посредника. Др. Куниберт је био умешан у политичке послове као и што сам вели, преко своје воље и бранећи се увек против тога; то му је посредништво донело непријатности, које је предвиђао и које је желео на сваки начин да избегне.

Улога Др-а Куниберта као историка много је важнија него као „државника.“ Нама није овде намера да говоримо о историјској радњи тога Италијанца и великог љубитеља српског народа. То је студија, коју би свакако

требало засебно предузети. Ми ћемо овде само напоменути да су извесне предрасуде и нетачности, нарочито у односима Србије и Русије, укорењене књигом Куниберговом. Ова је књига у највећем и најважнијем своме делу или сиже полемичке природе против Кипријана Роберта (Les Slaves de Turquie etc) или нека врста мемоара писчевих о својој улози у односима кнеза Милоша и енглеског конзула. Према овоме логично је што та књига носи на себи печат и мане оваквог излагања историјских факата. У колико смо ми лично могли контролисати казивања и причања Др-а Куниберта овај је наш закључак са свим умерен. Међу тим дело Куниберто баш са тога личног елемента има своју нарочиту важност и оно ће без сумње остати важан наративан извор (у коме су уплетени између осталог и многи дипломатски документи) за прву владавину кнеза Милоша, и ако га баш због те особине треба читати са извесном резервом.

Др. Мих. Гавриловић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Годишњак Срп. Крал. Академије (књ. XV, за годину 1901), изишао је из штампе почетком ове године. У њему су поново одштампани основни закон Академијин и пословник, а за тим објављени су: списак задужбина, којима рукује Академија, преглед њеног особља, изводи из записника целокупне Академије и њених секција, извештај о свечаном годишњем скупу, о рачунима њеним, о Народној Библиотеци и Музеју, некролози умрлих чланова: Јована Илића, Аћима Чумића, Стеве Р. Поповића, и Др. Николе Крстића: додаци биографијама Милана Миличевића и Д-р Михаила Петровића и биографије: Љубомира Јовановића, Стеве Тодоровића, Д-р Богдана Гавриловића и Д-р Никодима Милаша. Ова књига, као и остале јој раније друге, јесте од интереса за познавање Академије, њеног развоја, рада у њој и појединих јој чланова. Из ње се види Академијин прогрес у новчаном погледу: у фондовима и завештајима; види се како Академија природних наука стално одржава превагу над Академијом филозофских и друштвених наука, и ако ове две имају и пространије поље за рад и повољније погодбе за њ; види се, како се „Гласови“ ових двеју попуњавају махом радовима научних радника ван Академије; како је иницијатива за научна предузећа њихова поља доста слаба; како се нема сталног мерила за све радове примане за издања. Из Академијиних записника дознајемо за усвојени али неоправдани модус усменог реферовања Академика о појединим радовима, у место писменог; видимо како се из године у годину отеже са обећаним издањем зборника повеља и писама Немањићского доба, па чак се вели како је Зборник у штампи и како ће бити готов у току 1901, док, међутим, он Државне Штампарије није ни до данас видео; видимо какве муке има и каквим средствима мора да прибегава председништво према оној господи академицима, који су још пре толико година узели хонораре за своје приступне беседе, па нити ове штампају нити паре враћају и т.д. Могли бисмо још штогод рећи и о Народној Библиотеци и о Народном Музеју који су под надзором Академије, али о томе други пут.

Каталог рукописа и старих штампаних књига Народне Библиотеке. — Г. Љ. Стојановић који је недавно израдио каталог рукописа и старих штампаних књига које су својина С. К. Академије Наука, ради сад на каталогу истога материјала који је својина народне библиотеке. Као и тамо, и у овом је каталогу задржана иста класификација: најпре псалтири, јеванђеља, апостоли; затим зборници дела светих отаца: после, зборници мешовите садржине: најпосле (од старијих рукописа), miscellanea. Новији рукописи и штампане књиге, са регистрима, биће пописани на крају. Дело ће бити готово месеца маја, и изнеће око 30 штампаних табака: за сада је половина штампана.

Стари српски записи и натписи. — Од овог опсежног зборника записа и натписа од којега је штампана прва књига, штампа се, под истим уредништвом Г. Љ. Стојановића, и друга књига, која ће изнети око 30 штампаних табака и бити готова маја месеца. Њоме се завршава I одељак овога зборника, који садржи датиране записе и натписе (у овој књизи, само записи из XVIII и XIX века, пошто су у првој ранији записи) и почиње II одељак недатираних записа и натписа (у овој књизи, само записи писаца на књигама и рукописима, затим читалаца, купаца и др.). — У трећој књизи, која ће овој следовати, наставиће се исписивање записа II одељка. Она ће обухватати разне белешке на књигама које се тичу разних догађаја историских и других; затим, записе на црквеним утварима, судовима и др.; најпосле, гробне натписе. У књизи биће и трећи одељак позније (позније записани или у позном препису очувани) записи, и то: најпре, записи и натписи уопште; затим, записи о смрти владалаца, архијепископа и др.; после, натписи око светачких (владарских) ликова; и најпосле, летописачке белешке. У истој књизи биће и сви потребни регистри, у довољној опширности.

Македонско питање. — Познати публициста André Chéradame штампао је у Revue Hebdomadaire чланак под насловом *Нови Проблем* о македонском питању! Ниједан од публициста, који су у последње време о овоме актуалном питању писали, није га са толико јасноће изложио као г. Шерадам. *Македонско питање* по њему може бити посматрано са три стране: локалне, балканске и

европске. Са локалне за то што показује борбу вековну потлачених Хришћана противу Мусломана: са балканске за то што показује борбу између балканских државица о превласт у Маћедонији; и, најзад, с европске за то што показује на Балкану борбу између европских сила. — Русија и Аустрија се отимају од вајкада о утицај на Балкану, Италија се јавља као претенденат на Јадранску обалу и Албанију, Немачка тежи Истоку, Енглеска не да да се изгуби равнотежа сила а до тога је стало много и Француској. Са ретком прецизношћу и краткоћом, обележио је он географски положај Маћедоније, распоред главних етнографских група, главне моменте борбе између Патријаршије цариградске и бугарскога Егзархата, између српске и бугарске националне пропаганде, а нарочито између народа и турске рђаве администрације и насиља турскога. До сада нико јасније није обележио оне чињенице које су довеле Маћедонско питање до данашње фазе. Уверен да ће у овој борби између Ислама и Хришћанства, Грка и Словена, Срба и Бугара, највише изгубити само ти народи и Аустрија коју Немачка од 1866 године непрестано потискује Солуну, г. Шерадам се враћа на своју омиљену мисао, казану досада толико пута; она је у овоме. Ако Аустрија оде до Солуна, изгубиће најпре ону равнотежу коју, због разних народносних група, мора одржавати непрестано. Словени ће бити у већини, па ће између њих настати борба о превласт у самој Аустрији која ће се у њој распасти: за то треба помоћи груписање народности на југу Европе које би биле брана немачким амбициозним плановима на Истоку; Аустрија би требала у своме интересу да помогне економско јачање и мирно развијање балканских народа, па и Словена у Маћедонији.

Серафино Рапи и његова Историја Дубровника. — Флорентински теолог XVI века Серафино Рапи који се дуже времена бавио у Дубровнику, управљао домениканском конгрегацијом дубровачком, и био изабран 1587 за викара дубровачке диецезе, написао је неколико дела на талијанском: „Cento casi di coscienza“ (1585), „Due libri di laudi spirituali“ (1587), „La vita de S. M. Maddalena de Pazzi“ (1609) која су теолошке садржине; затим, животе дубровачких архиепископа, који су остали у рукопису (чувају се у библиотеци св. Марка у Флоренцији), а тако и „Storia degli huomini illustri del

ordine degli Predicatori" (1596); и најзад „La storia di Raugia" (Историја Дубровника, 1595), која му је најважније дело, и која је неисцрпан извор за дубровачке историке. О овом делу у којем су нарочито детаљно испричани сви ратови између Хришћана и Турака при крају XVI века, и то више и боље него и у којег другог дубровачког хроничара, стручњаци имају своје утврђено похвално мишљење. То дело предузела је да прештампа српска дубровачка штампарија, и издала позив на претплату. Како је, међутим, стручна публика која би ово дело претплатила, врло мала, то би требало да и шира публика узме учешћа у томе, и да по могућству и они који не знају талијански потпомогну излажење овог дела. Најбоље би било кад би које од наших просветних друштава претплатило известан већи број примерака. Да дело то заслужује, о том нема сумње; да, уз то, и вредна српска штампарија у Дубровнику тако исто заслужује пажњу, знаће сваки који се сети њене активности у издавању дела из дубровачке прошлости. И Енгелову „Историју Дубровника" она је довршила штампати, само је штета што тако красно дело још није угледало света.

Лазарица. — Као што је познато Ђ. Срета Стојковић изнео је претпрошле године под именом „Косовска Епопеја" преглед свих дотадашњих покушаја да се из познатих народних песама састави епопеја, као и нацрт како би се то могло урадити. Сад је, у главном према своме нацрту, Ђ. Стојковић израдио косовску епопеју и дао јој име „Лазарица", те ће изићи у издању Чупићеве Задужбине. У књизи ће бити 6950 стихова; изнеће 16 штампаних табака.

Вукова преписка. — У симпатичном дубровачком *Срђу* Балтазар Богишић саопштава до сада необјављена писма Вукова. У 4 броју су писма владике Рајића, Сремчевског, Кнеза Милоша, Кнеза Ширинског-Шишматова, Н. Н. Надеждина, Кнеза Михаила, К. Кузманија, Вацлава Ханке. Од интереса је суд Сремчевског о Сими Милутиновићу Сарајлији. Писма Кнеза Михаила дају податке о бављењу Кнежеву у Лондону и Паризу 1849. У писму из Париза има једно место где Кнез Михаило пита Вука како је Кнез Милош отпшао из Београда 1815 у народ, како је и када почео други устанак, када су биле Цвети, много елементарних ствари за које он, што је чудно, није

тада знао. Писмо Ханкино писано је чудном мешавином српског и руског језика; завршетак гласи: „Извольте мнѣ по Г. Додлу сказать: гдѣ теперь Флоръ Ивановичъ Огневъ живетъ. Молимъ да мене препоручите Вашој Минѣ Вуковнѣ.“

„Шекспир у Београду.“ — Ових дана изашла је, у сецесионистичкој спољашњости, једна књижица која није без духа. Наслов јој „Шекспир у Београду“, а писац јој Војислав Јовановић. То је доста писмена сатира извесних личности и ствари у Београду, интересантна за читање.

Босанско-херцеговачки напеви. — Чешки лист Slovanský Prehled, који излази у Прагу, донео је у свом 5. броју од ове године, чланак Лудвика Кубе: O nápěvech bosensko-hercegovaských. Исти писац, у истом листу, штампао је раније два чланка о мелодијама у балканских Словена, нарочито Срба и Хрвата.

Социјалистичка библиотека. — Ново отворена књижара београдска Драгиње Лапчевића издала је две књижице за социјалистичку пропаганду. Једна, „Материјалистичко схватање историје“, [16°, 14 стр.], превод је са пољског, и у њој се популарно разлажу идеје Марксовог економског детерминизма. Друга је предавање „О социјалистичком моралу“, [16°, стр. 26], које је у Београдском Радничком Друштву држао Т. Кацлеровић. Као трећа свеска изишао је превод „Занатлиство и пролетаријат“. Пету свешчицу „Књига за народ“, које издаје Коста Јовановић, изашла је брошурица „Може ли социјалист бити хришћанин.“

„Ново Време.“ — Коста А. Јовановић почео је у Београду издавати илустрован раднички часопис *Ново Време.* То је књижевно-политички недељни часопис на једном табаку који популарише научне истине и социјалистичка учења. Београдска полиција је са разлогом забранила прва два броја, а суд је ту забрану поништио.

Највише читане немачке књиге. — Берлински часопис Das Literarische Echo извештавао се по свима јавним библиотекама и кабинетима за читање у целој Не-

мачкој, да види који су нови романи највише тражени и читани од публике. На првом месту долази „Joern Uhl," нови роман Густава Френсена, који је имао нечувен успех. Затим долазе: „Die Wacht am Rhein од Кларе Фибиг, „Coecilie von Sarryn" од Теорга фон Омптеда, „Die drei Getreuen" опет од Густава Френсена, и „Karl Heinrich" од Вилхелма Мајстер-Ферстера. Превод Сјенкијевичева романа Quo vadis? такође је био врло много читан.

ЧИТУЉА.

Сава Косановић. — У Улцињу у Црној Гори умро је 12. фебруара бивши дабробосански митрополит Сава Косановић. Први Србин митрополит у дабро босанској епархији после аустроугарске окупације у Босни, Косановић је имао да издржи тешку борбу са окупационом владом с једне и хрватском католичком пропагандом с друге стране, чувајући православље и националне интересе српске противу свију повреда које су обилато долазиле од стране српских непријатеља. Та борба коју је он интелигентно и храбро издржао, описана је живо и истинито у занимљивој и мало познатој књижици „Из мемоара протопоп Недељка" која се пре две три године појавила. Не само као бранилац националних интереса него и као писац, Косановић је за собом оставио трага и споменика. Он је писао у више књижевних листова, али су му најважнији они радови који су публиковани у „Гласнику српског ученог друштва" и који се сви тичу Босне и њене старине. То су: „Српске старине у Босни", „Биљешке о Богомилима" и „Црте из Босне." О животу и раду Косановића још није написан исцрпан чланак; сад, поводом његове смрти, ожалили су га сви српски листови.

Власник, Љуб. Столановић. — Уредник, Богдан Поповић.
Скопљанска ул., 15. Јевремова ул., 40.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига VIII. број 6. — 16 март. 1903.

ЗОНА ЗАМФИРОВА.

ГЛАВА ШЕСТА

У ној читатељ после узалудног и бескорисног читања лојакошљих пет Глава напослетку долази и натрашава на саму ствар због које је ова приповетка и постала, а то је: да се у ној једва једаред нађоше заједно Маше Кујунџија и Зоне Замфирово.

(4.)

Зона је знала да је лепа и да је лепотица. Знала је то и по погледима којима је сретају и испраћају, а и по песмама у којима се име њено спомиње или које се ради ње, као алузија на њу, певају. И Зона је била, што је са свим и природно, поносита с тога. Али је ипак волела да понекад на један такав поглед и одговори погледом. Било јој је то особито задовољство да једним таким погледом охрабри кога, да му улије неке наде, да га залуди а после да га одбаци. Онако као и за све велике и срећне освајаче што прича Историја, да за њих нема више никакве драži оно што олако победе и освоје — оно што им је, тако рећи, већ пред ногама — него да их драži и буди у њима нову освајачку глад само оно што је још непобеђено и неосвојено, што охола чела пркоси; — тако и за лепу Зону није имало драži оно што је већ победила и залудила него је интересовало и дражило оно што равнодушно крај ње пролази, што је не гледа и не осврће се за њом. И већ због самога тога није

никакво чудо што је и Мане Кујунџија — Чанкун-Мане названи — морао ући у ову приповетку ако никако другчије а оно макар као епизода. А што је Мане напоследку изашао чак и као главни јунак, — то је била — поред већ познате карактерне црте Зонине — природна и логична последица још и карактера његовог, и аникдјске, тако да кажем, тактике његове, — као што ће се већ све то лепо, јасно и очигледно доцније из пажљивог читања увидети.

Мана је Зону знао као дериште, као „чўпе“ или „чупенце“ — како би они тамо рекли за шпинарицу, — а и она је њега познавала још из тих ранних својих година. Као дериште била је сува, цигљаста и краката; танких дугих руку, дуга лица и великих уста, укратко: једно најобичније дечије лице за које не зна човек како да каже, да ли је лепо или ружно, а најмање би се смео кладити и тврдити да ће се из тог чўпета временом развити права лепотица!

До дућана Мана Кујунџије — оног првог у првој Глави описаног дућана, у који је мајстор-Мане онаковешто, салтоморталски, ускакао — био је дућан Амета алвације. Ту би свако јутро, кад је ишла у школу, застала Зона и куповала би за грош ћетене алве и за марјаш врућ симит у који би метала алву. Тада би обично Мана испружио шију из оног његовог малог дућанчића, као гусак из гушчарника кроз летве, и ословљавао би је речма као што се обично деца ословљавају; а за тим би је редовно запитао за њену старију сестру Костадинку, прву лепотицу у граду, која је била пристигла на удају. Питао би је:

— Зоне, мори! Што ти работи дадке Костадинке?

— Ништо! одговара љутито Зона и стеже ону алву симитом.

— Како ништо!? Теке, петин', што гу треба да си работи кад си је чорбаџиска ћерка!...

— А што је на теб' ти за њума! Ти-ти-ти-ти што си гу њој?! Та да си, сте-те, ни-ни-ни-тујеш за њума!... замуцкује Зона, а већ готова да се заплаче од муке.

— Ех, детенце!... Много ми, ете мило за њума... А за њума ли, Зоне, купујеш ту алвицу?...

— Јок! обрецује се Зона.

— Е што гу треба алва — кад су гу, ете, уста и без алву слатка и блага!...

А Зона само прћи уста и не одговара ништа; стоји као свећа, са састављеним ногама, и не може одмах да се крене.

— Па поздрави се на даду Костадинку. Ако ли, да гу понесеш, малко пешкеш од мен'?... Амет! Деде сеци за два гроша од кетену алвицу...

А Зона се креће љута, ништа му не вели него иде школи. А кад је Манча викне да понесе дади алву а она се окрене и само неплази језик на њега па продужи пут.

*

Кад је свршила школу, а било јој је тада дванаест година, задржата је код куће. А и није свршила ни сву основну школу него само три и тек почела четврти разред, кад је чорбаџи-Замфиру дошло нешто у памет да је извади из школе. Хаџи-Замфир није дао да се даље школује. Кад би му споменули „више школе", и да би добро било да је — кад му је већ Бог дао свега доста — пошље у Београд — Хаџи-Замфир би их тада само погледао и погледом пресекао; истресао би чибук, а то би био знак да је љут тада, и кратко би се на њих обрецнуо. И нико после за живу главу не би смео продужити с њим разговор о тој теми...

— Што-што! Што бре! запитао би тада чорбаџи Замфир дигавши своје густе обрве чак под фес. — Ешексене! Куде се је женско, аџамија, ем девојченце, ете, давало на науке!.... Откуд ви па тај адет и тај памет!.... Што! Што бре!... Да си научи немачку јазију, аустријски буквар, па да пра̀ћа књиге, дёмек писма, на аџамије из бели свет, на официре, инџилире и писаре?!... Тој ли искате?!... Бă!... У мој век... сал тој да бидне. — *неће!*...

Тако је говорио хаџи Замфир.

А имао је и право! Није он то онако напамет го-

ворио.... Као искусан и паметан човек држао је да се сваки човек треба да поучава туђом несрећом. Јер тих дана баш ухваћена је једна чорбаџијска ћерчица — која је пре две године свршила школу — како је на листу од Писанке бр. 5., писару — у чијој је кондуит-листи стајало: да је расејан и неупотребљив за концепат — написала писмо које је гласило: „Што ми писујеш за волење, и ја си, искам и оћу си да се, ете, волемо; ама да се волемо за удавање и венчавање, а за друго јок: зашто ће татко да ме утепа̀.“

Одмах после тога извадио је чорбаџи-Замфир своју Зону из школе.

*

Али и ако је хаџи-Замфир имао тако строге и, тако рећи, несувремене погледе на школу и писменост у односу на наш женски свет — инак, баш у то исто време, није налазио: да је то тако страшно ако његова мезимица, његово чўпе Зоне, недељом оде са другарицама на ћошак пред Калоферлијски Хан или на Бит-Пазар где игра 'оро: или у неку авлију или неки пошири ћорсокак где се момци и девојке љуљају беле недеље на „нишаљкама“, и где се загрљени момак и девојка љуљају а друштво им пева: „Чије перо на нишаљку, гајтане мој!“

Зона још није играла у 'ору нити се љуљала на нишаљци, она је само гледала. Тек се узме за руку са којом другарицом својом, а најрадије и најчешће се узму за руку она и Генче Кривоканско, па отрче весело тамо где се 'оро игра. Ту стану. А обично и најрадије стану на какав басамак или камен: једно да боље виде, а друго да изгледају веће. Држе се за руку и једу кокице из кецељица својих: стоје и смешећи се гледају како момци и девојке играју. Гледе, и све виде и ништа им се не може отети погледу и остати неопажено, и ако их оне из кола багателишу и мисле за њих да су аџамије и да ништа не знају. Варају се јако! „Млад петао се из малена учи кукурикати,“ па тако и оне: све оне виде и

знају: ко кога погледа, ко кога гурне, ко се о кога очеше, ко се до кога најрадије хвата и све те и таке ствари.

Ту је још Зона чула за Манчу да је најлепши момак, и видела да се све отимају да до њега играју. А Манча је био већ на гласу као момак и играч. И мала Зона још тад је приметила да највише махалских девојака гледају и уздишу за Манчом, па је и она почела по мало гледати и кришом уздисати за њим. Ваљда по оном општем закону, по коме женски свет онако исто као и овце или гуске што потрче све за једном, оном првом онамо куд она потрчи, а и не знају ни куд трче ни зашто трче — по том истом закону ваљда су и Манчу све девојке гледале и све се заљубиле у њега, а за њима по том истом закону пошла и мала Зона!...

И мала Зона није знала шта је то; није ни слутила шта је то што се с њом збива, али је и она пошла за гомилом, за старијима њеногa пôла. И она је највише у Манчу гледала, пратила га очима унаокруг колом. И што се он у игрању више и ближе примиче к њој, све мање и ређе вади кокице; не једе их него их стегне у своју шаку, а срце јој силно бије у грудима и страх је неки ухвати од Мане али га ипак гледа. А кад Мана дође према њој, а у њу уђе још већи страх, и она не зна шта да ради ни како да стане: одмах пребацује курјучић с леђа преко рамена напред на прса, и завршће језик, а не зна ни сама зашто то ради, као што опет и не зна како силно стеже својом знојавом ручицом ручицу своје другарице Гене. Ништа не зна, само га гледа, а израз лица јој такав и уста јој стоје тако, да не знаш или се смеши или ће да заплаче... И докле год оро траје, или још боље, докле год Мана не пође кући и она стоји ту држећи Гену за руку, а када Мана пође, одлазе и оне кући.

*

Променила се Зона: постаде дете друкчије. Није више онако безбрижна, не иде сокаком на да је се ништа не тиче, не скакуће више с ноге на ногу; а кад улази

на капију а она се увек, пре но што уђе, окрене и лево и десно у сокак и гледа...

На и укућани приметише на дериштету неку промену. У осталом, и укућани је не сматрају већ више за дете: то се види и по томе што сад већ много што шта и не говоре пред њом, него кад хоће тако нешто да говоре, и да се као старији изразе, а они је пошљу по нешто где ће се морати задржати подуже, а ствар им та, наравно, и не треба. И они приметише да је Зона расејана и замишљена. Ништа добро не умамти.

Ако је Замфир пошље по чибук и дуванкесу, она му донесе наочаре и тефтер дужника!... Сваки час је пред огледалом, и оним великим и оним другим мањима, и ако има у цену оно своје мало огледало на кутији у којој звецка неколико стопарака и крајцара: сваки час плете курјучић и непрестано мења оне пантличице на крају курјучића: до подне измења их неколико, и зелену, и плаву, и жуту, и црвену, а после подне тако исто... Преко дан се сваки час тек изгуби: нема је. Повлачи се у самоћу, ону тако милу самоћу младим створовима који не знају шта им је а жељни су да нате: ону самоћу око које ври живот и чује се жагор: а они скривени у тој самоћи уживају јер знају да их нико не зна где су. Ту се тако повуче и гледа а не зна куд гледа: и мисли а не зна шта мисли, само осећа. Осећа да јој је нешто мило и тужно нешто: осећа да пати а не зна још од чега пати. А пријатна јој та самоћа која је заклања од погледа укућана који су јој погледи од неко доба ужасно досадни постали. И она навалује на мајку своју и моли је да јој уступе ту малу собицу, ћилер, у коју се улази на врата која су између два долана па се тако једва и распознају од доланских врата. У ту собицу се често и најрадије склања. Ту је обузме нека слатка туга и сета, и она се ту одаје тихој тузи, мисли о себи, и ту се осећа као најнесретније девојче на овом свету, али зашто баш најнесрећнија — она још не зна!... У тој се собици најрадије бави: ту се чешља и пресвлачи по неколико пута

преко дана, или извади своје џепно огледалце (које је на поклопцу једне седефли кутије која јој служи још и као нека мала „шпаркаса“) па се дуго огледа у њему и прћи своје румене уснице и мали носић. Или обуче мајкин венчани фустан од тешке персијске свиле — који већ више ни сама Ташана не носи јер је изашао из моде, — потрпа на себе све њене адиђаре па се огледа на великом огледалу и хода по соби... Једнако намешта ту собицу по својој вољи и седи у њој кад год уграбн прилику да се искраде од очију укућана... Ту би најволела и да ноћива, али јој никако не дају то....

*

Прођоше три и нешто више године. И као све што је подложно промени, изменила се и она. Лице јој дође пуније и уста сада много мања, у пропорцији према лицу које тиме доби лепше црте и израз; курјучићи израстоше у дуге курјуке а цигљасто чупе Зоне разви се у витку девојку Зону, само очи што осташе оне исте крупне и тамне с дубоким као бездна погледом...

Као дерпште није ценила ни много полагала на лепоту своју а ни на то што је чорбаџиска ћерка. Али сада као девојка она то поче полако осећати и по томе се владати. А и да није сама осетила то, имао би ко да јој то каже. Родбина Замфирова је велика. Пуно неких тетака, стрини и ујни. И оне не само да приметише како им је њихова Зона лепа, него приметише чак и то како је чупе Зоне заљубљено, па пронађоше чак и у кога се загледала.

— Лелеее! узвикну тетка Таска кад јој рекоше како стоји с њиховом Зоном којој је она још једнако редовно доносила, кад год би им дошла, бадема и рогчића, сматрајући је још за дете. Лелее! Што се направи оди наш варош и оди девојчики у сагашњи земан! Тугооо! Нема више девојчики!... Беше!... Беше! Саг татко и мајка — ништо! Саг си чупенцета бегендисују момци па ни питују: бегендисује ли татко и мајка зета?... Црна Ташано! Иди си па се бёси о ону криву, дафину!... викну и удари

у плач а за њом одмах удари у плач и Ташана мајка Зонина и све остале тетке, ујне и стрине које се десе на окупу.

И одмах навалише на Зону све сложно, и не остависше је никако на миру док јој га, како им се учинило, не избише из главе. Што се она више и ленше развијала, све су је силније нападали и убедљивије саветовали: како треба да пази на себе, и како треба да јој је увек на уму *чија* је и *која* је она. И ређаше јој све редом момке с назначењем који су неприлике а који би *могли* бити прилика за њу. Код Мане Кујунџије, се наравно, најдуже задржаше. На њега и дрвље и камење!...

Ако си не *бегендишеш* у наш варош, ете, никога, што ти, дёмек, нико неје спроти теб' — ласно за тој!... Говорила би јој и тако ређи понављала сваки дан надугачко и нашироко једно исто тетка Таска, најречитија у целој родбини.... Ете има у Лесковац, ем какви трговци; у Врање, ем какве чорбаџије, — па ће се, што зборе селски, за злато ласно наће кујунџијă. А онај *чакџи* зар је прилика, он, крijумчарски син, спроти теб' и спроти други Замфирови зетови!... Сестре ти се поудаваше све за људи трговци, а ти што искаш!... Помисли се на кога си керка! Један си је чорбаџи-Замфир у град: море до Солун и Филибе нема га јоште потакав! А ти — их што си брљива! Младо, лудо, адамија! — Ти искаш, да станеш *еснафска* жена!... Ти да га заб'равиш!... Он си је човек сирома... фукара! Куд су његове куће, дућани: куде су му чаири, чифлаци и чивчије? „Има си дућан!“ Ех, много данас мука на за дућан!... А питујеш ли: *што* си *има* у тај дућан!... Како онај Насрадин-оџа: што ујутру садеше лук, а у вече га чупаше и меташе под душек: „Што је моје, зборе си, нек си је код мене“!... Ете тој и Мане работи! Ујутру под мишку си доноси, увече на под мишку односи!... Има си, морé, и магаре! Толко му богатство!... Он ће си узе спроти' себ', неку спротиву измекарку, што ће да си седи у пазарни дан у суботу у дућан те да си збира пазар и да пази да си селске не-

весте не украдну нику минђушу из дућан... И да се кара сас селске мечке оне! А прилега ли на чорбаџи-Замфирово дете да си седи у дућан, да си руча с момци и чираци на ћепенак, куде свет пролази, — и да се кара сас селске звери!... Па ти се мори у паре не разбираш: не знаваш што је повише: два гроша е-ли миланче[1]!? Ех, аџамија што је — па лудо!... Ти миришеш на јорганскн памук —, зар си ти па за ћепенак, еснафска жена да си! Да се зовеш, ете, мајстор-Маниница!... И она луда и брљива бећар-Дока, — да ти се пада тетка!...

*

„Тија вода брег рони; кап камен дуби“ вели стара, искуством освештана реч... И тако се и овде збило. Силни савети и опомене, учинише на послетку своје. И Зона као да подлеже. Силно јој се уврте у главу и силно је усправи и подиже помисао: да је она чорбаџиска кћи и прва лепотица. То беше доста да је често — као и све које тако држе много на себе и на лепоту своју — и ако лепа, изгледала врло глупа! Промени се као и све што се у свету временом мења.....

И сада се изменише прилике и улоге. Сад је Манча гледа онако као некада она њега, а Зона њега мало боље него он њу некада. Али је и Манча био и поносит и имао неки свој начин и тактику, тако да је назовем. Кад је на њу непрестано мислио, природно је да је желео и да је види, а још природније да ју је чак из далека опазило оштро око његово, а знао је и све хаљине њене које су боје, и из далека му падала у очи. Али и ако је увек видео, није је увек и погледао. Кад прође поред ње, једаред је погледа а пет пута прође мимо ње као да је и нема на свету: једаред је и погледа и загледа се у њу, а опет другом неком приликом пређе преко ње оком тако равнодушним и уморним погледом као да је то неки нахерени дирек од општинског фењера а не витка и лепа Зона хаџи-Замфирова!... А њу је то силно љутило, понос

[1] Стопарац, пола динара.

јој вређало. Јер док је сваки други забленуто, изненађено и с неком тихом чежњом погледа — на Манчи то никад није могла приметити. А чезнуо је за њом, те како чезнуо, само је био јогунница и није никако дао да се то и опази! — Колико само пута кад она прође тако некуд са својим стринама или теткама крај његова дућана, а он у дућану ради и опази је, а зна отприлике куда ће и којим ће се улицама вратити, — колико пута скочи са седишта и остави рад и дућан на момку и шегрту и рекне им само: „Сад ћу сам тај!“ па полети другим пречим улицама, с другога краја, само да се сретне с њом, да је види! А кад се сретну, а он се учини као да је и не види, на хита крај ње као да му је бог зна какав посао за вратом!...

Или опет тако ради у дућану а посао навалио као никад: ради, удубио се у посао мислиш и на ручак ће заборавити при тако силном послу, па се заборави тек и запева тихо и полако:

Синоћке те, леле, видо', Зоне, где се премењуваш,[1]
Где се премењуваш, леле Зоне, у твоја градина:
Где се премењуваш, Зоне, у свилена риза[2]
У свилена риза, леле Зоне, у чичек-антерија!
Ој хој-хој, леле Зоне, у чичек-антерија....

На тек скочи, не знаш ни зашто ни крошто. Остави дућан на калфи а он се жури кући као да му гори. Мало после излети из куће у другим опет свечаним хаљинама, али не оне маслинове боје, него у оним чоханим гугуткине боје али опет исто тако богато ишараним гајтаном. Пало му нешто тако одједаред на памет да се пресвуче: и он се нагиздио као да је први дан Ускрса, и нагиздан тако удари сокацима на, наравно, и Зониним сокаком. Пролази и звиждуће, жури се као да је погодио да изради полелеј од сребра на сад хита у дућан и тражи краћи пут и пречи сокак! А међутим и не оде у дућан, него удари

[1] премењуваш-пресвлачиш.
[2] риза-кошуља.

опет кроз неке друге сокаке; а накривио фес па га кињанка све бије и куцка ју плећима па се ломи чапкунски. Али једнако иде куд га ноге носе, и тек кад натрапа на Пашин-Чапр, и кад једини обитници Паша-Чапрски, преплашени од нарушитеља ове њихове тишине, жапци, као по некој команди у густим редовима поскачу и главачки буђну у воду, — тек тада трза се Мана и гледа около себе као да се пита: откуд он чак ту?! — и враћа се натраг!...

Тако, ето, ноћесто ради Мана. Али да призна, да све то ради Зоне Замфирове ради — то ни за живу главу неће, јер онда не би он био „чапкун-Мане“!

Само се једаред десило, да је прошао крај Зоне па га неки ђаво натентао — и он се окренуо за њом. Погледи им се сукобише јер се и она окренула за њим, али је Мани ипак врло криво било што се преварио и окренуо. Но ипак је брзо поправио ту своју погрешку, доскочио је и томе: ословио је сироту Калину једно комшиско девојче, а на Зону и не погледа више. И како је ова била кокетна, поуздана и поносита ради своје лепоте — било јој је ужасно криво! Уједе се за усну јер јој се учини да ће Мане још моћи лако помислити да се она за њим окренула и њега да је гледала!....

(Наставиће се.)

Стеван Сремац.

ЈУРЕ ПИЛИГРАН.

То вам је човјек од педесет или, да вам не слажем, од четрдесет и пет година. Висок је, сув, а прав као шипка; опаљених упалих образа, а мале шиљгаве очи испод слубљеног чела увијек су му нешто напрегнуте, као да непрестано у нешто удаљено гледа.

Носи се као и остали тежаци кршћанског закона. Љети: бијеле набране гаће, на преко гаћа танку, а некад богме, и дебелу кошуљу: бијели кратки зубун, навезен и поткићен сприједа ситним расутим ресицама: на ногама радним даном потковани опанци кузолашн, а кад пође овако судв или мисп, обује стајаће опанке капилије. На глави му је обично фес без ките, а кад је какав велики год или збор, устакне шубару, коју му је одма некако првих дана иза „уколашције“ поклонио један „швићил.“ Зими још само обуче бијеле уске сукнене чакшире и несклатно пребаци преко рамена дугасту неомореиу хаљину.

Удовац је. Лијепа и милокрвна Луце поодавно је промијенула свијетом. Јуре је дуго и искрено жалио за њом, а можда још и данас жали... Сермије какве нема. Колибица, одмах уз обалу Гомионице, и један палучак зиратне земље — то му је све. Кад су мајдани некад на Гомионици радили, Јуре је био момак и дувао у мијехове у вигњу покојног Ступуре. Аустрија уђе, мајдани престадоше. Ступура умрије. Јуре се ожени Ступурином Луцијом, а спахија му додаде комадић земље, те се тако окући, и од тога дана па је свак звао Јуре Луцин.

Настаде ново вријеме. Све се преокрену. Турци Крајишници, разбијени под Бањом Луком, враћали су се, како стари причају, у малим четицама преко наших села Бишћу и Кладуши.

— Чекајте, Власи! Мало лакше и ви, Балије! Ју-

рина је вира заступила! — узвикнуо је тада Јуре, те му се тако још и данас руга Те́шица Чепркало.

Јуре се много чему надао од новог времена. Није шала: бити царске вјере! Још за турског суда као момак, Јуре се истицао, гдје год је могао. Нико није знао од Јуре боље подворити бега, агу или каквог кесеџију, кад би гдје пао на конак. (О томе би нам могао причати стари Стипура, да није умр'о)

За првог кнеза под „уконацијом“ изабра село Ђукана Батара, а да се задовољи и оно неколико кућа кршћанског закона око Гомионице, метнуше Јуру за кнежева заступника, и од тог га је дана свак звао Јуре Заступник. То Јури у први мах није било драго. „Зар тако наша вира ради! Али нека, паметна је наша вира. Полако, Власи! Мало лакше и ви, Балије!“ — помисли Јуре у себи.

Као кнежев заступник вршио је своју дужност тачно и уредно. Заступао је кнеза и гдје треба и гдје не треба. Више је ишао на уред него кнез. На уреду и на суду био је врло слободан. Побије ли се гдје ко, Јуре је први на лицу мјеста. Украде ли се гдје што, Јуре лети и јавља жандармима. Отме ли се гдје цура — кога било закона — Јуре калаузи и тражи отимаче.

— На моју виру и душу, теже му је сто пута нег' кнезу — говорили су тежаци кршћанског закона, кад би видјели Јуру, како пйрла кроз село. Потеци 'вамо, потеци тамо! Паде човик с ногу! Нигди не стоји, а кнез...

— Кô мрцини Влах!

— Де-те ви, де-те! — говорио би често пута Јуре. Чини ми ми се, да се ја код суда више питам нег' кнез... Јер, знаш, знам ја 'вамо закон, а кнез... Е, зна и кнез, ама се туј 'оће још нешто. Ej, људи, ви мислите да је то толико! Није лако с господином пристолником барабар стати! — вели Јуре и убада жилавим прстом у слубљено чело. Лако је било за турског земана, кад се од аршина судило, али данас — данас је све друкчије... И у селу се данас зна, ко је други иза кнеза...

Те исте године у лето, кад се поче писати десетина (Нигде је не било!), постави десетар Јуру за првог вијећника, и од тог дана га је сваг звао Јуре Вијећник.

Облада шокчевина на све стране! — говорило се по селу.

Као вијећник или, како се Јуре радије звао, „царски процинитељ“ био је вреднији и бистрији у својој служби и од самог десетара. Дође стогу, обиђе га неколико пута и измјери очима са дна до врха, па онда се мало поизмакне и одбочи на дреновац (штап), те хладно и мирно очекује, шта ће други рећи.

Де-те ви, моја је задња — вели Јуре.

— Немој, Јуре, тако! Ми тебе, бива држимо за човика, који...

— Никако, никако! Моја је задња — дочекује Јуре.

— Да закајтим педесет ока царевине? — пита десетар и вади десетински тефтер.

— Нема! — дочекује домаћин, спреман на одговор. Лагана је зоб ове године... Уб'јена је превећ...

— Трâвно је, браћо, млого — вели други вијећник и вади сноп из свога, па показује десетару и субаши.

Шта је тебе, десетару! Јеси ти, ћоће, ноћас спавô? — љути се субаша. Има овди, валах и билах, два пута више. Шта би ти рекô, Јуре?

Некако би' се ја и ти, Бећир-ага, тўкали. Јâ ока мање, јâ ока више. То ја, бива, велим кô први царски процинитељ и тако је 'вамо при мени, а ви сад... — вели Јуре и чеше се дреновцем по леђима.

Онда обично настаје свађа између домаћина и Јуре.

— Немој, човиче, тако! — вели званично и озбиљно Јуре. Ја сам се присегô Богу и честитом цару, да ћу право, а 'вамо још' знам закон и пилиграше...

Не гријеши душе, Јуре! — вели домаћин. Нема, болан брате, толико, нема! Нема, ове ми ди'аљке, а ди'алька је божије благо! А кад не знате за Бога и за божију правду, ето вам, нос'те, нос'те све! — отреса домаћин рукама и изкучује се. Нека царевина не про-

пане, а ја ћу штап у шаке, торбу на раме, па у бијели свијет...

— Ја толико мећем кô, драгости моја, први царски процинитељ, па ти сад...

Обично се вијећање тако свршавало. Али је било случајева, кад је Јурин дреновац по Јуриним леђима играо. На жалост, како се још и дан-дањи говори, то се често, врло често, догађало. Како се тада вијећање завршавало, најбоље ће знати Јуре. Али Јуре је — Јуре! И од тога он има неке користи: зна кад ће рђаво вријеме.

Село се побуни с неправдâ, које је чинио Јуре при вијећању. Тужбе учесташе, те се Јуре мораде драговољно одрећи царске службе, као „први царски процинитељ.“

Зато га, веле, суд одма друге године постави за пољара, и од тог дана га је свак звао Јуре Пољар. Он је био управ за пољара. Није имао какве земље да зирати и обрађује, а није имао кога ни да чува. (Милокрвна је Луце била већ умрла.) Дјеце није имао, а као кршћанин мрсио је и сриједу и петак, те је и то било добро дошло. Као мало припознатијем човјеку и царском службенику могла му је и најсиромашнија станарица лијеп ручак или ужину спремити. Двоје, троје јаја на таву убити, изнијети здјелицу варенике или кйселине, онда донијети „вришке“ воде — па ти је одма царски службеник задовољан.

А кад је који од нашег закона у каквој царској служби, па ти дође на ручак, ужину или вечеру у петак — мука жива! — јадају се жене. Те тај угњечи мало грâ, те дај укувај на копрен погачицу... те дај изнеси један полић ракије („Макар и шпиритуше, вели, стаје ми кру' у грлу!“) Те дај пристави мало чорбе... Те дај ово, те дај оно!... Те учупај главицу лука... Те не мерем бијелог, учупај црљеног!... Мука, мука жива, кажем вам! И наши почеше мрсити сриједу и петак. Станарице дàнуше душом: ама, прошћете, ниђе нам јаје у селу не остаде! Ово вам је жива живцата истина! Дјеце ми моје, јест!

Не надере ти се Јуре какве помасне цицваре, па онда да плаидује под каквом буквом крај точка, као што је обично радио Кондија, већ дреновац у руке, па кроз зијане. Гдје нађе какву стрўгу или мазгалу или онао плот, навуче грања, па лијепо све загради и уреди, као самом себи, онда се обазре на све стране, не би ли кога видио. Ако кога угледа, зовне га и почне му се јадати, како је тешко бити пољар.

— Али, знаш, драгости моја, ја знам закон и пилиграње, на се мора... Знаш, закон вели: да пољар мора стрўге затворити, оналу ограду мало притврдити и гдигди који колац ударити. Ја се, драгости моја и дитићу мој, држим суда, а суд и закон тако заповида, а већ пилигранн! Пилигранн, драгости моја, пилигранн! — вели Јуре и тресе главом. Пилигран не зна шале! Не бенда се код суда ово, оно... За турског вакта уби човика, па изио вук магарца, а данас — данас је све друкчије... И у пољу се данас зна, ко је од кога пречи и старији...

Заиста је Јуре уредно и по закону вршио своју службу. Кад би затекао марву у зијану, истјерао би је мирно, без галаме (Кондија би викао, да се чуло у десето село, јер је увијек био бўновањ, а чобанина би мало покарао. Онда би се у брзо тргао, па би га посавјетовао очински и наноменуо, како је данас све друкчије и како се може лако запасти „Цриє кућє."

Суд је, драгости моја и дитићу мој, — суд, а ја прико суда ништа не смим... Мö, кад би ти само знао: шта је пилигран! ти би прија калубно умрўти, нег' да ти се он поиче на леђа...

Мö, једе ли се то, Јуре? — потражује га чобанин Тéшице Чепркала.

Не вриђај пареког службеника, опомињем те у име закона! — вели Јуре и дрхће од љутине.

Бäка, бäка шокачког закона! И ви сте ми не'ква вјера и закон! Мрцинвани! Лўнтори! Једете жабе... спужве, крепалу марву! Ајде, мрцине шокачке! — вели Мйка и плује на Јуру.

— У име закона не врпољај царске вире! — виче Јуре и дркће на ногама. У име царског пилиграна! — дере се Јуре, да сва брда одјекују.

Ова се свађа Мйкина и Јурина одма рашчу по селу и од тог дана га је свак звао Јуре Пилиграп.

Јуре је хтио у први мах тужити Мйку, али се послије домисли. Кад би га пријавио, суд би одбио дјетету на лудост, па куд би његова срамота! „Ето, Јуре, ни твоја се не услиша!“ рекли би му сељаци. А опет једини га је Мйка љутио и подражавао с „пилиграпима“, а други су га чобани оба закона поштовали, па чак и капу му скидали, кад би им назвао Бога.

Девет равних година био је Јуре пољар и радио је и ногама и рукама, да се докопа кнезовског мўра. Кад би ма ко изишао од суда на село у каквој било царској служби, Јуре му је био на руци. Сваки царски службеник радије се свраћао Јуриној колибици него и најзгоднијој кући у селу. Оно чемерне пољарине (варпћак кукуруза с куће на кућу) и оно мало мрса, што напроси у јесен, више поједу царски службеници него он. Осим тога држао је увијек по једну кокош или пиле на узици — за образа. Доћи му кући, а да ти не пружи чашицу ракије, ја филџан каве — то није могло бити.

Ораха, љешника, сувих крушака, сувих шљива, сувог меса — свега је тога по нешто сваке јесени сносно Јуре, као миш, у један трап под кућним прагом, те је и љети и зими могао уживати као један царски службеник с царским службеницима.

— Е, драже ми је 'нако липо и у реду дочекати једног царског, драгости моја, службеника, нег', Боже ми прости, и самог цара — вели весео и задовољан Јуре, па кад спомену царско име, устаде и званично скиде шубару. Царски службеник царском, драгости моја, службенику тегли, па крај! Ето, долазе ми десетари, надесетари, комисије, мирџије, шикутори, суцки гласници, лустари вилајије, па ето, и ви, царски оружници!... Ја знам,

на моју грешну душу, да ви на ме не би ни погледали, да писам, драгости моја, у 'вој царској служби...

— Е, баш ти нас, пољару, добро и 'нако службено дочека — вели они. Боже здравља! И ми ћемо се тебе одужити.

— Знам ја, човиче, да царски службеник не ће царског службеника заборавити... И ја сам један царски службеник... и ја 'одам по свету. Знам, 'вала Богу, шта је служба... царска служба, а знам и шта је, драгости моја, свет... И ви ћете мени, помоћи, да... и тамо код суда приказати и прикоручити... Знам ја то! — вели Јуре и испраћа их.

— 'Оћемо, Јуре. Да кога би, кад тебе не би!

— Мö, и ја се слушам и питам код славног суда, ама ја мислим да је боље и 'нако... драгости моја, кад ко други рекне какву добру и лепу реч. Знате то, 'вала Богу, царски сте службеници!

Од неко доба поче се по селу зуцкати, да ће Јуру Пилиграна закнежити. Сад суд, вели, почиње постављати кнезове, и кроз који дан „одузеће ђендари кнезовски мўр од кнеза и предати Јури Пилиграну.“ Стари се кнез огријешио нешто о царевину. („Притиско̂ мўр на не'кву молбеницу, шта ли?“ — говорило се по селу.) Глас се тај све више и више ширио...

Неки су опет говорили, да ће жандари поставити за кнеза Иву Жигу, што се лањске године вратио из солдачије, јер вели: „царске је вјере, а 'вамо јоне' зна ред и команду.“

* * *

Жандари „дали налог“ да се село скупи код Миосавића кућа̂. Сваки је старјешина морао доћи на скуп. Стари се кнез, вели, „завалује“ на служби, на да се изабере нови. Дошли људи, мало је ко изостао, на сједе и разговарају се. Жандари сјели мало подаље, на пију каву и шале се с малим Гојком Симеуновим.

— Хоћеш била царски солдат? — пита га један жандар.

— Ја би' војно бити зандар — одговара малишан и гриска комадић шећера.

— Што волила пити шандар? То слушпа, тешко слушпа!

— Е ê ê! — отеже Гојко и кесери се. Зандара се свато боји, а цäца тазе, да содате туту. Тазе: „Де-ти, Дојко, доцес ти по' Свабину томанду!“

Још би они тепали један другом, да се не утаче Тешица Чепркало, који се у свашто уплетао и за свашто се волио распитивати:

— Молимо ти се, господине, немој замјерити, што ћу те нешто питати?

— Топро! — рече жандар, климну главом, па га онда мирно од главе до пете погледа.

— Је ли сваки, који из те ваше земље 'вамо нами дође, *господин?*

— Ја, ја! Свак коспотин! — дрмну жандар главом.

— А молимо ти се, господине, би ли наш чојек, кад би му било суђено, да оде у ту вашу земљу, био господин?

— То не пила! Тамо све коспоту! Не треба коспоту!

— Баш, велиш, тамо у вас све гола господа? Боже мој, сретне те ваше земље!... Могô си тамо остати, а не вратн се по 'вије' нашије' стијена', а господине?

— О, Босна, допро Босна!

— Оно, брате, богме, да речеш, да је рђава, па и није! То ми знамо! Ама баш да си тамо остô, не би се кајô, јер, господине, курвàли је Босна! Мјере јој нема, па то ти је! Дубока је, предубока... Млога је мајка ш ње закукала... А велиш, у вас тамо све гола господа? — трже се Тешица.

— Ето Јуре Пилиграпа! — повика неко.

Јуре је ступао одмјерено, одбачајући се на дреновац, и водио је за собом једно десетак сељака са свог краја.

Кроз подерану шубару испала му масна проспједа коса; кратки бијели зубунчић скупио се и отрцао, а ситне се ресице покидале, само овдје ондје по једна, по

двије: кроз погавице од чакшира пропала кољена, а кроз стајаће онанке каишлије вире голи, рањави прсти.

„Добар дан, царски оружници! — назва Бога жандарима, па се као званично рукова с њима. Ваљен Исус, Иво! — окрену се тежацима и назва им Бога, упита се само за здравље с кнезом, па онда сједе покрај жандара, а дреновац прислони уз плот.

„Ти, Луре, знала закон... сакаснила! — издера се на њ службено жандар, што се мало прије шалио с Гојком и врло се озбиљно разговарао с Тешицом Чепркалом.

— Буде знала закон и... — уплете се Иво Жига, који је наприје дошао и непрестано са жандарима сједио. („Јако му је", веле тежаци, „царске је вјере, а 'вамо још' зна ред и команду! А мало, веле, наноси и на њи'ов језик".)

Оно јест, господине! У једну, драгости моја, руку имаш и ти право. Да речеш, да не знам закон и пилиграме — знам брате богме! Не треба гријшити душе! Што јес'-јес'! Ама се не мере на сто страна!... Позивô сам онај доли народ са свог краја. (Наша вира! — шапну Луре жандару, па настави гласније.) Дилио сам и нек'ве позовке што су овог уреда дошле од славног суда... Вели кнез: „Узми, Луре, вире, ти, ове позовке, па и' подили. То *ти*, вели, боље знаш нег' нко други у нашем селу." Ено жива кнеза, нек ми не да лагати! — вели Луре и показа руком на кнеза.

— Тако је, потврди кнез, па се осмјехну.

— Сви тошла? — пита жандар.

— Сви су дошли осим Чочорике и Злорека — јавља Луре. Њи' два не признају ни закона, ни пилиграна, ни овог суда! Ништа не признају! За 'во девет година нису ми ни једног зрнца у име пољарине дали... Вели: „Ти, брате Луре, кажеш да цара служиш, па нек ти цар и плати!"

Славни сут — устаде жандар (устаде и онај други), скиде кану, па поче читати.

И сељаци сви поскакаше и скидоше каше осим Тешице Чепркала.

— Скини капу! — виче полако Јуре и пријеча очима на Тешицу.

— Није ми је ни ћаћа скидô! — одговори мирно Тешица.

— Славни сут — настави жандар — поставља са кнеза села К. (Јуре задрхта) Иву Шику.

Јуре преблиједи. Мале пиргасте очи заводнише, а чело му се набра. Шубара му испаде из руку. Није се он томе надао. Држао је као Боже помози, да ће њега суд поставити за кнеза.

Међу људима се осјети неки немир, који пријеђе у тихи и једва чујни шапат, док се већ и гласови не чуше.

— Зар баш тако?! — чу се из гомиле дубок глас, пун туге и оштрог пријекора.

— Ево, људи, повр' свега другог, да и то доживимо... да нам се кнез намеће!

— А-а! То не мере бити! — виче један и млата рукама.

— Вала, господине, молимо те, кô што се старији моли, дај ти тамо прикажи суду, нек нам не ружи села. Зар да нам, што 'но онај не'кав говорио, јучерашњи најменик буде кнез!

— Зар да нам јучерашње вузле заповиједа?! — издера се један.

— Ја знам кад му је мати цуром била! — додаде други.

— Мани се, чоче! Ја знам кад га Бог није ни мислио створити! — претјера тешица Чепркало. Збогом људи! Ја одо'... Боже, да неком издобри!

Намргођени и огорчени, почеше се људи један за другим осипати.

— И ја се заваљујем на царској служби — вели Јуре и глас му дрхти — и молим царске оружнике, да тамо прикажу славном суду, нек ми 'нако по закону и царском пилиграпу одреди пензију.

Петар Кочић.

КАКО СЕ УМИРЕ.

(2.)

II.

Госпођа Герар је удовица. Њен муж, који је умро пре осам година, био је чиновник. Она спада у високу буржоазију и има имање од два милиона. Има троје деце, три сина, који су, после очеве смрти, наследили сваки по пет стотина хиљада динара. Али ти синови, у овој озбиљној, хладној и надувеној породици, избили су као дивљи изданци, с некаквим лудостима и слабостима што су дошле незнано одакле. За неколико година сваки је појео својих пет стотина хиљада динара. Најстарији, Шарл, сав се одао механици и утукао је силан новац на некакве фантастичне проналаске. Другог, Жоржа, појеле су жене. Трећега, Мориса, покрао је један његов пријатељ, с којим је предузео да зида неко позориште. И данас су три сина на врату својој мајци, која им, наравно, даје храну и стан, али, из обазривости, чува поред себе кључеве од ормана.

Сви станују у једном великом стану у улици Тиреновој, у кварту Маре. Госпођа Герар има својих шездесет и осам година. С годинама дошле су јој и чудноватe навике. Она хоће да јој у кући буде мирно и чисто као у манастиру. Тврдица је, броји парчад шећера, оставља сама под кључ начете боце, даје асталско рубље и посуђе кад које затреба. Синови је ван сваке сумње много воле, и она је одржала над њима, покрај њихових тридесет година и њихових будалаштина, неограничену власт. Али кад остане сама с ова три велика несретниковића, она се потајно узнемири и увек се побоји да јој не затраже новаца а она неће моћи да их одбије. Због тога се побринула да сав свој новац претвори у непокретност: сад има три куће у Паризу и земље близу Венсена. Ова добра задају јој великих брига: али је ипак мирна:

овако, увек се може наћи оправдања да не даје деци велике суме одједнюм.

Уосталом, Шарл, Жорж и Морис грицкају кућу што више могу. Улогорили су се у њој, и отимљу се о комаде, пребацујући један другоме сувишну грамзивост. Смрт њихове мајке наново ће их обогатити; они то знају и изговор им изгледа довољан да чекају ништа не радећи. Ма да о томе никад не разговарају, њихова је непрекидна брига како ће се разделити имање; ако се не погоде, мораће се извршити продаја, што је увек од грдне штете. И они мисле на све то без икакве рђаве помисли и налазе да то чине само за то што све треба предвидети. Весели су, добричине, осредње поштени; као и сви, и они желе да им мајка поживи што дуже. Она им није на сметњи; они чекају, и ништа више.

Једнога вечера, кад је устала од стола, Госпођа Герар осетила је неку нелагодност. Синови је натерују да одмах легне, и остављају је с њеном собарицом, кад их је уверила да јој је боље и да има само јаку главобољу. Али, сутрадан, старици је горе, и кућевни лекар, забринут, тражи да се одржи конзилиум. Госпођа Герар је опасно болесна. И онда, за читаву недељу дана, око самртничине постеље одиграва се једна драма.

Прва јој је брига била, кад је видела да је болешћу везана за постељу, да покупи све кључеве и сакрије их под јастук. Хоће, и из своје постеље, да још управља кућом, и да чува своје ормане од расипања. У њој се бију борбе и раздире је сумње. Тек после дугог двоумљења одлучује се на нешто. Три су сина крај ње, и она их испитује својим умореним очима, очекујући од њих да јој ко улије поверења.

Једнога дана као да верује Жоржу. Дала би му знак да јој се приближи, и рекла би му полугласно:

— Ево ти кључ од ормана; узми шешера... Добро закључај и донеси ми кључ натраг.

Другога дана не верује више Жоржу, и прати га

погледом чим се макне, као да се боји да овај кришом не стрпа ситне украсе с камина у џепове. Онда би дозвала Шарла, и сад би њему поверила кључ, шапћући му:

— Собарица ће поћи с тобом. Гледај кад узима чаршаве, и закључај сам.

У њеној борби са смрћу највећма је мучи то што не може више да пази како се троши новац за кућу. Сећа се будалаштина своје деце: зна их да су лењи, врло изешни, луцкасти, лаке руке. Већ поодавно она их не цени: они нису постигли ни један успех у који се она уздала, и нису ни мало налик на њу по штедњи и строгости. Она их још само воли, и та љубав прашта. У дну њених молећивих очију чита јој се молба да причекају док је нестане одавде, пре него што испразне фиоке и поделе њено добро. Та деоба, на њене очи, задала би живих мука њеном тврдичењу које умире с њом.

Међутим, Шарл, Жорж и Морис показују се врло добри. Уговорили су да увек по један од њих буде крај мајке. Како је искрено воле види им се у оној пажњи с којом јој чине и најмање услуге. Али ипак, и против своје воље, донели би собом с поља безбрижност, мирис од цигаре што су је пушили, интересовање за новости што круже по вароши. И болесничино самољубље јако пати што у својим последњим часовима она није све у очима своје деце. Па онда, што јој год бива горе њено неповерење расте све више, и односи између ње и синова постају све незгоднији. И да не мисле на имање које ће наследити, она би им улила мисао на тај новац самим тим што га тако упорно брани до свог последњег даха. Она их гледа тако оштрим погледом, с тако очигледним страхом, да морају да окрећу главу на другу страну. И онда, она мисли да жељно очекују њену смрт; и они збиља на њу мисле: немо питање у њеним очима непрекидно их доводи на ту мисао. Она сама подстиче у њима лакомост. Кад види кога од њих замишљеног и бледог у лицу, каже му:

— Оди ближе к мени... О чем мислиш?

— Ни о чем, мајко одговара он.

Али се при тим речима и тргне. Она маше полако главом и додаје:

— Ја вам задајем пуно брига, децо моја. Но, не мучите се; брзо ће ме нестати.

Они онда стану око ње, куну јој се да је воле и да ће је спасти. Она им одговара „не“, упорно машући главом; и постаје још неповерљивија. То је страшна агонија, отрована новцем.

Болест траје три недеље. Било је већ пет консилијума; позивани су и најчувенији лекари. Собарица помаже синовима господњиним у надгледању; па ипак, поред све пажње, примећује се нешто нереда у кући. Свака је нада изгубљена; лекар је јавио да болесница може умрети сваког часа.

И онда, једнога јутра кад синови мисле да им мајка спава, стали су да се разговарају крај прозора о једној тешкоћи што се појавила. Петнаести је јул; она је увек сама примала кирију од својих кућа, и синови су сад у великој непријатности не знајући како да наплате тај новац. Кућни надзорници већ су тражили да им се нареди шта да раде. Овако болесној, они не могу да говоре мајци о пословима. Међутим, ако се деси каква катастрофа, требаће им кирије, да не би морали сами да подносе неке трошкове.

— Забога, каже Шарл полугласно, ако хоћете ја ћу сам отићи до кирајџија... Они ће разумети у каквом смо положају, и платиће.

Али Жоржу и Морису изгледа да се мало допада овај предлог. И они су постали неповерљиви.

— Али ја ћу вам предати новац... Не мислите ваљда да сам кадар утећи с њим!

— Не, али треба да будемо заједно. Тако ће бити боље.

И они се гледају погледима где се већ сијају гнев и мржња због деобе. Наследство је ту; сваки хоће да

осигура за себе што већи део. Шарл наставља нагло, говорећи гласно оно што му браћа мисле у себи:

— Чујете, боље ће бити да све продамо... Ако се данас препиремо, сутра ћемо појести један другог.

Али у то зачују неко кркљање, и брзо окрећу главу. Њихова мајка подигла се на постељи, бледа, унезверена погледа, дрхћући целим телом. Она је све чула, и пружа напред своје мршаве руке, понављајући уплашеним гласом:

— Децо моја... децо моја...

Затим, грчећи се, пада на узглавље, и умире са страшном помишљу да је синови краду.

Сва тројица, престрављени, падају на колена пред постељом, љубе покојници руке, и закланају јој очи јецајући. У том тренутку детињство им излази пред очи, и они нису више ништа друго до сирочићи. Али та страшна смрт остаје на дну њихове душе као гријза савести и као извор мржње.

Покојницу облачи собарица. Послали су и по једну калуђерицу, да проведе ноћ крај мртваца. За то време сва три сина јуре по варошн: треба објавити смрт, наручити посмртна писма, удесити погребну церемонију. Преко ноћ се одмењују и чувају тело један по један наизменце заједно с калуђерицом. У соби, у којој су завесе спуштене, покојница лежи насред постеље, укочене главе, скрштених руку, са сребрним распећем на грудима. Крај ње гори вошганица. Стручак зимзелена стоји замочен у једном суду с водицом. Пред зору, кад се осети јутарња хладноћа, престају да чувају тело. Калуђерица тражи топлога млека, јер се не осећа добро.

Сат пре погреба степенице се пуне светом. Колска капија застрвена је црним драперијама са сребрним кићанкама. Ту је одмах изложен мртвачки сандук, као у позадини какве тесне капеле, окружен вошганицама, сав покривен венцима и китама цвећа. Свако ко дође узима микрофонник из микрофонице што стоји чело ногу, и посипа по телу. У једанаест сати спровод се креће. Синови покојничини иду одмах иза кола. Иза њих виде се

чиновници, неколико великих индустријалаца, сва буржоазија озбиљна и достојанствена; и сви иду одмереним корацима, погледајући испод ока на радознале људе који се заустављају дуж тротоара. Иза пратње иду дванаест кола. Становници из тога кварта броје их и дуго гледају за њима.

Међутим, сви присутни сажаљевају Шарла, Жоржа и Мориса, који иду иза сандука, у фраку, с црним рукавицама, оборене главе, лица црвена од суза. Уосталом, сви се слажу да они сахрањују своју мајку сасвим пристојно. Мртвачка кола су трећега реда; свет рачуна да ће се платити за њих више хиљада динара. Један стари бележник каже лукаво се смешећи:

— Да је Госпођа Герар сама плаћала за своју пратњу, уштедела би шест кола.

Врата су на цркви застрта; оргуље свирају; опело врши парохијски свештеник. Затим, кад су сви присутни прошли поред мртвог тела, наплазе на уласку у средину цркве на три спна како су стали у ред да се рукују с онима који не могу да иду до гробља. Читавих десет минута они држе пружену руку и рукују се, и не знајући с ким, уједајући се за усне, задржавајући сузе. Колико им је било лакше кад се црква испразнила и кад су опет стали полако да иду иза кола!

Породична гробница Гераровић је на гробљу Пер Лашез. Многи и даље иду пешке, неки се пењу у кола. Пратња прелази преко Бастијског Трга и удара улицом де ла Рокет. Пролазници дижу очи и скидају капе. Радници из овог многољудног кварта гледају ту богату пратњу како пролази, једући кобасице са кришкама хлеба.

Кад је дошао на гробље, спровод скреће лево и излази одмах пред гробницу: један мали споменик, готска капела, где су на фронтону црним словима урезане речи: *Породица Герар*. Кроз широм отворена врата од изрезаног ливеног гвожђа види се мали олтар, на коме горе воштанице. Око споменика друге гробнице у истом стилу пружају се у реду и граде читаве улице; рекао би човек

да је пред излогом какве трговине с намештајем, где стоје ормани, велики и мали, и писаћи столови, скоро довршени и поређани симетрично. Сви се присутни забављају посматрајући ову архитектуру, траже мало хлада испод дрвећа у оближњој алеји. Нека дама одвојила се на страну, и дивећи се посматра једну дивну ружу, цветан и мирисан џбунић, израстао на једноме гробу.

За то време, сандук су скинули с кола. Свештеник чита последње молитве, док гробари, у плавим капутима, чекају на неколико корака одатле. Синови јецају, очију упртих у отворену гробницу, с које је скинута плоча; ту, у том свежем хладу, и они ће једнога дана доћи да бораве сан. Пријатељи их одводе кад су се гробари приближили.

А два дана доцније, код бележника своје мајке, они се препиру, стиснутих зуба, сувих очију, са жестином непријатеља који су се одлучили да не попусте ни за једну пару. У њиховом интересу било би да чекају, да се не журе с продајом имања. Али они добацају један другоме у лице све што мисле, а што је у ствари истина: Шарл ће појести све са својим проналасцима: Жорж по свој прилици има неку јавну девојку која га черупа; Морис је ван сваке сумње опет уплетен у какву луду спекулацију, где ће упропастити сав њихов капитал. Узалуд бележник покушава да их нагна да се поравнају на леп начин. Они се растају, претећи да ће послати један другом позиве преко суда.

То се њихова покојна мајка буди у њима, са својим тврдичењем и својим страхом да је не покраду. Кад новац загорча смрт, из смрти се рађа само гнев. И онда се буди туку на мртвачким сандунима.

(Наставиће се.)

Емил Зола.

(*Превео с француског* Свет. А. Петровић.)

ОХ, КОЈЕ ВЕЧЕ!...

Ох, које вече сневајућ' овако,
Које ли вече, чежњо вечно млада,
Упорно, жудно да узлећеш тако,
Са нове хумке преварених нада!

Ох, које вече, докле сутон меки,
Санано, глухо низа поља слеће,
И сенка расте брегова далеки'
И благим сном се успављује цвеће.

Да немир живи душе болне нагли,
Далеко негде са животне студи,
Далеко негде непознатој магли,
Слепо и страсно за незнаном жуди.

Ох, које вече, разочаран снова,
Упорно да се дух отимље сморен
Из болне слутње да се чежња нова,
Нов узор диже у сузама створен!

Мисао жудна да се миром свежи,
Срчано своје размахује крило,
Далеко с надом у недоглед бежи,
Гдено би мање, мање јада било!...

Ох, које вече, да ми душа снева
У глухој сети успавана дана,
И вечно будна Данаида лева
Неисцрп нада у бездани бола!...

Стеван М. Луковић.

У ПОЗНИ ЧАС ДАНА.

Мир је крај мене; сетно вече стиже,
Мирисно вече чезнућа и снова;
Сањиво покој над равни се диже,
К'о мирис благи са пољских цветова.

И опет вече... Чини ми се давно,
Предавно ја сам преживео њега,
Некад и негде, у прадоба тавно
Споменом што ме узбуђује свега —

Некад и негде... Ко би знао како?!
К'о у сну тајном, далеко... далеко,
У сну од кога остало је тако
Једино мрачно подсећање неко.

На тавне слике из времена давни',
На нешто сетно, сано, из давнине,
Што тихо пусте задахњује равни
И глухе часе вечерње тишине....

И тада, докле сни раван без крета,
Маглени вео дална брда скрива,
Мирише силно мирис пољског цвета,
С вечери што се мирним пољем скрива,

Тада у мени шапутање неко —
Наговест мрачна незнаних гласова —
Навија тихо и понавља меко
Сванну песму чезнућа и снова.

Тада у сутон изван тишине света,
Душа се моја отвара и спива,
И снови дижу као мирис цвета
С вечери што се мирним пољем слива.

Стеван М. Луковић.

МАТИЈА БАН

и његов књижевни рад у Дубровнику.

I.

Не, то није млад таленат, леп геније који је, пошав добрим путем, тек узео стварати лепа и јака дела, па га на једаред нагла смрт пресекла у том времену кад се за њега најлепше наде везују. Човек о којем смо, поводом његове смрти, намерни мирно и без суза говорити, један је стари, пслужени, скоро заборављени књижевник који је некад имао већег учешћа у нашем књижевном животу и активно развијао своје осредње књижевничке способности, па се поодавна повукао у мир и тишину, оставио књижевне послове, и мирно трајао своје старе дане чекајући смрт. Чекао је дуго на њу, држећи се својом дубоком дубровачком старошћу у овим пределима брзог и наглог морталитета. Још пре десетак година могли смо га виђати да узима учешћа у јавном животу, у Академији Наука на пример, на њеним годишњим скуповима; доцније могли смо га срести каткад само по улицама, кад се шета, на благом сунцу; а у последње време дао се видети скоро само ван вароши, на свом имању, на познатом Бановом брду с којега је преко неживописне Чукарице могао гледати на Саву и зелене аде, као што је из Петрова села, свог родног места, некада гледао преко лепе и грациозне Мокошице на море и преко пута на Сустјепан, Батаковину и друга села елегантне ријечке обале. Ту на том брду могао га је човек видети лети, недељом по подне обично, како излази из своје жуте куће која опомиње на исто тако обојену и иначе сличну вилу коју је Ђурђе Хиђа, један стари дубровачки песник, имао у Ријеци дубровачкој; па силази у оближњи фриволни Михапловац, у двориште једне забачене кафанице, ограђено простим летвама, где се-

на дрвеним клупама седи, и у гушћем хладу може уживати лепушкаст изглед питоме београдске околине. Ту је Бан изгледао жив контраст овој околини. Он стар, обневидео, оглухнуо, савијен и сломљен годинама, чита кроз наочаре по који неписмени листић београдски, а поред њега младеж, столарски и други момци с лармом и лупом куглају се, и Цигани шкрипе и деру се помамно, и све се кикоће и грађе и шали по околини, по високом житу и густој шуми која окружава овај београдски Venusberg. Тако је ту трајао и животарио овај књижевник кога је време поодавна било прешло, и који је за данашњу генерацију био изгубљен, поред осталог и због тога што је ранија критика, с Вуловићем на челу, његове књижевничке способности јаче дискредитовала у њеним очима.

Матија Бан је много писао. Остављајући на страну његове политичке брошире којих има доста и о којима стручњаци имају да кажу своју реч, рећићемо да и Бановних књижевних дела има много. Он је највише радио на драми, и написао је драме и трагедије под овим именима: „Мејрима“ (1849), „Милијенко и Добрила“ (1850), „Смрт кнеза Доброслава“ (1851), „Смрт Уроша петога“ (1857), „Краљ Вукашин“ (1857), „Цар Лазар“ (1858), „Таковски устанак“ (1865), „Искре српске државе“ (1865), „Ванда краљица лешка“ (1868), „Кобна тајна“ (1869), „Марта посадница“ (1871), „Мародија Кабога“ (1879), „Јан Хус“ (1880), „Кнез Никола Зрињски“ (1888), поред још неких које је у младости на талијанском писао. Сва је та дела (сем талијанских), заједно с његовим песмама издала К. С. Академија Наука с пуно неочекиваних ниједета и са још више штампарских погрешака. О овим драмама Бановим казивано је каткад пуно похвалних речи, и у нас и на страни. Биографи и поштоваоци Банови цитирају са видљивим поносом шта је рекао Луј Леже о његовој „Мејрими“, или како се некакав Талијан Барбашти изразио о „Мејрими“ и „Милијенку и Добрили.“ Ту се Бан пореди са Шекспиром, са Бајроном иза ко-

јега „не изостаје“, са Волтером којега, како је овај слаб као драматичар. Бан у многоме премаша. Ту се још истиче како је „Мејрима“ преведена на чешки, пољски, руски, немачки, делимично и на француски, и т.д.

Ништа то не смета (ствар се мора рећи и ако прилика није за то згодна) да Банове драме ипак остану без велике вредности. У Лују Лежеу нико данас не гледа меродавна литерарна критичара: онај Барбанти (како ли се зове) био је, како изгледа, неки публициста који је о Бану писао у својим „Успоменама и студијама из Србије“, а, што се превођења тиче, има и данас слабих и невештих драма које се на немачки преводе, и које ништа не добијају у вредности ако им се каткад та тако цењена част укаже. По нашем мишљењу, Банове драме, које су биле у нечем оригиналне кад су се појавиле, у главном су дела хладна, без живота, без поезије, са развијеном али не тачно мотивисаном интригом, са апстракцијама место карактера понајчешће, са стиховима којима би се могло пожелети више лакоће и осећаја. Банове драме могу потпуно одговарати његовим принципима о драми које је он често исказивао у својим критикама као и у предговорима својих драма; и ти принципи могу у нечем бити и тачни и умесни, али они сигурно искључују сваку поезију кад могу да одобре и освештају и драме као што су ове о којима је реч. Баново је позориште морално, у њему се слави врлина и херојзам, али у њему никад нема ни толико емоције колико је има Стерија (који такође није обиловао њом) у познатој сцени „Јахана“ кад збачени цар Константин дочекује новога цара Јахана.

У осталом ми ћемо овде прекинути говор о Бановим драмама[1] о којима ћемо, надамо се, имати прилике

[1] Овде ћемо учинити једну напомену о „Милијенку и Добрили“ коју, колико се сећамо, није нико досада казивао. Предмет, наиме, ове драме узео је Бан из једног историског романа далматинског писца Марка Казоти: „Milijenko i Dobrila“ који је написан 1835 (Šafarik, II, 99, 180). Изгледа у осталом да је трагична историја Миленка и Добриле стара једна легенда далматинска. Ида Дирингсфелд (Aus Dalmatien, I,

говорити доцније кад будемо прелазили целу српску трагедију прошлога века, па ћемо се задржати само на једном моменту његова рада који је ван сумње симпатичан. То је његов рад 1849 и 1850 године у Дубровнику, кад је он уређивао забавник „Dubrovnik“, потпомаган од читаве једне плејаде дубровачких песника и књижевника који су у то доба почињали свој књижевни рад. Ту ћемо имати прилике да се свију њих дотакнемо, и да на тај начин попишемо један лист из провинцијалне књижевности о којој у нас није много писано.

II.

Година 1848 која је на сто страна развила живље кретање у политици и књижевности, изазвала је један [illegible] симпатичан покрет и у Дубровнику. То је први значајан покрет од како је Аустрија завладала овим старинским градом и Далмацијом. То је, у осталом, и покрет сасвим различан од оних који су постајали за времена републике. Препорађа се Дубровник тада, и осећа се у заједници са Србијом и осталим словенским земљама. Увиђа се истинитост оне идеје којој је Љубиша доцније [illegible] лепу и просту форму као кад је рекао: „вријеме је да се једном отресемо старинског саможивства, и да уђемо у шире јато: да се нијесмо лучили од свакога, поносили и осамили како спуж у својој кори, не би нас туђин притискивао и давио“.

У то време искупило се прилично коло књижевника и учених људи у Дубровнику. Сем Бана, ту је био: и Антун Казали, Мато Водопић, Иван-Август Казначић,

[illegible] како јој је њен пути вођ показивао: „ето ту, у Кастелу Витури седела је Добрила, а овде у овој капели сахрањена је заједно са својим Миленком: Миленко и Добрила за нас су Ромео и Јулија“. Она, даље, [illegible], која се слаже са Бановом драмом, и додаје да се то може наћи у поменутом роману Казали[illegible]. — Тај роман је изишао као [illegible] свеска „Hrvatske biblioteke“, али га ми нисмо имали у рукама.

Перо Франасовић. Нико Велики Пуцић и Медо Пуцић, које ми овде ређамо по старешинству, по реду њихова рођења, идући за чудним случајем који је хтео да сви ови другови буду све по годину дана старији један од другог.[1] Сви су они, и ако су неки од њих били са службом у околини дубровачкој а не у самом граду, чинили једну групу. Ида Дирингсфелд, једна талентована немачка књижевница која је баш тада била у Дубровнику и општила са скоро свима овим књижевницима које је узгред и описала у својој интересантној књизи „Из Далмације," примала их је врло често к себи, и проводила време с њима у пријатном, неусиљеном ћеретању. „Никад више, каже она, неће ова соба толико генијалног ћеретања чути колико је чула у последњим месецима кад смо ми (она и њен муж) у њој становали."

„Генијално" је крупна реч, и Дирингсфелдова и овде као и често иначе претерује, али је ван икакве сумње да су ти разговори бивали врло интересантни, учени, често оригинални и духовити, као што су и сами ови књижевници били. Медо Пуцић тек се онда вратио са својих дугих путовања по Италији, Француској и целој Европи и настанио се у Дубровнику; у велико је већ писао песме, писао је своје „Талијанке", почео је већ и „Карађурђевку" у којој је местимично имитовао народној поезији о Карађорђу, и сањао је ваљда о „Цвијети" у којој ће доцније оплакати пропаст републике; ушао је био и у онај други посао којим се још више бавио, наиме у изучавање дубровачке прошлости, и већ издао нешто споменика и расправа о томе: постао одмах шеф нове дубровачке плејаде, вођ целога покрета књижевног и политичког. Уз Меда је био и његов старији брат Нико Велики. Тај, као и многи учени Дубровчани, није ништа написао, али је глас о њему ишао као о великом знаљцу и мудрацу: познавао је, каже Дирингсфелдова која је о

[1] Ако су сви подаци које смо нашли тачни, Казали је рођен 1815, Водопић 1816, Казначић 1817, Бан 1818, Франасовић 1819, Нико Пуцић 1820, и Медо 1821.

њему и један роман написала, доста немачку књижевност познавао је, како каже дум Иван Стојановић (који је, по властитом признању, „од њега научио све што зна") још боље философију, теологију, а нарочито стару латинску књижевност, која је онда била lecture courante дубровачке властеле, као што је то узгред тачно представио И. Војновић у својој драми „Allons enfants": био, најзад, уопште тип старога дубровачког властелина, велики господин, учен, образован, паметан, али који није хтео да пише, да ради, да утиче и користи него сâм носио и сâм у себи законао знање које би вероватно другима користило, због чега је у оној прозаичној травестираној имитацији Дантеове „Божанствене Комедије", наиме у „Објављењу" М. Страхинића, и осуђен на муке, и стављен у пакао. Уз два Пуцића, нарочито уз Меда с којим је био у најприснијем пријатељству, налазио се и Иван-Август Казначић. То је такође чист дубровачки тип, другога рода само. Син оца песника, познатога Антуна Казначића, писца дубровачких коленада које му је син по његовој смрти издао, и Иван-Август је писао песме, мале, често пригодне, за забаву, а написао је и једну комедијицу из свога универзитетског живота, која се баш тада (1850) и играла у Дубровнику. Али му то није било главно, као што му, по описивању Дирингсфелдове, никакав посао није био главно. Он, од чијег се знања очекивало много, од кога се као од добра познаваоца мислила добити историја Дубровника, и који је одиста могао доста учинити, „највише је волео да ништа не ради." Нашуђен партиском полемиком коју је имао да издржи као сарадник и уредник данас заборављених далматинских листова, он је у главном тад престао да пише политичке чланке и изгубио вољу на све остало, на је највише волео да, после визите коју би као лекар учинио у покрајинској болници, по цело јутро преседи пред кафаном на Бреалама; или да лаганим и тромим корацима отшета и сиђе у град своју дугу, дугачку фигуру, „једну од најоригиналнијих човечијих дужина које су икада у небо биле

узрасле"; да сврне у франциспански манастир у који је и тада и доцније, кроз пуних четрдесет година стално, скоро сваки дан улазио; да разговара тамо са „фратрима црним" које је јако волео и који су његову смрт лепо ожалили, или да претура по њиховој драгоценој библиотеци за коју је доцније израдио један данас такође драгоцен каталог. Одиста, оцена коју је о њему дала Дирингсфелдова изгледа доста тачна, пошто Казначић није урадио ни једно веће дело које се од њега очекивало, него највише преводио и гдешто и писао, а све помало и у дугим размацима времена.[1] Још оригиналнији од Казначића био је Антун Казали, „једна од најоригиналнијих глава међу многим оригиналним главама дубровачким." Поп на Мљету тада, (доцније на Лопуду и Шипану), на острву које је мрзео и проклињао и из којег је кад год је могао бежао да само дође у Дубровник, овај писац „Лопујске сиротице" а доцније и „Златке," „Гласа из пустиње" и „Гробника" и преводилац Шекспира, Бајрона и Омира, био је, по опису који о њему имамо, мало ексцентричан човек, брз, нагао, импулсиван, радознао, расејан, увек као нешто зачуђен и мало смушен, можда налик на једног од наших приповедача с којим је доцније имао исту несрећну судбину да пред смрт умно оболи. И тај је класично образовани књижевник, који је сваке године читао по једанпут Тацита, ударио био, као и Медо Пуцић и сви остали његови другови, у чисто народне жице, и писао песме у том духу, и бавио се тада писањем једне по казивању чудне елукубрације, именом „Коса", којега је почео писати 1840 године, завршио 1880, и никад не штампао. Мудрији и одиста трезвени Мато Водопић, бискуп дубровачки, тада само поп на Груди у Конављу, писао је приповетке из конавоског

[1] Поред осталога он је израдио и „Дубровачку библиографију," због које је био целог века врло љут на Мартекинића књижара који му је није хтео штампати и која није никако ни штампана. (G. A. Kaznačić, cenni biografici, 1883; оштампано из Biblioteca storica della Dalmazia).

живога, „Марију“ коју је тад почео, и сликао у њој нарави и карактере оних тамошњих здравих људина који су чисти и лепи српски типови. (као што ће доцније сликати грушки живот у својој „Тужној Јеле“) и то је сликао доста реално, али мало суво и развучено, уносећи у сликање повише морала и етнографских разлагања. Дум Перо Франасовић, поп у Стону малом, био је тада обичан описивач народних обичаја, а после и приповедач („Хаџибег“), од рода оних који описују класичне зулуме турске над тужном рајом. Сви ти књижевници, а уз њих можда и други, млађи или неважнији, или мало даљи од ових и не у интимној вези с њима, као Ђорђе Бан, брат Матијин, Перо Мариновић, Луко Свиловић а можда чак и Нико Лепеш који је све до скора писао епиграме и једно време пробавио у Србији које се увек радо сећао и ако је давна у њој био (никад ни један Дубровчанин можда није с већом нежношћу говорио о Србији него овај слепи, добри старац који је преклане умр'о) — сви ти књижевници чинили су једну групу: састајали се често, у кући где је седела Дирингсфелдова, или на тераси оне куће без крова коју је Медо Пуцић био тада купио, или у познатој лекарници Шарића писца шарада; читали један другом песме, приповетке и друге саставе: заједно радили на публикацији и проучавању споменика дубровачке прошлости: заједно били сарадници на оном старом књижевном алманаху који се, као и пуно других дубровачких публикација после њега, звао оним класичним именом „Dubrovnik“ од којега Дубровчани као да не могу никако да се растану. И мора бити да је био врло интересантан говор и причање Водопића о Конављанима, или Казалија кад тумачи и цитира Тацита, или Пика Великог кад рецитира Плаута и Хорација, или Казначића кад прича о франциеканцима и Меда о Флоренцији и другом чему, као што је био врло користан и значајан овај њихов заједнички рад на поменутом алманаху који је био орган њихове групе.

Уредник тога органа и као неки поглавни шеф те

Групе био је Матија Бан. Бан који је у младости својој био у Дубровнику најпре добар ђак а после фратар и „сврзимантија“, и који је рано отишао из Дубровника у свет, не остављајући о себи јачега споменa међу својим земљацима, вратио се 1849 године у Дубровник након десет година странствовања, с великим ауторитетом који је себи прибавио својим писањем и нарочито својим личним положајима и везама у Србији. Дошло му је тад и веће искуство, јаче познавање српских и словенских интереса, шири и толерантнији погледи на општу српску ствар (он сам каже: „и ја, када сам дошао у Србију, био сам противан свему што..., али *почем се отресох окова предјелне себичности...*“), и све је то могло утицати да се њему повери важни посао уређивања алманаха. Он је заједно с Медом Пуцићем уредио прву свеску његову (1849), и сам после и оне друге две, које су, после познате размирице књижара Мартекинија са дубровачким књижевницима, штампане у Загребу (1850, 1852). Он је не само по имену него и у ствари био уредник, добар уредник. Он н. пр. брани и слави тадашњу групу својих колега (в. увод у II свеску); он им препоручује, њима и другима, да пишу у прози пошто није сваки за стих; он их уводи у овај или онај род поезије као н.пр. Водопића у идилу и еклогу; он држи и установљава критику књижевну (сам каже: „наумио сам да у нашем Дубровнику подигнем столицу таквој критици“); он је можда и дао идеју да се и у Дубровнику крене овакав један згодан алманах налик на „Забавнике“, „Уранције“, „Данице“, „Грлице“, „Голубице“ и др., које су Давидовић, Тирол, Вук, Милаковић и Светић по разним српским крајевима кретали и уређивали, итд. Њему понајвише има да се припише у заслугу или у грех све што је „Dubrovnik“ лепога и корисног изазвао или промашио. Остављајући на страну пуну критику радова у овом алманаху, учинићемо само једну општу напомену, а та је: да „Dubrovnik“ није прикупио око себе све што је српско, него само што је било Срба католика. Група коју је „Dubrov-

ник“ представљао, била је само група католика Срба; православни су имали као свој орган „Српско-далматински магазин“ којем је био уредник Ђорђе Николајевић. Ни Срби са стране нису били сарадници: ни Бранко, ни Његош, онда најчувенији (овај последњи врло близак Дубровнику), нису написали ни једног реда у дубровачком алманаху. Ову напомену, наравно, не треба никако схватити као пребацивање.

Сем као уредник, Бан је и иначе радио на овом алманаху. Он је написао, поред песама и ситнијих ствари, три већа и важнија чланка која ћемо ми сад укратко прегледати.

Први је „Основа свеславјанскога језика.“ Бан је био панслависта, и то велики, крајњи. То се огледа и у свима његовим делима, у песмама где пансловенске идеје кипте, у драмама чак у којима ни један предмет није узет из друге које историје сем словенске. Оно што је Томазео био у Шибенику, то је у маломе био Бан у Дубровнику. Само што је Бан и даље ишао, и долазио до идеја које не могу издржати критику и који се данас одбацују као чисте сањарије и шимере. Једна од таквих идеја била је она о свесловенском језику коју је Бан ревносно заступао у чланку о којем говоримо. У том чланку, који је у осталом живо писан, он тражи да се начини један општи „свеславјански“ језик, и налази да је то тражење сасвим природно пошто су данашњи словенски језици само наречја једног општег свесловенског језика који се распао и раздробио, и пошто је стварање општег језика само враћање на оно што је било. Налазећи да се словенски језици већ тако развијају како ће се временом стопити у један језик (интересантна су та разлагања, и ако су махом натегнута и силом навијена како ће општем закључку водити; налазећи н. пр. да је словачко „наречје“ врло добро уведено у књижевност не би ли послужило као спона између чешког и пољског у њиховом општем стапању, и да се бугарско „наречје“ приближава српском, као што се хрватско већ прибли-

жило (овде Бан и одобрава Вуку и устаје против њега, оглашава Светићево мишљење као „најразумније“ а Вуково као „неопровержимо“, и уопште одржава један, чудан, да не речемо мало сметен, еклектизам), итд. Бан још само предлаже извесна књижевна средства којима ће се убрзати овај развој и циљање ка општем словенском језику. Та се средства којих он неколико набраја, своде у главном на то да се у свима словенским језицима одрже и даље стварају само чисто словенске речи, оне које се налазе у овом или оном словенском језику, и да се језик само у том правцу има усавршавати. Кад се све речи доведу на чисто словенску основу, онда треба и једну граматику прописати која ће само оне облике санкционисати који се у већини словенских језика находе, а све друге одбацити. После, треба написати један речник, на једну збирку корена, на једну књигу дијалога и т.д.; и на томе треба сва учена друштва словенска да раде, и да изберу између себе један одбор, једно „велико свеславјанско друштво од најважнијих језикословаца“ које би путовало по свима словенским земљама и радило теориски и практично на једнообразности наречја, и т.д. Какве фантастичне идеје! Још су лепше оне о правопису. Онда кад је Вук извео свој правопис, кад су и Хрвати свој правопис изменили према промени књижевног језика, Бан предлаже да се тек изради једна азбука која би била нека „фузија“ из ћирилице и латинице!

„Зрцало повјеснице дубровачке“ познат је чланак Банов и често цитиран у старијим списима о Дубровнику. То је један веома кратак преглед дубровачке историје, књижевности и науке, законодавства и културног живота; преглед један од првих после Енгелове и Апендинијеве књиге. Ту се славна прошлост Дубровника јако истиче и слави и компарује као већа и знатнија од прошлости многих других народа. „Повјесница Дубровника, каже се ту, једна је од најљепших страница не само у општој повјесници њиховој (словенској), него и у повјесници ције-

лога човјечанства.“ Хвала свакако претерана, и која се даје објаснити тежњом онога времена да се све што је словенско јако истиче, и донекле локалним патриотизмом. Ту је, у осталом, све у овом тону писано; све је нарочити панегирик Дубровнику, памфлет у одбрану његову, због чега у чланку има местимичних полемика са Спиријаном Робертом, Коларом и млетачким историцима. У прегледу дубровачке књижевности, која нас највише и интересује, има, на пример, доста хвала и претераности. За Фаустина Гађуфа, познатог даровитог импровизатора, Ван илр. каже да се његовим „латинским импровизацијама дивила до скора сва Италија *и Француска*.“ Колико је нама позната француска књижевност, овога дивљења није било у њој, ако је можда и било помена о овом нашем песнику. За Доситија, даље, каже да се у његову „језику и саставу осјећа утицај списатеља дубровачких“ а за Вука овако говори: „али онај који је више него ико учио језик класичника дубровачких и по њима писао јест Вук Стефановић из Србије...“ Ми бисмо највише волели да је то тако било, и да је тако јака веза између дубровачке и новије књижевности, али је ствар далеко од тога. Да не набрајамо више примера и не говоримо о овој особини „Зрцала“, рецимо још само да је овај чланак, у којем се осећа скроз словенски и српски дух (в. оно место о пропасти републике где се осуђује тадашњи рад сената и истиче веза са Србијом и Црном Гором као спасоносна), доста живо и топло писан, и ако местимично на брзу руку.

Трећи чланак (ми га можемо сматрати као један чланак и ако је у два подељен, јер је и првобитно и у ствари један био) „Некрпице моралне и повјесничке“, то је збирка кратких моралних и историских састава, врло згодна за ондашњу публику и њено српско и словенско васпитање. У „Некрпицама моралним“ има три-четири чланка о патриотизму, издајству, јунаштву и умерености, све у патриотском тону и са интересантним примедбама о јунаштву Србијанана или о начину како се треба опходити

са светом. У „Искрицама повјесничким“ које су нешто већег обима, има десетак развијенијих историских слика и анегдота које су све из историје словенских народа и све илуструју патриотизам у разним његовим формама. Ту су приче о Петру Добрићићу који је оборио Дамјана Јуду насилника дубровачког, о дванаест пољских властелина којима су свима ради издајства главе исечене и бачене пред краља који је хтео њиховим издајством да се послужи против Пољске, о Глинском коме су такође због издајства очи доцније ископане, о Зрињском и његовој погибији пред Сигетом, о Долгорукову који је смео Петру Великом да искреше истину у очи или да не слуша његове заповести, о Собјеском и његовој трагичној судбини у данима пољске анархије и најзад о успеху његову, о Мокрановском и Малаковском, великим пољским магнатима, који су се јуначки опирали избору Поњатовскога за пољског краља пошто је овај био неспособан за тај позив а био штићен од Катарине и Фридриха II, итд. Све су ове анегдоте доста лепо испричане, каткад са непотребним уводима, или не баш јасним моралом који треба из анегдота извући.

То је од прилике Банов рад у Дубровнику 1849 и 1850 и две три године после тога.

Павле Поповић.

ГАСТОН ПАРИС.

(1836—1903)

Научници би се с правом могли потужити на своју судбину. Они цео свој век посвећују питањима која по правилу интересују само врло узан круг стручњака, те су обично далеко од популарности и славе; од својих радова имају мале или никакве материјалне користи; а како стављају истину изнад свега — реч је о правим научницима — они су изложени свима непријатностима које за собом повлачи отворено казана истина. И то још није све. С тога што се труде да у својим радовима утуше своју индивидуалност, да се не удаљавају од факата, и још више с тога што изгледа да је научник сваки који се бави науком, научници се често сматрају као умни радници нижега реда. По схватању околног света, научник је обично човек без талента, обичне памети и ситна духа: одликује се једино марљивошћу: он није способан за шире концепције и финија осећања, и интересује се само за ситнице и бесмислице; њему споредне ствари сметају да види оно што је главно, а од силних појединости не види целину. Накратко, научник је, по речима Леметровим, „једно страшно, бедно и излишно створење." То је, ето, научницима сва награда за њихов узвишени принцип: истина ради истине!

И ако се не може спорити да горње мишљење заслужују многи који се баве науком, ипак се научницима чини највећа неправда кад се оно генерализује; јер као што песник није сваки онај који пише стихове, и као што нису уметници сви који се баве сликарством или музиком, тако, очевидно, не мора ни сваки зналац бити научник. Ако неко своје знање латинског језика не уме да употреби паметније но да броји партитивне генитиве или апсолутне аблативе код Виргилија, онда он, допуштамо,

може бити и смешан и досадан и што год хоћете, само није научник. За његов посао истина не треба ни дара ни памети, али зато то и није никакав научан рад. Да се међутим за успешан рад на науци, поред великог рада, хоће и велики таленат и ретка памет; да је поред интересовања за појединости и ситнице потребан још и врло широк поглед на целину; да су, једном речи, потребне најбоље особине којима човек може располагати: за то је најречитији доказ Гастон Парис.

Ако је икад било човека над чијим је гробом панегирик звонио природно и био саслушан без замерке и негодовања, то је Гастон Парис. Обдарен од природе ретком способношћу, он је увек живео под најповољнијим околностима за рад, те је свој таленат могао развити до савршенства и употребити у пуној мери. Отуда је Француска ово дана у њему с правом оплакивала једнога од својих најврснијих синова и најбољега романисту.

Гастон Парис је један од оног малог броја срећних који ни часа не лутају у своме раду. Решен да се посвети романској филологији, он је од првог дана имао поузданог учитеља и вођу у своме оцу Полену Парису, познатом раднику у области старије француске књижевности и језика. Али је од пресудног утицаја на њега био његов доцнији учитељ Диц (Diez), оснивач романске филологије и професор у Бону. Упознат код њега са филолошком методом испитивања и рада, Парис се враћа из Немачке као нека врста апостола. Његова докторска дисертација о латинском акценту у француском језику (1862) новина је у Француској не само по предмету — то је у Француској први историски рад из науке о гласовима — већ још више по обради. Ма да се већ у том раду види шта је ново, шта је научно од Дица, њему се чинило да ће својим земљацима учинити још бољу услугу ако их директно упозна са својим учитељем, те је одмах идуће године превео уводни део чувене Дицове граматике романских језика. Од тада је Парис неуморан по-

борник научне методе у филолошким испитивањима и филолошкој настави. Нарочито му се даје згодна прилика да у том смислу утиче благотворно од кад би постављен за професора у Collège de France (1867) и École des Hautes Études (1869), два врло угледна завода за вишу наставу у Француској. Парис је — наравно у друштву са Боповим Ђаком Бреалом, Полом Мејером и другим професорима филологије — толико учинио код својих земљака за ширење правилних погледа на филологију, да се у Француској његове заслуге у том погледу често стављају на прво место. Сам Бринетјер, у свом надгробном говору, истиче изнад свега његову методу, и назива га оснивачем не само романске филологије, већ и научне методе у филологији. То, разуме се, никако није тачно. Да је Бринетјер рекао да Париса сматра за оснивача романске филологије у Француској, онда би се то за невољу и могло бранити: али овако, никако: јер „перед и романтичка слобода" престају у романској филологији још од појаве малочас поменуте Дицове граматике (1836), дакле управо на три године пре рођења Гастона Париса. Још је мање тачно тврђење Бринетјерово да је Гастон Парис оснивач научне методе у филологији, пошто она у главноме постоји још и пре Дицове граматике. Али што је у целој овој ствари најважније, то је, да Бринетјер, као и многи други Французи, и нехотице чини Гастону Парису неправду кад превиђа вредност и важност његовог осталог рада, и језгро његове заслуге тражи у методи. И ако је Парис вршио пресађивање врло разумно и врло успешно, и ма да је то важан део његова рада, његове главне заслуге треба ипак тражити у његовим делима и часопису Romania, и то чак и онда кад би метода којом се служио у раду одиста била његова.

Гастон Парис је радио са највећим успехом у свима деловима своје области. То је факат који се не може довољно нагласити: јер целокупна област, као што је познато, не само није увек предмет научних радова.

него врло често није ни предмет обичног интересовања. Он утврђује етимологије речи, спрема критичка издања старих текстова, утврђује датуме, пише стручне критике, пише књижевне есеје, пише историју књижевности. И сваки му је рад солидан и исцрпан; онима који би се латили ма кога питања које је он третирао остало би само да набирче, па ни то увек. Многи од његових радова оставили су дубока трага у историји романске филологије. Не би човек веровао да критично издање каквог старог текста може бити догађај у науци, па ипак је то случај са критичним издањем једне старе француске песме (La vie de Saint Alexis), које је 1872 године приредио Гастон Парис. Кад год је реч о најновијем периоду у историји романске филологије, који почиње око 1870 године, увек се, између других дела која обележавају његов почетак, на врло видно место ставља и тај његов рад. Ово ремек-дело своје врсте и данас је најбоља школа за сваког романисту који спрема критично издање каквог старог текста. Основни и најбољи рад о најважнијем делу средњевековне епопеје у Француској, о песмама у којима се пева Карло Велики и његови вазали, има за писца Гастона Париса:[1] он је неопходно потребан сваком који би се хтео ближе упознати са тим делом француске књижевности. Збирка есеја, коју је Гастон Парис издао под насловом „Поезија у средњем веку", била је предмет пажње не само филолога већ и естетичара и импресиониста. И ако врло повољно оцењена, она није најбоље дело Гастона Париса; на ипак су у њој врло рељефно истакнуте његове ретке и лепе особине: философски поглед и фино, готово песничко осећање поред огромне ерудиције и савесног проучавања детаља. Темељан познавалац средњевековне књижевности, и француске и европске, он је написао и најбољи историски преглед француске књижевности у средњем веку. Поред све збијености и сумарности ово је дело потпуно достојно свога писца. Из њега можете

[1] Histoire poétique de Charlemagne.

пре свега научити да је у историји људске мисли и људског осећања многа страна и занимљивија и важнија но што на први поглед изгледа. Ако прочитате увод, видећете како мислилац, на основу књижевних производа који често изгледају без икакве вредности, реконструише читав један свет, који је у толико интересантнији у колико се више разликује од нас, и изводи закључке о којима је тешко рећи да ли су тачнији или важнији. Но својој научничкој скромности, и још више ради циља коме је књига намењена, Гастон Парис се у даљем излагању ограничава на оно што је најнепходније, те многа страна чини утисак сувопарног набрајања; али зато одступања од овог правила, која обично долазе код важнијих књижевних појава и у почетку већих одељака, дејствују у толико јаче. Ово је дело знатно допринело да се за старију књижевност заинтересују и шири кругови у Француској; ако јој оно међутим није могло стећи и симпатија, није кривица писчева: за старију француску књижевност у опште не може бити симпатија код данашњих Француза, и то не само с тога што је она писана језиком који се знатно разликује од садашњег, већ још више с тога што им је она и по своме духу туђа.

Из последњих редова, у којима у осталом ни из далека нису поменути сви његови радови, види се довољно да се Гастон Парис бавио поглавито француском књижевношћу средњега века. Симпатично су поздрављени и његови есеји из новије књижевности (о Ренану, Силви Придому, провансалском песнику Мистралу и другима), али му је средњи век несумњиво најјача страна. У познавању средњега века — ми мислимо оно интимно познавање за које највећем делу људи нису саме књиге довољне — Гастон Парис је јединствен, ненадмашан. Извор овога познавања казује индиректно он сам, кад на једном месту вели да је проучавање средњевековне књижевности примамљиво и плодно с тога „што оно открива боље но сви историски споменици стање морала, мисли и осећања предака.“ Најбољи познава-

лац средњевековне књижевности природно је дакле и најбољи познавалац средњег века. Концизност, можда мало претерана, и јасност једине су врлине његова стила; на упак и самим тим особинама постиже Гастон Парис често пута невероватан успех кад говори о средњем веку, толико је њиме инспирисан и прожет. Као оглед његова стила, и нарочито као оглед његовог начина излагања нека послужи место у коме говори о хришћанству као саставном делу француске средњевековне поезије.

„Хришћанство, а нарочито католицизам, даје средњем веку сву интелектуалну и један део његове моралне физиономије. Остављајући на страну нека изузетна и изолована факта, може се рећи да је вера онда била потпуна, апсолутна, без ограничења и без сумње. Свет је свима изгледао као подељен у три сфере које стоје једна над другом: у средини земља, на којој се води животна борба, на којој је човек — грешан али спасен, слободан да бира између добра и зла — вечито изложен замкама ђаволовим; њему међутим помажу милост божја и заштита Богородице и светаца ако само уме да их стече: од његовог успеха у овој борби зависиће његова вечита судбина, или савршена срећа на небу, или нечувене муке у паклу; — горе света Тројица, анђели, Богородица и свеци, који се интересују за људска искушења и посредују сваког тренутка, али недоследно и на врло произвољан начин; — доле су ђаволи, који долазе на земљу те кушају људе које им споре силе озго, и радују се кад их увуку у своје проклетство. Велики догађај у животу јесте грех: њега треба или избећи или испаштати; читава литература поучава нарочито да не треба очајавати ма какви били греси које је човек учинио, јер не само што Бог опрашта покајнику, већ су највећи свеци, они ради којих су чињена најнеобичнија чуда, често почињали као највећи грешници; у осталом нема милости коју човек не би добио, ако обезбеди себи заштиту најмоћнијих светаца а нарочито Богородице. Пошто је унутрашње усавршавање тешка ствар, то се средства за спасење траже у спољним и јасно одређеним делима: милостињи, посту, ревносном похођењу цркве, хаџилуку, крсташким војнама. У епу Raoul de Cambrai ви-

лимо да јунак, на велики петак, спали читаву варош и пушта да пропадне у пламену читав манастир калуђерица, али преза од помисли да једе меса. Витези и светски људи иду обично на службу свако јутро, држе се правилно прописаних уздржавања, не умиру док нису пили на хаџилук и завештавају на богоугодна дела. Код многих од њих то наравно не искључује ни неуредности ни насиља: међутим утицај помисли на проклетство, коју су свештеници непрестано освежавали, морао је у општте бити само спасоносан: то је била једина узда која је, у страшним епохама постанка феудалности, умеравала до извесне тачке дивљачке и грубе бруталности људи, којима није управљала никаква власт, које није обуздавала никаква помисао на заједнички интерес. Она је осим тога створила огромну масу хуманитарних установа које су допринозиле ублажавању невоља, причињених несавршеним друштвеним стањем и сталним ратовима. У узвишеним душама религија је добила облик чисте љубави према Богу и дала било књижевна дела, било поступке највеће лепоте. Са интелектуалног гледишта, слепа послушност према учењу званичне вере изазвала је претерану попустљивост према ауторитету и спречила сваки научни напредак: филозофска мисао, уместо да се стара да слободно посматра, сређује и разуме факта, истрошила се у суптилностима о последицама прих дата примљених без дискусије, и произвела је само шупљу и стерилну схоластику. Поједке уметности, као архитектура, нашле су напротив у религији подстрека на дела и моћна и оригинална, која ће остати највећа слава средњега века."

Ако сте после ових редова осетили мали умор, не заборавите да у њима има више садржине но често у читавој књизи. У излагању има међутим нечега достојанственог и примамљивог у исти мах: ако сте почели читати с интересовањем за предмет, на крају читања осећаће према њему врсту симпатије.

Дела Гастона Париса једва чине половину његова рада: већа половина његове активности долази без сумње на уређивање „Романије," периодичног часописа за романску филологију, који је 1872 године покренуо у

друштву са Полом Мејером. Овај часопис, колико је неоцењива добит за романску филологију — његово је оснивање такође једна од оних важних појава које обележавају почетак најновијег периода у историји романске филологије — још је већа за Француску. Покренута у намери да у Француској буде оно што је у Немачкој у то време био „Годишњак“ (Jahrbuch für rom. und engl. Sprache und Litteratur) Romania је свог немачког супарника убрзо оставила за собом и учинила да Француска води прву реч у романској филологији; тако су ученици, ма и привремено, оставили за собом учитеље. Немачка је истина успела да 1877 године, кад је Гребер (G. Gröber) почео издавати „Часопис за романску филологију“ (Zeitschrift für romanische Philologie), успостави равнотежу, али првенство више није могла повратити. Најзад је било дошло време да Французи, и ако при историском изучавању свога језика и своје књижевности не могу бити без знања немачког језика и познавања немачких радова у тој области, не морају више ради спремања за рад на том чисто домаћем пољу одлазити у Немачку; то је у осталом и највећи успех који је Гастон Парис могао постићи.

По себи се разуме да се Парис, при издавању „Романије“, није ограничио само на улогу уредника: нема броја у коме није од њега ако не какав већи прилог, а оно бар по која рецензија. У рецензијама, кад је већ реч о њима, огледа се боље но игде величина овога човека. И ако је имао да оцењује масу немачких радова, и ако их је често оцењивао неповољно, понекад врло неповољно, њему никад није добачен прекор да је пристрасан; он се је при оцењивању толико држао истине да је тешко рећи да ли је његов углед већи код Немаца или код Француза. Истина је до душе сваком правом научнику изнад свега, али код Гастона Париса постоји нека врста култа, постоји неко религиозно осећање према истини. То врло лепо илуструју, поред његових радова који су за то најбољи доказ, и ове његове речи:

„Ја исповедам апсолутно и без резерве доктрину да наука има за предмет само истину и то истину ради ње саме, без икаква обзира на последице, добре или рђаве, жалосне или срећне, које би та истина могла имати у пракси. Онај који, из побуде патриотске, религиозне или чак и моралне, дозволи себи у фактима која изучава и закључцима које изводи, и најмању нескреност и најнезнатнију измену, није достојан да има место у великој радионици у којој је поштење неопходније од умешности. Тако схваћене, научне студије, гајене у истом духу у свима цивилизованим земљама, образују изнад народности, повучених у се, различитих и врло често непријатељских, једну велику отаџбину, коју никакав рат не кваља, којој никакав завојевач не грози, и у којој душе налазе оно уточиште и јединство, које им је некада давала држава Господња."

Имајте на уму да су ове речи изговорене 1870 год. и то у времену кад је опсада Париза била у јеку; сетите се при том да има научника који извршу истину не из неких виших побуда, већ из најординарнијег личног рачуна: и онда ће вам бити јасно да је Гастон Парис тај неуморан радник и редак ум, тај научник и уметник у исти мах, и у моралном погледу једна врло светла, можда јединствена појава.

Милош Тривунац.

МАРКО ТУЛИЈЕ ЦИЦЕРОН.

(3.)

Цицерон је био висок човек, витка раста, дугачка и танка врата. У младости је био слабуњав, али живећи умерено и негујући своје тело, поправио је своје здравље. И у старости био је леп и достојанствен. По лицу се видело да је Цицерон био духовит говорник са великом узбуђеношћу, који је сваку страст умео исказати погледом и лицем, а на уснама му је лебдео проничан осмејак.

Што се о наследству његову зна, то је да је од оца наследио сасвим средње имање, пољско добро у Арпину и кућу у Риму на Карпинама између целијског и есквилинског брежуљка. То је имање Цицерон увећао доцније, али се не зна, колико га је увећао. Непријатељи његови имали су обичај да увећавају и више него што је било, да би само утврдили сумњу о томе како је стекао то имање. Имање Цицероново било је велико. До имања се долазило предузећима, трговином и т. д. Како је Цицерон дошао до свога имања, не казује нам ништа у својим делима. Од својих књижевних дела није се могао обогатити, јер тада није било књижара, као што их данас разумемо. Читаоци, а и сви они, који су хтели да имају књигу, позајмљивали су је од самог писца или од својих пријатеља и давали је својим робовима, те су је они преписивали. Ако је ко имао више преписивача, онда су они радили и за публику и тако продавали оне примерке, који им нису били потребни, али од свега тога писац није имао никаве користи. У државној служби Цицерон се није могао обогатити. Управа у покрајинама доносила је велике приходе. Цицерон се 62 године пре Христа одриче управе у Македонији и уступа је Антонију за један део доходака и то је уступа више због политике него због користи. Врло је вероватно да Антоније није одржао речи да ће му дати тај део доходака. Као про-

конзул у Киликији управљао је правично и добро годину дана и из ње однео 440 хиљада динара. То нам показује, шта се могло добити од покрајина. Али и од тог новца Цицерон није имао користи: један део да Помпеју, који му и не врати, а остатак је изгубио по свој прилици у грађанском рату, јер је после рата био сасвим без новаца. Како је дакле Цицерон могао доћи до имања? Као адвокат могао је се обогатити брзо, особито он као изврстан беседник, али заступници нису могли по закону узимати награде или ма какве поклоне од оних, које су они заступали. Адвокатима су могли бити само богати људи, а сиромашни морали су радити други посао. Али по свој прилици и тај закон није увек потпуно вршен, нити је он могао увек спречити клијенте заступникове да не плаћу својим адвокатима за рад. Без сумње се и Цицерон користио каткад том законском лабавошћу. Поуздано је да је одбио поклоне, које су му давали Сицилијанци после осуде Вера због глобљења Сицилијанаца. Цицерон је свакако добро урадио, што није примио поклона, јер је због осуде Вера имао многе и велике непријатеље. Кад је Цицерону требало новаца, обраћао је се он богатим људима, које је он заступао. Сам Цицерон нам каже да је купио Красову кућу за новац, што су му га дали његови пријатељи. Сасвим је могућно да су Цицерона богато награђивали или богати људи, којима је спасао част и имање, или покрајине или градови, чију је он корист бранио од лакомих управника, или туђи владаоци, чије је он користи бранио, а особито богата друштва, преко којих је ушао сав новац у Рим и која су често тражила Цицерона као познатог говорника.

Осим тога Цицерон је долазио до имања и наслеђем. У Риму је био обичај да људи после смрти своје тестаментом одређују за своје наследнике људе, који су им за живота чинили услуге. Тако су се клијенти одуживали својим адвокатима, који су их бранили, а многи су опет остављали своје имање и људима које никад нису видели у животу, већ их познавали само по имену. Тако је Клу-

није, богати банкар из Путеола, оставио своје имање Цицерону и Цезару, а богати архитекта Кир одреди за наследнике између осталих Цицерона и Клодија. Цицерон, који је много заступао и којим су се Римљани поносили, био је многим људима наследник. Суме новаца, које су му појединци остављали, нису биле велике. Највећа је сума, коју му је оставио његов стари учитељ, стојичар Диодот, којег је Цицерон држао у својој кући до смрти му. Диодот је Цицерону оставио сву своју уштеду (око 20.000 динара). Сви завештаји укупно износили су четири милиона динара.

Цицерон је имао доста и непокретног имања. Осим куће, која му је остала од оца, имао је он у Риму на Палатину велику кућу, у којој је живео и коју му је доцније Клодије спалио, а и других кућа у Аргилету и на Авентину у Риму, од којих је имао годишњег прихода 16.000 динара. Осим тога Цицерон је имао и многе виле по целој Италији (у Тускулу, Антију, Астури, Формији, Куми, Путеолима, Помпејима и т. д.), на које је много трошио и због тога се задуживао. Цицерон није био штедљив човек. Познавао је се са првим и најзнаменитијим људима свога времена. Час он позајмљује новаца Цезару, а час он од Цезара. И поред примера и савета Атикова опет је рђаво управљао својим имањем. Племенит, као што је био, видимо га где позајмљује новац другима и онда, кад и сам мора да позајмљује. Кад год је био највише дужан, онда је баш имао вољу да купи неку нову вилу. Тада се обраћа свима банкарима римским и од њих тражи новаца. Узалуд му је говорио мудри Атик, да је срамота дуговати. Једнога дана прича он једном свом пријатељу да је тако задужен да би радо ступио у неку заверу, ако би га примили, али откако је казнио Катилину и присталице му, њему други више не верују. Кад дође први дан месеца којег, као дан плаћања, он се затвори у вилу, а своје робове Тирона или Ерота остави да се нате с повериоцима. И ако готов да троши без рачуна, узвикује он једнога дана: „Бесмртни богови,

кад ће, дакле, људи појмити да је штедња приход.“ Због тога би га човек могао осуђивати, али кад се зна да он своје имање није увећао пљачкањем покрајина нити прљавим лакометвом као други, опет треба признати да је у том био бољи од других и мање себичан. Таква штедња могла је шкодити само њему, али и ако је расипао, није никад расипао због срамне користи, а то га и уздиже изнад осталих у толико више, што је мало било таквих људи, који се нису ма чим оцаљали у друштву, у ком су живели.

Слика Цицеронова живота била би непотпуна, кад не би споменули и однос робова и римске породице. Осим породице по данашњем схватању римска је породица обухватила и робове. Између слуге и господара било је тада више блискости и тешње везе, него што је то данас. И Цицерон је као и Аристотел сматрао ропство као нешто природно. И ако у својим делима вели да с робовима треба строго поступати и туђи их, опет он с њима поступа благо. Своје би робове и оплакивао, ако би их изгубио, а и њега су његови робови веома волели и били му верни и у најтежим данима његова живота. И Цицерон се о њима брине. У једном писму свом робу Тирону пише Цицерон: „Надам се по твојим писмима да ти је боље, а и желим. На сваки начин ово ти гледај и немој мислити да ти радим против воље, што нисн са мном. Са мном си, ако се о себи бринеш. С тога волим да ти угађаш више своме здрављу него мојим очима и ушима. Јер и ако те и слушам и гледам радо, инак ће ми пријатније бити, ако будеш здрав... Брини се, Тироне мој, да будеш здрав, од овога ми не можеш ништа милије учинити. С Богом“. Само се на једног свог роба жали Цицерон, који је, рукујући Цицероновом библиотеком, покрао многе књиге и отишао у Илирију. С тога пише тадашњем управнику Сулпицију да гледа да му тога роба поврати на сваки начин, па вели: „Осим тога молим те више ради нашег пријатељства и ради твоје вечне љубави према мени да и на овом порадиш: Пошто је

Дионисије, мој роб, ограбио многе књиге и мислио да ће их однети без казне, побегао је. Он је у твојој покрајини. Њега су видели и М. Болан, мој сродник и многи други у Ларини, али, кад им је он рекао да сам га ја пустио као слободна, веровали су. Ако се побринеш те ми га вратиш, не могу исказати, како ће ми мило бити. Сама је ствар мала, али је бол моје душе велики. Где је сад, и шта се може урадити, Болан ће ти казати. Ако тога човека повратим уз твоју помоћ, сматраћу да си ми учинио највеће доброчинство.“ Од свих робова најпознатији је учени Цицеронов роб Тирон, кога је Цицерон још рано заволео и марљиво васпитао. Тирон је био душа Цицеронове куће: водио је сву бригу о кући и о свем имању Цицеронову; надгледао је и рад осталих робова и прегледао им рачуне и исплаћивао повериоцима дуг, а кад је требало и новаца узајмити, то опет чини Тирон. Тирон је помагао Цицерону и у књижевном раду; он би писао, што би Цицерон говорио, а помагао би и преписивачима, кад не би могли прочитати Цицеронов рукопис. И у књижевном раду био је сарадник Цицеронов. О том нам прича и сам Цицерон у једном писму Тирону из 53 године пре Христа: „Књижевност моја или наша застала је због чежње за тобом..... Спреми се да повратиш рад музи нашој.“ Те га је године Цицерон по свој прилици и ослободио, али је он и као слободњак помагао Цицерону. Колико је Цицерон био захвалан свом Тирону за услуге, видимо из једног Цицероновог писма њему, у ком му пише и брине се о његову здрављу: „Сматраћу да си ми све учинио, ако те видим да си здрав. С највећом бригом изгледах долазак Менандра, кога сам к теби послао. Брини се, ако ме волиш, да будеш здрав и, кад се добро окрепиш, дођи к нама.“ У другом писму опет Тирону пише Цицерон ово: „Ако нас све волиш, а особито мене, учитеља свога, окрепи се. Ја врло жељно очекујем наравно прво тебе, затим Маријона с твојим писмом. Сви желимо, особито ја, да те што пре видимо, али, Тироне мој, здрава. С тога да се ниси журио, доста ћу те

здрава видети, ако будеш здрав. Без твоје користи моту бити: прво тебе ради хоћу да си здрав, затим мене ради Тироне мој. С Богом." Колике је и какве услуге Тирон учинио Цицерону и у јавном и у приватном животу, казује нам сам Цицерон опет у једном писму Тирону, где му то признаје, саветујући га да се лечи, како би поправио своје здравље: „То те, Тироне мој, молим да не штедиш трошка ни у чем, што је потребно за здравље твоје. Писао сам Курију да ти да, што си тражио. Лекару самом, мислим, треба штогод дати, да буде заузимљивији. Безбројне су према мени твоје услуге у кући, на форуму, у граду Риму, покрајини, у приватном и јавном животу, у науци и књижевности мојој; све ће надмашити, ако, као што се надам, тебе видим здрава." Према овим односима између Цицерона и његова роба Тирона види се да при крају републике ропство није било тако тешко као у раније времена, а томе је највише допринела књижевност и филозофија.

Осим робова, који су били део породице богатих Римљана, појединци људи имали су и своје сталне клијенте. Цицерон, истина, није имао сталну клијентелу, али је имао врло много клијената. У време грађанских ратова биле су љуте страначке борбе, трвења и прогонства. С тога су многи грађани били у опасности тако да су морали тражити човека, који ће их бранити, а такав је човек био Цицерон и он је то радо чинио. На форум су га пратиле често гомиле људи од сваког реда и узраста. Како је римска држава била распростртa на далеко, то су многи Римљани одлазили у освојене земље и ту се богатили брзо, глобећи немилице покорене народе. Кад би такви људи били оптужени због тога, они би узимали најчувеније и најбоље адвокате, а нарочито Цицерона, који је био највећи беседник свога времена. И онда, кад знамените људе због политике снађе несрећа и кад их јавно мишљење, које их је дотле хвалило, стане осуђивати, Цицерон их брани, не гледајући да ли ће због тога навући на се чију мржњу. Такав је догађај био с Рабири-

јем, којег Цицерон није хтео изневерити због услуга, што му их је Рабиријe учинио за време изгнанства његова. Рабиријe је био увлетен у Габинијеву аферу. После конзулства (58. године пре Христа) добије Габинијe Сирију за покрајину. Габинијe је био дужан, па је гледао да дође до новаца, због чега је починио и многа зла. Тада краља Птолемеја прогнају из Египта, али га својим легијама поврати на престо Габинијe. За то му Птолемеј обећа 48000000 динара. Кад се Габинијe врати у Рим, оптуже га непријатељи, што је против закона, против сенатске одлуке и сибилског пророштва оставио покрајину и отишао да поврати Птолемеја на престо. Заједно са Аулом Габинијем при повраћању краља Птолемеја у краљевину му био је и Рабиријe Постум. Како је Рабиријe још раније позајмио новац краљу Птолемеју, то га Габинијe овласти да управља краљевим приходима и да тако наплати свој новац, што је позајмио краљу Птолемеју, а и новац, што је Птолемеј обећао дати Габинију, ако га војском поврати на престо. Кад Габинијe после осуде због глобљења није могао платити глобе, оптуже Габинијеви непријатељи и Рабиријa, како би се наплатио и остатак глобе. Рабиријa је тада бранио и одбранио Цицерон.

Откако је по Цицероновој тужби Вер, управник у Сицилији, осуђен због глобљења, од тада Цицерон постане њен бранилац и заштитник. Једном речи Цицерон је био и на далеко тако чувен да су га у свима великим градовима и у Грчкој и у Азији примали у своју кућу први грађани па и сами краљеви, као Дејотар, краљ у малој Арменији, и Ариобарзан, који су се поносили тим. И многи велики градови тражили су Цицеронову заштиту и зато су га награђивали јавним почастима.

За време Цезарове диктатуре Цицерон се повлачи из политике и ћути, али и поред тога популарност његова у народу није никад била већа него тада, јер је умео да очува своју самосталност према Цезару. У опште јавно је мњење било уз њега. Највећи бранноци рену-

блике, као Катон, Сципион, Помпеј и други били су већ помрли, а остао је још он једини.

Када 15. марта 44. године пре Христа завереници Марко Брут, Гај Касије и други убију диктатора Цезара, настану после Цезарове смрти догађаји, који су Цицерона и против воље му увукли опет у политику. То буде узрок, те се он у политици сукоби и са Антонијем, који је био Цезару друг у конзулству. Првих дана после Цезарове смрти Антоније се крио, јер се бојао својој глави. Антоније је крио и намере своје, одгађајући да их изврши, кад за то настану згодне прилике. Кад сутра се дан после Цезарове смрти већало у сенату о општој слози, био је у сенату и Марко Антоније. Антоније у сенату предложи и сенат одобри да се Цезарове убице не гоне и не кажњавају, али да се изврши оно, што је Цезар у тестаменту наредио. Четвртог дана по Цезаровој смрти скупи се опет сенат, у ком је био и Антоније и Цицерон. Тада Цицерон предложи да се по примеру атинском заборави све, што је било дотле. Антоније је говорио пријатељски о републици тако, да се мислило да јој он неће доцније бити непријатељ. Али Антоније наскоро покаже шта мисли. Кад се одлучило да се Цезар сарани и поред тога, што је у слободној држави владао сам, говорио је на његову гробу Антоније. Говорећи, похвали он Цезарова славна дела и његове највеће заслуге за отаџбину. У исто доба развије Антоније крваву хаљину, избодену мачевима, у којој је убијен Цезар. Беседом тако ражали и распали народ, да је народ одмах с буктињама пошао кући Брутовој и Касијевој. Брут и Касије, бојећи се народа и Антонијева лукавства, отиду из града у своје покрајине, које им је сенат био одредио. Цицерон отиде на своје добро, очекујући ту да види, шта ће бити. Чим је видео, шта намерава Антоније, намисли да остави Рим и да иде у Грчку, па да се отуда врати друге године, кад на управу дођу нови конзули и кад настану боље прилике. Кад се већ навезао на море да отпутује

у Грчку, ветар га однесе у Регије. Одатле отиде Цицерон у Велију. Ту нађе Брута и многе људе, који су дошли из Рима. Ти га људи замоле да се врати у Рим и да се заузме за републику, Цицерон је знао да неће моћи спасти републику, али ипак одлучи да се врати и да последњи пут огледа борбу у политици. Никад се Цицерон није показао тако смео и слободан као у тој борби. Аристократија, коју је Цезар понизио само ради своје користи, прикупи око себе све оне, који су хтели да очувају републику и претвори се у републиканску странку да брани републику од деспотизма. Душа те странке био је Цицерон. Слога одличних грађана одушеви Цицерона још више против деспотизма. Нико толико смелости није показао као он, па ни он није показао већу смелост и одлучност ни у завери Катилинином. Не само да отпочиње борбу први, већ шта више наставља он ту борбу с подједнаком снагом до краја, док га на послетку није и живота стала.

По повратку својем у Рим, уморан од пута, не дође у сенат, који се 1. септембра 44. године био скупио у храм Конкордије. У сенату је био и Антоније и било му је криво, што у сенат није дошао и Цицерон, па му је стога и претио. Сутра дан у сенат дође Цицерон, али не дође Антоније. Тада је у сенату Цицерон говорио прву филипику. У тој првој (а има их 14) својој беседи против Антонија казује нам Цицерон прво, зашто је отишао из града и зашто се вратио, а затим напада на Антонија и његов политички рад. Цицерон је завршио, као што је и почео. Његов говор против Антонија охрабри и друге људе. Цицерон се тим користи и намисли да прикупи око себе браниоце за републику, али њих је било мало, а што их је и било, најодлучнији републиканци били су са Брутом у Грчкој. Једино, што је Цицерон могао учинити, то је да прикупи око себе ради одбране републике умерене грађане свих странака. У једном својем писму Квинту Корнификију узвикује он Теренцијевим речима: „Сад овај дан други живот доноси и друго вла-

лање тражи," а затим вели: „Стога, Квинте, укрцај се с нама у лађу и то на крму. Једна је лађа за све добре грађане, за коју се ми трудимо да је одржимо исправну, о камо срећа у срећном току! Али ма какве прилике биле, наша вештина заиста неће недостајати. Јер шта може друго храброст учинити? Ти гледај на буди храбар и узвишен и мисли да све твоје достојанство мора бити спојено с републиком."

(Свршиће се.)

Јанко Лукић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Мисеово Вече.

Маријанина ћуд. — Не заречи се.

„Шта је све то? два плава ока, две румене усне, бела хаљина и две беле руке. Зашто оно што би тебе начинило радосним и чилим, што би те привукло као што магнетска игла привлачи гвожђе, мене чини жалосним и непомичним? Ко би могао рећи: ово је радосно или жалосно? Стварност је само сенка. Назови оно што је преузноси маштом или лудошћу. — Лудост је дакле и сама лепота. Сваки човек корача обавијен провидном мрежом која га покрива од главе до пете: он држи да види дрвета и реке, божанска лица, и цела природа прелива се под његовим погледом у бескрајним прелазима разноврсних боја..."

Шта је све то са чега је Целио несрећан што воли Маријану, и Октав безбрижан крај чаше кипарског вина и риђе Розалинде која воли цео свет: са чега је Маријана равнодушна према ошићеној љубави Целиовој, према сентименталним сонетима и страсном гитару под балконом на месечини, и заљубљена у раскалашног [illegible] Октава

његов арлекински огртач, његово немарно ћаскање и зајелљиве доскочице?

Као поред стотину фаталних жена због којих се свет убијао, хиљада њих проћи ће поред плавих очију Марианиних и руменог усана Розалиндиних не обрћући главе. Хоће ли то застати Октав или Целио? За Марианом или Розалиндом? Зашто Мариану воли Целио а не Октав, и зашто Мариана воли Октава а не Целиа? Је ли и Октав угледао први пут ту „бледу лутку што мрмља бескрајне молитве“, у оном истом мајском дану, обасјану истим пролетњим сунцем, са истом камелијом у коси, и истим осмехом на уснама? Чује ли Мариана у гитару под својим прозорима исто што и заљубљени Целио, каже ли што њој та сентиментална песма, пуна прве чежње и страха, тај голобради напици младић што је решен да умре за њу и нема смелости да јој сусретне погледе?... Ми видимо само оно што је у нама, уживамо у задовољствима која су наша, волимо оно што је у нама и оно у што уносимо нас. Како би то рекао Амиел: „Ми сами стварамо свој духовни свет, своја чудовишта и своје химере... Сви смо ми видовити“, видовити мање или више, у овим или оним тренутцима. Два плава ока блесну за нас каткад необичним сјајем, то спљушно, измерено „сочиво“ отвори каткад читав хоризонат новог живота, нових чежњи и снова. Један меланхоличан пејсаж, меко мајско сунце, мирисави бокор доцветалог цвећа, неколико суза, један необично преломљен зрак сунца, што у полумраку зашгра поврх избледелих заборављених фотографија, једна спљушна црта у физиономији, она блага зеленкаста светлост с ламиниог шешира у тихим успаваним вечерима после Верленових стихова или Гетеовог „Вертера“, или шта све још, — могу протећи неопажени или бити извори среће или несреће. Та индиферентна мртва стварност оживи у једном фаталном тренутку неким неопредељеним магловитим животом снова, у „провидну мрежу“ уткају се нове нити, уображење ствара, развија и конструише, и плузија оживи оличена...

Само, тешко ономе ко у ту ћудљиву игру снова и илузија баци велику коцку живота.

....„Тешко оном који се преда слаткој сањарији пре но што сазна где га његова химера води, и да ли ће му вратити колико он њој даје! Сањиво и меко изваљен у својој барци, он се удаљује лагано од обале: у даљини сагледа чаробне долине, зелене ливаде и пријатну илузију свога Елдорада. Ветрови га одвлаче ћутећи, и кад га јава пробуди, он је исто толико далеко од мете којој је пошао као од обале коју је оставио; он не може више ни да продужи свој пут ни да се врати откуд је дошао."

Несрећни Целио отиснуо се на тој успаваној барци на неизвесан пут. Он је заволео Мариану пре но што јој је рекао једну реч, и не слутећи да ће требати само један хладан дах истине да растури цео његов свет нада и илузија.

Октав заступа пред Марианом ствар свога пријатеља, говори о његовој несрећној љубави, његовим јадима и патњама. Јер „то је бол најсвиренији од свих болова, јер је то бол без наде, најстраховитији, јер је то бол који ужива у себи, и одбија спасоносни пехар чак из руку пријатељских; бол од кога усне бледе под отровом слађим од амвросије, и који растана у читаву кишу суза најтврђе срце као бисер Клеопатрин; бол који сви аромати, сва наука људска не би могла ублажити, који се храни ветром што пролази, мирисом једне увеле руже, припевом једне песме, и који сише вечну храну својих патњи у свему што је око њега, као чела свој мед у свима бокорима једнога врта..."

— Јесам ли ја крива што је он несрећан? равнодушно одговара ћудљива Мариана, на сву ту песму љубави која њу не дира.

Када доцније, на гробу Целиевом, Октав зажали за „великим делом себе сама" што сарањује са смрћу свога најбољега пријатеља, оплакујући своје празно место

у свету и шаљући у тузи своје последње због љубави и пријатељству, Марцана ће додати:

— „Али није празно у моме срцу, Октаве. Зашто велиш: Због љубави?“

— „Ја вас не волим Марцана, рећи ће Октав: Целио вас је волео“, и та проста, хладна и тужна реченица одговара свој загонетци у комаду.

Као у Целију и Октаву, у тужној фантазији *Марианина кућа*, и у Валентину, у комедији *Не заречи се*, Мисе даје „велики део себе сама.“ Мисе је био Целио, песник „Мајске“ и „Октобарске ноћи“, песник сонета и елегија, песник

. . . невиности.
Песама, љубавних сањарија, смеја, дечјег разговора
И оне непознате чари којој нико не одолева,
Која је задржала Фауста на прагу Маргаритином,
Чедности првих дана. . .

или Дон Жуана у двадесетој години,

Замишљеног као љубав, лепог као Геније
Који као гранчица још дршће под звездом живота,
И који је пао на земљу, као Христос, да воли и трпи. . .

Мисе је у раскалашном, разочараном и безбрижном Октаву, који је нашао утехе у вину и рђој Розалинди, који неће можда као трагични Дон Жуан,

. . . живети у крчми
Између два угљара посађена око пећи,
Почађале браде и тренавица;
Док га једнога дана не видите где дршћући и
потамнелих очију,
У своме огртачу, спава под фењерима, окрвављена лица и
поцрнелих лактова,

али који је и у *Марианиној кући* врло меланхоличан, у свом своме немарном разврату, ћефленсаном забораву, и насмејаној песми вину и безбризи.

Мисе је у Валентину, немарном и скептичном ден-

лиу, који ће као његов писац толико пута, иза празних оргија, разочарања и зарицања, завршити у наручју лепе мале Цецилије, јер „једино што је још истинито и што вреди у свету, то је лудовати љубављу“.

Валентин Реци ми: ако је икда постојао тренутак у коме је све створено каквом су снагом покренути ти светови што се никад зауставити неће?

Цецилија Вечном мишљу.

Валентин Вечном љубављу. Рука која их држи у васиони написала је само једну реч огњеним писменима. Они живе за то што траже једно друго, а сунце би се разбило у прах када би једно између њих престало волети.

Цецилија Ах! Цео је живот у томе!

Валентин Да, цео живот, — од Океана који се подиже под бледим пољупцима Дијанициним, до бубице која заспи љубоморна у своме милом цвету. Питај шуме и камење шта би ти рекли када би могли говорити? Они имају љубав у срцу и не могу да је изразе. Ја те волим! ето шта ја знам мила моја: ето шта би ти рекао тај цвет... Он зна да треба да је лен на дану, и да умре у својој свадбеној одећи пред сунцем које га је створило. Ја знам мање но он у астрономији: дај ми руку, ти знаш више у љубави...

Г-ђица Павлица, показала је у Цецилији пуно заволљиве наивности и љупкости.

Милан Грол.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Народно здравље у округу ужичком за 1901 год. По службеним подацима и сопственим посматрањима написао *Д-р Алекса М. Стојковић* физикус округа ужичког. Београд. 1903. Штампано о трошку округа у штампарији Доситеја Обрадовића. Стр. 97.

Са задовољством смо прочитали ову књигу. Писац нам је у њој изнео верну слику народног здравља и живота у томе округу, као и многоструку и тешку службу правог народног лекара. Слика коју нам писац износи о животу и здрављу народа у ужичком округу није ни најмање весела, на против, она је такова да мора забринути сваког пријатеља нашег народа. Из ње се види да наш народ у тим лепим и романтичним брдским крајевима живи бедним и горким животом, да се рђаво храни и одева, да не уме да подиже децу и да највише пропада од заразних болести, јер нема ни појма о чувању здравља и нези болесника. Он је још, и ако од природе врло бистар, на ниском ступњу образовања, пун предрасуда и сујеверица. Ну, сем тога, ова нам књига врло убедљиво казује, да народ у тим крајевима нема довољно ни лекарске помоћи, а где је и има, да се не врши како ваља, те није чудо што, остављен сам себи, пропада, верујући да му је такову судбину усуд уделио. С тога писац с правом тражи већи број народних лекара и установу нижег санитетског особља, који ће сузбијати заразе и чувати да „народ на селу не болује и не умире више но што је Богу право.“ У томе циљу слажемо се потпуно с писцем да треба „што пре приступити реорганизацији лекарске струке у нас и првенствено ујемчити епидемијско-лекарску службу на селу увећањем броја лекара, бољом наградом истих и јачом контролом.“ Када се још узме на ум, да је наш народ у тим крајевима

врло сиромашан, онда нам се само од себе намеће решење, које је писац врло добро уочио, како да се народу помогне? Ваља не само предузети дубље социјалне реформе у погледу васпитања и наставе сеоског становништва, већ и материјално благостање народа у тим крајевима подићи. То је једини рационални пут да се и здравље народа у тим крајевима подигне. Писац „Народног здравља у ужичком округу“ заслужио је својим радом свако признање. Ми се надамо да ће се на њ угледати и остале његове колеге: јер тек када се зло уочи и добро позна може се приступити лечењу.

Др. В. Ж. Ђорђевић.

Речник српског и немачког језика (речник за џеп) приредио Андрија М. Матић, гимн. професор. I. Немачко-српски део. II. Српско-немачки део. У Новоме Саду. Штампа и издања Браће М. Поповића. 1902. 16° Цена?

Крајем прошле године издала је књижара Браће М. Поповића у Новоме Саду књигу под горњим насловом. Ми смо се појави ове књиге обрадовали, јер знамо од колике је потребе и колико се за њом, ево, чека. Околност што ју је писао професор, улевала нам је наду да ће књига одговарати захтевима поле добра речника. Ваљда, које та нада (онако a priori), које лично расположење према оваковој књижевној појави, учинило је, да, у први мах, изузевши облик и штампу (чему се не би могло замерити) и не загледамо даље. Тек на питања својих пријатеља, школских људи, шта о речнику мислимо, латисмо се посла да књигу мало проучимо и са лексикографске стране. Одмах ћемо признати да смо се изненадили. Прегледавши у први мах само десетак-дваест страница, запазили смо много недостатака. Unde potissimum exordiar....? могло би се и овде с правом казати. Побележити и изнети све нетачности и недостатке значило

бя, ако не више а оно не мање, приредити друго издање. Мало спремнији познавалац српског и немачког језика наћи ће их (недостатака) обилно на да преврне ма коју страну у речнику.

Пре него што пређемо на поједине опаске, напоменућемо да је погрешан назив „неправилни“ глаголи, место *јаки*, и да су неправилни глаголи друго нешто; да су многи и од такозваних „неправилних“ изостављени; да је даље уз глаголе ваљало назначити са h. и s. да ли се при образовању прошлог времена служе помоћним глаголом haben или sein, нарочито код оних, који могу да имају и један и други, као frieren, fahren и т.д., па онда имају и друго значење; даље, да је нетачан назив conjunctio „савез“, место: веза, спона (савез је foedus, а conjunctio од conjungere свезати, спојити); требало је, после, уза сваку именицу означити осим рода и множине (pl.) и 2. падеж једнине: код именица са више значења ваљало је обележити прво значење са 1. или a., друго са 2. или б. и т. д.; затим су многе обичне речи изостављене, а друге на силу (и што рекао Немац bei den Haaren herbeigezogen) сковане, као: „бесилни“ machtlos, код наше лепе: немоћан, „самовладар“ Alleinherrscher, место наше самодржац, „редостав“ System и т.д.; даље, није требало уносити речи: шпиталь, куглоф, шлинговати и т.д.; и напослетку, што је врло важно, није се смело не исправити штампарске погрешке, јер ко зна ђаке, зна и шта значи пружити им књигу са погрешкама, а нарочито речник, који је за њих нека врста јеванђеља.

Места на којима ћемо се посебице зауставити ова су: Код речи Augenlid, das, pl.—er стоји „трепавица“, а треба: очни капак. Трепавица се каже die Augenwimper, а тако стоји и у II делу ове књиге код речи „трепавица.“ Као што су у немачком језику Augenlid и Augenwimper два појма, тако је, без сумње, и код нас.

„Bauer, der, pl.—n, тежак, сељак.... кавез.“ Кад Bauer значи „кавез“ онда није der него das и множина нема никаква наставка, него гласи die Bauer.

Код речи Bau, der, pl.—e, изостављено је и значење: грађевина, и да у том случају у множини не гласи Baue већ Bauten (од једнине die Baute а која се не употребљава), јер како би иначе ученик по овом речнику знао нита значи нпр. Heuer werden bei uns viele öffentliche Bauten aufgeführt?

Именицу Drangsal требало је означити са die а не das. (P. F. L. Hoffmann, Wörterbuch der deutschen Sprache nach dem Standpunkt ihrer heutigen Ausbildung. 1896. Ст. Предић, Нем. Граматика стр. 50).

Код речи das Ergebnis стављено је као прво значење „догађај“ (које је могло и изостати), па после „исход“, „последак“, чему бисмо ми додали, и ако туђу, „резултат“, јер како стоји у речнику, могао би се почетник лако преварити и превести das Ergebnis der Untersuchung са „догађај“ место „исход, резултат истраге.“

Место „fröhnen кулучити“ треба да стоји frohnen; отуд Frohndienst: јер fröhnen специјално значи „кулучити (предати се) страсти, пороку“, отуд dem Laster fröhnen а не frohnen.

„Gehalt, der, pl. Gehälter, простор, место, садржај, плаћа“. Прво, именица der Gehalt не значи „простор“ (der Raum), а тако исто ни „место“, јер кад би то било, сигурно би и у српско-немачком делу ове књиге код речи „простор“ и „место“ била и реч Gehalt, а тога, видимо, нема; даље, кад значи „садржај“ (der Inhalt) онда јој је множина die Gehalte, а облик Gehälter бележе они граматичари који узимају да је именица Gehalt средњег рода кад значи „плаћа (плата)“.

„Handelsüchtig — џандрљив“ биће да је штампарска погрешка место handelsüchtig; даље, „џандрљив“ значи zänkisch (као што је у II делу на стр. 357), а händelsüchtig значило би, по свом постанку, „кавгаџија, који радо заподева кавгу.“ Џандрљива може бити и баба, али тешко ће јој ко придати атрибут händelsüchtig т.ј. да заподева кавге.

Код глагола hapern стоји v. n. (verbum neutrum); а

тако је исто означен и глагол schlafen: по томе не би било разлике граматичке, а то није, јер док је schlafen личан глагол, дотле је hapern безличан (дакле ваљало је још додати imp.), те се каже: es hapert „не иде, запиње.“

Кад је при тумачењу именице das Heer напоменуто да stehendes Heer значи „редовна војска“, требало је и код именице das Gericht објаснити шта значи das jüngste Gericht (страшни суд), а код именице der Donnerstag шта значи der grüne Donnerstag (велики четвртак).

Die Hiobspost, (црни глас) у множини има наставак — en а не — e.

Die Individualität „личност“, а das Individuum особа, човек, „личност“; но овоме могло би се погрешно извести да обе ове речи значе једно и исто, а то није, јер док је ова друга реч конкретан појам и значи „личност“ или, како би смо ми рекли, „јединка“, дотле је она прва мислена именица и значи њену (ове друге) особеност (Eigenthümlichkeit) којом се она разликује од других индивидуа односно јединака.

Реч Regenbogenfarben означена је са „боје дуге“, а ван сумње је боље казати: дугине боје.

Код именице Schild није назначено да је множина Schilder кад је средњег рода и значи „грб, цимер“ (Schilder-affaire).

Ingredienz, die, pl.-en, „саставни део“. Ово је тумачење сувише неопредељено; требало га је ближе означити, да не би ко, нарочито ђак, помислио да је све ингредиенца, што је саставни део нечега, те ту рачунао и точак и руду и т.д. који су, као што знамо, саставни делови кола. Кад би употребили у овом случају изразе: примеса, састојак, прво не би могла наступити забуна, а друго највише одговарају немачком Zuthat, Mischtheil, што опет значи Ingredienz.

Уз реч Krummstab стоји само „штака.“ Требало је казати „владичанска штака“ (и ако покрајински назив) иначе „пастирица, жезал,“ (bâton pastoral): отуда: berechtigt

den Krummstab zu führen а за разлику од штаке (die Krücke) о којој иду хроми (an einer Krücke gehen).

Der Laden, pl. die Läden, дућан, капак и т.д. Кад значи *дућан*, онда се дошта у множини мути самогласник те има Läden, дакле Kaufläden (дућани); када пак значи *капак*, реч се у множини не мења и гласи die Laden (Fensterladen) капци.

Код der Lauch, pl.-n, биће сигурно оно и у множини омашка, јер множина гласи — Lauche.

Именице die Leiter „мердевине“, место наше „лествице“, има у речнику, а речи der Leiter, која значи особу која нешто руководи (Amtsleiter) или справу којом се нешто спроводи (Blitzableiter) нема.

Das Licht, pl.-er, светлост, свећа. Кад значи свећа нема у множини er него e, дакле die Lichte отуда: Wachs- Talglichte за разлику од Himmelslichter, „небеска светила,“ Juglichter.

Der Ort, pl.-e и Oerter, „место.“ Према овоме изгледало би да је све једно, била множина Orte било Oerter, а то није, јер, док Orte значи места у простору н.пр. man kann nicht an allen Orten zugleich sein: човек не може бити свугде (и на сваком месту) у исти мах, дотле, Oerter (правилније Örter) значи градове, села: in allen Oertern, но свима градовима, селима и т.д.

Код речи Rath, m.pl. Räthe, савет, саветник итд. није се смело пропустити, те не казати да, кад значи савет (consilium), узима за множину облик Rathschläge (од именице der Rathschlag која се у једнини не употребљава). Даље, кад се могла на једном месту у II делу тумачити фигура: „ударен мокрим обојком“, зацело није требало овде не навести шта значи: hier ist guter Rath theuer, а код речи der Stich-pl.-e, убод... einen im Stiche lassen.

Schnöde a. *поносит*, гадан, никакав. Последња два значења и подносе, али „поносит“ никако. Из примера: „er begegnete mir schnöde“, или „gab mir schnöde Antwort“ нре би schnöde значило „презриво“, „подругљиво“ па и „охоло.“

Stiefelholz das (ваљда Stiefelholz). „калуп, шан.“ Калуп и шан није једно и исто. На калупу (der Leisten) гради се обућа, а шан (састављен из предњег, задњег дела и кључа) на који се навлачи обућа да се очисти, зове се немачки das Stiefelholz. Види реч калуп у II делу.

Код речи Strand, der, није означена множина (Strande). исто тако код die Unbill — (die Unbilden. позајмљено од die Unbilde).

Ка именици Strom, der, pl. Ströme, поред оног само једног значења: велика река, ваљало је прибележити и реч: струја: (elektrischer Strom).

На страни 280 „aus freien tücken“ место Stücken.

Кад је реч tendenziös, a. (стр. 285) протумачена са „тенденцијозао“ (ваљда „тенденциозан“) могло је, мирне савести, и код речи Individualität остати „индивидуалност“ а код Ingredienz „ингредиенција“.

Todtenschein, der — *смртно* писмо: ово је исто тако погрешно као и кад се каже *крштено* писмо, јер нити има смртних нити крштених писама. Можда би било боље да се према „*крштеница*“ ова реч назове *посмртница*.

Код речи das Tuch стоји множ. Tücher, сукно, чоха, марама, убрус, пешкир. Међутим кад Tuch значи „сукно“ и „чоха“ онда је множина Tuche а не Tücher.

Der Verdienst прво је означено „заслуга“ па на послетку: зарада, а требало би баш обратно. Шта више, кад значи: заслугу (моралну) онда је и средњег рода.

Уз реч die Ohnmacht (стр. 214) обележена је множина са die Ohnmachten; то је исто требало учинити и код речи Vollmacht те казати Vollmachten да ученик, знајући множину од die Macht, die Mächte, морао овде да стане и да нагађа или помисли да је и нема.

Код речи die Wehr није требало ставити као прво значење „брана“, јер „брана“ гласи das Wehr, као што се то види и у самом речнику на речи, што је за овом на реду.

Именица das Wort, истина, има множину Worte и Wörter, али није ни овде речено да то није свеједно, јер

друго је значење овој речи кад кажемо: er versteht es in wenig Worten zu sagen а друго: er gebraucht zu oft fremde Wörter.

И код речи der Zoll готово је иста погрешка. Ту се каже, истина, да реч значи: „палац, прст (мера), царина“, али је множина остала и несноменута, као да је ова реч и нема: међутим Zölle значи царину а Zolle палац као меру у pl.

(Наставиће се.)

Ђура Б. Димић.

БЕЛЕШКЕ.

Једна нова збирка песама. — У Мостару су изишле *Прве Пјесме* Ђорђа Милошева Мартиновића [8°. 83. Цена 1 круна]. „Ја сам свој, вели писац у предговору; ово неколико пјесама, — то су моја рођена дјеца: за то су ми драга. Ја нисам ишао далеко, да се у Гангесу купљем, нити сам ишао у Алхамбру, да у њој научим пјевати. Не, ја сам лутао кроз душу своју.“ Песме Г. Мартиновића нису никаква добит за нашу књижевност, која је последњих година видела толике, више мање добре збирке стихова. Једно је у њима добро: то је нешто шири песнички хоризонат, склоност за опевање озбиљнијих и филозофских предмета, али све то невешто, без разумевања посла, чак и без правог талента песничког, у несавршеној форми. Песник прича како је једном неком „критику“, „паметњаку“, читао неку своју песму:

Када сврших, упитах га, како о њој суди.
Он озбиљно климну главом к'о паметни људи,
Па ће лако кроза зубе: „Песма није лоша,
Али слабо обрађено, не ваља ни гроша“.

Ми, и не климнувши мудро главом, нећемо рећи да сва поезија Г. Мартиновића „не ваља ни гроша“: то би било сувише оштро. Он и сам признаје своје „погрјешке“, док је у ствари учинио само једну погрешку: што је тако пренагљено штампао своје „прве пјесме.“ —

Српски песници у хрватској антологији. — Јосип Милаковић издао је прву књигу дела „Naša pjesma, antologija hrvatskoj mladeži". Оцена у 61. броју *Србобрана* хвали Милаковића што је „имао љубави можда и смјелости" да прикаже српске пјеснике хрватској младежи, али му замера што је Меда Пуцића и Огњеслава Утјешеновића навео као хрватске песнике. Утјешеновић је преводећи „Псалме Давидове" јасно казао: „Пјевајући одважих се, да преточим онако читав псалтир у калуп наше омиљене пјесме Српске", а Пуцић је у „Босанским даворијама", певао „српски род" и говорио:

„Млади Срби будʼмо ми,
Браћа једне мисли сви".

„Обичај у Цигана у Србији". — Наш сарадник Г. Др. Тихомир Ђорђевић, професор, штампао је у *Годишњици* књ. XXII, интересантан чланак: *„Обичаји у Цигана у Србији.* То је само једна глава опширног дела које је поднесено Српској Краљевској Академији Наука под насловом *Цигани у Краљевини Србији.* I О Циганима у опште и о њиховоме досељењу на Балканско Полуострво и у Србију; II Прошлост Цигана на земљишту Краљевине Србије: III Статистички преглед; IV Деоба Цигана по језику; V Цигански језик: VI Деоба Цигана по вери; VII Физичке особине; VIII Душевне особине; IX Начин живота; X Занимање; XI Цигани у српском народном веровању; XII Обичаји: 1. Око деце, 2. Сунет, 3. Побратимство, 4. Свадба, 5. Смрт, 6. Празници: а) Нова Година, б) Ђурђев-дан, в) Остали празници; XIII Народно предање: 1. О себи и свету, 2. Приповетке, 3. Песме, 4. Загонетке, 5. Клетве, 6. Заклетве, 7. Цифре, 8. Народна медицина; XIV Речи.

Да напоменемо да је један део из претпоследње главе употребио Dr. Friedrich S. Krauss у своме чланку Volksmedizin serbischer Zigeuner у Wiener Klinischer Rundschau (1902 год. бр. 42). —

„Вукадин" — Позната приповетка нашега сарадника Г. Стевана Сремца „Каријера практиканта Вукадина", која је у 1896 и 1897 излазила у „Бранковом Колу", биће ускоро издата у издању и у корист Друштва за помагање Срба ђака на загребачком универзитету. Писац је своју приповетку у неколико изменио.

Први превод Виктора Иза на српски. — Велики западни писци из прве половине XIX века почели су се у нас много раније преводити но што се обично мисли. Бајронов *Мазепа* преведен је у *Сербском Народном Листу* још 1837, на пример. За Иза се мислило да је почео бивати превођен шездесетих година. Међутим, *Новосадско-будимски Скоротеча* у свом 19. броју од 15 марта 1844 донео је ову песму:

Гробъ и Ружа

(По Виктору Хуго)

Гробъ рече къ руйной ружи,
Кадъ роса съ тобомъ с' дружи
Шта ради с' њомъ Аморовъ цветъ?

Цветъ пыта на то гроба
Шта радишъ изъ твогъ роба
Кад ты му свежетъ земный летъ?

Садъ ружа одговара,
Изъ росе мирисъ ствара
Одъ амбре чимъ мирише гай!

А гробъ: изъ мога крыла
Я шиљемъ ружо мила
Пречистогъ Ангела у рай!

А. Андрићъ.

Александар Андрић, „Александрос Андрос" како се у младости потписивао, био је један од слабијих наших старијих писаца. Као песник, новинар, штампар, аустријски граничарски официр, он је пуних тридесет година радио на књижевности, живећи у сиротињи и беди. Рођен је 1819, а умро око 1873.

Песма коју је превео налази се у Његовој књизи Les voix intérieures, која је изишла 1837 године. Песма је без наслова, под бројем XXXI, и гласи:

La tombe dit à la rose:
— Des pleurs dont l'aube t'arose
Que fais-tu, fleur des amours?
La rose dit à la tombe:
— Que fais-tu de ce qui tombe
Dans ton gouffre ouvert toujours?

La rose dit: — Tombeau sombre,
De ces pleurs je fais dans l'ombre
Un parfum d'ambre et de miel.
La tombe dit: — Fleur plaintive,
De chaque âme qui m'arrive
Je fais un ange du ciel.

Иста ова песма, мало промењена, појавиће се доцније у новосадској *Седмици*, под потписом С. Фрушића. Само, Фрушић је пропустио да помене да је њен писац Виктор Иго.

Млада критика у Француској. — Књижевна критика у Француској преживљује кризу, и то у толикој мери да се обично вели да књижевне критике и нема више. Зло је дошло отуда што је капитализам овладао и у књижевној производњи. Некада је критика била слободни и образложени суд, или утисак о једном књижевном делу: она је била потпуно независна и њена моћ долазила је баш од те њене слободе од свакога другог утицаја. Данас, пак, њено је место заузела плаћена реклама у великим листовима. Књига је постала један производ, и као таква натура се на све могуће начине потрошачима. Плаћена реклама, одвратно увлачење утицаја новца у производе духа, на то је снала некадашња сјајна и моћна књижевна критика у Француској.

Млади критичари теже да стану на пут том срамном стању ствари. Они хоће, слободно и независно, да проучавају једно дело, као што анатом секцира, или хемичар анализе, и покушавају синтезу: они траже да виде у којој мери једно књижевно дело може бити корисно, каква је његова социјална вредност, какав утицај врши његова лепота и његове идеје, они хоће да критика, књижевна и својим обликом и предметом, постане научна својом непристрасношћу и методом. Један од најпителигентнијих, најфинијих и најодлучнијих младих критичара који раде у томе правцу, јесте Ж. Ернест-Шарл. У збирци својих критичких чланака, који су изашли под насловом Les Samedis littéraires, он овако замишља трепутну улогу књижевне критике: „Она пре свега треба плаховито да ради да одвоји индустријалце књижевности, којима иду на руку економски услови нашега доба и одвратна несталност јавнога мњења, од малога броја искрених и истинских писаца, који смело хоће да својим делом врше интелектуалну, моралну и социјалну акцију.“ Цела критика Ж. Ернест-Шарла, жива, делатна и осветничка, креће се у два правца. С једне стране, он ће истицати и помагати разумевању дела у којима има истинске лепоте, моралнога здравља и искрене и слободне мисли. С друге стране, он ће обасути сарказмима и ладне-оштром и убиственом иронијом дела тр-

говица са књижевношћу, славних и декорисаних глупака, славољубиваца трулих од комедијашке таштине. Он не напада брутално противника: он га скоро глади и мази; љубазан у почетку, он га једним убодом такне у сакривено осетљиво и слабо место, и онда га почиње убијати свирепо-хладном иронијом, пакосним обилазним реченицама, отровом који капље из шареног цвећа. Дело овога духовитог, јасног и елегантног писца знатно ће допринети нужном очишћењу књижевне критике у Француској.

„D o n a t i e n n e." — Рене Базен је један од најодличнијих млађих француских романсијера: његов лепи роман „Земља која умире" привукао је општу пажњу и обезбедио му лепо место у савременој књижевности француској. Месеца фебруара изишао је у Паризу његов нов роман *Донасиена*, опет из сеоског живота, који опет испитује дубоке економске узроке због којих сељак напушта земљу и свој традиционалан живот и бежи у велике вароши, нарочито у Париз. Многи економисти и романсијери забављали су се тим предметом, али Рене Базен знао је да га обнови, да му да нарочиту драж, неки особити интиман чар. Роман се дешава у Бретањи. Сељак Хуари и његова жена Донасиена са очајањем гледе у будућност своју и своје троје деце. Земља се исцрпла, закупнина велика, живот с дана на дан све тежи, и они немају више ни црна хлеба. Једино што их подржава то је њихова узајамна љубав и нада да ће једнога дана боље бити. У томе тешком тренутку понуде Донасиени место дојкиње у Паризу. Беда је нагони да прими, и муж остаје да ради земљу сам, без једине радости у свом мучном и тешком животу. У Паризу лепа и драга Донасиена, у угодном животу, заборавља мужа и децу, оставља своје место, постаје љубазница једног човека, па другог, и тако даље. А Хуари тегли и пати због дугог лутања своје жене. Праћен својом децом, он лута по селима и тражи посла и хлеба; он тако среће једну жену, скитницу као и сам што је, она му постаје љубазница, и настањује се са њом у једном напуштеном мајдану. Донасиена случајно дозна да јој деца живе у беди. Мајка се буди у њој. Она се, скрушена и разнежена, враћа мужу, налази га осакаћена и остављена, и постаје поново добра жена и добра мајка. Ова трагична драма из свакидашњега живота пуна је лепих и снажних сцена, и писана је простим и неуреним, али врло емотивним стилом.

Предавање о међународном миру. — Известан број, најутицајнијих француских политичара и научењака започео је на париској Сорбони низ предавања о међународном миру. Прво предавање држао је посланик д'Естурнел де Констан, делегат Француске на конференцији у Хагу, о „Миру и о настави Мира.“ За тим је стари пацифицијатор покрета за мир Фредерик Паси говорио о „Економској солидарности и миру.“ Белгиски социјалистички сенатор Пикар изнео је један нацрт буџета мира. Андре Вес, професор на правном факултету у Паризу, изнео је „Право Мира“; Емил Буржоа, наставник Више Нормалне Школе, говорио је о „историјској настави и покрету за мир.“ На реду су предавања: Фердинанда Бисона, професора на факултету књижевности у Паризу, посланика и председника главнога одбора радикалне и радикал-социјалистичке странке, „Настава мира у школи“; Жоржа Лиона, наставника Више Нормалне Школе, о идеји мира пред филозофијом: Шарла Рише, професора медицинског факултета у Паризу: „Књижевност и мир“; Луја Оливјера, уредника „Општег научног прегледа“: „Рат и уметничке и научне обнове.“

ЧИТУЉА.

Ернест Легуве. — Почетком марта умро је у Паризу доајен Француске Академије Ернест Легуве, који је био познат и нашем читалачком свету. Легуве се родио у Паризу 15 фебруара 1807, у једној књижевничкој породици. Још као младић почео је и сам радити на књижевности, а 1827 изађе прво његово дело „Откриће штампарије“, које је Академија наградила. Неколико романа, међу којима и „Едита од Фалсен“, привукоше пажњу на њега. Колеж де Франс отвори му своја врата 1847, где је држао један слободан курс о „Моралној историји жена“, која је и на српски подавна преведена. Нарочито је познат са својих драмских дела, које је радио заједно са Скрибом: „Адрјана Лекуврерова.“ „Женска битка“, „Приповетке краљице од Навара.“ Сем тога штампао је низ студија о дикцији и вештини читања и многобројне чланке из књижевне критике и етике који су излазили у хроникама „Штампе“, „Века“, и „Journal des Débats“. Од 1852 био је члан Француске Академије.

Овај осредњи писац, у своје време, пре једно тридесет година био је код нас доста радо читан и гледан. „Женску битку“, (у преводу „Женски рат“) превео је Лаза Телечки, и представљана је у Народ. Позоришту још 1872:

„Адријана Лекуврерова" давала се 1873 у преводу К. Н. Христића, „Принцезе краљице Наварске", у преводу Б. Мушицкога, 1873. Од већих дела његових преведена су на српски: „Очеви и деца у XIX веку", с француског превео Милан Ђ. Милићевић [Београд, 1872] и „Морална историја жена", такође у преводу Милана Ђ. Милићевића [Београд, 1876]. У засебној књижици изишао је чланчић „Фотографија у породици", у преводу Милића М. Милићевића, у Београду, 1886.

M-me Augusta Holmès. У Паризу је преминула јануара месеца Госпођа Augusta Holmès, француска композиторка, пореклом Ирландкиња. Она је већ у 14 години свирала изврсно на клавиру најглавније комаде чувених композитора, а из тога доба датирају и њене прве композиције, међу којима привлачи пажњу нарочито пријатна мелодија Chanson du Chamelier. Она је оставила велики број композиција разнога жанра од којих су многе односиле прве париске награде, а већина је представљана и свирана у Паризу. Њена је смрт велика жалост за све праве музичаре. Њену смрт бележи и *Српски Књижевни Гласник*, јер је она 1895 год. написала и компоновала једну оперу, или како ју је сама назвала, drame lyrique, — La Montagne Noire. Предмет за ову драму узет је из живота Црногорана и њихових ратова с Турцима. Догађа се 1657 г. у једној пограничној вароши у Црној Гори. Овај је комад представљан први пут у париској *Опери* фебруара 1895. Један кроничар париског Journal-а овако се о њему изражава: „*Црна Гора* је врло оригинална опера, с музиком чудноватих драгих ритма и хармоније са свим личних."

ИСПРАВКА.

У последњем, 51 броју „Српског Књижевнога Гласника", на страни 399, у бележници о „Новом Времену", погрешно је изишло: „Београдска полиција је са разлогом забранила прва два броја, а суд је ту забрану поништио", а треба да стоји: „Београдска полиција је без разлога забранила прва два броја, а суд је ту забрану поништио."

Власник, Љуб. Столановић. — Уредник, Богдан Поповић.
Скопљанска ул., 15. Јевремова ул., 40.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига VIII, број 7. — 1 април, 1903.

ЗОНА ЗАМФИРОВА.

ГЛАВА СЕДМА.

У њој ће читатељ наћи сво раскошно шаренило и лепоту једног скупа младежи обојег пола који се скуп зове 'оро; а том ће приликом већ по мало моћи и завирити у душу и скривене осећаје Зоне Замфирове.

(5.)

Али сада у ово време, кад се развија ова наша приповетка и кад је Зона у шеснаестој својој години. Зона је друкчија, није више оно цигљасто чупе што блене по сокацима једући кокице из кецеље или дубоких џепова својих шалвара. Сада иде поносито, држи на себе, јер зна надмоћност и своју и своје куће над осталим другарицама и њиховим кућама... Толико пута је слушала да су слабе и ретке за њу прилике овде у месту. За то се само и играла са сваким, тек колико да ужива у тријумфу.

Кретала се у кругу своје родбине, својих тетака, стрина и ујни, и по чорбаџиским кућама. У — тако да рекнем — „плебеје“ ретко је излазила, или боље рећи силазила. А и кад је долазила, владала се потпуно чорбаџиски. Долазила би обично праћена својом измећарком Васком и снисходљиво би ословила по неку сиромашку девојку, заборављала би врло често како се која зове, а и разговор би трајао врло кратко, тек у неколико речи. Понекад би долазила и до места где се игра 'оро, али никад сама већ с понеком другарицом и праћена измећарком.

Случајно највише је долазила ту где долази и Мана, или управо где се најдуже бави, јер он је имао обичај да за једно такво после подне промени по неколико места. Стала би на би гледала како играју и зевала од од времена на време. Али би инак кришом пратила очима Манчу и није јој право било, кад је он не опази, или кад оде на друго место да игра а ово остави... То је вређало њен женски понос.

Једнога дана је чак планула и заборавила се, тако се заборавила да је грдну лекцију извукла од својих стрина и тетака, и није могла довољно да се накаје што се није могла да одржи на дојакошњој даљини и висини од „фукаре"...

А то је било једне недеље, баш Беле Недеље кад је по тим местима најживље: кад леп дан измами све живо на улицу, старије на разговор а млађе на ашиковање, а дечурлију на јурење. Када оживи испод дрвећа од оних силних љуљашки: на једни се овамо љуљају а други им певају, а други онамо играју а Цигани им свирају.

Скупио се свет. Кога ти све нема ту! Дечурлије, момака и девојака из махале који ашикују очима. Дошао је и неизоставни наредник Перица, наредник и писар у штабу, назван „лепи Перица" због оног белог лица и због она два младежа на образу испод десног брка. Витак у струку, са лагираним кајишем око паса на коме је висио тесак, са шиљастим ципелама и још шиљастијом шишком испод накривљене француске качкете, чинио је врло пријатан утисак на женски свет, нарочито на онај који се проводи по кромпир-баловима. Кад он прође сокаком са својим врсним побратимом апотекарским или фармацајтским помоћником Пајицом кад овај има свој „аузганг", — само чујеш како лете да се посатиру девојке на авлијска врата: но нека се забатрга на јој излети папуча или палуна чак преко сокака, а лепи Перица само глади своје брчиће и пусти извештаченим басом (а говорио је обично са пола уста): „А јој, по-

братиме, пусти ме да умрем!...“ па иде даље другим сокаком где опет тако нешто викне или вели: „Овим шором, Лазо ej, девојака нема!“ А побратим-Пајица му одговара: „За кога, море, газимо ми ово блато, а побратиме?!...“ А бацао је око — јер није шала толики тријумфи! — и на Зону Замфирову, али још није предузимао ништа. Налазио је да није време још. Осећао је да још није прилика за њу. Док не постане официр. А дотле се трудио да јој бар падне у очи, за то је и продужио бестрага свој лакован кајиш од тесака, па му сад треска о калдрму тесак о који се и иначе врло вешто саплеће ногама као да је већ официр и као да му је тесак сабља! А због тога ваљда и није се упуштао у озбиљне, „поштене намере“ с осталим девојкама. Све је залудно али ни једној се није предао. Ужи вао је у трофејима као сваки добар војник; а такав један не мали трофеј била је и она песма о њему и леној Катарини и она нова игра која се уз ту песму играла, а та је песма:

„Игра 'оро код гробљиште,
И у 'оро Катринке,
А до њума млад наредник,
Леле, туго, млад наредник...“

А на таким местима се увек десе и понеки странци, понеки из престонице. Ту се увек десе и дођу и по неки трговачки агенти, по неки агенат осигуравајућег друштва или трговачки помоћници из Београда који купе вересију по паланкама, људи обично врло шаљиви и духовити, а што је најлепше, људи снисходљиви, то јест, спуштају се и у масу јер не полажу много на своје престоничко порекло. Па хоће и да се пошале. Кад год ту тако стану увек питају и моле да им се да штампан ред игара, питају где је гардероба за ствари; одакле се поручује сладолед за даме; — и већ увек нешто тако шаљиво избаце, што се после запамти, остане ту и циркулира дуго као нека пословица... Али ипак кад се махну шале, озбиљно признају да се диве родољубљу тога света који

може да живи без толиких ствари, без Благоја танцмајстора, без паркова са гарнизоном бандом и без Пашонине сале!...

Сврате се ту понекад и застану и понеки вредни професори, спајајућ' пријатно с полезним, шетњу са студијом. Њих гони амо чисто филолошко и фоклористичко интересовање, то јест, хоће да наставе онде где је отац наше новије књижевности, Вук, стао.

Али наравно да ту највише има момака и девојака: девојака и чорбаџиских и сиротињских, прве да убију време а ове друге да се наиграју. Ове раде целе недеље као роб, трпе псовке и грдње, али све то радо сносе при самој помисли на недељу после подне, при помисли на игру и ашиковање.

Дођоше већ и Цигани. Чувена дружина, снабдевена разним музикалним инструментима. Међу Циганима одмах на први поглед пада јако у очи један са трумбетом, са косом и брадом жућом и од саме трумбете. То је пан-Франтишек, брат Чех, који је пре неколико година дошао са конзерваторије право у Србију, са врло лепим сведоџбама и мањим партитурама. Концертирао је, свирао Паганинијеву фантазију „*Мојсеја*“ на *жици* G, и био бурно поздрављен. На се одмах показао и стварачким даром својим: одмах је компоновао једну нову игру „апотекарско коло“, које је посветио свом земљаку апотекару тога места. Тако леп почетак и напредак прекинут је, а узрок су томе, тако да се изразим „месне околности.“ Пан-Франтишек који је до доласка у Србију само пиво као пиће познавао, упознао се овде и с вином: потреба државна изискивала је те је дошао баш у онај крај где је прио жупско вино било мало скупље од воде. И какво чудо онда што је пан-Франтишек оставио пиво и посветио све остале дане свога живота само жупском вину, резонујући да на тај начин добија и у новцу и у времену: пиво је скупље а вино јефтиније, и, што је главније, не дангуби, добија у времену, јер се од жупскога вина много раније опије него од оног глупог шваиског

пива. И сада се лепо виде на њему обе те периоде пића: од пива је сачувао трбух а од жупског вина стекао нос црвене, као бакар, боје. Али га тада издаде композиторска и стваралачка моћ; то се одмах опазило на једној компонованој „Херувими“ која је само једаред отпевана у цркви а после је следовала оштра опомена Његовог Високопреосвештенства свештенству: да ће их све обрицати ако се само још једном запева таково „Иже Херувими“!... После тога није пан-Франтишек ништа компоновао. И кад су једном у неком друштву у разговору запитали га: компонује ли што? приметио је, и не питан, заједљиви колега и земљак његов, пан-Цибулка: да пан-Франтишек и сада компонује, и то једнако компонује соду с вином; и да му је та композиција још понајбоља!...

И ако је накосно и заједљиво то било, било је истина. Пан-Франтишек не компонује више ништа: чак не компонује ни то, ни вино са содом, него није вино онако „клот“ како га је Бог створио. Сада је веран и сталан члан те компаније цигапске. Пре је свирао у ћемане, али сад више не може; дршћу му помало руке, што је у осталом — како он тврди — фамилијарна болест код његових у фамилији. И он, који је некад на виолини концертирао и изводио Паганинијеву фантазију „*Mojsej*“ на жици G, свира сада у неку олупану и изгужвану трумбету какве се могу видети и наћи под биљијаром само за сезоне такозваних „кромпир-балова“, кад настане обавештавање, или, простије речено, кад се касапи споречкају због дама са ковачима или шлосерима, и кад полиција са чланом кварта на челу стигне на лице места и викне: „Фајерунт! Даме назад, господа напред!...“ Тако је пан-Франтишек почео са концертирањем а свршио са цигапском дружином у којој чини чудан контраст са оним његовим белим трепавицама међу оним гаравим лицима. Но он је задовољан међу њима, а они га, опет, лазе и чест му одају (зову га пањ-Бељац), и не пуштају га лако баш и кад би он сам хтео, прво: што је он једини конзерваторист међу њима, и друго: што им даје

паре на чување или на зајам без интереса; па он њима не тражи интерес а они њему, опет, ни главно не враћају. . . . .

После ручка поче се шаренити сокак од момака и од девојака, од јелека, фустана и шалвара на изгледа као цветна башта. Ту дођоше и они што продају петлиће и свирајке од шећера, и они што точе лимунаду, и они што продају кокице, а ту се нађе увек и по једна мирна и добронудна будала без које није ни једно такво место, с којом се обично деца смеју и забављају, а девојке изјављују да су у њега заљубљене, и кажу му да бира коју хоће; а он опет вели да их све воли и да ће их све узети за жене. . . .

Отпоче 'оро.

Одиграше неколико игара, и „Криву Баньку“ и „Врбатовску“ и „Теделу“ и „Заплањку“; и најзменце водише коло редом први момци из махале. Мана дао Циганима динар а Пацко баштованција и они други дадоше мање, но стопаран. Ту у близини и нишаљка (љуљашка) и око ње пуно света. Љуљају се и певају „Чије перо на нишаљку, гајтане мој“! Они из кола иду на љуљају друге или се сами љуљају, а они са нишаљке иду и хватају се у коло. Дође мало после и Зона с другарицом својом. Геном Кривокапском, онако исто као што су пре четрнест година као деца долазиле, само што Зону сада прати измећарка њихова Васка. Стале једна до друге па гледају како свет игра. Зона гледа равнодушно, уморно и као мало подсмешљиво по овом шареницу и весељу: гледа као да јој је дуго време.

Цигани засвираше „Потресуљку“ омиљену игру Манину. Мана узе за руку и поведе на игру младу лепу Калину комшиницу своју, једну пуку сиротицу која неће своме мужу донети ништа више до две нове асуре, јастук и чисту душу и роњску послушност. Заиграше. Калина весела, блажена: румен је сву облио а крупне присоче јој се светле од суза, од силне среће данашње...

— Лелее! Што су пристали једно за друго!... Јä-ги! Асли како плави зумбул и зелена кáда!... Оте се многима узвик кад их виде једно до другог како играју. И сви само Ману и Калину гледају; сви их гледају задовољно с пријатељским осмехом на лицу као кад се нешто мило, своје кад се гледа...

Зони неправо. Само она не гледа на ту страну; почела да зева... Криво јој... Не треба јој, неће и не може њен никад бити, — али не трпи да може још која — кад ње ту, живе! — привући погледе нечије а нарочито Манине погледе!... Не би играла, али кад виде Калину како је сретна и како се заруменила и оznојила па се брише јаглуком кад се пустила игра, дође и њој воља да поиграпа и ако је чорбаџиска ћерка, па макар и отрпела резилук кад оде кући. Али ипак замоли измећарку Васку, да не каже ништа код куће. Васка се обећа да ће пре пристати да је убију него да каже то, а заклела се и у очи Гмитраћа гричара, верепика свога!...

Засвира се „Јелка Тамничарка"; лена игра уз коју се и пева, управо уз коју се песму игра. Ту је игру јако волела Зона и због игре а још више због песме која је њој много казивала и сетом је неком милом испуњавала... Зона узе за руку Гену, приђоше и ухватише се међу играче. Цигани свирају а играчи играју и певају:

Нане, кажи тајку
Да ме младу дава
За Раде комшијче!...
За Раде комшијче,
За наше сељанче!
Јелке, тамничарке!
Јелке, зулумћарке!
Ела да играмо!
Ела да трупамо!

Престаде замало песма а игра траје и развија се још лепше и још бујније: чујеш како звецкају ћердани и дукати и трупкају кондурице и шуште свилене шалваре а мирис од ђулијака се просуо по сокаку.

На опет поче песма уз игру:

За Раде комшијче,
За наше сеоанче,
За наше сељанче
За младо чобанче!
Јелке, тамничарке!
Јелке, зулумћарке!...
Ела да играмо!
Ела да трупамо!

Опет умукну песма и певање а играње и даље траје уз свирку Цигана. Мана стоји, не игра, гледа играче. Гледа у Зону, види Зонине свилене шалваре и лагирање кондурише: чује шуштање свилених шалвара и осећа мирис, дах њен осећа помешан са ђулијаком из Казанлика, — и немогаде да се уздржи више! И када Цигани хтедоше да престану, даде им Мана знак да свирају даље исту игру на прићe и ухвати се с леве стране до Зоне.

Зона га само овлаш погледа, даде оком знак Васки измећарки својој и ова се одмах ухвати у коло и растави Манчу од Зоне. Зона више и не погледа на Ману, игра и даље и све гледа у Манулаћа чорбаџи-Ранђеловог, а кад Мана дође у игрању према њој а она га и не гледа него само прћи уста...

А Ману стегло нешто у грлу; заболеле га слепе очи а у устима му горко и суво. Једва је чекао да престану Цигани. Кад се свршила игра, повукао се до каније једне и брисао чело дуго.

Зарекао се да се више неће хватати до Зоне, а није му то ни требало јер Зона више није играла; остала је и само гледала.

Кад заевиране „Ниневљанку“ Манча се ухвати до Калине. Зона није више играла. Гледала је како играју а није испуштала из очију Ману и Калину; гледала је како играју, како је Калина снажно и грчевито ухватила руком његову руку, па од времена на време брише знојаву руку јаглуком и брзо га опет хвата и чврсто држи док јој се опет не исклизне рука из његове; гледа како се разговарају, чује како Калини дрхће глас, и како га

меко и дубоко погледа својим великим и као јунска поноћ црним и топлим очима!...

И другу игру, опет „Јелку Тамничарку“, играли су једно до друго Калина и Мана.

И Зони дође нешто тешко. Наслонила се на Гену другарицу своју па се изгубила. Гледа бесвесно по оном шаренилу које промиче испред ње, слуша свирку, трупкање кундурица по калдрми и слуша песму, чује сребрни девојачки глас Калинин где пева:

„Да ме мляду дава
За наше комшијче!“

А Мана и Калина су комшије!... то јој паде на памет, и она погледа Калину како је сретна и блажена. И Зони постаде нешто и тешко и досадно. Све јој беше досадно а најдосаднији јој се учини баш онај Манулаћ — кога је мало пре оволико гледала — кад јој приђе и понуди је шаком кокица!... Није знала ко јој је у тај пар црњи — Манулаћ, или она фукара Калина!... Силно угризе доњу усну, и још силније стезаше за руку Гену другарицу своју на коју се од силна дѐрта и кара-севдаха наслонила....

Свршила се и ова игра. Одмарају се и играчи, неки иду „нишаљци“ да се љуљају. Разлеже се песма са нишаљке, разговор на све стране, само се другарице ућутале.

— Васке, море! Зовну Зона измећарку своју, а ноздрве јој се силно шире на напрћеном носићу њеном.

— Чујем, Зоне, одазва се и притрча јој Васка.

— Отиди си до онуја... де... како се вика... до онуја, ете, Калину, и рекни гу: Вика те Зоне!...

— Туј сам! Што ти требам? Зашта је Калина кад дође.

— Вика' те... ете... поче Зона, а сва бледа, сувих усана, а истурила изазивачки десну ногу... Ти си спротиња... Кад ручаш ти не вечераш... Та, викам... ако искаш — и ту подиже Зона глас и настави јачим гласом да би и Мана чуо — викам... да дођеш, ете, да се ценић у

татка ми... Васка ни се удава... та... да се ценим: хизмет да ни чињи у кућу!...

— Ете што на да се ценим!... Имам си мајку и брата... Између нећу сам!... Сал при мајку хизмет ћу да чиним...

— И при мужа...

— На ако дадне Господ и к'смет ми бидне.... и при њег'...

Код Манчу ли? прекиде је Зона јетко, шапатом. Фукаро!...

Како рече?... Не чу' те добро!... занита је благо и погледа благим погледом а сузних очију Калина.

— На... нећеш да ми будеш између?

— Јок! рече поносито Калина. Несам за вашу кућу...

— А, за 'оро ли си! Ах, што си на девојче за 'оро!... рече накосно и погледа је презриво од главе до пете.

— Зоне, мори!... Не слушај гу, Калино, што збори! Иди си! упаде Гена у реч и повуче силно Зону за руку. Ајд' — дом да си идемо!...

Било је и време већ. Краве се већ враћаху са паше, фењерџија општински већ пролази са мердевинама да пали фењере, и патролџије леним редом пролазе главним сокаком: и из гомиле се мало-мало одваја један по један у побочне сокаке, да, поткрепљен, целе ноћи бди над имањем и чашћу уморних и заспалих грађана... Почеше се разилазити и са „ништальке" и са играња... Све их је мање и мање. Они даљи се раније кренуше а ови ближи мало доцније. И место на коме су мало час играли и кикотали и подврискивали, остаде празно и пусто и изгледаше тужно са оним погаженим цвећем које се откидало и отпадало са играчица!... И Зона пође задовољна кући. Осврте се још једном, и виде како Мана и Калина пођоше и упутише се заједно; и чу како се Мана нуди Калини да је допрати до њених авлијских врата, а она га благодарно погледа али га опет одбија и моли га загушљивим гласом:

— Немој, Мане, две ти очи!... Остави ме!... Сама

ћу си идем!... Врни се! Жива ти ја! Те ме види бата! Срамота оди човеци! ...Врни се, Мане, две ти очи!...

Гледала их Зона али за мало: заклониште их и захватиште међу се гомиле веселе омладине... Похватале се у дуг ред девојке испод руке, а иза њих други ред загрљене момчадије и идући тако кућама својим певају оба реда...

Дан на умору, издахнуо већ; звезде трепере с неба, тихо вече се спушта на земљу, а из грла срећна и весела млада света разлеже се кроз тихо вече сетна песма у којој се исказује бескрајна туга, стара туга, вечна као и човечанство:

„Да знајеш, моме мори, да знајеш,
Каква је, туго мори, жалба за младос'!...“

(Наставиће се.)

Стеван Сремац.

С И Н О В И.

Све је већ било спремно, — раке ископане, свијет искупљен, војници на окупу, осуђеници прилешћени, — све, све је било преправно, само се још чекало да откуца десети час јутра па да несретницима буде пошљедни.

Оба Црногорца осуђеника сједјаху на тријему једне двобојне кућице, на средини једне улице, која иде упоредо са ријеком, што се све скупа, и вода и варошица, зове: Црнојевића Ријека. Осуђеници бјеху везани конопцем за мишице, али овлаш, те су могли рукама радити што су хтјели. С њима сједјаху на клупи четири старија човјека, један брадат, и по томе, ни по чему другом, знало се да је поп. Два војника с пушкама стојаху на горњем пошљедњем степенику камених степеница, што изводе на тјескобни тријем. Сви су пушили и разговарали се и наздрављали, обређујући се ракијом, коју је служила нека баба. Она је улазила и излазила кроз вра-

таница у дну тријема. Старији осуђеник, крупан човјек од четрдесет година, бјеше највеселији, најразговорнији у томе друштву, — разуме се показивао се такав.

Даље на средини улице, збила се густа гомила свијета. Мушки излазећи из чамаца, женске, пошто на обали распрте тешка бремена с леђа, придолазе, распитују и дознају истину, — ево шта. Два Залажанина, ујак и нећак заклали су у которском приморју неку бабу и неку слушкињу, и похарали кућу. Докази бјеху несумњиви, а на пошљетку и сами признадоше своје дјело, те су осуђени на смрт.

Горе, на уласку варошице, на ивици обале, наврстало се дванаест војника. Обала је изидана и на томе мјесту висока за човјека, а како вода бјеше одсегла, остаде пјешчана пољаница, тога јутра одређена за губилиште. Официр упућиваше и вјежбаше војнике, најприје им препоручи, да гађају у груди, тачно и сложно, шесторица једнога, а толико их другога; за тим, два три пута командова им: „ни-шан!“ и „пли“, што, разумије се, бй извршено празним остратушама, и што је, уз остало, показивало колико тамошњи свијет воли театралност.

Варошки капетан бјеше у својој канцеларији, малој, приземној сухоти, ка другоме крају варошн. Он, очевидно већ сустао и узрујан, устајао је, ходао, поново сједао, свакога тренутка вадио свој часовник, једнако пушећи и упредајући бркове. Његов писар сједаше за другим столом и читаше у себи пресуду, читаше је, ваљда, по четврти пут, вјежбаше се како ће је пред народом моћи поуздано и разговијетно изговорити.

Тијех тренутака, кад се толики људи спремаху, једни да униште два људска живота, други да посматрају тај призор, кад се један од она два несрећника смијаше и сипаше којекакве досјетке, а у себи дрхташе од „страшне ure“, жарко јунско сунце обасјаваше све то! А чудан бјеше и оквир тога метежа. Замислите узану долану, „из које се никада не види више од тридесет и шест звијезда“, посред које тече, споро, плитка ријека;

њој с десне стране, стрши пусто брдо Обод, знатан у историји, јер су на њему развалине Црнојевића града и чувене штампарије; на лијевој страни шири се улица, (управо полу-улица) оперважена врстом од тридесет четрдесет малих, доста лијепих кућа, али вјечито заглушених смрадом сирове и сухе рибе, наслагане по обали.

Одједном гомила се на улици утиша. Старији осуђеник примаче се ка браници од тријема на викну:

— Добро јутро, Црногорци! Кажи ми који, јесам ли ублиједио?

Након кратка тајца, нечији глас озди одговори:

— Нијеси, занаго, но ти се црвене јагодице, ка у дјевојке!

Разбојник Фанферон настави:

— Ето, ви'ш, нијесам се препâ, но ћу умријети јуначки, кâ пита сам јуначки гледâ смрт у очи у бојевима. Примајте то, молим ве! А како сам се поднио у бојеве, то жна мој батаљон, а и ви многи Катуњани, а жна и сами господар, који ми је медаљу дâ!

Настаде тутњава. Чуше се узвици: „Е, јест гвоздена срца, јест ћетић! Гријота оваког сокола!...“

Махнув руком, он запита:

— А је ли ко ту из Золачâ?

Не би одговора, а он настави:

— Вићу лијепо да нема никога, а имам нешто на срцу, а ево шта је, и, лијепо ве молим, комшије, испоручите то и молите главаре, нека они умоле господара! А право је, занаго, а ево шта је! Имам сина од осам година, срамота ме је рећ', али је пиле од сокола, — сви су биљези да ће бити бољи од баба — па желим да ми ћетету даду ону медаљу, те сам је ја добио и носио! То ми је пошљедња и једина жеља, тако ми овога пута, којим сам кренуо!...

Он се врати на клупу, праћен узвицима.

Поп се окрете млађем осуђенику:

— Хајде реци и ти коју ријеч народу!

Бјеше ситан, сух, у лицу исписан, ријетких рићих

бркова, али бијаше гибак и хитар, као мачка. То се огледало у сваком његову покрету. Он слегну раменима и напрћи усне, као да каже: „Нашто то комендијање?“ Али на поновљену попову понуду, отиде и рече брзо, као преко воље, као да врши какву дужност:

— Ја немам никакве фале ни поруке, само кажем, да смо обојица замиритали[1] ово те нас чека, јер смо велики гријех учињели! Праштајте, Црногорци, и збогом ве!“

То изрече не градећи се ни неустрашљив ни немаран, него показујући се какав истински бјеше, уморан, мрзовољан, жељан краја!

У гомили нико не рече ништа, али готово свак заврти главом, пред необичном појавом.

Поп устаде и опрости се с њима. Обојица га пољубише у руку, а он њих у чело. Онај јуначим рече смијући се:

— Попе, фала ти! Ја виђу да је вријеме да идеш, да нас дочекаш пред нашим вјечним кућама! Опој нас лијепо, амана ти!

На степеницама свећеник се сумину са неким високим, окоштим старцем, који га запита:

— Могу ли, попе, проговорити двије речи са једнијем од онијех добросрећника?

— Ја мним да можеш, што не? Само похитај, е ено, виђи, е се капетан кренуо овамо! Вријеме је да се сврши!

Старац се испентра и пољубив се са млађим Залажанином, шапну му нешто на ухо, на шта се млади човјек стресе, ублиједи и ухватив се за чело, стаде очајно викати:

— Не, за име божје! Не, не, не! Зовите капетана, молим ве, зовите га, молим га, ка оца, нека одмах дође!

— Ето капетана ђе иде, рече зачуђен један од стражара... Шта си му ти, стари, то рекао?

[1] Од талијан. ријечи meritare, заслужити.

Кад се гомила раздвоји, да начини пролаз капетану и писару, очајник стаде викати на предушак!

— Капетане..... молим..... преклињем те..... не дај,... не пусти!...

— Шта ти је, дијете? запита га главар, а он, блиједа као смрт, поврну:

— Мајка!... Хоће мајка да ми дође! Дошла је, каже стрика Марко! Хоће са сином да разговара! Нећу! не могу! Нећу нипошто! Ако је само видим, поднијећу се ка̂ женетина, умријећу срамотно! Преклињем те Богом и светим Петром, не дај да дође!...

Капетан нареди пандурима, да спријече жени долазак.

Тада стрико Марко рече:

— Ево шта је шћела! Шћела је да у пошљедњем часу обрадује ојађеног сина, да му каже, е му се ноћас родио син!

— Син! викну осуђеник, гласом, који не показиваше да се обрадовао.

— Е, нећаче! викну му ујак. Нека ти је сретан ђетић! Помишли, ђетић првјенац! Валај, то је срећа и радост, па ма и у овој ури! Дај, баба, то једну чашу!

— Каква зла срећа и зла радост, крвопијо! дрекну на њ нећак. Шта ће ми син!? Зар да ме помиње по нашем јунаштву, моме и твоме!

— Ej, бестијо! викну ујак... Јеси ли ти Црногорац, или си лацманска пушка!? Како се не би радовао сину?

Нећак срдитије поврну:

— Не ја, но му зло желим! — а тако добро му желим, да га намах нестане, да ме не помиње!...

Стражари их прекидоше:

— Хајдете! Силазите!

Свијет нагрну за њима. Старији се поче опет ачити, пјевати, довикивати, призивати сина, „пиле од сокола“; млађи врћаше гласом а говораше лагано, сјетно:

— Што ми Бог даде ови пошљедњи, неслућени јад!... Хајдемо те, браћо, брже, брже, ошгро, да се што прије сврши!

— Не, но пусти ме, капетане, да још неколико ријечи прозборим, замоли ујак, кад обојица сиђоше на пијесак. При томе ваљаше очима преко свјетине, очевидно надајући се још гласнику — помиловању!

А нећак мољаше:

— Не, капетане, то те молим, тршавај што прије, што прије, што прије!...

Капетан диже руку. Завлада тишина. Писар измрмља пресуду, на одмах и прасак од пушака затутњи, одјекну брдом . . .

Симо Матавуљ.

КАКО СЕ УМИРЕ.

(3.)

III.

Г. Русо се оженио кад му је било двадесет година једном осамнаестогодишњом сиротицом, Аделом Лемерсиеровом. Онога дана кад су се венчали имали су обоје заједно седамдесет динара. Најприје су продавали хартију за писма и шипке црвеног воска у једном дућанчићу под капијом. Доцније су узели под кирију један ћумез, један дућан широк колико шака, у коме су провели десет година пропирујући мало по мало своју трговину. Сада имају у улици Клиши стовариште хартије које вреди од прилике до педесет хиљада динара.

Адела није крепког здравља. Од увек је кашљуцала помало. Непроветрен ваздух у дућану и неномично седење за столом јако су јој шкодили. Лекар кога су питали за савет, препоручио јој је одмор и шетње по леном времену. Али такве наредбе не могу се слушати кад хоће човек брзо да дође до које паре с којом ће доцније мирно проживети. Адела каже да ће се одморити, да ће се шетати доцније, кад буду све продали и кад буду отишли у провинцију.

Г. Русо се јаче забрине кад год је види бледу, с руменилом на образима. Али му трговина одузима све време, и не може једнако да трчи за женом да је пази. По неколико недеља не може да нађе минут времена да говори с њом о њеном здрављу. А кад је чује како се понеки пут суво закашље, он се љути, натера је да пребаци шал и да се прошета с њим по Јелисејским Пољима. Али се Адела враћа још уморнија, и кашље још више; Г. Русо се наново сав предаје трговачким пословима; на болест се опет заборавља, до нове кризе. Тако је то у трговини: ту човек умире немајући времена да пази на себе.

Једнога дана Г. Русо назива лекара на страну и пита га искрено да ли је болест опасна. Лекар најпре увија како све зависи од природе, како је он видео да прездрављају и много тежи болесници. Затим, кад га је Г. Русо сколио питањима, признаје да Госпођа Русо има јектику, и то у доста развијеном степену. Муж побледи као крпа, кад је чуо шта каже доктор. Он воли Аделу, ради других мука што су их препатили заједно, пре него што могадну јести белога хлеба сваки дан. Она му није само жена, она му је у исто време и ортак, и он добро зна њену вредноћу и способност у послу. Ако је изгуби, биће тешко и њему и његовој трговини. Али треба да буде храбар: не може тек затворити дућан да би се сит исплакао. И због тога он не да да се на њему шта примети, и гледа да не уплаши Аделу излазећи пред њу с уплаканим очима. Затим опет улази у посао, и после месец дана, кад се сети ових тужних ствари, убеди сам себе да се лекари често варају. Његова жена не изгледа болесница. И тако је он гледа како умире полако, не жалећи много за тим, расејан због својих послова, очекујући катастрофу, али одлажући је на неодређено време.

Адела каже покаткад:

— Кад будемо на селу, видећеш како ће ми бити

добро!... Шта је то, имамо још свега осам година да чекамо. То ће брзо проћи.

Г. Русоу и не пада на памет да би могли отићи већ и сад, с маљом уштеђевином. Пре свега сама Адела не би на то пристала. Кад су рекли да хоће да зараде толико и толико, треба и да зараде.

Али већ двапута, Госпођа Русо морала је да легне у постељу. Придигла се опет и сишла у дућан. Суседи говоре видећи је: „Ова сирота женица неће још дуго.“ И не варају се. Баш у тренутку кад треба саставити за дућан годишњи инвентар, она пада у постељу по трећи пут. Лекар долази ујутру, разговара се с њом и расејано пише рецепт. Г. Русо, обавештен од раније, зна да се онај кобни крај ближи. Али га инвентарисање задржава доле, у дућану, и једва ако овда онда може да угрби по пет минута да к њој дође. Нење се горе кад је ту лекар; затим силази с њим и враћа се опет мало пре доручка: леже у једанаест сати, у свом кабинету, где је у дну наместио своју просту постељу. Болесницу негује служавка, Француаза. Страшна је девојка та Француаза, једна Оверњанка с дебелим грубим рукама, сумњиве учтивости и чистоте! Она гура и мува самртницу, набусито јој даје лекове, луна тако да се не може издржати кад чисти собу, и иначе оставља по њој велики вашар: стаклад сва умазана повлаче се по орману, лавори се никад не перу, крпе висе преко наслона од столица: не зна човек где да стане ногом, толико је под закрчен. Госпођа Русо иначе се не тужи, и остаје јој сиротој само то да луна песмином у зид, кад зове служавку а ова неће да се јави. Француази није једини посао да њу надгледа; она још мора да чисти дућан, да кува јело за газду и за калфе, а да не рачунамо то што мора да трчкара по чаршији, и да ради друге непредвиђене послове. И због тога Госпођа и нема права да тражи да служавка непрестано буде крај ње. Негују је кад имају времена.

Уосталом, чак и у постељи, Адела се брине за трго-

вину, извештава се о пазару, и пита свако вече како иде посао. Инвентарисање јој задаје много бриге. Кадгод се њен муж попне до ње на неколико минута, она му никад не говори о својој болести, но га једино запиткује какви су изгледи на добит. И јако је боли кад чује да је година осредња и да је с хиљаду четири стотине динара подбацила прошлу. Кад сва гори у грозници, још се у кревету сећа поруџбина од прошле недеље, доводи у ред рачуне и управља кућом. И она још сама тера од себе свога мужа, ако се овај сувише задржи у соби. Она неће оздравити од тога што је он ту, а биће штете за послове. Сигурна је да момци гледају на сокак и не раде ништа, и непрестано му говори:

— Иди ти, брате, доле, мени не треба ништа, Бога ми. И немој заборавити да набавиш регистре: школе ево почињу, а ми их немамо.

Она сама дуго не зна колико јој је озбиљна болест. Непрестано се нада да ће сутрадан устати и опет заузети своје место за тезгом. Чак прави и планове: ако могадне да изиђе из собе кроз кратко време, отићи ће једне недеље у Сен-Клу на цео дан. Никад није толико желела да види шуму и зеленило. Али наједанпут, једнога јутра, постаје озбиљна. У ноћи, онако сама самцита, отворених очију, видела је да ће умрети. До мрака ништа не говори, размишља, и гледа у таван. Увече задржава мужа и мирно разговара с њим, као да разговарају о каквом рачуну.

— Чујеш, каже му она, иди сутра нађи бележника. Има један овде близу, у улици Светога Лазара.

— Што ће ти бележник? узвикује Г. Русо; није ваљда још дотле дошло!

Али она наставља мирно и разборито као и увек:

— И ја мислим да није ваљда. Али ћу бити мирнија кад знам да су нам ствари у реду... Кад нисмо имали ништа ни једно ни друго, узели смо се под уговором да нам имање буде заједничко. Данас кад смо стекли неку злехуду пару, ја нећу да ти то моја породица отме...

Моја сестра Агата није заслужила да јој ишта оставим. Више бих волела да све понесем собом у гроб.

И она упорно остаје при том, и муж сутрадан мора да иде по бележника. Бележника дуго запиткује желећи да се све потанко узме у обзир и да после не буде сваће. Кад је тестаменат начињен и кад је бележник отишао, она се протеже и шапће:

Сад ћу умрети задовољна... Заслужила сам одиста да идем на село, и не могу рећи да ми га није жао. Али ћеш бар ти ићи... Обећај ми да ћеш отићи на оно место што смо га заједно изабрали, сећаш ли се у село, где се родила твоја мајка, крај Мелуна... Како ће ми то бити мило!

Г. Русо плаче као киша. Она га теши и даје му савете. Ако му самом буде досадно, нека се ожени: само ваља да изабере жену мало постарију, јер девојке што полазе за удовце полазе за њихов новац. И она му препоручује једну њихову познаницу и каже му да би била срећна ако узме њу.

Исте ноћи настаје страшна агонија. Она се гуши и тражи ваздуха. Франсоаза је заспала на једној столици. Г. Русо, стојећи крај узглавља, узима самртницу за руку и стеже је, да јој каже да је он ту и да је не оставља. Ујутру, болесница се наједанпут смири, и то потпуно: врло је бледа, очи су јој затворене, и дише споро. Муж мисли да може часком сићи с Франсоазом, да отвори дућан. Кад се врати, налази своју жену онако исто бледу, укочену у истом положају: само су се очи отвориле. Умрла је.

Већ одавно Г. Русо је очекивао њену смрт. И због тога не плаче, но се просто осећа смрвљен од умора. Затим силази доле, гледа Франсоазу како затвара капке на дућану; и сам пише на једном парчету хартије: *Због смртног случаја дућан затворен*; после лени ту хартију на средњи капак с четири обланде. Горе се целог јутра чисти и намешта соба. Франсоаза брише под крпом, уклања стаклиће, меће крај покојнице запаљену воштаницу и су

с водицом; јер очекују да дође Аделина сестра, она Агата што има језик оштар као у змије, и служавка неће да дâ прилике да јој пребаце како је вашар у кући. Г. Русо је послао једног калфу да испуни све потребне формалности. Сам одлази у цркву и дуго се препире око погребне тарифе. Не да да га краду зато што је у жалости. Он је много волео своју жену, и да га она нешто види како се цењка са свештеницима и момцима из завода за сахрањивање, би јој одиста било мило. Ипак он хоће, ради света, да погреб буде пристојан. Најзад се погоде: даће сто шездесет динара цркви и три стотине заводу за сахрањивање. Рачуна да са ситним трошковима неће проћи с мање од пет стотина динара.

Кад се Г. Русо враћа кући, налази Агату, своју свастику, где седи крај покојнице. Агата је велика сува девојка, с црвеним очима, с модрикастим и танким уснама. Још пре три године Русовљеви су побркали с њом и нису је више ни виђали. Она се даже церемонизно, и љуби свог зета. Пред смрћу се заборавља на све сваће. Г. Русо, који јутрос није могао да плаче, сад јеца, видевши опет своју јадну жену бледу и укочену, носа још више увијена, лица тако згрчена да је једва познаје. Агата не плаче. Она је села на најбољу фотељу и прелеће полако погледом по соби, као да саставља до ситница тачан инвентар свега намештаја што је у њој. До тада није покренула питање о парама, али се види да за нечим страхује и да се сигурно непрестано пита да ли постоји тестаменат.

Ујутру, на дан пратње, кад су хтели да положе тело у ковчег, видели су да су се они у заводу за сахрањивање преварили и послали здраво кратак сандук. Гробари морају да се врате и да донесу други. А кола непрестано чекају пред кућом, и цео се кварт узнемирио Нове муке за Г. Русоа. Да бар то помогне да му жена оживи, кад је толико не укопавају! Једва једанпут скидају јадну Госпођу Русо, и сандук стоји изложен свега десет минута, доле, под капијом увијеном у црно. На

улици чекају до сто људи: трговци из тог краја, кирајџије из исте куће, кућевни пријатељи и неколико радника у горњим капутима. Пратња полази; Г. Русо иде први иза кола.

Суседке што гледају пратњу брзо се крсте и говоре шапатом: „Је ли то она што је продавала хартију? она жута женица што је била спала само на кости и кожу? Нека, и боље ће јој бити под земљом. Што су ти људи! Ето ти шта су имућни трговци, који су радили да се проведу у својим старим данима. Весела жена, ето јој сад проводље!“ И суседкама се здраво допада Г. Русо како иде иза кола гологлав, сам самцит, блед, и са ретким власима што му се лепршају на ветру.

У цркви свештеници одслужују опело на брзу руку, за четрдесет минута. Агата, која је села у први ред, изгледа као да броји запаљене свеће. Ван сваке сумње мисли у себи да јој се зет није морао толико размётати; јер на крају крајева, ако нема тестамента и ако она наследи половину имања, мораће и сама да плати један део трошкова око погреба. Свештеници читају последње молитве, икроиконик иде од руке до руке, и затим се излази из цркве. Готово сви одлазе кући. Прилазе троја кола, и у њих седају даме. Иза кола остаје само још Г. Русо, који непрестано иде гологлав, и тријёстак пријатеља који не смеду да се одвоје. Кола су просто застрта црним драперијама с белим кићанкама. Пролазници скидају капе и брзо промичу.

Како Г. Русо нема породичне гробнице, он је просто узео на пет година једно место за гроб на гробљу Монмартр, и заклео се да ће доцније купити гробницу, ископати своју жену и пренети је за увек у њену кућу.

Кола се заустављају на крају једне алеје, и сандук носе на рукама до раке, ископане у мекој земљи. Присутни одлажу ногама нестрпљиви, љутећи. Затим свештеник одлази, пошто је промрмљао кроз зубе двајстак речи. Са свих страна пружају се баштице ограђене гвозденим филаретама, гробови засађени шебојем и зе-

леним дрвећем: бело камење, усред овог зеленила, изгледа сасвим ново и весело. Г. Русоу нарочито пада у очи један споменик, један танак стуб са симболичном урном озго. Јутрос му је неки каменорезац досађивао с разним нацртима споменика. И он мисли у себи да, кад буде купио гробницу, подигне на гробу своје жене један такав стуб, с тако исто лепом вазом.

Агата га одводи кући, и при повратку у дућан одлучује се једва једанпут да говори с њим о парама. Кад је дознала да постоји тестаменат, диже се нагло и одлази залупивши вратима. Никад више неће она ногом крочити у овај дућанчић. Г. Русо осећа с времена на време како га притискује нека тешка туга; али му пада нарочито тешко то што му је дућан затворен у радни дан.

IV.

У јануару је била оштра зима. Нема рада, па нема ни хлеба и ватре у кући. Морисовљеви су скапавали од глади и сиротиње. Жена је праља, муж је зидар. Станују у Батињолу, у улици Кардине, у једној прљавој кући која је прави отров за цео крај. Њихова соба, на петом спрату, у тако је рђавом стању да киша прокапљује кроз пукотине на таваници. И ипак се они не би тужили ни на шта, да њиховом малом Шарлоу, дечку од десет година, не треба добре хране да ојача и постане човек.

Дете је мрљаво, мало му што треба да легне у постељу. Кад је пошло у школу, ако је хтело да запне да научи све одједанпут, враћало се болесно. На ипак је то врло бистро и умљато дете, и говори сувише паметно за своје године. Кад немају да му дају хлеба да једе, родитељи плачу као мала деца. Тим пре што у целој згради деца падају као снопље, толико је нездрава.

По улицама ломе лед. И Морисо је једва успео да га приме за радника; но цео дан пијуком раскрчава олуке,

а увече доноси кући четрдесет су. Док се опет не почну зидати куће, биће им то тек колико да не умру од глади.

Али једнога дана, кад се вратио кући, Морисо затекне Шарлоа у постељи. Мајка не зна шта му је. Послала га је била у Курсел, својој тетки, гелалки, да му потражи какав топлији капутић; у својој танкој платненој блузи мрзнуо се од зиме. Тетка је имала само старе зимске капуте за људе, који су за њега врло велики, и малишан се вратио кући цвокоћући, поводећи се, као да је штогод пио. И сад лежи на узглављу сав црвен, буца којешта, све му се чини да се игра пиљака, и нева песме.

Мајка је метнула на прозор једно парче неког пеленаног шала, да запуши једно разбијено окно; остала су још свега два окна горе, на тавану, и кроз њих се види модро-сиво небо. Невоља је испразнила орман, све је рубље заложено. Једнога вечера продали су сто и две столице. Шарло је дотле спавао на патосу; али, откад се разболео, уступили су њему кревет. И на кревету му је било врло рђаво, јер су вадили шаку по шаку вуне из душека, и сваки пут продавали једној жени што тргује са старим стварима по по фунте за четири пет су. Сад отац и мајка спавају у једном бунаку, на некој сламњачи где ни пси не би лежали.

Обоје гледају Шарлоа како се тресе у постељи. Шта ли је детету, мисле се они, те тако буца? Можда га је нешто ујело или су му дали да пије штогод нездраво. Дошла је и једна сусетка, Госпођа Боне, и, пошто је прегледала малишана, рекла им је да је њен муж умро од исте болести.

Мајка плаче стежући Шарлоа у наручја. Отац одлази из собе као луд и трчи по лекара. Мало после враћа се с једним, врло великим, гордим и несимпатичним, који испитује нешто наслонивши уво на леђа детету, и куца га по грудима, не говорећи ни речи. Затим Госпођа Боне одлази својој кући да донесе артију и плајваз, да лекар напише рецепт. Кад је пошао, непрестано онако исто нем, мајка га пита угушеним гласом:

— Шта му је, Господине?

— Запаљење плућне марамице, одговара овај кратко без икаквог објашњења.

Затим он пита њу:

— Јесте ли уписани у добротворни завод?

— Нисмо, Господине... Последњега лета добро смо стајали. Зима нас је сатрла.

— Тим горе по вас, тим горе, одговара он.

И обећава да ће се опет навратити. Госпођа Боне позамљује двадесет суа да иду у апотеку. Са четрдесет суа Морисовљевих купили су две фунте говеђине, мало дрвеног угља и лојаница. Прва ноћ пролази добро. Целу ноћ пазе да се ватра не угаси. Болесник, као да га је успавала велика врућина, не буца више. Ручице су му у ватри. Видећи га сломљеног од грознице, родитељи се смрзују; а сутрадан запањују се од страха, кад је лекар стао да маше главом пред постељом, као човек који је изгубио сваку наду.

Читавих пет дана болест не иде ни на боље ни на горе. Шарло спава на узглављу, као пребијен. Беда у соби све јаче зјапи из сваког кутића и изгледа да улази с ветром кроз руне на крову и прозору. Другога вечера продали су последњу кошуљу мајчину: трећега су опет морали да извуку испод болесника неколико шака вуне, да плате апотеку. И онда им није више ништа остало, све је отишло.

Морисо и даље ломи лед; само с његових четрдесет суа не може се ништа. Како ова јака хладноћа може убити Шарлоа, он жели да време одјугови, а у исто време и плаши се од тога. Кад пође на рад, срећан је што види како се улице беле од снега; затим се сети свога малишана који се горе бори са смрћу, и топло се моли за један зрачак сунца, за онај пролећни млак ваздух што односи снег. Да су се само уписали у добротворни завод, имали би бесплатно лекара и лекове. Мајка је ишла у општину, али су јој одговорили да има пренуно молби и да треба да причека. Ипак је добила не-

колико унутрица за хлеб; једна милосрдна госпођа дала јој је пет динара. Затим је опет настала невоља.

Петога дана Морисо доноси својих последњих четрдесет су. Време је одјуговило, и отпустили су га. Сад је све свршено: неће се не ложи, хлеба је нестало, рецепти се више и не носе у апотеку. У соби где влага све цури са зидова, отац и мајка цвокоћу од зиме, крај детета које се гуши у самртном рошцу. Госпођа Боне их више не обилази: мека је срца, и врло јој је тешко да гледа дете како се мучи. Кирајџије из исте куће брзо пролазе испред њихових врата. Ова она, мајка, кад је спопадну сузе, баца се на постељу и љуби дете, као да хоће да му олакша муке и да га излечи. Отац, као блесав, по читаве сате стоји испред прозора, дуже стари шал и гледа како се снег топи, како с кровова капље вода и каља улицу. Можда ће то Шарлоу добро чинити.

Једнога јутра лекар рече да више неће свраћати. С дететом је свршено.

— Ово влажно време убило га је, каже он.

Морисо дуже песницу према небу. Макар какво време да је, тешко сиротињи! Био је мраз, и то није ваљало: настала је југовина, и сад је још горе. Ако жена хоће, предлаже он, могли би да заиале мало угља на да се угуше сви троје заједно. Тако би пре свршили.

Мајка пак наново иде у општину: обећали су да ће им дати помоћи, и они чекају. Како је ужасан тај дан! Суморна нека хладноћа пада са тавана: у једном ћошку прокапљује киша; треба подметнути какав суд, да се не кваси патос. Од синоћ нису ништа окусили, само је дете попило шољу теја коју је донела вратарка. Отац седи за столом, ухватио се рукама за главу, гледа некако туно, и уши му зује. Мајка, чим чује кораке, потрчи вратима: нада се да то једва једанпут доноше обећану помоћ. Шест је сати, помоћи још никако. Лагано се спушта кањав сумрак, страшан и тајанствен као агонија.

Наједанпут, у све мрачнијој ноћи, Шарло испрекидано шапуће:

— Мама... мама...

Мајка му приђе, и осећа само како му из уста врућ дах. Она не чује више ништа, једва и распознаје дете које лежи забачене главе, укочена врата. И вичe, као луда, преклињући:

— Свећу! брзо свећу!... Шарло, проговори!

Али свеће нема. Она онда журно креше машине и ломи их међу прстима. Затим својим дрхтавим рукама пипа лице детету.

— Господе Боже! умро је!.. Чујеш, Морисо, умро је!

Отац диже главу, не видећи ништа у помрчини.

— Шта ћемо? умро је... И боље.

Чувши мајчино јецање, Госпођа Боне решила се да дође са лампом. И онда, док две жене опремљују Шарлоа, неко куца на врата: то доносе помоћ, десет динара и упутнице на хлеб и на месо. Морисо се смеје некако блесасто, примећујући како се они у добротворном заводу увек задоцњавају.

А како је један детињи лешић, мршав и лак као перо! Да су положили на душек каквог врапца који се смрзнуо од хладноће и кога су дигли са улице, ни он не би био мањи.

Госпођа Боне, која је опет постала врло услужна, објашњава родитељима да треба чиме да се заложе, да Шарло неће оживети од тога што они гладују покрај њега. Она се сама нуди да отиде и купи хлеба и меса, и додаје да ће донети и свећу. Они јој остављају на вољу да ради шта хоће. Кад се вратила, поставља сто и износи још сасвим врућe кобасице. И Морисовљеви, изгладнели, једу прождрљиво покрај самога мртваца; у сенци њиховој види се његово мало бело лице. У фуруни пуцкара ватра, у соби је врло пријатно. Овда онда очи мајчине овлаже се. Крупне сузе стану да јој канђу на хлеб. Како би Шарлоу било топло! како би и он радо јео кобасице!

Госпођа Боне по што по то хоће да проведе ноћ крај мртваца. Око једног сата, кад је Морисо најзад заспао наслонивши главу чело ногу детиних, жене кувају каву. Позвали су још једну сусетку, једну осамнаестогодишњу шиваљу: и ова доноси са собом мало ракије у стаклету. И онда три жене сркћу полако каву, и причају лагано приче о чудноватим смртима; мало по мало гласови им постају јачи, и почињу ћеретати о другим стварима: говоре о кући, о кварту, о неком злочину у улици Поле. Покаткад се мајка диже и обилази Шарлоа, као да хоће да се увери да се није помакао.

Како нису увече пријавили да је дете умрло, оно мора сиротo да лежи неукопано и сутра цео дан. Морисовљеви имају свега једну собу, и због тога живе са Шарлоом, једу и спавају у истој соби с њим. Овда онда и забораве га; затим, кад га опет виде, - плачу као да су га још једаннут изгубили.

Најзад се прекосутра доноси сандук, велики колико каква кутија за играчке: четири даске и неизренденсане добро што их је бесплатно дала општина кад су поднели уверење о сиромашном стању. И онда су трком одјурили у цркву. Иза Шарлоа иде отац с двојицом другова што их је срео успут, затим мајка. Госпођа Боне и она друга сусетка, шиваља. Ноге им се заглибљују у блато до више чланака. Нема кише, али је магла тако влажна да је опело мокро од ње. У цркви се свршава опело на двоје на троје. И пратња се опет креће трком по каљавој калдрми.

Гробље је бестрага далеко, чак изван вароши. Пратња удара улицом Светога Жана, прелази варошку капију и најзад долази на гробље. То је пространо ограђено место, пуста земља, затворена са свих страна белим зидинама. По њој буја коров, овде онде дижу се хумчице ископане земље, а тамо у дну пружа се ред сувог дрвећа, пржајући небо својим голим гранама.

Спровод се креће полако напред по мекој земљи. Сад већ и киша пада: и на плуску морају да чекају

једног старог свештеника, док се овај једва једанпут није смиловао да изиђе из неке капелице. Шарло ће спавати на дну заједничке раке. Поље је посуто крстовима што их је ветар оборио, венцима што су иструлили на киши, поље невоље и туге, опустело, утапкано, пуно и препуно лешина што их из предграђа згрћу на гомиле глад и зима.

Свршено је. Земља се баца на сандук, Шарло је на дну јаме, и родитељи одлазе, не могавши ни да клекну, но житком блату у које се заглибљују. Како киша непрестано лије, Морисо, коме је остало још три динара од оних десет што их је добио из добротворног завода, позива другове и сусетке да се мало поткрепе код једног винара. Седају за сто, пију два литра вина и једу по једно парче бријског сира. Затим и другови плаћају два литра. Кад се друштво враћа у Париз, врло је расположено.

(Свршиће се.)

Емил Зола.

(*Превео с француског* Свет. А. Петровић.)

МОРСКА ВРБА.

Сама стоји врба над морем, на стени.
Расплела је косу зелену и дугу:
Наличи на нимфу коју су проклели
Да постане дрво и да шуми тугу.

Слуша песму гора када јутро руди.
Агонију воде у вечери неме:
Непомично стоји тамо где све блуди:
Облаци и ветри, таласи и време.

И ту шуми с њима, дајући, полако,
Мору коју грану, ветру листак који:
И, к'о срце, себе кидајући тако,
Сниva о животу. — Сама врба стоји...

Ј. Дучић.

С ДРВЕЋЕМ.

Црно и мокро стоји у парку дрвеће,
Не миче се и ћути;
Не тиче га се оно сунце што се једва креће
И у магли као колут жути,
Без страсти и плама,
Тромо гази сферним утрпинама.

Гледаш у капље: свака грана плаче,
Стискаш руку око хладне коре;
Приљубљујеш се уз мене јаче,
И мисли ти горе. —
Пусти срце, нек' силно уздише;
Али се не бој, — то дрво дише.

М. Ћурчин.

У КВРГАМА.

У кврге су ме бацили, о срама!
Да, то је било у прастаро време.
Јесам ли био крив, и зашто? Тама
Ћути, и редом сва створења неме.
У кврге су ме бацили, о срама!

Неко их стеже, а не видим ко је,
Ал' чујем како шкрипе кврге гнусне.
Под силном стегом прште кости моје
И крв из рана на махове пљусне.
Неко их стеже, а не видим ко је.

Јаук и писка свуда око мене:
У редовима црним кврге стоје.
У њима пиште деца, људи, жене,
Неко их мучи, а не знају ко је.
Јаук и писка свуда око мене.

Стежи, о стежи, невидљива сило,
И немилосно кости моје мрви,
Док најзад моје не престане било
И не исцури кап последња крви!
Стежи, о стежи, невидљива сило!

О, како ти се слатко смејем сада!
Жртва се руга џелату што коље.
Зар то врхунац мучења и јада?
Зар писи ништа измислила боље?
О, како ти се слатко смејем сада!

Удри, и мучи, и притежи јаче,
Ал' знај да неће пређи моје усне
Ниједна речца што моли ил' плаче,
Ни баиске клетве, ни слабости гнусне!
Удри, и мучи, и притежи јаче!

Ал' докле редом деца, људи, жене,
Ропћу и пиште, бедни, покрај мене,
И роиски клече пред скривеним створом,
Врх писке, клетве и вапаја њини
Летеће мирно дух мој у висини
Ко морска ласта над широким морем!

М. М. Ракић.

СТАРА СРПСКА ЦРКВЕНА АРХИТЕКТУРА
И ЊЕН ЗНАЧАЈ.

I.

Намеран да изнесем своје, можда немеродавне, погледе на стару српску црквену архитектуру, ја одмах у почетку наилазим на једно погрешно и укорењено мишљење које се непосредно тиче нашега предмета, и с којим нам се треба подуже забавити. Налазило се, наиме, деценијама, па, на жалост, још се и данас налази, да је прикупљање грађе за изучавање старе српске архитектуре од споредног значаја. Да такво мишљење постоји, доказ је, што се оно грађе коју су вредни и зато спремни Г. Валтровић и пок. Милутиновић пре 20—30 година прикупили, не публикује, па да то буде подстрек и углед млађима, који би били вољни да на овом пољу, прикупљању грађе из Старе Српске Архитектуре, раде. И не само то, но, да је не мало него много више увиђавности зоз меродавних фактора, требало је већ одавна имати нарочито спремне снаге за овај посао, те да силну грађу по свему Српству, поглавито на његовом крајњем [illegible], прикупе, среде, публикују. Али то није учињено, па се ни данас не чини. Сасвим је дакле појмљиво, што наша Академија Уметности није у току прошле године држала ни једне седнице, јер ни на овом пољу, прибирању грађе старе српске уметности, већ од више година није ништа урађено.

Од коликог је значаја и важности прикупљање грађе српских архитектонских старина као и свих осталих творевина духа, осећања, схватања, погледа и укуса, којима је, у разноликим приликама живота, умело и знало српско племе за ле израза, разумеће сваки који разуме ону велику дубину значаја Вукове грађе и његова рада. Вук је учинио први срећан, одсудан корак на оном путу ко-

јим је требало даље ићи. Не штити и не карактерише један народ само његов језик, него и његова култура, односно његове разнолике културне тековине и творевине, јер народ који и на овом пољу нема тековина, или их има али не сачува, изгубиће се, претопиће се у други суседни народ чија култура њиме доминира. Народ са својим језиком а туђом културом, немајући свога културног обележја, губи своје значење као народ, губи свој народни карактер и дух, губи дакле своју индивидуалност. Шта више, кад један народ надмоћном укорењеном туђом културом изгуби своја остала национална обележја, он може временом и свој језик да изгуби, те да сасвим престане да живи као народ. Што је пак тих тековина више по разноликим правцима духа и развијености живота народног; што су оне већма у народу распрострањене; што су оне (било у њему поникле или у току времена с народом саживеле и развијене). у народу већма укорењене, то ће и његова отпорна снага у борби за национални опстанак бити већа. У колико је пак идентичност тих разноликих тековина у појединим правцима из разних покрајина српског племена јаснија, одређенија, у толико ће то бити и јачи доказ за утврђење истоветности народа тих разних покрајина. Та сличност или истоветност у схватању и давању израза свему оном што је везано за дух и живот народни, поред све политичке поцепаности његове и свих јаких а најчешће штетних утицаја разноликих туђинских култура, показаће да је на дну опет једна иста основица, душа једног истог народа. Такав је случај са српским народом, који је својим културним тековинама, у свима покрајинама где се налази, показао идентични карактер. Што је он то показао, лежи више у консервативности духа његова него у његовој националној свести, јер је он, живећи вековима патријархалним животом, сачувао у многом погледу и до данас у клици своје особине и ако није имао увек јаке националне свести. У прошлом веку нарочито у другој његовој половини, туђинским утицајима почео је он поне-

што од тих особина да губи, али је опет, ваљда у замену за то, национална свест почела да јача.

Да је, у циљу утврђења поменуте сличности или истоветности у схватању и изразу народног духа из разних српских покрајина, до сада што урађено, као што је могло и требало да буде, не би могла безочност, макар и ауторитета једног Јагића, тенденциозно, са извесним рачуном, да дели српско племе на онолико народа у колико покрајина оно живи: не би се могло српско племе да доводи у забуну, а страни свет у обману да постоји „босански језик“ и да нема идентичности између Срба у Србији и оних у Старој Србији, а још мање са онима у Маћедонији. По тој Јагићевој логици морало би изаћи оно напред поменуто, да не само разне покрајине српског племена представљају и особене народе, него би без сумње изашло чак и то да и у Србији не живи један исти, српски народ. Јасно је, да би се по таквим поставкама Јагићевим консеквентно дотерало до апсурдума.

Да ће један народ, и поред свог језика, изгубити свој национални дух и карактер, ако туђа култура буде њиме обладала толико да уништи сва остала његова обележја која су само њему својствена као манифестације духа његова; да ће чак, кад буде то све изгубио, изгубити и свој језик, ствар је проста и природна, то је природни процес претапања у други суседни културнојачи народ, процес који се између народа од вајкада па и данас на наше очи врши. Примера за ово има и свуда и у прошлости и у садашњости. Узећу за пример немачки народ у Елзасу и Лотрингији који је, за двеста година под француском управом, толико изгубио од свог националног карактера, да силна културна Немачка и данас, после 32 године, још није потпуно успела да тамошњем народу поврати немачки карактер и дух, чак ни помоћу чега бруталних средстава. Полапске и поморанске Словене угушила је немачка култура, као што је иста култура била на путу да уништи Литванце и Словене у садањим руским провинцијама Ис-

точног Мора, Ливланду, Курланду и Естланду, ма да Немаца у тим провинцијама има само 7—10%. На том су путу и Словаци, које, поред бруталне мађарске силе, уништава и мађарска култура. У перспективи, само нешто даље, таква будућност очекује и Хрвате, на које утичу две културе, спонтано немачка и насилно мађарска. Хрвати ово канда предосећају и због тога је сасвим природно што они инстинктивно присвајају суседна српска културна обележја (језик, народно песништво, мелодије и др.), његове тековине и творевине, да се од напасти мађарске и немачке сачувају.

А да, обратно, јаке националне одлике које карактеришу један народ, могу вековима да одрже народ у правом националном карактеру његовом, као доказ може послужити сам српски народ. У пркос целом несрећном стању под Турцима, његове су племенске одлике биле тако јаке, а турска култура тако слаба да су ове одлике, одржане више патријархалним животом и његовим традицијама, могле српско племе да одрже у његовом националном карактеру. И не само то, него чак и у случајевима кад су поједине породице или ма и читаве покрајине српског племена из будн којих узрока примиле ислам, опет су се за дуго, а негде још и до данас у њему одржале многе одлике које карактеришу само српски народ: очит доказ, да су националне одлике, одржане традицијом, још из доба старог патријархалног живота српског биле тако чврсте, тако се у народ уживеле, да су му само оне више мање очувале националан карактер. Национална свест је дакле у овом случају сасвим утрнула, али су те одлике, та обележја била тако јака да су она сама собом по сили урођеног инстинкта његовог очувала његов карактер. Тако н.пр. знамо за многе примере поарнаућених Срба у Ст. Србији, који су многе српске народне обичаје и до данас сачували, и свој српски језик поред арнаутског, и чак и традиције из давне српске прошлости. Сличних примера има масом код мухамеданаца Срба у Босни и Херцеговини. Истина, српски

народ може да послужи и као негативан пример за начело о којем говоримо. Има, на жалост, и код нас доста примера одрођавања и губљења националне свести и карактера. У Дечанима, пре неких година, имао сам прилике да говорим са једним старцем Србином, који је из једног околног села са својом бабом дошао манастиру да о својој слави, своме свецу, Св. Луки свећу принали. Кроз плач ми је испричао, како је очајан и не може да преболи, што ће то, вели, можда бити и последња жртва заштитнику његова дома, јер је толико стар а осећа се тако слаб, да поузданно неће више доживети, да своме свецу свећу принали. Али му, вели даље, није жао себе, наживео се, него је у очајању што ће та свећа да се угаси поред живих синова који су се поарнаутили.

Колико поједини народи цене културне тековине једног народа независно од језика, види се и по томе што се они каткад, у тежњи да покажу што више таквих тековина, машају се и за туђе и износе их као своје, само да би могли необавештену свету показати богатство народних одлика а све у циљу што јаче одбране од поплаве туђинске јаче културе. Поред Хрвата које смо раније за пример тога навели, могу нам згодно послужити и Мађари који пред свет као своје износе и разне мотиве мелодија, везова, орнаментике као и примерке тканива и ношива и многа друга обележја њима потчињених народа, Словака, Срба а нарочито Румуна и Малоруса. Ствар је добро срачуњена јер овим Мађари постижу двоје: прво, што пред светом важе као народ богат духом и својим културним тековинама; и друго, што ту разнолику пробрану грађу прерађују у своме духу, комбинујући је са својим мотивима примењују на савремене прилике и потребе, уносе је у ове народе, те да тако малобројни, ограђени двема јаким расама, словенском и германском, лакше асимилишу потлачене народе и стварају за будућност један компактан јачи народ, окарактерисан више мање општим, заједничким одликама. Тиме мисле Мађари да се у борби за свој опстанак одрже и сачувају од поплаве надмоћних

суседних раса, словенске и германске. Овим се, поред других насилних и вештачких средстава, у оба правца до данас прилично и успело.

Ја се нећу даље упуштати у доказивање и навођење примера, јер мислим да је и ово досад довољно да се увиди како за карактеристику једног народа, независно од његове националне свести, није довољан свакад само његов језик, него и све оно остало, што је специфично његово, што је у њему, у разним потребама и приликама живота његова, поникло и развило се. Вук је први увидео ту велику важност прибирања народних умотворина, те је прикупљеном и публикованом грађом народних песама, обичаја и пословица постигао двоје: прво, да изнесе душевну страну народа, његову интелектуалну снагу; и друго, да створи сигурну основу његова развића у националном духу, и да му тиме ојача националну свест. Што је Вук почео, треба даље наставити. Треба прибирати и неговати све оно остало, што потиче из духа, схватања, осећања, укуса у разноликим потребама живота народног. Али, да би ови погледи на обележја и културу српског народа и његов значај створили и потпунију слику, сматрам за потребно да додам да има и таквих тековина, одлика или обележја, која не могу бити од користи народу за његово даље напредовање и благостање, или су чак и раније сметале његовом правилном развитку ма да носе његов дух. Свакако би било потребно и такву грађу прикупљати, која би послужила двојаком циљу: што би и она могла да послужи за доказ идентичности српског народа у свима његовим покрајинама, и што би се, знајући које су то штетне особине, лакше могле из народа да искорене. Треба прибирати и проучавати сву ону разноliку грађу у српском народу, која етнографски чини његово обележје. Та ће му грађа послужити као основица за његово даље развиће у народном духу, и он ће одабирати и неговати све оно што је у тој грађи за живот способно. Тако прибрана, прерађена и на сувремене прилике и потребе народа при-

мењена грађа, утицаће јаче и на ширење и јачање националне свести, чему је последица његово духовно на и политичко јединство. Народ ће онда, уједињен, а наоружан својим националним обележјем, јаче и с већом отпорном снагом стати на супрот штетним културним утицајима са стране, те да се као засебна културна јединка у своме духу као народ одржи и напредује.[1]

Дух Вукових тежњи и његова рада требало је разумети, па после његове смрти тај рад у том смислу и наставити. Изгледа да га потомство није потпуно схватило. Силна грађа која чини специфично српско обележје, још лежи у српском народу ма да сваким даном све више из многобројних узрока пропада, или собом или се губи, подлеже надмоћним а штетним страним културним утицајима. Крајње је време да се спасава што се још може спасти.

У први ред народног обележја или тековина поред језика долазе *творевине духа* његова које су већином у њему поникле: песме, приповетке, сказке, бајке, загонетке, пословице, обичаји, сујеверице, мелодије, обичајно право, предања, установе; затим све оно што се у току векова према приликама и потребама његова живота, можда делимично и са стране, њему прилагодило, с њим сживело, развијало и усавршавало *по укусу његову*, те има често и уметнички карактер као што су: разни везови, слагање боја, орнаментика на разном градиву, разни споменици писани, резани и живописани, неимарске грађевине: напослетку, све оно што непосредно припада материјалним потребама живота његова, те је врло често производ ужег локалног значаја као што су: посуђе, алати, намештај, пошиво, ткиво, разнолике домаће грађевине, кућни распоред, народно лекарство, а уз све то њихова терминологија, као и терминологија боја, облика, градива, радњи и т.д. Ово грунисање разноликих обе-

[1] О томе пак како треба примати страну културу без штете по националне особине, могло би се дуже говорити, али ми то за сад остављамо.

лежја и тековина народних не треба разумети тако, да су оне по тим групама строго одељене једна од друге. Од наведених обележја и тековина има и таквих које дȇлом могу да носе и карактер друге групе, не строго само оне у коју су убројане.

То је та огромна грађа која лежи у народу, а чији сам замашан значај и важност покушао да изнесем и утврдим. Не велим да износим што ново. Сви интелигентни синови српског племена који разбирају о свом народу, који воде рачуна о напретку његовом, више мање ово знају, па је баш с тога и чудно, што се на овом пољу тако мало урадило па и данас тако исто мало ради. Све што је урађено, или што се и данас ради, потиче поглавито из добре воље појединаца, који су прожети тежњом да свом народу послуже. Али је та снага према огромном послу мала, и цео рад до сада носи тип више случајног или узгредног посла. Често пута има се и добре воље али без довољно спреме и разумевања, те је тако некритички прибрана грађа често без вредности. На с тога, а и што се та грађа све већма губи, пропада, треба прионути на што бржи и интенсивнији рад. Али се без системе и плана и довољних средстава таква грађа не прикупља, ако се мисли да она добије вредност коју треба да има. Таквим би послом требао да руководи онај који даје највише гаранције да ће се ти послови урадити као што треба, и мислим да је за тако важан посао у првом реду позвана Српска Академија. То би јој било најблагодарније поље рада, а тиме би и најбоље послужила своме народу.

*

Сва досадања излагања, ма и да нису у свему опширна, држим да су ипак довољна да се јасно увиди и утврди значај и важност прибирања разнолике грађе из народа, као специфично његових манифестација духа, укуса и схватања.

Та грађа критички, по извесном смишљеном плану и систему прибрана, публикована, према потреби обра-

ћена и на савремене прилике и потребе народа примењена, показаће очевидно резултате у овоме:

Што ће образовани и научни свет бити тачније обавештен о јачини интелектуалне снаге српског народа;

Што ће се идентичним манифестацијама из разних покрајина српског племена утврдити и идентичност народа тих покрајина;

Што ће се развићем на националној основици снажно сузбијати туђи штетни утицаји, а ширити и јачати национална свест у свима покрајинама српског народа, и тиме створити духовно и политичко јединство; и

Што ће показати да је достојан члан европске културне заједнице, и да као засебна културна јединка има услова да живи и да се развија, јер уме да ради.

(Наставиће се.)

Андра Стефановић.

ЗЕМЉОТРЕС У ДУБРОВНИКУ.

(1667.)

Извештај извађен из једног писма писаног из Млетака Господину Шарпантје'у, банкару, од Господина Хардена, који је био у Дубровнику када је разорен.

У недељу 27 марта 1667 године у вече укрцали смо се у млетачком пристаништу Маламоку у једну лађу са двадесет и пет топова коју је Млетачка република дала Г. посланику Холандије да га однесе у Дубровник. И сутрадан, у понедељак, рано у зору, отиснли смо се наморе и имали смо ветар тако повољан да смо за четири дана дошли на домак Дубровнику, али унутра нисмо могли ући два дана, јер су бирали новога кнеза у тој малој републици.

Дубровник је био врло стара република. Било је већ близу и триста година како је постојала: варош је била врло мала, али врло јака. С једне је стране била опкољена планинама, а с друге морем, и опасана дво-

струким појасом сасвим нових зидова. У њој је било десет или дванаест хиљада душа. Сенат се састојао из триста племића. Свакога су месеца бирали новога кнеза, а свакога дана једнога заповедника града. Баш кад смо ми стигли био је избор, и зато смо у варош ушли тек на Лазареву суботу. Улазећи у град били смо примљени од десет или дванаест сенатора, и Г. посланик Холандије био је одведен у једну кућу која је за њега намештена, а ми смо узели једну засебну кућу, јер, пошто нас је с њим било више од четрдесет лица, бојали смо се да га не узнемиримо. Зато смо, дакле, замолили неколико сенатора и они су нам нашли једну кућу за пет господара, колико је нас било, и четири слуге, и то Г. Балтазар, син једнога вишег судије из Париза и писар Париског Парламента, Г. витез Бањи, брат адвоката Великог Париског Савета, Г. де Шармоа, Г. Шебо Алман, и Г. л'Етоал Гарден. У недељу по нашем доласку у Дубровник, Г. посланик позвао нас је на ручак и замолио да будемо тако добри и пођемо с њиме да поздравимо кнеза, што смо и учинили, а у уторник је Г. посланик био почаствован многим поклонима од стране Сената; среда је била одређена за јавну гозбу у част његову, али је Бог друкчије наредио.

Јер у поменуту среду, која је била Велика Среда, у 6 сати у јутру, када су сви становници били још у кревету, земља се од једном тако јако затресе као никад до тада; цео град је у једном тренутку био порушен. Што се тиче нас који смо били још у кревету, ми смо били сасвим запрепашћени, и видели смо како се све руши. Ја сам још имао довољно времена да скочим с кревета доле и да учиним три или четири корака, али најзад све паде, и ја видех једну страну дебелога зида како је падала и хтела да ме пригњечи, али, на моју највећу срећу, једна греда паде с друге стране и подупре зид, те ми направи као неку малу кућу. Али су ми ипак ноге биле затрпане у камењу и тело сасвим притешњено, а поред мене Г. Балтазар, који није био ништа повређен,

него је добио само две три огреботине и једну малу рупу на глави. Мени је требало више него један сат да извучем ноге из камења. После неког времена чуо сам један глас и познао да је то јадни Г. Шармоа, који је викао за помоћ; ја му рекох да смо ми у једној рупи, где не видимо ни небо ни земљу, и да само очекујемо смрт. Он нам саопшти да има на себи читаву кућу и да умире. Говорио је с нама једно два сата, и после тога времена мислили смо да је мртав, пошто га више нисмо чули. А Г. де Баљи био је већ обучен када се то догодило, и био је смрвљен од једном, а гроф Алман лежао је поред нас готово два дана и две ноћи, испод безбројног камења, где је и умро. Тако исто смо чули тројицу од наших слугу где запомажу, и, међу осталима, мој слуга ми, вичући, рече да је у једном подруму где има један мали свод који није пао, али да не види ни небо ни земљу. Ја сам га молио да учини што год може те да нас спасе, и он нам то обећа, али пошто се дуго пео и пентрао, морао је да се сиђе кроз небројено камење које му је падало на тело. Другога дана покушао је опет, али је било узалуд. А трећега дана викао ми је да не може више да издржи и да умире од жеђи, и говорио је са својим другом да један другога убију, да се не муче више. Кад сам ја то чуо, рекох му да му је боље умрети трудећи се да спасе свога господара, него се упропастити и убити, и ја сам га тако соколио да је почео поново да се труди не би ли нам помогао и, пошто се дуго мучио, он нађе једну рупу кроз коју је прошао с тешком муком. Када је видео светлост, рече ми да је варош пала, и да има мало изгледа да ће нам помоћи, јер не види никога, и да види две или три куће на нашој. Ипак је видео остатке једнога францисканскога манастира, те отиде онамо и нађе три францисканца који су једини остали од целога браства: он им рече да смо ми под земљом, те, ако они хоће да нам дођу у помоћ, даћемо им много новаца. Чувши то, они поведоше собом три Словена (Esclavons), дођоше и мучише се готово три сата, и ми почесмо да назиремо

дневну светлост. Када нас опазише, упиташе нас да ли смо већ сасвим спремили новац да им дамо. Ми им одговоримо да нисмо, јер смо голи, али да би, ако би имали доброту да нам помогну, без сумње новац нашли, пошто би се уверили да нас петорица имамо више од девет хиљада динара. Најзад нам рекоше, на најсуровији начин на свету, да ће да оду кад ми немамо новаца. Ја се у том часу сетих да на руци имам два дијаманта, које сам им пружио кроз малу рупу кроз коју смо видели светлост. Тада они почеше да раде и копају, и најзад нас извукоше из једног стања у коме смо се налазили. Када смо сагледали светлост, били смо веома изненађени видевши да није остала ни једна једина кућа. Ми смо молили наше ослободиоце да буду тако добри и да још копају, те да извучемо и оне који су погинули и сахранимо их, и да покушамо мало да спасемо наш новац, али они нису хтели ништа да учине, надајући се да, кад ми будемо отишли, они могу опет доћи натраг да све опљачкају. Ми најзад одосмо, пошто смо три дана и две ноћи били остали под земљом, без јела и без пића, и пошто смо били принуђени више него двадесет пута да пијемо своју мокраћу из руке. Прошли смо кроз рушевине и видели смо најстраховитије ствари на свету; чули смо само гласове самртника који се нису могли видети, и морали смо, да дођемо до у пристаниште, да пређемо голи преко више од четири стотине самртника и мртвих телеса. Нисмо се много мучили да стигнемо у пристаниште, јер, осим тога што је град био мали, половина зидова је била пала. Пошто смо стигли у пристаниште, били смо врло зачуђени кад смо видели да су две или три лађе биле разбијене. Ми смо се распитали откуда је то, и рекоше нам да, кад је почео први земљотрес, сунце се помрачи, планина се расцепи, море пресуши, и пристаниште остаде суво више од седам миља у море, и лађе које су биле натоварене морале су насести и разбити се. Киша од гвожђа падала је на варош и све запалила а нарочито барутне магацине, који су учинили

страховиту пустош. И заиста, када изиђосмо, све је било захватио пламен, и било је далеко за једно десет или дванаест кућа од наше куће. Тако исто су нам рекли да је Г. посланик погинуо заједно са својом госпођом, и да су се, од четрдесет и толико људи који су били с њим, спасли само њих седам, а да у целој вароши има само њих пет стотина спасених. Кад смо били изван вароши, очекивали смо само смрт, јер једна половина људи, који су се спасли била је рањена, а друга половина је бежала из страха од Турака и Морлака, њихових суседа, за које се говорило да долазе да пљачкају варош. Ми смо мало ишли, те сретосмо једнога племића који нам, пошто је наредио да нам свакоме даду по чашу вина, посаветова да идемо у један манастир на морској обали, на четири миље, по имену Свети Крст.[1]) Желећи нам да ћемо тамо наћи што за јело. (Ми смо тамо и отишли и спавали смо у једном врту, из страха од земљотреса, који је још једнако трајао, јер није престајао осам дана.) Сутрадан нас један отац театинац утеши, куши нам јела и одену нас, Г. Балтазара и мене, давши свакоме по једно шпанско одело. Истога дана рекоше нам да је туда прошла једна мала галија са које им је казано да је земљотрес био на педесет миља у округ, и да има више од педесет градова упропашћених и разорених. Известише нас да се Холанђани који су се спасли налазе на седам миља на мору на једној малој лађи, и да ће отићи у Млетке. Ми пређосмо онамо. Тамо смо нашли своје Холанђане, који се јако обрадоваше када нас опет видеше. Ту смо били осам дана укотвљени, чекајући ветар, а за то време Холанђани послаше наше морнаре да покупују неке њихове ствари и поклоне које је носио посланик, те су их нашли све упропашћене и изгорене. И ја сам онамо послао свога слугу, који нађе нашу кућу порушену и опљачкану од оних који су нам притекли у помоћ. Нашао је само Г. витеза Балија и Алмана, које је дао са-

[1] Данашња црква у Гружу.

хранити. Што се тиче јаднога Г. Шармоа', ватра је била већ на оној страни где смо га чули да говори, тако да је он свој гроб нашао у ватри. Најзад отпутовасмо из Дубровника; и после осам дана стигосмо у Млетке, где сви дођоше да нас виде као неко чудо. И ако смо били голи, сваки нас је звао у своју кућу на становање.

Хардев.

ПАРЕНЕЗЕ И МАКСИМЕ.

(2.)

Б. Које се тичу нашег држања према нама самима.

1) Као год што радник који ради на зидању једне зграде, не познаје план целе зграде или га нема увек пред очима, тако исто и човек, проводећи дане и часове свога живота, не зна какав ће му бити живот у цело и карактер његов. Што је човек достојнији, бољи, с више плана и више индивидуалнији, то је потребније и корисније да му план, који је као нека умањена слика живота, изиђе с времена на време пред очи. Наравно да, тога ради, човек треба најпре да изучи колико толико оно: *γνῶθι σαυτον*[1]; да, дакле, зна шта он управо, битно, и пре свега другога хоће, дакле шта је за његову срећу најбитније: за тим да зна шта после тога, на другом и трећем месту, жели, и уопште да у главном буде на чисто с тим шта је његов позив, његова улога у животу и његов однос према свету. Ако је то што он жели, велико и грандиозно, то ће га помисао на план његова живота више него ништа друго оснажити, дићи горе, узвисити, ободрити на рад и задржати од странпутица.

Као што путник тек када дође на неку узвишицу, види пут који је прешао, са свима његовим савијутцима и кривинама, тако и ми тек на крају једне периоде свога

[1] Познај самог себе. Пр.

живота, или и на крају целога живота, познамо прави однос својих радова, напора и делâ, тачну узрочну везу њихову, па чак и њину вредност. Јер докле год смо у „вртлогу живота", ми увек радимо по сталним особинама свога карактера, под утицајем разних мотива, и по јачини својих способности; ми, дакле, радимо са свим по нужности, јер свакога тренутка радимо само оно што нам у том тренутку изгледа право и умесно. Тек успех показује *шта* је при томе изишло, а поглед на целу везу показује *како* и *откуда* се то збило. Зато, и када чинимо највећа дела или кад стварамо бесмртне умотворе, ми и не знамо да су та дела таква него само мислимо да она одговарају нашим тадашњим намерама, да задовољавају наше тренутне смерове, дакле да су са свим на своме месту; а тек из целине, и то када се она потпуно уочи, јасно избија наш карактер и наше способности, и онда видимо потанко и у појединостима како смо, као инспирисани, погодили једини прави пут између хиљаду странпутица — вођени својим генијем. Све то важи и за теорију и за праксу, и у обрнутом смислу, за добро и за зло.

5) Једна важна страна мудрости у животу састоји се у томе да одржимо равнотежу у своме обазирању на садашњост и обазирању на будућност, те да нам једна не поквари другу. Многи живе сувише у садашњости: то су лакомислени; други, сувише у будућности: то су плашљивци и несмелице. Ретко ће ко погодити праву меру. Они који, услед тежње и наде, живе само у будућности, који гледају само напред и с нестрпљењем се журе у сусрет данима, као да тек ови имају да донесу праву срећу, а који, мађутим, пуштају садашњост да прохуји а не познају је нити уживају у њој, ти мудраци, у пркос своме стармалом изразу лица, личе на оне магариће у Италији које људи гоне напред и журе тиме што им на глави везују свежањ сена о један штап, које они једнако гледају пред носом и мисле да ће га дохватити. Јер ти људи варају себе о смислу целог живота, пошто

увек живе само ad interim[1] — док не умру. У место да смо, дакле, искључиво и непрекидно забављени плановима и бригом за будућност, или да се предајемо чежњи за прошлошћу, не бисмо требали да заборављамо да је садашњост једина стварна и једина сигурна, а да, напротив, будућност готово увек испада другчије но што ми мислимо; да је, шта више, и прошлост била другчија, и то тако да и једна и друга вреди мање но што нам изгледа. Јер даљина која иначе смењује предмете нашем оку, увећава их нашим мислима. Једина је садашњост истинита и извесна: она је реално испуњено време, и наше је бићe искључиво у њој. Зато бисмо је требали увек удостојити ведрога пријема, дакле сваки тренутак сношљив и слободан од непосредних болова и незгода свесно уживати као такав, т. ј. не помућивати га киселим лицем, због пропалих нада у прошлости или због бриге за будућност. Јер је сасвим лудо одгурнути од себе један добар час у садашњости или покварити га из обести, из огорчења због онога што је прошло, или из забринутости због онога што ће доћи. Бризи, и самом кајању, треба посветити известан час, а после тога треба о ономе што се догодило мислити:

Αλλα τα μεν προτετυκθαι εασομεν αχνυμενοι περ,
Θυμον ενι στηθεσσι φιλον δαμασαντες αναγκη.[2]

а о ономе што ће тек доћи:

Ητοι ταυτα θεων εν γουνασι κειται[3]) а напротив о садашњости: singulas dies singulas vitas puta[4] (Sen.), и то једино реално време учинити себи што је могуће пријатнијим.

Само она будућа зла имају права да нас плаше и узнемирују, која су извесна и за која знамо и када ће

[1] За тренутак. Пр.

[2] Али то ћемо сада, ма и ожалошћени, сматрати да се догодило, и драго срце у грудима укротићемо силом. Пр.

[3] А то, заиста, лежи у крилу богова. Пр.

[4] Сматрај сваки дан као засебан живот. Пр.

наступити. Али њих ће бити врло мало; јер ако су зла или просто могућна, или у сваком случају вероватна, или чак и извесна, време њихова доласка сасвим је неизвесно. Ако се, сада, упустимо у једно од онога двога, онда немамо више ни један миран тренутак. Да, дакле, не бисмо изгубили мир свога живота, услед извесних и неизвесних зала, морамо се навикнути да она прва сматрамо као да неће доћи, а ова друга као да неће доћи тако скоро.

Што некога страх мање мучи, то га више узнемирују жеље, пожуде и прохтеви. Толико омиљена Гетеова песма: ich hab mein' Sach auf nichts gestellt, у ствари значи да човек тек онда кад му се ни једној жељи не да маха и кад је упућен на голу стварност, може да има оно душевно спокојство које је основица човечје среће, јер је оно потребно да се може уживати у садашњости, те према томе и у целом животу. Баш ради тога циља и требали бисмо увек да имамо на уму да данашњи дан долази само једанпут и никад више. Али ми мислимо да ће сутра опет доћи: док је сутра други дан, који тако исто долази само једанпут. Ми, пак, заборављамо да је сваки дан саставни део живота и, према томе, онај део живота који се не да накнадити, и сматрамо га да се он у животу тако садржи као индивидуе у општем појму. Тако исто, ми бисмо садашњост боље ценили и уживали кад бисмо се у добрим и здравим данима увек сећали тога како нам у данима болести и жалости, сваки тренутак који смо провели без бола и муке изгледа бескрајно завидан, као неки изгубљен рај, као пријатељ чију вредност нисмо познавали. Али ми проживљујемо своје лепе дане а и не приметимо их: тек кад дођу рђави дани, ми зажелимо да се поврате они лепи. Хиљаду веселих, пријатних часова остављамо, са срдитим лицем, да поред нас прођу неуживани, а после, у време жалости, са узалудном чежњом за њима уздишемо. Уместо тога, требали бисмо сваку сношљиву, па и најобичнију садашњост, коју сада тако равнодушно пуштамо да поред нас-прође и још је с нестрпљењем потискујемо и гурамо напред,

— да поштујемо и да увек имамо на уму да она баш сада прелази у ону апотеозу прошлости где је чува памћење у дивној светлости непролазнога, те да нам се, када ово једном, нарочито у тешким часовима, задигне завесу, појави као оно за чим смо силно чезнули.

6) Свако ограничење ствара срећу. Што мање видимо, што се у ужем кругу крећемо, што у мањим размерама деламо, тим смо срећнији; што је све то шире и веће, тим више осећамо муке и страха. Јер с тим се умножавају и увећавају и бриге, жеље и страховања. Зато ни слепци нису тако несрећни као што нам a priori мора изгледати: то доказује благи, готово весели мир у цртама њихова лица. На томе правилу почива у неколико и то што друга половина живота испада жалоснија него прва. Јер, у току живота, хоризонт наших циљева и односа постаје све шири. У детињству је ограничен на најуже односе; у младости допире већ знатно даље; у зрело доба обухвата цео ток нашега живота, па се често шири и на најудаљеније односе, на државе и народе; у старости обухвата потомке. — Напротив, свако, па и духовно, ограничење води нас срећи. Јер, што се мање узбуђује воља, тим је мање патње, а ми знамо да је патња позитивна, а срећа само негативна. Ограниченост делокруга одузима вољи спољашње узроке за узбуђење; а ограниченост духа, унутрашње. Само, ова последња има ту ређаву страну што повлачи за собом досаду, из које после посредним путем извиру небројене патње пошто се људи, само да би се ње ослободили, лаћају свега, т.ј. траже друштво, раскош, игру, пиће и т. д., а све то повлачи само штету, пропаст и несрећу. Difficilis in otio quies.[1] А колико је за човечју срећу спољашња ограниченост, у колико се може постићи, корисна, чак нужна, може се видети из тога што једина врста песништва која узима да слика срећне људе, идила, у главном их увек представља у веома скученом стању и

[1] Тежак је у доколици мир. Пр.

околини. Да нам се та ограниченост допада, види се и по томе што ми уживамо у жанр-сликама.[1] — Према томе, највећа простота наших односа, и сама једноликост начина нашег живота, докле год не изазива досаду, чиниће нас срећнима, јер нам најмање даје да осетимо сам живот, и терет који је с њим скопчан: ту живот тече као поток без таласа и без вртлога.

7) У погледу нашег бола и задовољства стало је, у првом реду, до тога чиме је свест испуњена и забављена. Ту ће, у целини узевши, свако чисто интелектуално занимање учинити за дух који је за њега способан, много више него прави живот са својом непрекидном променом успеха и неуспеха, са својим потресима и патњама. Само, за то су, наравно, потребне претежне умне способности. Уз то, овде ваља напоменути да, као што нас живот који је управљен на спољашњу акцију, одбија и одвлачи од студија и одузима духу потребан мир и прибраност, тако исто, с друге стране, непрекидан умни рад чини нас некад мање некад више неспособнима за рад и метеж стварнога живота; зато је корисно сасвим оставити студије за неко време, када наступе околности које изискују ма какав енергичан, практичан рад.

8) Да бисмо живели сасвим наметно и извукли из искуства сву науку коју нам оно пружа, потребно је да често мислимо о прошлости; да реканитулирамо оно што смо доживели, учинили, искусили и при томе и осећали; и да упоредимо свој негдашњи суд са садашњим, своје намере и тежње са резултатима и успесима до којих смо дошли. То је понављање лекције које свакоме од нас искуство даје. Још можемо наше властито искуство сматрати као текст, а размишљање и сазнање као коментар за њега. Велико сазнање и размишљање са мало искуства личи на издања на чијим странама има два реда текста а четрдесет реда коментара. Велико искуство са мало размишљања и још мање знања личи на бипонтинска из-

[1] Жанр-слике су оне које представљају тихи, мирни, домаћи живот. Пр.

дања[1] без напомена, у којима је много што шта неразумљиво.

У прилог препоруке коју смо сад учинили, иде и правило Питагорино да пре спавања промотримо шта смо преко дана урадили. Ко, у оној журби и метежу послова и уживања, живи а никако не премишља о својој прошлости, него напротив пушта свој живот да само иде и пролази, тај губи ведру памет и смишљеност, његова душа постаје хаос, и у његове мисли увлачи се некаква збуњеност, и то се све јасно даје видети у његовој неравној, фрагментарној, скоро искиданој конверсацији. Та је појава све чешћа и јача што су већи спољашњи немир и множина утисака, а што је мања унутрашња активност његова духа.

Овамо спада још једна чињеница, наиме: да, после дужег времена, и пошто су прилике и околина које на нас некад дејствоваше, прошле, ми не можемо да повратимо и обновимо оно расположење и осећање које су оне онда у нама побудиле, али можемо да се сетимо наших радња и речи које су оне изазвале. Ове су резултат, израз и мерило оних. Зато би бар памћење или хартија требали брижљиво да сачувају сећања на важније моменте у нашој прошлости. За то су дневници врло корисни.

(Наставиће се.)

Артур Шопенхауер.

(Превео с немачког Св. Предић.)

---

[1] Тако се зову по Цвајбрикену, вароши у баварском Пфалцу, где су издања дела класичних писаца на начин који писац помиње.

Пр.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Јоаким Вулић. *Путешествије по Сербији.*

Интересантно је каткад разгледати како су се наши стари књижевници који нису родом из Србије, понашали у овој земљи кад су у њу прешли. За њихову моралну карактеристику, која се нас у књижевној критици често тиче, то њихово понашање у Србији од пресудног је значаја. Србија је на почетку прошлога века била нова земља, без икакве културе, патријархална и скоро примитивна, отворена широм свима ученим Србима који су хтели у њу доћи: зашто је који од њих долазио, какво је учешће у њој имао, какве је послове у њој чинио, све су то ствари које непосредно откривају и показују карактер његов. Има их који су из чистог патриотизма долазили и који су се врло коректно у њој држали. Доситије је један од таквих, његово учешће у Србији врло је симпатично. Пошто је сâм од своје сиротиње помогао устанак још кад је у Трсту био, једва је чекао да у Србију дође. „Мени би било, каже он у почетку 1805, као да први ред божијим благодетелним воздухом дишем кад би слатким, свободним, миле матере наше Србије воздухом гди ибуд дисати почео; то би за мене на земљи блаженство било.“ И то не каже он само једанпут, него стално тако говори чим помене Србију: читајте његова писма па ћете се изненадити оном искреном акценту, оној пријатној симпатији с којом он о Србији говори чим је у уста узме. Па не само да тако говори, него тако и ради, као човек који необично воли Србију. Пре свега, он одмах пре свију књижевника долази у Србију. Не могући ни прећи у Београд одмах чим је устанак почео, он долази у Земун, лута по њему, гледа прилику да ма за мало пређе границу, провуче се једанпут у Смедерево, а чим се Београд предао, одма улази у њ и настањује се у

њему. То није лака ствар за њега била, нарочито под старост: да се то тачно оцени, треба видети колико је оклевао и премишљао да дође у Србију Соларић који је, уз то, био млад а који ипак, ни на толике позиве, никад није дошао. Па онда, Доситије, чим је прешао у Србију, ради за њу својски, као човек који се осећа дужан тој земљи, коју дотле никад није видео. Он ту, у Београду, оснива школу о којој је толико година раније сањао. Призива учене људе ради тога, преклиње Соларића да за учитеља те школе дође, доведе Вићентија Ракића у тој цељи, труди се и мучи да школу унапреди. Хоће и штампарију да оснује у Београду, хоће библиотеку да установи и тога ради намењује своју домаћу књижницу за „белградскога народнога училишта књигохранилиште“, и тако даље.

Такав је Доситије био у Србији; какав је Јоаким био, видећемо из ове његове књиге коју смо намерни прегледати.

Јоаким је први пут дошао у Србију новембра 1823. Дошао је да моли кнеза Милоша (као што је дотле молио толике друге, приватне људе у Пешти, Земуну, Араду и другим градовима где је Срба било) да га помогне при издавању једне његове књиге, познатог Земљописа. Кнез Милош му не даде тада али му обећа помоћ, и посла му у јануару 1826 хиљаду гроша на дар. Јоаким дође у Србију да му благодари, и 2 августа 1826 у Пожаревцу изиђе пред њега. Кнез одмах тада одлучи да га пошље по Србији да је прође и опише, саопшти му то преко свога секретара, и Јоаким пође на пут и напише ово своје „Путешествије“.

Зашто је кнез Милош послао Јоакима да опише Србију? Је ли Јоаким био најспособнији од тадашњих књижевника да тај посао сврши? Зар за такав посао није требао Вук? Ту је требао човек који зна народ, познаје личности и догађаје, разуме ондашње јавне и приватне односе, није слеп за народне обичаје и умотворине, а уме да пише лепо и просто. Је ли то све знао

и умео Јоаким? Шта је могао за вредно наћи и описати један славеносрпски књижевник, сав заљубљен у своје „литераторске“ послове, необично сујетан на њих и свој позив, уских сталешких погледа у једној скроз сељачкој земљи, васпитања из основа противног народу у који је ушао?

Што је Јоаким волео и знао, и што је поглавито и узео да опише, то су манастири у Србији. То му је и кнез Милош дао као главни посао, како изгледа. „Препоручује се свим властима нашим, каже кнез Милош у пасошу који му је дао, да имају свуда... господина Јоакима Вујича, списатеља, који полази видети манастире и церкве наше... и прегледати све у њима сушчествујуће древности и реткости, пристојно и са сваком учтивостију... дочекати...“ Манастире и њихове старине готово једино је и описивао Јоаким у својој књизи. У сваки је ваљда ушао, расмотрио га и пописао његове старине: тако је радио свуда где год је прошао.

А прошао је целу ондашњу Србију. Сутрадан после Преображења, пре којег дана није хтео полазити, „јербо је био рад свету тајну причашченија примити“, 7 августа дакле крене се овај стари „вандрокаш“ из Пожаревца на пут у колима, са својим момком Пантом који је пред њим на коњу јашио: обиђе најпре данашњи пожаревачки и моравски округ и источну Србију заустављајући се највише у Горњаку, Манасији, Раваници, Љубостињи, Каленићу и осталим познатим и мање познатим манастирима; уђе најзад крајем августа у Крагујевац, у којем проведе три недеље „писајући своје путешествије“ и чекајући нове топлије хаљине које му је, због његовог слабог здравља, кнез Милош преко Амиџе поручио. Из Крагујевца оде даље, како му је кнез препоручио, на данашње Краљево, пође уз Ибар до Маглича само, а затим се поврати Чачку и обиђе цео чачански округ, одакле пређе у Ужице; том приликом прегледа Жичу, Благовештење, Овчарске и друге манастире. Из Ужица пође на Дрину, и низ Дрину до под Крупањ, одакле се врати Ваљеву, прође ваљевски округ,

пређе затим у шабачки, одакле дође у Београд; на том путу од Ужице у Београд обиђе манастире Рачу, Боговађу, Петковицу, Чокешину и многе друге. Из Београда се крене 12 новембра и упути се Крагујевцу, али не преким путем него гледајући да прође и цео руднички округ и нешто ужичког у исто доба; том приликом обиђе манастире Николје. Вољавчу, Враћевшницу. Вујан и друге. а уз то и место везана за Карађорђа и Милоша: Тополу и Добриње. У Крагујевац је стигао ваљда крајем новембра и ту завршио своје скоро четворомесечно путовање, пишући своју књигу и чекајући ваљда кнеза Милоша како му је овај још из Пожаревца наредио, да му поднесе усмен реферат и да се одмах крене за своју „резиденцију“ Сент-Андрију.

Кад је Јоаким тако узак круг рада себи одредио, наиме да само манастире по Србији опише и од тих описа да састави у главном своју књигу, природна је ствар да је његова књига остала сувопарна и без интереса за обична читаоца. Његова је књига један низ шаблонских описа манастира и један регистар старих књига и црквених „утвари“ по манастирима; све то уоквирено сувим описом пута (са нешто мало помена о његовим неинтересантним доживљајима на путу) који је исцепкан на ситне одељке и заглавља као у каквој географији. Још су ти описи манастира и њихових старина далеко од тога да буду стручни и тачни. Додуше ти описи, какви су да су, имају своје вредности и учинили су коју услугу, али колико је Јоаким пропустио лепога и интересантнога у ондашњој Србији само ради тих описа манастира и старина у њима! Онда је још све врило по Србији, и цео тај процес врења могао се лепо описати или назначити у књизи. Било је н.пр. локалних буна: баш те године кад је Јоаким путовао била је у пролеће Чарапићева буна, годину дана раније била је Бакова буна, четири године пре ове била је Абдулина, а није много година било протекло ни од Милошева и Карађорђева устанка. Тада је остајало пуно видљивих трагова тих

буна и кретања, тадашња генерација сва је била учествовала у устанцима Карађорђа и Милоша, на све стране било је успомена и остатака из тих времена, мишљење и расположење народно морало је тада бити врло изразито и карактеристично, и ствар је била врло интересантна осетити то расположење и похватати те трагове на их описати или означити у свом путопису. То Јоаким, наравно, није урадио.

(Свршиће се.)

Павле Поповић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Мона Вана, комад у три чина, од Мориса Метерлинка.

Песник невидљивог и тајанственог, који „види снове у својим очима“ и који би њима да види даље од очију, мрачни, магловити и узнемирени драматичар фантастичних марионета, дао је дело мирно развијено, смишљеног и правилног склопа, бираних и измерених ефеката, класичне простоте. У тој чудној гомили загонетних стихова, „немогућих“ драма, и претрпаних мистичних рефлексија, „Мона Вана“, трезвена и проста, истиче се као чудна противност. Као каква стародревна статуа у позеленелом тучу, извајана у мирним и правилним линијама, сред необичних модерних, симболистичних и сецесионистичних слика, у извијеним и узнемиреним контурама и чудној светлости, она у Метерлинским делима оживљује други свет. Место слепих страна, мрачних суђаја, немоћних и саломљених бића, — бујни и једри живот талијанског ренесанса; место меланхоличних бајки о блеђим принцезама што умиру од чежње, чедне и несрећне, у осамљеним дворима, — плаха љубавна историја једног пустоловног флорентинског кондотјера и једне здраве

Пизанке: место суморне и чађаве атмосфере фламанских канала што се кроз магловите снове песникове надноси поврх тајанствених гора, несрећних успаваних домова и мрачних зидина, — топло и светло тосканско сунце, над Пизом, пуном набујалог живота, класичних споменика, китњастих и насмејаних палата, пустоловних јунака, блеска оружја, цвећа и зеленила... Место петрзаних сцена, мрачних и загонетних слика, — широко и хармонично развијен, драматисан еп.

„Мона Вана“ је класичне простоте. Остављајући на страну њен раскошни лиризам и реторику, у њој нема епизоде споредног значаја, нема личности ни сцене излишне. Четири—пет личности, четири—пет великих дијалога, симетрично распоређених и повезаних, испуњују целу драму.

Први чин чине два велика дијалога. Старац Марко Колона враћа се из табора Принцивалова куда је ишао као посланик опседнуте Пизе, и донео услове флорентинског ђенерала. Пошто је довео Пизу до глади и очајања. Принцивал пристаје да дигне опсаду, да пропусти у град хране и џебане, бранноца ако треба, све, — под условом, да Мона Вана, жена Гвида Колоне, заповедника пизанске посаде, дође на једну ноћ, огрнута једним једним огртачем, сама и нага, под шатор Принцивалов. Прва половина чина то је борба између сина и оца. После једног дугог, одвећ тромог и заобилазног увода, који почиње са причом о античним ископинама и преводу Платона, и који на крају умори стрпљење и забринутог Гвида и нас гледалаца, стари хуманиста саопштава необични захтев Принцивалов, на који је отац већ у напред пристао у име сина, залажући своју главу као јемство. Гвидо разуме се неће пристати да таквом жртвом спасе Пизу. И док старац мирно и мудро разлаже узбуђеноме сину колико та необична жртва има у себи узвишеног и херојског, и несрећни Гвидо обасипа старца прекорима и увредама, наилази Мона-Вана. Гвидо се још уздао у њу, али Вана, дирнута патњама толико хиљада

несрећника у Пизи, херојчна и чедна ка Саламбо, одлази под шатор непознатом варварину. Та драматична борба испунила је други диалог првога чина.

Други чин је у шатору Принципаловом. Овде је ваљада једини епизодни моменат у драми, и ако је и он нераздвојни део комада. Принципал прима Тривулицина, посланика Флоренције. Синьорија шаље своме прослављеном кондотјеру прекор што оклева са последњим одсудним нападом, и уходу који ће га једнога дана умети оптужити. У републици, срећне војсковође не остављају се да постану народни идоли. Код Принципала био је већ куцнуо тај час, и Синьорија је само чекала да храбри ђенерал доврши своје последње славно дело, па да се Република опрости опасног народног љубимца. Та сцена — између лукавог Макијавеловог сународника који је препреден, подао, готов да се претвара и да уходи, и храбар да погине за вероломну Флоренцију, и немарнога пустолова коме на врхунцу његових успеха више каже једна ноћ жене коју воли но сва та Република, њена слава, тријумфи или изгнанство и пропаст — лепа је, и колико слика и оживљује једну необичну историјску епоху, толико је и добро употребљен моменат у комаду. За чудни догађај око кога се сплеће драма у „Мона Вани“, овај пустоловни кондотјер врло је срећно изабран јунак. Без овог романтичног типа, ми бисмо могли рећи заједно са Принципалом: „То је чудно да човек може метнути своју судбину, свој разум, и своје срце, своју срећу и несрећу, у једну тако трошну ствар као што је љубав једне жене“... Жене коју Принципал воли и не познаје, и од које се он у овом чудном сусрету може надати само гневу и гнушању.

Принципал је познавао Вану у своме детињству. То је једна од оних нежних и наивних успомена младости, у којима се дуго чува чар тога осетљивог и упечатљивог доба, и ако живот не рачуна с њоме колико поезија. Како ће то Вани испричати Принципал: то је било „у Венецији, једне недеље у јуну. Мој отац, стари златар, беше донео ћердан вашој матери. Док се она дивила би-

серу, ја сам тумарао по башти... И тада ја нађем на вас под једним бокором мирта, крај једног мраморног басена... Један златан прстенчић беше пао у воду... Ви сте плакали... Ја уђем у басен. — Умало се не удавих; али ја дохватих прстен и метнем вам на прст... Ви сте ме пољубили и погледали сте срећни"... — „То беше једно плаво дете, по имену Ђанело... Ти си Ђанело?"... прихватиће Вана, и овај тешки тренутак прелази у идилу. Пут одвећ наиван, стар ако хоћете, али у Метерлинку није без драži. Да тај сентиментални диалог код Мона Ване буде природан, писац није начинио своју јунакињу срећном од првог тренутка. „Када ју је Гвидо узео, она је била сама, готово сирота. Жена која је сама и сирота, нарочито ако је лепа и не уме вешто да се претвара пред светом, постаје ускоро жртва хиљаду клевета... Гвидо није обрнуо главе на то; он је имао вере у њу, и та ју је вера задобила. Он је учинио срећном, колико то човек може бити кад се одрече оних мало лудих снова који као да нису створени за наш обичан човечански живот"... На ипак, ово необуздано осећање, ова неизмерна љубав, у коју је несрећни вечни пустолов, без породице и отаџбине, метнуо сву коцку живота и среће, неће оставити Мона Вану равнодушном. Лагано и преко њене воље, у њој ће се пробудити љубав према заборављеном познанику из младости, који је жртвовао сву судбину тој неодољивој љубави и тргао се пун нежности и страхопоштовања пред женом коју је желео и која му се предала на милост и немилост. Када те исте ноћи Флоренција буде послала казну своме неверном ђенералу, Мона Вана ће, остајући чиста и верна своме мужу, понудити гостопримство племенитом избавиоцу и вратити се с њиме заједно у Пизу.

У трећем чину су два диалога као она у првом. Старац, омрзнут, презрен, одагнан скоро, куша још последњи пут да утиша сина, који је провео једну страховиту ноћ очекујући повратак Ванин из шатора Принцивалова. Мона Вана се враћа са својим непознатим

пратиоцем, у тријумфу, бурно поздрављана, опкољена захвалним народом, обасута цвећем на своме пролазу. Узбуђен и раздраган, и стари Колона обасуо је цвећем са врха степеница своју узвишену јунакињу, „лепшу од Јудите и чистију од Лукреције.“ Само је несрећни Гвидо остао нем и непомичан у своме страховитом болу. Када му Вана пође у наручја, он ће је за тренутак одгурнути суровo, пући ће да отера искупљену светину, и тад ће се сусрести са Принципивалом. Вана ће му рећи име непознатог пратиоца, и, после овога, никоје речи, никоји разлози, никоја клетва неће умирити раздраженог Гвида. У целој тој гомили коју је Мона-Вана спасла и нахранила, једини је Марко Колона који верује у њену причу. И, у овом плахом драматичном дијалогу, у коме Гвидо, окрутан и неумољив, хоће истину, истину сурову и страховиту, какву је он замишљао у својој несрећи, требаће да Вана моли, преклиње, да падне у један паступ бола и страсти, у коме ће у очајању и ван себе признати грех који није учинила, само да спасе Принципивала од кога се сад више не може растати. Она ће слагати да ју је Принципивал обешчастио гадно, ниско, оптуживаће га, испричаће једну сумануту, измишљену причу, искићану узвицима, претворним гневом, страшћу и страхом, причаће о гнусним подлостима и шапутаће љубав на уво своме Банелу, ружиће га, љубиће га, и везивати му руке молећи да Принципивала преда њеној бризи и освети, јер је он њен... „И сада, све ће се свршити, све ће се заборавити у дивној освети... То је био само рђав сан... Лепи ће тек настати... Лепи ће тек настати“... Том егзалтираном сценом завршује се „Мона-Вана“.

У њених шест дугих, широко испричених, измерених и ритмичких дијалога, пређена је цела скала страсти и узбуђења, психолошких момената, драмских утисака, стила, лиризма, и речитости. Место неразвијених, наговештених сцена и слика негдашњег Метерлинка, један прост догађај, развијен је потпуно, испрпно, до краја, са свима прелазима и појединостима што их је умео

нађи драматичар пун инвенције, опажања и вештине, са свом речитости коју је могао показати лиричар и стилиста.

Је ли за то Метерлинк јачи у „Мона Вани“ но у ранијим делима, хоће ли ко више уживати у овом измереном и трезвеном класичном комаду или у збијеној, наговештеној симболичној драми Метерлинковој, мање савршеној и реторској, мање виртуозној?

Можда је ипак мало више драме у „Мона Вани“ но у „Незваној Гошћи“, но у „Домаћем Огњишту“ и „Слепцима“, или тачније, мало изводљивије драме, поузданијих и пунијих сценичних ефеката. Или, можда је само, смело би се рећи, у „Мона Вани“ више успеха за данашњу позоришну вештину. У тим развијеним дијалозима, лиричним тирадама, у тој речитој, ритмичној и китњастој фрази има неизмерног градива за глумачку вештину. На несрећу само, такви се комади у Београду читају, али не гледају. Какав ће утисак и суд о „Мона Вани“ понети из Народног Позоришта гледалац који издржи онај мртвачки отегнут и прежватан дијалог од читавог сата између Марка и Гвида Колоне, који кроз три чина не позна ни у једном тренутку Мона Вану: да ли је писац начинио онако мазном у првим реченицама под шатором Принципаловом, с оним заморно плачевним тоном у првом и трећем чину; и који чује Принципала како кида, наставља и крши ону заносну песму љубави пред коленима Мона Ване, у свом последњем одсудном часу живота.

Милан Грол.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Ст. Стојановић — Концерт у Двору — Гудачки квартет.

У петак 7 ов. мес. приредио је Г. Ст. Стојановић из Прага, у слабо посећеној сали код Коларца, један концерт на коме је свирао Ернстове „Мађарске игре“, Бахову „Гавоту“, Вјењавског фантазију из „Фауста“, Свендсе нову „Романцу“, Шевчикову „Чешку фантазију“ и Паганинијеву фантазију из „Мојсеја“.

Г. Стојановић несумњиво располаже великом техником; он готово увек свира са једним енергичним forte које, и без обзира на то што тиме свирање губи сваку нијансу, дејствује непријатно, јер онај велики и здрави тон који Г. Стојановић зна да измами своме инструменту није још довољно чист и облагорођен, те се још сувише јако опажају споредни шумови при његовом извођењу.

После тога, 12 ов. мес., био је у Двору сјајан концерат, чија је жижа био Г. професор Прил из Беча.

Уз одличну пратњу оркестра, он је прво свирао Брухов концерт за виолину № 1, G-moll на начин који је у стању човека да очара, а нарочитог Adagio, јер су се ту нарочито показале све врлине његове свирке: топли, меки, раскошни тон, углађеност и елеганција његове технике; тако исто, Fantasia appassionata од Вијетана (Vieuxtemps) одсвирана је савршено. Уметник је бурно поздрављен и обасут одобравањем.

Као његов дорастао такмац показала се ваљана пијанисткиња Г-ца М. Унгнулд од Меласфелда, крал. румунска дворска пијанисткиња, из Беча. Она је београдској публици већ позната, и већ је показала да има сјајну технику и особено музичко схватање. На овом је концерту свирала: Шопенов скерцо H moll, Шуберт-Листово Du bist die Ruh', Вагнер - Листову парафразу на „Холанђанина“ и, уз пратњу оркестра, Листову „Мађарску фантазију“.

Све је комаде одсвирала са необичном техником и музичким разумевањем.

„Die dritte im Bunde“ била је Г-ца Јули Лејо, концертна певачица из Беча, која је певала један валцер од J. Штрауса и један од Ардитија, птичју песму из опере Paglacci од Леонкавала, Ouvre tes yeux bleus од Масенеа и Григов „Сан.“ Њено певање показало је најбољу школу и фино музичко осећање.

Концерт је отворен увертиром Дворжаковом за „Отела“, а други део „Кариевалом у Паризу“ од Свендсена; оба дела су изврсно изведена под управом капелника Г. Бинички, а осим тога је оркестар све солисте пратио дискретно и уметнички.

Концерт гудачког квартета, уз суделовање Г-це Уншулд и Г-ђе М. Бинички, у корист Српске Музичке Школе, одржан је у сали Грађанске Касине пред многобројном публиком. Отворен је Брамсовим квартетом за клавир, виолину, виолу и чело, у G-moll. То је једно лепо дело, пуно духа и пуно огромних тешкоћа.

С тим је квартетом Г-ца Уншулд хтела да се представи и као свирачица камерне музике, али јој то није пошло за руком, јер се одмах приметило да она није ensemble-свирачица и да се својом свирком сувише истиче, те то шкоди укупном дејству. Напротив, господа која су свирала с њоме успела су да покажу све врлине свирања у квартету, као: техничко владање инструментом, темперамент, чистоћу, индивидуално извођење сваког појединца без штете по ensemble, осећање стила и моћ стварања.

Соло је Г-ца Уншулд свирала Бетовенову сонату Cis-moll, и то са техничким савршенством, али без дубине схватања и силине израза која осваја. Le rappel des oiseaux, La poule, Deux menuets од Рамоа, па етида Es-dur од Паганини-Листа. Менделсонов скерцо E-moll, Шуманов Aufschwung des Abends, и Листова рапсодија № 13, све је то испало у техничком погледу изврсно.

Г-ђа М. Винички певала је песме од Шумана: der arme Peter, Леве: Niemand hat's gesehn, Мошковски: Schlaflied, и Винички „Спава мома".

Г-ђа Винички показала је добро схватање појединих песама; техника јој је многострано израђена, тон пуи гипкости, ритмика одређена, а извођење живо.

В.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Гете и Сарајлија, од Филипа Левеа (Fremdenblatt. 1903, бр. 82).[1]

Под горњим насловом изишла је једна кратка студија, која је, у главном, слаба и без вредности. Јер оно што је писац изнио о животу Сарајлијину, има исте недостатке који се налазе и у српским радовима: а што је ново, његово, нема, осим малог изузетка, никакве стварне вредности.

Као што је већ одавна познато, Гете је први проговорио о „Србијанци" и њезину аутору у чланку „Најновије из српске књижевности", и сад се Г. Филип Леве пита: како је Гете дошао до података које је ту изложио. Одговор му је на то питање овако резоновање: „Да бисмо на то нашли прави одговор, морамо се прво пренијети у Јаписку. Међу слушаоцима који су године 1825 посећивали предавања из филозофије професора Л. Т. Круга, налазио се и Симо Сарајлија. Он је био први Србљак који је у Немачкој учио филозофију. Ма да Милутиновић када је дошао у Јаписку, није знао ни ријечи њемачки, ипак се насторо међу учитељем и ђаком развило пријатељство које је за овога било од великог значаја. Професор Круг открио је у Сарајлији драгоцјене особине

[1] Преведено у „Штампи" бр. 67–72 од ове године.

и — српскога пјесника. И када је овај био у стању да се споразумева на њемачком језику, Круг је посредовао да се Сима упозна са првацима њемачке књижевности који су се онда бавили у Липисцу, и т.д.“ Писац мисли да је оне податке Гетеу дала Талфи. Међутим, ствар стоји друкчије. Герхард је дао податке. Најприје је послао кратке скице о животу, а за тим, по упути Гетеовој, и о „Србијанци.“ То се знаде из писма Гетеова Герхарду од 9 јануара 1827. Гете пише између осталога ово:

„И поменуо бих радо српскога госта и његову „Србијанку“ (т.ј. у Kunst und Alterthum), а скица његовог живота која се налази у Вашем писму могла би се сматрати као довољна за ту сврху, ако немате намјеру да је у неколико разрадите. Затим, не би било рђаво додати један мали садржај „Србијанке“, нарочито и у том погледу да се позна колико је пјесник унио грчку митологију. При томе је све стало до тога како је поступио; јер он је имао право и срећу да те узвишене старинске прилике стоје уз њега као сусједно сродне, те их, као народна божанства која су непрекидно у дјеловању, може врло лако призвати.“

Кад бијаше „Србијанка“ доштампана, Сима ју је послао Гетеу уз писмо које се овако почиње:

„Високоблагородни Господине Државни Министре! Човјечанство, којему сте Ви толике умне производе на жртву принијели, с правом Вас тако високо цијени, па тако и ја, пошто сте и Ви удостојили пријатељскога погледа српске народне пјесме које Вам је послао њихов скупљач, мој пријатељ Г. Вук Ст. Караџић. Тежећи истом циљу, и ако са слабим силама и припремама, сматрао сам за дужност да са својим првијенцима „Србијанком“ изиђем пред Вас као пред судију и оцјењивача њихове вриједности. Ако Ви тада оне који су представљени и онога који их је представио нађете да су људи, онда сам утјешен и довољно награђен, јер ја иначе не тражим ништа више.“ (Ово је писмо изнио први Г. Леве.)

Симу бијаше главна ствар да Гете проговори о ње-

говој „Србијанци“, јер на тај начин, не само што би ова нашла више признања, него би донијела и више користи своме аутору, а можда и више издавача за његове касније радове. Тако је умовао Симо. И заиста се угодно чудити, како је Симо погодно прави начин, којим је ваљало приступити великоме „мајстору“ немачком. Симино је писмо у духу који је и у њемачких књижевника који су се око Гетеа купили. А да би успјех био сигурнији, Симо се постарао да и Герхард и Талфи приложе свој обол. Само се тако може тумачити тај случај да и Герхард и Талфи пишу у исто вријеме Гетеу, кад му Симо „Србијанку“ шаље. Њихова су писма имала једино ту сврху да Гетеа што боље и живље упозоре на Сарајлију. Зар то не тврде и ријечи Талфине у писму од 26/XII 1826:

„Ја не знам да ли сам се приликом свога последњег бављења сјетила Србина Сима Милутиновића из Сарајева, који се од некога времена бави у Липпеци. Он се борио уз Црнога Ђорђа и зна много штa занимљиво да саопшти. Бојазан да Вас није можда он сâм или ко други извјестио о његовој личности и његовим односима према младој српској литератури, у којој је још све знаменито и значајно, спречава ме да о томе више пишем и т.д.“

Овај посао не оста без успјеха: Гете се заинтересовао за Сима.

А сад да приступим и најосјетљивијем питању Г. Левеа: да ли је Симо био и лично у Гетеа у Вајмару. Г. Леве то пориче, велећи:

„Сви биографи Милутиновићеви, изузев трезвеногa Ђорђевића,[1] а тако и чешко-руски рјечници изричнo тврде да се Сарајлија са Гетеом састао у Вајмару. У дневницима Гетеовим не може апсолутно ништа да се нађе о посјети Сарајлијиној. Ми, дакле, с пуним правом сумњамо да је Милутиновић уопће долазио у Вајмар. Гете није са Симом Милутиновићем долазио у лични додир. Негина, Ђорђевић, на ни Лидра Гавриловић не спомињу

[1] Ђ. С. Ђорђевић. Сима Милутиновић Сарајлија, Београд, 1893.

ништа о томе састанку Симину с Гетеом, али ја за то ипак држим да је Сима тамо био. Ево н. пр. зашто не вјерујем у све што вели Ђорђевић и Гавриловић. Њих обојица пишу е се Сима у Липиеци познао и са књижевником Хердером: међутим је Хердер умро још 1803 год., кад је Сима по Сегедину скакао.[1] А да је Сима био у Вајмару ово су моји разлози. Гдје је год Сима долазио, није нигдје пропуштао прилике а да се не позна с људима од гласа. Шта више, његова и бјеше жеља чинити што више таких познанстава. Зато је невјероватно да се Симо није познао и с Гетеом, нарочито кад знамо у каквом су одношају били и један са другим. Гете му је био особито наклоњен. То се види и по његовим писмима, у којима се сјећа Сима. Тако пише Герхарду: „Поздравите најљепше тога честитога човјека и извјестите ме ускоро о њему.“ Или други пут гдје га споколи додајући: „Ви имате Г. Милутиновића код себе.“

На све друго да оставимо на страну, зар је Сима могао бити и без толико такта, да не оде једном човјеку који се толико за њ интересовао, а који је био — Гете? Не, о томе не може бити збора, јер то може тврдити само онај који не познаје ни Гетеа ни Гетеово вријеме.

У осталом ни то не стоји, да о томе походу Симину говоре само словенска врела, а не и њемачка. Јер ја сам н.пр. баш у њемачким врелима нашао и ове ријечи: „Када га је Кнез Милош, мјесеца маја 1827 године, позвао на једно важно мјесто у Србију, походио је још прије свога поласка Гетеа у Вајмару („Goethe und Leipzig“, стр. 314).“

На остале ситније грешке Г. Левеа мислим да се сувишно осврнати. У таке спада и она гдје тврди да Симо није знао ни једне ријечи њемачки кад је дошао у Липиску, јер ми имамо доказа да је Симо њемачке књиге читао много, много прије тога.

[1] Г. Леве је указао сад на ту погрешку, али ја сам још 1899 на њу упозорио.

Ја бих могао овдје још штошта изнијети из онога градива што га ја имам и што би говорило у прилог мојих тврђења, али то за овај пут не чиним, јер држим да је и оволико довољно за ову ствар.

Др. Б. Чеговић.

Речник српског и немачког језика (речник за џеп), приредио Андрија М. Матић, гимн. професор. I. Немачко-српски део. II. Српско-немачки део. У Новоме Саду. Штампа и издање Браће М. Поповића, 1902. 16°. Цена ?

(Крај.)

Прелазећи на други део овога речника држаћемо се истога реда, па почети са речју „амбар m. Magazin" указујући одмах на „хамбар m. Kornboden, Getreidemagazin." Зна се да синонима и ако једно друго замењују не значе потпуно једно и исто. Странац, који би се послужио овим речником, могао би лако помислити да су и наше речи „амбар" и „хамбар" исто тако [illegible] разни појмови, као и оне три немачке речи међу собом, дакле, да су и оне синонима, што, разуме се, није случај. Зар не би боље било, да се она значења ставила код речи „амбар" а код „хамбар-а" напоменуло — види: амбар. Као што је учињено на стр. 113 „кијавица" види: кихавица.

Нешто тако, ако не још и више, нејасно је код речи „баук m. Wauwau" и ништа више. Ово Wauwau првобитно значи у дечијем језику *псето*, па тек у даљем значењу „баук, авет", што, по празноверици, и они завијају као и пси. Зар неће, природно, ту Немац помислити да „баук" значи *псето* код нас, и то, у дечијем језику. Ово се могло боље казати Schrecken, Gespenst, Popanz, па и Erlkönig, и не би било двоумљења.

Бегати fiiehen штампарска погрешка место fliehen

Безуспешан, на, но, a. unwirksam. Што не бисмо на[illegible] erfolglos кад је успех der Erfolg, а дејствовати wirken односно дејство die Wirkung (стр. 41 II део).

„Белај, m. Unfall, Unglück.“ Ми мислимо да данашњем значењу речи *белај* у нас више одговара оно немачко: das Pech. Сваки дан читамо по листовима: Eisenbahnunfall, Eisenbahnunglück, па не кажемо: белај на железници, али кажемо *набелајисати* у смислу *накаљати*, т.ј. имати какву непријатност, наћи на беду.

„Грабљивац, m. Egoist.“ — Egoist значи: саможив, себичњак (види I део, стр. 92), а raubgierig био би грабљив, грабљивац (види I. део, Raubgier=грабежљивост, стр. 229), отуда: животиње=птице=грабљивице = Raubthiere, Raubvögel.

Грађевина, f. Gebäu;...“ боље Gebäude, јер у облику Gebäu долази врло ретко и то већином код песника.

„Завојшти-ти,-м. Krieg beginnen.“ Зар се не би место овог описа могло казати једном речју (као у I. делу, стр. 53)): bekriegen, отуда den Feind bekriegen на додати: ins Feld или zu Felde gegen jemanden ziehen. Krieg beginnen јесте прост превод=започети рат.

„Зналац, m. Wisser, Kenner, Bekannter.“ Од ове три речи имала би трећа (Bekannter) да отпадне, јер значи *знанац* (познаник); друга, „Kenner“, дошла би на прво место, а „Wisser“ на друго, зато, што се сам облик: Wisser, изузевши композита: Vielwisser, Nichtswisser, Mitwisser и т.д., ређе и употребљава.

„Кобан a. fatal, verhängnisvoll, unselig; злокобан a. von schlechter Vorbedeutung, ominös.“ И ако се за саму реч *коб* у извесним крајевима нашим чује као поздрав: добра коб, дакле нешто добро, ипак придев *кобан* увек има значење нечега судбоносног у злом смислу и према томе је горње тумачење ове речи са свим на своме месту. Но, ако узмемо да је *злокобан* што и *кобан*, према: *злопак* и *опак* (Вуков Рјечник), онда би и *злокобан* значило: verhängnisvoll, fatal, а оно тумачење „von schlechter Vorbedeutung, ominös“ било би *злослутан*, (отуда у песми: птица *злослутница*, а у народу за понешто: рђав знак, не слути на добро).

Извоз m. Führen, Ausfuhr.“ Истицањем речи: Führen

на прво место уноси се, да се блаже изразимо, и нехотице забуна, јер *извоз*, у смислу, експорт, каже се: die Ausfuhr, отуда: Извозна Банка = Ausfuhr = Exportbank, Getreide = Waaren = ausfuhr а не Getreideführen и т. д. Das Führen (поименичен инфинитив) у значењу *извоз* не налази се ни у великом речнику Sachs-Villatte-овом; оно би се зар могло скрити по једном од многих тумачења глагола führen, и то кад значи: befördern = преносити н.пр. bekanntlich wird Wein aus Frankreich nach Deutschland geführt, где се оно значење глагола führen, ма и у мислима, наслања на предлог aus; јер иначе das Führen einer Waare, eines Artikels и т.д. значи: трговати, радити са нечим.

Изгонити не може да значи и „verbannen", јер је verbannen што и des Landes verweisen, дакле *изгнати* изагнати, отуда *изгнаник* (der Verbannte).

„Кап, m. Dachtraufe. Dachrinne, Tropfen, Schlagfluss." Погрешно су, рекли бисмо, означене обе прве речи. *Кап* је der Tropfen, а Schlagfluss значи: *капља*, (Ударила га капља. Каже се, до душе, и кап, — умро од капи. Јов. Бошковић „Скупљени списи"). Die Dachtraufe је *стрја*, каниница; види, одмах даље у самом речнику, код речи *кашавица* das von der Dachtraufe herabtröpfelnde Regenwasser, а Dachrinne је *олук* којим се спроводи киша са кровова. Овде се, видимо, г. писац сложио са Rečnik-ом ilirskog i nemačkog jezika (1853) од Rud. V. Veselić-a.

„Лицеј, m. Lyzeum." За сада је ова реч обичнија са *c* него са *z*.

„Мрљати — klek ksen." Ова се реч не дели тако, а то зато, што се: pf, sp, st, ck и tz сматрају као недељива, те би требало да стоји: kleck sen, као н.пр. hac=ken, ne ekisch. Него тако неће се делити: *набрекао* (стр. 150) „strot zend" него: stro tzend као: nü tzen, nütz lich итд. (Dr. Heyse K. W. L. Deutsche Schulgrammatik).

„Леш, m. Aas, Leiche." Das Aas значило је некада „мртву животињу" (Und das Gevögel fiel auf die Aase,

aber Abraham scheuchte sie davon. А птице слијетаху на *мртве животиње*, а Аврам их одгоњаше. Мојсеј Књ. I. гл. 15, 11. Даничић), данас пак, поред других значења: „стрвина, мрцина, лишсала животиња.“ *Леш* (пејоративно: лешина) означава тело мртва човека и казује се немачки: der Leichnam pl. die Leichname. Die Leiche пак имало би да значи: *мртвац* или *мртво тело* док му се указује пијетет, зато се и каже немачки: беседа над мртвим телом die Leichenrede а не Leichnamsrede, даље, Leichenbegängnis а не Leichnamsbegängnis.

„Мраз, m. Reif, Frost.“ Мраз је Frost а Reif је иње и слана. И овде се г. писац слаже с Veselić-ем.

Кад се већ хтело да уђе у овај речник (који по речима у предговору, „има да задовољи прве потребе у животу“) и тривијални глагол *надерати се* у потенцираном смислу *напити се*, онда је место sich antrinken требало казати: sich ansaufen.

„Настави-ти, — м. v. a. p. unterrichten, erziehen, ansetzen.“ Овде је право значење дошло на треће место, а за unterrichten каже се у нас: настављa-ти, м. отуда *настава*=der Unterricht.

„Обешењак, schechter место schlechter Mensch;“ „поречје Flussgebeit“ место Flussgebiet; „предмет Objek“ место Objekt јесу, просто, штампарске погрешке.

И код речи *овејан*, право значење geworfelt дошло је на треће место, rein и ordentlich изашло напред.

„Огуглати, sich an etwas gewöhnen“ међутим и навићи се (навикнути се) каже се: sich an или zu etwas gewöhnen. Но како је *огуглати* нешто теже, чини нам се, од *навикнути се*, то би се, можда, боље казало са: abstumpfen, stumpf или unempfindlich werden gegen...

„Поплавити=blau machen.“ Ово тумачење неће бити довољно. Ако се мисли прелазни глагол, онда Немци имају: blauen и bläuen н.пр. Wäsche bläuen; а ако се мисли поплаветнети т.ј. постати плав, онда се каже: blau werden. Оставити само израз „blau machen“ могло би лако код странца да учини забуну, јер код Немаца

blau machen значи fig. *не радити* (н.пр. свој посао), отуда: wir haben heute blau gemacht=нисмо данас радили.

Поред других значења код глагола „понестајати“ стоји и: zu Neige gehen, а треба zur .... но још је обичније: auf die Neige gehen.

Глагол „осрамотити“ означен је са: in Schande bringen. Зашто и овде одмах описно, кад Немци имају глагол „schänden“ са више његових значења? In Schande bringen има пре уже значење: обешчастити.[1]

„Пређашњи a. ehemalig.“ Но томе би, дакле, било н.пр. познајем Ваше пређашњег учитеља ich kenne Ihren ehemaligen (а не früheren) Lehrer?! Ehemalig (einstmalig) значи: негдашњи, некадашњи. (Види I део стр. 93.)

„Промена-ти-м. v. a. p. durchmischen.“ Али шта променати? Ако је карте, онда јесте durchmischen (die Karten müssen gehörig durchgemischt), али ако је променати јело, онда је: umrühren, с тога је и ово значење требало ставити.

„Робија, f. Schanzarbeit, Frohndienst.“ Овде се могло као прво значење навести реч: die Robot, која је од XV и XVI века у Немаца са свим gang und gäbe, а узели су је од Словена, да означе горњи појам. (Wörterbuch der deutschen Sprache nach dem Standpunkt ihrer heutigen Ausbildung von Hoffmann P. F. L.)

Код речи „робље“ било је излишно у целом речнику [illegible] значење „Familie“, и ако то има и у Вуковом Рјечнику „а како ли робље остависте“), јер то су речи песника, односно устаника, који, у очајању, зна шта му чека породицу, те је већ унапред назива „робљем.“

„Самовољац, m. Eigensinniger, Freiwilliger.“ Ми бисмо за Freiwilliger пре казали добровољац па и својевољац јер је *својевољно* freiwillig (sua sponte), а самовољан=eigensinnig, што опет значи: starrköpfig, widerspenstig итд. дакле: самовољан, тврдоглав, упоран. (в. I део стр 94).

[1] Напомена: У првом делу овога приказа промакло нам је у штампи, гледимо, на више места J место I. Тако: Jnhalt место Inhalt; Jndividuum, Jngredienz место Individuum, Ingredienz, etc., што опет исто тако.

Зашто код трећи-а-е, а. dritte, а код тринаести-а-о, а. der dreizehnte?

„Трн, m. Dorn, Stachel, Zitterochen.“ Да је Dorn = трн, то јест; Stachel значи *бодља* и разликује се од трна, али је опет нешто близу: но откуд је амо дошао Zitterrochen (Raja torpedo) то нам је, бар у овај мах, загонетно, маљ ако не значи нешто друго, зато што је штампано са једно r?

„Шкиљи-ти-м. v. n. i. schielen, blinzeln.“ Јест да blinzeln значи шкиљити т.ј. трептати очима, али не и schielen, које преводимо на српски са: бити разрок или зрикав.

Код глагола „чијати—Federn schleissen“ (треба schleifen) погледасмо према упуству у предговору (II) „како који *тај* глагол има praes. ind., imperf. ind. и т.д.“ али га не нађосмо у списку оних „неправилних“ глагола.

„Чини-ти-м. tun“ (дакле без h) а на стр. 119 истога (II) дела „коракнути = einen Schritt thun“ (дакле са h). „Прилагодити (стр. 243) accomodieren“ (са e), а одмах, код исте речи, само у рефлексивном значењу „прилагодити се=sich accomodiren“, без e.

Речник овај има 744 страница (I део 380, II део 364). Опаске наше односе се на једно 60—70 страна, које смо у први мах отварали онако, од ока, а после, навлаш, према потреби.

Састављање речника веома је мучан, тежак, па према приликама, и неблагодаран посао. Нема сумње да је и при састављању ове књиге уложено и труда и воље, али бисмо рекли не у оној мери, колико то захтева природа самога посла; а ако се варамо, онда би то био само један доказ више, да за израду добра речника није довољан сам труд и сама воља.

Од издавача, књижара Браће М. Поповића, лепо је што се одазивају потреби и порукама из публике (види предговор), те се залажу и издају и овако потребну књигу. Формат и штампа овога речника на своме су месту — укусни.

Ђура Б. Димић.

БЕЛЕШКЕ.

На мирисном Златибору од Срете Л. Поповића (II издање). — Као Г. Мита Живковић о Сарајеву, тако је, само мање потпуно а више „поетски“, и Г. Ср. Поповић написао ову књижицу о Ужицу и његовој околини. Ствар је замишљена као излет из Ужица на Златибор, и у опис тога излета уметнути су историски помени о Ужицу, о штампаријама у Рујну и Мркшиној цркви, о природи и пољопривреди тога краја (писац је иначе сарадник „Тежака“), о народу (мало оптимистички опис и карактеристика), о народним песмама и причама (писац је писао пре тога „О нар. поезији у окр. ужичком“) са неизбежним рефлексијама о значају гуслара у стилу другог једног књижевника имењака пишчева, о животу народа, храни, пошњи, кући, здрављу и обичајима и веровањима и т.д., а све је то описано доста добро по стилу и језику и доста површно по садржини.

Нове приповетке Св. Коровића. — Наш сарадник Г. Светозар Коровић приредио је нову, већу збирку од тридесет седам својих цртица и новела која ће у скоро изићи под насловом: „У часовима одмора.“ Књига ће бити на великој осмини, изнеће 15—18 штампаних табака и стаће 2 круне, или 2.70 динара. Претплату прима и администрација „Српског Књижевног Гласника“.

Студија о Светозару Марковићу. — Наш сарадник Г. Слободан Јовановић поодавно ради политичку студију о Светозару Марковићу, о његовом раду и крупном утицају на наш политички развитак. Једна глава, „Светозар Марковић и бирократски систем“ почела је излазити у „Финансијском Прегледу“, а цела књига изићи ће још овог пролећа.

Земљотрес у Дубровнику. — Врло занимљиви извештај о дубровачком земљотресу који у овом броју доносимо, налази се у Мазареновој Библиотеци у Паризу, на фран-

цуском језику, одакле га је наш сарадник г. Мих. Гавриловић преписао.

Народна медецина. Из „Гласника Земаљског Музеја у Босни и Херцеговини“ за 1903 оштампао је Тома А. Братић своје прилоге „Набирци из Народне Медецине у Херцеговини“ [Сарајево 1903, 4°, стр. 28]. Ту је опис народног лечења заразних болести, убоја, костобоље, грознице, водене болести, болести очију, ранâ, дечјих и женских болести. На завршетку је списак лекова који се употребљују у народној медецини. Књига је прегледно израђена, и занимаће све стручњаке. — Исти писац, из истога места за 1902, оштампао је податке „Из народног вјеровања (у котарима Невесиње и Гацко)“ [Сарајево, 1902. 4°, 9]. поред бележака, о вештицама, чипилицама, вампирима, стувама или стухама. —

Српска историска библиографија за 1902. — У најновијој свесци Летописа Мат. Српске (217 св., 116—136) наштампао је Dr. Јован Радонић кратак преглед радова на српској историји у 1902. години. Dr. Радонић је у овоме своме прегледу врло марљиво и савесно прикупио све расправе и чланке који се тичу српске историје од најстаријих времена. Ово није само сув преглед садржине радова из српске историје, већ у исто време и кратка, збијена, савесна и објективна оцена њихова. Онима који се баве озбиљно овом науком, учињена је овом публикацијом лепа услуга.

Расправа о Херцегу Хрвоју. — Један од најбољих данашњих историка на југу словенскоме, познат и са својих ранијих изврсних радова, Dr. Фердо Шишић, доценат за Српску Историју у Загребачком Универзитету, написао је исцрпну и у сваком погледу одличну монографију о Херцегу Хрвоју и његову добу. О овој књизи проговорићемо другом приликом опширније.

Народне Школе у Србији. — Баснословни Г. Андра Гавриловић опет је написао једну „књигу“, опет је ступио у ближе познанство са још једним фондом. Као „споменик Јована Гавриловића“ изашла је његова књига „Народне Школе у Србији 1803—1815, скупе за историју

ослобођења Србије." Служио се Вуком, протом Матејом, Доситијем, Симом Милутиновићем, а нарочито Миланом Ђ. Милићевићем, и дао, по своме обичају, један низ исписа, поређаних без метода и разумевања.

Високи Дечани. — Жички епископ Сава Дечанац написао је књигу: „Помозимо Високим Дечанима!" (Београд, 1903, 8°, стр. 92/II.), која је намењена приложницима старога манастира. Писац, пошто је изнео значај, лепоту и садашње стање манастира, апелује на цео српски народ да се заузме за опстанак и осигурање Високих Дечана.

Ф. Ф. Фортунатов. — Крајем 1902 године професор московског универзитета *Ф. Ф. Фортунатов* прославио је тридесетогодишњицу свога професорскога рада. Ако је ико заслужио да му се прослави јубилеј *професорске* службе — то је поуздано Ф. Фортунатов. Цео свој научнички рад — посветио је Универзитету. И ако је он један од најдаровитијих професора руских, и ако је упоредно један од професора са необично много нових идеја, јаком творачком моћи, ипак је врло мало написао. У руској лингвистици он је сам створио нов правац. Оно што је за западну науку „младограматичарски" правац — то је за руску науку Фортунатов. Своју науку, своје мисли и метод он није изложио у великим томовима, већ их је предао својим ученицима, који су из поштовања и захвалности према своме учитељу, а у друштву са осталим поштоваоцима Фортунатовљевим издали *зборник расправа, посвећених од ученика и поштовалаца академику и заслужноме ординарном професору Филипу Фјодоровичу Фортунатову*, поводом тридесетогодишњице његова научнога и професорскога рада у Императорском Московском Универзитету 1872—1902 Варшава 1902 г. 720,8°. У Зборнику учествују: Шахматов (Петроград), Јагић (Беч), Брох (Христијанија), Јакушкин (Москва), Буде (Казан), Собољевски (Петроград), Халански (Харков), Меље (Париз), Брант (Москва), Станојевић (Београд), Бернекер (Берлин), Бодуен-де-Куртене (Петроград), Шченкин (Москва), Микола (Хелзингфорс), Корш (Москва), Лавров (Петроград), Белић (Београд), Саверјанов (Беч), Готио (Париз), Дурново (Москва), Смирнов (Варшава), Карски (Варшава), Погорјелов (Москва), Ушаков (Москва), Солмсен (Бон), Погодин (Варшава), Ендзелин (Јурјев), Колар (Праг), Поржезински (Москва),

Шепрок (Москва), Томсон (Одеса), Утрпов (Варшава). О српском језику има три расправе.

Херман Судерман и позоришна критика. — Нпком не пада на ум да тврди да је немачка лепа књижевност у последње време пуна радосних и великих појавâ. Неоригиналност, што је, тако, често као сенка пратила од новоја немачко песништво, а коју ни *немачки* труд и воља не могу да забашуре, увек већма искаче на видело кад с времена на време замукну или изнемогну неколико снажнијих индивидуа. Ипак такп застој не може да оправда данашње суђење немачке критике о ономе што је ту. Откад практични начин уливања мудрости помоћу новинâ с великим успехом конкурише озбиљном и темељном образовању, од тога доба је и суд о важним појавама у књижевности, што иде пред широ публику, пао све више у руке проблематичним ауторитетима новинарским, и данас ни један књижевник није без страха да га неће за час растргнути гомила немилосрдних јавних судија. Тако на немачкој позорници већ давно није било правог књижевног успеха; критика је априорично већ уверена да „нема продукције.“ И не само то, него та „критика љубави и мржње“ иде и у натраг, на руши и оно што је пре вредело. Са дела прелази на писца, на његов приватан живот, у породицу. Заборавивши важну ствар да се лешина сече, али не жив човек, доказује Алфред Кёр, да се он с правом меша у личне ствари једнога писца, баш као што то чине и књижевни историчари, кад испитују животне прилике Гетеа, Шилера и др.

Против злоупотребе оваке критике устао је човек с великим именом у немачкој књижевности, Херман Судерман. У низу чланакâ у „Berliner Tagblatt“-у покушао је да покаже колику штету чини овака подивљала и сурова критика; изнео је главније типове данашњих позоришних критичарâ и позвао је озбиљне елементе публике да се удруже, па да приморају те људе да се окане једанпут за свагда свога „убилачког оружја“. — Судерман има у самој ствари право. Само ни он није нашао прави начин да говори тако крупне речи. Пре свега његови чланци су досадни; нису доста духовити и има у њима сувише срдње и пâтоса. Из њих говори често повређена сујета, и ако не у његово име, него тобоже у име свију. Много би боље учинио био да је изишао сâм са својом личношћу на

среду, па да је рекао шта му је на срцу. Било би искреније и учинило би више утиска. И овакви какви су, стаће свакако на пут напредовању критици без обзирâ и без — доказа: а отвориће очи великом броју читалацâ, јер данас се у књижевним круговима немачким говори само о Судерману и позоришним критичарима.

Наравно да ни нападнути критичари нису остали дужни Судерману; сваки је на свој начин одговорио, т.ј. одмаздио: заједљиви али досетљиви Кёр написао је одговор да се већ у натпису осећа жаока: „Hermann Sudermann, der D... Di... Dichter“: страсни Харден горопадно назива Судермана, доказујући да је овај доносио лажне податке и погрешке цитате, и, ни мање ни више, проглашује га човеком без књижевничке части.

Занимљиво је слушати одјеке на ову препирку са разних странâ из табора песника и критичарâ. Још ће занимљивије бити чути колико су књижевних парница пред грађанским судом изазвали Судерманови чланци.

Нов роман Берте Фон Сутнер. — Бароница Берта Фон Сутнер позната је и у нас по своме роману „Доле оружје“, делу које је својим благородним и човечним смером пожњело толики и заслужени успех. Ових дана изишао је наставак тога романа под насловом „Мартина деца“ (Marthas Kinder). Као предговор је једно писмо Бјернстјерна Бјерисона, у коме велики песник норвешки пореди мир са сунцем које сипа светлост и топлоту на земљу.

Савети нашим синовима. У Будимпешти, у преводу Д. Поповића, изишла је књига Алфреда Фурније-а: „Савети нашим синовима кад буду имали 18 година.“ То је популарно излагање о венеричним болестима и о његовим опасностима и отклањању. Алфред Фурније, члан Медецинске Академије у Паризу, писац ове књиге, познат је нашој публици по књизи „Сифилис и брак“, која је изишла у преводу Dr. Јеврема Жујовића.

Власник, Љуб. Столановић. — Уредник, Богдан Поповић.
Скопљанска ул., 15. Јевремова ул., 40.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига VIII. број 8. — 16 април, 1903.

ПОСВАДБИЦА.

Разданило се. Грлати мујезин са Хаџибегове џамије тек што је укуцнсао сабах,[1] а чаршијом се почело разлијегати краварево подвикивање кравама: „хуја-а, вук те изио", праћено крупним псовкама неспаваних метлара што чисте чаршију. Алке, на старинским канатима, звекећу, канати се отварају, и чупаве, неумивене домаћице испуштају краве, које, несносно мучући, застају пред вратима, па лијено, полако крећу за осталима, на пашу. Мара Марканова, пошто испусти своју, не хтједе се враћати у авлију. Она је била не само и умивена и очешљана, него и обучена. Обукла своје најљепше рухо, чак и дибетли димлије, што јој их Маркан, прије шест година, скројио, и што их носи само у цркву, о Христовим празницима, а обукла и канџицама извезену, лисичином постављену ћурдију, не марећи што је љетњи дан и што ће мало више ознојити.

Мара изађе за кравом и, лагано се прекрстивши, — а то је ред, кад се из врата излази, — крену низ чаршију. Димлије малко покупи у шаку, да јој тур не мёте тесту и ту руку задржа на појасу, а другом је лагано махала поред себе, идући као што се пристоји и не окрећући се ни на коју страну.

Код једних разлупаних врата, на врху Кривога Сокака, застаде. Лагано куцну алком на њима.

[1] Огласно јутарњу молитву.

— Јеси ли ти Маре? — запита иза капата тих, шапатљив женски глас.

— Ја сам.

Одавно те чекам. Бојала сам се да нећеш ни доћи..

Иза капата изађе мален, мршава женина, са лицем пренуним пјега, као моруљино[1] јаје, а обучена лијепо, као и Мара. Обје се пољубише. Распитиваше се за здравље, за добро спавање, потужише се на кравара, како им и опет помузао краве, и заједно пођоше даље...

Синоћ биле обје на свадби. Женио се Лука Јагодић — а он им као неки род, — па их позвао. Касно у ноћ разишле се кућама не имајући чак довољно времена да се наразговарају о свадбеним утисцима. А јутрос поћи ће на посвадбицу, то јест: да виде млâду, каква је јутрос и да, са свекрвом јој, поиџу кахву.

— Боли ли тебе глава? — запита Јованка (тако јој било име пјегуљино) Мару.

— Боли богме...

— И мене... Он'лика хука...

Мара јој се загледа у очи.

— Да ти нијеси попила коју чашу више?

— Јок... Ће би ја то?... А да нијеси ти?

— Боже ме убрани и сачувај од тога!

Јованка усни губицама и узви носом на више.

— А плаха свадба била! — рече подругљиво.

— Плаха! — рече и Мара и насмија се.

— Нит' се знало ко ије, ни ко плаћа...

— И Бог од њих пусулу[2] изгубио... Заборавио их и он!...

— Како неће заборавит', кад су онаки!

Мара уздахну.

— Ништа им није било у реду, — рече. — Вјерујми, секо, остала сам гладна... Чорба им смрдила нечијем.. пилав им се скàшио, а у червишу нашла сам прва...

[1] Моруља, тука, бурка.

[2] Забиљешку.

Јованка направи кисјело лице.

— Црва?

— Јä...

— Ух, како сп могла... Ја бп... Ех, фала Богу, ја и тако червпша нпјесам јела... Два залогаја свега сам окусила, па бацила кашику... Нп слâсно, нп масно...

Мара покупи димлпје још вппе.

— А јесп лп впђела хаљпне на млади? — запита.

— Брука!

— Фпстан јој, токорсе, свплен, а нпје свпле ни впђео... Нп боја му не ваља... Црвена, секо, па дречи, к'о да ће бйкове њоме дражпти...

— Па онп тетрејпци пиза њ', к'о на сојтарпји[1]...

— А пёшп јој отпêчени, к'о да је гурава...

— Ја бп п рекла, да је мало гурава.

— Нпје мало, него пуно!

Мара застаде.

— Па јесп лп впђела како се поклања?

— Ко шебек.[2] П налик је на шебека.

— Баш к'о п свекрва јој Стана.

Јованка се засмпја.

— Остави Стану — рече. — Кад гоћ ми пане на памет, насмпјала бп јој се блáзна једна!... Свакога лагоди!... А мрска ми, мрска...

— Мрска је п мени, ама шта ћу?... Трефила се у роду, па трпи душо Бога ради...

Разговарајући се, дођоше до Лукине куће. Уђегоше у невелику авлију, засађену младим воћкама и самом папаросом, алкатмером и феслпђеном. Пзмеђу цвијећа су чепркале неколике кокоши и кочоперно се стари пијевац. На авлији је стајала и Лукина мати Стана стара, слабачка жена, „сама кост и кожа“, што наши веле, и поткресивала воћке. Опазивши њих, на широко рашири руке и пође им у сусрет.

[1] Пајац, међу турским *пехливанима*.

[2] Мајмун.

— Познају се праве прије, на уранише! — рече. — Баш вам, по стотину пута, фала!...

И Јованка и Мара загрлише се и пољубише трипут са њоме.

— А коме би прије уранише, него теби, — као приговорно рече Мара. — Ко нам има дражи од тебе!... Ја баш велим Јоки: „хајдемо мало у наше Стане“...

— Јес', води ми Мара: „хајдемо мало у наше Стане“, — упаде Јованка, — „да видимо млâду“... А ја велим: „хајдемо, е је Стана к'о наша сестра...“

— Јâкако него сестра, — весело прихвати Стана, ухвативши их за руке. — Зар мислите друкчије?...

На, не прекидајући говора, уведе их у собу и сједе их на шилту.

Милко, Милко! — викну благо. — Ходи, срце моје, ево нам прија!...

Обје прије упиљише очима у врата и, неко вријеме, гледаху у сам стари, жути канат, ишаран ситним јекеерима. Док се, иза њега, појави Милка, висока, витка, лијепа, заруменьена, са бујном, неуређеном косом и модрицом испод подвољка.

— А-а, ево нам је! — заграјаше обје, скочивши, да се пољубе с њоме. — Ево наше деспинице... Жива била!... Жива била!...

И, токорсе, брањаху се од њезина навальивања за их пољуби у руку.

— Ево моје голубице! — рече и Стана, пољубивши је у чело. — Ово је злато моје!

Мара је погледа.

— Богме и јес' злато! — упаде. — Срећна си и пресрећна, кад си се намјерила на тако чељаде...

Јованка намигну на Мару и обје се насмијаше.

— А како си спавала? — запита Милку.

Милка се поче увијати као шибљика, осмјехујући се. Не одговори ништа.

— Чини ми се слатко! — дочека Мара.

— Ех, а што ти је коса замршена!

— А колути испод очију!

— А модрица на грлу!...

Млада се застиди, покри лице бошчом и утече из собе.

— Постидисте ми је! — рече Стана.

Мара се насмија.

— Не смета, нек се још мало зацрвени... Биће љевша! — одговори.

— Лијепа је она и онако! — дочека Јованка. — Јуче у оној хаљини, била је к'о упис... Велим ја јутрос Мари: „лијепа јој и хаљина“...

— Ја, она то мени вели, — упаде Мара, — а ја велим: „баш лијепа. Лијепо је и сашивено, па и оне траке низа њу и све лијепо!...“

— Дај два ока да је се нагледају!

Стана, топећи се од милине, узела рубац па га врти и гњечи међу длановима, а окреће се час једној, а час другој...

— Скупо смо и платили! — рече. — Ама не жалим!... Само нек' је било лијепо и у реду... Било је много и посла, па ја, богме, незнам је ли свак био задовољан...

— Свак! — дочекаше обје.

— ... незнам богме... Сама нијесам могла свукуд допријети, па не знам каква је била кахва, какво је јело...

— Све лијепо! — дочека Мара. — Не знам, секо, кад сам ти љевше ручала... Ех, червиш ти је био червишом!... Лијеп, лијеп, лијеп, лијеп, не може чојек да га се наједе... Велим ја Јованки...

— Вели ми Мара: „червиш ваља“, ама ја велим: „није сам червиш, него и чорба и пилав...“

— И јетрак...

— Све лијепо!... Ни цар га није мог'о љевше ручат' од нас... Ја богме ево и данас сита, па не могу да се мичем од ситости...

— Богме ни ја...

До два сахата, кад су кренуле кућама, шапну Стана Милки:

— Испрати их до на сокак... То су наше најбоље прије... То су оне *прāве*...

На и сама похита да их испрати до на дно степеница.

Свет. Коровић.

СТАРИ СВЕТИ СПИРИДИОН.

Иза велике мисе стари Жижица, братим светога сакрамента, не слуша звоно што навијеста подне, не крсти се нити се обазире на чељад што се разилази својим кућама, већ чека пред вратима док изиђе млади парох из цркве, — чека га, а мале, упале очи сјаје му се и изражаја су к'о да увијек нешто истражују на не зна куд ће с њима; лице му је голо а руком се држи за подвојак, што га никда не брије. Дум Андрија, кад га спази, сјети се и пожури боље. Али све једно, стари Жижица, клопајући у ходу, стиже га уза ваљске камене стубе.

Што ћеш? — окрене се према њему са доксата нарохијалне куће. — Знаш да сам уморан, а подне је — и пође у кућу.

— Само два бесиде — рече стари одлучно и уђе за њим.

— Знам зашто се дошао, али залуду ти је — одговори парох прије но ће ући у собу. — Како сам дао и отара навјестио, онако ћу и учинити.

— Ма устрните се, пустите ме рећи — пресјече га стари Жижало.

— Хм, да! — навали парох нестрпљиво.

— Било би боље ради мира у пуку. Кад ни друге, нека на отару остану оба кина...

— Дакако! онда би ја био к'о и ви — био би идолопоклоник: да ти боље протумачим, био би незнабожац.

— Бог с вама! ча вам је?... Зар ми не вируjемо у Бога, ча смо за стари кип светога Спиридиуна...

— Јесте... а, може бит, да и нисте, јер не разумијете...

— А заш не разумимо?

— Пусти... сад немам времена да ти тумачим.

У то се јави службеница, да је јува на столу.

— Дакле, ча ћу рећи осталој браћи? прикупита Жижица и гледа у жупника својим малим очима, у којима једнако сјаје.

— Реци им, шта си чуо — одлучи се парох.

— Дакле збиља уклонићете га с отара...

— Уклонићу га и спалићу га... Нећу трпјети идолатрије — закључи парох — и уђе у собу.

— Спалићете нашега старога свеца... нашега завитника?! — повика за њим Жижало. А нећете по Бога! — настави сам собом, очито узбуђен, а устеже се да не рече што крупнијега — па журно изађе из куће.

У путу падне му на памет да пође к Букалу. Нађе га гдје обједује, држи плитицу на кољенима и залаже се.

— Спиро, седи — вели му.

— Нека, грем од курата...

— Бија си ради онега... На ча говори?

— Ча говори? не би човик вирова... Говори да ће га уклонити и спалити...

— Спалити?! — престрави се Букало, остави плитицу и диже се.

Па препомете кану на косматој глави и навали је над лијево око. — Ма ча је полудио?

— Је и горе — јави се с кућних врата Жижице жена и настави: — Ди си? Ча не грет на обид? ваља да те пошћем...

Изађоше на улицу. Жижица у путу опази да га жена прати, окрене се према њој. — Ајде ти дома, ја ћу доћи... Ово су наши, мушки посли!

— Како сте сви вридни... биће како он хтиде — поврати она с увјерењем — и поврати се.

На сами, приупита Букало Жижицу: није чисто вјеровао.

— Ча мисли спалити баш нашега светога Спиридиуна?

— Његов кип...

— То је ка' и њега...

— А ставиће на отар нови кип... Онега, Боже ми прости, ча су га нарешили, ка' да је невистица.

— Е, ма реци право — прихвати живо Жижало и устави се насред пута, — може ли, брате, они нови метнит' се с оним нашим старим... Они стари наш кип, видија си га, а? глава му је пригнута, ка' да се увик моли Богу за нас, прави старовирски светац, чудотворац, брани нам род маслине од болести ушенка, и од свакога зла, ка' прави завитник... па тад с њим у крај...

— На да би зач? — опази Букало.

— По Бога, да је остарија?!

Ка' да неће и он остарити... Ма ча би он река', кад остари, да га потирају из парокије?...

— Уврили би се...

— А нећеш да те светац увриди... Умешће нас... Да, биће рода од маслин ка' до сад — и насмеја се презриво. — Ма моја душа ванка тега... Учинићу ча будем могао...

— Ваља — потврди Букало.

И махом крепуше по селу, да својим једномишљеницима јаве што је парох наумио да учини са старим кипом светога Спиридиона.

...По подне иза благослова, пред црквом дочека мали пук свога пароха, окупи се око њега и препријечи му пут.

— Нека стоји ди је и бија — вели Јале.

— Ди му се и пристоји — надода Зубатац.

— И у паклу се старији познају, а ди неће међу божјим свецима — огласи се између женскадије Жижице жена, и чека да види што ће се догодити.

Млади парох дум Андрија, мален, с наочарима, врти се и надиже између гомиле народа; не боји се, зна да

његови Дупљани добре су овчице, прогламиће на ће се и умирити. Па се окрене према јачим домаћинима из села, који су, како се њему чини, и приступачнији разлогу. — Људи божји — вели им благо — ја сам ваш пастир, а овако нећемо ништа учинити, но изабирите два човјека, нека дођу к мени, на ћемо се лијепо поразговорити, да се нађе свему разлога. Тако им говори, а гледа да се мимо народ провуче.

— Добро, нека! ма одмах — јаве се неки из народа.

— Нека гре Жижица и Букало — предложи Јале.

— Нека иду — прихвати већина их. —

У парохијалној кући парох понуди своје пратиоце да сједну, а он се смјести до прозора. Часом погледа у њих, а часом на поље; и сјети се па нареди службенцији да људима вина донесе.

Гледајући кроз прозор у залазак сунца и на морску пучину ускога затона, у чијем се мору љуљушкају бродице и огледају сеоске куће, некако умекша се и науми да подучи ону двојицу, у коју сврху црква ставља кипове светаца на отар и поштује их. Одмакне се од прозора, узе столицу и сједе сучелице према њима.

Почне да их упућује, а сунце се, док он говори, одбљескује на прозорима и расипље по цијелој соби и титра на зиду према њима. Жижица загледао се у под у једну пругу сунца и причиња се да слуша и разумије, а Букало пуши лулицу — он пуши на кратки камиш, па би рек'о да му дим извија из дуге коврчасте браде — а образи обрасли су му смеђом длаком, све до самих избочитих јагодица.

— Биће како ви говорите — прекиде пароха изненада Жижица, ма ми нећемо пустити нашега старога свеца. И уозбиљивши се смишљено надода: — Да би ја и хтија, неће мали пук!...

— Али човјече, дај се разлогу, нико вам не креће у свеца...

— Онда ча је било потриба метнит' другога на ње-

гово пристоље — избаци своју Букало, и извади из уста лулицу.

Парох устрљиво чека и хоће да опет прихвати ријеч, но Жижица све је жешћи: — Право ћу вам рећи, ја вам се чудим... Ви наш пастир на... и умукне; крене главом на страну, а без бркова обријано му лице уобличи се у прекопљиви дјетињи изражај. До часа настави блаже: — Ви сами знате, нивали сте му жиће. који је оно стари чудотворац...

— Светац старе вире — помогне му Букало.

— Наш човик, родио се на шкољу ка' и ми...

— И бија је од тежачке руке.

— То је све истина — потврди дум Андре... Ма није они стари кип прави свети Спиридион... Оно је само...

— Да ча је они ваш млади? — расрди се Жижица.

— Они му ни достојан бит' ни слуга... Ајмо ча!

Оба се узрујаше и дигоше са столице. Диже се и жупник: — Пијте — мири их, и точи им вино у чаше.

— Нека — одговоре они у један глас, а и не гледају на чаше.

Дум Андрији чисто је жао што их не може да разувјери и на своју предобије; да је знао да ће до овога доћи, не би био ни наручио нови кип — наручио га је једино с разлога што је стари био већ оштећен и неприкладан за нови отар.

— Дакле што ћемо? унита их, нашавши се у непријилици.

— Нека остане како је и било — једва дочекаше њих обојица.

— То није могуће — рече к'о за се жупник. На, промишљивши, нечему се сјети. Ето — вели им — наћемо мјеста и за стари кип — поставићемо га у нову црквину на гробљу... Ма пијте се људи — понуди их.

Жижица и Букало погледају се, и пију сваки своју чашу пијелога.

— Хе, нека остану оба на отару — не попусти Жижица, и отаре руком уста.

— Добро говори... Нека остану оба...

— То не допуштам — плане дум Андрија... Напокон, ко сте ви?... У настајну недјељу, по подне иза благослова, однијеће се кип на гробље... А ако се будете бунили, знам кому ћу се обратити... Умириће вас они...

Дум Андрија потражи свој штап и, не обзирући се већ на њих, изиђе нагло из куће.

....У настајну недјељу, пред заход сунца, литија суче се из цркве. Цијело село сакупило се да што достојније испрати кип старога свеца. Жижица и Букало договорно подигоше домаћине. — Кад није могуће друкчије, бар да га достојно испратимо — вели Жижица, на кога наљезе, у бризи, журећи се преко села.

Парох се није надао толикој навали, ни толикој слави, а нашао се неприправан, не зна што би радио, па се прилагоди вољи народа. А да га не упиташе искупише се сви братими светога сакрамента, у бијелим туникама, са кукуљицом на глави, школа кармелитана у смеђим туникама, школа срца Исусова са црвеним пасом, и школа сестрица блажене госпе. Четири јака и згодна младића, поносити, носе свети кип. Муче се да га равно носе, но низбрдица је, па светац клима при свакоме корачају. Жижица, Букало, Јале и остали, све постарији људи, иду одмах иза кипа и, у вас глас, пјевају пјесму светога Спиридиона. Већ је крст сишао на шири пут уздуж морскога затона, што на гробље води; дјеца пријечцем истрчаше испред њега, нагађају се, буче. Литија иде полагано, напизмјенце, народ се моли и пјева, а пламен воштаница час дрхти, а час се потаји у свијетломе ваздуху. Жижица, испод ока, гледа на окићене прозоре, гази по очишћену путу гдје литија ступа, па му срце расте, весели се што га је мали пук послушао и све то учинио на част своме староме завјетнику. Рибари чак и мреже што се сушијаху сакупише, нека нису на догледу побожноме народу. А вријеме је угодило,

тишина је к'о у тлеху; у дугоме затону море се тек повија, бродице се лагодно љуљају, а пучина дршће у сјају сунца што се одбљескује на прозорима уз море поређаних кућа. Литија се напријед креће и оставља за собом вањ воштанице и задах старих туника, а прати је оштри вањ морске осеке и сува жала. На полагано приступа на рâт што дубоко у море задире, гдје је сеоско гробље, у чије се зидове за олује валови, пјенушећ, се, разбијају, вјетар свија мрке самце чемпресе и криче галебови, — а сада око хриди тугаљиво валићи кркоче.

Свети кип младићи положише на отар, а док га смјестише навали чељад да му ноге цјелива. Између првих приступи Жижало и скрушено се поклони, попостане часом па гледа у кип. У полусјени чини му се да је свечево лице млађе и умиљатије, и жао му што одсле бар сваке недјеље неће моћи поклонити му се — и још скрушеније приступи — и, учинивши прво језиком криж на плочи пред отаром, пољуби га у обе руке и ноге. На се онда обрати дум Андрији и каже му: — Купићу кандиоце и даваћу уље, нека жижак сваке недјеље гори пред свечевим кипом...

...Већ се сутон хвата и свијет се с гробља разилази. Жижица, Букало и Јале враћају се са осталима: на раскрићу позове Жижица своје друштво к себи у кућу, да се поразговори и напије — позове и ону четворицу младића што носијаху свеца. Пије се вино и спомињу се чудеса светога Спиридиона до касно у ноћ. Најпослије друштво се разиђе. Напољу младићи осјетише свјежину, и вино их поджига и младост носи, не могу да одоле вољи а да испред дјевојачких кућа не запјевају, а мјесечина их поможе да им у прозоре гледају и цвијеће краду.

— Ноћ је од љубави — рече један од младића, кад су к мору сишли.

— Немој да те Жижица чује, он се данас посветио — нашали се други.

— Пусти... Зар је бија онаки док је млад бија?.. Ј...

худобе! — одврати први. — Сад се покорио, кад га 'јур живот не служи... Нима ти га до живота! — и, гледајућ подуже у море расвјетљено мјесечином, рече к'о да себи говори: — Ча је корист тајит, младост је ка' створена за љубав!

А Жижица, свлачећ се, Богу се моли. Па кад до њега доприје пјесма оних кичељивих младића што свети кип носијаху, пуна милиња и чежње за дјевојачким животом, слушајућ:

„Блажена постеља на којој почиваш
И били ланцуни, с кима се покриваш". —

вели жени: — Видиш каки су, па да нас свети Спиридиун неће каштигат: ни ноћас не могу се уздржат'...

— Имају правицу, кад сте пустили покопат' нашега старога свеца — одговори жена — и уједњиво настави: — Ча ћете ви стари, младићи се веселе своме новому свецу, ча је млад ка' и наш побожни дум Андрија, ча вам је данас липо оправија!...

— Мучи жено, то су наши мушки посли! — прекиде сањив пошљедњу „Здраво Маријо" Жижица, — и утрне свијећу.

Иво Кипшко.

ГОСПОЂА БОВАРИ.

ПРВИ ДЕО.

I.

Били смо у учионици,[1] кад уђе директор, а за њим један *нови* у варошком оделу и момак са великим штиоником у рукама. Они који су спавали пробудише се, и сваки се диже као изненађен усред рада.

Директор нам даде знак да седнемо; па онда окренувши се разредном надзорнику:

— Господине Роже, рече му нижим гласом; ево вам једног ученика кога вам препоручујем; он сад улази у пети разред. Ако буде добро учио и буде доброг владања, прећи ће *међу старије*, међу које спада по својим годинама.

Нови, који је био остао у углу, за вратима, тако да се једва видео, био је дечко са села, од својих петнаест година, и виши растом од нас свију. Имао је косу равно на челу одсечену, као сеоски певац, и изглед мирног и врло збуњеног дечка. И ако није био широк у раменима, његова блуза од зелене чохе с црним дугметима морала га је стезати под пазухом; а под разрезом на зарукављу видео се црвен зглавак навикнут да је го. Његови листови у плавим чарапама излазили су из неких жућкастих панталона, врло затегнутих упртама. На ногама је имао тешке ципеле, рђаво очишћене, оковане клинцима.

Отпоче слушавање. Он је напрегнуто слушао, пажљиво као у цркви проповест, не смејући ни ноге да прекрсти, ни да се налакти; и у два часа, кад звоно за-

[1] Соба у којој ђаци у гимназијама уче своје лекције и раде задатке. Пр.

звони, надзорник мораде да га опомене да с нама заједно изиђе из скамије и стане у ред.

Наш је обичај био да улазећи у разред побацамо своје качкете на земљу, да нам руке после остану слободне; требало је, још с прага, завитлати их под скамију, тако да ударе о зид и дигну што више прашине; тако је то била *мода*.

Али, било да није опазио шта смо ми урадили, било да није смео то и сам да уради, молитва је била очитана, а *нови* је још једнако држао своју качкету у крилу. То бејаше једна од оних капа „мешовитог стила“ у којима се налазе састојци калпака, пољске чапаске, крутог шешира, кожне качкете, и спаваће капе, речју једна од оних јадних ствари без имена, чија је нема ружноћа дубоко изразита као лице глупака. Јајаста и проширена китовим костима, она се почињала с три кружна ваљка; затим су се наизменце низала, подвојена црвеном врпцом, ромбична парчад од кадиве и зечје коже; затим је долазила нека врста кесе, коју је завршавао један многоугао постављен дебелом хартијом и извезен унаоколо неком заплетеном шаром, с којега је, на дугом и сувише танком гајтану, висила малена попречница од златне жице, место ројтице. Качкета је била нова; заклон од коже се сијао.

— Устаните, рече му професор.

Он устаде; качкета паде. Цео разред се узе смејати.

Он се сагне да је дохвати. Његов сусед обори је лактом; он је поново диже.

— Оставите једном ту своју кацигу, рече му професор, који је био човек пун духа.

Ђаци прснуше у громогласан смех, који јако збуни јаднога дечка, тако да не знађаше да ли му качкету ваља задржати у руци, оставити је на земљи, или је метнути на главу. Он седе и остави је у крило.

— Устаните, понови професор, и реците ми како вам је име.

Нови промрмља, неразговетним гласом, неко неразумљиво име.

— Поновите!

Зачу се исто мрмљање слогова, за којим се захори хука целога разреда.

— Гласније! викну професор, гласније!

Нови онда прибра очајно сву своју одважност, отвори грдна уста, и викну из свега грла, као да хоће некога да дозове, ову реч: *Шарбовари.*

Од једном се диже грдна граја, са свих страна у исти мах, стаде расти, crescendo, с виком и циком (урлало се, лајало, ударало ногама, викало: *Шарбовари! Шарбовари!*) затим се настављала у појединим узвицима, стишавајући се с тешком муком, обнављајући се понекад одједанпут дуж целе једне клупе, на којој још овда онда, као рђаво угашена жабина, запрашти нечији угушен смех.

Али под пљуском *пенсума* (задатака за казну) ред се поврати мало по мало, и професор, успевши да сазна име „Шарл Бовари" (пошто је тражио да му се оно каже слог по слог, да му се напише и прочита), нареди одмах сиромашку да седне у клупу за најгоре, под самом катедром. Овај се диже с места, али, пре но што пође, застаде.

— Шта тражите? упита га професор.

— Моју ка.... рече *нови* плашљиво, осврћући се неспокојно.

— Пет стотина стихова за казну цео разред! изговорено гласом врло љутитим, спречи, као оно Quos ego, нови урнебес. — Будите једном мирни! настави професор љутито: и бришући зној са чела марамом коју беше извадио из своје капе: А ви, *нови*, ви ћете ми двадесет пута исписати речи: r i d i c u l u s s u m.

Затим додаде блажим гласом:

— Наћи ћете своју качкету, нико вам је није украо!

Све се опет стиша. Главе се нагоше над вежбанке, и *нови* остаде пуна два сахата примерно миран, ма да би га с времена на време по која куглица од хартије, хитнута врхом пера, звршнула у лице. Он би се обрисао руком, и остао би миран, оборених очију.

У вече, у учионици, он извади из свога штионика рукаве за рад, доведе у ред своје ситнице, и брижљиво ишпарта хартију. Видесмо га како савесно ради, тражећи у речнику сваку реч и трудећи се необично много. Благодарећи, без сумње тој доброј вољи коју је доказао, он не оде у нижи разред; он је, истина, прилично знао своје задатке, али није имао лакоће и отмености у изразима. Њега је парох из његова села почео учити латинскоме, пошто су га родитељи, из штедње, послали у гимназију што су могли касније.

Његов отац, г. Шарл-Дени-Вартоломеј Бовари, некадашњи хируршки помоћник, компромитован око 1812, приликом пописивања војника, због чега је морао, тако у то време, дати оставку на службу, беше се тада користио својим личним преимућствима, да се узгред докопа једнога мираза од шездесет хиљада динара који му је дошао под руку уз кћер једнога капамаџије, заљубљену у његово држање. Леп човек, хвалиша, који је звецкао мамузама, са залисцима који су се састављали с брковима, с прстима окићеним прстењем, а у оделу живих боја, он изгледаше као јунак, а окретан као какав трговачки агент. Кад се оженио, живео је две три године на рачун женине имовине: јео је добро, устајао касно, пушио на велике луле од порцелана, враћао се увече тек по свршеној представи у позоришту, и похађао каване. Таст му умре и не остави Бог зна шта; то га наљути, те се упусти у фабричка предузећа, изгуби у њима нешто новаца, а затим се повуче на село где хтеде *да да себи важности*. Али како се у пољопривреди није ни мало боље разумевао но у изради катуна, како је јахао своје коње уместо да их употребљава за орање, пио своју јабуковачу у боцама уместо да је продаје у бурадима, јео најлепшу живину из своје авлије и мазао ловачку обућу сланином од својих свиња, он убрзо увиде да је боље оставити се сваке спекулације.

За две стотине динара годишње, он нађе под закуп у једноме селу, на граници Коа и Пикардије, један стан,

пола мајур пола вилу; и, огорчен, мучен грижом савести, окривљујући небо, завидљив према свакоме, затвори се још у својој четрдесет петој години, сит људи, како говораше, и решен да живи у миру.

Његова жена беше раније страсно заљубљена у њега: она га је волела безгранично, понизно, и то га је још више одвојило од ње. Некад весела, разговорна и заљубљена, она је, залазећи у године, постала (као што вино на ваздуху прелази у сирће) накосна, џандрљива, нервозна. Колико ли је она пропатила, не тужећи се, у прво време, кад га је видела како трчи за свима сеоским девојчурама и када јој се са двадесет рђавих места враћао у вече, с отупљеним осећајима и заударајући сав на алкохол. Најзад јој се узбуни понос. Она је од тада кутала, гутајући свој гнев у немоме стоицизму који је сачувала до своје смрти. Била је непрестано у послу, трчала. Ишла је званичним заступницима, председнику, водила рачуна о меничним роковима, мољакала за продужење тих рокова; а у кући је утијала, шила, прала, надгледала раднике, исплаћивала рачуне, док је Господин, не бринући се ни за шта, вечито обузет неком туробном сањивошћу, из које се будио само да јој каже што непријатно, по ваздан пушио крај ватре, њушкајући у пепео.

Кад је добила дете, морадоше га дати једној дојкињи. Вративши се својим родитељима, малишан је мажен као какав принц. Мајка га је хранила слатким: отац га је пуштао да трчи без обуће, и, да се покаже филозоф, говорио чак да би могао ићи и сасвим наг, као народ животиња. Противно тежњама материнским, он замишљаше известан мушки идеал детињства, по коме се трудно да васпита свога сина, хотећи да се негује суровo, по шпартански, да би очврснуо и ојачао. Слао га је да спава у хладној соби, учио да није доста рума и да немева литије. Али, по природи миран, дечко је рђаво одговарао његовим напорима. Мајка га није одвајала од себе; она му је секла картоне, причала приче,

забављала се с њиме у бескрајним монолозима, пуним сетне веселости и брбљивог тепања. Усамљена у своме животу, она пренесе на ову детињу главу сву своју растурену, уништену сујету. Сневала је високе положаје, видела га је већ велика, лепа, духовита, у служби, као инжињера или као судију. Она га научи да чита, па шта више обучи га, на једном свом старом клавиру, да пева две три мале романсе. Али на све то Г. Бовари, који је мало полагао на књигу, говораше: *ништа то не вреди!* Зар ће они икад имати чиме да га издржавају у државним школама, да му купе какво звање или отворе какву трговину? У осталом, *кад је човек дрзак, увек добро пролази у свету.* Госпођа Бовари гризла је усне, а дете се скитало по селу.

Оно је ишло за ратарима, и бусенима ловило гавранове који су одлетали. Јело је дудиње дуж јендека, чувало ћурке са једном мотком, преврtало сено на покошеним ливадама, јурило по шуми, играло *школе* под црквеним вратима, кад је киша, а о великим празницима преклињало црквењака за допуштење да звони, да се целим својим телом обеси о велики конопац па да ужива како га носи у вис у своме дизању.

Зато и израсте као раст. Доби снажне руке и здраву боју.

Кад му је било дванаест година, његова мати изради да почне учити. Обучавање би поверено пароху. Али часови учења беху тако кратки и тако ретки, да од њих није могло бити Бог зна какве користи. Они су држани у слободним тренутцима, у сакристији, с ногу, на брзу руку, између каквог крштења и опела; или је парох слао по свога ученика после *ангелуса*, кад није имао нигде да иде. Они би отишли у његову собу, сели: комарци и ноћни лептирови облетали су око свеће. Била је врућина, дете би заспало; а парох, који би задремао с рукама на трбуху, убрзо би заркао, с отвореним устима.

Други пут опет, кад би Г. парох, враћајући се с причешћем од каквог болесника из околине, сазно Шарла како игра по пољу, он би га дозвао, придиковао му једно

четврт часа и користио се том приликом да тражи од њега до му мења глаголе, под каквим дрветом. Киша би их прекинула, или какав познаник који је пролазио. У осталом, он је увек био задовољан с њиме, на шта више говорио да *млади човек* има врло добро намћење.

Шарл не могаше остати на овоме. Госпођа је била врло одлучна. Постиђен, или боље рећи заморен, Господин попусти без отпора, и чекало се још годину дана док дечко не прими своје прво причешће.

Прошло је још шест месеца; и, идуће године, Шарл би коначно послат у гимназију у Руану, где га је отац лично одвео, крајем октобра, у време Свето-Романског вашара.

Сад би ма коме од нас било немогућно сетити се ма чега о њему. То је био миран дечко, који је играо о одмору, радио у учионици, слушао у разреду, добро спавао у заједничкој соби за спавање, добро јео у трпезарији. Надзор над њиме водио је један гвожђарски трговац из улице Гантери, који га је изводио једанпут недељно, недељом, пошто затвори свој дућан, слао у шетњу у пристаниште, да гледа лађе, а затим враћао у гимназију чим буде седам сахата, пре вечере. Свакога четвртка у вече, он је писао мајци дугачко писмо, црвеним мастилом и с три обланде; затим је прегледао своје белешке из историје, или читао једну стару свеску *Млади Анахарсиса* која се вукла у учионици. У шетњи, разговарао је са слугом који је био са села као и он.

Будући врло приљежан, он се одржа увек од прилике у средини својих другова; једанпут шта више доби прву похвалу из природне историје. Али, при крају трећег разреда, родитељи га извадише и гимназије да га даду да учи медицину, убеђени да се може сам догурати до испита зрелости.

Мати му изабра једну собу, на четвртом спрату, која је гледала на О-де-Робек, код једнога бојаџије, њеног познаника. Она погоди за њега стан и храну, набави му намештај, сто и две столице, донесе од куће једну

стару постељу од трешњева дрвета, и још куни малу гвоздену пећ и нешто дрва, да се греје њено јадно дете. Затим оде, после недељу дана, пошто му је много и много препоручила да се добро влада, сад кад ће бити остављен самоме себи.

Распоред предавања, који прочита на објави, чисто га збуни: предавање из анатомије, предавање из патологије, предавање из физиологије, предавање из фармације, предавање из хемије, па из ботанике, па из клинике, па из терапетике, не рачунајући хигијену ни предмете медицинске, све имена чију етимологију није знао, и која су му се чинила као многа врата на олтарима пуним узвишене тмине.

Од свега тога он не разумеде ништа; слушао је, али није схватао. Међутим радио је, имао је повезане белешке, писао је на сва предавања, није пропуштао ни један преглед у болници. Вршио је свој свакидашњи рад као баштовански коњ који везаних очију иде кругом, не знајући за посао који обавља.

Да би му уштедела трошење, мати му је сваких недељу дана слала, по носачу, комад телетине печене у пећи, што је доручковао у јутру, кад се врати из болнице, тапкајући ногама о зид. Затим је ваљало трчати на предавања, у амфитеатар, у болницу, и вратити се кући кроз толике улице. У вече, после мршаве вечере код свога газде, он је одлазио у своју собу и настављао учење, у мокром оделу које се пушило на његовом телу, пред зажареном пећи.

Лепих летњих вечери, у доба када су топле улице пусте и кад слушкиње играју лопте пред вратима, он би отворио прозор и налактио се. Река, која је од тога руанског краја начинила као неке одвратне мале Млетке, протицала је доле, испод њега, жута, љубичаста или плава, између својих мостова и својих решетака. Радници, чучећи на обали, прали су руке у води. На моткама које су вириле с тавана, сушила су се на ваздуху повесма памука. Према њему, изнад кровова, пружало се пространо

чисто небо, с црвеним сунцем које је залазило. Како је пријатно морало бити тамо! Каква свежина у буковој шуми! И он отвараше ноздрве да се надише пријатног пољског ваздуха, који није допирао до њега.

Он омршави, издужи се, и лице му доби неки тужан израз који га учини готово занимљивим.

Сасвим природно, из немарности, он се постунно остави свих својих добрих одлука. Једанпут изостаде са прегледа у болници, сутрадан са предавања, и, уживајући у лености, мало по мало престаде сасвим на њих ићи.

Он уобичаји ићи у кавану, и поче страсно играти домине. Затворити се свако вече у какав прљав јавни локал, да по мермерним столовима луна малим овчим костима обележеним црним тачкама, то му се чинило драгоцен доказ његове слободе, који га је испуњавао поштовањем према себи самоме. То беше за њега као ступање у друштво, приступ забрањеним уживањима; и, улазећи, спуштао је руку на браву од врата с радошћу готово чулном. Тада се у њему развише многа осећања која су дотле била угушена: он научи на памет неке песмице које је певао у друштвима у која је ступао, поче се одушевљавати Беранжеом, научи справљати пунч, и познаде најзад љубав.

Захваљујући овим припремним радовима, он сасвим пропаде на своме испиту за лекарског помоћника. А то исто вече очекивали су га код куће да прославе његов успех!

Он оде пешке и заустави се на уласку у село, где позва матер и све јој исприча. Она га извини, приписујући његов неуспех неправди испитивача, и обадри га мало, узимајући на себе да ту ствар уреди. Тек после пет година сазнаде Г. Бовари шта је у ствари било; и пошто је то било отавна, он се помири с тим, не могући у осталом претпоставити да је човек, коме је он отац, неки глупак.

Шарл дакле поново приону на рад и без прекида спреми се из свих предмета за свој испит, за који је

а сви знају да, коме је смрт у костима, томе више не помажу ни молитве ни лекови. Крава је друго нешто, њу треба лечити.

Жан-Луј сваког вечера погледом пита децу каква је жетва. Кад их чује како броје снопове, кад види како су сви срећни због лепог времена што их је послужило у раду, радост му се засија у очима. Још једанпут стали су говорити о том да зовну лекара; али се старац љути, и они се боје да му не ускоре смрт, ако му учине преко воље. Једино је затражио да му дође пољак, један његов стари друг. Чича Никола је старији од њега, о Сретењу је напунио седамдесет и пет година; али је и сад прав као јаблан. Он долази и седа крај Жан-Луја, озбиљан. Жан-Луј, који не може више да говори, гледа га својим малим побледелим очима. И чича Никола гледа њега, не знајући шта да му каже. И ова два старца гледају се очи у очи читав сат, не проговоривши ни једну једину реч, срећни што виде један другог, сећајући се без сумње многог чега што им се десило некад у животу, давно и давно. Тога истога вечера, кад су се вратила са жетве, деца затичу Жана-Луја где лежи мртав, на леђима, укочен и исколачених очију.

Јест, старац је умро, мирно, као да је заспао. Испустио је свој последњи дах право преда се: један дах више у бескрајни простор. Као оне животиње што се крију и без роптања се предају својој судбини, тако и он није узнемирио чак ни једнога суседа, и свршио је тај обрачун са собом сасвим сâм.

— Умро отац, каже Жозеф, позивајући остале.

И сви, Антоан, Катарина, Жакине, понављају за њим:

— Умро отац.

То их нимало не чуди. Жакане радознало опружа врат, Катарина вади мараму, синови ћутећи иду тамо амо, лица озбиљна и бледа и ако изгорела од сунца. Нема говора, старац је ваљано издурао; баш је био ста-

мен! И та помисао теши децу: поносе се што им је породица тако стамена.

Увече чувају оца до једанаест сати, затим их све савлађује сан: и Жан-Луј опет спава сам, са затвореним очима и с лицем што и сад изгледа као да размишља.

Још пре свануħа Жозеф иде у Кормиер, да јави свештенику. Али како још сви снопови нису снети у житницу, Антоан и Катарина опет одлазе ујутру на њиву, и остављају Жакинета да чува тело покојниково. Маломе је досадно крај старца, који се и не миче, и сваког часа излази на друм, баца се камењем на вранце, гледа како један торбар разастире свилу пред двема сусеткама: затим, кад се сети деде, врати се брзо кући, види да се није помакао, и истрчи наново да гледа како се туку два пса.

Како су врата отворена, кокоши улазе унутра и шетљају се мирно, кљуцајући и гражећи хране по утапканој земљи. Један црвен петао диже се на прсте, опружа врат, заокружује своје очи црвене као жеравица, узнемирен и не могући себи да објасни откуд то тело ту: то је неки паметан и оштроуман петао, и ван сваке сумње зна да старац нема обичај да спава пошто се сунце роди: и најзад кукурече звонко као труба, невајући смрт старчеву, а кокоши излазе једна по једна, квоцајући и кљуцајући по земљи.

Свештеник из Кормиера рекао је да може доћи тек у пет сати. Још од ранога јутра чује се како колар струже чамове даске и укуцава јексере. Они који нису чули за старчеву смрт, говоре: „Пази, то је сигурно умро Жан-Луј“: јер сви у Куртеју знају шта значи ово стругање и укуцавање јексера.

Антоан и Катарина вратили су се, пошто је жетва свршена, не могу се потужити да су несрећни: има већ десет година како пшеница није била тако лепа.

Цела породица чека свештеника, и, да би прекратили време, сваки је нашао себи каква посла: Катарина приставља супу, Жозеф вади воду, Жакинета шаљу да

види да ли је на гробљу ископана рака. Једва једанпут, тек у шест, долази свештеник на двоколицама, с једним дечком који му је уместо ђакона. Он силази с кола пред вратима Лакурових, вади из неких новина епитрахиљ и одежду, и облачи се говорећи:

— Пожуримо се, морам да се вратим у седам.

Ипак се нико не жури. Морају да потраже два суседа који ће однети покојника на старим носилима од црног дрвета. Баш кад су хтели да се крену, дотрчи Жакине и каже им да рака још није готова, али да ипак могу поћи.

Свештеник иде напред, и чита нешто латински из једне књиге. Онај мали што иде за њим, носи старо бакарно и све улубљено бакраче с водицом у које је замочен шкропионик. Тек кад су били на сред села, друго једно дете излази из амбара где се служи служба сваке друге недеље, и стаје напред, носећи крст на врху једне мотке. Иза тела иде породица; мало по мало придружују јој се сви сељани из села; и пратња се завршује поворком дечурлије, гологлаве, с раздрљеним грудима, босоноге.

Гробље је на другом крају Куртеја. Због тога она два суседа спуштају носила у три маха да мало одахну; за то време пратња стане: и затим опет полазе. Чује се како дрвене ципеле тапкају по тврдој земљи. Кад стигну на гробље, рака збиља није готова; гробар је још у њој, и виде га како нестаје у рупи па се опет појављује, у правилним роковима, кад год има да избаци ашов земље.

Око гробља је проста живица. Унутра се свуд расплеле купине, и, кад сазру, долази дечурлија септембарских вечери да их једе. У голом пољу гробље изгледа као какав врт. У дну су огромни џбунови рибизли, једна крушка, тамо у ћошку, израсла је као какав храст; кратка алеја засађена липама, по средини гробља, даје леп хлад, и ту старци лети пуше на лулу. Сунце жеже, скакавци се узбунили, златнице зује у зајареном ваздуху. Тишина је, али сва бређа животом; сок и јачина ове масне земље показује се као црвена крв у турчинака.

Сандук су метнули крај раке. Дечко који је носио крст побо̀ га је код ногу мртвачевих, а свештеник, који стоји чело главе, и даље чита нешто из књиге. Али присутне нарочито занима копање гроба. Ноређали су се око раке, гледају како гробар ашовом избацује земљу: и, кад се најпосле окрену, виде да је свештеник отишао с оба детета; ту је само породица покојникова, која чека стрпљиво.

Једва једанпут и рака је готова.

— Доста је дубоко, добро је, каже један од сељака који су носили тело.

И сви помажу да се спусти сандук. Чича Лакуру биће лепо у овој јами. Он познаје земљу, и земља познаје њега. Добро ће се слагати. Већ је скоро шездесет година како му је она заказала овај састанак, онога дана када ју је први пут ударио будаком. Њихова узајамна љубав и морала је се тако свршити: земља је морала да га узме и да га чува. И како ће се лепо одмарати! Чуће само како се трава повија испод танких ножица птичјих. Нико му неће прелазити преко главе; пробавиће читаве године код своје куће, и нико га неће узнемирити. То је смрт окупана сунчаном светлошћу, вечан сан у тишини поља и ливада.

Дела су се приближила. Катарина, Антоан и Жозеф узимају у шаку земље и бацају је на старца. И Жакине, који је набрао нешто турчинака, баца своју киту. Затим породица иде кући, где ће вечерати спремљену супу; стока се враћа с поља; сунце залази. Топла ноћ спушта се над успаваним селом.

Емил Зола.

(*Превео с француског* Свет. А. Петровић.)

сва питања унапред научно на памет. Положио је с доста добром оценом. Да радосна дана за његову матер! Би приређен велики ручак.

Где сад да почне своју лекарску праксу? У Тосту. Ту је био само један стари лекар. Госпођа Бовари одавна је већ ишчекивала његову смрт, и чича још не беше ни скрстио руке, а Шарл се већ настанио преко пута, као његов последник.

Али то још није било све, васпитати сина, дати га да изучи медицину и пронаћи Тост за лекарску праксу: требало је наћи му жену. И она му је нађе: удовицу једног судског извршитеља из Дјепа, која је имала четрдесет пет година и хиљаду и две стотине динара дохотка.

Ма да је била ружна, сува као трска, и пуна бубуљица као пролеће пупољака, госпођа Дибик није била без просилаца. Да би постигла своју намеру, госпођа Бовари би приморана да их уклони све, и она шта више врло вешто осујети сплетке једнога месара, за кога су се заузимали попови.

Шарл беше назрео у браку поправку свога стања, замишљајући да ће бити слободнији и да ће моћи располагати својом личношћу и својим новцем. Али је његова жена била господар у кући; морао је пред светом да пази шта ће да каже, да пости сваког петка, да се облачи по њеном укусу, да по њеној заповести често опомиње пацијенте који нису плаћали. Она је отварала његова писма, мотрила на сваки његов корак, и прислушкивала на вратима како прегледа болеснике у своме кабинету, кад је у њему било жена.

Свако јутро морала јој се доносити чоколада, указивати највећа пажња. Она се непрестано тужила на своје живце, на своја прса, на своје нерасположење. Бат корака шкодио јој је: ако човек оде, самоћа јој је бивала одвратна; ако се врати к њој, вратио се без сумње само зато да види како умире. У вече, кад би се

Шарл вратио кући, она би извукла испод покривача своје дугачке мршаве руке, загрлила га, посадила га на ивицу постеље, па му стала казивати своје јаде: како је заборавља, како воли другу неку! Лепо су јој говорили да ће бити несрећна: и завршила би с молбом за какав сируп за поправку здравља, и за мало више љубави.

(Наставиће се.)

Густав Флобер.

(*Превео с француског* Д. Л. Ђокић.)

КАКО СЕ УМИРЕ.

(Крај.)

V.

Жану-Лују Лакуру седамдесет је година. Рођен је у Куртеју, неком засеоку са сто педесет душа, забаченом у једном дивљачном крају. Свега једанпут у свом животу ишао је у Анжер, до ког има петнаест миља: али је био тако мали, да се тога више и не сећа. Добио је троје деце, два сина, Антоана и Жозефа, и једну кћер, Катарину. Кћи му се удала; затим, кад јој је муж умро, вратила се своме оцу, с једним дванаестогодишњим синчићем, Жакинетом. Цело имање им је пет-шест јутара земље, таман колико је довољно да имаду хлеба и да не иду сасвим голи. Чаша вина што је покаткад попију, одиста је натопљена њиховим знојем.

Куртеј је у једној дољи, и шуме га опкољавају и скривају са свих страна. У њему нема цркве, јер је општина здраво сиромашна. Свештеник из Кормпера долази да служи службу: и, како од његовог места довде има два добра сата хода, то он долази тек у две недеље једанпут. Куће, дваестак несигурних страћара, раштркане су дуж друма. Испред врата кокоши чепркају на буњишту. Кад прође какав странац, жене опружају врат, док деца, што су дотле лежала изваљена на сунцу, беже куд које усред јата поплашених гусака.

Жан-Луј никад није био болестан. Велики је и сав кошчат и мускулозан као какав чворноват храст. Сунце га је исушило, кожа му је од припеке испечена и испуцала; и добио је ону исту боју, ону исту сурову јачину и мирну достојанственост што је има дрвеће. У старости језик му се узео. Сад и не говори више ништа, јер држи да то није потребно. Корача крупним и сигурним кораком, с мирном снагом каквог говечета.

Прошле године још је био снажнији од својих синова, остављао је за себе теже послове; и ни речи не би проговорио у својој њиви, која га је, изгледа, познавала и бојала га се. Али једнога дана, пре два месеца, наједанпут му се снага узе и као да се преломи: и читава два сата лежао је на бразди, као какво оборено дебло. Сутрадан хтео је опет да иде на рад; али, како су га руке издале, земља га више није слушала. Синови машу главом. Кћи гледа да га задржи код куће. Али он по што по то хоће да иде, и шаљу Жакинета с њим, да викне ако би деда пао.

— Шта радиш, ленштино? пита Жан-Луј дечка, који је непрестано уз њега. У твојим годинама ја сам сам зарађивао своје парче хлеба.

— Чувам вас, деда, одговара дете.

Чувши те речи старац се сав стреса. И не одговара ништа. Увече леже у постељу, и није се више дигао из ње. Кад сутрадан синови и кћер полазе на њиву, долазе најпре да обиђу оца, који се не чује ни да је жив. Застају га где лежи на постељи, отворених очију, и као да нешто размишља. Кожа му је тако испуцала и тако опаљена сунцем, да се не може познати ни да ли је побледео или пожутео од болести.

— Како је, оче, није вам добро, је л'?

Он мумла нешто и маше главом да му није добро.

— Ви онда нећете ићи: да идемо без вас?

Он им маше руком да могу ићи без њега. Почели су жетву, те су све руке потребне. Можда ће се, ако пропусте јутро, изненада дићи олуја и разнети им све

синове. И сам Жакине одлази за мајком и ујацима. Чича Лакур остаје сам код куће. Увече, кад се деца враћају, затичу га где лежи на истоме месту, онако исто на леђима, отворених очију, и непрестано изгледа као да размишља нешто.

— Шта је, оче, зар вам није боље?

Не, није му боље. Непрестано нешто јечи и маше главом. Како да му помогну? Катарини пада на памет да скува вина с разним травама; али је тај напитак врло јак, и умало га на месту није убио. Жозеф онда каже да ће већ видети сутра шта да раде, и сви лежу да спавају.

Сутрадан, пре него што ће поћи на жетву, синови и кћер застају један тренутак пред болесничком постељом. Старац је баш збиља слаб. Никад није проводио време тако, лежећи једнако на леђима. Требало би можда нпак позвати лекара. Несрећа је само што треба ићи чак у Ружмон: шест сати хода тамо, шест овамо, дванаест. Изгубиће се читав дан. Старац, који слуша шта говоре деца, маше рукама и главом и изгледа као да се љути. Шта ће му лекар: не може да помогне ништа, а кошта.

— Нећете да зовемо лекара? пита Антоан. Онда да идемо на рад?

Разуме се, нека иду на рад. Њему сигурно неће бити нимало лакше ако остану код куће. Пре је бринути се о земљи него о њему. И пролазе три дана, деца свако јутро иду на њиву, Жан-Луј лежи не мичући се, сасвим сам, и кад ожедни није воде из једнога крчага. Он је као један од оних старих коња који падају од умора у каквом бунаку, и тамо и липсавају. Радио је шездесет година, сад може умрети, јер није више ни за шта до да запрема места и смета другима.

Ни сама деца не жале много. Земља их је помирила са смрћу: они су тако блиски њој да не могу да се љуте што ће им узети старца. Погледају га часком ујутру, погледају га увече, шта друго могу и да раде? Ако им се отац при свем том дигне, значиће да је јаког састава. Ако умре, значи да му је смрт већ „у костима“;

ПОД ВЕДРО НЕБО.

Хајд'мо, Музо моја, у жупне пољане,
Где под жарким сунцем шу́ме зрела жита,
И ратарка млада — лака као ла̑не, —
Певајући цѐстом косачима хита,

Где турчинак рујни свија љупку главу,
И споменак скромно испод жбуна вири; —
Где се шева игра по етеру плаву,
И брезова шума хлад дебели шири,

Где у густој сенци лиснатога грања
Избија студенац бистрим капљицама, —
И Дијана лепог Ендимјона сања,
Јурећи за ветром босим ножицама.

Ту, уз песму тичју и уз жубор ва̑ла,
Славићемо Ону чије око јасно
Гледа тако љупко, — чија уста мала
Љубе тако слатко, ватрено и страсно!

Милутин Јовановић.

СЕВЕРНА НОЋ.

Недоглед пукла вечитога леда
У ведрој ноћи светлуцаво сива,
Замрзнут месец укочено гледа
На санте, суве шибљике, без бола:
Студени ветар широм подухива
Са северна пола —
Ноћ! Ноћ! — — —

— — — — — — — —

К'о проблем жића ноћ се шири тија.
И дух њен, канда, мразним зраком блуди:
Обалом пустом немо се развија
Поема смрти и љубави кобне:
Ја видим њену слику како руди
Чистотом вечном одлучности гробне:

Обалом снежном голог океана,
Боса, у бело обучена жена,
Иде, за мишљу к'о вечност дубоком?
За жељним циљем својих младих дана?
Свеједно. Она иде занесена,
Лепа к'о младост љубави и наде.
К'о сањив рефлекс пред склопљеним оком
Венчане среће девојане младе.

Ја знам да срећу несазнану сања.
Њени су драги изумрли давно.
Спуштени испод смрчинога грања,
Обзор где скрива повечерје тавно.
С љубављу својом она сама ходи:
Ветар кроз поља оголела дере,
Дебео снег се свуда широм стере,
Ал' њој пит студен пит' самоћа шкоди.

Мени се чини да је вечна она
К'о љубав њена, божја васпона,
К'о звезде мирне на своду широком. —
Али од једном, крај напукла леда,
Мирно, к'о звезда са небесна свода,
Она се сиђе у таласе не́ме...

Ја гледам жудно, зачуђеним оком
Неслућен рефрен земаљске поеме;

Ја мислим на њу, тамо где 'но вода
Под ладним ледом монотоно либа;
А месец мирно, залеђено гледа
На снежна поља и урвине леда.

Студени ветар немилосно шиба.

Сима Пандуровић.

ИЗ „ЛЕГЕНДЕ ВЕКОВА.“

ИЈАТИС.

(Девет стотина година пре Христа.)

Ја, краљ Меса, лежим испод ове плоче.
Меса шуме борја први сећи поче.
И афричку варош Бал-Мсон сазида.
Од дрва и цигле беше грађа зида.
„Да сваки мој човек — ја сам затим рек'о —
Направи крај куће удубљење неко,
Пошто два месеца пада киша зими.
Најзад, нема л' жита, да довољно прими
И храни и стока, и свиње, и стадо,
Нарочит им оки за све ово дадо'.
Рекох да се кула, врата зидат' даду.
За Астартину сам борио се владу.
Бог Кемос је мени у боју помогô,
Кад сам са Јудејом борио се много.
Он Астартин муж, а мени отац беше.
Људи ми да граде Ароер доспеше.
Ја сам био добар: народ око трона
Хваљаше ме: бејах краљ војске Дибона.
Што пред смрћу пије, појућ песме чиле,
Крв од орла меша с млеком од камиле.
Ја проходих свуда, краљ, корака смёла,
Под Кемоса крилом, Астарте и Бёла.
То су четир звезде краља свих свемира.
Мој је пут под земљом од Ура до Тира.
Кемос рече: „Узми Нёбо Израиљу!“
Ја сам увек пи'о божанскоме циљу.
Сада, мог живота угашен је пламен.

Сви морате, знајте, штовати мој камен,
И пред гробом овим приносити жр̑тве:
Јер из Не́ба све сам послао у мр̑тве;
Гавранима црним ја сам храну давô,
Ја сам голе жене на тргу продавô:
Слони ми ношаху све нове и нове
Њачке: сву сам децу распô на крстове:
Десница ми збриса сва ниска племена:
Градовима дадох стара им имена.

Виктор Иго.

(*Превео с француског* С. Пандуровић.)

МАРКО ТУЛИЈЕ ЦИЦЕРОН.

После првога Цицеронова говора Марко Антоније отиде у тибуртинску вилу да спрема одговор Цицерону на прву филипику. Одговор је спремао седамнаесет дана и 19 септембра одговори Антоније у сенату на Цицеронову прву филипику. Антонијев напад на Цицерона био је тешка тужба. Цицерон тада није био у сенату. Задржали су га пријатељи, јер је Антоније био дошао у сенат с наоружаним људма. На тај Антонијев одговор одговори Цицерон у другој филипици и у њој тако говори као да је он у сенату био и одговарао одмах после Антонијева говора. Одбијајући Антонијеве нападе, Цицерон напада Антонија и политички му рад. Пустимо Цицерона нека говори, па ће се видети, зашто га је Антоније убио. Антонију Цицерон вели: „Ти си, ти велим, Марко Антоније, први био узрок да зарати на отаџбину. Цезар, који је желео све да поруши... Али ништа не велим о Цезару; ти заиста мораш признати да си ти био узрок најжалоснијем рату. О да беда тебе, ако ово увиђаш, још беднијег, ако не увиђаш да се ово записује, да се предаје спомену, да ће се потомство свих векова увек тога сећати да су из Италије изгнани консули и с њима Гнеј Помпеј, који је био дика и светило римског народа, пређашњи консули, који су због здравља могли поднети онај пораз и бегство, претори, пређашњи претори, велики део сената, сав омладински подмладак и једном речи да је република истерана и прогнана из завичаја. Као што је у семену зачетак дрветима, тако си овог најжалоснијег рата ти био семе. Жалите, што су побијене три војске: побио их је Антоније. Чезнете за најславнијим људима: и њих нам је уграбио Антоније. Углед нашега реда је оборен: оборио га је Антоније. На свако зло, што смо доцније видели [illegible]

смо видели?), ако добро изведемо закључак, имаћемо да захвалимо једином Антонију. Као што је Јелена Тројанцима, тако је и тај био нашој држави узрок куге и пропасти.... Цезар се из Александрије вратио срећан, како он мишљаше; по мојем пак мишљењу, не може нико бити срећан који је републици непријатељ. На лицитацији пред храмом Јупитера Статора добра Гнеја Помпеја (мене јадника! јер после потрошених суза ипак остаје у души учвршћен бол), добра, велим, Гнеја Помпеја продавана су сасвим немилостиво... Када сви очекиваху, који ли је тако безбожан, тако луд, тако боговима и људима непријатељ, који се усуђује на то злочинство у продаји, није се нико нашао осим Антонија, особито пошто је на оној лицитацији било толико људи, који су смели све друго; један се нашао, који је смео то, што је смелост свих избегавала и чега се грозила... Али, као што вели песник, не знам који, „отето проклето“. Невероватно и чудновато, како је тако много потрошио за како мало, не велим месеца, већ дана... Каква Харибда тако прождрљива? Харибда, велим, која је, ако је била, била само животиња; океан, тако ми бога, тешко је, као што се види, толике ствари тако растурене и смештене на тако размакнута места, тако брзо могао прогутати. Ништа није било затворено, ништа запечаћено, ништа записано. Читава се хранилишта поклањаху најневаљалијим људима; једно су грабили мимски глумци, друго мимске глумице; кућа је била напуњена коцкарима, пуна пијаних; целе се дане пило и то на више места; уз то се често губило и у коцкању (јер он не бејаше увек срећан); у ропским собама ти би видео постеље застрте Помпејевим ћилимима багрене боје. С тога престаните чудити се, што је ово спискано тако брзо... О да страшне смелости! Ти си се усудио ући у ту кућу, ти на онај најсветији праг ступити, ти боговима и пенатима те куће најнечистије лице показати? Не стидиш се тако дуго становати у оној кући, коју неко време није могао нико гледати, нико без суза поред ње проћи, и у којој теби, и ако си прост, ипак не може ни-

шта бити пријатно? Или ти, пошто си у ходнику видео оне кљунове од лађа, мислиш да улазиш у своју кућу. Не може то бити. Јер и ако си без разума, без осећаја, као што си, инак познајеш себе, своје имање и своје... Жао ми је самих зидова и кровова.... Немојте питати: постао је ваљан: са својом мимском глумицом се развео, по децемвирским законима се раставио, отерао је. Како је опет угледан грађанин, како частан! из целог живота његова ништа није часније него то, што је се са мимском глумицом раставио. А како често употребљава: „*и консул и Антоније*“! то ће рећи: и консул и најбестиднији човек, и консул и најгори човек. Јер шта је друго Антоније? Кад би се достојанство у имену обележавало, рекао би, мислим, некад дед твој да си и консул и Антоније. Никад он није рекао. Рекао би и мој друг, твој стриц, осим ако си само Антоније... али враћам се твојој улози, т.ј. грађанском рату, који је постао, изазван и предузет твојим радом. У том рату ниси био како због плашљивости своје тако и због телесног уживања. Проливао си грађанску крв или још пре нио: био си у фарсалској бици вођ. Луција Домиција, врло славна и врло племенита човека, убио си, и уз то си после врло грозног гоњења поубијао многе, који су из боја побегли, а које би Цезар може бити сачувао, као што је с некима то и учинио.

„Али оставимо прошлост: овај један дан, један, велим, данашњи дан, овај тренутак, у који говорим, брани, ако можеш. Зашто је кругом оружаних људи ограђен сенат, зашто ме твоји пратиоци с мачевима слушају, зашто врата од Конкордије нису отворена, зашто људе свих племена, највише варваре, Итирејане са стрелама доводиш на форум? Каже да то чини ради своје одбране. Зар није хиљаду пута боље погинути, него у својој држави без одбране оружаних људи не моћи живети? Али није то, веруј ми, никаква одбрана: љубављу и одановићу грађана треба да се оградиш, а не оружјем. Одузеће и истргнуће ти га римски народ, о камо среће, док смо ми неповређени! Али ма како с нама поступао, док

се таким плановима услужиш, не можеш, веруј ми, бити дуговечан... Сети се, дакле, Марко Антоније, онога дана, кога си диктатуру укинуо; сети се веселости сената и римског народа; упореди са овом куповином својом и пријатеља својих, па ћеш тада видети, колика је разлика између користи и славе. Али доиста, као што неки због неке болести и неосетљивости чула не осећају сласт јела, тако похотљиви, лакоми и злочести немају укуса за прву славу... С оним (т.ј. Цезаром) те могу поредити због жеље за влашћу, у осталом се пак никако не можеш поредити. Али од врло многих несрећа, које је он (т.ј. Цезар) нанео републици, ово је ипак добро остало, што је римски народ већ научио, колико сваком да верује, коме да се повери, којих да се чува. Не мислиш и не увиђаш, да је то доста за храбре људе, што су научили, како је у ствари лепо, због добра дела хвале вредно, а због добра гласа славно тиранина убити?... Освести се, молим, једанпут; посматрај, ко те је родио, а не с ким живиш; са мном, како хоћеш, помири се с републиком. Али ти се од себе видиш, ја ћу о себи сам казати. Бранио сам републику као младић, нећу је оставити као старац: презирао сам Катилинине мачеве, нећу се бојати твојих. Шта више и тело бих своје радо понудио, ако се смрћу мојом држави може слобода дати, да једном мука римског народа створи, што већ одавно намерава. Јер ако сам за ово скоро двадесет година баш у овом храму говорио да смрт не може бити прерана за пређашњег консула, колико ћу истинитије сад рећи да не може бити за старца. Ја пак, сакупљени оци, морам већ и смрт желети, пошто сам свршио оне државне послове, које сам добио и које сам отправљао. Ово двоје само желим, једно да умрући оставим римски народ слободан (од овога ми веће бесмртни богови не могу ништа дати), друго, да тако свакоме човеку у део падне, да буде сваки човек заслужан за републику."

Никад Цицерон у свом животу није играо већу улогу у политици него тада, нити је икад у његову животу

било срећнијег дана од дана, кад га је ветар с пута у Грчку однео у Регије и ту задржао, као што и сам он вели. То му је и дало прилике за његове филипике. Филипике су му се читале по целој Италији, у покрајинама, у војсци, једном речи, све се било заталасало. Са свих страна му честитају и захваљују на успесима, траже његово пријатељство и заштиту и помажу га у раду.

У том настане рат између Марка Антонија и Децима Брута због покрајине Галије с ове стране Алпа, коју Брут не хтеде уступити Антонију. Антоније опколи Брута с војском код Мутине у северној Италији. У сенату се предлагало да се гледа да се сенат измири с Антонијем, али до измирења се није могло никако доћи. Измирењу се највише противио Цицерон у својим филипикама с тога, што је држао да је мир с Антонијем немогућан. Консули код Мутине победе Антонија, али Хирције у боју погине, а Панса од тешке ране умре после неколико дана. Кад је у Рим стигао глас о мутинској победи, народ се тако одушеви, да је, како вели Цицерон у једном писму Бруту, к њему дошло толико света, колико га има у граду: „за тим ме је, вели Цицерон, тај свет уз највећу вику однео од куће на Капитол и метнуо на говорницу да говорим. Тај ми је дан платио моје велике муке и многе беде.“ То је био последњи триумф Цицеронов у републици.

После мутинске битке Октавијан изневери републиканску странку, која га је дотле подизала и коју је он помагао дотле, док није Антонија учинио слабим и по себе мање опасним. Антоније је био потребан Октавијану и с тога га није хтео сасвим оборити и уништити. Чим је сенат одлучио да се одузме Октавијану војска, удружи се Октавијан с Лепидом и Антонијем, који је после мутинског пораза бежао преко Алпа. Изневеривши републиканску странку, Октавијан позове Антонија и Лепида у Италију и с њима склони друго триумвирство да би могли уништити Цезарове убице, оборити републику и приграбити сву власт. Пошто Октавијан, Анто-

није и Лепид утврде мир између себе, одлуче и то, да они сами управљају републиком пет година и да сваки своје противнике може прогонити. Најзнаменитије вође републиканске странке већ су биле изгинуле. С првим тријумвирством Цицерону је дошло изгнанство, а с другим смрт. Сад су Антонију према Цицерону, којег је мрзио, биле слободне руке.

При крају новембра 43 године дође консулу Педију у Рим заповест тријумвирска да се погуби седамнаест најзнаменитијих људи, између којих је био и Цицерон. У Риму је тада био и Цицерон и кад је Педије тражио изгнанике, Цицерон и не знајући за то, отиде из Рима у Тускул. Тек ту дозна Цицерон да је и он у списку прогнаника. С тога одлучи да са својим братом Квинтом и његовим сином отпутује у Македонију у табор Марка Брута, код кога је био и син му Марко. Они се упуте на Цицероново добро код варошице Астуре, која је на обали лацијској. Како се због брзог одласка из Рима нису били спремили за пут, то се Квинт и син му врате у Рим да понесу што је било потребно за пут, а Цицерон продужи пут. Браћа се плачући растану и више се никад нису видела. У Риму Квинта и сина му изда један Квинтов слободњак и тако их поубијају. Цицерон се већ био навезао на море код Астуре, али опет изиђе из лађе код вароши Цирцеја у Лацији, не знајући шта да ради. Одатле је путовао неколико часова пешке путем ка Риму, а затим се опет врати и преноћи у Цирцејима. Хтео је да иде у Рим у кућу Октавијанову да се прободе мачем на олтару у Октавијановој кући, и да тако покрене богове осветнике против Октавијана као издајника републике. Сутра дан намоле га робови да се опет укрца у лађу. Не могући да поднесе море и јаке ветрове, искрца се он опет из лађе у пристаништу вароши Кајете, на међи Лације и Кампаније. Одатле отиде на своје добро код вароши Формија у Лацији. Како ту није био сигуран, то га слуге тако рећи натнају да се попне на носила да га однесу што пре к мору путем између Формија и

Кајете. Међутим стигну у Формије и гониоци са центурионом Херенијем и војним трибуном Марком Попилијем Ленатом. Квинтов слободњак Филогон покаже гониоцима пут којим је отишао Цицерон. Попилије је био заузео на једној страни излаз из шуме, а Хереније је тражио по путевима Цицерона. Кад је Цицерон видео да му се приближује Хереније, заповеди носиоцима својим да спусте носила на земљу и да га не бране. Са спуштених носила пружи врат и довикне Херенију: „Дед, ветеране, и ако се бар у томе добро разумеш, сеци!" Хереније приђе и по заповести Антонијевој, како вели Плутарх, одсече Цицерону главу и руке, којима је писао филипике. Тако Цицерон погине 7 декембра 43 године пре Христа у 64. својој години. Кад су убице однеле у Рим Цицеронову главу и руке, и кад је те делове тела видео Антоније, рекао је, како прича Плутарх, ово: „Прогонства су свршена." Радостан, што се једном опростио Цицерона, дâ он убицама десет пута већу награду, него што је обећао (250.000 динара). Затим Антоније заповеди да се глава и руке обесе на говорници. Страшан призор за Римљане који су, вели Плутарх, мислили да не гледају Цицероново лице, већ слику Антонијеве душе. Прича се да је и Фулвија, Антонијева жена (пређе Клодијева) због мржње према Цицерону, пробадала Цицеронов језик иглом. Како нам прича ретор Сенека, нико од толиких врло речитих људи тога времена није боље оплакао смрт Цицеронову од Корнелија Севера, песника Августова доба, који у свом спису вели о Цицерону ово: „И још неохлађена лица великодушних људи леже на говорници њиховој: али се пак сва лица губе испред лица Цицерона, који је насилно уништен: као да је само његово лице. Тада нам се у души јављају велика консулова дела, завера откривени кажњиви договори и уништена племићска неправда: у души се јавља казна над Цетегом и безбожним делима оборен Катилина. Шта су људи или скупови, шта гомиле, повучене частима, користиле, и шта живот, посвећен племенитим наукама? Један дан уништио је славни

живот, и ожалошћена умукла је жалосна речитост латинског језика. Некад брижним једина заштита и спасење, увек дична глава отаџбине, онај бранилац сената, онај јавни глас форума, закона, права и мира, за свагда је ућутао од љутог оружја! Нагрђено лице и безбожном крвљу попрскану седу косу и свете руке, помоћнице у толиким делима, бацио је под ноге бесни грађанин (т.ј. Антоније) и газио, ликујући од радости, а није помишљао на променљиву судбину и богове! Никада ово Антоније неће спрати са себе."

Једном речи, Цицерон је био поштен и частан човек, који је од свега највише волео отаџбину, за коју је и живот дао, борећи се за њу до последњег часа. И Октавијан је за убиство Цицероново исто толико крив, колико и Антоније, јер је с триумвирима уговорио да сваки од њих може прогонити и убијати своје противнике. Да се Октавијан, доцније Август, због тога кајао, може се донекле судити по овом. Много година после Цицеронове смрти, како прича Плутарх, једног дана уђе Август у собу једној својој унуци коју затекне да у рукама држи неку књигу. Кад унука спази деду, сакрије књигу под хаљину. Цезар, који је то видео, узме књигу, и кад је видео да је Цицеронова, рекне детету: „То је био, дете моје, мудар и родољубив човек." Историчар Велеј Патеркул и славни критичар Азиније Полион кују Цицерона у звезде.

Говорећи о Антонијеву убиству Цицерона, на једном месту своје историје вели Патеркул: „Ништа тако недостојно оног времена није било као то, што је или Цезар био нагнан да кога прогна, или што је нико прогонио Цицерона и што је злочинством Антонијевим уништен јавни глас, пошто нико није бранио живот онога, који је за толике године бранио и јавни и приватни живот грађана. Ништа инак ниси учинио Марко Антоније: (јер гњев, који из душе и груди избија, нагони да се пређе нацрт замишљеног дела:) ништа, велим, ниси урадио, дајући награду за најбожанственије лице и најславнију

одсечену главу, и подстичући несрећном платом на убијање негдашњег бранилца републике и тако великог конзула. Одузео си тада Цицерону брижан и старачки живот, и то живот који је био беднији за твоје владе него смрт за твог тријумвирства: добар глас пак и славу делâ и говорâ не само нисн уништио, већ си нита више увећао. Живи и живеће свом успоменом векова; и докле ово, било случајем било промислом божјим, или било како му драго, створено васионско тело, које је он готово једини од Римљана видео, умом схватио, речитошћу расветлио, устраје [illegible], туђи ће за собом као пратиоца свога века славу Цицеронову: и цело потомство ће се дивити његовим списима против тебе, а проклињаће твоје дело према њему; и пре ће са света нестати рода људског него његова имена". Азиније Полион о њему вели: „Сувишно је говорити о уму и марљивости овога човека, који ће због толиких и тако великих дела остати вечан... о, камо среће ти је умереније среће и храбрије несреће могао сносити...!" Тит Ливије који је живео у двору Августову и није био пријатељ Цицерону, вели инак о Цицерону: „Од свих несрећа смрт је једина, коју је поднео као човек". Историчар Луфидије Вас хвали Цицерона као политичара [illegible] човеком, који се ревно за спасење отаџбине своје. Велики штоваоац Демостенов, Брут, с којим је Цицерона упознао Атик, одмах по повратку Цицеронову из изгнанства, вели о Цицероновој политичкој раду ово: „Радио си оно, што ће о теби говорити и поред твојег ћутања, што ће живити после твоје смрти, и што ће, ако је држава спасена, спасењем државе, а ако није, пропашћу њеном давати сведочанство о твојем политичком мишљењу".

Многи данашњи историчари незадовољни су политичким радом Цицероновим због његове неодлучности, плашљивости и оклевања и с тога га много нападају, особито немачки историчари Друман и Момзен. Док му Друман све одриче, дотле Момзен на једном месту своје римске историје вели за њега да „није ништа друго

него адвокат и то рђав адвокат". Момзен, како вели Гастон Боасије у својем делу *Цицерон и његови пријатељи*, занесен обожавањем Цезарова генија, у ком види оног народног деспоту, чија чврста рука може само уједињити Немачку, могао је рећи да је Цицерон још и себичан и кратковид државник. Према Платоновој идеалној републици, Цицерон нам у својим делима износи онакву земаљску управу, каква је она у ствари и каква је у његовој земљи. На једном месту своје републике вели да он хоће да у држави буде једна врховна и краљевска власт, и уз то да један део власти имају први грађани у држави, а један део народ. Цицерон је, дакле, био за републику. Аристократију није волео, јер га је вређала и онда кад ју је бранио, а и с тога што га је презирала због рођења и називала новим племићем. Као и грчки филозофи тако и Цицерон није волео ни демократску управу с тога, што се народ често бунио и тако сметао људима, који су се бавили књижевношћу и који само у књижевности налазе уживања. Али и поред тога брани он народну странку од насиља појединих људи. Тако се за време Сулине владе стане јављати на форуму. Аристократска странка тада и прогањаше и убијаше своје противнике да би само могла приграбити сву власт. То је време било опасно и по Цицерона, и ако је био умерен. У то време аристократске тиранције брани он демократију и то смело и одлучно; усред терора и прогањања усуђује се он и говорити; брани Секста Росција из Америје. Од те одбране Секста Росција и настаје му политички рад. Бранећи Росција, у одбрани говори он и о проскрипцији и њеним жртвама и тражи да се том одреди крај. „Боље је", вели он у одбрани Секста Росција, „ићи и живети међу дивљим животињама него остати у Риму". Због тога је и љубав демократске стране према Цицерону била толика, да се не не може исказати, и та љубав траје све до конзулства му. Због тога он и на изборима побеђује своје политичке противнике. За конзула га бирају једногласно. Кажњавајући Катилинине присталице, Цицерон је само

одложио монархијску управу за 15 година, али је није за свагда отклонио. То је било и немогућно учинити. Цезар је само очекивао време, када ће грађани, којима је претила опасност од анархије, потражити себи заштитника и жртвовати политичку слободу оном, који их ослободи опасности од анархије. За одбрану политичке слободе била је потребна једна јака политичка странка. Странка, у којој су витези били најглавнији, није била за политику, јер су се ти богати плебејци више бринули о својем имању него о републици. Витези као људи од реда тражили су пре свега јаку владу, која ће их бранити и били су готови да жртвују политичку слободу реду. Богати племићи, не имајући ништа од онога што је потребно па да буду политичка странка, били су у ствари оданији Цезару него републици и њеним пријатељима. Цицерон, бојећи се Катилине и присталица његових, а не могући се вратити демократији, јер с њом бејаху Цезар и Крас, приђе он и против своје воље аристократији, која је бранила републику и била противник завери и Цезару и Красу који су потајно потпомагали заверу. Од свога консулства Цицерон је непрестано уз аристократију. Због тога га демократија омрзне и три године доцније оскети му се због те издаје, остављајући га Цезару и Помпеју, који постану господари Рима, а после тога доће и Цицероново изгнанство. Најтежи тренутак за Цицерона настао је пред фарсалски рат између Цезара и Помпеја, кад се Цицерон одлучивао, уз кога ће од њих пристати. И покрајине се беху поделиле на два противничка табора: исток пристане уз Помпеја, а запад уз Цезара. И Цицерон, пошто се скоро годину дана одлучивао, пристане уз Помпеја. Цицерон је пристао уз Помпеја с тога, што је Помпеј био чање опасан по републику него Цезар, и што дотадашњим својим радом Помпеј није никако показао да жели неограничену власт и ако је имао прилике за то. У Помпејеву табору били су искрени републиканци, који Помпеја нису волели, као што га није волео ни Цицерон, и који су дошли да се

боре не за њега, већ за републику и политичку слободу. У табору Помпејеву били су најзнаменитији људи, и с тога се не може ни помислити да су они и Цицерон дошли да се боре само за Помпеја. Па баш и да је Помпеј победио Цезара, опет тешко да би Помпеј помишљао на неограничену владу због самих тих људи, који су дошли у његов табор да се боре само за републику. Напротив у табору Цезарову били су најбољи пријатељи Цезарови и његови најхрабрији генерали, који су с њим били не за то да бране народ и чувају му слободу, већ само да се боре за Цезара и да му извојују владу. Никад Цезар није мислио о правима народа, за чијег се браниоца он издавао и увек истицао. Цезар је увек гледао само своју корист. Од сената је могао тражити конзулство, војску и покрајину с тога, што му је војска била одана, особито официри. С тога се Цицерон и други пријатељи републике нису преварили, што су пристали уз Помпеја и мислили да Цезар са својим људима не долази да грађанима поврати слободу, већ да оружјем утврди апсолутну владу. То је Цезар најбоље доказао после рата, кад за народ, за чијег се браниоца издавао, није ништа урадио, и ако је, као што је и обећао, могао учинити све. Цезар је, дакле, радио за себе, а не за народ. Цицерон пак, борећи се против Цезара, мислио је да брани републику, а не привилегије аристократске, и ако је с аристократијом пристао уз Помпеја. И ако је с онаквим народом, какав је у то време био у Риму, била република прошла, опет је Цицерон мислио да му је била дужност да брани републику и њене слободе и он је њу до последка бранио.

По својој природи Цицерон је био умерен, благ и човечан. Био је више створен за књижевника него за политичара. Књижевност, на коју је трошио највише времена, није му дала да буде и добар политичар. У политичким се догађајима више пута преварио. Тако није унапред могао видети опасности по себе од Катилинине завере, а видео је унапред своје изгнанство.

После Цезарове смрти ликује он, мислећи да ће се република спасти, ако само погине Цезар, а није помислио да је остало још Цезара, који хоће апсолутну владу, као што је био Антоније и Октавијан. Како је по својој природи био умерен и увек избегавао крајности, то нам се [illegible] умерености и чини да је Цицерон био слаб и неодлучан. У породици својој Цицерон је одрастао у непокваренoм сеоском животу, и од ње наследио љубав према републици, која им је дала римска грађанска права, али у својој породици није могао наћи одређену политику, јер у породици му није нико пре њега био политичар. Не добивши у породици никаква политичког правца, морао је се Цицерон доцније у политици увек унапред одлучити, шта да ради, те отуд и његова неодлучност. Цицерон је хтео да буде самосталан и сасвим слободан и за то није припадао ни једној политичкој странци. Да је се придружио једној странци, он би у њој нашао сталне традиције и начела, верне пријатеље и одређен правац и не би био усамљен. Усамљен у политици, Цицерон је себи стварао непријатеље и имао пред собом неутрвен пут. Отуда и Цицеронове несреће и погрешке у политичком му животу.

И ако је Цицерон био без оне одлучности, без које се прави државник и политичар не може ни замислити, опет је претерана критика Друманова и Момзенова, јер и највећи противници Цицеронови нису могли доказати да је Цицерон био непоштен човек. Кад се том [illegible] у највећим опасностима само Цицерон усуђивао да брани право и правду, онда ће имати право Француз Гастон Боасије, који у својем делу *Цицерон и пријатељи му* на једном месту о Цицерону вели ово: „Најбољи начин за одбрану Цицерона, то је сећати се, у какво је време живео, и како је мало био створен за ово време. Овај елегантни књижевник, овај оштроумни уметник, овај пријатељ мирних вештина, стављен је, по ћуди судбине, у једну од најбурнијих и најмутнијих епоха у историји. Шта је могао радити, у овим кр-

бавим борбама, где је сила била господар, човек миран и од науке, који нема другог оружја осим своје речи, и који је сањао увек о задовољствима мира и о мирним ловорикама речитости? Требала је једна храбрија душа од његове па да не узмиче испред навала. Догађаји, јачи од њега, мењали су сваког тренутка његове намере и играли се његовом неодлучном вољом. У свом ступању у политички живот, он је узео за девизу одмор и част (otium cum dignitate); али то нису две ствари које је лако спојити заједно у револуцијска времена, и готово се увек губи једна од њих две, кад се хоће сувише да очува друга. Одлучни карактери који то добро знају, бирају одмах у почетку између те две ствари, и у колико су Катон или Атик, одлучују се првог дана за одмор или част. Неодлучни, изиграју у исто време обоје. Ми смо дошли, у историји његова живота, на један од оних тешких тренутака где он жртвује част одмору; не будимо сувише строги према њему, и сетимо се да је он доцније жртвовао не само свој одмор већ и свој живот, да спасе своју част".

Јанко Лукић.

Литература: Цицеронова дела, Плутарх, Stoll, Gaston Boissier, Aly, Mommsen, Schanz, Teuffel и др.

ПАРЕНЕЗЕ И МАКСИМЕ.

(3.)

9) Бити сам себи довољан, бити сам себи све у свему, и моћи казати: omnia mea mecum porto,[1] сигурно је за нашу срећу најкориснија особина: зато се не може довољно поновити Аристотелова изрека која гласи: *ἡ εὐδαιμονία τῶν αὐτάρκων ἐστί*[2] (felicitas sibi sufficientium est. Eth. Eud. 7.2). (То је у главном иста мисао коју је и Шанфор исказао у једном ванредно лепом облику, и која је узета за мото овом раду[3]). Јер, прво, ако ћемо само са сигурним чињеницама да рачунамо, можемо рачунати само на себе и ни на кога другог, а друго, оне тешкоће и штете, опасност и љутња које друштво у себи носи и нама ствара, небројене су и неизбежне.

Нема погрешнијег пута к срећи него што је живот у великом свету у хуци и буци (high life), јер му је циљ да наш јавни живот преобрати у низ радости, уживања, задовољства, а при томе не може изостати разочарање, исто као и при његовој облигатној пратњи, међусобном облагивању.[a]

Најпре, свако друштво, по нужности, захтева међусобну акомодацију и температуру, зато је друштво што је веће тим и досадније. Бити сасвим свој, сме сваки

[1] Све што имам носим са собом. Пр.

[2] Срећа је кад је човек сам себи довољан. Пр.

[3] [illegible] „Паренезе и максиме" наваћене. Та изрека гласи: Le bonheur n' est pas chose aisée; il est très-difficile de le trouver en nous, et impossible de le trouver [illegible] тућe наћи је на другом месту). Пр.

[a] [illegible] замотан у лажи. Наш говор, наш рад, цело је наше биће лажно; [illegible] кроз ту љуску може се каткад наш прави карактер назрети као [illegible] се кроз хаљине назре облик тела. Ш

само дотле док је сам; ко дакле не воли самоћу, тај не воли ни слободу, јер смо слободни само онда кад смо сами. Усиљеност је нераздвојни друг сваког друштва, и свако друштво изискује жртве, које падају у толико теже у колико је властита индивидуалност једног човека већа и знатнија. Према томе, сваки ће у тачној сразмери према вредности свога *ја* избегавати самоћу, сносити је, или волети. Јер у њој онај који је бедан осети сву своју беду, велики дух сву своју величину, сваки осећа оно што јесте. Даље, што неко стоји више на ранг-листи природе, то је више усамљен, и то мора да буде усамљен, нужно и неизбежно усамљен. Али, за њега је онда доброчинство када физичка самоћа одговара умној: у противном случају узнемирује га то што га окружују хетерогена бића, која га непријатељски нападају, одузимају му његово *ја*, а ништа му не дају у накнаду. Затим, док је природа између људи поставила највећу различност у моралном и интелектуалном погледу, друштво, не узимајући ту разлику никодашта, сматра их да су сви једнаки; или, боље, уместо ње, друштво ставља вештачке разлике и ступњеве сталежа и ранга, које су често дијаметрално супротне оној ранг-листи коју је природа створила. При таквом уређењу, они које је природа ставила ниско, пролазе добро; они које је природа ставила високо, пролазе врло рђаво; зато се они обично клоне друштва, чим је многобројно, јер у сваком друштву одржава превагу оно што је простачко. Оно што чини да великим умовима омрзне друштво, то је једнакост права, следствено и претензија, при неједнакој способности, следствено (друштвених) радња, других. Тако звано „добро друштво" признаје снагу и дарове сваке врсте, само не дарове умне; они се чак сматрају као нешто што је прокријумчарено. Она нас обвезује да покажемо безгранично стрпљење према свакој лудости, будалаштини, глупости, тупости; али, напротив, лична преимућства морају за себе да испросе опроштај или да се сакрију, јер умна надмоћност вређа већ самим тим што постоји,

те није ни најмање потребно хтети још нарочито вре-ћати. Према томе, друштво које називамо „добрим“ нема само ту рђаву страну да пружа људе које не можемо волети и хвалити, него не допушта ни да ми сами будемо онакви како захтева наша природа; шта више, оно нас, ради хармоније с другима, нагони да се згрчимо или чак унаказимо. Духовит говор или духовите примедбе само су за духовито друштво: у обичном друштву мрзе на те ствари: ко хоће њему да се допадне, томе је прва дужност да буде плитак и ограничен. Због тога ми морамо, у таквом друштву, с великим самоодрицањем да жртвујемо три четвртине себе самих, да бисмо се донекле изједначили с осталима. За то, наравно, онда добијамо те „остале“; али, што ко има више своје властите вредности, то ће више опазити да овде добитак не може да наквади губитак, и да такво трговање испада на његову штету, јер су људи, по правилу, инсолвентни, т. ј. такви да човек у њихову друштву не може да нађе ништа што би му надокнадило ону досаду, терет и непријатности њихова друштва, нити самоодрицање које он подноси: према томе је друштво већином тако подешено да ко га размени за самоћу, прави „добар пазар.“ Уз то долази још и то да је друштво, да би заменило праву т.ј. умну надмоћност, коју оно не може да трпи и која се у њему тешко може и наћи, да је, дакле, то друштво по својој вољи примило једну лажну, конвенционалну надмоћност која је основана на самовољним одредбама и која се традиционално пренаша и одржава у вишим редовима друштвеним а која је променљива као лозинка: то је оно што се зове добар тон, bon ton, fashionableness. Али чим ова дође у сукоб са оном правом надмоћности одмах, покаже своју слабост. — Уз то, quand le bon ton arrive, le bon sens se retire [1]).

Уопште, сваки човек може да буде у потпуној сагласности само са самим собом, а ни са пријатељем нити

[1] Када дође добар тон, одлази здрави разум. Пр.

са својом драгом: јер разлике у индивидуалности и расположењу доносе увек, ма како малу, дисонанцу. Због тога се права, дубока мирноћа срца и потпуно душевно спокојство, то после здравља највеће земаљско благо, може наћи само у самоћи, а као трајно расположење, само у најдубљој повучености. Ако је наше властито *ја* велико и пуно, онда уживамо најсрећније стање које се на овој јадној земљи може наћи. Сувише, да кажем отворено: ма колико тесно људе да везују пријатељство, љубав и брак, ипак је, на крају крајева, сваки човек само себи самом искрен пријатељ или још највише своме детету. Што је некоме, услед објективних или субјективних услова, мање потребно да долази у додир са људима, то му је боље. Самоћа и повученост дају прилике да се њихове мане одједанпут ако не осете, а оно барем прегледају; напротив друштво је подмукло: оно под именом забава, ћеретања, друштвеног уживања итд., скрива велика, често неизлечива зла. Оно што младеж треба најпре да научи, то је *да научи сносити самоћу*, јер је она извор среће и душевнога спокојства. — Из свега тога излази да у ствари најбоље онај пролази који само на себе рачуна, и који може сâм себи да буде све и сва; чак Цицерон каже: Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quique in se uno ponit omnia [2]). (Paradox. II.) Уз то, што ко више има у самоме себи, тим му могу мање потребовати други. Људе од унутрашње вредности и снаге уздржава нека нарочита свест о томе да су сами себи потпуно довољни, те неће свету да принесу оне знатне жртве које он тражи, а још мање да то сами траже са очевидним самоодрицањем. Оскудица те свести чини обичне људе дружевним и прилагодним: јер им је лакше да сносе друге него саме себе. Уз то долази још и то да се оно што има праву вредност, у свету не цени, а што се цени, то нема вредности. Доказ томе, а

[2]) Сваки мора бити потпуно срећан који зависи сасвим и само од себе и који у себи самоме има све. Пр.

и последица тога, јесте то што се сваки у ствари наметан и ваљан човек повлачи из друштва. Према свему томе, онај који одиста има вредности показаће праву мудрост и познавање живота, ако кад то затреба смањи своје потребе само да би своју слободу сачувао или проширио, и ако се, на тај начин, у погледу на своју личност, која мора неизоставно да има извесних односа и веза са људским светом, задовољи што је могућно скромније.

Што, опет, с друге стране људе чини друževнима, то је њихова неспособност да сносе самоћу и, с њом, саме себе. Њихова унутрашња празнина и досада је то што их нагони и у друштво, и у туђину, и на пут. Њихов дух није довољно гибак да се сам покрене и оживи; зато се труде да му притекну у помоћ вином, и многи на тај начин постану пијанци. А због тога им и требају непрекидни подстицаји споља, и то они најјачи, т.ј. од бића њима равних. Без њих, њихов се дух руши под сопственом тежином и пада у тешку летаргију.[a])

Према томе могло би се рећи да је [illegible] од њих само мали разломак идеје човечанства, те зато му треба много допуњавања с другима, да би, у неколико, отуд изишла једна пуна људска свест: напротив, ко је цео човек, човек par exellence, тај представља јединицу, а

a) Као што је познато, зла се олакшавају тиме што их заједнички сносимо: у та зла људи као да рачунају и дуго време, зато се скупљају, да би им било дуго време свима заједно. Као што је љубав ка живогу, у основи узевши, само страх од смрти, тако ни дружевни нагон у људи није директан, т. ј. не оснива се на љубави према друштву, него на страху од самоће; јер ми не тражимо присуство других људи зато што је оно пријатно, него пре зато што хоћемо да избегнемо празнину и досаду самовања као и монотонију сопствене свести; и само зато, само да бежимо од тога [illegible], ми волимо и рђаво друштво, и [illegible] и на оно [illegible] свако друштво доноси. — Ако је, напротив, победила мржња према свему томе, и ако је, услед тога, наступила навика на самоћу и очврћење према њеном непосредном утиску, [illegible] да нама не производи [illegible] дејства, онда можемо с великом угодношћу бити увек сами, без чежње за друштвом, баш зато што потреба за друштвом није директна и што смо се, с друге стране, навикли на благотворне особине самоће. Ш.

не разломак, те је сам себи довољан. У том смислу, обично се друштво може упоредити са оном руском свирком у којој сваки рог има само један тон, а тек тачним слагањем свију излази музика. Јер су осећање и дух већине људи монотони као тај једногласни рог; зар не изгледају већ многи од њих као да имају непрестано само једну и исту мисао, неспособни да мисле другу? Из тога се, дакле, даје објаснити не само то, зашто су тако досадни, него и зашто су тако дружевни и зашто најрадије иду као стадо: the gregariousness of mankind.[1] Што је једном од таквих људи несносно, то је монотонија сопственога бића: — omnis stultitia laborat fastidio sui:[2] — само кад су заједно и у друштву они чине нешто — као они руски свирачи. Напротив, човек пун духа може се упоредити са виртоузом који *сам* изводи свој концерт или и са клавиром. Као што је, наиме, клавир, сам за себе, мали оркестар, тако је он мали свет, и оно што су сви они тек суделовањем других, он је то сâм јединицом једне свести. Као и клавир, он није део симфоније, него је способан за соло и самоћу; ако мора с другима да суделује, он то може чинити само као главни глас уз пратњу (као год и клавир), или за давање тона у вокалној музици (као год и клавир). Ко, међутим, воли друштво, може из овога упоређења да извуче правило да оно што људима с којима се он дружи недостаје у квалитету, то мора он у неколико да надокнади квантитетом. Са једним једним човеком од духа можете имати довољно друштва; али ако имате на расположењу само обичну сорту људи, онда је добро да имате много њих, да би вам разноврсност и заједничко деловање дало што добро — по аналогији поменуте руске музике — а Бог нека вам зато подари стрпљења.

Оној, пак, унутрашњој празнини и духовној немаштини људској ваља приписати и ово. Када се неки пут,

[1] Особина да људски род живи у стаду. Пр.

[2] Свака лудост гнуша се саме себе.

ради неког вишег циља, људи боље врсте скуне у једно друштво, ствар се обично окрене тако да се из оног пўка људског, из оне plebs човечанства, која све испуњава и све покрива у безбројној количини, као гад, и која је увек готова да све без разлике прихвати да би тиме само олакшала својој досади: да се дакле из тога пўка и тамо неколицина увуку и угурају и онда убрзо или целу ствар покваре или је тако изопаче да она ни по чем не личи на оно што је требала с почетка да буде.

Уосталом, дружевност се може сматрати и као међусобно духовно загревање људи, слично телесном загревању кад се људи, зими, на великој хладноћи, прибију један уз другог. Али ономе ко има довољно духовне топлоте, није потребно такво удруживање. Једна басна коју сам сâм измислио а која се на ово може применити, може се наћи у другој свесци овога дела,[3] у последњој глави. Према свему томе, дружевност сваког човека стоји од прилике у обрнутој сразмери према његовој интелектуалној вредности, и кад се каже за некога „он је врло недружеван", то готово већ значи „он је човек великих способности."

Човеку који је интелектуално виши од других, самоћа пружа двогубу корист: прву, што је сам, и другу, што није с другима. Ову последњу ћемо високо ценити, ако се само сетимо колико усиљености, тешкоћа на и опасности свако дружење са собом доноси. Tout notre mal vient de ne pouvoir être seul,[4] вели Лабрије. Дружевност спада у најопасније, можда чак и убитачне склоности, пошто нас доводи у додир са људима од којих је већина морално рђава а интекектуално туна или изопачена. Недружеван је онај који такве људе не треба. Имати у себи самом толико да друштво постане непотребно, већ је с тога велика срећа што готово све наше

[3] Т.ј. „Parerga и Paralipomena", одакле је ова расправа извађена. Пр.

[4] Све наше зло потиче отуд што не можемо да будемо сами. Пр.

патње потичу из друштва, и што је душевно спокојство, које је после здравља најбитнији елеменат наше среће, у сваком друштву изложено извесној опасности, и што оно, према томе, не може да постоји без самоће у јачој мери. Циници су се одрицали сваке имовине да би постигли срећу која лежи у душевном спокојству; ко се у истој нељи одрече друштва, изабрао је најмудрије средство. Јер колико је лепо толико је истинито што вели Бернарден од Сен-Пјера: la diète des aliments nous rend la santé du corps, et celle des hommes la tranquillité de l'âme.[1] Онај, дакле, који се за рана навикне на самоћу, који је, чак, заволи, стекао је, може се рећи, златан рудник. Али то не може сваки. Јер, као првобитно нужда, тако, кад се ова савлада, онда досада тера људе у друштво. Без тога двога сваки би човек остао сâм, макар само због тога што у самоћи средина која човека окружује одговара оној искључивој важности, оном својству јединственога бића које сваки има и мисли да има и коју онај хучни ток света смањује и уништава, јер се на сваком кораку добија, у том погледу, болан démenti. У том смислу самоћа је чак природно стање сваког човека: она га опет, као новог Адама, ствара у ону првобитну срећу, у срећу која одговара његовој природи.

(Наставиће се.)

Артур Шопенхауер.

(Превео с немачког С. П.)

---

[1] Умереност у јелу даје нам здравље телесно, а умереност у дружењу с људима, мир душевни. Пр.

ИЗ НАШЕ СТАРЕ КЊИЖЕВНОСТИ.[1]

2.

ТЕСТАМЕНТ

деспота Стефана Бранковића.

Деспот Ђурађ био је један од најбогатијих владалаца у Јевропи и преминуо је у својој држави. Синови и унучи његови живели су у сиротињи и од милостиње туђинске, а умрли су као изгнаници у туђим државама.

Деспот Стеван слепи, средњи син Ђурђев, после смрти очеве био је уз млађег брата деспота Лазара, а после његове смрти уз удовицу снаху, деспотицу Јелену, у Смедереву до 8 априла 1459 године. Тада је прогнан, и склонио се у Арбанију, где се оженио Ангелином, ћерком Аранита Комнена, и постао пашеног Иван-бега Црнојевића. 24 јуна 1462 год. био је у Италији, и одатле га је позвао себи немачки цар Фридрих III и дао му Београд у Фурланској, где је умро 1477 године.[2]

Пред смрт своју писао је ово писмо Дубровчанима, остављајући им у аманет своју удовицу и децу, да се о њима брину.

Оригинал тога писма налази се у Дубровачком архиву, а издао га је Ф. Миклошић у Mon. Serb. 518. Оно је врло карактеристично за познавање душевног расположења тога „живог мученика" у последњим данима живота му. Надајући се да ће занимати и наше читаоце ми га доносимо у целини.

Оно гласи:

Од деспота Стефана племенитим и мудрим и у свем поштеним и нашим добрим пријатељем, брату ми обраному самовладуштаго града Дубровника и свем властелом.

Писанију да јесам обрести господство ви здраво и

[1] В. „С. К. Гласник" VIII. 2.

[2] Види Ст. Новаковића главу у Летопису 146—148 о породици Бранковићима, даље И. Руварца у *Матици* за г. 1879. и Ф. Миклошића у Radu XII.

весело мислио. Ја и Ангелина, Ђура и Мара, Јован милостију божиом живимо, колико је воља божија.

Властеле,

И пређе сам био у велике болести и скрби, али сво вићу, јере приходи кончина моја, јере сам у сумње од живота мога, и зато пишем вашему господству, да не жалим моје болести и смрти, колико жалим моје Ангелине и моје дјечице, Ђуре и Маре, Јована, на ким их месту остављам.

А господо, много бих писао вашему господству многих ради узрока, и ради уздања и љубве, које смо имали наши први и ми, али не могох ви много писати вашему господству, јере сам много болан и нејак од болести моје. Властеле, много се молим вашему господству много милостиво и смерено, и препоручујем ви моју Ангелину и моју дечицу, Ђуру и Мару, Јована, пред Богом и пред пречистом и пред свима светима; што ви и-њима, то Бог с вама. И властеле, молим ви се, немојте оставити моју Ангелину и моју дечицу да погину по мени; и да вас Бог научи, да имате к њима љубав, како сте имали к нашим првим и с нама, и да их не оставите у њихово невољно време.

И моја господо, ево се видех, јере преходим од овогај света, и ово учиних напокоње препоручење господству ви. И властеле, ни на чем несам имао у мом убогом дому учинити тестамент, ни злата ни сребра, ни покућња, што бих оставио Ангелини з-дечицом, одложивши за све добро, и за благо и за све утешење по Богу, то сам оставио, и ваше господство за све благо напокоњу препоруку од мене и напокоњу помоћ ово учиних напокоње препоручење господству вашему с великом мојом скрбљу и с великом жалостију, видећи, јер ћу се одлучити од овога света, и ово напокоње препоручење учиних господству вашему, слободан будући намећу мојом.

Ја господин деспот Стефан повељех писати месеца октобра први дан [1476 године].

Стефан Бранковић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Јоаким Вујић, *Путешествије по Сербији.*

(Крај)

Сем манастира, Јоаким није био у стању да нигта друго по Србији опише лепо и разборито. Он је био готово туђ Србији, његова су дотадашња занимања била врло далеко од посла којим се сад узео бавити, његова је намет ишла за стварима сасвим различним од оних које су наше Србијанце занимале, па је зато Јоаким био ван могућности да опише с разумевањем живот у Србији, да погоди прави тон кад се у свом опису и тога живота дотакне.

Пре свега, језик му смета да тај тон погоди. Ма шта рекао, кад то каже оним својим смешним језиком, одмах његово казивање дисхармонише са предметом о којем говори. Кад н. пр. описује ствари по Томанијиној кући у Шапцу, он вели: „на среди собе јест један астал с једним прелепим белим горе чаршавом, по којему разно руками человеческими художествено исповловано разног вида цвеће у теглама намештено стоји и т.д.“ (II, 94). Још овде дисхармонија и не пада у очи и језик не изгледа толико неприкладан, пошто је мање више реч о предметима који су страни, а не локално наши; али кад је реч о стварима чисто српским, онда је ефекат другчији. Једанпут н.пр. дошао Јоаким у неко село Буковицу, па жене и деца бежали од њега и чудили се његову оделу (он је био у „немецкима хальинама“; то, кроз целу књигу, никако не престаје помињати) и нарочито његовој капи (ко зна каквог је кроја била ова капа!), на он, помињући то, свети им се чуђењем са своје стране њиховим капама, и описује женске „капе“ и пошиву. „Оне су (т.ј. те „капе“), каже он, подобне мађарским седлима....: обаче ова седла или ти рећи капе стоју на женама на-

против, јербо што на коњма стоји напред, то на њиховима главама стоји остраг“, и т.д. (II, 30). И то није један случај оваквог описа; ево одмах иза њега још један: „други опет вид главнаго украшенија женскаго пола јест овај; то јест, неке опет носе горе на глави... једну капу округлу како год бундеву; из ове капе или ти рећи бундеве горе извијено види се...“; и т.д. Ко је још на овај начин описивао ношњу, и какво је то разумевање ове кад се, ради јасноће, прибегава овим компарацијама о мађарским седлима и бундевама! Ни мало није Јоаким разумевао нашу ношњу. Најбољи је доказ томе што он и фес описује, као ствар за њега нову, коју дотле није видео; и то овако: „што се пак тиче одејанија мужескаго пола, господари Београђани обично на глави носе капу на подобије једне дињe, или ти фес“ (I, 39). Каква диња, за Бога! Па не само ношњу, ни друге наше ствари које му је ваљало знати, није Јоаким знао; историју, на пример. Ону Јерину, *проклету Јерину*, о којој зна сваки сељак из околине у којој се Јоаким ње сећа, он назива: „*нека* деспотица именем Јерина“ (I, 46). Војводу Мутапа, познатог борца из првог и другог устанка, он зове „Лазар Мутафа“ (I, 136). На и кад зна факта историска, он им даје једно тумачење које ни најмање није у сагласности са општим схватањем, а при том, наравно, није модерно историско. Ево н.пр. како говори о Милошу Обилићу: „обаче доста лудо, без расуђенија и због несогласија, на велику Србије жалост, изгубио је његов живот, и с његовом суровом и јогунастом главом целу Србију јест упропастио“ (II, 73). Према овоме изгледа да никад није прочитао ни једну народну песму о косовском боју. Ни друге народне песме (да сад на његово познавање ових прећемо) као да никад није читао. Иначе, не би писао н.пр. о соколу овако: „сокол птица јест велики како какав прилично голуб; наперсна кобилица јест му тако танка и оштра какогод нож, да када какву велику птицу с њом у летењу напрасним његовим устремленијем удари, то такову он абије смлати и умори; пак је тако смели, дерзновен и

пустахнески..." (II. 49). У целом овом опису, који је доста дуг а све у истом тону „Раффа преводчика", нема ни једног места по којем би се видело да Јоаким зна да је соко класична тица наших народних песама, а бар је то могао онај знати који кроз родну земљу тих песама пролаза.

Што Јоаким не погоди прави тон и не покаже право разумевање ствари и односа у Србији, томе није криво само његово непознавање језика, ношње, историје, народних песама: цело васпитање његово далеко је од тога да га учини згодним и прикладним описивачем Србије. Он појма нема ни о томе како треба о Србији писати, ни како му се тамо треба понашати. Он н.пр. кад помене Хајдук-Вељка, каже: „г. Ајдук Вељко" (I. 136). Кад дође у Шабац и замоли да му се покажу све собе Јевремова конака, он оваква увијања употреби да ту своју молбу елегантно за нас опише: „ја, с вњешним украшенијем ове резиденције полно задовољан, узмем дерзновеније Јеја Високородије госпожу дому владичицу Томанију покорњејше молити не би ли она имала доброту мени, чрез њеног домашњег надзиратеља, и внутрења орнамента и украшенија ове величествене резиденције показати" (II, 91). Али најлепши пример његова неразумевања и сплетености имамо у његову опису разговора са Синђелијом, мајком игумана Пајсија. Сви ми знамо игумана Пајсија, „мученика народног", кога су Турци за време Хаџи-Продanове буне набили на колац, и трагичну фигуру његове матере која је морала сваког дана гледати свога сина на колцу, кад је у град ишла и носила хлеба свом другом сину у тамници, који је, мало после, такође на колцу умро. Сад, Јоаким случајно нађе матер ове двојице и с њом разговара. Треба прочитати цео тај разговор (ја га не могу због дужине наводити) па видети каква је невероватна дисхармонија између предмета који се описује и начина на који се то чини. Све је у том опису [illegible] што не треба [illegible]. Са том женом која је [illegible] син [illegible] то у старом стилу [illegible]

„српске мајке“, и као нека минијатура „мајке Југовића“, Јоаким не уме да разговара, не уме ни да се паметно интересује за њене несреће, ни да је пита, ни да је слуша, ни жали. Она му, сирота, прича своју трагичну историју, а он је сваки час прекида својим невештим питањима, неумесним примедбама, својим чућењем које је скоро без пијетета и ако одаје нешто хумане (гдегде увеличане) сажаљивости. Он, пре свега, не зна нимало њену историју, као што (како изгледа) не зна ништа ни о Хаџи-Продану; ако је пита, пита је само што је „љубопитан овакве вешчи знати“; па онда, почиње разговор овако: „али, драга госпођо мајко, молим вас изволите ми изјавити вашу несрећу“, и наставља питањима: „пак после?“ и молбом: „е, молим, госпођо мајко, само даље“; а кад она после првих објашњења долази на саму ствар, он спрема себи ефекат приче овако: „но, сада ћемо лепе турске ноте чути свирати“; кад, најзад, она стане казивати крваве и варварске призоре које је гледала, он себи дозвољава некакве неразборите неверице и сумње о томе и пита је: „е, али, молим вас, госпођо мајко, јесте ли ви вашег сина (Пајсија) на коцу познали? може бити да је био какав други“, или, за другог сина кад она каже да су га из Небојше извели (да га убију) па га она једно јутро није тамо нашла: „може бити да су га пустили (на слободу)“, и т.д. Нека ме нико криво не разуме: ја не кажем да је Јоаким овде неосетљив и индиферентан; напротив држим да је и он био дирнут овим причањем (оно што он после каже да је, на крају тог причања, „скоро пао у несвест“, то већ наравно није истина), али ништа од свега тога што он ту каже и како се при том понаша, не одговара ситуацији, није у тону с њом. Такав је Јоаким скоро једнако, у свима ситуацијама у којима се на свом путу нађе, по целој Србији: нигде није у тону, у хармонији, у складу с оним што га окружује.

Има момената кад Јоаким изгледа боље него што смо га сад оцртали. Врати се пред наше очи по неки

пут она стара његова слика „вандрокаша“ и „литератора“ коју ми одавна познајемо и која, поред свих својих мана, није без извесне занимљивости и пријатности. Покаже се он опет, у овој или оној прилици, онај стари, мало комични тип сујетна списатеља, или непоправна прецептора и морализатора, или гладна и амишна књижевника. Он воли да се похвали како га други знају и поштују, или како његове књиге купују и читају. „Боже, шта ја видим! (поменуће он да је не знам који чиновник у Београду узвикнуо кад му је он пасош пружио) та јесте ли ви г. Јоаким Вујич?...“ (I, 22). Или кад описује библиотеку Јевремову у Шапцу, он ће уживати да каже како се ту налазе „сочиненија ....немецки списатеља, измежду којих видео сам и моје Повејше Земљописаније и проче друге књиге“ (II, 96). Он воли и да се покаже учен, и прича прилике у којима је такав изгледао. Кад је ушао у једну турску школу у Београду, он затражи књигу од ђака и, поводом ње, одржи читаво предаваше о јеврејском језику које беднога ђака Селима толико задиви да му каже: „та ти далеко више знаш него мађар какав наш мула.“ (Приметимо и то, да би слика била потпунија, да је књига Селимова била арапска а не јеврејска, и да је о арапском језику требало говорити; али како то Јоаким није умео, он окренуо разговор на оно друго, њему познатије). Као год што је ту држао предавање, тако их је чешће држао на целом свом путу, и с толико исто умесности и одговарања ситуацији. Говорио је он и неком Мехмеду Турчину у Црљенцу, и неким сељацима у Љубишу, и неким калуђерима у манастиру Клисури, и сваком који је хтео да га слуша, ствари тако исто поучне као оне што је казивао Селиму: о спахијама (мађарским и десетку који се њима даје, о томе како нема грабанцијаша и „татоша“ на овом свету (ту је лекцију најпре почео једном неспретном шалом с једном бабом, у којој је само он нашао неког задовољства и обешењаклука), како не треба веровати у вампире, и т. д.

И он то све in extenso исприча, цело своје предавање и примедбе слушалаца.

Још се са једном старом својом особином Јоаким показује у овој књизи, али је та особина друкчија од ових и без везе с њима. То је оно како он једе. Кроз целу књигу једнако прича како је јео, ручао, вечерао. Ма где да дође, прича шта су му за вечеру дали; ма где да пође, напомене како је пре тога ручао или вечерао. „Ту ја, каже он н.пр., и мој момак Панта били смо чесно угошћени најпре с ракијом а после са зеленим пасуљом и с млади печени кукурузи;“ или: „ја код калуђера, каже, будем при ручку и после ручка опростим се пак кренем се“, и т. д. Ја и не помишљам да наведем сва оваква места; она кипте по целој књизи, на свакој страни скоро. Узмите онај опис његова пута од Ужица до Шапца: скоро које год село ту помене, код сваког каже да је ту доручковао, ручао, вечерао. Фразе: „учиним моје преношћије код (тога и тога) који ме чесно угости“, или: „по пријатњу ручка (вечере, „фруштука“), благодарим мојему великодушному (варијације ради: „добродетељном“, „человекољубному“, и др.) домаћину... и кренем се“, или сличне, стално се понављају на сваком кораку. Отворите књигу скоро ма где, свуда ћете на овакве ствари напећи. „Мени би се ово напаче допадало чути“, прочитате на пример; шта ли му се то, Боже, допадало? помислите ви. „Јербо би се, наставља он реченицу, свагда опомињао на онај наш свети, стари српски обичај да се гости при јелу нуде.“ Или прочитате: „ја овако радостан пролазећи кроз мој премили народ“, и питате зашто ли је радостан, а он већ одговара: „јербо тамо видим код ватре где се пече јагње, онамо овцу, тамо мало даље-јаре, теле и пр.“ Тако једнако кроз целу књигу. Додуше и Русо у својим „Исповестима“ не заборавља да спомене ручкове и вечере, али Русо је, као што каже Сент-Бев, гладовао у своме животу и имао црне дане, док се за Јоакима то не може рећи, и ако ни он није царски живео; а после, Русо то не спомиње тако често нити с неким готово гур-

манским апетитом као Јоаким, него више да укаже на здраве и умерене обеде какви приликују човеку који хоће трезвено и природно да живи.

Али Јоаким има у овој књизи и једну нову црту, и она се показује у оном што говори о кнезу Милошу. Ми разумемо да је Јоаким морао хвалити кнеза Милоша као што је хвалио и друге који су помагали да његове књиге пишу на свет, али како он овде хвали кнеза Милоша, то премаша благодарност једног сиротог књижевника према свом меценн. Јоаким слави Милоша не као свога мецену него као владаоца: као год да је *он* могао оценити каква је владавина Милошева. Он то још чини кроз целу књигу, поводом чега било, без икаква повода каткад: уплете где било у причање. Није вино н.пр. у неким сватовима, па се одједаред сети кнеза Милоша и отпева му у мислима једну емфатичну химну. Или говори сељацима како нема грабанцијаша, па заврши говор како они треба да „господара Милоша... љубе, почитују и њему повинују се". Или кад чује неку индиферентну тужбу једног Турчина на неког кмета, он опет ода хвалу кнезу Милошу, и то са „рукама пружаним к небу" и у пуној форми једне молитве. Или разговара с калуђерима о вампирима, па у том разговору „управи свој взор на небо" и помоли се за здравље кнеза Милоша. И тако даље; по целој књизи, услед ма чега било, он нађе начина да отпоји химну Милошу. Испевао је и у стиховима овоје:

„Шарен штиглиц, зелен криглиц, и ви певајте,
„Хвалу Богу и Милошу усердно дајте..."

Ми смо поменули како је он осудио Милоша Обилића: знате ли зашто га је осудио? Само да похвали кнеза Милоша, којега истиче према Обилићу као ослободиоца према упропаститељу. Не само што он сам тако о кнезу Милошу говори, него позајмљује своје речи и другима које на путу сретне. У селу Сладишцу нађе на неког чичу који тако исто ускликује као и Јоаким кад о Милошу говори, и „љуби му (Милошу) и ноге и руке"; у планини Кљештевици нађе тако исто на неког момка

који у истом стилу о овој теми говори, и који, ако не љуби руке Милошу, љуби је Јоакиму кад овај Милоша похвали, и т.д. Да ли је ово све истина што Јоаким прича да је слушао, то може бити питање, али је истина да Јоаким толико помиње и хвали Милоша да изгледа да је само због тога своју књигу писао. Он у тој хвали иде неки пут далеко, толико далеко да говори инфамније. „Који год Србљин, каже он (I, 142), своме начелнику и управитељу Г. Милошу не би благодаран и веран био, то такови достојан је и заслужује казн да се жив на ватри спали или жив на колац набије.“ Може човек колико хоће поштовати кнеза Милоша, али у том поштовању доћи до тог ступња, до исповедања такве теорије да сваког оног који није *благодаран* њему, треба *жива на колац набити* — то прелази сваку меру памети и поштења. И то још Јоаким каже, који себе воли да назове „Европејцем!“

Како ли је морало изгледати Вуку и другим ва̀љаним људима рођеним у Србији, који нису били срећни да буду у великој милости код кнеза Милоша, кад су гледали којим се срествима служи овај дошљак Јоаким да се додвори Милошу и да добије штогод пара!... Не, не, Јоаким се ван икакве сумње није у Србији понашао као Доситије.

Павле Поповић.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Говори о М. Видаковићу и Б. Атанацковићу, од Г. Јовановића. („Просветни Гласник“, 1903, бр. 1—2).

Једна је ствар врло тачна у овом раду Г. Јовановића: потребно је да се претресу и проконтролишу раније донета суђења о нашим старијим писцима, која су примљена на веру и на голу реч, и која се као каква догма преносе из књиге у књигу, с поколења на поколење. Још и данас стоје мишљења Г. Стојана Новаковића и Светислава Вуловића, изречена, пре двадесет и тридесет година, са гледишта више филолошког, под утицајем још неугашених борби око књижевног језика и новога правописа, „када се од писаца највише тражило да задовоље теорије о књижевном језику и правопису.“ „И чудновато је, вели Г. Јовановић, што се и наши најновији литератори нарочито не дотичу питања о развитку српске приповетке, те ваљада због тога још и данас у уџбеницима имамо ону исту оцену о раду М. Видаковића и Б. Атанацковића каква је могла постати пре тридесет година: где се први уз нешто захвалности већином осуђује, а други, чини ми се, без разлога и сувише хвали.“

И Г. Јовановић је покушао да стави ствари на њихово место и да правилнији суд о два стара писца наша. Ево, у главним и брзим цртама, његових закључака.

Милован Видаковић није творац наше читалачке публике, као што се обично мисли: ту је публику он већ затекао створену, њу су образовали још XVII века, у Јужној Угарској, Миошић и Рељковић, у XVIII веку славјано-сербски преводиоци, Мразовић и Јанковић, нарочито Доситије. Он је само ишао низ матицу, писао у духу и по расположењу ондашњег читалачког света, пуног родољубивог и романтичног одушевљења за народну прошлост

До сада се замерало Видаковићу због подражавања слабим производима немачке романтике, повођења за простачким укусом публике, због ненароднога језика. У заслугу му се приписивало буђење љубави према народној прошлости и повраћање народних имена. Заборавља се једна особита страна његова талента: он вреди и својим сентименталним, меланхоличним описима, извесном емоционалношћу, љубављу према природи, нечему што опомиње на Жан-Жак Русоа. Ти су описи у Видаковића оно што је најбоље, у њима су савременици уживали, „јер је остало несумњиво предање да су се таква места и на памет учила.“ Не треба губити из вида да је он почео свој књижевни рад једним спевом, књигом стихова о Прекрасном Јосифу, и цело његово дело има извесну поезију. Вук га је критиковао због рђава језика, због несувремености грађе и нелогичности радње и карактера, али му никада није одрицао књижевни таленат. Његов позив била је поезија, не приповетка за коју није имао правога дара, у којој је остао вечити почетник. Он је имао способности за дилетантско песништво, али не за приповетку, и њега није упропастило угледање на средњевековну романтику но „не разумевање природе свога дара“, и недостатак књижевног и уметничког образовања.

Светислав Вуловић је пустио крупну реч да је значај Богобоја Атанацковића за српску приповетку толики исти колики је значај Бранка Радичевића за српску поезију. У ствари, вели Г. Јовановић, сва његова заслуга је била у томе што је био један од првих људи који су изјаснили и усвојили нови правопис и народни језик, „и само зато критичари филолози од пре тридесет година имали су разлога да га много похвале.“ Његова је заслуга, даље, у томе што је умео да се прилагоди духу времена и да иде за расположењем публике. Он је оставио старински романтизам, и почео се бавити савременим стварима, уносећи сентименталности и патриотизма, задовољавајући своје читаоце и као Србе и као људе једног књижевног укуса. Најбоље његово дело, *Два Идола*,

почетничко је; оно нити аналитички нити синтетички даје слику 1848, ни људи који су тада живели, ни народа српског тога доба; реална основа је слаба; личности су бледе у опште. Срби само по имену; цео роман нема јединства, он је само један низ догађаја без везе; цело дело писано је слабим стилом, рђавим језиком. Богобој Атанацковић није имао правог књижевног дара; њега су с једне стране истакли филолози критичари, ђаци Вукови, као свога човека, а с друге стране укус несвесне публике.

У истрпаном, невешто сашивеном саставу Г. Јовановића, где се идеје сплећу и претурају једна преко друге, поред извесне збуњености, некојих смелих тврђења и материјалних нетачности, стоји да је Милован Видаковић и сувише зло прошао, а да је Богобоју Атанацковићу дат већи значај но што има права по своме стварноме књижевном таленту.

Од интереса је, узгред, поменути, да је овако судио о двојици наших старих приповедача један њихов следбеник и, у неку руку, оснивач реализма у нашој књижевности, Јаков Игњатовић. У једноме од најзанимљивијих својих чланака, *Три српска списатеља* („*Дјела*, I), вели ово: „Видаковић је био један од најплоднијих и најважнијих српских списатеља... Видаковићеви романи, поред својих слабијих страна, имају велику заслугу...“ У новосадском *Бранику* за 1886 он је штампао своја „Писма из Елисијума“, где је расправљао са људима око Матице Српске и критиковао правац њихова рада. У првоме писму, које је потписано: Милован Видаковић, замери се што он, Милован, није ушао у један предмет српске књижевности, кад „видим овде и младог Богобоја Атанацковића, који је као почетник неколико приповедчица написао, и да је дуже поживио, може бити да би даље дотерао...“

Милован Видаковић се дуго читао, он се и данас још чита у доњим спратовима књижевне публике, оне која се тек буди за живот књигом; он је још педесетих година имао последника, као што је био Тимотије Илић.

који је још 1850 довршио свој романтични спев *Касандру*, али против њега се још одавно, и пре критичара-филолога, осећала оштра реакција. У последњим годинама живота, он је имао да проживи горке дане, у сиротињи која му је цео живот тровала, у презирању које су му млађи нараштај и списатељи указивали. Један његов савременик држао је да се чини неправда староме писцу и устао је у његову одбрану, и то није био нико мањи но Јован Стерија Поповић. Књижевни додатак *Јужне Пчеле* за годину 1852 донео је његову *Карактеристику српски списатеља*, која је започета Милованом Видаковићем. Најбољи стари драматичар наш, човек ретке трезвености иначе, овако је узимао у заштиту незаслужено подцењиваног, готово презираног старог писца *Љубомира у Јелисијуму* и *Веселих двора Иве Загорице*: „Ко није читао у оно време његовог Усамљеног јуношу, његовог Велимира, Љубомира и Светозара? Мужко и женско, младо и старо увесељавало се производима његовога чувства; и дух народности који се надежу клонио, почне опет ширити крила у аустријској земљи. Сваки је тежио своме сину, своме кумчету наденути мило му име из Видаковићеве књиге „Светозар"; сваки је другојаче почео о историји својој мислити и чувствовати, а младеж наша коју је гениј српски ознаменовао, да народу своме труде своје посвети, усхићавала се Видаковићевим производима до иступленија и немогући угасити растећу жеђ књигама његовим, тражила је нове и налазила бистрије изворе. Ја се с умиленијем опомињем дејствија, које су Видаковићеве књиге на мене у детињству моме чиниле; и да нисам био сам потврђују сви готово доцније изишли романи српски, који нису ништа друго него подраженија његовима повестима."[1] Само, пре но што се почне давати оцена о раду Милована Видаковића, има једна преко потребна

[1] Јован Стерија Поповић још ће једном подићи свој глас за Видаковића. У *Седмици* за 1855 (број 45) има његова песма *Милованy Видаковичу*, где истиче његове заслуге за буђење националне свести међу Србима.

ствар да се сврши: ваља критички пронаћи изворе његових дела, видети шта је његово а шта туђе. Несумњиво је, доказано је да су поједини његови романи прости посрбљени преводи са немачкога. *Касија Царица*, која је до суза доводила наше старе, која је толико некада пленила срца да ће се још и данас наћи која старица која носи име Касије, није ништа друго него, каткада дослован, превод, зачињен поучним рефлексијама о материнској љубави и васпитању деце, немачке књиге Kaiser Octavianus, приче о цару Октавијану, коју је по француском прерадио и превео на немачки Вилхелм Салцман, у Штрасбургу 1535 године[2]. Зна се, даље, да је *Силоан и Милена, Срикиња у Енглеској* написана по једној „само чувеној" приповетци. Пре него што се тај посао не сврши, док се не одреди шта је његово а шта туђе, прерано је и некритично је оцењивати чисто књижевну вредност дела Милована Видаковића.

У оцењивању дела Богобоја Атанацковића не треба губити из вида да се оно дели на два дела: пре 1848, када су излазиле његове ствари у *Пештанско-Будимском Скоротечи* од 1844 и у двема свескама *Дарка Србкињи*, романтично-сентименталне новеле, слабе, невеште, каткада детињасте, писане старим правописом, са знатним мешавинама славјано-сербског језика, и други део после 1848, управо 1852, три-четири новеле, међу којима и најбоља и најпопуларнија *Бурњевка* и роман *Два Идола*. Г. Јовановић задовољио се једним врло општим погледом на рад Богобоја Атанацковића, и зауставио се само на његовом роману *Два Идола*, за који је Вуловић пре двадесет и пет година тврдио да је то „најбољи роман досле у нашој књижевности."

По извесним особинама својим, по своме сентименталном и романтичном предмету, овај роман није значио ништа ново у нашој књижевности. Јунак, Младен, има

[2] Чланак Др. Ивана Шерцера у хрватском *Nastavnom Viestniku*, септембар 1902.

нешто јаче истакнут бајроновски карактер, који се сретао и у ранијим новелама Богобојевим: он је оличена страст која свега човека сажиже, промашен живот у несрећној љубави; са неизлечивом раном у срцу, са неизгладивим борама на челу, са мрачним и пламеним погледом, он тражи спокојства у далеким путовањима, у иркошењу елементима и опасностима, у борби за слободу народа, као Манфред, као Чајлд Херолд, као Дон-Хуан, као Бајрон сам, који гине за слободу Грчке на Мисолунги. Но што је значајно, ту је први пут додирнут савремен живот народни, први пут се изашло из очараног круга старинске романтике и историјске прошлости. Богобој, као осамнаестогодишњи младић, када је писао једну, данас мало познату али карактеристичну новелу, *Ефрозина, образац свакиданьега живота*, већ је показивао наклоност да пође новим путем. *Два Идола* имају ту неоспорну заслугу да значе прелом у нашој приповетци, то је један корак у напред, напуштање историске романтике Милована Видаковића за реалистичну приповетку из савременог друштва. Он иде за својим добом, за општом струјом, вели Г. Јовановић. Али, прво, треба знати да је све до седамдесетих година наша приповетка била романтично-историска и патриотска, а затим да, као што је случај са Колумбом и његовим јајетом, прави пут, истина је врло проста и јасна, али није дато свакоме да до ње дође. У *Два Идола* има затим први траг локалне боје, извесна рудиментарна склоност да се истина и стварност што више задовоље: карактеристично је место када Буњевци говоре о Младену и Ивану који се воде на губилиште, и то западним, буњевачким наречјем, и сасвим народним, потпуно својим језиком и тоном. И најзад релативно према осталим делима наше књижевности у средини XIX века, *Два Идола* су писана течним стилом, доста чистим језиком и штампана новим правописом.

Свакако, Богобој Атанацковић није ни по таленту ни по значају оно за нашу причу што је Бранко Ради-

чевић за нашу поезију, али он је један од важнијих и бољих писаца наших. Он је, као оков прошлости, и као болест која му је била у самој крви, носио неизлечиву склоност ка романтизму, извесну једноликост, нешто смешну и отужну сентименталност, али се он први почео бавити савременим животом, својим савременицима и дневним догађајима. Он је дао пуно ствари које су застареле и које су без икакве књижевне вредности, али он је написао *Буњевку* и *Два Идола* који спадају у најбоље производе српске књижевности у средини прошлога века. Поред тога, то је један од писаца који су писали, за своје доба, добрим народним језиком, и један од првих који су пристали уз правописну реформу. Те ствари нама сада могу изгледати обичне али када се сети борби које је Вук водио, и невоље које је Бранко имао због тога да претрпи, неприлике које гоне сваког новатора, ту заслугу никада не треба заборавити. Строго узев, књижевна вредност Богобоја Атанацковића није велика, бар је мања но што се обично мисли —, и значај је његов више историјски, али „при оцењивању списатеља и његових заслуга, вели Јован Стерија Поповић у својој одбрани Милована Видаковића, морамо имати пред очима увек време и обстојателства у којима су писали: особито треба имати пригреда на оне који први лед пробијају, или, пуње крче". На то „време и обстојателства" Г. Јовановић, са свога и сувише апсолутног гледишта, није мислио, и за то је његов суд о Богобоју Атанацковићу испао и сувише строг.

Не само то, но у овом саставу има и материјалних нетачности и смешних тврђења, и, што је најгоре, писац је дотеривао истину према своме расположењу, у корист Милована Видаковића, а на штету Богобоја Атанацковића. Да глас Богобоја Атанацковића нису створили само филолози, доказ је што је Ђуро Даничић, иначе његов друг из доба ђаковања у Бечу, доста оштро писао у 70. броју *Српских Новина* од 1852 о његовим двема повестима *[illegible]* и *Рудинаши*, које су изашле у

Књизи за добре цели Г. Јовановић замера што је Атанацковић, по потреби, од једном, направио Младена родољубом. Међутим, одмах у почетку, у глави Ш. Младен овако вели: „Бадава бих о томе размишљао, то намет обичних људи неће достићи, нити начин за то изнаћи, али ће царство Душаново још ускрснути. Бог је срушио српско господарство ради несложе српске, вера моја! Бог ће га ускрснути ради постојанства, верности и чврстоће српске". Богобоју се чини и једна оваква невероватна замерка поводом *Два Идола:* „А тако исто велика је мана овог романа што је у њему врло мало лица, а зна се да је у Мађарској буни било само Срба стотина хиљада"! — У одбрану Милована Видаковића, Г. Јовановић ће тврдити да је он „почео обраћивати приповетке онда кад је добра белестристика и на страни била реткост, и кад не беше јасно утврђена разлика између поезије и белестристике". У самој тој реченици има три крупне нетачности. 1. Поезија не стоји ван „белестритике": она чини њен саставни део; 2. цела стара реторика и књижевна критика, у колико је у опште било, почев од Аристотела, Хорација и александријске школе, а нарочито у доба када је Милован Видаковић писао, није ништа друго радила до та описна обележавања и класификовања, постављање разлике између прозе и поезије; 3. Милован Видаковић је писао између 1805 и 1841, а то је доба када је постао и најлепше цветао историјски роман. Манционијеви *Вереници* изишли су 1827; Валтер Скот издао је *Веверли* 1814, и од тога доба до 1827 *Велики Непознати* написао је све своје романе, *Ајванхо* 1820; *Богородичина црква у Паризу* Виктора Ига изишла је 1831, Проспера Мериме *Кроника Карла IX* 1829, историјски романи Алфреда де Виња изишли су око 1830. У доба, од 1822 до 1825 писао је Балзак романе под псеудонимом, а *Људска комедија* писана је 1829. Ето како је добра „белестристика" тада и „на страни била реткост".

Наша историја књижевности има тек да се ради, и раније изречена тврђења има да се подвргну строгој контроли. Као што је већ учињено у нашој политичкој историји, тако и књижевна историја има да се ради без обзира на традиције, без симпатија и антипатија, са научним методима, испитивањем докумената, са јединим циљем: истина ради истине.

Јован Скерлић.

БЕЛЕШКЕ.

Престоничка писма, од Милоша Миловановића. — У својим доконим часовима, после трудних филозофских и педагошких расправа, Г. Милош Миловановић, с времена на време, допусти себи мало и политичког спорта. Не учествујући у свакидањој „вавилонској галами“, како он с олимпијским презирањем назива дневну политику, Г. Миловановић узима да као идеолог и непристрасни посматрач расправља и оцењује политичке догађаје. Један такав политички есеј пишчев објављен је био пре извесног броја година у „Отаџбини“ Др. Владана Ђорђевића. „Два престоничка писма“ нису мање оригинална исповест, али само далеко мање симпатична, у колико се данас доста размишљања и парадокса пишчевих необично поклапају са идејама људи који до тих закључака нису дошли ни мало филозофским путем.

Г. Миловановић је хтео да остане у својој оригиналној преписци са неком својом, особеном филозофском, објективношћу. Само се десило, да је трудећи се да проникне и објасни све појаве као детерминисане неодољивим приликама, писац и нехотице изишао више као рђав бранилац него као добар посматрач. На тај начин, као „производ свога доба и својих прилика“, владавина Др. Владана Ђорђевића оцењена је у овој брошури као са свим добронамеран покушај. За Преки Суд, Г. Миловановићу је главно „да није ни нешто ново ни нешто необично за Србију“, и у опште „стезање писања по новинама и преки судови ствари су, и ако фаталне, тренутног и пролазног значаја.“ Наравно, сва је ова хладнокрвна мудрост исповест човека који на то „вавилонско

време“ гледа са филозофске висине и — врло пристојне даљине.

Не улазећи у пишчево сметено развијање рђаво схваћених, настраних и парадоксалних појмова, и толико исто срећену и прибрану аргументацију, поменућемо само још неколико занимљивих реченица из ове брошуре. „Конзервативци кушају да притиском утишају политичке страсти и осећања, а радикална и социјална демократија куша да их стиша задовољењем, што на крају крајева излази на једно исто, јер стишаност, не гледајући на начин изводења, значи толико исто колико и мртвило. И све стишати значи толико исто колико и све умртвити....“ „У људском и друштвеном животу нема ничега без апсолутизма, без тираније ма у ком ступњу и облику.... Неко напослетку мора бити апсолутан, а да ли ће тај неко бити краљ, парламенат, народ, или надмашна већина народа, какав папа, или сабор, то саму ствар ни мало не мења: апсолутизам је оно што је, појавио се ма где, и ма у ком облику...“ „Тврђење да парламенат или ма ко други, може бити веран израз воље народне психолошки је апсурд... И слобода збора, као и слободно престављање народне воље психолошки је апсурд... Према томе детиња је наивност држати да има нечега без апсолутизма, без притиска и тираније“.

Симпатична жижа свих ових излагања и максима је Др. Владан Ђорђевић. Поред велике услуге које је учинио својим противницима, „оживљујући својим притиском једну учмалу и разбијену партију“, Др. Владан Ђорђевић, који је у прво време радикално-социјалистичког покрета у Србији одрицао да постоји социјално питање у Србији, за социолога Г. Миловановића има огромних заслуга као велики привредни и економни политичар. „И кад се узме на ум да су све мере његове политике — сем фаталног преког суда — биле проста припрема за ту капиталну привредну задаћу, онда нам његова заслуга постаје још имозантнија и даје права на име државника првог реда...“

Између особених али до данас искрених уверења Г. Миловановићевих, и чудног тренутка у коме се ова књижица појављује, ми смо у недоумици шта да кажемо на крају, после њене тридесет и две стране. У интересу своме, и ради оних који су још имали боље мишљење о њему, Г. Милановић би много боље учинио да је са том истом сократовском резигнацијом и душевном хра-

брошћу, сачувао ову исповест за свој интимни филозофски разговор са самим собом.

Срби и Хрвати. — Чланак који је под горњим наслоном изишао у „Српском Књижевном Гласнику“ од прошле године и касније прештампан у „Србобрану“, „Трговинском Гласнику“, цетињском „Књижевном листу“ „Dubrovnik“-у и задарском „Српском Гласу“ (у последња два листа свршетак је био забрањен због загребачких демонстрација), дао је повода и професору градачког универзитета Л. Гумиловићу, да се о њему изјасни у 5. броју варшавске „Pravde“. Гумиловић је радио према упуствима Хрвата, као што излази из његова приватног писма аутору чланка. То је дало повода писцу, да у једној изјави штампаној у новосадској „Застави“ и „Dubrovnik“-у оповргне рђаво схватање Г. Гумиловића, који није чланке ни читао, јер он тврди да је аутор чланка рекао за Хрвате да су племе, премда на два места у чланку стоји изрично, да не може бити говора о Хрватима као племену у социолошком смислу речи. Осим тога Г. Гумиловић вели да се не сећа да је он то рекао за Хрвате да су племе. Писац се против тога оградио, јер он ни једне речи није споменуо мишљење Г. Гумиловића о српско-хрватском спору, нити би оно за њега, ради непознавања прилика, било меродавно. Он је само наводио Гумиловића дефиниције племена, народа и народности, а главне дедукције је извео из Манчинијеве дефиниције народности.

Рад на домаћој историји. — Г. Г. Јован Радонић и Тихомир Остојић штампали су у 217. и 218. књигу „Летописа Матице Српске“ свој преглед „Рад на домаћој историји у г. 1902“, и то Г. Радонић преглед радова из археологије и политичке историје, а Г. Остојић преглед радова из историје књижевности. Оба прегледа оштампана су у засебну књигу (Нови Сад, 1903, 8°, стр. 42). Писци се нису задовољили само голим набрајањем појединих дела: они су често дали и краћу, скоро увек тачну, критичку оцену појединих радова и појава. Што је нарочито корисно, они су забележили све што је изашло у српским и хрватским часописима за 1902. годину. Цео овај рад израђен је врло прегледно и потпуно, са методом и разумевањем, и желети је да га ова два наша вредна и способна писца и у будуће продуже.

Мала Библиотека. — У свескама 43, 45, 46 и 47. мостарска „Мала Библиотека“ је донела Расинову „Федру“ у стихованом преводу Николе Ђорића, приповетку Симе Матавуља „Сврзимантија“, и приповетке Милоша П. Ћирковића под насловом „Из мојих успомена“. Ђорићев превод *Федре* познат је из Народног Позоришта, у чијем је репертоару већ одавна. Због чега је оштампан у нарочиту књигу не знамо. На то свакако нису упућивали уредника *Мале Библиотеке* ни тачност превода ни лепота стиха. Матавуљева прича и раније је била позната, а о збирци приповедака Милоша Ћирковића „Српски Књижевни Гласник“ проговориће опширније у засебном приказу.

Економски основи заштите. — Милић Ј. Радовановић, професор Велике Школе, штампао је у „Финансијском Прегледу“ свој превод дела „Економски основи заштите“ (Београд, 1903. 8°, 116, цена 1 динар). Писац овога дела је С. Патен, професор политичке економије на университету у Пенсилванији. Сам преводилац нема особитих илузија о овој одбрани америчанског империјализма, признајући да је доста апстрактна, тешка за праћење, да разлози у корист заштите нису довољно јаки, и да су закључци непотпуно изведени. „И ако ово дело не представља једну савршену целину“, преводилац држи да ће бити од користи у српском преводу.

Uzničke Uspomene. — У књизи под тим натписом изнео је Г. Степан Радић, познати хрватски публицист, неколико слика и доживљаја из свога тамновања. Приповетке су писане доста развучено и без много приповедачке вештине, али течно, и одају једног симпатичног човека коме многобројни затвори нису могли да охладе ентузијазам, нити да поколебају веру у његова убеђења и његове способности, и ако му ове целог живота нису доносиле друго до „узе“ и гоњења.

Једна руска књига о Србији. — У Петрограду је изишло дело: Статистичкіе очерки Сербскаго Королевства. Составилъ 2-й секретаръ Императорской Россійской Миссіи въ Бѣлградѣ надв. сов. Б. Н. Евреиновъ. [8°. стр. 72]. Г. Евреинов, пишући ову књигу, служио се оригиналним изворима, нарочито подацима наше државне статистике. Он констатује да је Србија сељачка земља. При-

вреда и сеоско становништво су на ниском ступњу развића; узрок су томе: с једне стране рђава, небрежљива и скупа администрација, која не води рачуна о повећању привредних сила народних; с друге стране: консерватизам сељака, који се држе старих начина рада и не извлаче из земље онолико користи колико би она могла да да. Фабрична индустрија развијена је врло слабо. (Поводом тога, Г. Евреинов тврди једну жалосну ствар да наше министарсто привреде, тако беспримерно пуно чиновника, нема списка фабрика које постоје у Србији!) Једино што има да се помене то је домаћа индустрија, нарочито ћилима. Као и све странце који су писали о Србији, „рају спромашног човека,“ писца ове књиге запрепашћује чињеница да ћилимарске раднице у Пироту раде од јутра до мрака за 20 пара наднице!

Српски писци у чешком часопису. — Прашки часопис „Vlašt“, у свом 7. броју од ове године, донео је преглед новије српске књижевности од Фр. Штингла. Ту се помињу „Сељанчице“ Милорада Петровића, „Божји људи“ Борисава Станковића, „На селу и прелу“ Павла Марковића-Адамова, „Из прошлих дана“ од Др. Милана Савића, „С мора и с планине“ од Сима Матавуља. Писац се у свему служио оценама које су о тим књигама изишле у „Српском Књижевном Гласнику“, узимајући одатле не само идеје и суђења, но каткада и читаве реченице.

Реформе у Македонији. — Алфред Берл публиковао је врло интересантну, документовану и речиту студију „Реформе у Македонији“ у часопису la Rennaissance latine од 15 априла. Писац држи да Турци неће никада примити реформу из простога разлога што имају особито схватање владе и администрације. „Они држе да је дужност Турака да освајају, да се туку и да управљају земљом; за то имају да су плаћени радом оних становника који не припадају освајачкој касти.“ Закључак пишчев овај је: „Турска се не може преобразити сама собом. Она ће примити само она решења која јој Европа натури.“ Тренутак је дошао, вели Г. Берл, када се Источно Питање може назвати „питање правде и европске сагласности.“ —

Власник, Љ. Стојановић — Уредник, Богдан Поповић.
Скопљанска ул., 15. Јевремова ул., 10.

AP
56
S67
knj.8

Srpski književni glasnik

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY